

BELINSZKIJ

VÁLOGATOTT
ESZTÉTIKAI
TANULMÁNYOK

S Z I K R A

V. G. BELINSZKIJ

VÁLOGATOTT
ESZTÉTIKAI TANULMÁNYOK

SZIKRA
BUDAPEST 1950

Orosz eredetiből fordították:

**GÁBOR ANDOR
HADROVICS LÁSZLÓ
KOVÁCS GYÖRGY
KÖVENDI DÉNES
LOVAS GYÖRGY
MRSÁN GYÖRGY**

BELINSZKIJ,
A NAGY OROSZ KRITIKUS ÉS FORRADALMI
DEMOKRATA

N. A. Nyekraszov, a költő, Belinszkijnek szentelt versében (1855) ezt írta a nagy kritikusról.

*„Az ismeretlen senki eljött
S fáradhatatlanul csatázva
Sujtott a gazok, hólyagok,
A képmutató tolvajok
S a talpnyalók szennyes hadára”.*

Ahogy Lenin írta, Belinszkij szerepe „előjele volt még a jobbágyrendszer fennállása idején... annak, hogy a raznocsinyecek¹ teljesen kiszorítják a nemességet felszabadító mozgalmunkból”.

Ennek a nagy demokrata kritikusnak egész tevékenysége csupa tiltakozás volt az akkor fennálló feudális jobbágyvilág ellen s az orosz nép jobb jövőjéről való ábrándokból merített ihletet. Belinszkij fellépése az elnyomatás és rabság ellen az orosz nép széles rétegeinek hangulatát fejezte ki. Szenvedélyes hévvel védte a haladó eszméket. Meggyőződésének erejével nem egyszer visszavonulásra kényszerítette elvi ellenfeleit. Bárátai és hívei pedig „az őrzöngő Visszarion”-nak hívták. Belinszkij ezt mondta saját magáról: „A szenvedély kínjaim és örömeim forrása”, „nem tudok semmit sem félig csinálni”.

Nyekraszov arról is megemlékezett, milyen hatalmas és üdvös volt Belinszkij tevékenysége kortársaira:

*Neved előtt, engedd meg, mesterünk,
Hogy térdet hajtsunk illő tisztelettel.
Humanitás, a néphez szeretet,
Munkád nyomán él lelkünkben manapság,
És tőled tudjuk, mit jelentenek:
Egyenlőség, testvériség, szabadság.*

(„Medvevadászat”, 1867.)

Belinszkij irodalmi öröksége később is hatott szellemével az orosz társadalom következő nemzedékeire, fontos szerepet játszott az orosz irodalom fejlődésében és sok tekintetben még ma is aktuális.

Belinszkij, ez a zseniális orosz gondolkodó és filozófus, ragyogó kritikus és publicista, a művészet kiváló teoretikusa, irodalmi problémákat tárgyaló cikkeiben kifejezést tudott adni azoknak a nagy szabadság-eszméknek, melyeket később a 60-as évek forradalmár demokratáinak csoportja fejlesztett tovább.

Belinszkij munkájának jelentősége csakhamar túlnőtt szűkebb területének, a kritikának határain s nagy értéke lett nemcsak az orosz, hanem az egyetemes kultúrának is. Belinszkij ki tudta vonni magát az akkor igen elterjedt idealista filozófia népszerűségének hatása alól s a materializmus és forradalmi demokrácia álláspontjára helyezkedett. Belinszkijnek ezt a nagy belső fejlődését nagyon helyesen értékelte Sz. M. Kirov. „Turgenyev — írja Kirov «A nagy kereső» című cikkében (1911) — Belinszkijt az orosz társadalmi gondolat «központi alakjá»-nak nevezi, de inkább Mózesének nevezhette volna, hiszen Belinszkij vezette ki azt a száraz absztrakciók sötét labirintusából a realizmus egyenes útjára. Rövid élete során minden göröngyös utat bejárt, a meddő metafizikától a tudományos világ-

nézetig. Magasra emelte a tudományos világnézet lobogó fákláját, amely a mi nemzedékünk útját megvilágítja. Az orosz haladó gondolkodás e mártírjának a sírján nő az a fa, amely alatt összegyűlnek a jóra, szépre és igazra áhitozók. Emléke sok-sok évig eleven lesz még; nem egy nemzedék fogja még mohón belevetni magát a «nagy kereső» «Irodalmi Abrándjai»-ba, feleletet keresve a gyötrő társadalmi kérdésekre.

Belinszkij munkássága nagymértékben hozzájárult nemcsak az orosz, hanem az egész európai esztétikai gondolkodás fejlődéséhez.

Belinszkij társadalompolitikai és filozófiai fejlődésének bonyolult útja szorosan összefüggött az ország szabadságmozgalmainak kibontakozásával. A jobbágyok elnyomására és megaláztatására a nép egyre erősödő felkelései válaszoltak. Az orosz parasztság megmozdulásai ebben az időszakban spontán jellegűek voltak. „A parasztfelkelések — mondta Sztálin — csak akkor vezethetnek sikerre, ha a munkásság felkeléseivel társulnak s ha a munkások vezetik a parasztfelkeléseket. Csak a munkásosztály által irányított együttes felkelés érhet célt.”

A XIX. század 30-as és 40-es éveiben Oroszországban még nem volt forradalmi proletariátus, s a magára maradt parasztság nem tudott szervezett harcot folytatni. De a parasztság spontán tiltakozása is ösztönzést adott Oroszország haladó embereinek arra, hogy kiutat keressenek a társadalomnak ebből a zsákutcájából. Belinszkij az elsők között harcolt ezeknek a haladó embereknek a csapatában.

A 40-es évek közepére Belinszkij a forradalmi demokrata eszmék és a materialista világnézet hirdetője lett.

I. Miklós uralkodása a sötét reakció időszaka, „a

sötétség, az önkény s a kétségbeesés kora" volt. „Egyetlen bátran kimondott szóért — írta később Herzen — börtönnel, kényszermunkával, száműzetéssel lakoltak az emberek." De hiábavalók voltak a cenzura korlátai, a szigorú büntetés veszélye — ezek a bátor szavak nem maradtak kimondatlanul. A cár és a hívei „szellemi gátat" igyekeztek emelni, hogy megbénítsák az országban a szabadságmozgalom fejlődését. Uvarov gróf kultuszminiszter kijelentette: „Ha sikerül visszatolnom Oroszországot 50 évvel, ... akkor megtettem kötelességemet s boldogan halok meg." Belinszkij viszont egész életében a kultúra terjedéséért és a leigázott parasztság felszabadításáért küzdött. Odaadása és állhatatossága másokat is fellelkesített a jobbágyrendszer elleni szent háborúra. „Az orosz irodalom és ujságírás történetében soha senki nem uralkodott úgy az emberek elméje felett és nem emelte oly magasra polgári öntudatukat, harcra serkentve őket az önkényuralom ellen, a demokratikus forradalomért, mint Belinszkij... — írta Kalinin.

Belinszkij társadalmi és politikai tevékenységre vágyott, de az élet nem adott neki erre lehetőséget.

Mivel a cenzúra miatt politikai meggyőződését nem tudta szabadon kifejezni, az irodalom kérdéseivel foglalkozó cikkeit használta fel kellő ügyességgel erre a célra.

1846-ban Belinszkij ezt írta: „Mint rendesen, most sem mondhatom el nyomtatásban mindazt, amit gondolok és ahogyan gondolom. Pedig az ördög vigye az ilyen igazságot — holt tőke az, ha egyszer nem lehet népszerűsíteni és közkinccsé tenni!"

Fájdalommal emlegette Belinszkij: „A természet arra rendelt engem, hogy ugassak, mint a kutya és üvöltsek, mint a sakál — a körülmények pedig arra kényszerítenek, hogy doromboljak, mint a macska és

farkat csóváljak, mint a róka", vagy: „néptribunnak születtem — s elbeszélésekről és regényekről írogatok...”

Csernüsevszkij igen jól megértette Belinszkij fájdalmát, mikor ezt írta róla: „Érzi, hogy szűk az irodalmi kérdések tere, Faustként kínlódik dolgozószobájában, szűkek neki ezek a falak, akár jó, akár rossz könyvekkel vannak megrakva; az élet kellene neki.” Herzen ezt mondta Belinszkij tragédiájáról: „Az energia és az ügy kilátástalansága őrlötte fel őt. A belső lehetőségek s a külső lehetetlenség miatt méreggá vált ereje megrontotta az életét.”

Belinszkij mintegy megkötözött kézzel dolgozott. Arra kényszerült, hogy irodalomkritikai cikkekben fejezze ki lelke mélyéről fakadó politikai eszméit, filozófiai gondolatait, hazájának derűs jövőjébe vetett hitét s a cárizmus elleni dühös tiltakozását. Politikai tevékenységre nem nyílt tere, így folyóiratokban dolgozott. A folyóirat a politikai küzdőteret helyettesítette számára, szószékké lett, ahonnan haladásra serkentette az orosz társadalmat. A cenzura ezerféleképpen gátolta abban, hogy kimondhassa, amit gondol; ezt tekintetbe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni, hogy mit akart mondani mint kritikus és mit tudott álcázottan, a cenzura szorongatása ellenére mégis elmondani.

Belinszkij irodalomkritikai cikkei a politikának és filozófiának, az etikának és esztétikának, a történelemnek és szociológiának, a lírának és pedagógiának a szintézisei. Belinszkij nagyra értékelte az irodalmat mint társadalmi erőt, a társadalom nevelésére hivatott magasztos eszmék kalauzát. „Bármilyen legyen is irodalmunk, jelentősége számunkra mindenesetre sokkal nagyobb, mint hinnők; benne, egyedül benne nyilvánul meg egész szellemi életünk, életünknek egész költészete. Csak az irodalom területén válunk Ivánból és

Péterből egyszerűen emberekké, csakis itt fordulunk az emberek felé és foglalkozunk az emberekkel."

Belinszkij képtelen volt alakoskodni, képmutatóskodni „Ha arra kerülne a sor — írja Belinszkij — hogy választanom kellene függetlenségem és önálló meggyőződésemmel vagy az éhhalál között — inkább volnék képes felfordulni, mint egy kutya, minthogy elevenen dobjam magamat az ebek martalékául. Mit csinálnak — ilyen vagyok."

Sem az egyéni haszon, sem az erős ellenségtől való félelem, sem a baráti kapcsolatok — semmi sem tudta megingatni Belinszkijt, semmi sem tudta eltéríteni az igazságtól. Tudjuk, hogy sok esetben tanujelét adta kristálytisztá becsületességének. Lazsecsnyikov író, aki tudta róla, milyen nyomorban él, egy alkalommal hozzásegítette ahhoz, hogy titkára legyen egy Poltorackij nevű gazdag földbirtokosnak. Belinszkij rendezte sajtó alá a földbirtokos írásait, ennek fejében szobát és remek kosztot kapott s használhatta a gazdag könyvtár könyveit. „De csakhamar viharfelhők jelentek meg ennek a kellemes életnek az egén — mondja Lazsecsnyikov. — Kiderült, mi a jólét ára: áldozza fel elveit, tulajdon kezével írja meg azok halálos ítéletét, cselekedjék lelkiismerete ellen. S egy szép napon Belinszkij eltűnt a házból, amely tele volt mindenféle földi jóval; magával vitte — zsebkendőbe kötve — minden vagyonát s magával vitte nagy kincsét, amelyet lelkében hordozott..." Említsünk meg egy másik esetet is. 1837-ben Belinszkij elvi ellenfelei, Pogogyin és Sevürjov reakciós írók azt eszelték ki, hogy a maguk folyóiratához, a *Moszkvityanytn*-hoz csábítják őt. Belinszkij akkor nagy nyomorban élt, éhezett, nem volt munkája; de ezt az ajánlatot határozottan visszautasította. „Burkoltan felajánlották nekem, hogy legyek a munkatársuk — írta erről az ügy-

ről — de vigye el őket az ördög... Nem kell nekem a pénzük, még ha tetőtől-talpig be akarnának is borítani arannyal.”

Nemcsak másokkal szemben volt Belinszkij igényes, önmagát sem kímélte, mindig nyíltan és becsületesen beismerte hibáit és tévedéseit. Tudjuk például, hogy egy időben, az idealista filozófia befolyására, igyekezett elismerni az önkényuralom jogosultságát s a vele való „kiegyezés”-t emlegette. De csakhamar megbánta ezt a szörnyű eltévelyedését s akkor habozás nélkül s hibái szépítgetése nélkül elátkozta „aljas törekvését a kiegyezésre”.

*

Belinszkij életpályája rövid volt. 1811-ben született Szveaborg városában. Életének első szakaszát, 1829-ig a penzai kormányzóság határai között töltötte, először Csemlarban, azután Penzában; a következő 10 évet (1829—1839) Moszkvában, az utolsó tizet pedig (1839—1848) Pétervárott.

Belinszkij irodalmi pályafutását az „Irodalmi ábrándok” című cikkétől szokás számítani, amely 1834-ben, a *Molva* című lapban jelent meg.

Az új Oroszország irodalmának felemelkedését mutatta ez az „elégia prózában”, ahogy a cikk alcíme mondja. Egy fiatal kritikus derűs és friss hangulata árad belőle, aki merészen indul harcba az irodalmi kritika új irányáért. A cikkben Belinszkij irodalomkritikai elvei szoros egységben jelentkeznek társadalmi és művészetfilozófiai nézeteivel.

Az „Irodalmi ábrándok”-ban Belinszkij áttekintést ad az irodalom fejlődésének útjáról Lomonoszovtól — „az irodalom első zsenijé”-től — Puskinig. „Puskin — szerinte — a korabeli emberiséget képviseli, a korabeli világot fejezi ki — de az orosz világot.” Az irodalom valamennyi korszaka (Lomoszonov, Karamzin)

közül „kiemelkedik Puskin korszaka az élet igen élénk mozgalmasságával” — mondja Belinszkij.

Belinszkij ebben a korai cikkében a realizmusnak, az irodalom népi jellegének, az igazi népiesség és a póriasság megkülönböztetésének a kérdését vetette fel. Óvást emelt az ellen, hogy a trivialitással, felületes leegyszerűsítéssel keverjék össze az irodalom népi jellegét.

Társadalmi kérdésekben Belinszkijnek ebben az időben felvilágosító szerepe volt. Kiadta a jelszót: terjeszteni kell a műveltséget a nép tömegei között. „Higgyétek el nekem, hogy az orosz nép sohasem volt esküdt ellensége a műveltségnek, mindig kész volt a tanulásra; csakhogy a tanulást az ábécén kell kezdenie, nem a filozófián; az elemiben, nem az akadémián.” Világosan látta a szomorú valót: a szakadást a felsőbb rétegek és a tömegek között és ezt írta: „A nép, jobbanmondva a néptömegek s a felsőbb réteg nálunk messzire kerültek egymástól. Az első megmaradt a maga régi... életénél, melankólikus dalainál, amelyekben kiönti szívét, ha bánat vagy öröm éri. A másik viszont szemmel láthatóan megváltozott; elfelejtett mindent, ami orosz.”

De az „Irodalmi ábrándok”-ban az optimista történetfelfogás az uralkodó, amely Belinszkijnek az orosz irodalom jövőjébe vetett hitével függ össze. „Igen! Most érnek meg a jövő magvai! Aztán majd dúsan és pompásan kihajtanak, kivirulnak... S akkor nekünk is lesz irodalmunk; versenytársai leszünk Európának, nem utánczóik.”

Ugyanakkor az „Irodalmi ábrándok” filozófiai tételein meglátszik, hogy az idealista filozófia rövid ideig befolyással volt a kritikusra. Schelling esztétikája sugallta Belinszkijnek azt a meggyőződését, hogy a világ „az egyetlen örök eszme életmegnyilvánulása” s

hogy „a művészet a világmindenség nagy eszméjének a kifejeződése”. De Belinszkij az idealista filozófiához való viszonyában is teljesen önálló volt; elvetette ennek a filozófiának sok tételét és szembefordult Schellinggel.

A „szabad művészet” eszméjét Belinszkij fegyverként használta az irodalom hivatalos irányzata ellen, „a toll megvásárolt vitézeinek triumvirátusa”, a zsurnaliszta Bulgarin, Szenkovszkij és Grecs ellen. Az ifjú kritikus határozottan elítélte Bulgarin reakciós didaktikáját, megtépázta Kukolnyik és más írók irányított dramaturgiájának dicsőségét, azokét, akik a „hízélgés füstölőjével” tömjéneztek a cárt és a kormányt. A művelődés és a néptömegek ellenségeinek tekintette őket, írásaikat a szociális igazságtalanság s a szellemi elnyomás védelmezésének minősítette.

A világharmónia schellingi eszméjével szemben az ifjú orosz kritikus a harcot hirdette. „Harc nélkül nincs érdem, érdem nélkül nincs kitüntetés, tevékenység nélkül nincs élet.” Belinszkij nem arra buzdít minket, hogy elmélkedjünk a világharmóniáról, hanem arra, hogy cselekedjünk, arra, hogy aktívan avatkozzunk bele az élet menetébe. Nem értett egyet Schellingnek sem a miszticizmusával, sem társadalomellenességével, sem pedig a „végtelen harmónia” tanával. Mindez az ifjú kritikus józan gondolkodását, önállóságát mutatta.

A cikknek az a gondolata, hogy az ember számára igen fontos az aktív viszonyulás az élethez, megdöntötte Schelling vallásos-idealisztikus kodexének alapvető eszméit, elsősorban a világ harmónikus önfejlődéséről szóló tételét s azt az elgondolását, hogy az ember szükségszerűen az istennel való egyesülésre törekszik.

Belinszkij tehát úgy mutatkozott be, mint humanista, józan realista s a felvilágosítás híve. Az őt jellemző történeti érzék nem engedte, hogy elszakadjon

a földtől, segítette, hogy kiszabaduljon az idealista rendszerek hálójából és felismerje, milyen úton haladhat hazájának és hazája irodalmának fejlődése.

Az „Irodalmi ábrándok”-ban fejtette ki Belinszkij a maga irodalomkritikai hitvallását. Történetileg és minden oldaláról megvilágítani az író tevékenységét — ez módszerének alaptétele. Szerinte az az igazi kritika, amely „áttekintést ad az illető író tevékenységének egész területéről, megállapítja, milyen mértékben hatott kortársaira és az utókorra, feltárja alkotásai szellemét általában véve, nemcsak egyes szépségeit vagy hibáit; számot vet életkörülményeivel, hogy megtudja, tehet-e többet annál, amit megtett és hogy megvilágítsa, miért járt el így, miért nem amúgy és most már mindezek figyelembevételével döntse el, milyen hely és milyen dicsőség illeti meg őt az irodalomban”.

Ezek szerint az elvek szerint elemezte Belinszkij Lomonoszovnak, „irodalmunk Nagy Péterének” munkásságát, eszerint határozta meg Karamzin jelentőségét, Puskin munkáinak — főleg az „Anyégin Eugén”-nek és a „Borisz Godunov”-nak a lényegét és ezen elvek alapján mondta ki teljes meggyőződéssel, hogy „a puskini időszak volt irodalmunk legvirágzóbb korszaka”.

Az ifjú Belinszkij világnézetének egészséges vonásai (realizmus, felvilágosító törekvések, humanizmus, józan gondolkodás) hoztak sikert másik korai cikkének is, amelyet Gogoly első elbeszéléseiről írt.

Az ifjú kritikus helyesen értékelte Gogoly működését. Abban az időben, mikor Gogoly a konzervatív kritikusok szemében egyszerűen csak „a vidám műfajok írója” volt, Belinszkij meglátta benne a realista író hatalmas tehetségét, a valóságot hűen ábrázoló művészt. „Éppen ez a realista költészet feladata — írta Belinszkij «Az orosz elbeszélőirodalom és Gogoly

elbeszélései» című cikkében (1835) — hogy kiválassza az élet prózájából az élet költészetét és megrendítse lelkünket ennek az életnek hű ábrázolásával.”

Gogolynak az a fő érdeme, hogy „a való élet költője... kiemelkedő jellemvonása a teljes élethűség” — mondja Belinszkij. Kiemeli azt is, hogy Gogoly tehetségének sajátossága „ihletének komikai eleme, amelyet mindig legyőz a szomorúság mély érzése”. Eljut Gogoly műveinek szociális értelmezéséig, kijelentve, hogy „Gogoly elbeszélései a legteltesebb mértékben népi jellegűek... Minden nép élete sajátos és egyedül rá jellemző formákban nyilvánul meg. Ha tehát az életet úgy mutatják be, amilyen a *valóságban*, akkor a mű egyúttal népi lesz.”

Belinszkij már működése elején megkezdte a harcot az ujságírás fejlesztéséért. 1835-ben ezt írta: „Az ujság világa — a politika világa kicsiben; neki is megvan az ellenzéke, a szövetségese, neki is vannak harcai és kibékülései.” Felveti egy néplap alapításának a gondolatát. „Nálunk még kevés az olvasó... ha egy ujságnak ötezer előfizetője van, az már hallatlan különlegesség, csodálatos csoda.” A feladat tehát: „megsokszorozni az olvasók számát”. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy az ujság rokonszenvet ébresszen maga iránt a társadalomban s hogy határozott iránya, „fizionómiája, jellege” legyen. „Ha azzal a céllal akartok ujságot kiadni, hogy hasznára legyenek vele hazátoknak, akkor mindenekelőtt hazátok legfontosabb jelenlegi, aktuális szükségleteit ismerjétek meg.” A hazaszolgálata, vagyis a kornak életbevágóan fontos kérdéseiben vívott harca teszi az ujságot a társadalom vezetőjévé. „Hajoljatok le olvasóitokhoz, ha nagyon alacsony növésűek, csócsáljátok meg az ételüket, ha nagyon gyengék; ismerjétek meg szokásaikat, gyengesé-

geiket; alkalmazkodjatok hozzájuk, úgy hassatok rájuk."

Belinszkij még egy fontos célt tűz az ujság elé: az olvasási érzék terjesztésével és fejlesztésével együtt a „finom érzés”-t is fejlesztenie kell. A finom érzés az ő értelmezésében nem csupán esztétikai érzéket jelent. „Ez az érzés hozzátartozik az ember méltóságához; csak vele együtt van hatalma az észnek, csak ezzel emelkedhetik a tanult ember az egyetemes eszméig... csak ennek a segítségével tud a polgár áldozatot hozni hazájáért... csak ezzel vihet véghez hőstettet az ember úgy, hogy ne roppanjon össze annak terhe alatt. Enélkül az érzés nélkül nincs zseni, nincs tehetség, nincs értelem — csak száraz «józan ész» marad, ami az élet mindennapi dolgaihoz, kis ügyeskedéseihez szükséges.” Az ujságíró Belinszkij szemében a polgári öntudat hordozója. „A mi egyszerű, plebejus észjárásunk szerint az ujságírónak szent kötelessége, hogy éberem üldözze a műveletlenség szélhámosait.” Nem minden civilizációt vesz védelmébe Belinszkij; ő csak akkor ismeri el a civilizációt, ha a nép javát szolgálja, ha távol áll tőle a haszonlesés, nyerészkedés. Elítéli az amerikai civilizációt és demokráciát, mert nincsenek magas erkölcsi eszményei. „Hiába virul az Északamerikai Allamokban a polgári jólét, én nem tartom sokra ezt a civilizációt és nem hiszek ebben az erkölcsben — mert mesterséges ez a jólét, terméketlen ez a civilizáció és gyanús ez az erkölcs... Az emberek ott nem harcolnak a rossz ellen, hanem kitérnek előle, mégpedig nem az iránta való gyűlöletből, hanem egyszerűen számításból. A civilizációnak csak akkor van értéke, ha elősegíti a művelődést, következésképpen tehát a jót, amely egyedüli célja az emberi életnek, a népek és az egész emberiség létének” — írta Belinszkij 1836-ban.

Belinszkij bízik az orosz ipar felvirágzásában:

„Várjatok csak — lesznek még nálunk is vasutak, vagy akár légi közlekedés; a tökéletességig jutnak el gyáraink és üzemeink, meggazdagodik nemzetünk.”

Ebben az időben azonban Belinszkij még nem tud konkrét választ adni azokra a kérdésekre, hogy mi a jó és a rossz, hogyan kell küzdeni a művelődésért, minek a sikerétől lesz jobb a nép sorsa. Ezményei absztraktak voltak, elszakadtak az élettől. Epp ilyen absztrakt álláspontot foglalt el a Fichte-rajongás rövid időszakában. Azt vallotta ugyan, hogy a „fichteizmust Robespierre-izmusnak értelmeztem és megéreztem az élet lüktetését az új elméletben” (levél Bakunyinhoz, 1838. okt. 12.), de lényegében ugyanazon az absztrakt állásponton maradt. Egy évre rá maga ítélte el ezt az elvont hősiességet, felismerve annak gyengeségét. „Az emberiség iránti teljesen tartalmatlan, absztrakt szeretetnek ez a dicshimnusz — írja 1839 okt. 2-án N. V. Sztankevicsnak — elvont hősiességbe taszított engem; ezen a hősiességen kívül mindent megvetettem, mindent gyűlöltem (hát még ha tudnád, milyen szenvedélyesen és betegesen), de nagyon helyesen ismertem fel benne — természetellenes, túlfeszített gyönyöröm ellenére — hogy „nulla vagyok.”

Az igazság keresésében Belinszkij Hegel valóság-filozófiájával is megpróbálkozott. A hegeli formulát, miszerint „minden valóságos, ami érthető”, ő úgy értelmezte: „szükséges, érthető és valóságos minden, ami van” — s ezen az alapon igazolni igyekezett minden létezőnek a létjogosultságát.

De mihelyt kritikusunk elfogadta a valóságot olyan-nak, mint amilyen — ellentmondásba került az orosz nép felszabadítására vonatkozó tulajdon törekvéseivel és ábrándjaival.

A valósággal való kiegyezés káros eszméjének volt a hatása, hogy Belinszkij a borodinói csata évfordu-

lója alkalmából írott két cikkében (1839) a cári hatalom jogos voltát, a feltétlen alárendeltség szükségességét igyekezett kimutatni.

Belinszkij azonban ezekben a cikkekben sem feledkezik meg az orosz nép kiváló tulajdonságairól, az orosz katona hazaszeretetéről; kifejezést ad a nemzeti büszkeség érzésének, élesen elutasítva a lapos, vulgáris kozmopolitizmust. Nagy figyelmet szentel a borodinói csatának, amelyben Oroszország megmentette Európát, s amióta az oroszok „büszkének rá, hogy oroszok”. Itt is kifejezi hazájának szebb jövőjébe vetett hitét: „Felmérhetetlen Oroszország kiterjedése, nagyok az ő fiatal energiái, határtalanok képességei; megborzong a lelkem a gyönyörűségtől, mikor megsejdítem nagy hivatását.”

A „Menzel, Goethe kritikusa” című cikkében, amit ugyanebben a korszakában írt Belinszkij, kifejti nézeteit a művészetről. A művészet lényege, akkori véleménye szerint, az olyan művészetben nyilvánul csak meg, amelynek célja és oka önmagában van. Kritikusunk ekkor azt a véleményt vallotta, hogy „a valóban művészi alkotás kibékíti az embert a valósággal”. A művészet tudatosító szerepét azonban Belinszkij sohasem tagadta, az erkölcsi tartalmat a művészi magas színvonal kritériumának tekintette és mély meggyőződéssel jelentette ki, hogy „ami művészi, az erkölcsös is”.

A kritikai tevékenység feladatait és módszerét is meghatározta Belinszkij ebben a cikkében. Belinszkij távol állott attól a gondolattól, hogy a kritikus egyéni megérzése legyen „a remekmű legfőbb kritériuma”; felhívta olvasói figyelmét a művészetnek arra az alapvető sajátosságára, hogy „nincsen benne nagyszerű forma nagyszerű tartalom nélkül”.

Az orosz irodalom egyes jelenségeinek értékelésénél is megmutatkozott az az ellentmondás, amely ebben az időszakban Belinszkij nézeteit jellemezte. Így például élesen elítélte „Az ész bajjal jár”-t, mert — ekkori véleménye szerint — „a szatira nem lehet művészi alkotás”. (A kiemelés tőlem. — *Belcsikov.*) Korábbi cikkében, az „Irodalmi ábrándok”-ban „isteni színjáték”-nak nevezte Belinszkij ezt a művet — itt pedig úgy találja, hogy „Az ész bajjal jár” „a maga egészében korcs szülemény” s hogy „ebben a vígjátékban nincs semmi kerek egység, mert nincs benne eszme”. Igaz, nem vonja kétségbe, hogy „Az ész bajjal jár” „nagy tehetség alkotása, drágagyöngye az orosz irodalomnak, de... a mű egészében gyenge, csak részleteiben kiváló”.

Mint tudjuk, Belinszkij később, Botkinhoz írott levelében beismerte, hogy hibázott... „Félvállról beszéltem — írja — erről a műről, amely oly nemes tiltakozás volt az oroszországi gyalázatos helyzet ellen, a bürokrácia, vesztegetés és züllöttség ellen.”

Belinszkij akkoriban elítélte Polezsájevet, a költőt, mivel az hevesen kikelt a káplár-cár önkényuralma ellen; lenézte Schiller protestáló hőseit, megjegyezvén róluk, hogy „az abszolút igazság szempontjából teljesen erkölcstelenek”.

Az „örjögő Visszarion” tehát (saját kifejezése szerint) „összeveszett az igazsággal”. Ezek miatt a cikkek miatt összekülönbözött Herzennel és más barátjaival. De ez a kínos periódus hamar befejeződött.

*

Belinszkij eszmevilágában a 40-es évek éles átalakulást jelentenek a materializmus, szocializmus és forradalmi demokratizmus felé. Ezidőtájt írt cikkeiben az orosz klasszikusok — Puskin, Lermontov, Gogoly —

átfogó értékelését adja. Ezek az értékelések sok tekintetben még ma is frissek és aktuálisak. Együttal pedig kidolgozza irodalmunk realizmusának elméletét.

A mult század 40-es éveinek igen nagy jelentőségük volt az orosz irodalom fejlődésében. Olyan zsenik működése tette ezeket az éveket jelentőssé, mint Glinka, Fedotov, Scsepkin, Belinszkij, Herzen, Nyekraszov, Turgenyev, Goncsárov, Szaltükov-Scsedrin. Ragyogó kora ez az orosz történelemnek; mintegy előjáték a 60-as évekhez. Terjedtek, erősödtek az országban a parasztmozgalmak s ez Oroszország legjobb fiaiban forradalmi gondolatokat és reményeket keltett az elnyomott tömegek sorsát illetően. Belinszkij is felismerte az idők jeleit s azt írta, hogy az orosz társadalomban „friss erők forrnak és készülnek kitörésre, de a súlyos elnyomás terhe alatt” nem találják a kivezető utat s így „csupán az irodalomban van még, a barbár cenzura ellenére is, élet és előrehaladás”.

Ezeknek az éveknek az irodalmi termésében valóban voltak kiváló művek, amelyek a világirodalom legdrágább kincsei közé tartoznak. Mély szociális eszmék hatották át az orosz irodalmat s Belinszkij tekintélyének teljes súlyával támogatta ezt az irányzatot. Saját politikai, filozófiai és esztétikai gondolkodása számára is a fellendülés, elmélyülés ideje volt ez.

Belinszkij „tűzrevetett mindent, amit eddig tisztelt”. Vad haraggal támadta Hegelt. 1840 október 4-én ezt írta Botkinnak: „Atkozom gyalázatos törekvésemre, amely megalkuszik a gyalázatos valósággal. Eljen az ész, pusztuljon a sötétség.” De Belinszkij nemcsak hogy kijózanodott a régiből, hanem gyorsan magáévá tette az új, haladó nézeteket és megindult előre. „Számomra most — írja ugyanabban a levelében — az ember személyisége nagyobb érték a törté-

nelemnél, a társadalomnál, az emberiségnél.” Botkinhoz 1841 szeptember 8-án írott levelében kijelenti: „A szocializmus eszméje lett számomra az eszmék eszméje, a létek léte, a kérdések kérdése, a hit és tudás alfája és omegája... Szocialitás, szocialitás vagy halál! — ez az én jelszavam.”

Belinszkij érzi a kor érverését. Gyötrik a nyomorgó és jogfosztott jobbágyság és a belőle jól és biztonságban élő nemesség közötti társadalmi ellentmondások. A forradalom eszméjéhez hajlik. „Most már értem a francia forradalmat; értem Marat könyörtelen szabadságszeretetét s könyörtelen gyűlöletét minden iránt, ami ellensége az emberiség testvéri közösségének.”

Közelebbi okai is voltak a Belinszkij világnézetében végbement éles változásnak. 1839-ben átköltözött Pétervárra s ez a város, a pompa és a nyomor közti ellentmondásaival, megmutatta Belinszkijnek — Csernüsevszkij tanúsága szerint — hogy „a való élet... egyáltalán nem a hegeli rendszer ideális terve szerint mozog”. 1840 július 13-án ezt írta Botkinnak: „Tönkretesz engem ennek a társadalomnak a látványa: a csirkefogók és a középszerű tucatemberek tevékenykednek és szerepelnek, a kiváló és tehetséges ember pedig szégyenletes tétlenségben hever.”

Az sem kerülte el figyelmét, hogy Lermontov költészete, ez az igazán művészi költészet, nem a valósággal való megalkuvásra, hanem harcra buzdít. Ahogy I. I. Panajev elbeszéli, Belinszkij látta, hogy „ez a kezdő költő óriási képességeket mutat; mindegyik új verse, ami az *Otyecsesztvennűje Zapszkt*-ban megjelent, extázisba hozta őt; közben pedig ezekben a versekben árnyéka sem volt a megalkuvásnak”. Gogoly üdvös hatására is rá kell itt mutatnunk. P. Annjenkov azt mondja, hogy Belinszkij 1840-ben sokat ol

vasta Gogolyt és hogy „kijózanodásának egyéb tényezői, tudniillik élettapasztalatai, tulajdon gondolkodásának fejlődése és barátai befolyása mellett” — és, tesszük hozzá mi, a parasztmozgalmak nagy hatása mellett — „Lermontov és Gogoly jelentékeny szerepet játszottak” Belinszkij kijózanodásában.

Mikor Herzen 1840 májusában Pétervárra utazott s ott Belinszkijjal találkozott, az utóbbi „A borodinói évforduló” említésére felindultan mondta: „Igaza van, három-négy Pétervárott töltött hónap minden évről jobban meggyőzött engem.”

Csernüsevszkij örömmel látta Belinszkij kritikáiban a hegelianizmus elleni harcot, mint az orosz gondolkodó önállóságának a tanujelét. Belinszkij kritikai tevékenységének eredetisége Csernüsevszkij szerint abban van, hogy „cikkeiben évről-évre mindig kevesebbet beszél elvont dolgokról, vagy ... az élet problémáiról elvont szempontból... Belinszkij kritikájának fejlődését legjobban az jellemzi, hogy egyre jobban hatása alá kerül való életünk eleven érdekeinek”.

Belinszkij kritikáit a kor égető problémái fűtötték, melyeket az „örjögő Visszarion” 1847-ben, Gogolyhoz írott híres levelében így fogalmazott meg: „Oroszország legelevenebb, legaktuálisabb nemzeti kérdései jelenleg: 1. a jobbágyság megszüntetése, 2. a testi fenyítés eltörlése, 3. legalább a jelenlegi törvényeknek a legszigorúbb végrehajtása.” Ez a levél, mely a „jobbágyparasztoknak a jobbágyrendszer elleni hangulatát” fejezi ki, híven mutatja Belinszkij forradalmi demokratizmusát. A szabadságmozgalmakba akkor már, ahogy erre Lenin rámutatott, széles tömegek kapcsolódtak be. Már pedig Belinszkij azt mondja, hogy az igazi költőnek „a tömegekre, a sokaságra kell figyelnie; a hétköznapi embereket kell ábrázolnia, nem

csak az általános szabály alóli kapóra jövő kivételeket".

A hegeli arisztokratikus esztétikával szemben, mely a felsőbb rétegekhez tartozó emberek ábrázolását írja elő, Belinszkij a népi hőst tekinti az irodalom igazi tárgyának. „A természet — a művészet örök mintaképe, s a természetben a legnagyobb és legnemesebb tárgy: az ember. S talán a paraszt nem ember? — De mi lehet érdekes egy durva, műveletlen emberben? — Hogy-hogy mi? A lelke, esze, szíve, szenvedélyei, hajlamai — vagyis ugyanaz, ami a művelt emberben.” Belinszkijnek ez a hagyatéka hosszú időre irányelve lett a demokratikus írók tevékenységének a XIX. század második felében.

*

A 40-es években bontakozott ki a legteljesebben Belinszkij irodalomkritikai munkássága. Ekkor jelentek meg az egyes írókról — Puskinról (11 cikk), Lermontovról, Gogolyról, Krülovról — írott legjobb cikkei s évenkénti terjedelmes irodalmi szemléi (1840-től 1847-ig), az *Otyecsesztvennűje Zapszkt*-ban és a *Szovremennyk*-ben.

Rendkívül híres lett Belinszkij. Az olvasók széles körében szerzett tekintélyt, ő lett a fiatal nemzedéknek s minden akkori haladó gondolkodású embernek a „szellemi irányítója”. „Belinszkij cikkeit izgatottan várta a moszkvai és pétervári ifjúság minden hónap 25-ike körül — írja Herzen. — Ötször is lementek a diákok a kávéházba megkérdezni, megjött-e már az *Otyecsesztvennűje Zapszktj*. Egymás kezéből tépték ki a vaskos füzetet.

— Van benne Belinszkij-cikk?

— Van!

És falták a cikket, lázasan helyeselve, gúnyolódva,

vitatkozva — mindig legalább három-négy meggyőződés ütközött össze.”

Belinszkij világította meg az olvasók előtt a nagy orosz írók jelentőségét. Utolsó éveiben írott cikkei az ő realisztikus életábrázolásuk nagyságát és szépségét mutatják meg.

„Puskin költészete — írja Belinszkij — csodálatosan hű a valósághoz, akár az orosz földet, akár az orosz embert ábrázolja; ezen az alapon nevezte őt a közvélemény az orosz nép nemzeti költőjének.” Az „Anyégin Eugén” Belinszkij szerint „az orosz élet enciklopédiája”. Belinszkij, akinek jellemző sajátsága a történeti szempont alkalmazása, rámutatott, hogy „Anyégin, Lenszkij és Tatjana személyében az orosz társadalmat ábrázolta Puskin, e társadalom kialakulásának, fejlődésének egyik szakaszát... Puskin az emberiség hirdetője, magasztos társadalmi eszmék prófétája volt.” Meglátta benne a világgraszoló jelentőségű költőt, akinek műveit az eljövendő nemzedékek is olvasni fogják. Előre látta, hogy Puskin dicsősége századok alatt sem homályosodik el. „Eljön az idő — mondja Belinszkij — mikor (Puskin) Oroszország klasszikus költője lesz. Eljön az idő, mikor az utókor örök emléket emel neki.”

Gogoly munkássága alkalmat adott Belinszkijnek arra, hogy még mélyebb elméleti alapot adjon a realizmusnak s a benne megjelent új sajátságoknak. „Gogoly megölt két hazug irányzatot az orosz irodalomban: a falábakon járó, merev idealizmust, amely kifestett színész módjára fakarddal hadónászott — s a didaktikát.” Gogoly realizmusa új szint is hozott: az erős szociális érdeklődést. Egyszerű embereket tett meg irodalmi hősöknek. „Tolla alatt a régi újjá, az elkoptatott pedig választékossá, költőivé lett. Nemzetibb költő ő,

mint bármelyik más költőnk; mindenki olvassa, mindenki ismeri."

Gogoly munkáinak a hatására adta Belinszkij az íróknak ezt a fontos tanácsot: „A titeket körülvevő való életből vegyétek képeitek tárgyait, ne díszítgessétek, ne alakítsátok át; úgy ábrázoljátok, amilyen az valójában; a kortárs eleven szemével nézzétek, ne valami olyan morál kormos szemüvegén keresztül, amely a maga idejében igaz volt, de most közhellyé lett."

Lermontovval új vonások jelentek meg az irodalomban: egyrészt a dühös tiltakozás hangja, másrészt a jellemábrázolás lélektana. Belinszkij ezeket az új sajátságokat „erős és önálló tehetség” megnyilvánulásának tekintette. Azok a művek értékesek az ő számára, amelyekben „a társadalom gyalázatától sértett lélek viharait” és a „maró” lermontovi szatíra ostorának pattogását hallja.

Puskin, Lermontov és Gogoly működése eleven kútforrása volt az orosz realizmus új fejlődési formájának, az úgynevezett naturalista iskolának. Ezt a nevet egy Bulgarin nevű bértollnok a polémia hevében gúnynévként vágta az új irányhoz tartozó írók fejéhez, de Belinszkij egészen más, fontos értelmezést adott neki. Azt a fajta realista művészetet nevezte ő „naturalista irány”-nak, amelyet széles szociális témakör magasatos eszméi hatnak át s amely a fennálló jobbagyrendszert bírálja. Belinszkij élénken kivette részét ennek az irodalmi irányzatnak kialakításában és kifejlesztésében. A naturalista iskola készítette elő az orosz klasszikus regény későbbi felvirágzását.

Néhány nagyszerű, ma is fontos cikkben adta meg Belinszkij az új realizmus elméletének végleges megfogalmazását. Ezek a cikkek: „Az 1846. évi orosz iro-

dalom áttekintése", „Válasz a Moszkvityanyinnak" és „Az 1847. évi orosz irodalom áttekintése".

Belinszkij világosan látta, hogy az ifjú realisták különböző utakon járnak ugyan, de összekapcsolja, egyesíti őket demokratizmusuk, realizmusuk és humanus gondolkodásuk. Lelkesen üdvözölte a szerény Dalj-t² azért, hogy „szereti az egyszerű orosz embert, akit általában parasztnak, muzsiknak szoktunk emlegetni". Daljnak a nép élete iránti érdeklődése, Scsedrin tanúsága szerint, erős ösztönzést jelentett az írók későbbi munkássága számára. „Emlékszem a «Falu»-ra, emlékszem a «Szerencsétlen Antal»-ra — írta Scsedrin — olyan élénken emlékszem, mintha mindez tegnap történt volna. Ezek hozták az első jótékony tavaszi esőt, az első meleg, emberi könnyeket, könnyed kézzel papírravetett gondolatokat arról, hogy van a világon muzsik is — és a muzsik is ember; ez a gondolat ma már erősen gyökeret vert az orosz irodalomban és az orosz társadalomban." — Ezt az új, demokratikus realizmust támogatta Belinszkij.

Forradalmi demokrácia és materializmus, szabadságeszmék, az orosz jobbágyrendszer könyörtelen kritikája, humanizmus, a jobbágytömegek jogfosztottságának feltárása, szigorú realizmus, a miszticizmus, idealizmus és a „tisztá művészet" elvetése — ez Belinszkij esztétikai kodexe, melyet a 40-es években írott cikkei tartalmaznak.

Belinszkij igen nagyra értékelte hazája irodalmát és erősen hitt annak önállóságában, az orosz történelem önállósága alapján. „Korunknak az az egyik legnagyobb szellemi eredménye, hogy végre megértettük: Oroszországnak megvan a maga történelme, amely egyáltalán nem hasonlít semilyen európai nép történelméhez — s az orosz történelmet csak saját rendszere szerint lehet

tanulmányozni és értékelni, nem pedig az európai nemzetek történelme alapján, amelynek semmi köze sincs az orosz történelemhez.” Belinszkij ebből azt a következtetést vonta le, hogy az orosz irodalom „története, mint magának Oroszországnak a története, nem hasonlít semilyen más irodalom történetéhez”.

Az orosz kultúra különleges voltáról beszélve, Belinszkij ennek a kultúrának haladó, demokratikus elemeit támogatta, a realista művészetet, amelyet lángoló harag fűtött a feudális jobbágyrendszer zsarnoksága ellen.

Belinszkij meg volt győződve arról, hogy ez a vezető, haladó irány győzni fog a művészetben s az életben egyaránt. „Oroszország a jövő országa... Oroszország, művelt emberei személyében, magában hordja már a maga nagy jelentőségének, nagy jövőjének biztos tudatát.” „A mi irodalmunkban mindenütt eleven a történelmi összefüggés, az új a régire épül, a következőt az előző magyarázza, semmi sem történik véletlenül.”

Belinszkij a társadalom érdekeinek szolgálatát tekintti a művészet és irodalom nagy céljának. A művészet nemcsak reprodukálja az életet, hanem ítéletet is mond annak jelenségei felett. „Ami régen is haladt és fejlődött ugyan, de csak lassan és nehézkesen, az most gyorsan és könnyedén fog haladni és fejlődni. De ehhez az kell, hogy az irodalom ne a tétlen ünnepnapok szórakozása legyen, hanem a társadalom öntudata; ne szerelemről és házasságról szóló versikékkel és kis mesékkel foglalkozzék, hanem legyen hű tükrök a társadalomnak; ne csak hű visszhangja legyen a közvéleménynek, hanem ellenőre, felügyelője is.”

Ebből érthetjük meg Belinszkij harcát a „tisztá művészet” elmélete ellen. Azt írta: „Még most is a

régi nótát fújja sok jámbor ember; szentül állítják, hogy a művészet önmagáért van, az élet is önmagáért, nincs egymáshoz semmi közük s a művészetre lealázó volna, ha leereszkednék korunk problémáihoz. Valóban, ha «korunk problémái» alatt a divatot, a tőzsdei árfolyamokat, a petykákat s egyéb kicsinyes dolgokat értjük, akkor a művészetnek igen siralmas szerep jutna... Mi már tudjuk, hogy a művészet, mint egy bizonyos nép vagy az egész emberiség tudatának a kifejezése egy bizonyos korban — mintegy a kor érverését, tehát az illető nép vagy az emberiség történetének a fejlődését jelenti.” Az írónak a társadalmi érdeklődés iránt érzékenynek kell lennie; „legyen mindenekelőtt hazájának fia, országának polgára; lankadatlanul viselje szívén annak érdekeit.”

A. A. Zsdánov jegyezte meg, hogy „Belinszkij óta az egész orosz forradalmi-demokratikus értelmiség egyetlen nagy írója sem ismerte el a «tisztá művészet», a «művészet a művészetért» elvét, hanem a népnek szóló, magas eszmei tartalmú, társadalmi jelentőségű művészet mellett szálltak síkra.”

Belinszkij rámutatott arra, hogy milyen úton kell haladnia a művészetnek, hogy világhírűvé váljék. „Ha egy költő azt akarja, hogy génuszát mindenütt mindenki elismerje, ne csak honfitársai, ennek a nemzeti jelleg az első, de nem az egyetlen feltétele; az is szükséges, hogy nemzeti volta mellett egyúttal egyetemes is legyen, vagyis hogy nemzetiességében... az általános emberi eszmék öltsenek formát, testet, hús-vér alakot.”

A burzsoá kozmopolitizmus kérlelhetetlen ellenségre talált Belinszkijben. Elítélte a kozmopolitákat, akik kényelmes, közönyös magatartást tanúsítottak hazájuk demokratikus kultúrája iránt, semmibe se vet-

ték a művészetnek a hazai talajjal való szerves kapcsolatát. „Szánalmasak és visszataszítóak ezek a nyugodt szkeptikusok, elvont emberek, az emberiség illetőség nélküli csavargói. Bármennyire meg vannak ők maguk győződve, hogy valamelyik, szerintük az egész emberiséget képviselő országnak a céljaiért élnek — nem hiszek én ezekben a célokban” — írta Belinszkij.

*

Turgenyev találó kifejezése szerint „Belinszkij egész lénye népe szívéből fakadt”. Életének utolsó éveiben gyakran beszélt arról Belinszkij, milyen büszke arra, hogy orosznak született: „Szeretem az orosz embert és hiszek Oroszország nagy jövőjében” — írta.

A nép alkotóerejébe és életerejébe vetett hite lelkesítette Belinszkijt és készítette népe iránti rajongásra. „Igen, van nekünk tulajdon nemzeti életünk, megvan a hivatásunk, hogy kimondjuk a világnak a magunk szavát, a magunk gondolatát. De hogy mi ez a szó, mi ez a gondolat, azon még korai volna törni a fejünket. Unokáink és dédunokáink minden keserves találgatás nélkül meg fogják ezt tudni — mivel ezt a szót, ezt a gondolatot ők fogják kimondani.”

Belinszkij, akinek joga volt a nép nevében beszélni, helyesen állapította meg, hogy az a művészet a legértékesebb, amelyet a nép elismer. „A «népi költő» a leghangzatosabb cím, amit kora vagy az utókor egy költőnek adhat, a legnagyobb dícséret, ami manapság költőnek osztályrésze lehet.” — „Népi költő”-nek nevezi Belinszkij Krülovot, Puskind, Lermontovot, Gogolyt.

Ezek az írók a néppel való szoros érintkezésből mély gondolatokat, nemes érzéseket és szabadságeszméket merítettek és sugároztak széjjel. „A nép — írta Belinszkij — úgy viszonyul nagy embereihez, mint a talaj a növényzethez, amelyet világra hozott.”

Belinszkij szembeszállott a szlavjanofilek táborának „bölcseivel”, akik azt akarták, hogy a nép maradjon meg elmaradottságában. Meggyőződéssel jelentette ki: szükséges, hogy a nép „ura legyen a kultúrának”. Ellentétbe került emiatt a „misztikus filozófusok” csoportjával is, akik úgy vélték, hogy „a népnek semmi szüksége sincs a művelt osztályok kultúrájára, az csak erkölcsi züllésre vezetne!” „Nem úgy, misztikus filozófus uraim! — szüksége van rá, de még mennyire!”

Belinszkij vitathatatlanul látta, hogy az orosz népnek igen értékes adottságai vannak. „Az orosz nép a világ egyik legtehetségesebb, legnagyobb képességű népe” — mondotta. Hitt abban, hogy „Oroszország a jövő országa”.

Gyötörte Belinszkijt, hogy a népi tehetségek céltalanul elpusztulnak. „Hány mély tehetség marad Oroszországban parlagon, kihasználatlanul, mert nem találkozott megfelelő emberrel vagy emberekkel.”

Csak a Nagy Októberi Szocialista forradalom nyitotta meg a nép széles rétegei számára a fejlődés útját minden irányban. Lenin mutatott rá, hogy csak a szocializmus teremti olyan lehetőséget, „ahol megnyilvánulhatnak azok a tehetségek, amelyek a népben, e frissen buzgó forrásban megvannak”.

Belinszkij sokat gondolkozott népének sorsán. Szíven viselte az orosz parasztság ügyét s meg akarta dönteni a jobbágyrendszert, látva, hogy az ellensége a népnek.

Elismerte, hogy a kapitalista fejlődés elkerülhetetlen Oroszországban; azt mondta, hogy az ország csak akkor léphet a haladás útjára, amikor a nemességből burzsoázia lesz. De felismerte, hogy a kapitalizmusból nem fakadhat igazi haladás; ostorozta az európai kapitalizmust, ennek kizsákmányoló természetét. Élesen bírálta az egyenlőség és szabadság burzsoá értelmezé-

sét, amelyet Franciaország példáján mutatott be. „A kapitalisták uralma örök gyalázattal szennyezte be a mai Franciaországot” — írta 1847-ben. — „Minden kicsinyes, jelentéktelen és zavaros ott; nem ismerik a nemzeti becsület, nemzeti büszkeség érzését.”

Előre látta a burzsoázia komor jövőjét Angliában, ahol a kalmárok vették kezükbe a gyeplőt. „A kalmár olyan lény, akinek a haszon az életcélja; haszonlesésének nincsen határa... Milyen lehet az az állam, amelyik ilyen kezekbe került? Angliában nagy hatalom a középosztály... lejárt az arisztokrácia ideje.. Anglia talán még visszataszítóbb látványt nyújt, mint a mai Franciaország.”

1847-ben Belinszkij gyógykezelésre külföldre utazott. Megdöbbsentette a német munkásosztály nyomora. „Micsoda nyomor van Németországban, főleg a szerencsétlen Sziléziában... Itt értettem meg a «pauperizmus» és «proletariátus» szavak borzalmas jelentését.”

Amerikát, a civilizáció ígéretföldjét is leleplezte Belinszkij. Szigorú ítéletként hangzik szava: „Mondtam már, hogy nem jó, ha a kapitalisták kezében van az állam — most pedig hozzáteszem: jaj annak az államnak, amelyik a kapitalisták kezébe kerül. Ezek olyan emberek, akikben nincs semmi hazaszeretet, semmi magasrendű érzés. Háború vagy béke nekik csak a vagyonuk gyarapodását vagy csökkenését jelenti — ezen túl nem látnak semmit.”

De Belinszkij, ha el is ítélte a kapitalizmust, nem fordult vissza, hátra, a túlhaladott gazdasági formák kora felé. A jövő az ő szemében új, tökéletesebb rendként rajzolódott ki. S előre látta, hogy Oroszországnak nagy szerep jut ebben a jövőben. „Oroszország — mondja Belinszkij — jobban meg tudja oldani a szociális kérdéseket és jobban le tud számolni a kapitalizmus jelenlegi uralmával, mint Európa.”

Egy 1844-es cikkében, amelyet Sue: „Párizs rejtelmei” című regényéről írt, az európai burzsoá irodalom kalmárjellegét, bomlasztó hatását bírálja Belinszkij s közben sok kérdésben olyan társadalompolitikai gondolatoknak ad hangot, amelyek Marx nézeteivel állnak összhangban. Belinszkij ismerte Marx és Engels első műveit. 1845-ben elragadtatással nyilatkozott arról a német-francia évkönyvről, amelyben a marxizmus megalapítóinak cikkei jelentek meg. Mély benyomást tett rá barátjának, Botkinnak a cikke (az *Otyecsesztven-nüje Zapszki* 1843-as 1. számában), mely Engels egyik brosúrájának a fordítása volt.

Egyik kortársa azt mondta, hogy „Belinszkij irodalmi lázadó volt, aki csak a folyóiratok hasábjain lázongott, mivel egyéb tere nem nyílt a lázadásra”. Nem csoda, ha a cári kormány — hogy elszigetelje — börtönbe akarta vetni. Az 1848-as nyugati forradami események után nyugtalan lett a cári kormányzat s a már beteg Belinszkij lakásán egy napon zsandár jelent meg azzal a felhívással, hogy jelentkezzenek a III. ügyosztályon. A Péterpál-erőd parancsnoka, Szkobelev pedig így szólt Belinszkijhez, mikor egyszer találkozott vele a Nyevszkij Proszpekten: „Mikor üdvözölhetjük nálunk? — teljesen készen van már egy jó meleg kis kazamatánk az Ön fogadására.”

1848 május 26-án (új időszámítás szerint június 7-én) reggel öt órakor halt meg Belinszkij és halála megmentette a kazamatájától.

„Halála előtt — mondja Panajev — két óráig szakadatlanul beszélt, mintha az orosz néphez szólna.”

*

Belinszkij életét áthatotta Oroszország jobb jövőjébe vetett hite: „költők leszünk és filozófusok; művésznép, tudósnép, katonanép; iparos, kereskedő, társadalomalkotó nép.”

Már korán felismerte, hogy az irodalomban elvitathatatlan eredmények mutatkoznak. 1840-ben kijelentette: „Igen, költészetünk már sikerrel versenyezhet Európa bármely népének költészetével. Ugy véljük, a nép lelkének mélységében és erejében, belső életének titkos forrásában van ennek a jelenségnek az oka... Költészetünk Puskin művei által egy vonalba került a világ bármely népének és korának költészetével.”

Belinszkijnek ezek a gondolatai erős forradalmi, termékenyítő hatással voltak kortársaira és az utókorra egyaránt. Ismeretes, hogy a 60-as évek forradalmi demokratái — Csernüsevszkij, Dobroljubov, Nyekraszov — tanítójuknak nevezték őt. Gogolyhoz írott híres levelének a 40-es évektől kezdve óriási szerepe volt Oroszország haladó gondolkodói irányításában. Ha cikkeiben nyíltan nem is beszélhetett a forradalomról, mégis aktív, hatékony életre serkenti olvasóit. Gondolkodásra, a jelenségek kritikai vizsgálatára ösztönözte, magas eszmények megvalósítására hívta fel őket. „Dicsőség annak, aki nem elégszik meg a jelenlevő valósággal, hanem egy jobb lét eszményét hordozza lelkében.”

Belinszkij tevékenységében ez valósult meg, a meggyőződés és a tettek teljes egységében.

Belinszkij azok közé tartozott, akik — mint Lenin olyan szemléltetően kifejezte — segítettek Oroszországnak abban, hogy megtalálja az utat a marxizmus-hoz: az egyetlen valóban tudományos világnézethez. Ennek ellenére Belinszkij a dialektikus és történelmi materializmus filozófiájától még igen távol állott. Esztétikájában még nincs szó a művészet és irodalom osztályjellegéről, amely Marx, Engels, Lenin és Sztálin műveiben tudományos megvilágítást kap. A szovjet kritika azonban átveszi az orosz tudományos kritika

nagy megalapítójától, Belinszkijtől azt, ami nézeteiben értékes és helyes.

Belinszkij eszméinek üdvös hatása hazája határán túl is messze elterjedt.

Beteljesültek Belinszkij nagyjelentőségű szavai, hogy „a jövőben a győzhetetlen orosz kard mellett az orosz gondolatot is az európai élet mérlegébe vetjük”.

Visszarion Grigorjevics Belinszkij egyike volt azoknak, akik lerakták a jövő épületének alapköveit.

N. F. Belcsikov

AZ OROSZ ELBESZÉLŐ IRODALOM ÉS GOGOLY ELBESZÉLÉSEI¹

(„Arabeszkek” és „Mirgorod”)

Eltekintve attól, hogy az orosz irodalom jelentéktelen, sőt kétséges, vajjon egyáltalában létezik-e — hiszen manapság sokan pusztá ábrándnak tartják — ez az irodalom számos idegen és hazai befolyás hatása alatt áll és sokféle irányzatot lehet megkülönböztetni benne. Ez a kérdés szoros kapcsolatban áll tanulmányom tárgyával. Ezért nagy vonalakban meg kell rajzolnom a legfontosabbakat e hatások és irányzatok közül. Irodalmunk a skolaszticizmus századával kezdődött, mert nagy megalapítójának irányzata nem annyira művészi, mint inkább tudományos volt, ami a művészetről alkotott elképzelései következtében visszatükröződött költészetében is. Nagytekintélyű, de tehetségtelen követői — köztük Szumarokov és Heraszkov a legkiemelkedőbb — támogatták és folytatták ezt az irányzatot. Ezekben az emberekben Lomonoszov lángelméjének még csak egy szikráját sem találhatjuk meg, mégis ugyanolyan, sőt talán még nagyobb tekintélynek örvendtek, mint Lomonoszov. Ifjú irodalmunk az ő kezeik között vált a *túlzott pedantéria* irodalmává. Djerzsavin — szerencsétlenségére — lerótt a maga túlságosan is nagy adóját ennek az irányzatnak. Ezzel sokat ártott

önállóságának és sikerének is az utókor előtt. Ennek az irányzatnak köszönhető, hogy irodalmunkban két műfaj vált ki: az óda és az eposz, vagy másképpen: hősköltemény. Különösen az utóbbit tartották a költői lángelme legdicsőbb megnyilvánulásának, minden irodalom alfájának és omegájának, minden nemzet, sőt az egész emberiség művészi tevékenysége végcéljának.*

A „Petriáda” önmagához méltó fiakat szült: a „Russziáda” és a „Vlagyimir” című költeményeket; ezek pedig néhány végtelen hosszúságú „Péter”-t és végül a dicsőséges „Alexandroida”-t.² Később már csak azt lehetett hallani, hogy lírikusaink mint rendeztek *dalittasan* — egyikük kifejezését használva — versenyfutást nagyhangú ódáikban, hogy *meztáncoltassák a folyókat és a hegyeket*... Ez volt a legfőbb, legjellemzőbb irányzat; vele egyidőben s utána más, bár nem annyira erőteljes irányzatok következtek: Krülovot egy sereg állatmeseíró követte, Ozerovot tragédiaírók, Zsukovszkijt balladisták, Batyuskovot elégikusok — egyszóval minden valamirevaló tehetség fűttyére a tehetségtelen írók tömege táncolt. Még nem telt le a skolaszticizmus igájának kora, még — mint mondani szokás — teljes erejével tombolt ez az irányzat, amikor Karamzin megalapította az új iskolát, új irányt szabott az irodalomnak, amely kezdetben erősen fékezte a skolaszticizmust, később pedig teljesen meg is fojtotta. Ez a legfontosabb és legnagyobb érdeme ennek az irányzatnak, amely — mint reakció — szükséges és hasznos volt, de — mint hamis irányzat — ká-

* Ez a nevetséges és szánalmas irányzat annyira erős volt és oly sokáig tartott, hogy 1813-ban sok irodalmár azt tanácsolta *Ivancsin Piszarevnek*, miután megírta frázisokkal tele-tömött művét: „Széljegyzetek Borodinóhoz”, hogy írjon — nos, mit gondolnak, mit? — *Epikus költeményt!*... — *Belinszkij jegyzete.*

ros és amely, miután elvégezte a maga feladatát, szintén erős reakciót keltett. Karamzin óriási és deszpotikus befolyása, valamint sokoldalú irodalmi tevékenysége következtében az új irányzat sokáig uralkodott a művészet, a tudományok és a társadalmi műveltség eszméjének kialakulása felett is. Jellegét tekintve, *szen-timentális* volt s mint ilyen, egyoldalú visszatükröződése a XVIII. század európai irodalmának. Ebben az időben — mikor ez a *szen-timentalista* irányzat fénykorát élte — teremtette meg Zsukovszkij az irodalmi *miszticizmust*, hazug, *fantasztikus elemekkel* átszőtt *ábrándos* irányzatot, amely lényegét tekintve nem volt más, mint némileg magasabbfokú, javított és felújított *szen-timentalizmus* és noha a tehetségtelen utánzók tömegét szülte, mégis nagy lépést jelentett előre.* A XIX. század huszas éveinek második felével tökéletesen végetért ez az egyhangúság az alkotó tevékenység területén. Ez időtől az irodalom különböző utakon haladt. Puskin hatalmas befolyása (aki mellékesen megjegyezve, irodalmunk sivár egén Djerzsavinnal és Gribojedovval együtt az egyetlen költői csillagkép, amely századokig világít) irodalmunk ez időszakának is adott ugyan valaminő általános jeleget, azonban Puskinnak a művei is igen különbözőek voltak hang és forma tekintetében, továbbá a régi tekintélyek befolyása még mindig erős volt és végül, az európai irodalommal a művészet új fajtáit és új jellemvonásait ismerték meg. A *puskini* elbeszélő költeményekkel együtt jelent meg a regény, az elbeszélés

* Zsukovszkijról szólva, arra az irányzatra gondolok, amelyet ő teremtett meg irodalmunkban, nem pedig irodalmi működését akarom itt értékelni. Balladáira és kisszámú eredeti színdarabjára gondolok és nem azokra a fordításokra általában, amelyekre irodalmunk joggal lehet büszke. — *Belinszkij* jegyzete.

és a dráma, erőre kapott az elégia és nem felejtették el a balladát, az ódát, az állatmesét, sőt az eklogát és az idillt sem.

Most azonban egészen más a helyzet: most irodalmunk csak regényekből és elbeszélésekből áll. Az óda, az epikus költemény, a ballada, az állatmese, sőt még az úgynevezett vagy helyesebben: az egykor úgynevezett *romantikus költemények, pusktini* költemények, amelyek régen irányították és elárasztották irodalmunkat, ma már csak mint a régi szép idők emlékei élnek. A regény mindezt kivégezte, mindent elnyelte, az elbeszélés pedig, amely a regénnyel együtt vált népszerűvé, még a nyomaikat is eltörölte, s még a regény is tisztelettel átengedte az első helyet az elbeszélésnek. Milyen könyveket olvasnak és vásárolnak leginkább az emberek? Regényeket és elbeszéléseket. Milyen könyvek kerülnek az irodalom kedvelőinek kezébe a kastélyokban és falvakban? Regények és elbeszélések. Milyen könyvet ír minden írónk, akár tehetséges, akár nem, kezdve a legfelsőbb irodalmi arisztokráciával és végezve Tolkun és a Szmolenszk-i piac fáradhatatlan lovagjaival. Regényeket és elbeszéléseket. Csodálatos dolog! De ez még nem minden. Milyen könyvekben jut kifejezésre az emberi élet, a morál szabályai, filozófiai rendszerek, egyszóval minden tudomány? Regényekben és elbeszélésekben.

Mi az oka ennek a jelenségnek? Kicsoda, milyen lángelme, mily gigászi tehetség hozta létre ezt az új irányzatot? ... Ez alkalommal nincs kit felelősségre vonnunk. Az ok a kor szellemében, az általános, mondhatni az egész világra kiterjedő irányzatban rejlik.

Persze, itt is megtalálhatjuk a külföldi írók befolyását, ami nagyon természetes dolog, mert az a nép, amely most kezd belekapcsolódni az emberiség művelt részének életébe, nem zárkozhatik el semmi-

féle általános szellemi mozgalomtól. Mindenesetre ez az irányzat nem egy bizonyos egyén sikerének vagy nagy tekintélyének a következménye volt, hanem az általános szükséglet teremtette meg. Persze, mi még nem felejtettük el, legalább is cím szerint, regényeink őseit, „Iván Vüzsigint”,³ de ez csak megjelenésének időpontját tekintve őse regényeinknek, nem pedig belső értéke alapján. Nem ennek a regénynek a sikere ösztökélt mindenkit arra, hogy regényt írjon, de ez a siker nyilvánvalóvá tette az általános szükségletet. Csak el kellett kezdeni valakinek regényt írni! Emellett a kérdés nem az volt, hogy lesz-e sikere a regénynek Oroszországban. Ez a kérdés már eldőlt, mert akkoriban Walter Scott⁴ regényeinek fordítása Oroszországban már régen elterjedt. A kérdés az volt, hogy lehet-e sikere Oroszországban egy orosz regénynek, amit orosz nyelven írtak és az orosz életből merítettek. Bulgarin volt az, aki mindenkit megelőzve eldöntötte a kérdést. Ezzel mindent megmondtunk.

A regény még most is erős műfaj és talán hosszú időre vagy mindig is meg fogja tartani elért vagy jobban mondva meghódított díszhelyét a művészetek között. Mégis ma minden irodalomban mindenki — aki csak ír és olvas — figyelmével és tevékenységével főleg az elbeszélés felé fordul. Mindennapi kenyér az elbeszélés-kötet asztalunkon, ezt olvassuk reggel, mikor kinyitjuk a szemünk és éjszaka, míg csak le nem hűnyjük. Van még egy harmadik fajtája is a költészetnek, amelynek meg kell osztania uralmát a regénnyel és az elbeszéléssel és ez a *dráma* — ha sikerét a regény és elbeszélés sikere el is homályosítja. Még a mi irodalmunkban is a regény és az elbeszélés lett a költészet uralkodó műfaja és ismétlem: nem annyira nagy tehetségek vak utánzása vagy kizáró-

lagos uralma és nem is egyes művek túlságos, szokatlan sikere, mint inkább az általános irányzat és szükséglet, a korszellem következtében lett azzá.⁵

Mi tehát az oka ennek az általános szükségletnek, ennek az uralkodó korszellemnek, amely az egész irodalmat a regény és az elbeszélés formájába kényszeríti? A költészet, mondhatni, kétféleképpen öleli át és reprodukálja az élet jelenségeit. Ez a kétféle eljárás ellentétes egymással, noha egy célhoz vezetnek. A költő vagy saját elképzelése szerint teremti újra az életet, ami a dolgokkal kapcsolatos nézetétől, ahhoz a világhoz, korhoz és néphez való viszonyától függ, amelyben él — vagy pedig a maga egész meztelenségében és valóságában reprodukálja, hű marad a valóság minden egyes részletéhez, színéhez és árnyalatához. Ezért a költészetet úgyiszólván két részre oszthatjuk: *idealista* és *realista* irányzatokra. Világítsuk meg ezeket a fogalmakat.

Minden nép költészete kezdetben egybeesett az *élettel*, de ellentétes volt a *valósággal*, mert minden gyermekkorát élő népnél, miként minden gyermekkorát élő embernél is, az *élet* mindig ellenséges viszonyban áll a *valósággal*. Az élet igazsága mindkettő számára elengedhetetlen; a legnagyobbfokú egyszerűséget és természetességet gondolkodásuk nem érti meg, érzéseiket nem elégíti ki. Ami a felnőtt nép számára — miként a felnőtt ember számára is — diadalmas élet és legmagasabbrendű költészet — az még keserű lenne számukra, szomorú csalódás és ez után már nem lenne miért és kiért élniök. A leleplezett és festékeiktől megfosztott életet száraznak, unalmasnak, hervadtnak és szegényes prózának látnák, mintha bizony az igazság és a valóság nem volna összeegyeztethető a költészettel, mintha a nap nem lenne oly pompázó és ragyogó, ha egyszerű égitest-

nek látjuk és nem Phoebus diadalkocsija kerekének; mintha a kékszínű égbolt már nem lenne oly szép, ha többé nem hisszük a csillagos Olymposznak, ahol halhatatlan istenek élnek, hanem tudjuk, hogy a miriád világot magábafooglaló végtelen térségnek egy része, amennyi látóköörünkbe esik, végül mintha az emberek-lakta föld nem lenne oly csodálatos, ha a földgolyót már nem Atlasz vállai hordozzák, hanem a légtengerben mozog, senki keze nem tartja, hanem a tömegvonzás egyetlen egyszerű törvényének engedelmeskedik!... Így az ókori görög ember minden forrongó erejével, az üde, eleven érzelem és az ifjú, virágzó képzelet minden hevével, magasabbrendű, titokzatos erők beavatkozásával magyarázta a világ fizikai jelenségeit. Hasonlóképpen magyarázták az erkölcsi világ jelenségeit is, mely jelenségek szerintük valamely félelmetes és mindenható erőnek az akaratától függnék, amelyet *Sorsnak* neveztek. A görögök nem ismerték a természet törvényeit, nem ismerték el az ember szabad akaratát. És ezért van, hogy mindent, ami a megszokott mindennapi élet körébe vágott, mindent, amit egyszerű okokkal lehetett magyarázni, nem tartottak méltónak a költészethez, a művészet megalázását látták benne — egyszóval mindez számukra az *alacsonyabbrendű természet volt*. Ezt a kifejezést a XVIII. század franciái igen ostobán és értelmetlenül fogták fel. A görögök nem ismertek szabad akaratot, emberi szenvedélyt, nem ismertek érző, gondolkodó, szenvedő és boldog, vágyakozó és nélkülöző embert — mert még nem ismerték egyéniségüket, mert Enjük eltűnt népük Enjében és ennek eszméje rezdül meg és él költői alkotásaikban. Lírai költeményeiken nyomát sem találjuk a világnézet bélyegének, sem annak a törekvésnek, hogy kifürkésszék a világ titkait, nem találunk bennük egyetlen vigasztalan gondolatot vagy

szomorú ábrándozást sem: egész egyszerűen vagy a hála győzelmi himnuszai ezek a költemények, vagy az öröm lángoló dithyrambusai, amelyek öntudatlan gyöngédséget fejeznek ki, mert a természetet a szerelmes és nem gondolkodó ember szemével látták, szerették a természetet és nem vizsgálták, tökéletesen meg voltak elégedve vele és elbűvölt szemlélői voltak. Ha rátekintettek, nem kérdések merültek fel bennük, hanem rajongás fogta el lelküket és vagy hálás himnuszokban, vagy fékevesztett dithyrambusokban, vagy diadalmas ódáknban fejezték ki ezt a rajongást. Ilyen az ő lírájuk. Nézzük meg ezek után hőskölteményeiket és drámáikat. Mit jelentett számukra valamely magánember élete és sorsa — ez az oly egyszerű és mindennapos regény? Királyok, félistenek, hősök kellett nekik! Mit jelentett számukra a magánélet rajza, magasztos és nevetséges ügyes-bajos dolgaival és vesződségeivel, bánatával és örömeivel, szerelmével és gyűlöletével — ez az olyan kicsinyesen aprólékos elbeszélés? Nemzetek és népek egymással vívott harca, küzdelmek és vérontások érdekelték őket, amelyekben az égiek is résztvettek, és amelyek a mindenható sors akarata és önkénye szerint végződtek. Regény és elbeszélés lapos volt számukra — költeményekre, gígászi, fenséges, csodákkal teljes költeményekre volt szükségük, költeményekre, amelyekben visszatükröződött, láthatóvá vált egész életük, minden árnyalatával egyetemben, ahogy visszatükröződik és láthatóvá válik a végtelen óceán tiszta, nyugodt tükrében az azurkék ég, felhőivel együtt. — *Iliászt akartak!* Amde elmúltak a csodák századai s a nép akarva, nem akarva is közelebb került a valóságos élethez és költemények helyett drámát követelt. De itt sem változott meg: csak eltávolodott a multtól, de nem felejtette el, nem hidegedett el, nem szakadt el tőle. Már figyelni

kezdi az életet, de elégedetlen vele szemben, nem kívánja költészetében kifejezni, hanem költészetet akar belevinni. Visszahagyván a jelent, a múltban keresi drámái elemeit; drámája ezért nem *a mi drámánk*, nem *Shakespeare*-i dráma, nem a valóságos életnek, nem azoknak a küzdelmeknek a rajza, amelyeket az ember szenvedélye és akarata vívnak egymással — nem: egyfajta titokzatos, vallásos szertartás ez, homályos misztérium, a Sors papja és prófétája, egyszóval: *Tragédia*, a legmagasabbrendű és legnemesebb tragédia, királyi, hősi nagyságokban, álarcok alatt és kothurnuszban. Hőseiknek királyoknak, félisteneknek, vitézeknek kellett lenniök, koronával, koszorúval vagy sisakkal fejükön, jogarral, karddal vagy pajzzsal a kezükben, hosszú, lobogó köpenyben; tartalmának pedig királyok, félistenek vagy hősök egész nemzedékének a sorsáról kellett szólnia, szorosan kellett kapcsolódnia valamely nép sorsához, vagy valamely nagy eseményhez, mert a szolga sorsa és a magánélet részletei sértették volna a mű királyi fenségét, vallásos jellegét eltorzították volna, mert a nép a színpadon önmagát akarta látni, a maga életét és nem az emberit. Drámáikhoz — éppúgy, mint epikus költeményeikhez — az életnek csak magasrendű, nemes mozzanatait választották tárgyul és elvetettek minden közönséges, mindennapos, házi használatra szóló dolgot, mert életük a harcmezőkön, harctereken, templomokban, bíróságok előtt zajlott le és ugyanitt költészetük is; nem a maguk háza táján. Tragédiáik szereplőinek felsőbbrendű, nemes, költői nyelven kellett beszélniök, mert királyok, félistenek, hősök voltak; kórusaiknak titkos, misztikus és egyszersmind ünnepi nyelven kellett szólniök, mert a szörnyű Végzet akaratának szervei, magyarázói voltak.

Ezek a vonások jellemezték az ókori népek költészetét; ilyen volt a görögök költészete.

A gyermekkor azonban nem tart örökké sem az embernél, sem a népnél, sem az emberiségnél; utána az ifjúkor, majd a férfikor, végül az öregség következik. A költészetnek is megvannak a maga különböző életkorai, amelyek mindig párhuzamosan haladnak a nép életkorával. Az idealista költészet százada befejeződik a nép gyermek- és ifjúkorával s akkor a művészetnek vagy meg kell változtatnia jellegét, vagy el kell pusztulnia. Az új, a mai emberiség művészetével — mint látni fogjuk — az előbbi történt; az antik művészettel az utóbbi, mert az a nép, amelynek költészete kezdetben — idealista élet következtében — idealista volt, képtelen áttérni a realista költészetre. Mokaçsul, a természet ellenére ragaszkodik a multhoz szellemi és formai tekintetben egyaránt s — miként a tapasztalt férfi, aki a csodákban való hitét visszavonhatatlanul elveszítette és tapasztalatokat szerzett — arra törekszik, hogy költői alkotásainak idealista színezetet adjon. Mivel azonban a költészet nincs összhangban életével — ami nem is lehetséges — vajjon kell-e csodálkoznunk, hogy kis termete ellenére peckesen jár, hogy festi magát, mert nincs természetes ifjú színe, hogy hangerősítőn keresztül beszél, mert nincs hangja, hogy nála a csoda hideg allegóriákban, a heroizmus donquijote-i magaviseletben nyer kifejezést? Ilyen volt a görögök költészete, amikor bezárult köre és mint sápadt árnyék, Alexandriába menekült. De rendszerint ez történik azokkal a népekkel is, akiknek költészete nem az életből fakad, hanem csak utánzás eredménye: mindig csak mintaképének paródiája lesz; nagysága, nemessége és idealizmusa a bohóchoz fog hasonlítani, aki fontoskodva sétál hamis bíborban és papírkoroná-

val a színházi bódé bejárata előtt. Ilyen volt a latin és a klasszikus francia (túlnyomóan drámai) irodalom. A francia klasszikus tragédia állítólagos előkelősége, méltóságteljessége nem volt egyéb, mint a kispolgárság az udvarnál, szolga bárói frakkban, pávatollas varjú, a görögök majmolása, mert nem állt összhangban az étellel. Még világosabban látható ez az epikus költeményekben. Az Iliászt a nép alkotta s benne visszatükröződött a hellének élete, szent könyv volt számukra, a vallás és az erkölcsiség forrása. De az isten szerelmére, mondják meg nekem, mi van az „Aeneissel”, a „Megszabadított Jeruzsálemmel”, az „Elveszett paradicsommal” és a „Messiással”? Nem többé-kevésbé nagy szellemek eltévelyedései-e ezek, azoknak a szellemeknek a kísérletei, akik többé-kevésbé sikeresen tévesztették meg tisztelőiket? Ki olvassa ma őket, ki lelkesedik ma értük? Nem öreg szolgákhoz hasonlítanak-e, akiket nem szolgálataikért vagy tetteikért tisztelünk, hanem koruk miatt? Nem azokhoz a képzeletszülte balítéletekhez tartoznak-e, amelyeket tiszteletben tart a nép, amíg hisz bennük és kímélettel van irántuk, amikor már nem hisz bennük? E kímélet pedig vagy a régmúlt iránti gyengédségen, vagy egyszerűen megszokáson alapszik, de puszta lustaság is lehet az oka s az is, hogy nincs szabad idő végleges átértékelésükre vagy porrázúzásukra... Ez azonban most mellékes: térjünk vissza a tárgyhoz. A régi világ gyermekkora végetért; az istenekbe és a csodákba vetett hit szertefoszlott; a hősi szellem eltűnt a világból; a való élet korszaka kezdődött és hiába lépett a költészet a rivalda elé — immár hiányzott belőle ama fennkölt nyíltság, egyszerű, nemes, nyugodt és gigászi nagyság, amelynek forrása azelőtt a művészet és élet harmóniájában, a költői igazságban volt. A világ átalakult a kereszt jegyében.

A megújhodott és új eszméktől áthatott emberiség más irányt vett. Új ember eszménye született: az egyéniségé, aki független a néptől, mintegy kapcsolatok nélkül áll önmagában és kíváncsian szemléli önnönmagát... A trubadur bánatos éneke, amelyen szerelmi fájdalom ömlik el, a falusi magányában emésztődő remete, vagy a fogoly királykisasszony panasza, a diadal s a győzelem dala, a szerelem, bosszú vagy a nagy hőstettek regéje — mindez visszhangra talált... Az elbeszélő költeményből regény lett. Igaz: egyelőre csupán rajongással teli lovagregény, amelyben összekeveredett a valóság a képzelgéssel s a lehetséges a lehetetlennel — de már mégsem elbeszélő költemény, hanem olyan talaj, amelyben a valódi regény magja érlelődik. Végül, a XVI. században megtörtént a művészetben a döntő átalakulás: Cervantes páratlan „Don Quijote”-ja gyökeresen végetvetett a hazug idealizmus irányának a költészetben, és Shakespeare örökre kibékítette és összekapcsolta a költészetet a való élettel. A határtalan mindenség teljes egészét felölelő pillantása behatolt az emberi természet legbensőbb, hozzáférhetetlen szentélyébe; behatolt az élet igazságába; megleste és kitapogatta rejtett és titkos érverését. Ez az öntudatlan filozófus-költő gigászi műveiben mintegy újjáalkotta az erkölcsi világrendet a maga örök és változatlan törvényei, a maga ősi terve szerint. Mintha ő is résztvett volna e törvények megállapításában s e terv felvázolásában. Ez az új Proteusz élő lelket tudott lehelni a holt valóságba; e bölcs elemző az életnek látszólag legcsekélyebb jelenségeiben és az emberi akarat parányi megnyilvánulásaiban is meglelte a kulcsot az erkölcsi világ legbonyolultabb lélektani jelenségeinek megfejtéséhez. Drámáiban sohasem folyamodik külső rúgókhöz és nincs szüksége támasztékokra; természetesen, önmagukból, lénye-

gükből kifolyóan alakul azoknak tartalma a szükség-szerűség megmásíthatatlan törvényei szerint. Az igazság, a legmélységesebb igazság — ez műveinek legfőbb jellegzetessége. A szó általánosan elfogadott értelmében vett eszményképei nincsenek; alakjai valódi emberek, olyanok, amilyenek a valóságban és amilyeneknek lenniök kell. Minden drámája szimbólum — a világnak körülhatárolt darabja, amelyet egy-egy művészi alkotás szűk keretei között a képzelőerő fény-sugara világít meg élesen; mintha miniatűr festmény lenne a mindenség részleteiről. Nincsenek rokonszenvei, megszokottságai, részrehajlásai, legkedvesebb vezéreszméi vagy legkedvesebb típusai:

*Arcán alázat és fenség honol,
Mint akták közt megőszült írnokén.*

aki

*Nyugodtan néz ártatlant és bűnöst,
És rosszat és jót egykedvűn tekint.**

Az igazi művészetnek, az új korszak hasadásának tündöklő hajnalpírja volt ő. Műve visszhangot keltett a megújult világ költőiben, akik a francia klasszikusok által lealacsonyított és meggyalázott művészetnek visszaadták a méltóságát. Még a XVIII. század végén is az ő nyomdokain haladtak; nevezetesen Goethe és Schiller is, e két nagy lángész, akik Shakespeare tanulmányozásával kezdték pályafutásukat. A XIX. század kezdetén újabb hatalmas zseni jelent meg, akit szintén az ő szelleme töltött el; ő fejezte be a művészet 's az élet egyesítését, a történelmet használva eszközül. Walter Scott ilyen értelemben második Shakespeare volt. Ő lett a feje a nagy iskolának,

* Puskin: Borisz Godunov. Gáspár•Endre fordítása.

amely most válik általánossá és terjed el az egész világon. És ki tudja, talán a történetírás egykor szintén művészi megnyilvánulás lesz és ugyanúgy fogja leváltani a regényt, ahogy a regény leváltotta a hőskölteményt... Nincs-e már most is mindenki meggyőződve arról, hogy az Isten teremtette világ magasabbrendű minden emberi alkotásnál és ez az elképzelhető legcsodálatosabb hősköltemény és hogy a legmagasabbrendű költészet nem a világ szépítéséből áll, hanem abból, hogy hű valóságában jelenítse meg a világot?...

Íme: itt van tehát a költészetnek egy újabb oldala — a *realista* költészet, az élet költészete, a valóság költészete és végül saját korunk igaz és meghamisíthatatlan költészete. Kiemelkedő jellemvonása: a valóság hű visszaadása; nem átkölti, hanem művészi módon újra teremti, újra alkotja az életet és kristálylencse módjára egyetlen nézőpontban egyesíti legkülönbébb megnyilvánulásait, kiválogatva közülük azokat, amelyek egy teljes, élettel telt és egységes kép létrehozásához szükségesek. E kép gazdagsága vagy korlátozottsága szerint kell megítélni a költői alkotás nagyságát és zsenialitását. De hadd fejezzem be annak jellemezését, amit realista költészetnek neveznek. Ihletének örök hőse és állandó tárgya mindig az ember, ez az önálló, szabadon cselekvő, egyéni lény; az egész világ jelképe és egyúttal csúcsa; izgalmas rejtvény önmaga számára; saját értelmének végső kérdése, tudásszomjának végső talánya... E talány megfejtése, a feladat megoldása, a felelet erre a kérdésre csak a tökéletes *megismerés* lehet, ami létének titka, célja és oka!... Ezek után lehet-e csodálkozni azon, hogy korunkban elsősorban a költészetnek ez a realista iránya s a művészetnek és életnek ez a szoros egybekapcsolódása fejlődött ki? Lehet-e csodálkozni azon, hogy e modern művészi alkotások legfőbb jellem-

vonása a könyörtelen őszinteség? Teljes meztelenségében, kendőzetlen csúfságában és ijesztő aljasságában mutatkozik meg bennük az élet, de egyúttal diadalmas szépségében is — mintha boncolókéssel tárják fel. Nem az élet eszményképét akarjuk látni, hanem magát az életet, úgy, ahogy van. Akár jó, akár rossz, nem óhajtjuk szépíteni, mert hitünk szerint a művészi képzelőerő mindkét esetben egyformán gyönyörűvé teszi, éppen azért, mert igaz, és ahol az igazság van, ott jelen van a művészet is.⁶

Igy tehát korunkban nem létezhetik *idealista* költészet? Dehogynem! Éppen ebben a mi korunkban létezhetik és a mi korunk feladata lett, hogy kivirágoztassa, csak éppen nem abban az értelemben, mint a régiek. Nálunk az idealista életből származott az idealista költészet; nálunk korunk szelleme hozta létre. A *realista* költészettel kapcsolatban csupán a hőskölteményről és a drámáról szóltam, de a líráról eddig hallgattam. Miben különbözik korunk lírája a régiekétől? Náluk, mint már említettem, az elragadtatás felelőtlen ömlengése volt, amely a lélek teljességéből és túlaradásából táplálkozott, amelyet saját létének felismerése keltett életre, hogy imában és dalban fejezze ki azt, amit a külső világból megpillantott. Számunkra ellenben a külső természetnek semmiféle mélyebb értelme vagy jelentősége sincsen — hacsak nem áll kapcsolatban az élet egészével; nem annyira élvezni, hanem inkább felfogni, megérteni akarjuk. Számunkra az emberi élet és létünk tudata inkább feladvány, amelyet igyekszünk megoldani, semmint ajándék, amelyet sietünk kiélvezni. Hozzászoktunk az előbbihez, bele-törődtünk az utóbbiba; számunkra már nem vidámtivornya vagy ujjongó ünnep az élet, hanem munka, küzdelem, nélkülözés és szenvedés. Innen származik az a bánat, az az aggodalom és tépelődés, de egyúttal

az a mély eszmei tartalom is, amely líránkat áthatja. Korunk lírai költője inkább fájdalmak közt vergődik és panaszkodik, semmint boldogságtól ujjong; inkább problémákat vet fel és megoldásokat keres, semmint felelőtlenül áradozik. Lantján a dal — panasz, az óda — kérdés. Ha énekének a külső természet a tárgya, akkor nem csodálat tölti el és nem dicséretet zeng, hanem saját létének, jelentőségének és szenvedéseinek titkát igyekszik megismerni benne. A régi ódai keret szűknek bizonyul mindehhez, ezért a lírát eposszá és drámává kell tágítania. Ebben az esetben a természetesség s a valóság törvényeivel való harmónia — mellékessé válik; a költő valósággal alkudozik és jóelőre mintegy megállapodni igyekszik az olvasóval, hogy utóbbi higgyen neki és művében ne az életet, hanem a gondolatot keresse. A gondolat lesz lelkesedésének tárgya. Ahogy az operában a zenéhez írnak szöveget és gondolnak ki tárgyat, ugyanúgy teremti a költő, képzelőerejének engedve, formát gondolatai számára. Ilyenkor végtelen pálya nyílik meg előtte: a valóság s a képzelet egész világa, az ötletek pompás birodalma, a mult, a jelen, a történelem, a mese, a rege, a népi babonák, a hitregék, föld, menny és pokol! Kétségkívül van benne ilyenkor is logika, költői igazság és a lehetőség vagy kényszerűség törvényei, amelyekhez hű marad — csak hogy ezeket a feltételeket ő maga szabja meg magának. Ez az újfajta *idealist*a költészet a régiből származik. Hiszen tőle kölcsönözte magasztosságát, nagyságát és költői, fennkölt nyelvét, amely annyira ellentétben áll a közönséges, mindennapi beszéddel, valamint elzárkózását mindentől, ami „földi” és „kicsinyes”. Hogy rövid legyen, mindjárt megmondom, hogy mi tartozik az ilyen művek közé: pl. Goethe „Faust”-ja, Byron „Manfred”-ja, Mickiewicz „Dziady”-ja, Thomas Moore „Lalla Rookh”-

ja, Jean Paul „Fantasztikus látomásai”, Goethe és Schiller antik-utánzatai („Iphigenia”, a „Messinai menyasszony”) stb. Azt hiszem, hogy most már kielégítően megmagyaráztam, hogy mi a különbség az általam *idealistának* és *realistának* nevezett költészet között.

Megjegyzem, hogy vannak olyan érintkezési pontok, amelyeknél a költészetnek e két különböző eleme érintkezésbe kerül és összefolyik egymással. Ide kell sorolni mindenekelőtt Byron, Puskin és Mickiewicz költeményeit, amelyekben lehetőség szerint, teljes valóságban nyilvánul meg az emberi élet, ám csupán az élet legünnepélyesebb jelenségei és leglíraibb pillanatai. Ifjonti, éretlen, de túláradó erőből duzzadó alkotások ezek, amelyeknek a való élet a tárgyuk, de amelyekben az élet mintegy újjáteremtődik, átalakul. Vagy valamilyen kedvelt, felkapott eszme okozza ezt, amely minden egyebet háttérbe szorít; vagy egy hatalmas, de egyoldalú tehetség; vagy végül valamely túláradó hevesség, amely megakadályozza a költőt abban, hogy alaposabban és mélyebben behatoljon az életbe s olyan-
nak lássa, amilyen a maga teljes valóságában. Ilyen például „A haramiák” Schillertől — ez a lángoló, szilaj dithyrambus, amely láva módjára tör ki az ifjú és tetterős lélek mélyéből — amelyben mintha minden jelenés, jellem és helyzet kizárólag azt a célt szolgálná, hogy kifejezze azokat az eszméket és érzelmeket, amelyek annyira izgatták a szerzőt, hogy a lírai keret túlságosan szűk lett számukra. Egyesek úgy találják, hogy Schiller első drámai műveiben nagyon is sok a frázis. Például, mondják, Moor Károly nagy monológjából,* amikor apjáról beszél a haramiák előtt —

* *Moor Károly*: Ügy-e nem ráztak fel benneteket ennek az öreg embernek szavai! Pedig még azt is fel tudná kelteni, aki örök álomba merült! Nézzétek, óh, nézzétek! A természet

egy közönséges ember, aki hasonló helyzetben van, legfeljebb egy-két szót mondana. Szerintem még ennyit sem szólna, hanem ujjával némán rámutatna atyjára. Schillernél ellenben Moor sokat beszél ugyan, de szavaiban árnyéka sincsen a frázisnak. A dolog ugyanis úgy áll, hogy itt nem a szereplő, hanem a szerző beszél; hogy ebben az egész műben nem az élet igazsága, hanem az érzelem igazsága a fontos; nem a valóság, nem a drámaiság, hanem a költői áradás; a helyzetek természetellenesek és nem őszinték, de igazak az érzelmek és mélyek a gondolatok. Egyszóval Schiller „Haramiáit” nem úgy kell tekinteni, mint drámát, amely az életet mutatja be, hanem mint drámai formába öltöztetett lírai költeményt — lángoló, izzó költeményt. Moor Károly monológját nem úgy kell tekinteni, mint az egyik szereplő érzelmeinek természetes és megszokott kifejezését az adott helyzetben, hanem mint ódát, amelynek értelme vagy tárgya az elfajzott gyermekkel szemben érzett felháborodás, aki lábbal tiporja a fiúi kötelesség szentségét. Azt hiszem, hogy ha így nézzük a kérdést, akkor egyszeriben eltűnnek a „frázisok” Schiller művéből és a költészet valósága lép a helyükbe.

Altalában azt lehet mondani, hogy Schillernek csaknem valamennyi drámája többé-kevésbé ilyen (kivéve a „Stuart Mária”-t és a „Tell Vilmos”-t), mivelhogy Schiller nem annyira a részletek kidolgozá-

törvényei a gonoszság játékszerévé váltak és szétszakítottak a természet kötelékei! Meggyilkolá a fiú az atyját!

A haramiák: Mit beszél a vezér?

Moor Karoly: Nem! ez a szó csupán enyhíti gonosztettét! Nem! nem gyilkolt, hanem halálra kínoztá, szétmarcangolta, kérekbetörte — mily gyenge szavak ezek is! — a pokol maga is megborzna ettől az aljasságtól. — A fiú... saját atyját!... Nézzétek, óh, nézzétek! minden érzés kipusztult belőle! Sírba lökte a fiú az atyját — hideg, csupasz, falánk sírgödörbel — nézzétek, nézzétek: az én apám ez!...

sában volt nagy drámaíró, mint inkább általában volt nagy költő. A dráma legyen a legnagyobb mértékben a valóság nyugodt és pártatlan tükre. A szerző személyisége ne jelenjék meg benne, mert a dráma az igazi *realista* költészet. Csakhogy Schiller még a „Wallenstein”-ban is előtérbe lép s csupán a „Tell Vilmos”-ban mutatkozik vérbeli drámaírónak. De ne vádoljátok azzal, hogy nem elég tehetséges vagy hogy egyoldalú; vannak elmék, vannak egyéniségek, akik annyira eredetiek és csodálatosak, annyira különbözőek a többi embertől, hogy a világ idegennek érzi őket; ugyanakkor ők is idegennek érzik a világot és mivel nincsenek vele megelégedve, saját világot építenek maguknak és csak ebben élnek. Ilyen volt Schiller is. A kor szelleméhez alkalmazkodva *realista* akart lenni műveiben, de zsenijének alaptermészete úgy hozta magával, hogy költészetében az *idealizmus* maradjon az uralkodó jellemvonás.

Van tehát *realista* és *idealista* költészet. Nehéz lenne elhatározni, hogy melyiket részesítsük előnyben. Ha megfelelnek a művészi alkotás követelményeinek, akkor talán egyenrangúak egymással; vagyis ha az *idealista* költészet összhangban áll az érzelmekkel, a *realista* pedig az általa ábrázolt élet igazságával. Mégis úgy tetszik, hogy az utóbbi, melyet gyakorlatias korunk hozott a világra, jobban megfelel a ma uralkodó követelményeknek. Egyébként itt az egyéni ízlés is sokat számít. Bármint legyen is, jelenleg mindkét irányzat egyformán jogosult és egyformán hozzáférhető s érthető mindenki számára. Legfeljebb azt szegezünk le, hogy a jelenkor költészete elsősorban *realista* költészet, mert mindenki számára könnyebben megközelíthető, mind az egyén, mind a tömeg jobban megérti és inkább áll összhangban korunk szellemével.

és szükségleteivel. Ma Schiller „Messinai menyaszony”-a és „Jeanne d’Arc”-ja együttérzést s visszhangot kelt, de egy korszak legszívhezszólóbb és legkedveltebb alkotásai mindig azok maradnak, amelyekben az élet és a valóság hűen és pontosan tükröződik.

Nem tudom, hogy napjainkban a dráma miért nem mutat fel olyan nagy sikereket, mint a regény s az elbeszélés. Talán azért, mert a drámához Goethékre, Schillerekre vagy éppen Shakespeare-ekre van szükség, márpedig az efféle zsenikkel a természet nagyon is takarékoskodik, illetve mert a drámai tehetségek általában ritkák. Képtelen vagyok ezt a kérdést eldönteni. Talán a regény alkalmasabb az élet költői ábrázolására? Valóban: a regény úgyszólván mindenfélét felöllelhet, határai, korlátai nincsenek. Kevésbé „válogató”, kevésbé „finnyás” műfaj, mint a dráma, hiszen nem annyira az egyes részletek és töredékek ejtik rabul az olvasót, mint inkább maga az egész. Ezért sok aprólékosságot és mozaikszerű kidolgozást is megtűr magában, ami — ha külön-külön vesszük figyelembe a részleteket — valósággal kicsinyeskedésnek tűnik, pedig a mű egészével való összefüggésükben rengeteg gondolati mélységet és költői gazdagságot rejthetnek magukban. Ugyanakkor a dráma szűk kereteinek — közvetlenül vagy közvetve, többé vagy kevésbé — mindig alkalmazkodniok kell a színpad követelményeihez; a cselekménynek gyorsan és élénken kell peregnie, s aprólékos részletezést nem engedhet meg magának, hiszen a dráma, inkább, mint bármilyen más költői műfaj, legmagasabb és legünnepélyesebb megnyilvánulásaiban ábrázolja az emberi életet. A regény formája és lehetőségei tehát alkalmasabbak arra, hogy az embert — különös tekintettel a társadalomhoz való viszonyára — költői módon mutassák be,

úgy gondolom, hogy rendkívüli sikerének és föltétlen uralmának ez a titka.

Es az *elbeszélés*? Jelentősége és immár zsarnokivá vált, makacs s vetélkedést sem tűrő uralmának vajjon mi a titka? Miféle tünemény, mire szolgál az elbeszélés, amely nélkül a folyóiratok kiadványai olyanok, mintha valaki cipő vagy nyakkendő nélkül jelenne meg társaságban? Hiszen ma mindenki elbeszélést ír vagy olvas. Ott található a társaságbéli hölgy bu-doárjában ugyanúgy, mint a legmegcsontosodottabb tudós íróasztalán és mintha még a regényt is kiszorítaná a helyéből!... Egyszer valahol egy pompás mon-dást olvastam: „Az elbeszélés az emberi sorsok végte-len hőskölteményének egyik fejezete.” Nagyon igaz! Az elbeszélés egy darabjaira, darabkák ezreire szét-hullott regénynek egyik részlete. Kiragadott fejezet egy regényből. Mi, elfoglalt emberek, akik folyton sietünk, tevékenykedünk és akiknek drága az időnk, nem érünk rá arra, hogy nagy és hosszú könyveket olvassunk; egyszóval nekünk elbeszélés kell. Életünk manapság olyan sokrétű, bonyolult és szétszaggatott, hogy ezer és millió tükörképet akarunk látni róla, mi-ként egy sokszegletű kristály csiszolt lapocskáin; egy-szóval nekünk elbeszélés kell. Vannak események, van-nak esetek, amelyekből hogy úgy mondjuk, nem futná drámára, vagy regényre, de mégis mély jelentőségük van és egyetlen szempillantás alatt annyi életelemet összpontosítanak magukban, amennyi egy egész év-századra elegendő lehetne. Az elbeszélés megragadja és szűk keretei között megrögzíti ezeket. E műfaj min-dent felölelhet magában, amit akartok: lehet könnyed erkölcsrajz, maró szatira egy emberről vagy az egész társadalomról; a lélek legrejtetteb titkát ugyanúgy tartalmazhatja, mint a szenvedélyek bőszt játékát. Az elbeszélés egyszerre rövid és gyors, könnyű és mély;

egyik témától a másikhoz röppen, apró részekre darabolja az életet, amelynek hatalmas könyvéből egyenként tépdeshi ki a lapokat. Próbáljuk e lapokat egyetlen kötetbe kötni — milyen óriási könyv, milyen hatalmas regény, milyen páratlanul gazdag hősköltemény válnék belőlük! A végnélküli „Ezeregy éjszaka” vagy a részletekben oly gazdag „Mahábhárata” és „Rámájána” nyomába sem jönne ennek a műnek! Körülbelül ez lenne a méltó címe: „Az ember és az élet”!...

Az elbeszélés egyelőre még vendég az orosz irodalomban, de olyan vendég, aki, mint a sündisznó, előbb-utóbb kitúrja törvényes lakóhelyéből a régi vagy a jelenlegi gazdát. Tanulmányom elején már említettem és most megismétlem, hogy a regény s az elbeszélés az a két műfaj, amely minden többtől eltérően nem utánzasként, hanem a szükséglet eredményeképpen jelent meg irodalmunkban. Azt hiszem, hogy a fenti megfontolások elég meggyőzően mutatják ki megjelenésük és sikerük okait. Vessünk most egy pillantást arra az útra, amelyet irodalmunkban megtettek.

Az elbeszélés nemrégén kezdte meg nálunk pályafutását; nevezetesen a XIX. század huszas évei óta. Addig idegen növény volt, amelyet ötletszerűen vagy a divatnak engedve hoztak be tengerentúlról és erőszakosan ültettek át a hazai talajba. Talán ez volt az oka annak, hogy nehezen honosodott meg nálunk. Karamzin volt az első, aki — egyébként Makarov támogatásával — befogadta a vendéget. Ez a vendég hol fehérre volt festve, hol ki volt pirosítva, mint az orosz kereskedők feleségei; hol sírt-rítt, nyafogott, mint az érzékeny gyerek, akit elkényeztettek, hol úgy felfuvalkodott és olyan dagályosan szónokolt, mint a klasszikus tragédiákban szoktak; máskor olyan unalmasan épületes és édeskésen erkölcsös volt, mint egy

alszent ájtatoskodó. Ilyenek voltak mindazok az elbeszélések, amelyeket a huszas évekig írtak; szerencsére nem sok volt belőlük: Zsukovszkij írt egyet, a „Mária ligeté”-t, a megboldogult V. Izmajlov néhányat... a többit hamarjában elfelejtettem.

A huszas években történtek az első kísérletek arra vonatkozóan, hogy igazi elbeszéléseket írjanak. Ebben az időben az irodalom minden területén reformtörekvések jelentkeztek, ami annak volt a következménye, hogy kezdtek megismerkedni a német, az angol és az új francia irodalommal, valamint a művészi alkotás törvényeinek észszerűbb értékelésével. Ha akkor az elbeszélés még nem is aratott valódi sikert, legalább újszerűségével és váratlanságával magára irányította az általános figyelmet. Hogy rövidre fogjam a szót, megmondom, hogy Marlinszkij volt az első elbeszélőnk; ő teremtetta meg az orosz elbeszélést, azaz helyesebben szólva, ő adott lökést annak megteremtéséhez.

Már volt alkalmam előadni a véleményemet erről a szerzőről. Minthogy azóta sem újabb alapos megfontolásaim, sem a róla kialakult közvélemény mérlegelése nem indított arra, hogy e véleményemen változtassak, sőt ez a vélemény még jobban megerősödött bennem, most arra szorítkozom, hogy megismételjem a régebben már elmondottakat. Marlinszkij figyelemreméltó tehetséggel rendelkezik; tud mesélni, szelleme élénk, élesen látja a dolgokat és érdekesen ír, de nem jól mérte fel a saját erejét, nem ismerte fel a néki kijelölt irányt s ezért tehetsége ellenére, úgyszólván semmi maradandót nem alkotott. A művészi alkotásban is megvan a maga szerepe a lelkiismeretességnek és sok író zavarba jönne, ha arra kérnők, hogy mondja el műveinek történetét, vagyis adjon számot arról, hogy milyen indítókokból íródtak; milyen

körülményektől kísértén jelentek meg a világon és mindenekelőtt: milyen lelkiállapotban volt szerzőjük, amikor megírta azokat. Az írói ihlet csaknem olyan, mint a betegség — fájdalmas állapot, amelynek tüneteit ma mindenki jól ismeri. Az ember lázban van; fáradtság, megerőltetés és károsodás nélkül hatalmas terheket tud emelni; az életműködések megfeszített állapota ez, amelyet energiának nevez az orvostudomány. Az egészséges ember bizonyos határok között mesterségesen is ki tudja termelni magában ezt az energiát, csak hogy ott a baj, hogy drágán kell megfizetnie érte. Ilyen értelemben a költői ihlet nem más, mint a lélek energiája, amelyet nem az emberi akarat ébresztett életre, hanem az írótól független befolyás s ez szabad és minden kényszertől mentes jeleget ad neki. Van az ihletnek egy másik fajtája is: az emberi akarat, vágy, cél, számítás korbácsolja fel — olyan, mint az ópium hatása. Ennek az ihletnek a gyümölcsei néha látszatra ragyogóak, de ragyogásuk az aranyfüsthöz hasonló, az idő gyorsan elhomályosítja. Igaz: akiben nincsen tehetség, az sohasem juthat az elragadtatásnak ebbe a feszült lelkiállapotába, mert megfeszíteni csak azt lehet, ami létezik, pozitív, bárha gyenge is; érzelmeit, képzeletét, szóval tehetségét csak az tudja megfeszíteni vagy megerőltetni, aki — legalábbis bizonyos mértékben — mindezzel rendelkezik. Marlinszkij kétségtelenül rendelkezik mindezzel bizonyos mértékig és a legmagasabb fokig igyekszik feltüzelni képességeit. A sok erőlködés mellett sok igazi, hamisítatlan szépség is található műveiben — de ugyan kinek van kedve ahhoz, hogy vegyelemzéseket végezzen, amikor a költői szintézisben szeretne gyönyörködni és ki tudná átadni magát akár az igazi szépségek élvezetének is — amennyiben talál ilyet, ha állandóan hamis dolgokba ütközik a

szeme? ... Ez talán csak részletkérdés, de ami Marlinszkij alkotásának egészét általánosságban érinti, erről bizony még kevesebb jót lehet mondani. Nem *realista* költészet, mert az élet igazságaival és a valósággal nem találkozunk benne; minden előre kifundált, szinte valószínűségszámítás alapján kiszámított és mesterkéltné, mintha géppel készült volna. Az ember látja azokat a szálakat, amelyek a cselekményt összefűzik s azokat a csigákat és drótokat, amelyek mozgásban tartják e cselekményt. Szóval — színházi külsőségek ezek és állandóan rivaldafény birkózik a nappali világossággal és alul marad a küzdelemben. De nem is *idealista* költészet — hiszen híján van gondolati mélységeknek, lángoló érzelmeknek és lírai meghittségnek. Ha pedig akadnak is néha ilyen vonások, akkor görcsök és erőszakosan túlzottak. Ezt bizonyítja az a mértéktelenül szóvirágos nyelvezet, amely sohasem fakad mély, szenvedélyes és tetterőtől duzzadó érzelemből.

Marlinszkij orosz népi elbeszélésekkel kezdte írói működését, tehát olyanokkal, amelyek az orosz élet világából merítették tárgyukat. Pompás kezdeményezés és kísérlet volt ez, amely mint ilyen, a maga idejében megérdemelte, hogy felfigyeljenek rá. De Marlinszkij művei nem belülről jövő természetes alkotások, hanem mesterkéltek voltak, ezért ma már elvesztették értéküket. Hiányzott belőlük a valóság igazsága s ennek következtében az orosz élet igazsága is. „Népi” jellegük abban áll, hogy orosz neveket használ, arra törekszik, hogy ne hágja át a cselekmény valószínűségének határait és a szokásokat és az előforduló szólás-mondásokat dallamos orosz szavakba öltöztesse, ami egyébként nem minden esetben sikerül neki. Ennyi az egész és nem több. Marlinszkij elbeszéléseinek orosz szereplői úgy beszélnek és cseleksze-

nek, mintha német lovagok lennének; nyelvük retorikus, mintha klasszikus tragédiának monológjait adnák elő; és tessék csak megnézni ebből a szempontból Puskin „Borisz Godunov”-ját — vajjon az is ilyen-e? Ennek ellenére azonban Marlinszkij elbeszélései, amelyek semmivel sem gazdagították az orosz költészet kincsesházát, nagy hasznára voltak az orosz irodalomnak és nagy lépést jelentettek előre. Akkor irodalmunkban még teljes mértékben a XVIII. század, az orosz XVIII. század uralkodott; akkor még minden elbeszélés és regény úgy végződött, hogy minden szereplő jó és boldog véget ért; mivel szórakoztatták akkor olvasóközönségünket? Kutyaházból előmászott kalandorok élményeinek leírásával; a Gil Blas alapján írt paródiákkal; olyan semmirekellő hősökkel, akik kora ifjúságuktól kezdve mindenkit becsapnak és megcsálnak, többek közt önmagukat is, elcsábítják a nőket, majd maguk is játékszerükké válnak; aztán a semmirekellőből hirtelen rendes ember lesz, akin előírás szerint kitör a szerelem, gazdag és boldog férjjé válik és millió rubellel a zsebében vég nélkül arról prédikál, hogy az igazi boldogság a szalmafedelű kunyhóban, a frissvízű forrás mellett és a nyirfák koronáinak árnyékában lelhető meg.⁷ Marlinszkij már az új európai stílusban írta elbeszéléseit; van bennük értelem, kultúra és sok pompás eszmét tartalmaznak, amelyek bámulatba ejtenek eredetiségükkel és igazságukkal; vegyük mindehhez hozzá stílusát, amely helyenkénti nehézkes és szóvirágos volta ellenére is ragyogónak nevezhető — senki sem csodálkozhatik többé rendkívüli sikerén.

Csaknem ugyanabban az időben, amikor az orosz olvasóközönség ámulva fogadta egyik irodalmi újdonságot a másik után és gyakran az a tény, hogy valami új, már értéknek is számított a szemében — egyfor-

mán csodálta Puskind, Marlinszkijt és Bulgarint, csaknem ugyanabban az időben kezdtek napvilágot látni Odojevszkij herceg irodalmi próbálkozásai. Utóbbiak főképpen allegóriák voltak és mindegyikben volt egy jellemvonás, amely elütött az általánosan megszokott kifejezési módtól. Ezekben az alapjábanvéve didaktikus írásművekben a humor a feltűnő. Az oktató didaktika nem tanítói szentenciákban, hanem mint „arrière pensée”, mint rejtett, de ugyanakkor jól érezhető eszme jut bennük kifejezésre. Humorának pedig nem az a vidám hangulat a forrása, amely arra késztet, hogy ártatlan és jóindulatú mosollyal kísérjünk mindent, ami a szemünk elé kerül; az ember vigasztalan tökéletlensége és esendősége felett érzett keserűségből származik, amelynek hátterében a titkolt és tömény gyűlölet húzódik meg, amelynek forrása eredetileg a szeretet volt. Ezért Odojevszkij allegóriái élettől és költészettől teliek, eltekintve attól, hogy maga az *allegória* szó olyannyira ellentmond a költészetnek. Első elbeszélése, amint emlékszünk, a „Jellagyij” volt. Sajnálom, hogy pillanatnyilag nincs a kezemügyében ez az elbeszélés, régi benyomásaim alapján pedig nem merek ítéletet mondani! Nem tudom, vajjon hatással volt-e olvasóközönségünkre, sőt azt sem tudom, hogy egyáltalában észrevették-e; de azt tudom, hogy ez az elbeszélés ragyogó irodalmi megnyilvánulás volt annakidején: bár sok olyan tökéletlenséget mutat, amely minden első költői próbálkozás kísérője, egyes részei szörnyen hosszadalmasak, ami az írói tehetség kiforratlanságából származik, mert a szerző képtelen arra, hogy túlaradó hevületét fegyelmezze és összefogja — mindamellett tele van gondolatokkal és érzelmekkel s egészben véve roppant önálló és eredeti. Ebben a műben csillannak fel először a XIX. század erkölcsi világának eszméi. Ezek az eszmék újon-

nan jött vendégek voltak Oroszországban. Ekkor történt az első támadás a XVIII. század ellen, amely immár túlzottan sokáig élösködött a szent orosz földön s sajátos, még rútabb arculatot vett fel. Később Odojevszkij erőteljes és érett tehetsége más irányt adott művészi tevékenységének. Magát a művészi egyéniséget — ezt a csodálatos rejtélyt — igyekezett szemlélete és tanulmánya tárgyává tenni, de törekvéseinek gyümölcseit nem elméleti fejtegetések, hanem a képzelőerő élettől duzzadó alkotásaiban hozta nyilvánosságra — hiszen a művészi egyéniség Odojevszkij szemében nemcsak az elmének, hanem ugyanolyan mértékben az érzelemnek is rejtélye. Bámulatraméltó biztonsággal ragadta meg és mély költői szimbólumokban fejezte ki a művész életének legfennköltebb pillanatait, létének legdöntőbb mozzanatait, sorsának legszebb és egyúttal legszomorúbb vonásait. Később elhagyta az allegóriát, amelyet a legtisztább költői fantáziákkal cserélt fel; utóbbiakat megejtően forró érzelmek és mély gondolatok hatják át, különös, keserű és maró iróniától kísérve. Ne keressétek tehát Odojevszkij műveiben a való élet költői bemutatását; ne keressétek elbeszéléseiben elbeszélést, hiszen az elbeszélés az ő számára nem cél, hanem, hogy úgy mondjam, eszköz — nem lényegbevágó műfaj, hanem csupán kényelmes keret. Nem csoda: napjainkban még Juvenalis sem szatirákat, hanem elbeszéléseket írta, mert nemcsak „korszellem”, hanem „korforma” is létezik. De erről már fentebb beszéltem; arról van szó, hogy Odojevszkij egy eszmei világnak, nem pedig a valóságnak a költője. De van itt egy különös dolog: művészi tevékenységének területét bizonyos tények miatt lehetetlen pontosan körülhatárolni. Szerepel irodalmunkban egy bizonyos Bezglasznüj és egy bizonyos Irinyej⁸ apó, akik egyáltalában nem

idealisták, hanem mélyen benne élnek a valóságban, amelyet költői rajzaikban teljes hűséggel adnak vissza; úgy-e, nem felejtették el azt a furcsa históriát, hogy Rzssev város tiszteletreméltó rendőrfőnökének fejébe egy varangy fészkelte be magát és hogy akarta azt onnan kiirtani egy járási orvos? Továbbá emlékeznek még a „Mimi grófnő” című, nem kevésbé furcsa történetre — társadalmunk két különböző rétegének eme két pompás rajzára. Tudják, hogy mi jár a fejekben? Úgy tűnik nekem, hogy ezeket a rajzokat Odojevszkij hatása alatt írták, valósággal úgy, mintha ő mondta volna tollba a szöveget. Írásmódban, színezésben és mindenféle egyébben nagyon is sok közös van bennük Odojevszkijjal... Ez egyébként inkább csak feltételezés és kérem, hogy ne tekintsék bizonyoságnak; lehetséges, hogy tévedek, mint sokan mások...

Az időbeli sorrendet követve most Pogogyin⁹ elbeszéléseiről kell szólnom. Egyik sem történelmi, de mind népi tárgyú; jobban mondva nem is népi, hanem — *köznépl.* Ezt nem tréfából mondom és nem is azért, hogy szerzőjüket lekicsinyeljem, hanem mert így van. Pogogyin költészetének világa valóban köznépi világ: szatócsok, kispolgárok, bocskoros nemesek és jobbágy parasztok világa, akiket az író — elismerem — meglepő hűséggel, nagyon hitelesen ábrázol. Kitűnően ismeri gondolataikat és érzelmeiket, otthoni és társadalmi életüket, megrögzött szokásaikat, erkölcsöket, kapcsolataikat és mindezt odaadó szeretettel és különlegesen jó eredménnyel tudja lefesteni. „A koldus” című elbeszélésében a hős olyan egyszerű természetességgel beszél érzéseiről, szerelméről és szenvedéseiről, hogy a nemesen érző egyszerű ember típusaként szerepelhet. A „Fekete betegség”-ben mesteri ecsettel adja vissza középosztályunk

életmódját, vad durvaságaival, emberi ellágyulásaival, kultúrájának minden árnyalatával és jellegzetes hazai színfoltjaival. Íme az otromba kereskedő, aki kemény kézzel fogja asszonyát s fiát; aki, bár milliói vannak, úgy él, mint a muzsik; aki úgy kérkedik gazdagságával, mint az ostoba nemes a nemesi címével; aki miközben a hozomány listáját számbaveszi, úgy találja, hogy „kissé szűkmarkúan mérték az isten áldását” s aki végül szülői szeretetből agyonveri a saját gyermekét és úgy retteg minden emberi gondolattól, minden emberi érzelemtől, mint a sátán csábításától, nehogy az ellen a „legeslegtisztább erkölcs” ellen vétkezzék, amelyhez annyi évszázadon keresztül már atyái és ősatyái is ragaszkodtak. Íme a kereskedő ostoba és kövér felesége, aki úgy fél drágalátos urának öklétől és ostorától, hogy annak engedelme nélkül a kaput sem meri átlépni, egy felesleges szót sem mer kimondani a jelenlétében s urának és parancsolójának színe előtt még azokat az anyai érzelmeket is eltitkolja, amelyekkel fia iránt viseltetik. Íme az örökké veszekedő papné, ez a némbor, aki a borospincében érzi igazán otthon magát; asszonyi kíváncsiságtól kínozva hol a kulcslyuk fölé hajolva füleli, hogy mit suttog a pópa a kalmárnéval, hol óvatosan kilyukasztja azt a zsákocskát, amit a kalmárné hozott, hogy megtudja: mi van benne. Íme Szavisna, a kerítőnő és pletykafészek, ez a mindenki komája, akinek bábáskodása nélkül a derék oroszok sem megszületni, sem megházasodni, de még csak meghalni sem tudnak; aki úgy szatócskodik az emberek boldogságával és sorsával, mintha az színes szaiag, inggomb vagy gyapjúharisnya lenne; aki útszéli kétértelműségeivel oly pompásan tudja mulattatni a hosszúszakállú milliomosok *tiszteletreméltó kompántáját*. Íme az eladó lány, „az alacsonynövésű,

de széltében annál terjedelmesebb leányka, felfújta orcájával, hol a rizsportól fehéren, hol a pirosítótól kicsattanóan, kiezüstözve, bearanyozva, drágakövekkel kirakva". Azután íme az egész leánykérés, a civakodás a hozomány körül, ez az egész visszataszító, aljas, mocskos, emberhez méltatlan élet, hamisítatlan és szörnyű valóságában. Vegyük még hozzá a pópát, aki legszentebb, legemberibb érzelmeit merev retorikai szabályok szerint skatulyázza, de legékesebben szóló szónoklatának hatását is azzal teszi tönkre, hogy hirtelen kirohanásokkal szakítja félbe önmagát, a himpeller szatócs ellen, aki hamisított olajat ad szentképmécseséhez s mindezt azzal tetézi, hogy pusztá ujjai-val fújja ki és törli meg az orrát. Íme végül az ifjú, aki természeténél fogva arisztokrata, de sorsánál fogva plebejus; íme ez a báránka a farkasok között — s előttetek áll az orosz élet egyik legfontosabb oldalának teljes panorámája minden szabályával és kivételeivel. Ennek az elbeszélésnek még a nyelvezete is kitűnik a többié közül; legfeljebb „A koldus” hasonlítható hozzá: nyoma sincs benne az afféle trivialitásoknak, amelyek e szerző más műveit elrútítják. A „Fekete betegség” tehát joggal mondható népi elbeszélésnek, amely egyúttal irodalmi eszközökkel festett erkölcsrajz is — de itt vége is szakad érdemeinek. A szerzőnek az volt a fő célja, hogy bemutassa a gondviselés ujjsmutatásával kijelölt zseniális ifjú küzdelmét azzal az alantas, állati léttel, amelyre a sors ítélte; de ezt a célt nem érte el teljesen. Érezhető, hogy az író teljesen felkavarja egy érzés és teljesen hatalmába keríti egy szívéből fakadó eszme, de ugyanakkor az is érezhető, hogy tehetségének nincsen elegendő ereje ahhoz, hogy mindezt kifejezze. Ebben a tekintetben az olvasó kielégítetlen marad. Nyilvánvaló ennek az oka: Pogogyinnak főleg ahhoz van te-

hetsége, hogy társadalmunk alacsonyabb rétegeiről adjon hű erkölcsrajzot; amikor kitart tehetségének irányvonala mellett, akkor figyelemreméltót alkot, de ha nem neki való tárgyhoz nyúl, megnyilvánulnak tehetsége korlátai. A „Piaci menyasszony” mintegy a „Fekete betegség” második része, mintegy újabb képkiállítás Teniers modorában festett festményekből, amelyek bemutatják a társadalom mélységeinek minden részletét, de azonnal hitelüket veszítik, mihelyt a magasabb és civilizáltabb rétegekre kerül a sor. Egy szóval „A koldus”, a „Fekete betegség” és „A piaci menyasszony” Pogogyinnak az a három alkotása, amely, véleményem szerint, megérdemli, hogy foglalkozzunk vele; a többiről hallgatok.

Elbeszélőink között (akiknek száma egyébként nem nagyon nagy), az egyik legszembetűnőbb és legfőbb helyet Polevoj¹⁰ foglalja el. Munkáinak legfőbb jellemvonása, hogy írójuknak csodálatos sokoldalúságáról tanuskodnak; ezért nehéz is azokat közös szempontból bírálni, hiszen minden egyes elbeszélés teljesen más világot tár elénk. Ugyan milyen közös vagy akár csupán rokonvonás van a „Szimeon Kirgyapa” és a „Festőművész”, vagy „Egy orosz katona elbeszélései” és az „Emma”, avagy az „Egy zsák arany” és „A téboly boldogsága” között? Igaz: ezeknek az elbeszéléseknek száma nem nagy és nem is egyforma értékűek; de kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy valódi tehetség mutatkozik meg mindegyikben és hogy közülük néhány örökre díszül szolgál az orosz irodalomnak. A „Szimeon Kirgyapa” a multnak élettéli képe, amelyet erőteljes és széles ecsetvonásokkal festett meg a művész; ebben az elbeszélésben először fogták fel a régi orosz élet költészetét a maga valóságában és ez elbeszélés alkotója történész, bölcselő és költő egy személyben. A többi elbeszélés az érzelem tüzével, a gon-

dolatok pompázatos szépségével és a valóság iránti hűséggel tűnik ki. Valóban: vizsgálják csak figyelme-
sebben azokat és az életből ellesett oly részleteket fog-
nak felfedezni bennük, amilyenekkel gyakran talál-
kozunk az életben, de ritkán az irodalmi művekben.
Különösen szembetűnő a következetes és eredeti jel-
lemrajz és a helyzetek valószerűsége, ami azonban
sosem a lehetőségek kiszámításán alapszik, hanem ki-
zárólag azon, hogy a szerző minden olyan emberi
helyzetet és viszonylatot is fel tud fogni, amilyenbe ő
maga talán még soha életében sem került és nem is
kerülhetett. Laikusoktól, tehát olyan emberektől, akik
nem beavatottak a művészet rejtelmeibe, gyakran hal-
lani a következőt: *„Igen, ez csakugyan így van és nem
is lehet másképpen — az író biztosan sok szenvedésen
ment keresztül, tehát saját tapasztalatát írja le — az
ő hangja szól hozzánk, nem pedig másé.”* Mily
téves felfogás! Vannak költők, akik saját szenvedé-
lyeiknek, önönmaguk által átélt érzéseiknek és örömeik-
nek világát alkotják újra műveikben — de ebből nem
következik az, hogy a költő csak akkor tud izzóan és
magávalragadóan írni a szerelemről, ha ő maga is
szerelmes volt, vagy a boldogságról, ha ő maga is ki-
élvezett bizonyos örömteli körülményeket stb. Ellenke-
zől g: az igazi tehetség nem ilyen egyoldalú és korlá-
tozott. A vérbeli poétának éppen az a legkiemelkedőbb
jellemvonása, hogy a maga passzív módján, de mégis
szoros kapcsolatban az élettel, mindig megért minden
emberi helyzetet, anélkül, hogy bármiféle viszonyban
állna költészete alakjaival. És ez az, amiért a költő
műveiben oly sokszor ellentmond önmagának: ma az
életöröm árad el benne és az epikureuszi gyönyöröket
énekeli meg, holnap pedig a munkáról, hősi tettekről
és a földi élvezetekről való lemondásról dalol. Balzac

aranygombos frakkban jár és sétapálcájának fogantyúja is aranyból van (a fényűzés legnagyobb foka); olyan külsőségek között él, mint egy herceg és közben az olvasó ereiben megfagy a vér hátborzongtatóan élethű leírásaitól, amelyeknek mérhetetlen szegénység és sötét nyomor a tárgyuk. Victor Hugot sosem ítélték halálra, mégis milyen borzalmas és milyen szívetépően igaz „Egy halálraítélt utolsó napjai” című műve! Természetesen a költő életkörülményei többé-kevésbé befolyással vannak alkotásaira; de ennek a befolyásnak megvannak a maga határai és érvénysülése olyan kivételnek számít, amely a szabályt erősíti. Polevojban nagyon is megvan az a képesség, hogy felfogja a legkülönbözőbb helyzeteket az életben. Mennyi igazság van a „Festőművész”-ben és az „Emmá”-ban! A művész gyermekkorá, öntudatlan vonzódása a művészethez, az egyszerű lányka iránt érzett szerelme, elégedetlensége saját műveivel, néma szenvedése, amikor az ostoba és kritikátlan tömeg legszebb s legmélyebbről jött alkotásait fitymálja, kétségbeesése, amikor rájön arra, hogy eszményképe még gyermek csupán, akinek játék volt a szerelem; majd az agg atya, aki egész életében lázadozik kedvenc fiának „bolondsága” ellen és — talán a legtisztább indulattól vezérelve — elátkozza őt s rajongását a festészetért, sőt magát az egész festészetet is, hogy végül, mielőtt meghal, lelke mélyéig meghatva becézze szemével a fiú utolsó festményét és zokogva vallja be, hogy nem érti, nem képes megérteni; aztán az örökké álmódózó kispolgári lányalak, ez a szent, ez a tiszta lény, akinek azonban ebben a mi orosz életünkben sem értelme, sem jelentősége nincsen; ez a sajnálatraméltó kis teremtmény, akivel az előkelő és gazdag grófnő oly csúnyán bánik el s aki egész életét annak a célnak szenteli, hogy helyrehozza az elmeháboró-

dott felbillent életét, de később annak életét követeli a maga számára, hogy ne kelljen egyedül meghalnia; ehelyett azonban mit kap? — a férfitől hűvös tiszteletadást, a grófnő részéről pedig rosszul titkolt hálátlanság megnyilvánulásait s egy olyan gyámkodó hangot, amely rosszabb e nemes lélek számára, mint a legszörnyűbb üldözés — mindez nem kiagyalt, hidegen kigondolt és kiszámított szöveg, hanem egyenesen az író lelkéből fakadt. „A téboly boldogsága” tele van forró érzések kifejezésével, de ugyanakkor túlságosan sok felesleges elmélkedés is van benne, mintha a szerző egy lélektani feladványt tűzött volna ki maga elé, amelyet mindenáron költői formában akart megoldani. Márpedig ez, sok gyönyörű részlet ellenére, hiányérzést hagy az olvasóban.

Vegyük most a „Karácsonyi elbeszélések”-et és az „Egy orosz katona elbeszélései”-t. Rengeteg olyan *népt* vonás van ezekben, aminek eléréséért egyes szerzőink sokat fáradoznak és mégsem tudnak szert tenni rá, pedig az igazi tehetség számára mi sem könnyebb ennél. Ezek az elbeszélések egy egészen különálló világot mutatnak be szenvedélyeivel, bánataival és örömeivel; a maguk eredeti módján minden emberi érzést kifejezésre juttatnak. Amellett egyetlen bántó, ízléstelen, lapos szó vagy kifejezés sincs bennük, de annál több költészet; s azt hiszem ez annak köszönhető, hogy az író nem elsősorban a „népiességre”, hanem a valóság hű visszaadására törekedett — az embert akarta lefesteni, nem pedig kizárólag az orosz embert, de éppen ennek következtében vált természetes módon *néptvé* és *orosszá*.

Mielőtt rátérnék Gogoly elbeszéléseire, tanulmányom tulajdonképpen tárgyára, ki kell térnem még egy elbeszélés-íróra, aki a közelmúltban általános

figyelmet ébresztett — Pavlovra, egyrészt azért, mert elbeszélései kellemes jelenségek, másrészt azért, mert még úgyszólván soha senki nem beszélt róluk. A *Bibliotjeka dlja Cstyenyija* recenziójáról hallgatok; hogy a *Pcsela* mondott-e róluk valamit, nem tudom; a *Molva* úgyszólván pusztá bibliográfiai közlésre szorítkozott, a *Nabljudatyel* bírálatából pedig csak az derül ki, hogy Pavlov elbeszéléseit eddig nem tapasztalt szépségű nyelven írta és hogy *az emberi szív gazdag hivatalában új fiókokat nyitott meg* — keleti ízlésű túlzásba tévedő kifejezés. Pavlov elbeszéléseiről nehéz végleges ítéletet mondani. Vajjon mik azok: egy nagyon okos és mélyen érző ember töprengései? A képzelőerő hirtelen fellángolásának termékei, a szerző életének egy boldog perce, egyetlen szerencsés időszaka hozta létre azokat? Egyetlen eszmének vagy a lélek mélyéből fakadó más körülménynek köszönhetik létrejöttüket, avagy vérbeli művészi alkotások — a léleknek külső feltételektől független, szabad és irányítatlan áradásai, a diadalmas költői formálóerő eredményei? ...

Jobban még fognak érteni, ha megmondom, hogy ezeket az elbeszéléseket Pavlov első kísérleteinek kell tekinteni új írói útján. Irodalmunkban gyakori, hogy a második regény vagy a következő elbeszelés semmivé teszi az első regény és az első elbeszelés dicsőségét! ... Pavlov csak most kezdte el írói pályafutását, de olyan jól kezdte el, hogy minden valószínűség szerint jól is fogja végezni... Bízunk azonban ennek eldöntését az időre és most igyekezzünk őszintén és részrehajlás nélkül arról a kevés anyagról véleményt mondani, ami már rendelkezésünkre áll. Pavlov mindhárom elbeszélésének alapjellege teljesen közös, csupán tartalmuknál fogva különböznek külsőleg egymástól. Nekem

úgy tetszik, hogy nem hatolnak le eléggé az élet mélységeibe; lehet ennek az is oka, hogy mint első próbálkozások magukon viselik az ilyen próbálkozások fogyatékoságait, de lehet más is. Az elbeszélésekben van bizonyos élethűség, amely arra készíteti az embert, hogy azt mondja: „*ezt pontosan a természet után írta az író!*” De ez az élethűség nem az egészben rejlik, hanem csupán egyes fejezetekben, egyes részletekben és azoknak a tapasztalatoknak a terméke, amelyeket az általa ábrázolt világ szorgos, figyelmes és beható tanulmányozásával szerzett meg az író. A „Jatagan”-ban vannak olyan vonások, amelyek csodálatosan élethűek. Ime a derék, becsületes, de észbeli és szívbéli képességeiben egyaránt korlátozott ezredes, aki a fejébe veszi, hogy feleségévé teszi a herceg leányát; folyton azon emésztí magát, hogy milyen terhes a katonai szolgálat és milyen boldogság lehet családi körben élni a herceg gyönyörű házában, kertjében és fiatal feleségével a karján ebben a kertben sétálgatni; íme a herceggkisasszony, kedvenc katonája társaságában, aki — amikor a lakáj bejelenti az ezredes — egy elnyújtott: „Micsoda?” kérdéssel felel, kitűnően tud bánni az ezredessel, hol elvéve tőle, hol megcsillogtatva előtte a reményt — ezek az éles vonások, ezek a finom árnyalatok arról tanuskodnak, hogy az író éles szemmel figyeli az életet, igyekszik teljesen kiismerni azt és valóban sokat meglátott, észrevett, megragadott abból. De ugyanakkor ugyanezek a részek azt is bizonyítják, hogy inkább figyelmes szemlélet, ész és nagy műveltség, semmint művészi tehetség gyümölcsei és szerzőjük inkább lemásolta a valóságról, semmint képzeletével alkotta azokat. Mert ugyan hol van az az igazság, az a valóság az egészben, amely oly figyelemreméltó, oly megragadó a részletekben, hol vannak azok az egyéni és mégis tipikus jellemek,

amelyek elárulnák, hogy formálójuk nemcsak a társadalom ismeretében tűnik ki, de szíve is van az emberekhez?... Ilyenek nincsenek, vagy pontosabban szólva pusztán körvonalaik vannak meg, s ezért csaknem minden személyi jellegzetesség hiányzik belőlük. Teljes mértékben együttérzek a szerencsétlen zászlóossal, de csak úgy, — amint bárkivel együttéreznék, aki hasonló helyzetben van, még azzal is, akit sosem láttam, sosem ismertem, de akiről hallottam, hogy derék és nemesen gondolkodó egyén. Van ennek a zászlósnak határozott jelleme, profilja? Hogyan jár az agya, milyen szenvedélyei, vágyai, érzelmei, törekvései vannak, egyszóval pontosan milyen ez az ember — milyen kívülről, belülről, tetőtől talpig? Minden cselekedete, minden szava teljesen általános jellegű. Azt az osztályt, amelyhez tartozik, fel lehet ismerni, de az embert, az egyént nem! Ugyanilyen egyéni karakter nélkül való a herceg lánya is; inkább amolyan felszínes teremtés — bár vannak benne finom, ösztönszerű megérzések — semmint szerelmes lény, aki a maga módján volna szerelmes és akit ezer más közül is fel lehetne ismerni. Általában a „Jatagan” inkább anekdóta, mesterien elbeszélve, de művészi szempontból inkább csak részleteiben, semmint egészében figyelemreméltó. Mintha az író valahol hallott volna egy érdekes történetet, nyomban elbeszélést írt volna belőle, de a szereplőket, minthogy nem ismerte őket személyesen, képtelen volt híven lefesteni. Egyes részletek, egyes különálló gondolatok, képek és leírások azonban remekek és költőiek. Sok vonás pedig meglepően találó és élethű — mint már említettem is — és egyes helyeken hirtelen fellángol az érzelem, különösen ott, ahol az események költői tartalma magával ragadja a szerzőt. Mindent összevéve: a „Jatagan”-nak nagy érdemei vannak és részleteiben nagyon szép.

Egészében azonban inkább elbeszélőkészségről, mint alkotóerőről tesz tanúságot. Hogy sikere túlszárnyalja másik két elbeszélését, annak oka magának a történetnek költői szépségében rejlik, ami akkor is hatna, ha valaki egyszerűen elmondaná a tartalmát.

„A névnap” művészi értéke nagyobb, mint a „Jatagan”-é. Itt mély érzések csillannak fel, a helyzetek valószerűek és a szereplők — különösen a főhős — vonásai markánsak. Íme a plebejus származású zenész, aki így beszél: „Érti Ön azt, hogy milyen élvezet gorbombán felelni az udvarias szóra, alig biccenteni a fejével, amikor mélyen kalapot emelnek az ember előtt és elterpeszkedni a karosszékben a mereven udvariaszkodó úrfiak és a tisztelettudó gazdagok előtt?” vagy: „Tudtam már, hogy miképpen kell illő merészséggel odaállni a nagyszámú vendégsereg elé. Ha azt mondom: illő merészséggel, akkor ez azt jelenti, hogy mertem már kilépni anélkül, hogy elbotlottam volna, bár még nem volt a lábaimban az a pompás szabadságérzet, amellyel most járok-kelek... Immár arra is képes voltam, hogy ha szólítanak, mindenki szemeláttára végigmenjek a szoba egyik végétől a másikig: igaz, hogy jobban szerettem a szoba valamelyik sarkában meghúzódni. Nagyvilági, udvarias modoromat pedig cikornyás beszéddel fitogtattam”. Majd a zenész kétségbeesése, miközben „ott feküdt a kereszt előtt és kínlódva próbált emlékezni arra, hogy mit jelent az” — mindez költői és ugyanakkor igaz alkotás.

„Az árverés” hanyagul odavetett, de mégis súlyos írói munka. Szférájában a szerző szabadabban és kötetlenebbül mozog, mint bárhol másutt. „A névnap” pompás mű, de mintha véletlennek, mintha egyetlen érzelmi fellobbanásnak köszönhetne volna létrejöttét. A „Jatagan” a felsőbb társadalmi körök életét raj-

zolja meg, amelyben az író sok költői vonást vélt vagy valóban tudott is felfedezni.

„Az árverés” ugyanebből a társadalmi rétegből merített röpke karcolat, amely még gazdagabb poétikus részletekben, mert a szerző nézőpontjai igazabbak, őszintébbek. Az alakok egyénibbek, a stílus a látszólagos egyszerűség ellenére valahogy elegánsabb, világiasabb, sőt kissé modoros is. Az egész munka kiesztérgezőzöttabb, „készebb”, de „válogatott” volta mellett sok a keresettség is benne és egyszersmind még hanyagságában is kissé keresett. Itt szeretném megemlíteni azt, hogy a stílusnak általában nincsen olyan nagy jelentősége, mint amilyent tulajdonítani szoktak neki; a forma mindég gyönyörű, ha megfelel az eszmének. Példáért nem kell messzire menni. Vegyünk két idézetet Pavlov utolsó művéből, amely a *Nabljudatyel* 2. számában jelent meg: „Ez a nő — drágakő egy csodálatos ékszerfoglalatban”, vagy: „a csillagok — a menny gyémántjai”. Mi a szép ebben? Az első idézet kissé erőltetett paródiája a híres Shakespeare-i kitételnek Angliáról, amelyet a magam részéről Sevürjov¹¹ első előadásán hallottam először; a másodiknak semmi különösebb értelme nincsen, vagy ha van, akkor meglehetősen elkoptatott. Ami a nyelvezetet illeti, tehát a nyelv könnyedségét, tisztaságát, kifejező voltát és harmóniáját, az nagyrészt az eszméktől függ, de azonkívül az író rutinjától, gyakorlottságától és buzgalmtól is; a szép nyelvezet tehát joggaltudható be a szerző érdemének. Ebben a tekintetben Pavlov a kiváló stiliszták kisszámú csoportjához tartozik. Hadd foglaljam tehát össze: Pavlov tehetsége hízelgő reményekre jogosít fel, de erejének lendülete és mértéke egyelőre még olyan kérdés, amelyre jövő munkássága fogja megadni a választ.

Íme tehát: Marlinszkij, Odojevszkij, Pogogyin,

Polevoj, Pavlov és Gogoly — ez az orosz elbeszélés teljes története. Igen — ez a névsor kimeríti mindazokat az elbeszéléseket, amelyek valamilyen szempontból figyelemreméltóak; fontosságuk nem egyedül művészi kidolgozásukban áll, hanem abban is, hogy megjelenésük idejében milyen befolyást — jó vagy rossz befolyást — gyakoroltak az irodalomra, a tehetségnek milyen fokán állottak, milyen típust és milyen irányzatot képviseltek. Azok a szerzők, akiket eddig említettem, emlékezetesek kell hogy maradjanak az orosz elbeszélés történetében és az előbb felhozott valamennyi szempont szerint ők az orosz elbeszélő irodalom igazi képviselői. Vannak még mások is, mégpedig nagyon sokan, akikről azonban inkább hallgatók, minthogy minden érdemük ellenére, nem érintik ennek a tanulmánynak a tárgyát. Eppen ezért most mindjárt áttérek Gogolyra. Vele fejezem be az orosz elbeszélés történetét; vele fejezem be e tanulmányt is, amely várakozásom és elhatározásom ellenére immár túlságosan hosszúra nyúlik.

Gogoly műveinek vizsgálata előtt szándékosan terjeszkedtem ki a költői alkotásra általában, az elbeszélésre, mint műfajra és külön az orosz elbeszélésre is: ha sikerült kifejeznem azt, amit gondolok, akkor az olvasó láthatja, hogy mindezek a témák a legszorosabb összefüggésben állnak egymással. Azt hiszem, ha bármelyik jelentősebb írónkat kellő módon akarjuk értékelni, akkor mindenekelőtt körül kell határoznunk alkotó tevékenységének jellegét és meg kell határoznunk azt a helyet, amely őt irodalmunkban megilleti. Előbbi követelményt nem oldhatjuk meg másképpen, mint esztétikai elméletek segítségével (amelyeknek természetesen a bíráló elképzeléseihez kell igazodniok); utóbbit pedig más írókkal való összehasonlítás útján — persze olyanokkal, akik ugyan-

azt a műfajt művelik vagy művelték. Látuk, hogy nálunk még nincsen elbeszélés a szonak tulajdonképpeni értelmében. Marlinszkij arról nevezetes, hogy ő ébresztett rá bennünket először arra: mi az elbeszélés. Odojeszvkij számára az elbeszélés csupán forma. Pogogyin két-három szerencses kísérlete azért nem számít sokat, mert egyrészt kisse egyoldalúak, másrészt szerzőjük számára az elbeszélés írása csupán mellekes dolog volt — pihenés a tudományos tevékenység után. Így hát csupán Pavlov és Polevoj maradnak meg; csak-hogy Pavlov meg a pálya kezdetén áll és bármilyen ragyogo is ez a kezdet, ennek alapján nem lehet határozott ítéletet mondani róla, mint íróról; ennéltozva az elsőbbség a költői, de prózában írt elbeszélések területén Polevojé marad. Csakhogy Polevoj elbeszéléseiben, pontosabban mondva elbeszéléseinek nagyobb részében van egy fontos hiányosság, amelyről az előbb szándékosan hallgattam. Pedig elbeszélései és regényei az igazi alkotókeszség és igazi művészi tehetség sok látható jelét mutatják fel, miben áll mégis hiányosságuk? Abban, hogy túlságosan nagy szerepet játszik bennük írójuk esze, ez a kíváncsi, világos, sokoldalú ész s a művészet csak szórakoztató pihenés számára, a képzelőerő pedig eszköz arra, hogy azon keresztül kiismerje az emberi életet s természetet. Ezek az elbeszélések többnyire az életből vett analitikus megfigyeléseknek magasabb egységben való összefogásai. Vajjon nem akad elbeszélő költőink között olyan, akinek a költészet az életcélja és a tudomány a szórakoztató pihenése? Akinek az elbeszélés műfaj, nem pedig forma; olyan feltétlen és kikerülhetetlen műfaj, mint amilyen Balzac számára a regény, Béranger számára a dal és Shakespeare számára a dráma volt? Aki egyedül és kizárólag költő és semmi más; költő hiva-

tásánál fogva és azért, mert semmiképpen sem lehet más, mint költő? Azt hiszem, hogy — ilyen feltételek alapján — író kortársaink közül* egyedül Gogoly az, akit teljes meggyőződéssel és habozás nélkül költőnek nevezhetünk.

Mondtam már, hogy miként kell az irodalmi bírálóatnak a költő alkotását helyesen kiértékelnie. Feltétlenül meg kell oldania a következő két feladatot: meg kell határoznia a bírálatra kiválasztott mű jellegét és ki kell jelölnie azt a helyet, amelyet a szerző alkotása alapján az irodalom képviselőinek sorában elfoglalhat. Gogoly elbeszéléseinek kiemelkedő jellemvonása az ötlet egyszerűsége, a népiség, a teljes élethűség, eredetiség, valamint az a komikus elem, amelyet mindig legyőz a szomorúság s a csüggedés mély érzése. Mindeme tulajdonságok ugyanabból a forrásból fakadnak: Gogoly — költő; a valóság, az élet költője.

Irodalmi kritikánknak van egy általános hiányossága. Nem áll teljes összhangban az olvasók követelményeivel. Kritikus és közönség — ez olyan, mintha két ember beszélgetne egymással: az lenne a kíváncsi, ha minél hamarább egyetértésre jutnának annak a tárgynak a jelentősége felől, amelyet beszédtemául választottak maguknak. Ellenkező esetben nehezen fogják egymást megérthetni. Például a bíráló elemezni kezd egy írói művet, ünnepélyes kinyilatkoztatást tesz a művészi alkotás törvényeiről; majd utóbbiakhoz hozzáméri a bírált művet és olyan megdönthetetlenül, mint $2 \times 2 = 4$, bebizonyítja, hogy remekmű. És aztán? A közönség el van ragadtatva a kritikától és teljesen egyetért vele, minthogy látja, hogy az esztétikai törvények minden egyes pontját betartotta és hogyminden a legtökéletesebb rendben van. De most

* Nem sorolom ide Puskind, aki már befejezte művészi tevékenységének pályáját.¹²

jön a baj: gyakran előfordul, hogy a közönség előbb elfelejti a feldicsért művet, mint azt a kritikát, amely feldicsérte. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a bírált mű rendkívül ügyesen, mondhatnám fondorlatosan megszerkesztett munka, de nem művészi szépségű alkotás. Lehetséges, hogy megvannak az előírt esztétikai formái, de nélkülözi a valódi esztétikai szellemet. Nálunk az igazi szépségről alkotott fogalmak még annyira ingadozóak és az irodalmi ízlés még annyira gyermekcipőben jár, hogy az orosz kritika szükség-szerűen eltér az európai kritikai szempontoktól. Bár van néhány ráérő esztétikusunk, akik szerint a művészi szépség törvényeit matematikai pontossággal szegeztek le hazánkban — nekem bizony más a véleményem; ugyanis e kritikusok munkássága esztétikai szempontból ugyancsak durva s faragatlan és feltűnően ellentmond a művészi szépség ama törvényeinek, amelyeket ők matematikai pontossággal leszegeztek. Továbbá: szerintem a matematikai pontosság nem is lehet soha kiemelkedő vonása a művészi szépségnek, hiszen ez utóbbi érzelmekben gyökerezik és akinek nincs érzéke a művészi szépség iránt, az mindig szabálytalannak fogja látni. Azonkívül: ugyan miből lehetne levezetni a művészi szépség törvényeit, ha nem a művészi szépségű alkotásokból? De vajjon bővelkedünk-e ilyenekben? Bizony nem! De hadd vitatkozzék csak mindenki a művészi alkotás feltételeiről és igyekezzék nézetét tettekkel alátámasztani — ez a legjobb mód arra, hogy a művészi szépség elmélete kiépüljön. Ne annyira az legyen az orosz irodalmi kritika célja, hogy az egész emberiség számára igyekezzék kitágítani a művészi szépség általános fogalmának körét, hanem inkább az, hogy saját hazájában tegye közkincsé azt, ami már *általánosan elfogadottá* és ismertté vált erről a tárgyról. Nem kell szégyelni és

nem kell attól félni, hogy valami régít fogtok ismételni és nem hoztok semmi újat. Ez az *új* nem születik meg olyan könnyen és gyakran, amiként gondolni szokták: sokáig tapad parányi részecskék formájában a régi masszához. A legrégibb dolog is újjá válik, ha olyan ember mondja, akinek önálló véleménye és mély meggyőződése van arról a kérdésről, amelyről nyilatkozik; az egyéniség és a kifejezőképesség még a *legrégibbnek* is az újdonság jellegét adja.

Mi tehát az első és legfontosabb kérdés, amelyről a kritikusnak határoznia kell? Szerintem az, hogy — *a szóbanforgó műben van-e művészi szépség és szerzője valóban költő-e?* E kérdés eldöntése után a mű jellegére és fontosságára vonatkozó válaszok már maguktól adódnak.

A művészi alkotóképesség — a természetnek nagy ajándéka; az alkotás aktusa az alkotó lelkében — mélységes titok; az alkotás perce — a legszentebb istentisztelet perce; az alkotás határozott cél nélkül, de ugyanakkor céllal is, öntudatlanul, de ugyanakkor tudatosan is, szabadon, de ugyanakkor döntő befolyások irányítása alatt is megy végbe — ezek legalapvetőbb törvényei, amelyek nyilvánvalóak mindenki számára, aki az alkotás aktusából vezeti le azokat.

A művész szükségét érzi annak, hogy alkotson. Hirtelenül, váratlanul tör rá az alkotás vágya, anélkül, hogy fohászkodott volna érte, anélkül, hogy akarta volna, hiszen képtelen lenne előre megmondani, hogy melyik napon, melyik órában vagy percben szeretné kifejteni alkotó tevékenységét: éppen ezért mondjuk az alkotást szabadnak és az alkotó személyétől függetlennek! Az alkotás szüksége egy *eszmét* hoz létre, amely befészkei magát a művész lelkébe, teljesen hatalmába keríti és szünet nélkül szorítja, izgatja. Lehetőséges, hogy ez az eszme azon általános emberi eszmék

közül való, amelyek már régen közismertek; de a művész nem maga választotta ki és nem szemlélődő elméje jelölte ki számára, hanem érzései útján fogadja magába, mert titkos, mély értelmének felfogásához finoman rezonáló előérzettel van megáldva. Ezt az egész folyamatot kitűnően fejezi ki ez a lefordíthatatlan francia szó: „concevoir”. A művész érzi magában a lelkébe ültetett (conçue) eszme jelenlétét, de hogy úgy mondjam, nem látja világosan és kínlódva igyekszik érzékelhetővé tenni a maga és mások számára: ez az alkotás első fázisa. Tegyük fel, hogy ez az eszme a *féltékenység* és kövessük, miként fejlődik ki a költő lelkében. Aggódó és féltő gondoskodással hordozza az eszmét érzelmeinek titkos szentélyében, miként magzatját az anya a méhében; az eszme fokozatosan megvilágosodik szeme előtt, élő alakokba költözik, *eszményképekké* válik és mintha ködben közeledne, úgy tűnik elő a háborgó érzelmekkel teli négernek, Othellónak figurája. Már látni barna homlokát, amelyet mély ráncok szántanak fel; már hallani a szerelem, gyűlölet, kétségbeesés és bosszúvágy vad zokogását, amely kebléből előtör; látni a gyengéden szerető Desdemonának varázslatos szépségű vonásait és hallani az éjsötétjében hiábavaló esdeklését és sóhajításait. Ezek a figurák, ezek az eszményképek egyre nőnek, növekednek és lassanként megvilágosodnak, megérnek; végül a költő már jól látja őket, beszélget velük, ismeri a hangjukat, mozgásukat, modorukat, járásukat, arcvonásaikat; teljes nagyságukban, minden oldalról látja őket maga előtt, mindkét szemével és olyan világosan, mintha ébren, a valóságban látná. Már előbb látja őket, semmint hogy tolla formát adott nekik, miként Ráfael előbb látta maga előtt Madonnájának nem emberi kéztől mintázott, mennyei arculatát, semmint hogy ecsetje a festővásznon megrögzítette e vonásokat;

vagy amiként Mozart, Beethoven és Haydn már előbb hallotta a saját lelkéből előcsalogatott magasztos hangokat, amelyeket a toll csak később rögzített meg a papiroson. Ime az alkotás második fázisa. Majd a költő mindenki számára látható és hozzáférhető formákat ad művének: ez az alkotás harmadik és utolsó fázisa. De ez már kevésbé fontos, mert csupán az első kettőnek terméke.

A művészi alkotás legfőbb és legjellegzetesebb mozzanata tehát a költő titokzatos éber álma, látnoki ihlete. Még senki sem ismeri a költő művét; még kezébe sem vette a tollat, de már tisztán látja alkotóerejének szüleményeit, már meg tudja számlálni ruhájuk ráncait és a szenvedély s bánat ekéjének barázdáit homlokukon; már jobban ismeri őket, mint más az atyját, fivérét, barátját, édesanyját, nővérét, szíve szerelmes választottját. Ugyanígy azt is tudja már, hogy mit fognak mondani, cselekedni és látja az események egész fonalát, amely körülfonja és egymáshoz fűzi őket. Hol látta ezeket az arcokat; hol hallott ezekről az eseményekről; hogyan tudta megalkotni őket? Hoszszas és sokoldalú tapasztalatok, finom megfigyelések és mély emberi tudás segítségével sikerült megragadni képüket és határozott vonalakkal megrögzíteni azokat? Miképpen születtek meg ezek az írói eszményképek? Talán összegyűjtötte a szerző a természetben szerteszórt ezernyi jellegzetességet és vonást, hogy a már jóelőre készenlétben tartott mérték szerint az ismert típusokká formálja azokat... Legalább is így képzeltek ezt egykoron derék és tiszteletreméltó esztétikusaink. Pedig erről még csak szó sincsen!... A költő sohasem látta azokat a személyeket, akiket megalkotott. Nem a valóságból másolta le őket, vagyis inkább: igenis látta őket, de nem az életben, hanem prófétikus, látnoki álmában, a művészi megnyilatkozás ragyogó

pillanataiban, látta őket lelkének mindent átfogó pillantásával ezekben a percekben, amelyeket egyedül a tehetség ismer. Ezért olyan igazak, készek és következetesek az általa megalkotott jellemek; ezért olyan valószínűek, erőltetettségtől mentesek és természetesek elbeszélésének, regényének vagy drámájának fordulatai, komplikációi, megoldásai és egész menete. S a költői alkotás olvasása közben ezért érzi magát az ember egy gyönyörű, harmónikus és isteni világban; ezért válik minden olyan otthonossá, ezért értitek meg olyan tökéletesen és ezért vésődik olyan mélyen az emlékezetbe. Itt nincsen ellentmondás, hamisítás vagy kereksétség; mert itt nincsen nyoma a számításnak, spekulációnak vagy annak a lihegő törekvésnek, hogy a dolgok mindenáron összehangolódjanak, mert ez nem „csinált”, „mű-” valami, hanem egy magasabb, titokzatos erőnek sugallata, amely egyszerre hat benne és rajta kívül. Ebből a szempontból nézve a költő maga az a talaj, amely megtermékenyülve befogadta a gyümölcstermő magot. S ez az ismeretlen kéztől elvetett mag kicsírázik és ágaktól s levelektől terhes, dús koronájú fává szökken a magasba... Az ilyen alkotás lehet *idealista* vagy *realista* — mindig igaz, mindig a *költőt igazságot tartalmazza*. Shakespeare „Vihar”-ja különös alkotás; különös szeszélye mesterének. Mesebeli emberek és testetlen szellemek szerepelnek benne; fellép Kalibán, e csodaszörny, a démon és a boszorkány szerelmének gyümölcse; de ez a mű mégis igaz, költőileg igaz, hiszen olvasásakor mindent elhiszünk és természetesnek találunk benne; ha pedig végigolvastuk, sosem felejtjük el; örökre társunkul szegődött Prospero, Miranda, Ariel csodás alakja — e légies figurák, akiket az éjszaka ködéből, a hajnal bíborából és hold ezüstjéből szőtt, festett, teremtet mesterük. Akármilyen műfajhoz is sorolunk egy ilyen alkotást,

mindig tökéletes és hibátlan. De hogyan lehetséges, hogy néha még a legzseniálisabb költők műveiben is találhatunk a szép mellett fogyatékosságokat? Megvan ennek is a magyarázata. Az ilyen művek vagy nem értek még meg a költő lelkében és nem a maguk természetes idejében láttak napvilágot, hanem idő előtt vetélték el őket, mint a koraszülött magzatot; de az is lehet, hogy szerzőjüknek hamis fogalma volt a művészi lehetőségekről, vagy valamilyen „hátsó gondolat” és számítás vezette, úgyhogy ravaszkodni, csalni próbált; végül talán hideg, prózai pillanatokban vette kezébe a tollat az író, márpedig a költői eszméknek és eszményképeknek — e mennyei titkoknak — csupán a megnyilatkozás fényt ontó pillanataiban szabad megvalósulniok — az ihlet, a művészi elragadottság pillanataiban. Szóval a tökéletlenséggel mindig ott találkozunk, ahol végetért a költői alkotás és a mesterségbeli munka veszi kezdetét.

Ezek után úgylátszik, könnyen meg tudom magyarázni, hogy mi is az a *célnélküli célzatosság és öntudatlan tudatosság*, amelyről előbb szóltam. Amikor a költő alkot, akkor valamilyen eszmét akar költői szimbólum formájában kifejezni, tehát van egy kitűzött célja, amelyet tudatosan szeretne elérni. De sem az eszme kiválasztása, sem annak művészi kifejlesztése nem függ elméje által vezényelt akaratától, tehát tevékenysége *célnélküli és öntudatlan* is.

És mit jelent az, hogy az *alkotás független és szabad az alkotó személyétől, de ugyanakkor függ is tőle*? A költő témájának rabja, hiszen nem ura a témaválasztásnak, sem a téma kialakításának; hiszen sem parancsra, sem megrendelésre nem alkothat, még saját akaratából sem, ha nem szállja meg az ihlet, amely teljes mértékben független tőle: következésképpen az alkotás szabad és független az alkotó személyétől, aki

tehát passzív és aktív szerepet játszik itt egyszerre. De miért tükröződik vissza a művész alkotásaiban az a kor, amelyben él — az a nép, amelynek tagja — s végül saját egyénisége is? Miért tükröződik vissza abban a művész saját élete, felfogása és kultúrfoka? Az következik ebből, hogy alkotása mégis függ tőle? Az, hogy annak ura és rabja egyszerre? Igen — az alkotás ugyanúgy függ a művésztől, mint ahogyan a lélek függ a testtől, vagy a jellem a vérmérséklettől. Az álom példája még jobban megvilágítja mindezt. Az álom független, de ugyanakkor függ is tőlünk. A búskomor ember borzalmas, fantasztikus dolgokról álmodik; a flegmatikus egyéniség álmában is alszik vagy falatozik; a színész tapsot hall, a katona harci jelene-
teket lát álmában stb. Így nyilatkozik meg a művész is alkotásaiban. Byron hősei — mértéktelenül büszke típusok, akiket emberfeletti szenvedélyek, sóvárgások és szenvedések töltenek el; Hoffmann művei — fantasztikus álmok stb.

Nem nehéz mindezt Gogoly műveivel alátámasztani; ezek nyújtják a tényeket az elmélethez. Ez alatt nem azt értem, hogy a költő Shakespeare-rel, Goethével, Schillerrel egyenrangú. Itt nem az értékfok a probléma; nem a tehetség mértékéről van szó, hanem a tehetségről! Minden lángészre, minden tehetségre ugyanazok a törvények érvényesek, függetlenül attól, hogy egyenrangúak-e egymással vagy sem. Mondják meg kérem, hogy elsősorban milyen benyomást tesz Önökre Gogoly bármelyik elbeszélése! Ugy-e ilyenféle kijelentésre készíti az embert: „Milyen egyszerű, mindennapos, természetes és élethű mindez. ugyanakkor pedig eredeti és új is!” Ugy-e azon is csodálkoznak, hogy miért nem jutott az ember eszébe ugyanez az ötlet, miért nem születtek meg az ember agyában ugyanezek a figurák, akikkel nap mint nap összetalál-

kozik, akik olyan ismerősek, akiket folyton lát? Hiszen életkörülményeik is olyan közismertek, olyan általánosak, hogy torkig van velük az ember, de költői feldolgozásukban egyszeriben érdekfeszítővé és megragadóvá lesznek. Íme az igazi művészi munka első ismeretőjele.

Gogoly elbeszéléseinek minden egyes szereplőjével olyan gyorsan összebarátkozik az ember, mintha régesrég ismerné és hosszú idő óta együtt lakna vele. Szinte állandóan kiegészítenők arcképüket olyan vonásokkal, amelyeket ismerünk, holott a szerző azok nélkül is tökéletesen ábrázolta őket. Új vonásokat tenénk hozzájuk, mintha csak a szerző elfelejtkezett volna ezekről; anekdótákat mondanánk el róluk, mintha csak a szerző ezt elhagyta volna. Úgy-e azonnal elhiszük, sőt meg is esküdnénk rá, hogy az író a tiszta igazságot írta le, amelyhez egyetlen olyan szót sem tett hozzá, ami kitalálás lenne. Vajjon mi ennek az oka? Az, hogy e művek magukon viselik a valódi tehetség jegyét és az alkotás megmásíthatatlan törvényei szerint készültek. A mesének ez az egyszerűsége, a cselekménynek ez a komplikátlansága, az eldramatizálástól való tartózkodás és az író által előadott események szerény és köznapi jellege — mindez a művészi alkotás biztos és csálhatatlan jele. Ez realista költészet, a való élet költészete, azé az életé, amelyben pillanatok alatt otthon érezzük magunkat. Én is úgy vagyok Gogolylyal, mint sokan mások: egyáltalában nem lep meg, hogy milyen mesterien tud a semmiből mindent csinálni és hogy le tudja kötni az olvasót a legüresebb részletekkel, semmiségekkel is; Gogolyban ugyanis nyoma sincs annak, amit „írói rutinnak” neveznek.

Ez a bizonyos rutin számítást és sémákat hoz magával, márpedig utóbbiak kizárják az ihletes

alkotást; bármilyen gondosan igyekeznek is lemásolni a „rutinos” szerző a valóságot — műve hamis és valószínűtlen lesz. De minél mindennapibb, minél szürkébb az elbeszélés tárgya, amely mégis lenyűgözi az olvasót, annál inkább jut érvényre az író kiváló tehetsége. Ha a közepes író nagy szenvedélyeket és mély jellemeket választ témának, akkor ágaskodhatik, nekigyürkőzhetik, csillogószavú monológokat, gyönyörű dalokat mondhat, cifraságokkal szédítheti az olvasót és pompázatos stílussal, fordulatos cselekménnyel, mesteri előadással, virágos frazeológiával kápráztathatja el, ami olvasottságának, okosságának, műveltségének, élettapasztalatának gyümölcse. De ha a közönséges, mindennapi élet képét szeretné bemutatni, akkor — óh, higgyétek el nekem! — ez botránykővé lesz számára és lagymatag, lélektelen, hideg írásműve halálra untatja közönségét. Valóban csodálatos, hogy mennyire bele tudunk merülni az író hatása alatt Iván Ivanovics és Iván Nyikiforovics civakodásaiba, s hogy ezek az életteljes gogolyi pasquillusok az emberiségről könnyekig meg tudnak nevetetni bolondosságaikkal, ugratásaikkal, tréfálkozásaikkal; de ennél még több történik: sajnálat ébred bennünk az idióta figurák iránt, szívünk mélyéből sajnáljuk őket és mély-séges szomorúság érzésével válunk meg tőlük, miközben így sóhajtok fel az íróval együtt: „Szomorú világ ez, uraim!” — csak a mennyei művészet, csak az igazi műalkotás tudja ezt velünk tenni, ilyen hatása csak annak a hamisítatlan művészi tehetségnek van, akinek számára az élet minden megnyilvánulásában költészet terem! Gogolynak csaknem minden elbeszélésében megtaláljuk ugyanazt a jellegzetes vonást. Mi a lényegük Gogoly elbeszéléseinek? Nevetni-való komédia, amely tréfásan kezdődik, tréfásan folytatódik és könnyekkel végződik. E komédiának neve:

élet. Ilyenek ezek az elbeszélések: előbb vidámság, aztán bánat. S ilyen a mi életünk is: előbb vidámság, aztán bánat! Mennyi költészet, mennyi bölcsesség, mennyi igazság van ebben!...

Minden emberben két részt kell megkülönböztetni: általános emberit és személyes egyénit; minden ember először is ember, de azután Iván is, vagy Szidor is stb. Ugyanígy a művészi termékek is kettős karakterűek: először általános szépségben gazdagok (már amennyiben igazi alkotások), azután van bennük egyéni színezet, amelyet a szerző egyénisége adott nekik. Gogoly elbeszéléseinek általános karakterét vázlatos vonásokban már érintettem; vegyük most részletesebben szemügyre. Utána az egyéni karakterről fogok szólni és végül, tanulmányom befejezeként, futó pillantást vetek majd azokra az elbeszéléseire, amelyekről még külön is érdemes megemlékezni.

Beszéltem már Gogoly elbeszéléseinek legszembe-tűnőbb vonásairól: cselekményük egyszerűségéről, élethű voltukról, népiségükről és eredetiségükről — mindezek általános vonások; a komikus elem bennük, amelyet mindig legyőz a szomorúság és csüggedés mély érzése — ez egyéni vonás.

A cselekmény egyszerűsége a realista költészetben egyik legmegbízhatóbb jele az igazi költészetnek, annak, hogy az író igazi és egyúttal érett tehetség. Vegyük Shakespeare bármelyik drámáját, vegyük például „Athéni Timon”-ját: ez a darab olyan egyszerű, olyan szűkszavú, annyira híján van minden szövevényes cselekménynek, hogy szinte nem is lehet elmondani a tartalmát. Valaki csalatkozik az emberekben, akiket szeretett és akik súlyosan megbántották legszentebb érzelmeit s megfosztották az emberi méltóságba vetett hitétől; erre meggyűlöli az em-

bereket és elátkozza őket — íme, ennyi az egész és semmivel sem több. Van valamelyes fogalmuk ebből a néhány szóból arról, hogy a lángeszű költőnek milyen hatalmas alkotásáról beszélek? Bizonyára nincsen! Hiszen maga a történet olyan köznapi, olyan jólismert mindenki előtt együtt és külön-külön, s ezernyi jó és rossz irodalmi műben kitergegették és elcsépelték már, kezdve Szofoklész Filoktétészén, akit Odyszeusz megcsalt s aki az egész emberiséget elátkozza, egészen „Tyihon Mihejevics”-ig, akit semmirekellő rokonával csalt meg hűtlen felesége.* Csak-hogy milyen ezeknek a műveknek stílusa, tartalma, s milyenek az egyes részletek? Bizony elég sivarak, üresek és ráadásul olyan elkoptatottak, hogy mindenki halálosan elúnná magát, ha elmondanám tartalmukat. Shakespeare-nél ellenben a részletek olyan érdekesek, hogy alig lehet elszakadni tőlük; minden legapróbb és látszólag legjelentéktelenebb részlettel is a katasztrófát készíti elő, amelytől égnek mered az ember haja, amelynek az az erdei jelenet a csúcspontja, amelyben Timon vad átkokban, keserű és maró szarkazmusokban, s tömény, fojtott dühvel számol le az emberiséggel. Majd az az érzés, amely a lelkünkben ébred, amikor megtudjuk, hogy az embergyűlölő végzett magával! Alig találok kifejezést erre! Borzalmas tragédia vérontás nélkül is; borzalmas a maga egyszerűségében és zajtalanságában. Ostoba komédia-ként, visszataszító jelenetekkel kezdődik, amint a siserahad felzabálja jótevőjét; segít tönkretenni, majd egyszerűen elfelejti őt; ezek a szánalmas figurák, akikről Puskin azt írja:

* *Usakov: Pijusa* című írása.¹⁹

*Ott hínnt és szeretnt szêgyen,
Az embert adják és veszik,
Bálványt imádnak, bárkit légyen,
S a láncokat pénzzé teszik.**

Az élet ez! Jobban mondva az élet prototípusa, amelyet a legnagyobb költő festett le a maga valóságában! Itt nincsenek keresett hatások, nagy jelene-
tek, színpadias sallangok; minden egyszerű és köz-
nap, akár a paraszt élete, aki hétköznapi eszik és a földet túrja, alszik és a földet túrja, ünnepnapon pedig
eszik-iszik és lerészegszik. Éppen ez a realista költés-
zet feladata, hogy kiválassza az élet prózájából az
élet költészetét és megrendítse lelkünket ennek az
életnek hű ábrázolásával. Milyen erőteljes és mély
Gogoly művészete a maga külső egyszerűségében és
látszólagos igénytelenségében! Vegyük például „Régi-
módi földesurak” című elbeszélését; mit tartalmaz
ez? Ketten, akik inkább paródiái az embereknek, sem-
mint emberek, néhány évtizeden keresztül esznek és
isznak, isznak és esznek, majd — amint az mindéig
volt és lesz — meghalnak. Miért olyan elbűvölő ez
az elbeszélés? Az ember látja ennek az állati, elfer-
dült, torzképszerű életnek egész sekélyességét és rút-
ságát, s ugyanakkor valósággal részesévé válik a sze-
replők életének: nevet rajtuk, de minden rosszindulat
nélkül, majd Philemonnal együtt siratja Baucisát és
mélységes, földöntúli bánatát teljesen átérzi; végül pe-
dig bosszankodik a haszontalan örökösön, aki eltéko-
zolja azt, amit a két együgyű öreg hátrahagyott. Milyen élethűen látjuk magunk előtt ennek az ostoba
komédiának a hőseit, milyen világos életüknek minden
részlete! — pedig talán sohasem is voltunk Kisorosz-

* Puskin: Cigányok. Radó György fordítása.

országban, talán teljesen ismeretlen előttünk a környezet, talán sohasem hallottunk arról, hogy ilyesmi létezik. Honnan van ez? Onnan, hogy minden nagyon egyszerű és következésképpen nagyon élethű; onnan, hogy az író ebben a sivár és vegetatív életben is meglegelte a költészetet s miközben életet lehelt figuráiba, rábukkant arra az emberi érzületre, amely eltölti őket: a megszokásra. Tudjátok-e, hogy mi a megszokás, ez a különös valami, amiről Puskin ezt mondá:

*A megszokás olyan pótolék,
Mitt boldogságért ád az ég**

Tessék elképzelni azt a férjet, aki zokogva borul felesége sírjára, akivel négy évtizeden keresztül marakodott, akár kutya a macskával. Tessék megkísérelni megérteni azt a szomorúságot, amellyel az ember szegényes szobácskájára gondol, amelyben hosszú éveken át élt, s amelyet úgy megszokott, mint lélek a testet; persze, persze: az ember összeforrt annak az egyszerű, igénytelen életnek az emlékével, amelyet benne eltöltött; az ember akkor sem tudja elfeledni a megfeszített munka s az édes semmittevés emlékét, de a szerelemnek és márnak a visszfényét sem, amikor pompás palotába költözik a kis szobából... Vagy próbáljuk átérezni azt a bánatot, amely egy kutya után tudja gyötörni az embert, amely tíz évig élt láncrafűzve az udvaron és tíz éven át csóválta a farkát, amikor elmentél mellette... Oh, a megszokás nagy lélektani rejtély, nagy titka az emberi léleknek. Bolygónk hidegszívű fia, a földi gondok és tülekedések szülötte számára ez jelenti az emberi érzéseket, amelyektől természete vagy a körülmények megfosz-

tották. Ebben rejlik igazi boldogsága, ez számára a sors ajándéka, s az örömöknek, az emberi örömöknek (csodálatos dolog!) egyetlen forrása! Mi a *megszokás* szónak a legbensőbb értelme az ember részére? Talán a végzet gúnytevése, amelynek a tehetetlen halandó rabja lesz és úgy tapad mindenféle semmiséghez, tárgyakhoz, emberekhez, hogy csak keserű kínok között tud megválni tőlük? De hatoljunk jobban a dolog mélyébe! Gogoly a mi legbensőbb érzelmünket, a mi magasan szárnyaló, lángoló szenvedélyünket, a száanalomraméltó embervakarcs megszokás-érzése mellé helyezi; kíméletlenül kimondja, hogy e gépiessé vált megszokás mélyebb, erősebb, hosszantartóbb érzés, mint büszke szenvedélyünk; mi pedig szemlesütve állunk előtte és nem tudjuk, hogy mit válaszoljunk, akár csak a gyerek a tanító előtt, ha nem tanulta meg a leckét! ... Talán itt rejlik legjobb tetteink, legszebb eszméink rúgója! Oh, szegény emberiség, te! száanalomraméltó emberi lét! Afanaszij Ivanovicsot s Pulheria Ivanovná-t mindennek ellenére sajnálja az ember! Sajnálja és megsiratja őket, őket — akik nem csináltak egyebet, mint ittak és ettek, aztán meghaltak. Gogoly igazi varázsló! El sem tudják képzelni, hogy milyen dühös voltam rá, amiért engem is majdhogy meg nem ríkatott ezzel a két emberrel, akik nem csináltak egyebet, mint ittak és ettek, aztán meghaltak!

Gogoly elbeszéléseinek *mélyiséges életgazsága* szorosan összefügg a cselekmény egyszerűségével. Gogoly nem hízeleg az életnek, de nem is rágalmazza. Örömmel mutat be mindent, ami szép és emberi benne, de ugyanakkor nem rejti véka alá rútságait sem. Mindkét esetben élethű marad a legkisebb pontocskáig. Valódi portrét fest az életről, amelyen csodálatos hűséggel minden rajta van: a szereplő össz-

benyomásától kezdve utolsó szereplőjéig; Iván Nyikiforovics öltözetétől a Nyevszkij-proszpektion sétáló sároscsizmájú parasztig; a hős Buljba kolosszális figurájától — aki a világon semmitől sem fél, ha pipa van a fogai közt és kard a kezében — egészen Homáig, a sztoikus flozófusig, aki a világon semmitől sem fél, még az ördögtől és boszorkánytól sem, ha pipa van a fogai közt és borospohár a kezében.

„Iván Ivanovics pompás ember! Imádja a dinnyét. Ez a kedvenc étele Alighogy megebédelt és egy szál ingre vetkőzött, megy ám a tornácra és Gapkát szólítja, hogy hozzon neki két dinnyét. Már vágja is fel, összegyűjti a magokat egy erre a célra szolgáló papirosra és nekilát. Aztán tintát hozat Gapkával és a magoknak szánt papirosra sajátkezűleg írja rá, eme dinnye . . . -n fogyasztatott el; ha pedig vendég is volt, akkor még hozzáfűzi: *ennek vagy annak a társaságában*. Iván Ivanovics szerfelett szeret fürödni. Amikor nyakig ül a vízben, asztalt hozat szamovárral, behelyeztetti a vízbe és élvezi a teázást a fürdőben; nagy üdülés ez számára.”

Mondják kérem, lehet-e gonoszkodóbb és keserűbb, de ugyanakkor jószívűbb és kedvesebb módon páleát törni a szerenesétlen emberiség fölött? . . . Ezt is csak úgy lehet, ha az író minden szava valóság! Most pedig vessünk egy pillantást Philemonunk és Baucisunk életére:

„Megható volt ennek a két embernek a szerelme. Sosem mondták egymásnak: *te*, hanem mindig csak: *maga*. »Maga, Afanaszij Ivanovics«, vagy »maga, Pulheria Ivanovna«. — »Maga törte el a széket, Afanaszij Ivanovics?« — »Semmi-ség, ne haragudjék, Pulheria Ivanovna, én voltam!« — Vagy: Ezután Afanaszij Ivanovics visszament a szobába és közelebb lépve Pulheria Ivanovnához, így szólt. »Nem lenne itt az ideje, Pulheria Ivanovna, hogy harapjunk valamit?« — »Mit szeretne harapni, Afanaszij Ivanovics? Egy kis lángost? Vagy inkább mákostésztát? Vagy akár sós gombát?« — »Legyen szíves, gombát vagy mákost« — válaszolja Afanaszij Ivanovics és az asztalon máris ott a terítő, a terítőn pedig gomba és mákoslepény. Egy órával ebéd előtt Afanaszij Ivanovics újból eszik valami harapnivalót, iszik egy pohár vodkát régi ezüstpohárból. Rendszerint gombát eszik vagy különböző fajta szárított halat és egyebet. Az ebédet tizenkettőkor találják. Ebéd közben rendsze-

rint olyan témákról folyik a szó, amelyek szoros összefüggésben állnak az étkezéssel. »Úgy érzem — mondja rendszerint Afanaszij Ivanovics — hogy a kása kissé odaégett, maga nem érzi, Pulheria Ivanovna?« — »Nem érzem, Afanaszij Ivanovics; vegyen még egy kis vajat, akkor nem lesz olyan ize Vagy vegyen ebből a gombás szószból és öntse rá.« — »Kérem — mondja Afanaszij Ivanovics és előretolja tányérját — próbáljuk meg, hogy milyen lesz...« — »Próbálja csak meg, Afanaszij Ivanovics. Nézze, milyen gyönyörű görögdinnye!« — »Nem biztos, Pulheria Ivanovna. Azért, mert a bele piros, még nem biztos! — feleli Afanaszij Ivanovics és hatalmas szeletet vág le magának. — Néha a vörös se jó.«

Észrevették, hogy milyen ravasz fondorlatokkal igyekszik Afanaszij Ivanovics élettársának figyelmét elterelni iszonyatos étvágyáról, amelyet, mintha maga is szégyelne? De figyeljük meg további hősi tetteit:

„Ezután Afanaszij Ivanovics megevett még néhány körtét és Pulheria Ivanovnával együtt sétára indult a kertbe. Hazatérvén, Pulheria Ivanovna a háztartás után nézett, Afanaszij Ivanovics pedig letelepedett a tornácon... Kisvártatva magához kérette Pulheria Ivanovnat és így szólt: »Hát most mit egyek, Pulheria Ivanovna?« — »Mit is adjak magának? — válaszolta Pulheria Ivanovna. — Mindjárt megyek és megparancsolom, hogy befőttet hozzanak magának, amit külön félretefettem.« — »Jó lesz!« — »Vagy inkább savanyúsághoz lenne kedve?« — »Az sem rossz!« — mondja Afanaszij Ivanovics. Minekutána mindezt hozzák is neki és az ételek, annak rendje és módja szerint, hamarosan eltűnnek. Vacsora előtt Afanaszij Ivanovics még egyszer eszik valamit... Féltilkor ülnek le a vacsorához... Előfordul, hogy éjszaka Afanaszij Ivanovics nyög egy-kettőt a *hálószobában*.* Ugyenkor Pulheria Ivanovna megkérdi:

»Miért nyög Afanaszij Ivanovics?« — »Jó Isten tudja, Pulheria Ivanovna; mintha fájna kissé a hasam.« — »Talán ennie kellene valamit, Afanaszij Ivanovics!« — »Nem tudom, hogy jó lesz-e, Pulheria Ivanovna!« — válaszolja Afanaszij Ivanovics. — »Különben mit ehetnék?« — »Aludttelejt? Vagy egy sültalmát?« — »*Hat éppenséggel meg lehet próbálni!*« — hangzik a válasz. Az álmos szolgáló kotorászni kezd a szekrények-

* Minthogy a teljes idézetek hosszabbak lennének az egész tanulmánynál, amely amúgyis elég hosszú lett, megengedtem magamnak, hogy egyes részeket kihagyjak és az összefüggések kedvéért néhány szót megváltoztassak.

ben és Afanaszij Ivanovics gyorsan eltünteti egy-két tányérka tartalmát. Majd rendesen azt mondja: »Mintha most könnyebben érezném magamat.«

Mi a véleményük erről? Szerintem ebben a karcolatban benne van az egész ember, egész élete, multja, jelene, jövője. Gondoljanak a két öreg házastárs szeretetére egymás iránt; vagy Afanaszij Ivanovics csúfondároskodására étettársa felett, hogy hátha hirtelen tűz üt ki házukban, vagy — ami még borzasztóbb — amikor közli azon elhatározását, hogy háborúba megy. Aztán a derék Pulheria Ivanovna rémülete, tiltakozása, futó bosszúsága és végül Afanaszij Ivanovics gyerekes elégtétele, amikor látja, hogy sikerült elbolondítania drága jobbik felét! Oh, ezek a képek, ezek az odavetett körvonalak — a költészet felbecsülhetetlen értékű gyöngyei, amelyek mellett vajmi sovány táplálékot nyújtanak hazai Balzac-jaink ragyogó frázisai! ... És mindez nem kiagyalt szöveg, nem más elbeszéléseknek vagy valóságnak a lemásolása, hanem a lélek mélyéből jövő megnyilatkozás, a költői ihlet pillanatainak szüleménye! Ha idézni akarom mindazokat a helyeket, amelyek bizonyítják, hogy Gogoly tökéletesen felfogta annak az életnek a tartalmát és értelmét, amelyet leír s tökéletesen adta vissza a maga teljes valóságában, akkor csaknem minden elbeszélését szóról-szóra ide kellene írnom!

Gogoly elbeszélései a legteljesebb mértékben népi jellegűek. Erre nem is nagyon akarok kitérni, hiszen a népiség nem külön érdem, hanem az igazi művészi alkotás elengedhetetlen előfeltétele, amennyiben népi alatt azt értjük, hogy az író élethűen ábrázolja egy népnek, egy országnak erkölceit, szokásait, jellegzetes tulajdonságait. Minden nép élete sajátos és egyedül rá jellemző formákban nyilvánul meg. Ha tehát az életet úgy mutatják be, amilyen a *valóságban*,

akkor a mű egyúttal népi lesz. Ahhoz, hogy egy írói alkotás népiségével tündököljön, nincsen szüksége a művésznek olyan elmélyült tanulmányokra, mint általában gondolják. Elegendő, ha a költő futtában veszi szemügyre ennek vagy annak az embernek az életét — utóbbi máris szellemi tulajdonává válik. Gogoly ukrán születésű, tehát már gyermekkorától ismeri az ukrán életet, de költészetének népiségét természetesen nem Ukrajna határai szabják meg.¹⁶ Az „Egy őrült emlékiratai”-ban vagy a „Nyevszkij-proszpekt”-ban például egyetlen ukrán sem szerepel; mindenki vagy orosz vagy néha német! És milyen tökéletesen mutatja be ezeket az oroszokat, illetve németeket! Valóságos Schiller és Hoffmann együtt! Itt jegyzem meg mellékesen, hogy abba kellene már hagyni a sok beszédet a népiségről, ugyanúgy, amint ideje lenne annak is, hogy a tehetségtelen írók becsüntsék működésüket; a népiség nagyon hasonlít a Krülov meséjében szereplő árnyékhöz: Gogoly egyáltalában nem törődik vele — természetes módon, önmagától jelentkezik nála, miközben sokan minden erejükkel megfeszítve üldözik, hogy végül is valami trivialitást találjanak lel helyette.

Csaknem ugyanazt lehet elmondani az *eredetiségről* is. A népiséghez hasonlóan ez is a tehetség elengedhetetlen előfeltétele. Azt el lehet képzelni, hogy két író együtt dolgoz ki valamilyen megrendelt munkát, de közösen sosem alkothatnak; hiszen amiként ugyanaz az ihlet nem szállhatja meg kétszer ugyanazt az embert, még kevésbé teheti ezt kettővel. Ezért olyan kiapadhatatlan és határtalan a költői alkotás. A költő sohasem mondja ezt: „Miről írjak? Mindent megírtak már!”, vagy:

Oh, Istenem, miért hogy oly későn születtem!

Az alkotó eredetiségnek, vagy helyesebben mondva: az alkotásnak egyik legkiemelkedőbb ismertetőjele az a *tipizálás* — ha szabad így mondanom — amely az írónak valósággal védjegye. Az igazi tehetség művében minden személy — típus és az olvasó számára minden típus egy *ismeretlen ismerős*. Ne beszéljenek, kérem, egy háborgó lelkű emberről, akiben vad szenvedélyek dúlnak s akinek pompás esze van ugyan, de ugyanakkor tökéletlen az ítélőképessége és olyan izzóan szereti a feleségét, hogy saját kezével kész megfojtani, ha csupán a legkisebb gyanúja is van arra, hogy megcsalja — mondják ehelyett egyszerűen és röviden: Othello! Ne mondják: íme, valaki, aki teljesen *megérti* az ember rendeltetését és az élet értelmét; akinek minden törekvése az, hogy helyesen cselekedjék, de szükséges lelkierő híján semmi jót sem tud tenni s aki súlyosan szenved gyengeségének tudata alatt — mondják csak ezt a nevet: Hamlet!¹⁵ Ne mondják: íme egy állami hivatalnok, aki meggyőződésből aljas, jószándékból kártékony és tiszta lelkiismerettel tesz mindent tönkre — ehelyett mondják csupán azt: Famuszov! Ne mondják: íme egy ember, aki akkor is talpnyaló, ha nincs belőle haszna, csupán szíve indítására — mondják csak ezt: Molcsalin! Ne mondják, kérem: íme egy ember, akinek egész életében sosem volt egyetlen emberi elhatározása, egyetlen emberi érzése sem; aki sosem jött arra rá, hogy hidegen, álmatlanságon, poloskákon, bolhákon, éhségen és szomjúságon kívül még más emberi szenvedések és bánatok is léteznek; hogy jó alváson, dúsan terített asztalon és illatos teán kívül más élvezetek és örömek is vannak; hogy dinnyezabáláson kívül adódnak fontosabb események is az életben; hogy más feladatai és kötelességei is lennének, mint az, hogy naponta végigleheltesse szemét csü-

reinek, istállóinak és szekrényeinek tartalmán; s hogy nemesebb célja is lehet becsvágyának, mint az a meggyőződés: ő a legfontosabb személy a maga zugában; ne pazaroljanak ilyen sok szót, sok mondatot — elegendő ennyi is: Iván Ivanovics Pererepenko, vagy: Iván Nyikiforovics Dovgocshun! Higgyék el, hogy ezt mindenki jobban megérti! Hiszen ma már nem egy egyént, hanem egy embertípust jelentenek ezek a tulajdonnevek: Anyégin, Lenszkij, Tatjana, Zareckij, Repetyilov, Hlesztova, Tugouhovszkij, Platon Mihajlovics Gorics, Mimi grófnő, Pulheria Ivanovna, Afanaszij Ivanovics, Schiller, Pizskarev és Pirogov. Milyen sok mindent zárnak magukba e nevek! Mindegyikük egy-egy elbeszélés, regény, történelmi mű, vers, dráma, vagy többkötetes könyv, rövidebben szólva: egyetlen egy szó egy egész világot tartalmaz. Minden név elé oda lehetne biggyeszteni a híres szavakat: „qu'il mourût”, „Moi!”, „Ah, Oidipusz vagyok”.¹⁶ Gogoly nagy mestere az ilyen szavaknak. De nem szeretném szaporítani a szót olyasmiről, amiről már amúgyis sokat beszéltem, csupán egyetlen ilyen szavacskát hadd említsek; ezt: *Pirogov*...¹⁷ Szentséges ég! hiszen ez nem egy ember neve, hanem egy egész társadalmi osztályé, egész népé, egész nemzeté! Oh, egyetlen, hasonlíthatatlan Pirogov, típusok típusa, mintaképek mintaképe! Átfogóbb egyéniség vagy te Shylocknál, jelentősebb Faustnál! Mindazok tudásának és műveltségének mestere, akik „szeretnek nagyképpen vitatkozni az irodalomról, dicsőítik Bulgarint, Puskind és Grecset. A. A. Orlovot pedig megvetik s fenhéjazon szapulják.”¹⁸ Bizony, csodálatos szó ez: Pirogov! Szimbolum, mítosz, s végül olyan titkos köpeny, amelyet ezrek hordanak a vállukon. Gogoly nagy mester abban, hogy efféle szavakat, „bon mot”-kat találjon ki és tegyen ismertté. Miképpen lett belőle ilyen

mester? Úgy, hogy eredeti! S miért eredeti? Mert költő!

De van még egy másíkfajta eredetiség is, amelynek a szerző egyénisége a forrása; attól függ, hogy milyen színű szemüvegen keresztül szemléli a világot. Ez a fajta egyéniség Gogolynál — amint már fentebb említettem, ihletének komikai eleméből áll, amelyet mindig legyőz a szomorúság mély érzése. Van egy orosz közmondás: „kezdetben derű, végtében ború” — ez lehetne Gogoly elbeszéléseinek jelmondata. Valóban: vizsgáljuk csak végig ennek a sivár, értékét vesztett életnek kendőzetlen ábrázolását a maga teljes meztelenségében, csodálatos rútságában. Először nagyokat kacagunk, aztán bosszankodunk és végül milyen érzés marad vissza bennünk? Szóltam már a „Réгимódi földesurak”-ról — erről a szó legszorosabb értelmében vett *könnyáztatta komédiáról*. Vagy vegyük az „Egy őrült emlékiratai”-t; groteszk írásmű ez, a művész különös, szeszélyes álma; jószándékú gúnyolódás az élet s az ember felett — a száналmas élet és a száналmas ember felett; torzkép, amely telisteli van költészettel és bölcseséggel; *lélektant körkép*, költői formában elbeszélve, amely bámulatraméltó élethűségében és mélységében; Shakespeare ecsetjére méltó: még mulatunk az együgyű figurán, de nevetésünkbe már fájdalom keveredik. Össze-vissza beszél az őrült és mi mosolygunk rajta; de mosolyunk mögött már részvét ébredszik. Szóltam már „Iván Ivanovics és Iván Nyikiforovics civakodásairól” és most hozzáteszem, hogy ebből a szempontból ez az elbeszélés a legcsodálatraméltóbb mindegyik között. A „Réгимódi földesurak”-ban primitív, értéktelen, száánalomraméltó embereket látunk, akik azonban legalább jámborak és van szívük; szeretetük, amelyet egymás iránt

éreznek, pusztán megszokáson alapszik: de a megszokás is emberi érzés és a szeretetnek, szerelemnek s odaadásnak minden fajtája — bármiből fakadjon is — méltó együttérzésünkre. Érthető tehát, ha megsajnáljuk a két öreget. Iván Ivanovics és Iván Nyikiforovics azonban teljességgel primitív és értéktelen emberek, akik mellett ellenszenvesek és erkölcsi szempontból visszataszítóak is, hiszen szemernyi emberi vonás sincsen bennük; kérdem: miért mosolygunk mégis oly keserűen, miért sóhajtunk oly bánatosan, amikor elérkezik a tragikomikus megoldás? Ez éppen a költészet titka! Ez éppen a művészet varázslatos hatása! Az élet mutatkozott itt meg előttünk és aki az életet látta, az nem tehet mást, mint azt, hogy felsóhajtson! ...

Gogoly humorának és művei komikus elemének megvan a sajátos karaktere: jellegzetesen orosz, csendes és jóindulatú humor ez, amely az egyenes és egyszerű gondolkodású emberek sajátja. Gogoly olyan fontoskodva beszél Iván Ivanovics bekecséről, hogy egy együgyűbb olvasó komolyan azt hihetné, hogy az író valóban kétségbeejt, hogy neki nincsen ilyen gyönyörű bekecse. Igen, Gogoly igen kedvesen ír itt. Nagyon ostoba az, aki nem hallja meg a szavaiból kicsendülő iróniát. Ez az irónia rendkívül jól áll neki. Egyébként Gogolynál ez csak írói modor és szívből jövő humora megint csak nem jelent egyebet, mint azt, hogy a maga valóságában szemléli az életet és — ismétlem — a legkevésbé sem az a célja, hogy ezt az életet karikatúráként mutatta be. Mindig kívül marad a dolgokon; nem inog meg soha, még akkor sem, ha az általa leírt történet költői volta magával ragadja. A pártatlan tárgyilagosság Gogoly bálványa. Tanuságul szolgálhat erre „Tarasz Buljba”, ez a pompás hősköltemény, amelyet merész és széles ecset-

vonásokkal keltett életre a szerző; egy ifjú nép heroikus korszakának erőteljes rajza ez a szűk keretbe fogott hatalmas freskó, amelynek tartalma Homeroszhoz méltó. A hős Buljba jelleme acél, akarata vas: amikor az író véres hőstetteiről mesél, műve líraivá finomul; ugyanakkor a legnagyobb mértékben drámaivá is válik, de mindez nem akadályozza meg abban, hogy meg is nevettesse az olvasót történetének hőisével. Visszaborzadunk Buljbától, amikor hidegvérűen elrabolja anyjuktól gyermekeit majd saját kezével vet véget fia életének; szörnyűködünk gyermekei sírja felett ült halotti torán; mosolygunk rajta, amikor fiacskájával birkózik, együtt pálinkázik a gyermekeivel és boldog, mert azok jól bírják az italt, majd meglepődését fejezi ki, hogy fiait jól megverték az iskolában. Miben áll a komikus hatás és az ábrázolás karikatúraszerűsége? Nem a szerző különleges tehetségében, hogy mindenben felfedezze azt, ami nevetséges, hanem az élet hű ábrázolásában. Ha Gogoly gyakran, de minden rossz szándék nélkül kifigurázza hőseit, akkor ebben nincsen sem rosszindulat, sem gyűlölködés; megérti gyarlóságukat, de nem haragszik érte; sőt mintha élvezné is. A felnőtt élvezi így a gyerekek játékát; amely a maga naívságában megnevetteti, amelyet azonban nem szeretne megzavarni. Mindamellett joggal beszélünk humorról, mert Gogoly nem kíméli e gyarlóságot, nem leplezi vagy szépíti a torz vonásokat, hiszen miközben az olvasót lenyűgözi e gyarlóság ábrázolása, ellenszenv is támad benne iránta. Ez a csendes humor talán még gyorsabban éri el kitűzött célját. Mellesleg megjegyzem, hogy éppen ebben rejlik az ilyen művek igazi erkölcsi tartalma. Az író tartózkodik mindenféle erkölcsi kinyilatkoztatástól és erkölcsprédikációtól; egyszerűen lerajzolja a dolgokat úgy, ahogy vannak; egyetlen vonást

sem változtat meg és semmiféle más célja nincs, mint csupán az az élvezet, hogy ábrázoljon. „Az ész bajjal jár”-on kívül semmit sem ismerek orosz nyelven, amely olyan tiszta erkölcsiséggel tündökölné és amely olyan erőteljes és jótékony hatással lenne az erkölcsre, mint Gogoly elbeszélései. Ilyen erkölcsi magaslat előtt mindig szívesen hajtok térdet! Valóban: aki egyszer megértette, hogy kicsoda Iván Ivanovics Pererepenko, az biztosan megharagszik, ha Iván Ivanovics Pererepenkónak nevezik. Az irodalmi művekben úgy nyilvánuljon meg az erkölcsi felfogás, hogy a szerző semmiféle erkölcsös vagy erkölcstelen tanulság levonására se tartson igényt. A tények hangosabban beszélnek a szavaknál; az erkölcsi elferdülések hú ábrázolása hatásosabb minden ellenük történő kirohanásnál. De ne felejtsek el, kérem, hogy az ilyen ábrázolás csak akkor élethű, ha nem célzatos, ha vérbeli művész alkotása; ilyen alkotások pedig csak ihletből fakadhatnak. Am ihletett művet csak a tehetség alkothat; nyilvánvaló tehát, hogy csak a tehetség hozhat létre erkölcsös műveket!

Igy hát Gogoly humora csendes, mondhatnám szelíd; szelíd még akkor is, ha erkölcsi felháborodás rejtőzik mögötte; jóindulatú még akkor is, ha maró bírálatot takar. De van az alkotásban még egy másik fajta humor is, amely kegyetlen és leplezetlen; a húsba mar, úgyhogy kicsordul a vér; beeszi magát a csontok velejéig; nem titkolja szándékát; hol jobbra, hol balra sujt korbácsával, amelyet sziszegő kígyók-ból font magának — epés, mérgezett, kegyetlen és kíméletlen humor ez. Akarják megismerni? Tessék, bemutatom: bál folyik, amelyen talmi hírességek, törpe nagyságok tömege gyűlt össze, hogy agyoncsapja örök ellenségét — a gyilkos időt; fakóarcú, szörnyű

tömeg ez, amely elrugaszkodott Isten képmásától; néma tömeg, amelynek léte is szégyen; folyik a bál:

„Vidáman szól a zene; egyesek ide-oda vándorolnak a tömegben, amelyet ezernyi titkos cselszövés hálója fon be. Lebukott és földhöz tapadt meteorok járnak táncukat oly üstökös csillagok körül, amelyek holnap maguk is el fognak tűnni a semmiben. A Judások mély meghajlással köszöntik áldozataikat. Emitt jelentéktelennek látszó szó hangzik el, amely azonban ravaszul kigondolt, sokéves tervhez tartozik. Amott egy tekintélyben pompázó arc megvető mosolya jéggé dermedt egy esdeklő tekintetet. Sötét vétkek járnak-kelnek hangtalan léptekkel a bálozók között és a diadalmas komjszság nyíltan fitogtatja dölyfös alávalóságának visszataszító bélyegét...”

De egyszerre izgalom támad a bálon; kiáltások hangzanak:

„Víz! Víz! Áradat!... A terem másik végén még játszik a zene, ott még táncolnak, ott még terveket szőnek a jövőre, ott még a tegnap elkövetett aljasságokon jár az eszük és azokon, amelyeket holnap akarnak elkövetni, ott még nem tudják, hogy mi történt... De a szörnyű hír hamarosan végigfut mindenütt, a zene elnémul s egyre nagyobb lesz a zűrzavar... Miért sápadt el mindenki? ...Hogyan, uraim, hát mindennapi intrikáikon, cselszövéseiken és törvéteiseiken kívül van még egyéb is a világon? Lehetetlen! majd minden rendbejön! már közeleg a holnap! lehet újra kezdeni! lehet ledöfni az ellenfelet, megcsalni a legjobb barátot és új vadászterület után nézni!... Mi az nem hallgatnak rám? reszketnek? hideg verejték ver ki Önökön? rosszul érzik magukat? Valóban — a víz szintje egyre emelkedik! Felrántják az ablakokat, segítségért kiáltanak, de csupán a szél füttyszava válaszol és tomboló tigrisekhez hasonlóan törnek be a tajtékos hullámok a kivilágított ablakokon keresztül! — Igen! csakugyan borzalmas ez! Még egy perc — és asszonyaiknak pompás füstszerű ruhái eláznak! még egy perc — és a keblükön fityegő becses díszek súlya is hozzá fog járulni ahhoz, hogy elveszítsék lábuk alól a talajt s az áradatba zuhanjanak. — Iszonyú! iszonyú! Hol marad a tudomány, amely mindenre képes és mosolyogva gyűri le a természet elemeinek erőlködését? Uraim, a tudomány elhervadt az Önök lehelletétől! — Hol az imádság ereje, amely hegyeket képes megmozgatni? — Uraim, az imádság szó elvesztette értelmét az Önök szájában! — Mi vár hát Önökre? — Halál! halál! borzalmas halál! lassú halál! Sejtik, hogy milyen halál ez? — Önök okosak, ravaszok, mint a kígyó! de mélyenjáró fontolgatásaik közben erre ugyebár sohasem gondoltak, pedig fontosabb mind-

annál, ami megfordult agyukban? Hívják segítségül éles elméjüket! Próbálják ki a halálon szokott módszerüket: kíséreljék meg, hátha meg tudják vásárolni, hátha meg tudják vesztetni! hátha megijed hideg, gonosz tekintetüktől s megfutamodnak! ...”

Nem tudom eldönteni, hogy a humornak e két fajtája közül melyiknek jár az elsőbbség, melyik az értékesebb. Nem is helyes felvetni a kérdést. Ez körülbelül olyan lenne, mintha arról vitatkoznánk, hogy az elégia ér-e többet az ódánál vagy a regény a drámánál, hiszen az, ami szép, mindig szép marad, bármilyen formában jelenik meg. Vannak olyan rút dolgok, hogy csak meg kell mutatni, sőt csupán nevükön kell nevezni őket, máris ellenszenvet és undort ébresztenek; mások viszont, bármilyen torzak is lényegükben, külső csillogásukkal elkápráztatják a nézőt. Van egy fajta durva, meztelen, leplezetlen, piszkos, bűzös, rongyos szellemtelenség, de van egy olyan fennhéjázó és öntelt szellemtelen üresség is, amely divatos köntösben jár, a tekintély látszatával lép fel és még a legtisztább, legfogékonyabb lelket is félrevezeti igazi lénye felől; ez a szellemtelenség hintóban jár, aranyos ékszereket hord, könnyedén tud társalogni és olyan tökéletes a modora, hogy szinte megsemmisülünk előtte és hajlandók vagyunk elhinni, hogy valódi nagysággal állunk szemben, aki ismeri az élet értelmét és mi csak árnyképeket kergetünk.

Az efféle és másféle alacsonyrendűség számára külön korbács kell, amelyet különlegesen erős szíjból fontak, hiszen ezt a szellemtelenséget és társait háromszoros páncél védi. Pedig az efféle szellemtelenséget és aljasságot is utól kell hogy érje egyszer a végzete; végülis az emberek nem szunyókálhatnak örökké; hanem néha rá kell ébredniök emberi méltóságukra; végülis néha meg kell dörögnie fejük felett az égnek, hogy alkotójukra emlékeztesse őket; végülis szükség-

ges, hogy a fényűzően megterített asztal, az esztele-
nül gazdag lakoma maradványai és az őrjöngő far-
sangi multságok közepette megszólaljon a harangok
bánatos és ünnepélyes hangja, amely hirtelen minden-
kit felráz ostoba mámorából és Isten szent házára
emlékezteti, ahová megbánással szívében és himnusz-
szal az ajkán kell mindenkinek elzarándokolnia!...

Gogoly a „Tanyai esték”-kel²⁰ tette híressé
nevét. Ezek költői rajzok Ukrajnáról — élettél teltek
és elragadóak. A költő ezen első poétikus álmodozá-
saiban szivárványos színekkel tündöklök mindaz, ami
a természetben gyönyörű, ami az egyszerű falusi élet-
ben megejtő — minden, ami a népben eredeti és
tipikus. Ifjú, friss, illatozó, tündöklő, mámorító költé-
szet ez, olyan, mint egy szerelmes csók... Olvassák
el, kérem, a „Májusi éj”-t; olvassák el egy téli estén
a lobogó kandalló előtt — meg fognak feledkezni a
télről, fagyról, hóviharról. Ő-öket is meg fogja babo-
názni az áldott Délnek e fényes, áttetsző éjszakája,
amely csodákkal és titkokkal teli; Önokra is varázso-
san fog hatni a sápadt, szép fiatal leány, a gonosz
mostoha gyűlöletének áldozata; az elhagyott ház a
nyitott ablakkal; a magános tó, amelynek csendes vi-
zén a holdsugár játszadozik s amelynek zöld partjain
a szép lányok árnycsapata táncol... Ennek az elbeszél-
lésnek hatása sok tekintetben hasonló ahhoz a hatás-
hoz, amelyet Shakespeare a „Szentivánéji álom”-ban
kelt az emberben. A „Karácsonyérj” kerek és tökéletes
képet fest a nép otthonáról és családi életéről, apró
örömeivel és kis bánataival, egyszóval ennek az élet-
nek minden poézisével. A „Borzalmas bosszú” pen-
dant-ul szolgál a „Tarasz Buljbá”-hoz és e két hatal-
mas írói festmény bizonyítja, hogy milyen magasan
tud szárnyalni Gogoly tehetsége. A „Tanyai esték”
elemzésébe bele sem kezdek, mert akkor sosem

érnék a végére. Az „Arabeszkek” és a „Mirgorod” érett tehetségről tanúskodnak. Ezekben kevesebb az írói varázs és elragadtatás, de több a mélység és az élet hű ábrázolása. Itt Gogoly kiszélesítette tevékenysége körét és megmaradva kedves, szépséges, varázslatos Ukrajnájánál, az orosz középosztály életében kereste meg a költői elemeket. Istenem, milyen mély és hatalmas költészetet talált ott! Mi magunk, oroszok nem is gyanítottuk volna, hogy ilyenek vannak! ... A „Nyevszkij-proszpekt” ugyanolyan mély, mint amilyen elragadó alkotás. Egy és ugyanazon életnek két pólusát mutatja be. Az egyik szereplő szegény, de gondtalan művész, akinek lelke tiszta, mint a gyermeké, a Nyevszkij-proszpektion pillant meg egy nőt, egy angyalt, egy olyan mennyei lényt, amilyent csak az ő művészi képzelőereje tud létrehozni; nyomába ered és olyan izgalom fogja el, hogy szinte lélekezni sem mer; még nem ismeri a nőt, de már imádja; az imádat pedig felkavarja és elveszi a bátorságát. Amikor észreveszi, hogy a nő biztatóan elmosolyodik, hirtelen úgy tetszik neki, „mintha a foratok megmerevednének a kocsiúton, mintha a híd íve kinyúlna és kettétörne, mintha a házak tótágast állnának, mintha az őrtálló katona kardja és az őrházikó aranybetűs felirata és sávjai káprázatos csillogással érintenék a szempilláit.” Az elragadtatástól és a boldogság remegtető előérzetétől kifulladásra bemegy a nő után a nagy házba, fel a harmadik emeletre. S ekkor mi történik? ... A nő, a gyönyörű, elragadó nő félig bamba, félig kihívó pillantással méri végig, mintha azt mondaná: „Hát maga meg mit akar? ...” A férfi elrohan. Alma, amelyet most nem akarok részletesen leírni, költészetünk egyik legremekebb drágagyöngye; amely Puskin Tatjánájának álmát ki-

véve, páratlan: Gogoly itt a költészet legmagasabb csúcsát éri el. Abban, aki először olvassa ezt az elbeszélést, szorosan összefonódik a valóság a költészettel s a realitás a képzelettel. Az olvasó csodálkozva kérdi: mindez csak álom? Képzeljék el maguk elé a szegény, lerongyolódott és pecsétes ruhájú művészt, aki elvész a csillagok, érdekkeresztek és legkülönbözőbb tanácsnokok tömegében; ide-oda botladozik közöttük és azok szinte megsemmisítik ragyogásukkal. Mindenáron a nő mellé szeretne jutni, de ezek a csillagok és keresztek újból meg újból elállják az útját. Pedig számukra semmit sem jelent ez a tündéri jelenség, közömbösen pillantanak rá, csodálat s remegés nélkül, mintha arany cigarettatárcájukat nézegetnék... Milyen ébredés következhetik az ilyen álom után? S lehet-e tovább élni egy ilyen ébredés után? A férfi valóban álmokban folytatja életét, nem pedig a valóságban... Végül lelkében felcsillan a csalóka, de szivárványos remény: elhatározza, hogy megtagad mindent és becsületét is feláldozza a nőnek, akár valami Molochnak... „Hallja, barátom, éppen most ébredtem fel. Reggel hétkor hoztak haza, tökéletesen részeg voltam”... — szól a gyönyörű, elragadó nő. Lehet ezután tovább élni, ha még csupán álmokban is? ... A művész eltűnik. A sötét sírba száll. Senki sem siratja és a világ sem tudja, hogy milyen mélységes és szörnyű dráma játszódott le ebben az esendő, szenvedő lélekben...

A történet másik két szereplője Pirogov és Schiller; az a Pirogov, akiről már beszéltem és az a Schiller, aki le akarta vágni az orrát, hogy megtakarítsa a felesleges kiadásokat tubákolásra; az a Schiller, aki büszkén meséli, hogy ő sváb, nem pedig disznó orosz és hogy neki királya is van Németországban; az a Schiller, „aki már húszéves korában, tehát

akkor, amikor egy orosz még javában léhűtősködik, már előre beosztotta egész életét és elhatározta, hogy tíz esztendő leforgása alatt ötvenezer rubelnyi tőkét gyűjt magának; ez az elhatározás pedig olyan biztos és megingathatatlan, mint a végzet, mert inkább feledkezhetik meg egy államhivatalnok arról, hogy bekukkantson főnöke előszobájába, semmint hogy egy német megváltoztassa az elhatározását"; az a Schiller végül, aki „megszabta magának, hogy huszon-négy óra folyamán legfeljebb kétszer csókolhatja meg a feleségét és nehogy valamiképpen többször támadjon kedve megcsókolni, sosem tesz több fűszert a leve-sébe, mint maximálisan egy késhegynyi". Kell még több? Ebben benne van az egész ember, egész életével egyetemben!... És Pirogov?... Oh, egyedül Pirogovról egy egész könyvet lehetne írni!... Úgy-e emlékeznek arra a részre, amikor a buta kis szőke nőcske körül kakaskodik, akivel olyan remek párocskát tesznek ki együtt, vagy a Schillerrel való viszonyára és civakodására; emlékeznek, hogy milyen irtó-zatos pofonokat kap ökelme a flegmatikus Othellótól; emlékeznek, hogy miként tüzel a felháborodástól és a bosszúvágytól a tiszt szíve és emlékeznek, hogy milyen gyorsan elpárolog a bosszúsága, miután tele-ette magát cukrászsüteménnyel és elolvasta a „Pcselá"-t?... Oh, azok a remek sütemények, az a remek „Pcsela"! Piszcarev és Pirogov — minő ellen-tét! Mindketten ugyanazon a napon, ugyanabban az órában szegődtek szívük választottjának nyomába, de mily eltérő következményekkel járt mindkettőjükre ez a felbuzdulás! Piszcarev és Pirogov — az egyik a sír mélyén, a másik boldog s megelégedett, pedig udvarlása sikertelen maradt és ráadásul még jól fel is pofozták!... Bizony, bizony, ilyen az élet!...

„Az arckép" Gogoly sikertelen kísérlete a fan-

tasztikus elbeszélés műfajában. Itt elbukik tehetsége, amely azonban bukásában is megmarad tehetségnek. Az elbeszélés első fejezetei mindenkit magukkal ragadnak. Valóban van is valami ijesztő, végzetszerű és fantasztikus ebben a titokzatos arcképben, amely ugyanakkor olyan gyönyörű is, hogy legyőz minden ellenállást és nem engedi, hogy az ember levegye róla a szemét, még ha borzongás is fut rajta végig tőle. Ha ehhez hozzávesszük a sok humorisztikus képet és karcolatot, ha hozzávesszük a rendőrfelügyelő véleményét a festészetről; végül a mamát, aki elhozza Csertkovhoz a lányát, hogy lefestesse, s közben szapulja a bálokat és áradozik a természetről, ha mind ezt hozzávesszük, akkor ennek az elbeszélésnek sem vitathatjuk el az értékét. A második rész azonban nem sokat ér; ebben nem lehet felfedezni Gogolyt. Mesterkelt dolog, amelyet az elme teremtet, de amelyben a képzelőtehetségnek nem sok része volt.

Altalánosságban azt kell mondanunk, hogy a fantasztikum nem Gogolynak való téma. Teljesen egyetértünk Sevürjov véleményével²¹, aki a következőket mondja: „A borzalmas nem lehet minden részletében pontosan kidolgozott; a kísértet csak akkor kelthet iszonyatot, ha körvonal nélküli, elmosódó; ha olyan, mint egy kocsonyás gúla, akkor az állkapcsa lehet a lába helyén, a nyelve pedig a feje tetején, ebben semmi iszonyatos sincsen és a borzalmas figurából egyszerűen torzkép lesz.” De annál jobb az ukrán szokások leírása, az egyházi iskola képe (amely egyébként kissé emlékeztet Nareznüj iskolájára), a tanítványok alakjai, nevezetesen Homá-é, a filozófusé, aki nem azért filozófus, mert a szeminárium illető osztályába jár, hanem szelleme, jelleme, világnézete szerint az. Oh, Homa, te páratlan *Domnus!* mily nagy vagy sztoikus egykedvűségedben mindennel szem-

ben, ami földi, a pálinkát kivéve! Sok bánatot, sok rosszat elszenvedtél; csaknem az ördög karmai közé estél; de mindent elfelejtesz az öblös pálinkáskorsó mellett, amelynek fenekén merészséged és bátorságod gyökerezik. Ha azokról a szörnyűségekről kérdeznek, amiket saját szemeddel láttál, csak legyintesz a kezeddél és így szólsz: „Sok rondaság van a világon!” Egyetlen éjszakán megőszült a fél hajad, de azért úgy végigtáncolod a topogót, hogy az emberek elismerően köpnek egyet és azt mondják: „Hű, de sokáig táncol ez az ember!” Am ítéljen mindenki úgy, amint akar — az én nézetem szerint az efféle bolcs sok mással felér! Hát filozófusunk önkénytelen utazására emlékeznek-e és arra az ivászatra a kocsmában, amelyet Doros rendezett, aki, miután nehéz vörösborral részegre itta magát, egyszerre tudni akarta, minden áron és azonnal tudni akarta, hogy mit tanítanak a szemináriumban (nem tréfa dolog!); nagy filozófus ez a Doros, ahogyan kifejti, hogy „mindenek úgy kell maradnia, ahogyan van, hogy az Isten tudja, hogy milyen!” Aztán a kozák, a szürke bajuszával, aki folyton arról siránkozik, hogy árvagyerek... Azok az épületes beszélgetések a konyhában, ahol „rendszerint minden kérdés szóba került, például az is, hogy ki varrt új buggyos nadrágot magának, mi van a föld belsejében és ki látott már farkast”. És e bölcsponyák nézetei a természeti csodákról? Hát a kapitány arcképe... de ki tudná mindezt felsorolni? ... Nem, a fantasztikus irány nem válik ugyan be, de ez az elbeszélés mégis pompás munka. A fantasztikus részek közül is inkább csak a kísértet-jelenetek gyengék, míg Homa imádkozása a templomban, a szép lány megelevenedése és Vij megjelenése páratlanul jók.

Még keveset szoltam a „Tarasz Buljbá”-ról és nem is szeretnék sokat foglalkozni vele, mert végül

hosszabb tanulmányt kellene írnom, mint maga az elbeszélés... „Tarasz Buljba” — töredék; egy fejezet abból a hőskölteményből, amely egy egész nép életét felöleli. Ha manapság lehetne homéroszi époszt írni, akkor itt van a legremekebb minta, példa és eszménykép a számára!... Mondják, hogy az „Iliász” visszatükrözi a teljes görög életet heroikus korszakában; elmondhatjuk ezt a XVI. század Kisoroszországával kapcsolatban a „Tarasz Buljbá”-ról is, és csak a múlt század retorikái és poétikái tiltanak, hogy ezt meg is tegyük!...²² Bizony, benne van abban az egész kozákság a maga különös civilizációjával, vakmerőségével, lazaságával, szabad életmódjával, gondatlanságával, tudatlanságával, fáradhatatlan energiájával, vad orgiáival és véres támadóháborúival... Inkább azt szeretném tudni, hogy mi *nincsen* benne ebben a hatalmas képben, mi hiányzik a teljességéhez?... Az élet talaján nőtt az egész és az élet hatalmas érverése lüktet benne. Buljba, ez az óriás, hatalmas fiaival; a rengeteg zaporozsjei kozák, amint közösen ropják régi láncukat; az a kozák, aki beléfekszik a pocsolyába, hogy megmutassa: mennyire megveti a ráadott drága ruhát és mintegy párviadalra hívja ki azt, aki elég vakmerő ahhoz, hogy egyetlen ujjal hozzáérjen; a kozákkapitány, aki minden előkészület nélkül ékesenszóló beszédet vág ki a muzulmánok elleni háború szükségességéről, mert „sok zaporozsjei kozák úgy eladósodott a kocsmáros-zsidónál és a cimboráinál, hogy már csak az ördög mentheti meg”; az anya, aki éppen csak megjelenik a színen, hogy már életükben elsirassa fiait — hiszen ez jutott osztályrészül akkoriban minden kozák asszonynak és anyának... A zsidók, a lengyelek, Andrej szerelme, Buljba véres bosszúja, Osztap kivégzése, atyjához

intézett kiáltása, Buljba „hallom” válasza* s végül a vén fanatikus heroikus veszte, amikor nem is érzi a borzalmas kínokat, mert csupán egyetlen érzés maradt meg benne: bosszúszomj az ellenséggel szemben... vajjon nem hősköltemény-e ez? ... Mi a hősköltemény, ha nem ez? ... Mily széles, lendületes, biztos és gyors ecsetvonások! Mily tiszta és káprázatos színek! Mily erőteljes, hatalmas költészet a zaporozsjei kozák tábor, „az a fészek, ahonnan szárnyra keltek a büszkék és erősek, a hős oroszlánok, ahonnan a kozákok egész Ukrajnát elárasztották”.

Mit mondhatnék még? Hiszen talán azzal sincsenek megelégedve, amit eddig elmondtam! A szépséget sokkal könnyebb megérezni és megérteni, mint másokkal éreztetni és megértetni. Talán akad valaki, aki e tanulmányomat elolvassván így szól majd: „igaza van!”; vagy legalábbis így: „mindebben van valami igazság is!”; talán akad egy másik, aki elhatározza, hogy az általam bírált műveket el is olvassa; ha ez megtörténik — teljesítettem feladatomat, elértem céloimat!

De mi az általános eredménye mindannak, amit elmondtam? És mi Gogoly jelentősége az orosz irodalomban? Hol van a helye ebben az irodalomban? Mit

* Egyébként nem tartom túlságosan nagy érdemnek Gogolynál ezt a „hallom”-ot és nem gondolom, mint egyesek, hogy ha Gogoly nem írt volna semmi mást, csak ezt a csodálatos „hallom”-ot, ezzel az egy szóval is elhallgattathatta volna a kritika rosszindulatát. Ugyanis először is a kritika rosszindulatát nem lehet lefegyverezni kiváló alkotásokkal, amint ezt ugyancsak Gogoly példája mutatja, akit néhány jószándékú kritikus Paul de Kock-hoz hasonlított; továbbá ennek a csodálatos „hallom”-nak semmi értelme sem volna, ha nem kapcsolódna és nem függne össze az egész elbeszéléssel; végül pedig ma már elmúlt az az idő, amikor a magasrendű példaképet ilyennek mutatták be: „Qu'il mourût”, „Moi!” („Haljon meg”, „En!”), „Ah, Oidipusz vagyok”, „Orosz vagyok”, stb. Miért gazdagítanók a pedánsokat a magasrendű kifejezés példáival?²³

várhatunk még tőle, aki csak most kezdte el pályafutását? Mit várhatunk tőle ilyen kezdet után? Nem az én dolgom, hogy költőinknek kiosszam a halhatatlanság koszorúját és ítélkezsem az irodalmi termékek élete vagy halála felett; ha egyszer kimondtam, hogy Gogoly költő, akkor ezzel mindent megmondtam és e megállapítás feleslegessé teszi számomra, hogy bírói ítéletet hozzak felette. Jelenleg a „költő” szó elvesztette nálunk jelentőségét; összezavarják ezzel a szóval: „író”. Sok írónk van, sőt tehetségesek is akadnak közöttük, de költőink nincsenek. A „költő” magasztos szent szó; a halhatatlan dicsőség fogalma rejlik benne.

A tehetségnek azonban megvannak a maga fokozatai. Kozlov, Zsukovszkij, Puskin, Schiller — mind költők; de vajjon egyenrangúak is egymással? Hiszen még most is vita folyik arról, hogy kinek több, nagyobb a jelentősége: Goethének vagy Schillernek? Hiszen Shakespeare-t közfelkiáltással tették meg a költők egyetlen és hasonlíthatatlan fejedelmévé! Íme a kritika feladata: meg kell jelölnie, hogy milyen helyet foglal el a művész művésztársai között. Gogoly azonban csak most kezdte el pályáját; következésképpen életművének csupán kezdeteiről és azokról a reményekről mondhatunk véleményt, amelyekre e kezdetek feljogosítanak. E remények vérmesek, mert Gogoly rendkívüli, erőteljes és mély tehetséggel rendelkezik. Pillanatnyilag ő az irodalom vezére, a költők feje. Azon a helyen áll, amely Puskin után üresen maradt. Az idő fogja megmutatni, hogy miként végződik az a pálya, amelyre Gogoly lépett; mi most csak azt kívánhatjuk, hogy ez a pompás tehetség minél tovább tündököljön irodalmunk égboltján és tevékenysége minél erőteljesebben bontakozzék ki.²⁴

Az „Arabeszkek”-ben két regénytöredék jelent

meg. Töredéket nem lehet úgy bírálni, mint egy különálló, teljes művet; de annyit leszegezhetünk, hogy biztos zálogai azoknak a reményeknek, amelyekről szoltam. Kétféle költő van; az egyik csak hajlamos a költészetre, számára a költészet inkább képesség, mint tehetség s sok függ attól, hogy milyenek külső élet-körülményei. A másik számára a költészet adománya valami alapvető; valami olyan, ami lényének elválaszthatatlan, összetevő része. Az első néha egyetlen egyszer életében elmesél egy gyönyörű költői álmot, de aztán mintha kimerülne hőstettének súlyától, elerőtlenedik és további műveiben feltűnő esés mutatkozik. Ez az oka annak, hogy első kísérletének pompás részei vannak, de a következők fokozatosan aláássák dicsőségét. A másik minden írásával emelkedik és erősödik. Gogoly az utóbbi költőtípushoz tartozik. Ezzel eleget mondtam!

Gogoly alkotásainak egyik különleges értékéről eddig megfeledkeztem: az írásait átható líraiságról. Azokban a műveiben találjuk ezt meg, amelyeknek tárgya teljesen magával ragadja. Amikor a szerencsétlen anyát írja le, ezt a magasztos és mélységesen szenvedő lényt, a szeretet szent érzésének megtestesítőjét — akkor írását áthatja a bánat, fájdalom és a szeretet! Amikor egy ifjú szép leányt fest le — akkor írását elragadtatás és mámor tölti el! Amikor hazájának, a forrón szeretett Ukrajnának szépségét írja le — akkor mintha a fiú dédelgetné imádott édesanyját! Emlékezzek arra, ahogyan a Dnyepr végtelen partjairól szól. Milyen széles és lendületes ecsetvonásokkal festi le e vidéket! Milyen ujjongó érzelmeket fejez ki! Szavai egyszerűek ugyan, de belső tűzben tündökölnek! Hogy az ördög vinne el benneteket, ti sivár sztyeppék — de gyönyörűek vagytok Gogoly leírásában...

Egyik folyóiratban különös óhaj látott napvilágot: Gogolynak azzal kellene próbát tennie ábrázoló-erejéről, hogy a társadalom magasabb rétegeit ábrázolja. Napjainkban ez az ötlet szörnyű anachronizmusnak tekinthető!²⁵ Hogyan?! lehet azt kívánni egy költőtől, hogy azt mondja önmagának: most pediglen ezt vagy amazt fogom megírni; most megpróbálkozom ezzel vagy azzal a műfajjal! És talán a téma hozzájárulhat egy költői mű értékéhez? Hiszen már leszegeztük azt a sarkalatos elvet, hogy ahol élet van, ott mindenütt jelen van a költészet is! De ezzel kapcsolatban nem szeretnék mindent elmondani, ami a fejemben jár, mert különben sohasem tudnám befejezni ezt a tanulmányt. Nem, Gogoly hadd írjon csak arról, amit ihlete parancsol és őrizkedjék arról írni, amit feltett szándéka vagy a kritikus urak parancsolnak neki. A művész szabadsága a harmónia saját akarata és akaratától független külső tényező között; helyesebben mondva: a művész akarata — az ihlete! ...*

* Nagyon örvendek annak, hogy tanulmányom címe és tárgya felment az alól a kellemetlen kötelesség alól, hogy Gogoly tudományos cikkeit is bíráló alá vegyem. Ezek az „Arabeszkek”-ben láttak napvilágot. Nem vagyok képes megérteni, hogy miért kompromittálta irodalmi nevét ilyen meggon-dolatlan módon. Mi szükség volt arra, hogy Miller történelemkönyvének egyes passzusait átírja, vagy jobban mondva tele-tűzdelje frázisokkal és valóságos karikatúrát csináljon belőlük? Ezt nevezi Gogoly tudományos cikknek? ... Vagy az építészet-ről szóló gyerekes fecsegés talán tudomány? ... Vagy Schlözer, Miller és Herder összehasonlítása, aminek a világon semmiféle értelme sincsen, talán szintén tudomány? ... Ha az ilyesmi tudomány — akkor Isten óvjon bennünket az efféle tudomá-nyosságtól! Ugyis elég van belőle. Mi az igazságot keressük s ezért a legnagyobb elismeréssel viseltetünk Gogolynak, a költő-nek, nagyszerű tehetsége iránt; de ugyanettől az igazságérzet-től és pártatlanságtól vezérelve szívből kívánjuk, hogy valaki részletesen bírálja meg költőnk tudományos cikkei.

Kövesd az élet gyors futását,
oly illanóak percei,
ha hív, hallgasd meg suttogását
és új dallal felelj neki

Venyevityinov.*

Mostanában mindenki a költészetről beszél, mindenki a költészetet követeli. Úgy tűnik, hogy ez a szó mindenki számára oly világos és határozott jelentésű, mintha kimondjuk ezt a szót: „kenyér”, vagy még inkább: „pénz”. Amde, ha csak ketten is meg akarják magyarázni egymásnak, hogy mit is értenek a „költészet” szón, akkor nyomban kiderül, hogy egyik vizet, a másik tüzet ért a költészetben. Hát még ha az úgynevezett költészetkedvelők beszélgetnének kedves témájukról! Akkor aztán igazi bábeli nyelvzavar törne ki! Egészen természetes dolog: ha nehéz tudományosan meghatározni a költészetet, még nehezebb meghatározni a társadalom mindennapi nyelvén úgy, hogy mindenkinek egyaránt érthető legyen. És még ha sikerülne is ez, akkor is csak azok fognak megegyezésre jutni ezzel a tárggyal kapcsolatban, akik rokonszenveznek egymással, össze vannak hangolva egymással. Ha a költészet számomra kimért és rimelő sorokat jelent, amelyek magukba foglalják a helyes magatartás és az

* Mándy Stefánia fordítása

erény szabályait, akkor hogyan győztök meg arról, hogy a költészet újrateremti, leírja az élet jelenségeit? — Ha az „idealizálás” számomra azt jelenti, hogy a valóságot egyáltalán nem úgy képzeljük el, amint az van — olyan gondolatokat erőltetünk, amik ellen még az érzékek is tiltakoznak — akkor hogyan tudjátok elhitetni velem, hogy a valóság „idealizálása” csak azt jelenti, hogy a valóság anyagából vett részeket bizonyos céloknak rendeljük alá, hogy az a valóság kivonata, úgyszólván lényege — és a látszólag különböző részek egyesülnek az élő és szerves egészben? Ha a „lelkesültség” alatt olyan erkölcsi ittasságot értek, aminő az ópium- vagy a bormámor hatása alatt létrejött érzéki őrjöngés, szenvedélyes fellángolás, ami a hivatlan poétát arra készíti, hogy a tárgyakat egyfajta esztelen keringésben ábrázolja, hogy féktelenül, erőltetett frázisokkal, természetellenes szófordulatokkal fejezze ki magát, hogy megszokott szavaknak erőszakosan olyan jelentést tulajdonítson, amit azok nem jelentenek stb. — akkor hogyan magyarázzátok meg nekem, hogy a „lelkesültség” a szellemi világos-látásnak, az élet titkai szelíd, de mélyreható szemlélésének állapota, amely mintegy varázspálcával világos képeket bűvöl elénk, a gondolatoknak az érzékek számára elérhetetlen területéről szemünk elé varázsolja az egész életet, annak mélyenszántó jelentését — a bennünket környező, gyakran homályos és diszharmónikus valóságot pedig világosnak és harmónikusnak mutatja! Költészet és tudomány azonosak, ha tudományon nemcsak a tudás vázlatát kell értenünk, hanem a gondolkodás immanens tudatát is. Azonosak, ha rajtuk nem lelki képességeink valamelyikét értjük, hanem szellemi lényünk teljességét, amit az „ész” szóval fejezünk ki. Ilyen megfogalmazásban éles határokkal válnak el az úgynevezett „exakt” tudományoktól, amelyek az

értelmen kívül nem kívánnak semmi egyebet, talán csak a képzeletet. Lehet valaki nagyon okos is — és még sem érti a költészetet és dőreségnek, rímek játékanak tartja, amivel a tétlenek és a gyengeelméjűek szórakoznak; de aligha okos az az ember, aki önmagában még azt a lehetőséget sem ismeri fel, hogy megérti például a matematika jelentőségét s hogy a matematikában fokozott munkával több-kevesebb sikert is elérhet. Lehet valaki okos, sőt nagyon okos is — hogy attól még ne értse, mi a szép az Iliászban vagy a Macbethben vagy Puskin lírai költeményeiben — ámde aligha okos az az ember, aki még azt sem érti, hogy kétszer kettő az négy, avagy, hogy két párhuzamos egyenes sohasem találkozik egymással, bármeddig hosszabbítsuk is meg azokat a végtelenbe. Világos tehát, hogy az „exakt” igazságokon olyan igazságokat kell értenünk, amelyek kézzelfoghatóságát és elvitathatatlanóságát a világon minden embernek el kell ismernie, aki csak birtokában van józan eszének, ami az embert mindenekelőtt megkülönbözteti az állatoktól. Ennek az értelmezésnek legmagasabbrendű jelentésében vett tudomány, vagyis a filozófia — és a költészet — ismétlem — azonosak: egyaránt távol vannak attól, hogy az „exaktságnak” akár csak a látszatával is rendelkezzenek. De ha figyelmesen megvizsgáljuk a művészi alkotásokhoz kapcsolódó fogalmak, meggyőződések és különböző ízlések zűrzavaros küzdelmét és ellentmondásait, akkor — mint az élet minden nagy jelenségében — itt is felfedezhetjük az egyetértés diadalát, amely annival nagyobb és meglepőbb az „exaktság” diadalánál, amennyire a művészet lényege határozatlanabb és megfoghatatlanabb az értelem számára. Az idők óceánja elmosta a föld színéről a görög köztársaságokat, de megőrizte ezeket a neveket: Homérosz, Héziadosz, Aiszchylosz, Szofoklész, Pindarosz, Anakreón — és

napjainkban minden lelkesedni tudó olvasójuk, akarva-nemakarva is csodálattal hódol előttük. Ha sikerül elkészítenünk egy szép másolatot a belvederei Apollóról, általános elragadtatást fog kelteni, a két márványdarabból álló eredeti azonban felbecsülhetetlenül értéke-
sebb. A műveletlen emberek ásítoznak Shakespeare drámáitól és titokban jobban szeretik az aktuális strófák szappanbuborékait, de azért hangosan dicsérik Shakespeare-t és mélységesen megsértődnek, ha őt bárkivel is összehasonlítjuk. De ez az idő dolga: a jelenkor tarka sokféleségében még meglepőbb a vélemények egyetértésének diadala, mert ez egyszerűen az értelmesség diadalát is jelenti a rövidlátó korlátoltság, a szenvedélyek harcai felett. Puskin nálunk a klasszikus mozdulatlanság korában jelent meg s ezért amilyen jóindulattal és szívesen fogadta őt az ifjabb nemzedék, olyan rosszindulattal és ridegen fogadta az öregebb nemzedék és különösen annak a kornak közismert írói, költői és irodalmárai. Az igazság azonban diadalt aratott és eltekintve attól, hogy voltak vegyes hangok és elkeseredett viták is, a *közvélemény* azonnal kiemelte annak a fiatal költőnek a nevét, aki felülmúlt minden előtte és vele egyidőben élt költőt.

Amde az olyan bizonytalan és pontatlan tárgyat — mint amilyen a művészet is — illető vélemények különfélesége és ellentmondása felett diadalmaskodó egyetértés nem a sokaságból, nem a tömegből ered, hanem a kevesektől, a kiválasztottaktól kerül a tömeghez. Nem értheti mindenki és nem is kell mindenkinek értenie a szépet — azt csak kevesen, a kiválasztottak értik. Aki természete szerint szellem a szellemből, az születése jogán részesül a szellem minden adományában, ami elérhetetlen a test és a testnek lelke — az értelem számára. Az *értelem* minden állat fölébe helyezi az embert, de csak az ész, a felfogás segélyével

válhat valaki kiváló emberré. Az értelem nem megy tovább az „exakt” tudományoknál és ez nem ért meg semmit, ami túl van a „hasznos” és „lényeges” szűk körén. Az ész ellenben átfogja a tapasztalás — és érzékfeletti végtelen szférát, világossá teszi a megfoghatatlant, kézzelfoghatóvá a bizonytalant, bizonyossá az „inexaktot”. A művészet a létnek ahhoz a területéhez tartozik, ami csak az ész számára hozzáférhető s ezért éppúgy nem lehet megtanulni a költészethez értést, mint ahogy nem lehet megtanulni verset írni sem. A szép iránti fogékonyság a tehetség egyik neme. Nem lehet megszerezni sem tudománnyal, sem képzettséggel, sem gyakorlással, hanem természet szerint való. A költészet megértése a szellem kinyilatkoztatása s ennek titka az ember természetében rejlik. Az emberek természete pedig köztudomás szerint a végtelenségig különböző és hasonlít egy végtelen hosszú, sok fokkal bíró létrához, alulról felfelé, vagy felülről lefelé, aszerint, hogy honnan nézzük. A költészetet először is szívünk fogja fel és szívünk adja tovább az agynak. Ezért, akinek a szíve már természettől fogva rideg és érzéktelen a szép iránt — vegyétek bár őt körül gyerekkorától kezdve művészi munkákkal, meséljetez neki bár költészetről egész életén át — csak formáihoz fog hozzászokni, csak azt szokja meg, hogy külső megjelenéséből mondjon ítéletet, de az alkotás lényege mindenkorra titok marad számára, amit még gyanítani sem fog soha. És összehasonlíthatatlanul több az ilyen ember, aki már természettől fogva távolabb van a költészettől, mint az olyan, aki meg van áldva a szép ösztönével. Miért? — Azért, amiért a művészek száma úgy viszonylik a tömeghez, mint egy a millióhoz. Miért áll fenn ez a viszony? Erre a kérdésre kitűnő választ ad Puskin Mozartja — így szólván Salierihez:

*Bár érezné így az összhang hatalmát
Mindenki! Vagy nem, mégsem! A világ
Nem ál'na úgy meg: senki sem törődne
A szűkös élet gondjával-bajával.
Mindenki a szabad művészetért
És annak élne csak. Mi kevesek,
Kiválasztottak, szerencsés henyélők,
Az egyedüli szépség papjai
Nézzük csupán le a silány előnyt...**

A tömeg rendszerint éppen annyira hűvös és közönyös a művészet iránt, mint amennyire ragaszkodó és odaadó az érdekek szemben — és teljes mértékben igaza van a költőnek, mikor nemes méltatlankodással tör ki és a tömeg értelmetlen kiáltásaira így válaszol:

*Elhallgass, esztelen bolond,
Béressé, rabbá tett a gond!
Nem tűrhetem e csúf beszédet.
Föld férge vagy, nem ég fű:
Mindenben hasznot nézni!... A
Belvederit is súlyra méred
S elintézed — hasznot nem ád.
Bár Isten, nem márvány csupán az,
Tenéked több egy ócska lábas
Megfő benne a vacsorád.***

Amde minél közömbösebb és érzéketlenebb a tömeg a művészet ügye iránt, annál nagyobb és meglepőbb a művészet diadala a tömeg felett. Mivel a tömeg akaratlanul is alá van vetve a természet kiválasztottjai befolyásának, elismeri a költészet autonó-

* *Puskin:* Mozart és Salieri című verséből Gáspár Endre fordítása.

** *Puskin:* Csöcselék című verséből. Győri-Juhász Jenő fordítása.

*mtáját,** tekintet nélkül annak „inexakt” voltára s ezzel maga teszi nyilvánvalóvá az ész egyeduralmát. A tömeg pedig babonásan tiszteli a költőt, tapsával adózik neki, rajong érte — azért a költőért, aki megveti a hasznót, ezt a tömegbálványt. Olyan jelenség a költő, aki előtt akaratlanul is elgondolkozik a „haszon” legforróbb tisztelője is, megértvén az „exakt” bölcsesség mélységét.

Hagyjuk tehát a maguk dolgára a szép ellenségeit, felejtjük el a tömeg közönyét a művészet ügye iránt s ne féljünk túlságosan attól, hogy az egyik ember nem ért meg bennünket, a másik nincs egy véleményen velünk, a harmadik pedig kinevet — és térjünk vissza a kezdetben felvetett kérdéshez: mi a költészet? Csak a fiatalság viharos, tapasztalatlan éveiben vágyakozhatunk nemesen, de megvalósíthatatlanul arra, hogy meggyőzzük igazunkról az egész világot, hogy egyforma nyelven és egyazon lelkesedéssel beszéljünk mindenkinek arról, ami csak egyesek számára hozzáférhető és elkeseredjünk, ha vannak, akik nem értik meg azt, amit nem áll módjukban megérteni és amelyek megértése nem is szükséges számukra. Beszéljünk sokakhoz, de csak kevesek megértésére számítsunk!... És talán nem nagy boldogság felverni másban az alvó lelkét? Nem nagy boldogság-e megértést szülni abban a szívben, amelyet soha nem is ismertünk, nem is fogunk megismerni, amely esetleg a földnek tőlünk távoleső zugában él, de amelyet soraink egyetértésre gyujtanak szívünk iránt — s a közös emberi érdekekben: fel-

* Az *autonómia* a tárgynak olyan ioga, amely nem külső 'örölményekből, hagyományból (tradíció) vagy rajta kívülálló tekintélyből, hanem a tárgy lényegéből következik. Ezt a szót különben elég világosan magyarázza az orosz „Enciklopédiai lexikon” is. Akit a kérdés érdekel, az első kötetben bővebb felvilágosítást találhat.

ismeri, hogy szelleme rokon a miénkkel és ezzel ünnepli meg a szellem győzelmét a tér és idő felett.

Mi tehát a költészet? — kérdezik önök s kérdéseikre gyors választ akarnak hallani vagy ravaszul talán még zavarba is akarnak bennünket hozni azzal, hogy meg kell vallanunk: nem tudunk feleletet adni erre az oly fontos és nehéz kérdésre. Így vagy úgy — egyre megy. Mielőtt azonban még felelnénk önöknek, mi is felvetünk egy kérdést: mondják meg, mi az, amiben az ember arca különbözik a viaszbabu arcától, amely minél nagyobb művészettel készült, minél inkább hasonlít az élő ember arcára, annál nagyobb ellenszenvet kelt bennünk? Mondják meg, miben különbözik az élő ember arca a halott arcától? Hiszen az egyik formája éppen olyan szabályos, mint a másiké, ugyanazok a részek vannak rajt, és a részeknek ugyanaz az elhelyezése és felépítése? Miért oly fényesek, értelemmel és étellel teltek az egyiknek a szemei, mintha valami szíves és kedves dolgot akarnának mondani — a másiké miért homályosak, üvegesek? A dolog világos: az elsőben élet lakozik, a másiktól hiányzik az élet. De mi is az „élet”? Ismerjük az emberi test folyamatait, tudjuk, hogy az ember élete szervezetében rejlik, vérkeringésével együtt áramlik ereiben és megszűnik a vérkeringés megszűntével — ám azt is tudjuk, hogy szervezetünk nem gép, amit fel lehet húzni vagy meg lehet állítani, mint az órát, bizonyos kerek, vagy szervek segítségével. Minél mélyebbre hatolunk a szervezet titkaiba, minél közelebb jutunk látszólag az élet titkához — a valóságban annál távolabb kerülünk tőle, annál megfoghatatlanabb lesz számunkra. De vannak az élők között is halottak, miként a halottak között is élők, mert ami élet az állat számára, az halál az embernek — ami élet az irokéz számára, az halál az európai embernek — ami élet a mindennapi szükség és haszon rab-

jának, aki gyomra és zsebe kívánságainak vagy kicsinyes hiúságának kielégítésén túl mitsem lát, az halált jelent a gondolkodó és érző embernek. És magától értetődik, hogy az eszmék visszatükröződnek a formákban: íme, milyen állati arca van ennek az embernek, álmos és zavaros szemekkel, a kövér, légzési zavarokkal küzdő, csak az imént jól belakott ember apatikus kifejezésével — és íme, milyen tüzesen csillognak ennek a soványabb, sápadtarcú embernek fekete szemei, milyen fűrgeség rejlik fiziognómiájában, milyen szenvedély fűti hangját! Nem így áll-e a dolog: az első — halott, a második élettel teljes? Az élet azonban végtelenül sokféle a maga megnyilvánulásaiban. A tigris élettel teltebb a teknősnél, de élete mégis pusztán szerves, állati élet, amelynek forrása a tüzes vér és a végtelenül érzékeny idegek. Így némelyik emberben sok élet van, de ez az élet nem hódít meg bennünket ellenállhatatlan varázsával és készek vagyunk azt mondani róla:

*Híába benne égt jelt keresned,
Véred buzog, vagy túlerőd feszül,
Jobb, hogyha békét hagysz végképpen ennek,
S az élettel törődöl egyedül.**

Végtelen távolság választja el a szenvedély emberét az érzések emberétől, de még nagyobb távolság választja el a pusztán közvetlen érzésre támaszkodó embert attól, akiben a rabszolgaösztön szabad tudattá vált, akinek érzéseit átvilágítja a gondolkodás. Sehol nem látszik az élet annyira életnek, mint a szellemi érdeklődés és a tudat területén, melyek szabaddá teszik az

* *Lermontov*: Ifjú ábrándozó című verséből Szabó Endre fordítása.

embert, támogatják kimeríthetetlen tevékenységét. Magasabbrendű élet ez, itt éri el fejlődésének legmagasabb csúcsát, itt hajtja legpompásabb virágait: hozzá képest minden más alacsonyabbrendű élet — igazi halál. Az élet azonban mindenütt élet, bármily alakban is jelentkezik, bármilyen fejlettségi fokon is van. Felmérhetetlen az a távolság, ami elválasztja a lángelme szellemi életét a természet öntudatlan jelenségeitől, de a természetben is — még a legalacsonyabb fejlődési fokozaton is — szent és nagy titok az élet. Az emberi szellem határtalan gyönyörrel figyeli a szőlővessző növekedését, a tengeri állatok vízalatti kavargását, a fa levelek zizegését, a rekkenő nyári délből a lány szellőt: rokonaira ismer bennük s érzi bennük az élet halhatatlan szellemének alig sejthető jelenlétét, hallja annak fuvallatát s ez a szellem az, amely életét táplálja, mint Prometheusz tüze. Az ember mindenütt élő lelket sejt a természetben: ennek a léleknek a hangját hallja a fémek néma alakulásában, a föld mélyének titkos laboratóriumában és a szél üvöltésében is, a sarkokon, az örök hideg és halál birodalmában, a bongó jégtömbökön szétporló hófergetegben — a dagályban és apályban pedig az ősi óceán gigászi keblének nehéz leleklését látja... Végtelenül titokzatos gondolatokat jelent számunkra a messzeségben feketéllő erdő s ha közelebb kerülünk hozzá, valami gyermeki csüggedésre, misztikus, de édes rettegésre kényszerülünk — és elismételjük a költővel:

*A fenyves zúg. Miről beszél?
Mi suttog benn a fák között?
Ó, téli ország, rejtekedben
Eleven gondolat laktk?*

— — — — —
*Olykor a puszták éjjelében
A multnak minden árnya sorra*

*Kilép az erdet hazából
 S az emberek borzonganak.
 Ha jő a nap, elszáll haduk,
 Nyomuk stncs; csak a csúcsokon
 Forog a köd, sötét útjében
 Hajnaltalan az éj pihen.
 Köröztünk zúg a zordon erdő;
 És varázslat suhan a fák közt;
 Elmerülünk a feledésben
 S új titkokat érez szívünk.
 Ta'án mibennünk súlyos álom
 Fogja az öröklét szavát
 Hogy itt, e vad halotti tájon
 Tanulja meg diadalát.**

Nem, nem az öntudatlanság, hanem az élet egész nagy birodalmával való rokonságának, közösségének, azonosságának érzése készteti szellemünket arra, hogy a természet titokzatos jelenségeiben tu'ajdon vissza-tükröződését lássa! Úgy tűnik, hogy szellemünk, amelyet egyénisége elszakít a közösségtől, mikor az emberben személyiséggé válik — hogy szellemünk éppen ezért előbben és mélyebben érzi az öntudatlan természettel való titokzatos egységét, amely nem érzi ezt az egységet... A természetben nem él a mi szellemünk, de bennünk él a természet szelleme, mert a lét törvénye, hogy a magasabbrendű szükségképpen magában foglalja az alacsonyabbrendűt. Igen, van közös vonása szellemünknek a természettel: ez a közös vonás az élet s ezért oly érthető és rokon számunkra a természet nyelve, ezért van az, hogy minden vonz a természetben, ahol minden —

* *Kolcov*: Erdő című verséből. Szász Imre fordítása.

*Napfény, élet, lomb zizzenése,
 Száz csacska hangnak rezzenése,
 Amint a fák s bokrok lehellnek...
 Zsongító, tikkasztó a dél,
 Párától terhes, mély az éj,
 Mindent betölt a harmat-illat
 És pilla villan, mint a csillag:
 Grúz lány szemén szűz szenvedély...**

Megszámlálhatatlanok és sokfélék a világ tárgyai, de van bennük egység és mindegyikük az *általánosnak* részjelensége. Ime ezért mondhatja a filozófia, hogy van *általános*. Az élet keblének lehellei, tengernyi jelenségei születnek és meghalnak, megjelennek és elenyésznek, de az élet soha nem hal meg, soha nem tűnik el. Így az óceánban hullám születik, hullám hullámot kerget és vált — az óceán azonban mindig ugyanolyan nagy és mély marad, ugyanúgy él és mozog felmérhetetlenül mély medrében, és kristálytükrében éppen olyan ünnepélyesen tükrözi a napot és mindig éppen úgy ringatja és remegteti a miriád csillaggal hintett éji eget. Minden ember külön világ, szenvedélyek, érzések, vágyódások, tudat világa — de ezek a szenvedélyek, érzések, vágyódások és tudatok nem egyetlen ember birtokában vannak, hanem az emberi természet tulajdonát alkotják, amely közös mindenben. Ezért minél több valakiben az általános vonás — annál inkább élő, ha pedig hiányzik belőle — akkor élőhalott. Miben jut kifejezésre az, hogy az ember részese az általánosnak? Abban, hogy minden hozzáférhető számára, ami rokon az emberi természettel, ami lényegét és jellegét alkotja; abban, hogy joggal mondhatja önmagáról: „Ember

* *Lermontov*: *Démon* című verséből. Radó György fordítása.

vagyok — és semmi emberi nem áll távol tőlem.” Aki részes az általánosban, annak személyes előnye és mindennapi szükséglete másodrendű érdek, a természet és az emberiség pedig elsőrendű. Akinek a személyisége visszatükrözi az általánost, az szomjazza a felebarátok megértését, a szellem bűvös mámorát, a barátság szelíd boldogságát, az érzések hullámmzésát, az élet viharait, a harcot az akadályokkal: mindent megért, mindenre rezonál. Az aranyló palotákban, a gazdagság és pompa közepette meghallja a nyomor és szegénység sóhajait és szíve megrendül: de nem viseltetik ellen-szenvvel a metsző disszonanciákkal szemben s még akkor is válaszol a jajveszékelésre, könnyezik az örök elváláson és a visszahozhatatlan veszteségen és sír mások bánata miatt, amit nem is ő szenvedett át — mikor azok veszik őt körül, akiket forrón szeret, akiket testvéreinek és kedveseinek nevez. Hevesvérű az ifjú, de megfékezi lángolását, kitöréseinek hevét és tisztelettel, szégyenkezve és szűziesen süti le lángoló pillantását az öregek előtt, kiknek arcán az érzés szelíd fénye ragyog, kiknek remegő hangjából a szeretet melege árad. A hajlotthátú öregember ellágyultan figyel pajkos gyermekeire, akik a zöldelő réten kergetik a tarka pillangókat, örvendezik gyermeki örömeiknek, résztvesz bánatukban, megbocsátja a fiatalok tévelygéseit, elnézően nézi a háborgó szenvedélyek forrongását, megérti az ifjú leány arcán a gyors fellángolást és hirtelen elsápadást, megérti szomorú pillantását és néma bánatát, fiatal keblének hullámmzésát, indokolatlan szomorúságát, alaptalan félelmét és ok nélküli örömét... Megértő pillantással figyeli a lelkesülő fiatalságot, amelyet az élet vihara kapott szárnyára és amely reménnyel és bátorsággal telve, erejének tudatával büszkén, körültekintés nélkül siet a jövő elébe, messzeségek csábítják, de nem ismeri és nem is akarja ismerni azoknak áruló csalfa-

ságát — és feltámad előtte tulajdon életének multja, feltámadnak a visszavonhatatlanul elrepült évek kedves emlékei, ismert alakjai és az okoskodó tanítás és unalmas dörmögés helyett elismétli önmagának szomorkás-vidám mosollyal:

— — — — — *És régesrégén*
*Így volt ez egykor vélem is!**

Igen, az élet nem abból áll, hogy néhány évet evéssel, ivással töltünk, pénzért-rangért verekszünk, legyenek csapkodásával szórakozunk, ásitozunk és kártyázunk: rosszabb száz halálnál ez az élet és minden állatnál alacsonyabbrendű az ilyen ember, mert az ösztönei-uralta állat legalább minden eszközt felhasznál, amivel őt a természet ellátta és hivatását szigorúan teljesíti. Élni annyit tesz, mint érezni és gondolkodni, szenvedni és boldognak lenni és minden más élet — halál. Minél több a tartalom, minél erősebben és mélyebben tudunk szenvedni és magunkat boldognak érezni érzéseinkben és gondolatainkban, annál inkább élünk: az *ilyen* élet egy pillanata felér az apatikus szendergésben, lapos cselekvésekben és értéktelen célokon eltöltött élet száz évével is. A szenvedni-tudás feltételezi bennünk, hogy boldogok is tudunk lenni s ha nem tudunk szenvedni, boldogok sem lehetünk; ha nem tudunk sírni, a kacagás is elhagy bennünket. Mikor Mephistopheles minden jólétet, minden élvezetet felajánl Faustnak, amit a tömeg oly nagyra értékel, akkor Faust így válaszol:

Mondom, nem az öröm, ml ösztökéle,
Hanem a szédülés, a kinnaltelt gyönyör,
Édes gyűlölet, bódító csömör.

* *Puskin:* Alexejevhez című verséből. Mándy Stefánia fordítása.

*Szívem, tudásvágyából lábadozva,
A fájdalomnak eztán tárva álljon,
S mi az emberiség egyforma sorsa,
Átélni legbelül én is kívánom,
Szeretném mélyét-magasát bejárni,
Jaját és kacaját magamba zárni,
Tulajdon énem így énjévé többszörözni
S mint ömaga, legvégül összetörni **

Igen, mindent a szellemmel elérni, mindent érzéseinkkel átfogni, mindent birtokunkba venni és semmibe sem beletörődni véglegesen — íme, ez az élet! De ez az élet csak azoknak a keveseknek a birtoka, akik az emberiség csúcsán állnak, akik képviselik az emberiséget. Ime egyikük:

*Igy érett meg benne a lélek. a bölcsek,
a mesterek műve növelte,
a régi idők hagyománya, a könyvek,
ez volt, ami őt felemelte.
Rozzant kőst ház, vagy a cár palotája,
hová csak akarta, elvitte az álma.*

*Igy nőtt fel a tájjal, érezte a földet,
értette vizek csobogását
s értette a lombot, ha suttog, a zöldet,
a növényzet szívdobogását;
és nyitva állt néki a csillagos égbolt,
a tengerek titka is mind az övé volt.***

Baratünszkij Goethéről szóló versének ebben a tizenkét sorában az emberi élet legmagasabb eszmény-

* Goethe: Faust. Sárközi Gyula fordítása.

** Baratünszkij: Goethe halálára című verséből. Mátyás Stefánia fordítása.

képét találjuk és mindazt, amit el lehet mondani az ember *belső* életéről.

Azonban a természetén és az egyes emberen kívül létezik még társadalom és emberiség is. Bármily gazdag és élménydús legyen is az ember *belső* élete, bármily izzó forrás volna is benne s bármily hullámokban örvénylene is keblében — mégis, ha nem sajátítja el, nem teszi magáévá a *külvilág*, a társadalom és az emberiség érdekeit — nem teljes ember. A teljes és egészséges egyéniségre súlyosan nehezedik a haza sorsa: minden nemes egyéniség mélyen átérzi vérrokonságát, vérségi kötelékét a hazával. A társadalom, mint minden egyéniség is, élő és szerves valami, amelynek megvannak a maga növekedési, egészséges és beteg, szenvedő és boldog korszakai, sorsdöntő válságai, fordulópontjai a gyógyulás és a halál felé. Az *élő* ember szellemében, szívében és életereiben hordozza a társadalmat: fáj neki a társadalom betegsége, kínozzák szenvedései, virágzik egészségétől, boldog boldogságától — s mindezt saját egyéni körülményein és viszonyain túl. Magától értetődik, hogy ebben az esetben a társadalom behajthatja a maga adóját: elszakítja őt életének bizonyos pillanataiban önmagától, de nem igázza le teljesen és kizárólagosan. A polgárnak nem kell megsemmisítenie az embert, az embernek sem a polgárt. Mindkét eset szélsőség s minden szélsőség édesestvére a korlátoeltságnak. A hazaszeretetnek az emberiség szeretetéből kell fakadnia, mint a részlegesnek az általánosból. A hazaszeretet azt jelenti, hogy lángolón óhajtjuk hazánkban az emberiség eszményének megvalósulását látni és minden erőnkkel támogatjuk ennek létrejöttét. Ellenkező esetben hazaszeretetünk annak az embernek hazaszeretete lesz, aki csak azért szereti a sajátját, mert a sajátja és minden idegent csak azért gyűlöl, mert idegen. Az angol James Morier

„Hadzsi-Baba” című regénye kitűnő és igaz képét adja (Vjazemszkij herceg szerencsés kifejezése szerint) a *bárgyú* hazafiságnak. Az emberi természet szeret minden hozzá közelállót, rokonait, véreit, de ez a szeretet az állatokból sem hiányzik, tehát kell, hogy az emberi szeretet magasabbrendű legyen. Fölénye az állati szeretet fölött abban rejlik, hogy értelmes. Ez az értelem szellemmel világítja át a testet és érzelmet — és ez a szellem általános. Mindennél jobban megmagyarázza és igazolja gondolatainkat Nagy Péter példája — aki tulajdon fiáról mondta azt, hogy jobb az idegen, ha jó mint a sajátja, ha rossz. Persze, a részlegesből nem lehet az általánosra is vonatkozó szabályt felállítani, de összehasonlítással a részleges megmagyarázhatja az általánost. Előfordulhat, hogy nem szeretjük tulajdon testvérünket, ha az gonosz ember, a hazát szeretnünk *kell*, bármilyen légyen is az — csakhogy ennek a szeretetnek nem szabad halott módon megelégednie azzal, ami van, hanem legyen eleven, kívánja a tökéletesedést — egyszerűen: a hazaszeretnek egyidejűleg az emberiség szeretetének is kell lennie.

Íme, elmondottunk mindent az életről, amit el akartunk mondani róla s bár úgy tűnhetik, hogy ezzel el is távolodtunk az eredeti kérdéstől, lényegileg azonban csak közelebb jutottunk megoldásához.

A költészet az élet kifejezése, helyesebben: maga az élet. S mi több: a költészetben az élet élőbbnek tűnik, mint magában a valóságban.

És itt most új kérdés merül fel, amelynek megválaszolása meg fogja oldani a költészet kérdését is. A kérdés a következő: ha magában az életben annyi költészet van, hogy lényegében véve az élet azonos a költészettel, akkor minek még egy költészet, mi szükség lehet a művészetre, milyen önálló jelentősége lehet?

Sok szépség van az élő valóságban, helyesebben: minden szépség csak az élő valóságban fordulhat elő; de hogy ebben a valóságban gyönyörködhessünk, először értelmünkkel kell birtokba vennünk azt s ez csak két feltétel mellett lehetséges: teljes egészében kell átfognunk s emellett tárgyilagosan, úgy, hogy egyéniségünk, magatartásunk ne fedje el előlünk. És ezt mi meg is tesszük, de csak az ihlet ritka perceiben, valamilyen meglepő, benső kinyilatkoztatás váratlan pillanatában — jobbára azonban elveszünk a részletek sokaságában s nem látván tőlük az egészet, belőlük mit sem értünk. Érzéseink is csak akkor okoznak nekünk gyönyört, amikor már megszabadultunk nyomasztó terhüktől vagy lélekzetünket elfojtó és tudatunkat elrabló izgalmuktól — vagy akkor, amikor visszaemlékezünk rájuk. A jelen sohasem a miénk, mert elnyel bennünket. Maga az öröm is éppen olyan nehéz számunkra, mint a bánat, mert nem mi, hanem az van túlsúlyban. Hogy gyönyörködhessünk benne, bizonyos távolságra kell jutnunk tőle, miként a képtől is távolabb kell lépnünk a megvilágítás követelményei szerint s úgy kell tekintenünk rá — elszakadva tőle — mint rajtunk kívül álló, *objektív* valamire. Ezért könnyebbülünk meg a bánat terhétől, mihelyt közöltük mással is vagy saját magunk számára papírra vetettük: látjuk, hogy elválik személyünktől, személyiségünk nem takarja el előlünk — és akkor kedves nekünk a bánatunk, szívesen emlékezünk vissza rá, szeretünk beszélni róla, mint a katona is az ütközetekről és a veszélyekről, amelyeket átélt. Az egész mult új színt ölt, úgy látjuk: átalakult. A boldogság nagyobbban tűnik, mint amikor élveztük, a boldogtalanságot pedig csak költői oldaláról látjuk. Ennek az az oka, hogy a messzeség megszépít minden egyenetlenséget, esetlegességet, tisztátalan foltot, amelyek, ha közelről nézzük, először tűnnek a szemünkbe.

A valóságban minden alá van vetve a tér és idő törvényeinek és a természet követelményeinek: a hős is éppúgy eszik, iszik, fázik és éhes, mint a közönséges emberek. A természetben gyönyörű tájat látunk, de hogyan? — messziről s emellett bizonyos szemszögből: a távolság kölcsönöz neki festői bájt, a látókör pedig a képet *egésznek* mutatja. De tegyünk csak néhány lépést, változtassuk meg a nézőpontot — és a táj eltűnik, dísz-harmonikus, szétszórt, kezdet- és végnélküli valami áll előttünk, minden összetartozás, minden fiziognómia nélkül. Menjünk csak közelebb ahhoz a tájhoz, amely elbájolt bennünket — s valamilyen rossz kunyhónál, szárnalmas szélmalomnál, hitvány pataknál, közönséges ligetnél találjuk magunkat, ahol minden lépésnél göröngyökre botlunk vagy pocsolyák állják el utunkat. Mindettől távol pedig minden oly tiszta, csinos, szép, egybefoglalt volt — mint egy igazi *kép*! A kép tehát szebb, mint a valóság? Igen, a táj, amit a festő a vásznon megteremt, szebb a természet minden festői képénél. Nos hát: miért? — Azért, mert nincsenek benne esetleges és felesleges dolgok, minden rész alá van rendelve az egésznek, mindent egy cél irányít, minden szép, egész, egyéni. A valóság önmagában szép — igen, de a maga lényegében szép, elemei, tartalma és nem a forma szerint. Ilyen vonatkozásban a valóság: tiszta arany, de nem megtisztított, hanem arany az érchalomban és a földben — s a valóságnak ezt az aranyát a tudomány és a művészet tisztítja meg s önti szép formákba. A tudomány és a művészet nem költ eddig soha nem látott valóságot, hanem abból, ami volt, van és lesz, meríti a kész anyagokat, a kész elemeket — egy szóval: a kész tartalmat s hozzáillő formát ad neki, olyan formát, ami illik a részekhez, számunkra pedig minden oldalról hozzáférhető. Hogy Nagy Péter Orosz-

országnak hadsereget és hajókat adott — történelmi tény, ámde a történelem, mikor erről beszél, e tényből csak a fő jellemvonásokat őrzi meg, mellőzi a részleteket. Nem a történelem dolga, hogy leírja, miképpen szerződtették a katonákat és tengerészeket, hogy miképpen tanították be mindegyiküket és így tovább.

Shakespeare a dráma szűk keretébe összesűrítette a történelmi személyiség egész életét (mint pl. II. Richárd esetében), vagy a hősök életének legfontosabb eseményeit, amelyek a valóságban csak néhány év leforgása alatt mehettek végbe. Drámáiban hőseinek életéből csak azokat a jellemvonásokat, az eseményekből csak azokat a tényeket találjuk meg, amelyek egyenes viszonyban voltak alkotásának alapeszméjével — és minden mást, bárha az önmagában érdekes volt is, de nem vonatkozott erre az alapeszmére, mint szükségtelent, kizárt. Bár a regény keretei hasonlíthatatlanul szélesebbek a dráma szűkre fogott kereteinél, bár a regényíró hasonlíthatatlanul több szabadságot élvez, mint a drámaíró — mégis Walter Scott vagy Cooper bármely regényét, ha megszakítás nélkül olvassuk, egy-két nap múlva befejezhetjük. Egy ember egyetlen életének emlékiratszerű, részletes leírása tízszer annyi kötetet venne igénybe, mint ahány évig a hős élt, ezzel szemben a hős egész élete vagy annak legfontosabb eseményei négy, nem túlságosan nagy kötetben is elférnének. A költőnek nem kell leírnia, hogy hőse hogyan ebédel minden egyes alkalommal — de ábrázolhatja ebédeinek egyikét, ha az befolyásolja a hős életét vagy ha az ebéd bizonyos korszak bizonyos nemzetének jellemvonásait tükrözi vissza. Ha a regény hőse lovag, akkor a költőnek igazán felesleges leírnia minden párbaját vagy ütközetét. Ezek az ütközetek éppoly gyakoriak és természeteseek a lovag életében, mint amilyen természetes a tea-ivás az orosz kereskedő életében. Le-

írhatja azonban hősének legfontosabb párbajait vagy ütközeteit, vagy akár egyetlen párbaját is, ha abból oly jellemzően tűnik ki a lovagság szelleme, hogy több ilyen fajtájú leírás nem jelentene már újat vagy ha oly teljesen és élesen ábrázolja a hős jellemét, hogy egyetlen párbajából már tudjuk, hogyan ütközne meg ezer más alkalommal. A költő nem ismer szétforgácsolt és esetleges jelenségeket, hanem csak eszméket vagy tipikus ábrázolásokat, amelyek a valóság jelenségeire vonatkoznak, mint a nem a fajra — és amelyek minden egyéniségük és sajátosságuk mellett is magukban foglalják a lehetséges jelenségek egész sorának általános, közösségi ismertető jeleit, amelyek bizonyos eszmét fejeznek ki. Ezért a művészi alkotás minden szereplője egy bizonyos fajta ember számtalan sokaságát képviseli és ezért mondjuk: ez az ember valóságos Othello, ez a lány tökéletes Ofélia. Olyan nevek, mint *Anyégin, Lenszktj, Tatjana, Olga, Zagoreckij, Famuszov, Szkalozub, Molcsaltn, Repetyilov, Hlesztova, Szkvoznytk-Dmuhanovszkij, Bobcsinszkij, Dobcsinszkij, Djerzstmorda*² és a többiek — mintha nem is tulajdon-, hanem köznevek lennének, amelyek a valóság bizonyos jelenségeinek általános, jellemző elnevezései. És ezért a tudományban és a művészetben a valóság jobban hasonlít a valóságra, mint magában a valóságban és a fantázián alapuló művészi alkotás minden megtörtént eseménynél magasabbrendű. Walter Scott történelmi regényei minden történelemnél megbízhatóbbak bizonyos korszak bizonyos országának erkölcsait, szokásait, színeit és szellemét illetően. A tudomány elvonja a valóság tényeiből annak lényegét: eszméjét, a művészet viszont, a valóságtól kölcsönözve anyagát, belőle indul ki az általános, jellemző, tipikus vonás felé s belőlük harmonikus egészet alkot. Ugy tetszik, nem egészen ér-

telmetlen a francia esztétáknak az a felfogása a múlt században, hogy a művészetnek fel kell díszítenie a valóságot. Van ebben valami igazság! Csakhogy ezek az esztéták nem értették meg önmagukat és értelmi ellentmondásként, miközben elvetették a természet egyszerű leírását — elfogadták annak utánzását. Ez még akkor is ellentmondás, ha az utánzás feldíszíti a valóságot. És miközben ez az utánzás modoros, mesterkélt és halott, ugyanakkor nem is megy tovább a természet quasi romantikus leírásánál, amelyben egész kendőzetlen mivoltukban tükröződnek a parasztok veszekedései, kiszólásai. Nagyon természetes leírást adhatunk az ember kíntásáról, kivégzéséről, szerencsétlen haláláról vagy arról az ittas emberről, aki a szemétködörbe zuhant — de lelkünk csak felháborodhat az ilyen leírásokon, amelyek értelmetlenek és nincs bennük semmiféle szépség, sem értelmes gondolat és értelmes cél. De amikor a festő az igazság kedvéért mutatja be élethűen egy ember kíntását s arcán a fizikai szenvedés felett győzedelmeskedő lelkierőt fejezi ki, akkor minél természetesebb lesz a kép, egy szersmind annál szebb és művészibb is, mert ennek az ábrázolásnak már van értelmes célja, van benne értelmes gondolat. Ami valóságos, az észszerű és ami észszerű, az valóságos; és ez igen nagy igazság — csak-hogy nem minden valóságos, ami megvan a valóságban³ és a művész számára csak az észszerű valóság szolgálhat alapul. A valósághoz való viszonyában a művész nem rabja a valóságnak, hanem alkotója és nem a valóság vezeti kezét, hanem tulajdon eszméjét viszi át a valóságba és ennek hasonlóságára alakítja azt át.

A költészet tehát par excellence élet, az életnek lényege, úgyszólván szublimált étere, háromszoros kivonata, kvintesszenciája. A költő nem azokat a rózsákat

írja le, amelyek oly pompázóan virágzanak a kertben, hanem elvetve belőlük a durva anyagot, csak illatukat, viráguk finom árnyalatait tartja meg és megalkotja a maga sajátos rózsáját, ami szebb és pompázóbb minden eredeténél. A költészet: a gyermek ártatlan mosolya, derűs pillantása, csengő névetése és élő öröme. A költészet: szégyenlős pír a leány arcán, fekete szemeinek tüze, szelíd ragyogása, melyek mélyek, mint a tenger, márvány vállain szertefutó fürtjeinek hullása, gyöngéd keblének pihegése, ezüstös hangjának harmóniája, varázsos beszédének zenéje, természetnek sudársága, élő formájának művészi reliefje és pompája, elragadó mozgásának bája és gyönyöre. ... A költészet: az erőtől forrongó ifjú tüzes pillantása, bátorsága és vakmerősége, vágyának szomja, törekvésének feltartóztathatatlan heve, hogy lángoló ölelésbe zárja az eget és a földet, hogy egyszerre üritse fenékgig az élet kimeríthetetlen serlegét... A költészet: az életre érett férfi összpontosított, tapasztalatokban edzett ereje, aki szellemének kiegyensúlyozott energiájával, életszemléletének derűjével kész minden harcra és hőstetre. A költészet: az öreg, színtelen szemek csöndes derűje, a túlvilági élet fényétől beragyogott ráncos, agg arc kifejezése, mely szelíd, mint a becézés, mély, mint a gondolat, reszkető és szaggatott beszédének békés, nyugodt lelke, csöndes és fontos beszéde, bölcs ajkainak szerető és méltóságteljes mosolya... A költészet: a lét ragyogó diadala, az életnek gyönyöre, mely ritka pillanatokban váratlanul látogat el hozzánk: rajongás, remegés, dermedt hideg, a szenvedély gyönyöre, az érzelmek hullámmzése és vihara, a szerelem teljessége, az élvezet elragadtatása, a bánat édessége, a szenvedés boldogsága, a könnyek telhetetlen szomja; szenvedélyes, nyomasztó, szomorú igyekvés valahová, valamilyen mindig csábító, de soha

el nem érhető táj felé; örök és soha ki nem elégülő szomjúság, hogy mindent átöleljünk, mindennel egybeolvadjunk; isteni pátosz, amelyben szívünk egyetértésben él a világegyetemmel, amelyben mámoros szemek előtt elrepülnek a magasabbrendű lét anyag-talan látomásai, hol elbűvölt fülünk hallja a szférák és világok zenéjét. Isteni pátosz, melyben a földi égi-ként ragyog és az égi összekapcsolódik a földivel és az egész természet nászfényben tündököl, a vele megbékélt szellem hieroglifáit megfejtve... az egész világ, a természetnek és az életnek minden virága, színe, hangja, minden alakja lehet a költészet megjelenési formája, lényege azonban abban rejlik, ami ezek mögött a megjelenési formák mögött van, ami ezeket élteni, ami ezekben az élet játékaival bűvöl el. — A költészet a világ életének érverése, vére, tüze, fénye és napja.

A költő a szellem nemes kelyhe, az ég választott szerelmese, a természet kegyeltje, az érzések és érzelmek aeolhárfa, a világi élet közvetítője. Mikor még gyermek, már mindenki másnál jobban ismeri rokonságát, vérségi kapcsolatát a világgal; mint ifjú — már érthető nyelvre fordítja annak néma beszédét, titkos szavait... Hallgassuk meg azonban magát a költőt, kinek szava hitelt érdemlő bizonyosság:

*Fogékony lelkem megragadta
Vtrágos rét, hold, éjszaka,
Rom közt süvöltő szél haragja,
Mesélő néne halk szava.
Egy démoné volt pihenésem,
Játékom, munkám, életem;
Nyomomban járt mindig s a szélben
Csodákat suttogott nekem.
Nehéz, nyomasztó fájdalommal*

*Telt meg a lelkem és fejem;
 Almok születtek és azonnal
 Beálltak engedelmesen
 A vers formás, kímért sorába,
 Hol rím csengő rímet talált.
 Lombzúgás volt zenéje társa,
 A szél, amely viharra vált,
 Az éjt tenger mormolása,
 Halk dal a Volga mély vizén,
 A patak csendes csobbanása.**

Van Puskinnak még egy másik verse is, amely csodásabb, mélyebb és éppen ezért ismeretlen is a tömeg előtt. Csak a szépség néhány tisztelője és papja ismeri ezt a verset. A költő egész jellemét és a művész magasztos apoteózisát foglalja magában ez a vers. A költő a *viSSzhangot* szólítja meg:

*Ha erdőben üvölt a vad,
 Ha mennydörög, ha kürt riad,
 Ha lányok ajkán dal fakad,
 A hangra te
 Elküldöd felelő szavad,
 El, tztbe.*

*Figyeled egek robaját,
 Viharok és sziklák jaját,
 Pásztorsípot a réten át,
 Mind visszavetve...
 De választ néked egy sem ad.
 Költő, neked se.***

*. *Puskin*: A könyvárus beszélgetése a költővel. Ambrus Tibor fordítása.

** *Puskin*: A viSSzhang. Gábor Andor fordítása

Igen, minden, amivel a világ él és ami a világban él, választ nyer a költő mindent átfogó lelkében és a földön egyetlen lénynek sincs több joga, hogy önmagára alkalmazza Faust szavait:

*Nemes szellem, mindent, mindent megadtál,
Amire kértelek. Arcod felém
A tűzből nem hlába fordítottad
Országul adtad a gazdag természetet,
S adtál érző és élvező erőt.
Nem hidegen bámész látogató
Vagyok körében, beleláthatok
Titkos mélyére, mint barát szívébe **

De mi hát a költő más emberekhez képest? — A költő fogékony, ingerlékeny, mindig aktív szerv, amely a legkisebb érintésre is elektromos szikrával válaszol, aki mindenki másnál fájdalmasabban szenved, elevenebben gyönyörködik, lángolóbban szeret, hevesebben gyűlöl: egyszóval — mélyebben érez. Egyéniségében fejlődésének csúcspontját éri el a szellemnek mind tétlen, mind tevékeny része. A költő, már egyéniségének felépítésénél fogva, mindenki másnál hajlamosabb arra, hogy szélsőséges legyen, mindenkinél magasabbra emelkedjék és ha lehet, mindenkinél mélyebbre zuhanjon az élet sarába. Hullása azonban nem a közönséges embereké; az élet telhetetlen szomjából következik ez és nem a pénz, hatalom és kitüntetés állati mohóságából. Oly nagy benne ez az élet-somj, hogy a szenvedély gyönyörének, az érzés teljességének egyetlen pillanataért kész feláldozni egész jövőjét, egész hátralévő életét. Mint Héziodosz mondja — nála *a dal mtndig az észben van, de kebelében gond-*

talán szíve lakik. Mikor az isten közelségét érzi és új alkotás fogan benne, akkor —

*Menj el mellette szótlantul,
Nehogy rideg hang megzavarja
Immár az ő halk szavát!
Könnyezve nézd, csodálva lelkét,
És mondd: az Istenek fiát
A múzsák s az ihlet nevelték.**

Mikor alkot — király ő, ura a világnak, a természet titkainak bizalmasa, az ég és föld, a természet és az emberi szellem titkainak ismerője, amelyek csak az ő szeme előtt tárulnak fel. De amikor a megszkott földi hangulat rabja, akkor *ember*, de olyan ember, aki lehet értéktelen, de aljas soha, aki gyakrabban bukhat el, mint más, de aki éppen olyan gyorsan fel is kel, ahogy elesett — aki mindig kész felelni arra a hangra, amely hazájából, az égből felé száll. De hallgassuk meg magának a költőnek a gyónását:

*Amíg Apolló nem kívánja
A költő szent áldozatát,
Őt is a köznap gondja bántja,
Amit hívságos vágya ád.
Szent lantja hallgat és némán áll
A hideg álmok hajnalán,
S a föld sok semmi kis fiánál
Ő még semmitmondóbb talán.
De im, áltg érinti meg
Finom fülét az égt szózat —
Mint sas, mit kedve szállni nógat,
A költő lelke megremeg.*

* *Venyevityinov* Költő című verséből Mándy Stefánia fordítása

*Untatja mind, mi földt, léha;
 Embertömeg közt idegen;
 Bálvány előtt borult le néha —
 Most büszkén nézt, hűdegen.
 Vadul fut el baráti körbül,
 Hangokkal, thlettel tell —
 Oda, hol part hulláma dördül
 S a szél a fákat verdest...**

Mi a költészet célja? — olyan kérdés ez, amit a természettől esztétikai érzékkel sujtott emberek igen fontosnak tartanak és igen nehezen tudnak eldönteni. A költészetnek önmagán kívül semmiféle célja nincs, hanem önmaga a cél, mint a tudományban az igazság, mint a cselekvésben a jó. Nem közömbös-e számunkra, hogy ismerjük-e avagy nem azt, ami nem vonatkozik életünkre, nem szolgál előnyünkre, ami magasan és távol van tőlünk, mint a mennybolt, amelynek egyetlen végtelenül kicsiny részecskéjét sem fogjuk közelebb hozni magunkhoz semmiféle látcsövekkel? A csillagász mindamellett egész életét ennek az égboltnak szenteli s az új csillag felfedezése, amely egy fabatkával sem növeli évi jövedelmét, boldoggá teszi őt és örömet szerez neki. Talán azért kell szeretnünk a jót, mert megdicsérnek vagy kitüntetnek érte? Talán el kell fordulnunk tőle és a rossz széles útjára kell térnünk, mihelyt meglátjuk, hogy a jó nemcsak hogy nem jövedelmező számunkra, hanem még üldözést és boldogtalanságot is jelent nekünk? Mint az igazság és a jó, a szépség is önmagában hordozza tulajdon célját és joggal uralkodik a világ felett pusztán neve hatalmával, az emberi lélekre gyakorolt hatásának ellenállhatatlan bájjával. Ime belép a ragyogó világítású,

pompás terembe egy szép nő — és megremegnek a tüzes ifjak, kisímulnak a ráncok az öreg homlokán, öröm mosolya világítja meg az ürességtől és unalomtól álmos arcot; úgy tetszik, egy királyság is kevés egyetlen pillantásáért; a dícsfénytől övezett költő kész lábai elé borulni, ha észreveszi őt. A szép nő arcán azonban hiába keressük valamilyen határozott eszmének a kifejezését, valamilyen határozott érzés árnyát: semmi nincs az arcán a szépség és báj végtelen tengerén kívül, amelyben elmerül pillantásunk, amelyben eltűnik egész lényünk... Miért van tehát ez a szépség, mi a célja, magyarázzák meg nekem — és akkor én a lehető legvilágosabban, sőt a „legexaktabb” módon kifejtem, hogy miért van a költészet és mi a célja a költészetnek... És ha véletlenül akadnának emberek, akik felett a szépségnek semmiféle hatalma nincs, úgy ezekkel mi nem vitázunk! A szenvtelen eunuch (mint Puskin mondja), akiből hiányzik Prométheusz tüze, soha sem fogja megérteni, bármeddig magyarázzuk is neki, hogy miért szereti a dilettáns⁴ oly hódolattal és tisztán a medici Vénus szépségét és miért kész feláldozni egész vagyonát egy ősrégi oszloptöredékért, bas-reliefért, vagy kámeáért a szerelmes értelmetlen indulatával, aki kedvesének egyetlen mosolyáért még életét sem sajnálja...

Ime egyébként, mit jelentett a szépség az „isteni Platón” számára és mit fog jelenteni minden időben a nemes és emelkedett szellemeknek:

Itt a földön csak akkor gyönyörködhetik az ember a szépségben, ha visszaemlékszik arra az egyetlen, igazi és tökéletes szépségre, amelyet a lélek ősi hazájában látott. Ezért van az, hogy a földön a szép látványa, mint az ősi szépségre való visszaemlékezés elősegíti azt, hogy a léleknek szárnyai nőjenek, az ég felé vágyódjék és visszatérjen minden szépség isteni forrásához.

A szépség ragyogó látvány volt akkor, midőn a ragyogó égi karral némelyek Zeus, mások más isten kíséretében bldo

gító látványt szemléltek és beavatódtak a legboldogítóbb avatásba. Ezt megünnepeelve teljessékké lettünk és mentesekké a bajoktól, amelyek később várnak ránk, mert hiszen teljes és egyszerű, változhatatlan, boldog látványokba avattattunk és szemléltük őket tiszta fényben, magunk is tisztán, nem bélyegezve meg azzal, amit most magunkon cipelve testnek nevezünk és amibe kagyló módjára be vagyunk zárva . .

Egyedül a szépségnek jutott osztályrészül az, hogy a legteljesebb mértékben ragyogó és szeretetunkre méltó legyen. Aki nem újonnan beavatott vagy aki már megromlott, az nem igyekszik hevesen a szépség felé, midőn itteni hasonnevű mását szemléli. Nem is fogja el láttára áhitat, hanem a négy lábú állathoz hasonlóan csak érzéki gyönyört keres, a szépet saját testével akarja egybeolvasztani . . . Ellenben az, akit az imént avattak be, midőn megpillant egy istenhez hasonló arcot, amely a szépséget híven tükrözi, először megborzong és félelem fogja el, majd rátekintve, istenként tiszteli és ha nem félne attól, hogy őrzöngőnek tartják, áldozna is kedvesének.

Valamint a szépség, éppen úgy a költészet — a szépség kifejezője és papja — szintén öncélú és önmagán kívül semmi más célja nincs. Ha égi magasságba emeli az ember lelkét, ha nemes cselekedetekre és tiszta szándékokra ösztönzi, ez már nem célja, hanem lényegének közvetlen hatása, sajátossága; ez önmagától történik, a költő minden előre megfontolt szándéka nélkül. A költő festő, nem pedig bölcselő. Képeinek és ábrázolásainak mindenkor tárgya a „magasztossággal teli teremtés” — a világ, jelenségeinek egész végtelenségével és sokféleségével. A költészet képekben szól a lélekhez és ezek a képek annak az örök szépségnek kifejezései, amelynek eredetije a mindenségben és a természet minden egyes jelenségében és alakjában tündöklök. A költészet nem tűri az elvont eszméket testnélküli csupaszságukban, hanem a legelvontabb fogalmakat is eleven, gyönyörű alakokká testesíti, amelyekben a gondolat úgy tükröződik, mint a fény a csiszolt kristályban. A költő mindenben formákat, színeket lát, mindennek formát és színt ad, anyagszerűvé teszi az elvontat, az égit földivé alakítja —

hadd árásszon-égi fényt a földi! A költő számára a világ összes jelenségei önmagukban léteznek: beléjük költözik, életüket éli és szeretettel dédelgeti őket keblén, úgy, ahogy azok vannak, semmit sem változtatva önkényesen lényegükön. Ez nem azt jelenti, mintha a költő nem tudna elszakadni az önmagában vett világ szemléletétől s ne tudná belevinni abba saját eszményét, mintha a dalköltés lantját, a tragédia törését az éposz harsonáját nem tudná felcserélni a nemes méltatlankodás mennydörgésével, sőt a szatíra gúnyos fütytyével; mintha nem tudná odahagyni az imát a prédikálásért, elfeledni egy pillanatra a multat, az egyetemes és örök dolgot a jelen és a társadalom kedvéért; de nevetséges azt követelni, hogy ebben lássa élete célját és önmagának kötelességévé tegye, hogy szabad ihletét különböző „napi szükségleteknek” rendelje alá. Mivel szabad, mint a madár, csakis belső hivatásának engedelmeskedik, az őt mozgató isten hangjának és az értetlenek hangjaira, akik végletes vakságukban esetleg így zaklatnák:

*Hogyha Isten küldött le téged
S valóban égt szikra éget,
Használd fel érdekünkben itt;
Javítsd meg emberlármaid.
Gonosz a lelki mélye, gyáva,
Szégyentelen, nincs benne hála;
Szívünk rideg, alávaló,
Rab, ostoba, rágalmazó,
Tenyészik benn ezernyi vétek
Mutass mint szerető barát
Számunkra bátor példaképet
S meglásd, mi hallgatunk rád.**

* Puskin A csőcselék című verséből Győri-Juhász Jenő fordítása

ha egyáltalán érdemes felelni, csak ezt felelheti, csak ezt kell felelnie:

*Iszkoljatok! Mit ér tinétek,
Ha békés költő énekel!
A züllésbe elszánva léptek,
A lantszó ott ingyen se kell!
Megriad tőletek a lélek;
Buták vagytok, gonosz cselédek,
Fizetségül nem kapva mást,
Csak tömlöcöt, ostorcsapást.
Botor raboknak ez a bére!
Söpörhettek utcák kövére
Szórt szemetet — hasznos dolog! —
De az, ki szent oltáron áldoz,
Ha hű marad szolgálatához,
Kezébe seprőt sose fog!
Mi nem szaglászunk nyereséget,
Az önző harcok zaja sért,
Lettünk a perc ihlete végett,
Imáért, édes hangokért.**

A költő nem utánozza a természetet, hanem versenyez vele, alkotásai ugyanabból a forrásból fakadnak és ugyanazon folyamat által jönnek létre, mint a természet összes jelenségei; a különbség csak az, hogy a költői alkotás folyamatának oldalán még a tudatosság is ott van, amely a természetből és annak tevékenységéből hiányzik. Az egész természet, minden jelenségével együtt, a szellem ihletett lendületének gyümölcse, azé a szellemé, amely az eszménység területéről képes átmenni a valóság reális területére, ténynyé tud válni, hogy aztán legértelmesebb megnyilván-

nulásában, az emberben úgy tekintsen magára, mint valami különállóra, hogy tudatára ébredjen önmagának. A művészet minden alkotása is a művész ihletett erőfeszítésének gyümölcse, gyümölcse annak a törekvésnek, hogy kivetítse, künt valóra váltsa testnélküli eszményeinek világát. Tehát az ihlet a forrása minden alkotásnak; de a művészet felette áll a természetnek annyiban, amennyiben minden tudatos és szabad cselekvés magasabbrendű az öntudatlan és kényszerű cselekvésnél. De a tudatosság az alkotás aktusánál nem mint közreműködő, hanem csak mint annak a tanúja szerepel, hogy az alkotás a művésznak gyönyörűség és jutalom. Természetesen minden cselekvés már szükségszerűen tudatosság is; de az alkotásban tudatosságon nem az értelem működését, a megértés, a megfontolás fáradságát és mechanikus munkát kell érteni: az ihlet, amelyet Platón *mántának* nevez, ez az egyetlen tevékeny szereplője az alkotásnak, a józan ész pedig ellensége az alkotásnak és élettelené teszi azt. „Aki — mondja Platón — a múzsák által sugallt mánia nélkül járul a költészet kapuihoz, azzal a meggyőződéssel, hogy megfelelő hozzáértéssel (ἐκτεχνής) jó költő válik belőle, az soha nem lesz tökéletes és költészete, mint a józaneszűnek költészete különbözni fog az eszelősek költészetétől.”

Egyáltalán Platón az ihletről alkotott fogalmát olyan mélységesen igaz módon, olyan költőien, olyan *ihletetten* fejezte ki, hogy ha itt közöljük, elmondunk mindent az ihletről, amit csak mondani lehet róla:

...A jó éposz-költők nem mesterségbeli tudás (technika) alapján, hanem isteni ihlet és megszállottság alatt alkotják szép költeményeiket; ugyanígy a jó lírai költők is. Mint ahogy azok, akiket a korybasok örülete szállt meg, önkívületi állapotban táncolnak, éppígy a lírai költők is önkívületi állapotban alkotják szép költeményeiket, azután, miután felébred bennük a ritmus és a harmónia. Akkor bacchánsnők módjára örvöng-

nek, megszállottság alatt vannak. Mint ahogy a bacchánsnők megszállottságuk pillanataiban mézet és tejet merítenek a folyókból, józan állapotukban pedig nem, ugyanígy a lírai költők lelkében is ez megy végbe, ahogy ők maguk állítják. Azt mondják ugyanis nekünk a költők, hogy valahol a múzsák kertjében és völgyeiben mézzel folyó forrásokból merítik és onnan hozzák el hozzánk dalaikat, úgy röpködve, mint a méhek. És igazat mondanak; mert a költő valami könnyű, szárnyas és szent lény és csak akkor tud alkotni, ha megszállja az isteni ihlet, ha önkívületi állapotba jut s elhagyja józan esze. Amíg azonban ennek birtokában van, addig minden ember képtelen az alkotásra és a jóvendülésre.

Ha tehát nem mesterségbeli tudással, hanem isteni ihletésre alkotnak a költők, ... akkor mindegyikük csak azt tudja jól csinálni, amire a múzsa indította: egyik dithyrambusokat, másik magasztaló költeményeket, harmadik táncdalokat, negyedik époszt, ötödik jambust, de a többi műfajban mindegyikük gyenge lesz. Mert nem mesterségbeli tudásukkal alkotják költeményeiket, hanem isteni beavatkozásra; hiszen ha az egyikben mesterségbeli tudásuk alapján tudnának szépet alkotni, akkor ezt az összes többiben is meg tudnák tenni. Az isten pedig azért veszi el az eszüket azoknak, akiket szolgálaiul választ, éppúgy, mint a jósokat és jóvendőmondókat, hogy mi, akik hallgatjuk őket, megtudjuk: nem ők beszélnek ilyen csodálatosan nagy dolgokat, hiszen nincsenek eszüknél, hanem maga az isten az, aki beszél és rajtuk keresztül szól hozzánk.

Az ihletnek ez, a gyermeki ókor szellemében olyan egyszerűen kifejezett felfogása csodálatba ejt mélységével. Világos, hogy Platón, „józan észnek” szellemünk nyugodt, közönséges, hogy úgy mondjuk, hétköznapi állapotát nevezi; és „megszállottságon” azt az isteni pátoszt, az ihletett látnokságnak azt az állapotát érti, amikor az ember értelme belát a magasabbrendű világ titkába és akarata hegyeket mozgat meg. Valóban a gyönyörűség elragadtatása, az öröm túláradása, a szenvedés kábulata, a válás szomorúsága, a viszontlátás remegése, a szerelem varázsa, az áldozathozás elszántsága, a szenvedés készsége az igaz ügyért és igazságért, az ihlet elragadtatása: mi mindez, ha nem örültség? ... De ez értelmes örültség, isteni örültség, amely az embert a világ bölcsei fölé emeli és az iste-

nekhez hasonlónak teszi. A holt, az illendőség formái közé szorított közömbösség, a kicsinyes önteltség és önzés számításai, kimért lépések egy jelentéktelen cél felé, lemondás az ember igazi rendeltetéséről e cél elérése kedvéért: mi mindez, ha nem józan ész? ... De ne beszéljünk a józan észről: ez ellensége a költészetnek, cikkünk tárgya pedig a költészet ...

Mindazt, amit a költészetről általában mondtunk, könnyű alkalmazni Lermontov költészetére.

Ahol az ihlet nem hamis, ott van költészet és akinek természetével rokon az ihlet, az költő; de az ihletnek is megvannak a maga fokozatai és minden költőnél sajátos jelleget ölt: az egyikben csillog és habzik, mint a pezsgő és a pezsgőhöz hasonlóan könnyű, de hamar múló ittasultságot idéz elő, a másokban tisztavízű, átlátszó folyóként árad, melynek mosolygós zöld partjai vannak; a harmadikban viharos hullámokat ver, mennydörög, tajtékzik és habot hány, mint a Niagara vízesése; a negyedikben a parttalan és feneketlen óceánhoz hasonlít, amely még az égboltot is visszatükrözi, napjával, holdjával és milliónyi csillagával együtt, visszatükrözi a félelmes viharfelhőket sötétségükkel és villámaikkal — az óceánhoz hasonlít, amely szélcsendben és viharban egyaránt magasztos és ünnepélyes, amely egyformán hordja hullámain a halász törékeny bárkáját és roppant flottákat s amelynek határtalan, titokzatos mélységeiben apró és nagy élőlények egész világa: kagylóhegyek és korallerdők rejlenek. Az élet egy és ugyanaz minden megnyilvánulásában, de az egyik megnyilvánulás csak az élet egy bizonyos részét foglalja magában, míg a másokban az élet egész végtelenül nagy tartalma bennfoglaltatik. Éppen így viszonylanak a költők is egymáshoz: az alkotás aktusa,

az ihlet folyamata tekintetében. Béranger egy dala teljesen egyenrangú Shakespeare bármelyik drámájával, de az élettartalom tekintetében, amelyet az említett műalkotások egyike vagy másika magában foglal, végtelen különbség van köztük fontosság, értékesség és maradandóság szempontjából. S ez a különbség nemcsak különböző műfajú darabok közt áll fenn, mint például egy bordal és egy emelkedett dráma: fennállhat két bordal között is, amelyet ugyanarról a témáról két különböző költő írt. S éppen ebben lehet meglátni, hogy egyik költő felette áll a másiknak: az egyiknek a dalát élvezettel olvassuk, de ritkán jut eszünkbe és hamar elfelejtjük; a másikat minél többet olvassa az ember, annál nagyobb gyönyörűséget okoz, sőt, ha csak egyszer olvasta is el, örökké emlékezetében marad — ha nem is szavaival, hanem színezetével, azzal a „valamivel”, amelynek kifejezésére nincs szó az emberi nyelvben. Hasonlítsátok össze Jazükov „Költő”-jét Puskin „Költő”-jével, amelyet fentebb idéztünk cikkünkben és ugyancsak Puskinnak „A költőhöz” című versével: eleinte úgy tűnik fel, hogy Jazükov költeménye felette áll Puskin mindkét versének, de ha van esztétikai érzéketek, észre fogjátok venni: az elsőben — minden ragyogása mellett — azt a bizonyos erőltetettséget, amellyel készült, a két utóbbiban a nemes egyszerűséget, természetességet, mérhetetlen mélységet és azt, hogy végtelenül, messze felette állnak az elsőnek... Ennek a különbségnek oka részint a két költői tehetség, részint a két költői egyéniség közti különbségben rejlik. Az egyik a dolgok természetét kívülről szemléli, annak csak külsejét látja, a másik behatolt a dolgok természetének lényegébe és mint törvényes uralkodó, azt birtokba is vette

Kevés költő van, akikkel kapcsolatban nem váltana ki megütközést, hogy műveik elemzéséhez ilyen hosszú előszóval, a költészet lényegére vonatkozó ilyen előzetes áttekintéssel fogunk hozzá: Lermontov e kevesek közé tartozik. Kis verses kötetének részletesebb tanulmányozása meg fogja mutatni, hogy megvannak benne a költészet összes elemei, hogy megvan benne több — s még hozzá nagy — eljövendő könyv lehetősége...

Látni fogjuk, hogy a friss zamat, a formák művészi pompája, a képek költői bája és nemes egyszerűsége, a nyelv energiája, erőteljessége, a verselés gyémántszerű szilárdsága és érces zengzetessége, az érzelmi telítettség, az eszmék mélysége és különfélesége, a tartalom határtalan gazdagsága tipikus ismertetőjegyei Lermontov költészetének és zálogai jövőre nagy fejlődésének...

Minél magasabbrendű a költő, annál inkább beletartozik a társadalomba, amelyben született, annál szorosabban kapcsolódik tehetségének fejlődése, iránya, sőt jellege is a társadalom történeti fejlődéséhez. Puskin költői munkásságát a „Ruszlán és Ljudmilá”-val kezdte, olyan alkotással, amelynek eszméjén túlságosan zsenge, fiatalos íz érződik, de amelyben forr az érzés, ott ragyog benne minden szín s amely a természet minden virágának illatát árasztja — lankadatlanul vídám, játékos alkotással... A zseni csínytevése volt ez az élet pazar lakomáján ürített első pohár után... Lermontov történeti elbeszélő költeménnyel kezdte, melynek tartalma komor, formája komoly és méltóságteljes volt... Puskin az első lírai alkotásaiban mint az emberség előhírnöke, a magasztos társadalmi eszmék prófétája köszöntött be; de ezek a lírai költemények éppen annyira tele voltak sugárzó reményekkel, a

diadal előérzetével, mint erővel és energiával.⁵ Lermontov első lírai műveiben, azokban természetesen, amelyekben ő különösen mint orosz és mint modern költő mutatkozik be, szintén megnyilvánul a szellem törhetetlen erejének és a kifejezésbeli hősi erőnek bősége; de nincsen bennük remény s az élet utáni sóvárgás és az érzelmi telítettség mellett is az olvasó lelkére vigasztalansággal, az élet és az emberi érzelmek iránti hitetlenséggel hatnak... Sehol sincs a puskinai tobzódás az élet lakomáján; hanem mindenütt kérdések, amelyek beárnyékolják a lelket, megdermesztik a szívet... Igen, nyilvánvaló, hogy Lermontov egészen más kor költője és hogy költészete egészen új láncszem társadalmunk történeti fejlődésében.*

Lermontov első költeménye a *Szouremennyik*-ben jelent meg 1837-ben, már Puskin halála után. Címe: „Borodino”.⁶ A költő egy fiatal katonát mutat be, aki az öreg kiszolgált katonától kérdi:

*Ó, mondd, apám, ha Moszkva ég is,
A franciák császára mégis
Nem ingyen vette be?
Csatának nem voltunk híjába —
S jó harc volt — mondják. Nem htába
Forrott hazánk minden ftába
Borodino neve!***

A költemény egész alapgondolatát az a strófa fejezi ki, amellyel az öreg katona felelete kezdődik, amely aztán tizenhárom strófából áll:

* Nagyobb világosság és „pontosság” kedvéért megjegyezzük, hogy a társadalomról beszélve, mi csak az új nemzedék érző és gondolkodó embereit értjük.

** *Lermontov* Borodino című verséből Radó György fordítása.

*Bizony, tinálatok különbek
 Termettek. Volt az én időmnek
 Sok jó, vitéz fia.
 De zordon végzetük betellett,
 Kitarlott mind a zászló mellett,
 Csak égt rendelésre kellett
 Moszkvát feladnia.**

Ez a gondolat panaszkodás a mostani tétlenségben tespedő nemzedékre és irigykedés a nagyszerű, sok dicsőséggel és nagy tettekkel teli multra. A továbbiakban meg fogjuk látni, hogy ez az életfájdalom költőnket nem egy, energiával és nemes felháborodással teli költeményre ihlette. Ami a „Borodino”-t illeti, ezt a költeményt egyszerűség, mesterkéletlenség jellemzi: minden szóból a katona hallatszik, akinek nyelve anélkül, hogy elvesztené nyers nyíltszívűségét, nemes, erőteljes és költői. A hangnem egyenletessége és mértéktartása tapinthatóan érzékelhetővé teszik a költő alapgondolatát. Egyébként bármilyen szép is ez a költemény, még nem tudta megmutatni, hogy szerzőjétől mit várhatott költészetünk. 1838-ban a *Lityeratur-nüje pribavlenytja k Russzkomu invaldu*-ban jelent meg elbeszélő költeménye: „Vasziljevics Iván cárról, az ifjú opricsnyikról** és a vakmerő Kalasnyikov kalmárról szóló ének”; ez a mű ismertté tette a szerző nevét, bár a név aláírása nélkül jelent meg. Kérdezgették: ki ez a névtelen költő? Ki az a Lermontov? Irt-e valamit e költeményen kívül? De ennek ellenére ezt a költeményt még nem értékelték eléggé, a tömeg nem is sejti magasrendű értékét. Ebben a műben a költő az őt ki

* U o.

** Opricsnyik — testőr, fegyveres szolga, cári szolga

nem elégítő orosz élet jelen világából visszament annak történeti multjába, titkon meghallgatta érverését, behatolt szellemének legtitkosabb és legmélyebb rejtekeibe, egész lényével összeforrt és összeolvadt vele, körülzsongatta magát annak hangjaival, elsajátította ódon nyelvezetének jellegzetességeit, erkölcsinek nyíltszívű nyersségét, érzelmi világának hősi erejét és széles skáláját s mintha csak annak a kornak gyermeke volna, elfogadta durva és vad társadalmi adottságait minden árnyalatukkal együtt, mintha másféléket sosem ismert volna — és kihozott belőle egy kigondolt történetet, amely hitelesebb minden valóságnál, szavahihetőbb minden történelemnél.

*Hej, te híres cár, Vasziljevics Iván cárl
Ezt az énekünket rólad szereztük
S a te kedves testörödről, szolgálódról,
Meg a vakmerő Kalasnyikov kalmárról.
Dalunk régtől mód szerint szereztük,
Dalunk koboz hangjára daloltuk, .
Meg is cifráztuk, meg is toldottuk,*

*Örült hallatán az orosz-hittű nép
És a bojár, Romodánovszkij Matvej hálából
Nekünk mézített nyújtott át serlegben,
És a patyolat-orcájú bojárné
Nekünk ezüst-tálon kínált fel
Pompás új kendőt, selyemmel himzettet.
Három napon-éjen át voltunk vendégük,
Addig hallgattak s hallgattak volna még...**

* Lermontov: Vasziljevics Iván cárról, az ifjú opricsnyikről és a vakmerő Kalasnyikov kalmárról szóló ének című verséből Rado György fordítása

És valóban, ezt az éneket önfeledten lehet hallgatni és nem lehet betelni hallgatásával: mintegy várásűtésre támasztja fel a multat és mi nem tudunk betelni nézésével, elfeledjük érte az egész jelent, egy pillanatra sem vesszük le róla tekintetűnk, félve, hogy el ne tűnjék előlűnk. Előtérben Rettegett Ivánt látjuk, kinek emléke olyan véres és szörnyű s akinek roppant alakja még elevenen él a nép hagyományában és képzeletében... Miféle jelenség volt történelműnkben ez a „véres férfi”, ahogy őt Kurbszkij⁷ nevezi? Talán történelműnk XI. Lajosa volt, amint Karamzin mondja? Nem ez a helye, sem ideje, hogy kitérjűnk történelmi jelentőségére; csak azt jegyezzűk meg, hogy hatalmas egyéniség volt, akinek nagy fejlődésre lett volna szüksége, hogy nagy tetteket vigyen végbe; de minthogy az akkori félig ázsiai életmód adottságai és a külső körűlmények még valamelyes fejlődéstől is megfosztották és meghagyták természetes erejében és durva robusztusságában s megtagadták tőle a lehetőséget, hogy újjáteremtse a valóságot, azért ez a hatalmas egyéniség, ez a nagy szellem önkénytelenűl is eltorzult s kielégülését és örömét csupán a számára oly gyűlöletes és ellenséges valóságon kitöltött esztelen bosszűjában lelte. Rettegett Iván zsarnokságának mélységes jelentősége van és ezért inkább szánalmat kelt iránta, mint bukott égi szellem iránt s nem gyűlöletet és undorodást, mint a kínzó iránt. Ő talán a maga nemében nagy ember volt, csak nem megfelelő időben, túlkorán jött el Oroszországnak; a nagy alkotás elhivatottságával jött e világra s azt látta, hogy itt nincs mit tennie; lehet, hogy benne öntudatlanul forrongott minden erő, hogy átalakítsa a szörnyű valóságot, amelyben annyira idő előtt jelent meg, amely őt nem legyőzte, hanem szétűzta s amelyen olyan borzalmas

bosszút állt egész életéért, tönkretéve azt is és önmagát is beteges és eszeveszett dühében... Kegyetlenségének valamennyi áldozata közül éppen ezért ő maga érdemel leginkább szánalmat; roppant alakján, sápadt arcával, beesett égő szemeivel, éppen ezért ömlik el tetőtől-talpig olyan félelmetes nagyság és a borzongató költőiség oly vakító fénye... S éppen így jelenik meg Lermontov költeményében: szeme pillantása villám, beszédének hangja mennydörgés, haragja kitörése halál és kínvallatás; de mindezen keresztül, mint villám a viharfelhőkön át, előragyog a bukott, megaláztott, eltorzult, de természeténél fogva hatalmas és nemes szellem nagysága.

A költemény a cári lakoma képével kezdődik: aranykoronával a fején ül a rettegett cár, az étékfogók, bojárok, hercegek és opricsnyikok társaságában:

*A cár tsztk Isten dicső nevére,
Saját gyönyörűségére, kényére.**

Megparancsolja, hogy töltsenek meg egy arany korsót tengerentúli borral és kínálják körül a vendégeknek.

*S ittak mindnyájan a cár dicső nevére.***

Csak egyik opricsnyik

*Nem mártott bajuszt az arany kupába,****

hanem ott ült, szívéen súlyos gondolattal. Haragosan pillantott rá a cár, mint a vércse az égi magasságból a fiatal, szürkeshárnyú galambra. Az ifjú harcos

*Sötét szemét a földre szegezte.*****

* U. o.

** U. o.

*** U. o.

**** U. o.

A cár a padlóra dobantott vasvégű botjával, a bot negyedrésszig beleszaladt a tölgyfapadlóba, de ekkor sem moccant meg a derék ifjú.

*„Végül megszólal a cár zordonan
S erre az a legény is feleszmél.
— Hej te, Kírtbéjevtcs, jó szolgánk!
Talán tilalmas gondolatba merülsz el?
Talán dicsőségünket irgyled?
Talán úntat a tisztes szolgálat?
Ha a hold feljön, a csillagok örülnek,
Mert hogy útjuk fényesebb lett az égbolton.
És ha mégis felhőbe búvik egy,
Bizony csakhamar a földre lezuhan...
Igy hát Kírtbéjevtcs, jól nem teszed,
Hogyha cárod örömét lenézed,
Te, ki Szkuráta törzséből való vagy
És a Maljutnytnok házában nőttél fel.**

Mélyen meghajolva kér bocsánatot az opricsnyik a cártól, így szólva:

*Htszen a szív lángját bor el nem oltja,
Htszen borús lelket az étel nem táplál,
És ha haragudnál is rám — cár vagy te!
Itélj halálra, vétesd fejemet,
Ugyis teher az harcos vállamon,
Húzza magát is a pusztá föld felé!***

A cár kérdezi a szomorúság okát és kérdései — mind-megannyi gyöngye népköltészetünknek — az akkori orosz élet szellemének és formáinak legteljesebb kifejezését adják. Ugyanilyen az opricsnyik válasza, illető-

* U. o.

** U. o.

leg a válaszok sorozata, mert az orosz népköltészet szellemében a kérdésnek majdnem minden verssorára egy-egy sorral felel. Hogy terjengősek ne legyünk, ezt a helyet nem idézzük; de Kiribéjevics beszédének második része oly érzelmi telítettséget áraszt, a népköltészet olyan színpompás drágaköveivel ékeskedik, hogy nem tudjuk megállni, hogy olvasóinkkal együtt újra el ne olvassuk. A daliás harcos bánatának oka a fiatal asszonyka, aki fátyolba rejtezik, amikor a szép leányok gyönyörködnek az ifjában:

— *Ó, a Szent Oroszországban, anyánkban,
Ilyen gyönyörűt nem találni seholsem!*

Teste sudár, mint a hattyúé,

Szeme oly édes, mint a galambé,

És a hangjában csattog a csalogány,

Mint a tűz, lángolnak arca rózsái,

Vagy mint hajnalpír Isten kék egén.

Rőtes hajfonata aranszínben tündököl,

Tarka szalaggal befonva, átkötve,

Szemet-kápráztatón kígyózik le válláról.

És ott hófehér keblét csókolja.

E lány kalmárcsaládból származik

És a neve Aljona Dmitrevna.

— *A mint megláttam, elhagyott a józan ész,*

S ekkor izmos karom egyszerre elernyed,

S ekkor villó szememre hirtelen homály szállt,

Bizony elszomorodtam, ó, igaz-hittű cár,

Hogy e nagyvilágon már magam senyvedek.

Sem a könnyű paripa nem kell már,

Sem az ünnept öltözet nem csábít,

Nem is kellenek arannyal telt erszények.

Mert hát ki vel osszam meg az aranyat,

S ugyan ki végett legyenek vakmerők?

*Ugyan ki előtt íjtogtassam köntösöm?
 Uram, küldj el engem a Volga-menti sztyeppékbe
 Hol a kozákok élnek szabadon.
 Tán ott megpihen nyugtalan, bús fejem,
 Tán ott megpihen egy pogány kopjáján
 És majd tatárok osztják el egymás közt
 Kedves lovamat, éles szablyámat
 S ékes cserkesz harci-nyergemet.
 Amíg könnyes szememet ktvájja a keselyű,
 Amíg puszta csontomat záporosó mossa ki,
 Amíg szegény, temetetlen hamvaIm
 A szél minden égtájra szétszórja...**

Milyen erős, hatalmas egyéniség! Szenvedélye
 láva, keserve nehéz és súlyos; hősi, féktelen elkesere-
 dés ez, amely a vitézségben, a vér és halál hősiességé-
 ben keres kielégülést! Mennyi költőiség van ennek az
 opricsnyiknek szavaiban, milyen mély szomorúság
 sugárzik belőlük — az a szomorúság, amely alapele-
 mét, szívhezszóló összetevőjét, fő motívumát alkotja
 nemzeti költészetünknek!

Nevetve válaszolja a cár kedvenc szolgájának,
 hogy búján-baján nem nehéz segíteni, rubinköves
 gyűrűt és gyöngynyakéket ajánl, azt parancsolja, hogy
 először „értelmes” leánykérő asszonynál tisztelegjen,
 aztán küldjön Aljona Dmitrevnának drága ajándé-
 kokat:

*Hogyha megszeret — ünnepelj jegyváltást,
 Hogyha nem szeret — nehogy azért neheztelj! —
 Hej, te híres cár, Vasziljevics Iván cár,
 Bizony rászédett ravasz testöröd,*

*Bizony nem mondott néked igazat,
 Bizony nem mondotta, hogy ez a szép leány
 Már a templomban isten előtt megesküdt,
 Esküdt örökre egy ifjú kalmárral,
 A mi keresztény törvényünk módjára.**

Mint a villámcsapás, mint a halálos ítélet, úgy éri az olvasó lelkét az opricsnyiknak ez a felelete — és hiába várja megriadt füle, hogy mit mond erre a rettegett cár: a költő lebocsátja a függönyt erre az olyan tragikusan befejezett képre, olyan ijesztően félbeszakított jelenetre; nincsenek előttetek a költemény hősei s alig hiszitek, hogy mindezt nem a valóságban láttátok magatok előtt, hanem hogy mindez csak az énekmondók elbeszélése . . .

*Szól az ének, csendül — koboz húrja pendül,
 Száll a kupa, lendül — hangunk ettől zendül.
 Te meg hallgasd tovább, s nyugodj meg, jó bojár,
 Te is, patyolat-orcájú bojárné ***

De ez az ügyes refrén, a népi elmésségnek ezek a mulattató szójátékai nem vidítanak fel benneteket; szíveteket fájdalmas szomorúság szorítja össze: érzi előre a bánatot, látja előre a bajt; számotokra az elbeszélés komor dráma lett, tragikus katasztrófával s a bánodalom már kész, már megszületett a cselekmény. Látjátok, hogy Kiribéjevics szerelme nem tréfadolog, nem ledér szoknyavadászat, hanem egy erős egyéniség, egy hatalmas lélek szenvedélye. Látjátok, hogy ennél az embernél nincs középút: vagy elnyerni vagy elpusztulni! Kikerült saját társadalma természetes erkölcsisé-

* U o

** U c

gének gyámsága alól s egy másik, magasabbrendű, emberibb erkölcsiségnek még nem jutott birtokába: az ilyen zabolátlanság, az ilyen erkölcstelenség erős egyéniségű és vad indulatoktól fűtött emberben veszedelmes és félelmetes. S mellette még támaszra lel a rettegett cárban, aki senkit sem fog szánni és senkit sem fog kímélni, aki kedvencét akárcsak megbántja is, nemhogy elveszíti, még ha a kedvenc határozottan hibás lenne is.

A függöny felgördül és új kép tárul elénk: a fiatal kereskedő, sudár ifjú legény, Sztyepán Paramonovics, családi nevén Kalasnyikov, a pult mögött áll,

*Selyem portékáját ktrakja szélesen,
Édes szavával hívogatja a vevőket —
Arany- és ezüstpénzt számolgat.**

Ez a másik oldala az akkori orosz életnek; a szintéren egy másik társadalmi osztály képviselője áll. Első megjelenése a színen mindenkit megnyer; valahogy érzitek, hogy egyike azon acélos és súlyos jellemeknek, amelyek csak addig csendesek és szelídek, amíg a körülmények ki nem lendítik őket, egyike az olyan acélos egyéniségeknek, akik nem tűrik a megbántást és visszafizetik a kölcsönt. Egyre jobban szorul a szívetek, rosszat sejt, annál is inkább, mert „az ifjú kereskedőnek, a sudár legénynek” rossz napja adódott:

*Gazdag uraságok mennek el előtte,
Ámde nem tekintenek az ő boltjába...
A szent templomokban elharangozzák a
vecsernyét.*

* U. o.

*Már a Kreml mögött sötétlik a szürkület,
Felhők gomolyognak fel az égboltra
És a nyomukban vihar kél, harsogón.**

Kalasnyikov becsukja tölgyfaajtóját „német rügös zár-
ral”, vasláncra köti a harapós kutyát.

*Aztán hazatindu', gondolatokba merülve,
Ifjú menyecskéjéhez, a Moszkva folyón keresztül.***

Miért merült gondolatokba? — Vagy tán az ember
lelke hallja a láthatatlanul nyomában járó sors léptei-
nek nesztét, a sorsét, mely őt áldozatul szánta? ...

Megérkezve „magas” házába, Sztjepán Paramo-
novics csodálkozik, hogy nem jönnek eléje sem fiatal
felesége, sem apró gyermekei, hogy a tölgyfaasztal
nincs megterítve fehér abrosszal és hogy a gyertya a
szentkép előtt alig világol.

Hangos szóval hívja Jeremejevna anyókat és kérdi
tőle, „hová lett, hová tűnt el” ilyen késő órában Aljona
Dmitrevna és nem lelték-e örömüket a játékban ked-
ves gyermekei, hogy ilyen hamar lefeküdtek aludni? És
hallja a feleletet:

*Elment vecsernyére Aljona Dmitrevna
S már a pap is utsszajött a papnéval,
És már ktoltva a gyertyákat, vacsorázt elmentek,
De a te asszonyod mindedig
Vtssza nem érkezett a templomból.
Ktcsny gyermeked bizony nem mentek
Agyba pihennt, játszannt nem voltak —
Sírva sírnak, abbahagynnt nem tudják.****

* U. o.

** U. o.

*** U. o.

Ezek a sorok teljes képét adják elődeink otthoni életének és egyszerű, kevésbé bonyolult, mesterkéletlen családi viszonyainak.

Nehéz gondolat háborította Sztjepán Paramonovicsot.

*All az ablaknál, ktnéz az utcára —
 És az utcára leszáll az éjszaka.
 Sűrű hó estk, mindent belep sehéren,
 Minden embert lábnyomot eltüntet.
 — S íme, hallja, hogy künn becsapódk a házajtó,
 Aztán stetős léptekeket hallant,
 Fordul arrafelé, néz és — szent egek!
 Ott áll előtte fiatal asszonya
 Sápadt orcával, hajadonfőtt áll ottan,
 Szőke hajfonata szanaszét bomolva,
 Hóval, dérrel sűrűn befűva.
 Szeme zavaros, bámul, mint eszelős,
 Szája suttog érthetetlen szavakat.**

Kérdi a férje, hogy hol kószált: talán csak nem bojár-fiúkkal mulatott és dőzsölt, hogy haja olyan zilált és ruhája szakadt.

*De hisz nem erre esküdtem tevéled
 A szent ikonok előtt, te asszony,
 Arany-gyűrűt váltva tevéled.***

Azzal fenyegeti, hogy megvasalt tölgyfaajtó mögé, vaslakat alá zárja, hogy isten napját se láthassa, becsületes nevére szégyent ne hozzon.

* U. o.

** U. o.

Megremegett, mint nyárfalevél Aljona Dmitrijevna, férje lábához omlott, kérte, hogy hallgassa végig, mert „nem fél ő a kegyetlen haláltól, de fél a férje neheztelésétől”: s huszonegy sor teljes képet ad a barbár korszak házastársi viszonyairól! Az asszony elmondja férjének, hogy a vecsernyéről hazafelé mentében, meghallotta maga mögött valakinek a lépteit, „hátranéztem — egy férfi szalad utánam”; ez a férfi megragadta a kezét, azt mondta, hogy a rettegett cár szolgája, Kiribéjevicsnek nevezik és a nevezetes Maljutyin családból származik...

*Erre jobban féltem már, mint azelőtt,
Szegény, szerencsétlen fejem elszédült,
Az meg elkezdett becézni és csókolni
S amíg csókolt, közben így beszélt:
„Drágám, mondd meg, mit kívánsz magadnak,
Édes kedvesem, gyönyörű tündérem,
Akarsz aranyat, akarsz gyöngyöket?
Akarsz drágakövet, pompás brokátot?
Mint egy cárnőt, olyanná teszek én,
Tudom, irigy lesz reád mindenki.
Ó, csak ne hagyj meghalnom oly siváran,
Ó, hát szeress, ó, hát ölelj át,
Ha csak egyetlenegyszer is, búcsúként!”
Imigy csókolt, imigy becézett.
Arcom most is ettől lángol még,
Élő tűz gyanánt lepnek most is el
Az ő átkozott, forró csókjal...
És a kapukból néztek a szomszédnék,
Ujjal mutattak reánk nevetve...**

Amikor kiszakította magát kezéből, nála hagyta bokharai fátyolát és hímzett kendőjét, férje ajándékát. Elbeszélésének befejezéseként panaszkodik szégyenére és könyörög férjének, hogy ne engedje őt, hű feleségét a gonosz gyalázkodóktól becsmérelni. Ekkor Sztyepán Paramonovics két öccsét hivatja és elmondja nekik a gonosz cári opricsnyik által okozott sérelmet:

*Lelkem nem utsel el ilyen nagy sértést,
Az én férft-szivem ezt nem tűri.**

Közli velük szándékát, hogy életre-halálra, ökölharcban akar megküzdeni az opricsnyikkal. Az ökölharc másnap lesz a Moszkva folyó mellett a cár jelenlétében és kéri őket, hogy álljanak ki ők az igazságért, ha ő maga elesik.

*Erre válaszként öcsét így szóltak:
„Arra, amerre a szél fúj az égbolton,
Futnak engedelmesen a jellegek.
S hogyha keselyű útjog fennhangon,
Hulla-halmokon, csaták színhelyén,
Hirdet lakomát, hív a döghúsrá,
Menten odaszállnak a keselyű-ítókák:
Te a bátyánk vagy, második apánk is,
Tehát tégy te, amint tudod s akard
És mi téged cserben nem hagyunk!”***

Ebből a feleletből látható, hogy a Kalasnyikovok családja, ha nem is volt olyan híres, mint a Maljutyinoké, bátor sasból és sasfiakból állott... Remekül rajzolta meg a költő ebben a feleletben, szinte csak

* U. o.

** U. o.

úgy mellékesen, elődeink családi viszonyainak egyszerűségét, ahol az elsőszülöttségi jog a hata'om jogát is je'entette, ahol az idősebb testvér az apát képviselte a fiatalabbak előtt. S ezt nem leírásban adja, hanem eleven képben, a legdrámaibb cselekmény csúcspontján. A családi tanácskozás e jelenetében zárul a drámai költemény második része: a szereplő személyek és a cselekmény bonyodalma már élesen kirajzolódtak és szívünk szorong a tragikus megoldás előérzetétől.

*Már a széles, aranykupolás Moszkvára,
Már a fehérkövű Kreml falára
Messzi hegyekből, kékes erdőkől érkezve,
Aztán végigfutva a sok fából való háztetőn,
Messze elúzva a szürke felhőket —
Im az új hajnal vérvörösen felkúszik.
Szereteterítt aranyos fürtjelt,
Meg is mosdik a porhanyós, friss hóban.
S mint a szép lány, ki tükörbe nézeget,
Bámul bele a kék égbe s mosolyog.
Ó, te vérvörös hajnal, mire ébredtél?
Milyen vigasság csendül meg napodon?**

A Moszkva folyóhoz összegyűltek a daliás ifjú legények, „hogy kedvüket töltsék az ünnepen és mulassanak.” Maga a cár is megérkezett kíséretével, a bojárokkal és opricsnyikokkal és megparancsolta, hogy ezüst láncsal kerítsenek el egy 25 ölnyi területet „az önkéntes páros viadal számára”. Aztán a cár megparancsolta, hogy szólítsák elő az önkéntes bajnokokat:

*Aki győz — a cártól kap jutalmat,
Aki veszít — annak isten legyen irgalmas.***

* U. o.

** U. o.

Kijön Kiribéjevics és kérkedve hívja ki ellenfeleit, azt igéri, „hogy csak a cár atyuskát fogja mulattatni, de az ünnep kedvéért élve elbocsátja ellenfelét”.

Egyszerre szétválik a tömeg, kilép Sztjepán Paramonovics:

*Mélyen meghajlít a rettegett cár előtt,
Majd a Kreml s a szent templomok felé hajlít meg
Végül mind az egész orosz nép felé.
Éles sólyomszeme haragos tűzben ég,
És a testőrré szegződik mereven,
Aki áte'lenben áll vele
S épp most húzza fel harci kesztyűjét,
Izmos vállát szélesre feszíti,
Göndör szakállát végigsimítja.**

Kiribéjevics nem hagyja alább a daliás, legénykedő kérkedés hangját s megkérdezi Kalasnyikovtól nemzetségét és keresztnévét, „hogy tudja, ki után kell gyászmisét mondatni, hogy legyen mivel dicsekedni”.

*Erre Paramonovics Sztjepán így felel:
„Sztjepán Kalasnyikov az én nevem,
Bíznny, tisztos atyától származom.
Az egy isten törvénye szerint éltem én,
Másnak asszonyát meg nem gyaláztam,
Éjnek idején rabo'ni nem mentem,
Napnak fénye előtt sosem bujkáltam...
Való igazat szóltál te előttem:
Köztünk egyikért zsolozsmát mondanak,
Nem is később, mint holnap, dél óráján,
Egyik meg közülünk akkor majd dicsekszik,*

*Bátor cimborák között mulatva,
 Én biz nem nevetségből, nem is tréfából
 Jöttem hozzád ide, pogány szülötte,
 Jöttem szörnyű harcra végsőt mérkőzni!”
 Midőn Krtbėjevics ezt meghallja,
 Arca sápadt lesz, mint az őszi hó,
 Villó szemét homály lept el,
 Izmos vállai közt átfut a dermedés,
 Szava elhal nyitott szájában.**

Ime itt a szörnyű diadala a mélyenérző egyéniség lelkiismeretének, mely sohasem tud megszabadulni a lelkiismerettől, bármennyire eltorzította a kicsapongás, bármennyire is elmerült a bűnben! Mindig fölötte van az erkölcsi törvény fenyegető keze, az isteni ítélet fenyegető hangja, mert ő saját maga az erkölcsi törvény és önmagának kérlelhetetlen bírója! . . .

Megkezdődik a harc (amelynek részleteit mellőzzük); az igaz fél győzött,

*És a fiatal testőr egy könnyűt sóhajtott,
 S lehullt — halottan a földre leomlott.
 Lent a fagyott hóban elterült,
 Hóban e' terült, mint a fenyőszál,
 Mint a fenyőszál vadon erdőben,
 Mélyen, gyantás gyökerét kidöntve.***

Ugyebár sajnáljátok a daliás harcost, még ha bűnös volt is? Kifejezhetetlen szomorúsággal ismétlitek a költő után a panaszos melódiát, amellyel elestét kifejezte? . . . Pedig magatok kívántatok győzelmet a nem kereskedőnek és pusztulást bűnös bántalmazójá-

* U. o.

** U. o.

nak. Ilyen a nagy egyéniségek varázsa: bármilyen nagy legyen is bűnük, ha megbűnhődnek, egész csodálatunkat és egész szeretetünket felkeltik maguk iránt: az ellenállhatatlan sors áldozatait látjuk bennük s a búcsúzás és megbocsátás testvéri csókját lehelve hideg, megkékült ajkukra, megpecsételjük vele a halálukkal helyreállt közösségi harmónia diadalát, amelyet bűnükkel megbontottak... Haragra gerjedt a rettegett cár és kérdi Kalasnyikovot: vajjon szántszándékkal vagy akaratlanul ölte-e meg hű szolgáját és legjobb harcosát? Kalasnyikov hazugsággal bizonyára megmenthette volna magát, de a nemes lélek, amelyet kétszer ért oly szörnyű megrázkódtatás — felesége szégyene, mely megbontotta családi boldogságát és az ellenségen kitöltött véres bosszú, amely nem adta vissza régi boldogságát — e nemes lélek az életben már semmi kecsgetőt sem látott s a halált tartotta szükséges írtnak az élet gyógyíthatatlan sebeire... Vannak lelkek, amelyek beérik bármivel, még a régi boldogság maradékaival is; de vannak lelkek, amelyek jelszava: minden vagy semmi, amelyek nem akarnak szégyenfolttal éktelenkedő boldogságot, egyszer homályba borított hírnevet: ilyen volt a daliás kereskedő, a sudár ifjú Sztjepan Paramonovics Kalasnyikov lelke! Megmondta a cárnak az igazságot, de eltitkolta bosszúja okát.

*De hogy mi okból — néked el nem mondom,
Csak az egyedülvaló Istennek mondom el.**

Milyen csodás megnyilatkozása az emberi szív és a régi erkölcsök mélységes ismeretének! Milyen emelkedett, tragikus vonás! Szívesen megy a halálba, csak arra kéri a cárt, „hogyan fogadja kegyébe apró gyerme-

kelt, fiatal feleségét és két testvérét". A cár válaszában élesen, egész félelmetes nagyságában megnyilatkozik Rettegett Iván hatalmas alakja:

— Bizony, szerencséd te kemény, jó legény,
Kalmár gyermeke, vakmerő mérköző,
Hogy a vá'aszod tiszta szívből jött:
Ifjú asszonyod, apró árváid
Saját kincstáramból fogom tartani,
És az öcséid immár ezentúl
Egész országomban, a széles Oroszországban
Adó s vám nélkül kereskedhetnek mindenütt,
Te meg, jó legény, te meg felmégy majd
Magas vesztőhely meredek lépcsőjén
S lázas fejedet a tőkére fekteted.
Én a bárdot kifízetem élesre
És a bakóra fényes ruhát adatok,
Hogy az egész moszkvai nép megtudja,
Hogy még terád is szeretettel tekintek...*

Milyen kegyetlen gúnyolódás, milyen szörnyű szarkazmus! Még a halott is megborzongna tőle sírjában! S mégis, az elítélt felesége iránti kegyességben, gyermekei és testvérei felkarolásában elővillan a cár egyéniségében rejlő nemesség és nagyság fénysugara, mintegy akaratlan elismerése a sors által oly korai és erőszakos halálra ítélt ember értékességének!... Milyen szörnyű tragédia! Maga a sors van jelen, Rettegett Iván személyében, és irányítja lefolyását... S az emberiség történetében aligha lehetne találni egy másik jellemet, amely több joggal személyesíthetné meg a sorsot, min Rettegett Iván!...

A téren gyülekezik a nép; bánatosan szól a harang; a magas vesztőhelyen vidáman járkál a hóhér csupas� kezét dörzsölgetve;

*És a vakmerő legényt fent várja
Míg az ifjú kalmár, a jó harcos,
Édes testvérettől búcsút vesz imígyen.**

Üdvözetet küld velük Aljona Dmitrevnának és megüzeni neki, hogy kevesebbet szomorkodjék s a gyermekeknek ne beszéljen róla.

*Ki is végezték Kalasnytkov Sztyepánt ott
Szörnyű, szégyenletes halállal.
Vérrel, vérpadon fízetett
Szegény szerencsétlen fejével.
Aztán túl a Moszkva folyón temették,
Szabad mezőbe, három út között,
Tula, Rjazany, Vlagytmir hármas útjánál.
S pusztta földből hintettek rá sírhalmot.
Fölé állítottak jávorfa-keresztet.
Arra nyugtalan sze'ek járnak, susognak
Az ő névtelen, kopár sírhalmán.***

S a függöny legördült, a tragédia befejeződött, hőseinek hatalmas alakjai eltűntek szemünk elől, a mult újra mult lett —

*És mi marad
A büszke, harcos férfiakból,
Kik úgy tomboltak — dúltak akkor?****

* U. o.

** U. o.

*** Puskin: Poltava című verséből. Kardos László fordítása.

Mi maradt? A sír, az enyészet és halál komor lakóhelye; de a sír fölött az élet lebeg, az emlékezés uralkodik, némán beszél a hagyomány

*Sok-sok jó ember megy el ott mellette,
Megy az aggastyán — keresztet vet szélesen,
Megy az ifjú — kthúzza magát peckesen,
Megy a lány — s elbúsul szívében,
Megy a kobzos — s elmondja énekét.**

Milyen pazar adót rónak le, milyen gazdag áldozatot hoznak az élők e sírnak! És az érdemes rá, mert nem az élők őbenne, a holtban, hanem ő, a holt támaszt életet az élőkben; rábírja őket, hogy keresztet vessenek, kihúzzák magukat, elszomorodjanak és éneket mondanak! Bennetek keserűséget és szenvedést támaszt a nemes Kalasnyikov kegyetlen sorsa; sajnáljátok a bűnös opricsnyikot is: érthető emberi érzés! De a tragikus megoldás nélkül, amely szíveteket szomorítja, nem lenne ez az annyira ékesszóló, annyira élő, annyira mélyértelmű sír sem, nem lenne a nagy hőstett sem, amely annyira felemelte lelketeket s nem lenne a költő csodálatos éneke, amely annyira megigézett benneteket... S ezért változzék szomorúságtok örömmé s legyen ez az öröm a diadal ünnepe, hogy a halhatatlan legyőzte a mulandót; az egyetemes a részlegest! Aldjuk a lét és a világfenntartó sors megmáshatatlant törvényeit és ismételjük el a költővel a zenei finálét, amellyel ősrégi, dícséretreméltó orosz szokás szerint a guzlásokat arra serkenti, hogy fejezzék be költői éneküket:

* *Lermontov* előbb idézett verséből.

*Hej, fiúk, vidámak, merészek,
 Kobzosok, ifjú zenészek,
 Szívünk daltól részeg!
 Kik ékesen kezdték, ékesen végezzék,
 Mindenkinek legyen igazság, békesség,
 A nagyszívű dús bojárnak dicsőség!
 A szépséges bojárnénak dicsőség!
 Az összes keresztény népnek dicsőség!**

A közönség előtt már ismeretes elbeszélő költemény tartalmának taglalásával az volt a szándékunk, hogy rámutassunk tartalmának gazdagságára, eszméjének életszerűségére és mélységére, ami mind kifejezést nyer benne: ami pedig a képek költőiségét, a színek pompáját, a verselés báját, a lelket tüzes hullámokkal elborító, túláradó érzést, a színezés üdeségét, a kifejezés erejét, a remegő, szenvedéllyel teli lelkesedést illeti — ezeket a dolgokat nem lehet fejtegetni, nem lehet magyarázni... Idéztük a költemény egy egész részletét, ki-ki hadd olvassa és ítélje meg maga. akik nem látják meg ezekben a versekben azt, amit mi látunk, azok számára nincs szemüvegünk s aligha van a világon optikus, aki segíthet rajtuk.

A költemény tartalma — értve rajta az esemény elbeszélését — önmagában is tele van költészettel; ha történelmi tény lenne, az élet költészet és a költészet élet volna benne. De ennek ellenére sem létezne számunkra, ha akár a régi idők naív krónikájában lettünk volna rá, akár valami csoda folytán magunk lettünk volna szemtanúi, holt anyag lenne számunkra, amelybe csak a költő tudna élő lelket lehelni, leválasztva róla az esetlegest, ötletszerűt s harmonikus egészként, a nézőpont és fény követelményeinek megfelelő be-

állításban és megvilágításban mutatva azt be. S e tekintetben nem lehet eléggé csodálni a költőt: ő itt tapasztalt, zseniális építőművész, aki összhangba tudja hozni egymással az épület részeit, hogy a díszítések egyetlen részlete sem látszik fölöslegesnek, hanem szükségszerű és az épület leghélyesebb részeivel egyenlő fontosságú, bár tudatában vagyunk annak, hogy az építész mást is alkalmazhatott volna helyette. Bármilyen figyelmesen vesszük is szemügyre Lermontov költeményét, nem fogtok benne találni egyetlen fölösleges vagy hiányzó szót, vonást, verssort, képet, egy gyenge helyet sem: ebben minden szükséges, teljes, erős! E tekintetben nem lehet ezt a költeményt összehasonlítani a gyűjtőjük — Kirsza Danyilov — nevét viselő népmondákkal: ez gyermeki gagyogás, mely gyakran költői, de gyakran prózai is, gyakran képszerű, de gyakran szimbolikus is, egészében torz és tele van szükségtelen ismétlésekkel; Lermontov költeménye erőteljes, érett s éppen annyira művészi, mint népi alkotás. Azoknak a mesterkéletlen, egyszerű műveknek alkotói egyek voltak a népiségnek bennük élő szellemével; nem tudtak elkülönülni a népiségtől, s ez még önmagát is elfedte bennük; költőnk viszont úgy lépett be a népiség birodalmába, mint annak teljesjogú uralkodója, áthatotta szellemével, összeolvadt vele, de csak azt mutatta, hogy rokon, nem pedig azonos vele; ezt még az alkotás pillanatában is úgy látta maga előtt, mint tárgyat, s éppen úgy önszántából lépett ki belőle más szférákba, mint ahogy beléje hatolt. Ezzel csak költészete elemeinek gazdagságát mutatta meg, szellemének legszorosabb rokonságát hazája népiségének szellemével; megmutatta, hogy hazája multja is éppen úgy sajátja egyéniségének, mint a jelene s ezért ő ebben a költeményben nem mesterkéletlen népi énekes,

hanem igazi művész s ha költeményét nem lehet lefordítani egy nyelvre sem, mert színezetét teljesen az orosz népnyelv adja meg, attól függetlenül ez a költemény művészi alkotás, amely teljességében, az élet egész ragyogásában feltámasztotta az orosz élet egy mozzanatát, a régi Oroszország egy képviselőjét. E tekintetben Borisz Godunov után Rettegett Iván járt a legjobban: Lermontov költeményében roppant alakja ércbeöntve és márványba vésve jelenik meg...

Cikkünk belső szerkezete szerint először Lermontovnak azokról a költeményeiről kellett beszélnünk, amelyekben nem mint abszolút művész, hanem mint befelé élő ember nyilatkozik meg s amelyekből egyedül lehet látni szellemi összetevőinek gazdagságát és a társadalomhoz való viszonyát. Így kezdtük, így is folytatjuk: a tisztán művészi költeményeinek összefoglalása fogja bezárni cikkünket. S ha mégis részletesebben foglalkoztunk a „Vasziljevics Iván cárról, az ifjú opricsnyikról és a vakmerő Kalasnyikov kalmárról szóló ének” című művel, amelyet magunk is művészinak ismerünk el, ezt azért tettük, először, mert benne a művészi jelleg többé-kevésbé föltételezett, hiszen a költő ebben az „Énekben” a régi modort utánozza és a guzlásokkal énekelteni; másodszor, mert ez az „Ének” a költő szellemének a népi szellemmel való közeli rokonsága bizonyítéka és költészete gazdag elemeinek egyikéről tanúskodik, éppen arról, amely sejteni engedi tehetségének nagyságát. Maga a költemény tárgyának kiválasztása is tanúskodik a költő lelkiállapotáról, aki elégedetlen a jelen valósággal és messze száll tőle a múltba, hogy ott keresse az életet, amelyet nem lát a jelenben. De ez a múlt nem érdekelhette sokáig az ilyen költőt: hamarosan meg kellett éreznie tartalmának szegénységét és egyhangúságát s vissza kellett térnie a jelenhez, amely ott élt vére min-

den cseppjében, ott remegett érverésének minden ütőmében, keble minden sóhajában. Nem tud ettől elszakadni! Ez beléje hatolt, köréje fonódott, szívja szíve vérét, követeli tőle egész életét, egész munkásságát! Várja tőle a magáratalálást, sebei és bajai orvoslását. Ő, csak ő tudja ezt véghezvinni, mint a jelen tökéletes képviselője, „gondolatainknak második ura”.⁸ A költő alkotásaiban, amelyek a társadalom baját és betegségeit fejezik ki, a társadalom enyhülést talál bajaira és betegségeire: ennek a gyógyító hatásnak titka a betegség okának felismerése a betegség bemutatása által, amint erről fentebb cikkünkben már szoltunk. Nagy igazságot tartalmaznak a következő egyszerű szavak az ókori agg Héziodosznak „Himnusz a múzsákhoz” című költeményében: „Ha valaki nagy bánatot érez, friss sebet a szívéen, és csak ül keserű gondolatával, a dálnok pedig, a múzsák szolgája, énekelni kezd az első emberek s az Olymposzon élő istenek dicsőségéről — a szerencsétlen azonnal elfeledi bánatát s egvetlen gondjára sem emlékszik: az istenek ajándéka oly gyorsan átalakította őt.”

De ez *általában* a költészet ereje, minden költészet ereje. a saját szenvedéseinket reprodukáló költészet hatása pedig még bámulatosabban mutatkozik meg ugyancsak saját szenvedéseinkben: amint magunkon kívül látjuk meg azokat megtisztulva s a bennük rejlő titkos értelem általános jelentésével megvilágítva, azonnal úgy érezzük, hogy megkönnyebbültünk tőlük.

Korunk par excellence történelmi kor. Minden gondolatunk, minden kérdésünk s azokra minden feleletünk, egész tevékenységünk történelmi talajból nő ki és történelmi talajon áll. Az emberiség már régen túljutott hívő állapota teljességének korszakán: lehet, hogy eljön számára még magasabbrendű teljesség

kora, mint amilyenben valaha is része volt; de a mi korunk a megismerés, a bölcselő szellem, az elmélkedés, a „reflexió” kora.*

A kérdés, ez korunk alfája és omegája. Ha például szerelmet érzünk egy nő iránt, ahelyett, hogy meg-részegegnénk az érzés teljességétől, mindenekelőtt ezt kérdezzük magunktól: mi a szerelem, valóban szeretünk-e? stb. Amikor szerelmünk tárgya felé a kívánság olthatatlan szomjával, nehéz szomorúsággal, a szenvedély egész örületével törekszünk, gyakran meg-lep bennünket a hidegség, amellyel szívünk leglángolóbb vágyainak beteljesülését látjuk — s korunk sok embere magára vonatkoztathatja a Mephisto és Faust közti jelenetet Puskinnál.

... Gyönyörű nőcskéd

— Jól emlékszem — még vad rohamban,

Te vitszont örök nyughatatlan,

Márts új töprengésbe fagyva —

(Noha tudva-tudjuk ml ketten,

Hogy unalomnak gond a magja).

S vajjon tudod-e bölcsem, szentem,

Mit is gondoltál ama percben,

Mtdön kt sem gondolkodik . . ?

Fogalmam stncsen róla. Mit?

Hát ezt? Szerelmes, zsenge bárány,

Be vezettül vágytam reád!

Szűz szívében fűfű, meg ármány

Verte fel a vér ritmusát.

Sugalmas sodró szerelemnek

* Bár az elmélkedés (oroszul razmüslenyije) távolról sem fejezi ki teljesen a „reflexió” szót, de utal oly értelmű jelentésére, ahogy Puskin használta a „Jelenet a Faustból” című költeményében. A francia reflexion jelentése közelebb áll ahhoz, amit a németek a reflektieren, Reflexion szavakon értenek.

*Vetette prédául magát . . .
 Lelkemre most hogy' telepedhet
 Unalom és szörnyű enyészet?
 Most, hogy áldozatomra nézek,
 Az égtérő kéj nyomában
 Már csak a vad utálkozás van.
 Így érezhet a bamba gyl'kos,
 Kt magát vad gáztettre szánva
 Az erdőn egy koldust kiirtott s
 Nyúzott testét szidja-gyalázza.
 Megvásárolt áldozatára
 — Ó, öpke kielégülés —
 Így sandít lopva vén kujon. —
 Végül egy következtetést
 Vontál le, filozófusom.**

Szörnyű! . . De ez nem a világ halála, még csak nem is az öregsége, ahogy az idősebb nemzedék gondolja, amely fiatal'korában, olyan gondtalanul ivott és evett, olyan vidáman táncolt, olyan öntudatlanul élvezte az életet. Nem, ez nem halál és nem öregség: korunk emberei szintén, vagy talán még jobban telve vannak a vágyak szomjúságával, a fellángolások és törekvések emésztő szomorúságával. Ez csak a betegség krízise, amely után a korábbinál jobb egészségi állapotnak kell következnie. Az a reflexió, az az elmélkedés, amely most megmérgezi minden örömünk teljét, a következőkben kell, hogy a bármikori előbbinél magasabbrendű boldogságnak, az élet magasabbrendű teljességének forrása legyen. De jaj azoknak, akik a társada'mi betegség korszakában születnek e világra! A társadalom nem években, hanem évszázadokban él,

* *Puskín. Jelenet a Faustból. Székely Zoltán fordítása.*

az embernek pedig csak egy pillanatnyi élet adatott: a társadalom meggyógyul, de azok az emberek, akikben betegségének krízise kifejezésre jutott, a szellem legnemesebb edényei, esetleg örökre megmaradnak romboló életelemükben...

Bármint legyen is, századunk az elmélkedés százada. Eppen ezért a reflexió (elmélkedés) törvényes eleme korunk költészetének s korunk majdnem összes nagy költői lerótták neki teljes adójukat: Byron a „Manfred”-ben, „Kain”-ban, Goethe különösen a „Faust”-ban; Schiller egész költészete túlnyomóan reflexiós, elmélkedő. Korunkban alig lehetséges az ókori költők értelmezése szerint költészet, amely tudniillik az életjelenségeket a költő személyétől teljesen elvonatkoztatva szemlélte (objektív költészet). Korunkban nem költő s különösen nem művész az, akinek tehetsége alapját nem az ókoriak szemlélődő szelleme s nem az a képesség alkotja, hogy az életjelenségeket a saját személyétől elvonatkoztatva tudja újrateremteni; de korunkban hibának számít, ha a költőből hiányzik a belső (szubjektív) elem. Nem hiába ítélik el még Goethenél is a történelmi és társadalmi elemek hiányát, a nyugodt megelégedést a valósággal, ahogy az van. Eppen ez volt az oka, hogy Schillernek Goethenél kevésbbé *művészt*, de sokkal *embertbb*, *humánosabb* költészete az emberiségben nagyobb visszhangot keltett, mint Goethe költészete.

A belső (szubjektív) elem túlsúlya az átlagos költőknél a tehetség korlátozottságának jele. Náluk a szubjektivitás az egyéniség kifejezését jelenti, amely mindig korlátozott, ha a közösségtől elkülönítve jelenik meg. Rendszerint erkölcsi betegségeikről beszélnek s mindig ugyanazt mondják: ha az ember őket olvassa, önkénytelenül is eszébe jutnak Lermontov e sorai:

*Mit tartozik ránk: szenvedsz-e te, vagy sem?
 Minek nekünk tudni izgalmaid?
 Csalódtá'-e botor reménykedésben,
 Vagy bizalmas gonosz csavába vltt?
 Nézd: melletted közönnyel mén a nép el,
 Szokott útján vszik szokott bajok,
 Ő nem törődik búval, szenvedéssel
 S részvéte éretted fel nem sajog.*

*Pedig alig van közöttük egy is, akit
 Nem kínoztak sötét, nehéz napok,
 Szántván redőket arcaikra addig,
 Míg más nyaktg jóban dúskálgatott;
 Nevetséges ezeknek a te könnyed,
 S panaszaid őket le nem kötik,
 Olybá vesznek, mint a színészt, ki könnyed
 Papirkarddal vág, csapkod, hősködik...**

A nagy tehetségben a belső, szubjektív elem bősége a humanitás jele. Ne féljetez ettől az iránytól: nem fog megcsalni, nem fog tévútra vezetni benneteket. A nagy költő, amikor önmagáról, a saját énjéről beszél, az egyetemesről, az emberiségről beszél, mert az ő egyéniségében minden megvan, ami az emberiség életét alkotja. S ezért az ő szomorúságában mindenki felismeri saját szomorúságát, az ő lelkében mindenki ráismer a magáéra s nemcsak *költőt*, hanem *embert* is lát benne, emberi alapon testvérét. Bár a nagy tehetséget mindenki önmagával összehasonlíthatatlanul magasabbrendű lénynek ismeri el, mégis mindenkinek tudatában él, hogy rokon vele

* *Lermontov*. Ifjú ábrándozó című verséből Szabó Endre fordítása.

Eppen ez készítetett bennünket arra, hogy különös figyelmet szenteljünk Lermontov szubjektív* költeményeinek s még örüljünk is annak, hogy ilyen több van, mint tisztán művészi. E jellegzetesség alapján ismerjük fel benne az orosz, a *népt* költőt a szó legmagasabbrendű és legnemesebb értelmében, azt a költőt, akiben kifejezést nyert az orosz társadalom egy történeti mozzanata. S az ilyen költeményei mind mélyek és sokatjelentők, bennük a szellem kincseiben dúskáló természet, nemes emberi egyéniség jut kifejezésre.

A „Vasziljevics Iván cárról, az ifjú opricsnyikról és a vakmerő Kalasnyikov kalmárról szóló ének” megjelenése után Lermontov az irodalom porondján a „Gondolat” című verssel jelent meg, amely mindenkit bámulatba ejtett a verselés gyémántszerű szilárdságával, a viharos lelkesedés egetrázó erejével, a nemes felháborodás és mélységes szomorúság roppant energiájával. Azóta Lermontov költeményei egymásután jelentek meg s már neve aláírásával.

A költő szájalommal tekint az új nemzedékre, hogy jövője vagy „sívár vagy sötét”, hogy meg kell öregednie a megismerés és kétkedés súlya alatt; szemére veti, hogy elméjét meddő tudománnyal szikkasztotta ki. Ebben nem érthetünk egyet a költővel: *a kétkedéssel* valóban így áll a dolog: de valami fölös *megismerést és tudományt* nem látunk, még „meddőt” sem: ellenkezőleg, a megismerés és tudomány hiánya nemzedékünk betegségei közé tartozik:

*Többé-kevésbbé iskoláztunk
Mí oroszokul eleget.***

* Ismételjük, hogy a „szubjektivitás” szót itt a szellem belső elemének értelmében értjük, nem pedig a korlátozott egyéniség kifejezése értelmében, amint régebben értették.

** *Puskin*: Anyégin. Bérczy Károly fordítása.

Az még jó benne, ha cserébe az elvesztegetett életért legalább a tudásban leltük volna gyönyörűségünket: ez legalább valami nyereség lenne! De az ilyen mozgalmas társasélet fáradság és tanulás nélkül juttatott bennünket a tudás birtokába s ez a gyökeretlen gyümölcs, el kell ismerni, megkeserítette szánk ízét: csak jóllakatott, de nem táplált bennünket, csak eltompította, de nem gyönyörködtette ízlésünket. Ez közönséges és szükségszerű jelenség minden olyan társadalomban, amely a természetes közvetlenségből öntudatos életbe megy át, olyan életbe, mely nem saját belső adottságaiból nőtt és érett ki, hanem amelyet fejlett népektől plántáltak át. Mi e tekintetben *önhtibánkon kívül hibásak vagyunk!*

*Nagy klncset őrzünk már bő'csőnktől kezdve:
Apák bűnét s elkésett szellemét.
A kinzó életet úgy járjuk, célt keresve,
Mint idegenek ünnepét.**

Milyen hű kép! Milyen pontosság és eredetiség a kifejezésben! Igen, az atyáink szelleme számunkra elkésett szellem: nagy igazság!

*Gyűlölni vagy szeretni — nekünk csak szeszély ez,
Semmit sem áldozunk szerelemért, dühért
És lelkünk akkor is titkos hideget érez,
Mildön tűz tölti el a vért!
Mindent, mi ősetnknek dús kéj volt, mi únunk:
Kedélyes-féktelen élvhajhászásokat.
Dicsőség és öröm nélkül vitsz sirtg utunk,
Szemünk meg hátra pislogat.
Mi bús tömeg gyanánt, jöve s már meghaladva*

* *Lermontov*: Gondolat című költeményéből. Radó György fordítása.

*Járjuk zaj- s nyomtalan a földi téreket,
 Utókorunknak sem termő eszmét nem adva,
 Sem lángésszel megkezdett műveket.
 S porunkat majd mint zord honpo'gár s egyben
 Becsmérli, megvett a kései család, bíró
 Fájdalmas gúnnyal, mint a számadásra hívó
 Utód a tékozló atyát!**

E sorokat vérrel írták; sértett szellem mélységéből törtek elő. ez olyan ember feljajdulása, sóhaja, aki számára a belső élet hiánya ezerszeresen rémesebb rossz, mint a fizikai halál! ... S az új nemzedékből ki ne találná meg benne saját tompultságának, lelki szenvtelenségének, belső sívárságának megoldását és ki ne felelne rá saját feljajdulásával, sóhajával? Ha „szatírán” nem jókedvű szellemeskedők vigyorgását kell értenünk, hanem a méltatlankodás mennydörgését, a társadalom szégyenétől megbántott szellem viharzását, akkor Lermontov „Gondolat”-a szatíra és a szatíra törvényes költői műfaj. Ha Juvenalis szatírái az érzelem ugyanilyen viharzását, a lángoló szó ugyanilyen hatalmas erejét árasztják, akkor Juvenalis valóban nagy költő.⁹

Ugvanannak a kérdésnek másik oldalát a „Költő” című vers fejezi ki. Egy arannyal cifrázott iátéktőr a költőnek eszébejuttatja azt a szerenét, amelyet a halálnak és bosszúállásnak ez az eszköze azelőtt játszott. S most? ... Haj!

*Mert senkinek szokott, gondoskodó keze,
 Nem tisztogatja, nem becézi
 S feltratát, miként imát hajnal fele,
 Nagy-buzgón senki sem idézi.*

* U. o.

Korunk költője, ah, te elkényeztetett,
 Eltékozoltad kiváltságod:
 Aranyra váltva fel hatalmadat, melyet
 Egész világ némán imádott!
 Hajdan bőszen harcosok vérét tüzelte fel
 Zengő szavad, mint órvás örvény;
 Kellett a népnek, mint ivónak a kehely,
 Mint ájtatos órán a tömjén.
 Versed mint Isten lelke szállt a nép fölött
 S dicső eszméd hangja hajdan
 Zúgott, mint vécse* tornyában harang dörög
 Nagy ünnepen s országos bajban.
 S most — únjuk versed üres, kongó szavát,
 Megvetjük a szilporkák táncát.
 Mint agg szépasszony, éppúgy ez az agg világ
 Pírosítóval rejti ráncát.
 Felébredsz-e megint, próféta, gúny fia?
 Vagy már soha, bosszúról zengve,
 Aranytokjából többé nem repül ki a
 Szégyenrozsdával mocskolt penge?**

Itt van az a viharos lelkesedés, az a remegő, a saját teljességétől leroskadó szenvedély, amelyet Hegel Schillerről pátoznak nevez!... Nem, ilyen verseket csak versekben lehet dicsérni s még hozzá ugyanilyenekben... S a gondolat?... Itt nem kereshetjük a tények statisztikai pontosságát; azt kell látnunk, hogyan ábrázolja a költőt — és ki ne ismerné el, hogy az, amit Lermontov a költőtől követel, a költői szolgálat és hivatás kötelességei közé tartozik. Nem a költőnek, nem a nemes Schillernek jellemzése-e ez?

* Vécse: ó-orosz városigazgatási szerv — polgárok tanács-testülete és annak épülete.

** Lermontov: Költő. Radó György fordítása.

Az „Ifjú ábrándozó” című költemény az előző kettővel együtt hármasköröt alkot. Ebben a költő megoldja az igazi ihlet titkát, felfedve a hamis ihlet forrását. Vannak költők, akik versben és prózában látszatra bámulatos erővel és zengzetességgel írnak, de akiknek olvasása úgy hat a lélekre, mint a széngáz vagy súlyos kábulat, és műveik, melyek különösen az ifjúságot vonzzák, valahogy igen gyorsan elpárolognak a fejből. Ezekről az emberekről nem lehet megtagadni a tehetséget, sőt az ihletet sem, de

*Híába benne égt jelt keresned,
Véred buzog, vagy túlerőd feszül,
Jobb, hogyha békét hagysz végképpen ennek
S az élettel törődöl egyedül.*

*S ha tán vagy egy szerencsés pillanatban
Rég alvó lelked megnyilatkozik
S eddig nem hallott hangok zengenek abban,
S mindez egy dalba átkívánczik:
Ne hajts rájok, fordulj el legottan,
Vesd rájok a feledés szőnyegét,
Csengő szavakban és kímért sorokban,
Nem lesz a'más, mint a mi volt előbb.*

*Ha szomorúság ostromolja lelked,
Vagy megkap egy viharzó szenvedély,
Nem jó az emberek közé kimenved,
Inkább magadban, elrejtőzve élj.
Izzó sebét szívednek lopva rejtse el,
Mások azon minek bámuljanak?
Másképp meg kell alkudni önsziveddel
S mega'ázni ezáltal önmagad.**

* Lermontov: Ifjú ábrándozó című költeményéből. Szabó Endre fordítása.

Puskin fellépése óta irodalmunkban azelőtt soha nem hallott panaszok jelentkeztek az élet ellen, forgalomba került egy új szó, a „kiábrándultság”, amelynek most már sikerült elavulnia és érzelgőssé válnia. Az elégia váltotta fel az ódát és az irodalom uralkodó műfaja lett. A költők nyomán még a silány versfaragók is énekelni kezdtek.

*Hervadtnak dallá életét —
S tizennyolc évet még nem élt!**

Világos, hogy ez társadalmunk életreébredésének korszaka volt: az irodalom először kezdett ekkor a társadalom kifejezőjévé válni. Az irodalomnak ez az új iránya teljes kifejezést nyert Puskin bámulatos alkotásában, a „Démon”-ban:

*Akkor, midőn még új volt nekem
Az élet minden oldala, —
Leány nézése, fű a réten
S az éji csalogány dala —
Midőn emelkedett érzések,
Szabadság, hírnév, szerelem,
S a mindent eltörlő művészet
Vadul átcsaptak szivemen,
Körülölelt remény és kellem,
— Egyszerre elborult a fény
S váratlanul egy sanda szellem
Toppant titokban én elém.
Találkozásunk fájó emlék,
Szemén láttam gúnyos mosolyt,
S mindíg oly szó pergette nyelvét,
Mely méregként belémhatolt.*

*Szünet nélkül rágalmat ontott,
 Vakon kísértve az eget,
 Mindent, mi szép, ábrándnak mondott,
 Mindent, mi hőst, megvetett.
 Szabadságot, szerelmet nem hitt,
 Csak megvetést a lét tránt,
 S a gazdag természetben semmit
 Aldón említnt nem kívánt.**

Ez a kételkedés démona, az elmélkedés, a reflexió szel-
 leme, amely szétrombolja az élet minden teljességét,
 megmérgezz minden örömet. Különös dolog: felébredt
 az élet és karöltve jött vele a kételkedés — az élet el-
 lensége! Puskin „Démon”-a azóta örök vendégként ná-
 lunk maradt s gonosz, gúnyos mosollyal hol itt, hol
 ott jelenik meg... De ez még nem minden: hozott ma-
 gával egy másik démont, még rémesebbet, még inkább
 talányosat.

*Búban s unalomban magadra maradva mi vár
 A fájdalom pillanatában?
 A vágyak? ... hűába a vágyak, mi haszna ma már?
 Az év rohan... s élsz a magányban.
 Szeretni? ... Ugyan kit? Hol van a hű szerető?
 Örök szerelemre ki képes?
 S magadba tekintve: mit értél? A mult: temető,
 A kin s az öröm elenyészett! ...
 S a szenvedély célja mi volna? Ha szó'al az ész,
 Eltűntk e kór sava-borsa,
 S meglátja az ember, ó látja, mtdőn odanéz,
 Mily ostoba tréfa a sorsa.***

* Puskin. Démon. Radó György fordítása.

** Lermontov: Búban s unalomban... Mándy Stefánia
 fordítása.

Rémes a földalatti szenvedésnek, a szinte földöntúli kínlódásnak ez a tompa, síri hangja, minden reménynek, minden emberi érzésnek, az élet minden varázsának ez a lélekrázó rekviemje! Megborzong tőle az emberi természet, megdermed az ereken a vér, és az élet korábbi tündöklő alakja undok csontvázként jelenik meg, amely fojtogat bennünket csontos ölelésével, rank mosolyog és ajkunkhoz tapad csontos állkapcsaival! Ez nem a szellemi diszharmónia, a szívbeli kétségbeesés múló pillanata: ez az egész életnek halotti éneke. Akik nem ismerik tapasztalatból a benne kifejezett lelkiállapotot, akiknek egyéniségében nincs meg e vers rémes disszonanciáinak lehetősége, azok természetesen nem fognak benne egyebet látni, mint szomorkás tartalmú kis költeményt és igazuk lesz; de az, aki nem egyszer hallotta önmagában síri dallamát s ebben a versben csak a számára oly ismerős érzés művészi kifejezését pillantotta meg, az nagyonis mély értelmet fog neki tulajdonítani, nagyonis magasra fogja értékelni és főhelyre állítja a költészet legnagyobb alkotásai között, amelyek, Eumenidész fákláihoz hasonlóan, valaha is bevilágítottak az emberi szellem feneketlen mélységeibe... És milyen egyszerű a kifejezése, milyen természetes és szabadon folyó a verselés! Az ember szinte úgy érzi, hogy az egész költemény egy szempillantás alatt magától ömlött ki a papírra, mint a már régóta kitörni készülő könnyek áradata, mint a forró vérsugár a sebből, melyről hirtelen letépték a kötetet...

Emlékezzetek vissza „Korunk hőse”-re, emlékezzetek *Pecsorinra*, erre a különös emberre, aki egyrészt gyötrődik az élettel, megveti azt és önmagát is, nem hisz benne, de önmagában sem s aki a kielégíthetetlen vágyak és szenvedélyek feneketlen szakadé-

kát hordja magában, másrészt fut az élet után, hajszolja benyomásait és ész nélkül megittasodik varázsától; emlékezzetek szerelmére Bela, Vera és Mary hercegnő iránt, aztán értsétek meg ezeket a sorokat:

*Szeretni? ... Ugyan kit? Hol van a hű szerető?
Örök szerelemre ki képes?*

Igen, lehetetlen! De miért van akkor a szerelemnek ez az örült szomjúhozása, minek az örök szerelem büszke ideáljai, amelyekkel ifjúságunk elé megyünk, ez a büszke hit az érzelem változatlanságában és valóságában? . . Ismerünk egy költeményt, amelynek tartalma kifejezi korunk titkos betegségét s amely néhány évvel ezelőtt még értelmetlennek is látszhatott, most pedig sokaknak nagyon is sokat jelent. 'me ez az:

*Én nem szeretlek: és ez sorsom rendelése,
hogy nem szeretve — már kihűljek én —
én nem szeretlek: és ez lelkem szenvedése,
hogy senkit itt meg ne szeressek én.
Ne átkozz engem! Én a bűvös pillanatban
becsaptalak, a sorsot is, s magam,
míddön könnyek között, ó kedves, néked adtam
e szívet, me'y tétlen s haszontalan.
Én nem szeretlek, ám, ha egyszer mást szeretnék,
keservesen megvetném lelkemet.
Ó bánatos, bolond, ki így stratja vesztét,
s mindezt azért, mert téged nem szeret.**

Hát régebben ilyen nem volt? Vagy talán azelőtt ennek nem tulajdonítottak nagy fontosságot: amíg szerettek — szerettek, ha megszűnt a szerelem — nem bán-

kódtak rajta; sőt, ha szenvedélyükben azzal a kötelékkel kapcsolódtak egymáshoz, amely örökre meghatározza két lény sorsát, aztán azt látták, hogy nem egymáshoz valók, ahelyett, hogy kétségbeestek volna a szörnyű láncoktól, átadták magukat a renyhe megszokásnak, *összeszoktak* s a büszke ideáloknak, az érzelem teljének szférájából közömbösen átmentek a hétköznapi élet nyugodt, tisztos állapotába? ... Hiszen minden korszaknak megvan a maga jellege! ... Korunk emberei talán túl sokat követelnek az élettől, túlságosan féktelenül adják át magukat a képzelet varázsának, úgy, hogy pazar elképzeléseik után a valóság már nagyon színtelennek, halványnak, hidegnek és sívárnak tűnik fel előttük? Korunk emberei talán nagyon komolyan veszik az életet, túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanak az érzelemnek? ... Az életben talán valami magasztos szolgálatot, szent titkot látnak s inkább egyáltalán nem akarnak élni, mint úgy, ahogy általában élni szoktunk? ... Talán túlságosan egyenesen tekintik a dolgokat, túlságosan lelkiismeretesek és pontosak a dolgok megnevezésében, túlságosan őszinték magukkal szemben: ha elnyujtva ásítanak, nem akarják magukat túláradóan lelkeseknek nevezni és sem másokat, sem magukat nem akarnak becsapni hazug érzelmekkel, nem akarnak gólyalábakra állni? ... Talán túlságosan lelkiismeretesek és becsületesek más emberek sorsát illetően s ha a másik lénynek szerelmet és boldogságot ígértek, azt gondolják, hogy feltétlenül meg kell neki adniuk egyiket és a másikat is, ha pedig nem látnak lehetőséget ennek a teljesítésére, átadják magukat a bánatnak és kétségbeesésnek? ... Vagy talán megfosztva a társadalommal való együttérzéstől, megnyomorítva annak rideg körülményeitől, azt látják, hogy nem veszik hasznát a gazdag egyéni-

ség, a mély szellem bőkezű ajándékainak és korcsszülöttneknek érzik magukat? Lehet, sok minden lehet!...

Lermontov valamennyi verse közül a „Búban s unalomban” című különlegesen magára vonta a régi nemzedék neheztelését. Furcsa emberek! Egyre azt képzelik, hogy a költészetnek mindig csak koholnia kell valamit s nem az igazság papjának kell lennie, csilíngeléssel kell szórakoztatnia s nem az igazságot mennydörögnie! Egyre azt képzelik, hogy az emberek gyerekek, akiket mondókákkal meg lehet igézni, vagy apró mesékkel el lehet szórakoztatni! Nem akarják megérteni, hogy ha valaki már tud egyet-mást, az nevet a költő és a moralista bizonykodásain, tudva azt, hogy ők maguk sem hisznek bennük. A valóságnak e költeményhez hasonló igaz bemutatását a mi különceink erkölcsteleneknek tartják. Bouilly és Genlis neveltjeiként, azt gondolják, hogy az igazság önmagában nem a legmagasabbrendű erkölcsiség... De gyermekes eltévelyedésüknek legjobb bizonyítéka a következő: ugyanabból a költői szellemből, amelyből ilyen vigasztalan, az emberi szívet megdermesztő hangok törtek fel, ugyanabból a szellemből támadt a reménynek, az étellel itt az életben való megbékülésnek és az üdvösségnek ez az imádságos, balzsamos melodája.

*Mikor már nem bírom tovább
a gyötrelmetmet,
hang csendül a gyászomon át,
mennyei üzenet.
Szavai szentség és erő
és összhang és zene,
az éggel összebékítő
szépség költészete.
S a kétely sziklája nehéz*

*szivemről legörög:
hlszek, és majdnem sírok, és...
És úgy megkönnyülök!**

Költőnk szellemének másik oldalát mutatja be ki-tűnő költeménye: „A. I. O. emlékének”:¹⁰ ez az édes melódiája mélységes, de csendes gondolatnak, erős, de szemérmes, magába zárkózott érzésnek... Van ebben a költeményben valami szelídség, bensőség, valami vi-gasztalóan lelketnyugtató...

*De mindvégig, pályája rögös útján,
— Bár nagy tömegben, bár lakatlan pusztán, —
Szívében halk érzést melengetett,
Szemében tiszta, két tekintetet,
Hangján gyermekkacajt, üde beszédet:
Hitt az emberben s abban, hogy jön egy más élet.
S barátaitól távol halt meg ő...
Kedves Szásám, lebegjen rajtad béke!
Szíved, melyet fed idegen mező,
Pihenjen, mint barátságunk emléke,
Mitt lelkem rejt, e néma temető.
Meghaltál, mint sok más: mély csendbe veszve,
De nem törtél meg. És a titkos eszme
Lengett még akkor is fejed felett,
Midőn örök álmra hűnyt szemed.
S a végső szót, mellyel halálod vártad,
Nem értették azok, kik körülötted álltak.
Hazádat üdvözölte tán e szó,
Vagy ezzel hívtál egy távol barátot,
Vagy ifjú életed volt sírató,
Vagy torkod csak végső jajsztót kláltott?*

* Lermontov: Az ima. Szabó Lőrinc fordítása.

...Életműved minden terve,
 Nagy eszméd is — nyom nélkül szétfoszolt,
 Mint köd, mely esti felhőkből gomolyg
 S megcsillan, míg a szelő ellibbent.
 Hová, mi végre? — honnan? — ezt nem kérde
 senki...*

S milyen grandiózus, az egésznek hangjával harmonizáló képpel fejeződik be ez a költemény.

Szereted a zúgó tengert, kék rónák csendjét,
 S a csipkézett, zord hegygerinceket.
 S hol ismeretlen sírod elterül,
 Mi életedben kedves volt neked,
 Mindaz — csodás sors! — ottan egyesül.
 A néma róna kék — ezüstbe szőtt
 Koszorúként a Kaukázus áll ott,
 Tenger felett álmódva zordon álmod,
 Mint óriás, akit pajzsára dőlt,
 S kóbor hullám meséjét így hallgatja.
 Örökké mormol a Fekete-tenger habja.**

Íme a valóban végtelen a gondolatban és kifejezésben egyaránt; íme ez az, amit az esztétikában a magasztos (sublime) fogalmán kell érteni...

Nem idézzük a csodálatos „Imádság”-ot, amelyben a költő az istenanyának, a „hideg világ forró közbenjárójának” ajánlja az ártatlan szűzet. Bárki legyen is ez a szűzlány — akár a szíve választotta, akár kedves húga — nem ez a lényeg; de mennyi szelíd bensőség van e vers hangjában, mennyi mesterkéetlen gyengédség; milyen balzsamos, meleg, nőies érzés!

* Lermontov: A. I. O. emlékének című költeményéből.
 Radó György fordítása.

** U. o.

Mindez megindít egy galambtermészetű emberben, de egy robusztus és büszke szellemben, egy oroszlántermészetben — minden inkább, csak nem ellágyító...

Milyen gazdag elemek alkotják ennek az embernek a költészetét, milyen különféle motívumokkal és hangokkal zengnek és áradnak melódiái! Itt van például egy vers, címe: „Január elsején”. Olvasásakor megint teljesen új világba kerülünk, bár benne ugyanazt a gondolkodásmódot, ugyanazt a szívet, egyszóval ugyanazt az egyéniséget találjuk, mint az előbbieken. A költő azt mondja, hogy milyen gyakran — a tarka tömeg zajában a körülötte fel-felbukkanó, lélektelen egyének, *illendőséggel bevont maszkok* között, amikor hideg kezeit hanyag merészséggel érintik meg a divatos szép hölgyek már *régóta nem félénk* kezei — milyen gyakran támadnak fel benne a régi ábrándok, az elvesztett évek szent hangjai...

*Gyermekek érzem most magam; köröskörül
Minden hely ismerős: a kastély ott fölül,
A kert s a rombadőlt melegház.
Az alvó tóra zöld hálóként fű omolt
S a tó mögött falu ködlik, fel-felgomolyg
A messzi tájra ősz pára.
Sötét fasorban én járok. Cserjék mögött
Hunyorg az esti fény, sárgult avar zörög,
Mig óvatos láb lép reája.**

Csak Puskinnál lehet ilyenféle képeket találni! Amikor pedig — folytatja — az embertömeg *elriasztja ábránd-jatmat,*

* *Lermontov*: Január elsején című költeményéből. Rado György fordítása.

*Hogy szétrebbenne ez a duhaj társaság,
Ha én szemük közé vágnám versem vasát,
Melyet kín és harag kovácsolt!...**

Ha Lermontov költeményei nem mind egyformán a *legjobbak* volnának, akkor ezt a legjobb egyikének lehetne nevezni.

Az „Ujságíró, olvasó és író” alapeszméjével, formájával és művészi értékével Puskinnak „A könyv-árus beszélgetése a költővel” című versére emlékeztet. E darab társalgási nyelve a tökéletesség netovábbja; az ítéletek találó volta, a finom és maró gúnyolódás, a nézetek és megjegyzések eredetisége és megdöbbentő helyessége bámulatra méltó. A költő vallomásában, amellyel a költemény befejeződik, könnyek csillognak, érzés ég. A költő egyénisége ebben a vallomásban mint a legnagyobb mértékben nemes egyéniség nyilatkozik meg.

„Egy kisfiúhoz” — ez a kis lírai költemény egész elbeszélést tartalmaz, amely célzásokkal van kifejezve, de azért nagyon jól érthető. Oh, milyen mélyen tanulságos ez a történet, mennyire megrázza a lelket!... Benne vannak a megcsalt szerelem fojtott zokogásai, a vérző szív feljajdulásai, a kegyetlen átkok és talán a megpróbáltatással megbékélt női szív áldása is... Mennyire szeretlek téged, gyönyörű gyermek! Azt mondják, hasonlítasz *ő*höz s bár a szenvedések időelőtt megváltoztatták, de képe szívemben él...

... És te, szeretsz-e engemet?

*Vajjon nem únod, hogy kezem folyton ctrógat?
Szemedre vajjon nem túlgyakran hintek csóko?*

Orcádat könnyetm nem égették-e ki?

Figyelj! Fájdalmamról egy szót se szólj neki,

* U. o.

*Ne is említsd nevem... Minek? Gyermek-beszéded
 Nyomán őbenne tán harag vagy bánat ébred.
 De nékem mondd csak el: vajjon, ha jött az est,
 Midőn ő átkarol s szentkép tövében esd,
 Gyermek-fohászt suttog néked, magához vonva
 És apró ujjaid kereszt jelébe fonva,
 Te meg a sok kedves, régtől ismert nevet
 Utána mondtad... — mondd: nem tanított-e meg,
 Hogy még valakiért rebegj forró imákat?
 S nem mondott egy nevet, amelybe belesápadt?
 Ha elfelejtetted azóta, akkor jó;
 Ne emlékezz reá. Mi a név? Pusztá szó.
 Bár adná Isten, hogy e titkot meg ne fejtse,
 De hogyha valaha, valamiként, esetleg
 Mégts feltismernéd — elmúlt gyermek-időd
 Jusson eszedbe és átkod ne érje őt.**

Miért nincs itt megbánás? — kérdik a moralisták. Tegyük fel, uraim, a szemüveget és meglátják, hogy a költemény hőse azt kérdezi a gyermektől, vajjon nem tanította-e arra ő (az anyja), hogy még valakiért imádkozzék, nem ejtett-e ki sápadva egy nevet, amelyet a gyermek azóta elfeledett?... Kéri a gyermeket, hogy ne átkozza meg ezt a nevet, ha meg fogja tudni. Ez az erkölcsiség igaz diadala!

A költői gondolat néha az életet alkotó körülmények egyikéből születhetik; de a leggyakrabban, sőt majdnem mindig a költői gondolat nem más, mint a valóságnak egy lehető esete s ezért a költészetben egyáltalán nincs helye az ilyen kérdésnek: „megtörtént-e ez?”, hanem a költészetnek mindig egyértelműen erre a kérdésre kell válaszolnia: „lehetséges-e ez, megtörténhet-e ez a valóságban?”. Maga a körül-

* *Lermontov:* Egy kisfiúhoz. Radó György fordítása.

mény esetleg csak, hogy úgy mondjuk, lökést adhatott a költőnek a költői eszme felé s minthogy már kifejezést nyert a versben, már egészen más, új, soha meg nem történt, de megtörténhető dologgá vált. Ezért minél magasabbrendű a költő tehetsége, műveiben annál több olyasmit találunk, ami ráillik a mai életünkre s más emberek életére is. Sőt: az általunk át nem élt körülményekben is mintha számunkra már tapasztalatból közletről ismert dolgot ismernénk fel s akkor megértjük, hogy amikor a költészet a részlegest fejezi ki, miért kifejezése az egyetemesnek. Ha elolvassátok Lermontov „Szomszéd”-ját, bár sohasem voltatok hasonló körülmények között, de az lesz az érzésetek, mintha valamikor már lettetek volna börtönben, szeretétek a láthatatlan szomszédot, akit fal választott el tőletek, hallgattátok lépteinek egyenletes hangját és bánatos énekét s magatokban így szóltatok hozzá:

*S az esti csendben azon a dalon
Csüggök, mely fölcsendül tenálad.
Mit mondasz, nem tudom — érzem csupán,
Amint a szádból hang bús hang után,
Mint fájó könny, peregve árad.*

*Múlt ifjúság, remény és szerelem
Emléke vesz erőt a lelkemen
S repült innen messze, távol...
Vágyakkal, szenvedéllyel megtelek,
Vérem buzog — s szememből úgy pereg
Könny könny után, mint hang a szádból.**

Az erős léleknek ez a szelíd bánkódása, ezek a bús melódikus hangok, amelyek úgy ömlenek egymás-

* Lermontov: A szomszéd. Győri-Juhász fordítása.

után, mint a könnyek; ezek a könnyek, amelyek úgy folynak egymásután, mint a hangok — mennyi titokzatos, kimondhatatlan, de a szív számára annyira érthető van bennük! A költészet itt zene lesz: itt a körülmény, mint az operában csak indoka a hangoknak, célzás titkos értelmükre; itt az élet egy esetéről le van hántva minden anyagszerű külső burok s csupán a tiszta éter van kivonva belőle, a fény napsugara, amely mint lehető benne rejtett... Az ebben a költeményben kifejezett helyzetkép lehet, hogy tény, de maga a költemény úgy viszonylik ehhez a tényhez, mint ahogy a természetes rózsához viszonylik a költői rózsza, amelyben nincsen semmi durva anyagszerű, amely a természetes rózsát alkotja, hanem amelyben a természetes rózsának csak gyengéd pírja és illatos lehellete van meg...

Harmonikusan és kellemesen jut kifejezésre a költő gondolata ezekben a költeményekben: „Ha hullámszik a sárgálló mező”, „Elváltunk, de képed”, és „Miért” — s szomorúan és fájdalmasan a „Hálaadás” című versben. Meg kell állnunk az utóbbi kettőnél. Ezek rövid, látszólag hiányzik belőlük minden egyetemes jelentőség s nem tartalmazznak semmiféle eszmét; de istenem, milyen hosszú és szomorú történetet tartalmaz mindkettő! Milyen mélyértelműek, mennyire tele vannak gondolattal!

Ó fáj a szívem, kedves, mert nagyon szeretlek

És jól tudom, mi kell az embereknek.

Virágzó lényedet alattomos beszéd

Tépázza majd és sírni fogsz ezért.

S lesz minden drága napnak ára szörnyű bánat!

*Ó fáj a szívem, kedves, mert olyan vidám vagy.**

* Lermontov: Miért című költeményéből Mándy Stefánia fordítása.

Ez a zene sóhaja, a bánat melódiája, a szerelem szelíd szenvedése, ez a Sors viharától megtépázott és megtört szív utolsó adománya a gyengéden és mélyen szeretett egyénnek! ... S milyen bámulatos egyszerűség a versben! Olyan érzés beszél itt, amely annyira telített, hogy nincs szükség költői képekre, hogy kifejezhesse magát; nem kell neki cicoma, nem kell diszítés, önmagáért beszél, prózában is maradéktalanul ki lehetne fejezni ...

Hála, Uram, köszönet mindenért:

**A szenvedélyért, mely ctkázva jár át,
A tanulságért, mit düh s árulás ad,
A mérges csókért, mely üdvöt ígért,
A tűzért, mely htába gyúlt ki bennem,
S minden csalódásért, ami ért;
Csak egyet kérek — azt, hogy már ne kelljen
Soká hálásnak lennem mindezért.**

Milyen titkos gondolat rejlik ebben a szomorú „hálaadásban”, az érzésben és az életben csalatkozott szívnek ebben a szarkazmusában? Jó minden: a szenvedélyek titkos kínjai, a könnyek keserősége, az élet minden csalódása, de még jobb, ha ezek nincsenek, bár ezek nélkül nincs semmi, amit a lélek kér, ami a lelket éltet, ami annyira szükséges neki, mint lámpába az olaj! ... Ez belefáradás az érzésbe; a szív békéért és pihenésért esd, bár nem élhet zaklatottság és mozgás nélkül. Ennek a darabnak pendant-ja lehet Lermontov új költeménye, a „Végrendelet”, amely az *Otye csesztvennűje Zapszki*-nek ebben a füzetében jelent meg: ez búcsúztató éneke az életnek és minden illúziójának s annál megdöbbentőbb, mert hangja nem fojtott

* Lermontov: Hálaadás. Szabó Lőrinc fordítása.

és nem is harsogó, hanem hűvösen nyugodt; a kifejezés nem lángol és kepekkel sem csillog, hanem kozonyös és prozaí... E versnek gondolata: a rossz vagy jó — mindegy; hogy a jobbat cselekedjük, nem a mi akaratunktól függ, ezért hadd menjen minden úgy, ahogy akar... Ez már nem is szarkazmus, nem gúny és nem panaszkodás: nincs mire haragudni, nincs mire panaszkodni — mindegy! Az apját és anyját sajnálja elkeseríteni... Mellettük van a szomszédasszony — ő nem fog a költő felől kérdezősködni, de nincs miért sajnálni az üres szívet, hadd sírjon egyet: hiszen nem kerül neki sokba! Szörnyű!... De a költészet maga a valóság s ezért kérlelhetetlennek és kíméletlennek kell lennie, amikor arról van szó, hogy mi van és mi szokott lenni... Az embernek pedig szükségképpen át kell mennie ezen a lelkiállapoton. A zenében a harmóniát a disszonancia határozza meg, a lélekben a boldogságot a szenvedés, az érzelem túlaradását az érzelem kiszikkadása, az erős életszerűséget az élettelenység: ezek olyan szélsőségek, amelyek mindig együtt lakoznak egy szívben. Aki nem szomorkodott és nem sírt, az nem fog örövendezni, aki nem volt beteg, az nem fog meggyógyulni, aki nem volt élőhalott, az nem is fog feltámadni... Szánjátok a költőt vagy inkább magatokat: mert hiszen azzal, hogy megmutatta nektek lelke sebeit, a ti saját sebeiteket mutatta meg nektek; de ne essetek kétségbe sem a költő, sem az ember miatt: egyiknél is, másikinál is borúra derű, örömtelenségre remény következik...

*Reménység! ... ügylehet, az évek még ígérnek,
Talán a bölcsesség s a télt kétkedések
Havában holt utragok magvat megérnek
S bimbóba szöknek még a régt szenvedések!**

* *Kljusnyikov*: Tavasz című költeményéből. Mándy Stefánia fordítása.

Két fordítás Byronból, a „Héber melódia” és „Albumba” szintén költőnk lelkivilágát fejezi ki. Ezek a szív fájdalmai, a kebel nehéz sóhajtásai; sírfeliratok elveszett örömök síremlékein...

*Legyen vad áradat dalod,
a vígság nékem idegen,
Ó, dalnok, sirni akarok,
különben szétszakad szívem,
Mert bánatban nevelkedett
s örökké sajgott ha'lgatag;
s az ítélet elérkezett:
most dalt kíván — vagy megszakad.**

Az „Ág a Szentföldről” és a „Viharfelhők” átmenetet képeznek költőnk szubjektív költeményeitől a tisztán művésziek felé. Mindkét darabban még látható a költő egyénisége, de mindkettőben látható, amint odahagyja lelke belső világát és áttér a „magasztossággal teli teremtés” szemléletére. Közülük az első a szív áldásos békéjét, az imádság melegét, a szentség szelíd szellemét árasztja. Erről a költeményről ugyanazt lehet elmondani, amit benne az ágról mond a költő:

*Óvott egy lélek titkos gondja.
A színarany szentkép előtt,
Most, Jeruzsálem drága lombja,
Mint hű védője állsz te őrt.
Attetsző árnyék, mécses fénye,
Ereklyetartó és kereszt
Könnyű ágad köré s föléje
Békét és megnyugvást terjeszt.***

* Byron: Héber melódia című költeményéből. Szász Imre fordítása

** Lermontov: Ág a Szentföldről. Radó György fordítása.

A másik költemény — a „Viharfelhők” — tele van a gyógyulás és remény valami vidám érzésével s megragad a költői képek pazar gazdagságával és az elágyuló érzés túláradásával.

A „Tündér”-rel megkezdjük Lermontov tisztán művészi költeményeinek sorát, amelyekben a költő személyisége eltűnik az élet-jelenségek pazar látomásai mögött. Ez a vers fantasztikus színezésű és a képek pazarságával, a költői alakok gazdagságával, a kidolgozás művésziességével az orosz költészetnek egyik legbecsesebb gyöngyét alkotja. A „Három pálma” kelet forró természetét leheli, elvisz bennünket Arábia homokpusztáira, virágzó oázisaira. A költő gondolata élesen kidomborodik s úgy járt el vele, mint valódi költő, költeményét nem fejezte be erkölcsi szentenciával. Ezt a gondolatot csak keleti színezetével lehetett költőivé tenni és a „Keleti mese” címmel lehetett csak igazolni; egyébként gyermeki gondolat lett volna. A képek kidomborodó plasztikussága, a formák jól kivehető élessége s a keleti színek élénk ragyogása ebben a költeménybe a költészetet a festészettel olvasztják össze: Brjulov képe ez, amelyet szemlélés közben még tapintani is szeretne az ember.

... a kéklő messzeségben

Im arany porfelhő rezg a légben.

Összhangtalanul sok csengetyű szól

Ki-kicsillan az áru a szőnyeg alól:

Mint csónak a tengeren, ingva-lengve,

Úgy ballag a sok teve, hosszú rendbe’.

S a tevéknek dúpját közt lalógnak

A bojtjat szép sátor-takaróknak,

Miket olykor félrevon egy pici kéz,

*Mik alól pár barna szem ki-kínéz.
Hollószínű ménje nyakára hajolva
Egy arab fiú nyargal elől a sorba'.*

*Lova olykoron, két lábra ha állhat,
Nagyot ugrik, mint sebesült vadállat.
Köpenye, miként hószínű lepel,
Rendetlenül úszik a légbe, le-fel;
Kibálva, fütyölve felkacagva
Dobálja a lándzsát gyors tramatba'.**

Az ilyen verseket nem kell dicsérni, önmagukért beszélnek és minden dicséretnél többet mondanak.

A „Terek ajándékai” a Kaukázus költői apoteózisa. Csak a görögök buja, eleven fantáziája tudta így meg-személyesíteni a természetet, az tudott alakot és egyéniséget kölcsönözni néma és szétszórt jelenségeinek. Lehetetlenség idéznünk ebből a csodásan művészi költeményből, a gazdag, szivárványszerű, óriási képzeletnek ebből a pazar látomásából; mert le kellene másolnunk az egész verset. A Terek és a Kaspi-tenger a Kaukázust személyesíti meg, mint annak legjellegzetesebb jelenségei. A Terek gazdag ajándékot ígér a Kaspi-tengernek; de a tenger, e kéjesen lusta szibarita, a lágy partok között pihenve nem hallgat rá, nem hagyja magát kecségtetni sem a görgetett kövek se-regével, sem a daliás kabardin holttestével; de amikor a Terek titkos ajándékot ígér neki, a mindenség legértékesebb ajándékát s amikor

*... A sötét hab mélytből
Egy csodás, nedves köd-alkat
Lebben hófehérbe' föl:*

* *Lermontov*: Három pálma című költeményéből. Radó Antal fordítása.

*Mint ha rázná vihar szárnya,
Megmozdulnak a utzek,
A tenger hatalmas árja
Síró kék szemként rezeg.*

*S szerelem s kéjtől dagadva
Tárja most ki karjait —
S kaput a forgó habokba
A folyónak vágyva nytt.**

Nem nevezzük Lermontovot sem Byronnak, sem Goethének, sem Puskinnak; de azt hisszük, hogy nem részesítjük túlzó dicséretben, ha azt mondjuk, hogy *olyan* költeményeket, mint a „Tündér”, a „Három pálma” és a „Terek ajándékai” csak olyan költőknél lehet találni, mint Byron, Goethe és Puskin...

Nem kevésbé kitűnő a „Kozák bölcsődal”. Eszméje az anya; de a költő egyéni jelleget tudott adni ennek az eszmének: nála az anya kozák nő s ezért az ő bölcsődalának tartalma a kozák élet sajátosságait és árnyalatait fejezi ki. Ez a költemény az anya művészi apoteózisa: minden, ami szent és önfeledten odaadó az anyai szeretetben, az egész remegés, az egész becézés, az egész szenvedély, a szelíd gyengédség egész végtelensége, az önzetlen odaadás határtalansága, amelyet az anyai szeretet áraszt, mindezt a költő teljességgel visszaadta. Hol, honnan vette a költő ezeket az egyszerű szavakat, a hangnak ezt az elágyító gyengédségét, ezeket a szelíd, bensőséges hangokat, a kifejezés nőiességét és báját? Láta a Kaukázust, így érthető számunkra a Kaukázus képeinek hitelessége; sohasem látta Arábiát és semmit sem lá-

* Lermontov: A Terek ajándékai című költeményéből. Szász Károly fordítása.

tott, ami fogalmat nyújthatott volna neki az égető nap, a homoksivatagok, a zöld pálmák és árnyékos oázisoknak erről az országaról, de olvasta leírásukat; ámde hogy tudott olyan mélyen behatolni a női és anyai érzés titkaiba?

*Mondok néked szép meséket,
Éneklek kicsit,
Hunyd be pillád, álmodj szépet,
Csitt, babuska, csitt.*

— — — — —
*Büszkén fog ragyogni vérted,
Jó kozák leszel,
En az utig elkísérlek,
Ott búcsut veszel,
Bus szememnek lopva rejtem
Fájó könnyeit,
Álmodj szentem, édes csendben,
Csitt, babuska, csitt.*

*Életem kívánczóság lesz,
Várlak úntalan,
Nappalom imadkozás lesz,
Éjem nyugtalan,
Azt hiszem majd, ajkad sóhaját,
Szíved vérezték,
Álmodj, míg nem ismeresz búbajt,
Csitt, babuska, csitt.*

*Kis szentkép az induláshoz —
En adom veled.
S hogyha Istenhez fohászkodsz,
Ezt elődbe tedd,*

*Harc előtt gondoldj anyádra,
Hogy majd megsegít,
Almodj, szép szemed lezárva,
Csitt, babuska, csitt.**

A „Léghajó” tulajdonképpen nem fordítás Zedlitz-ből: Lermontov a német költőtől csak az eszmét vette, de a maga módján dolgozta fel. Ez a vers művésziességénél fogva méltó a nagy árnyhoz, amelynek ropant alakja olyan grandiózusan van benne ábrázolva. — Az éjszakának milyen csendes, megnyugtató érzése lebeg a forró nap után Goethének ebben a kis dalában, amelyet olyan kecsesen adott vissza költőnk:

*Immár minden bérce
Csend ül,
Halk lomb, alig érzed,
Lendül:
Sóhajt az éj.
Már búvik a berki madárka,
Te is nemsokára
Megnyugszol, ne félj...***

Most hátra van Lermontov „Mcüri” című költeményének elemzése. Egy fogoly cserkesz fiút egy grúz kolostorban neveltek; amikor felnő, szerzetes akar lenni, illetőleg azzá akarják tenni. Egy napon, amikor szörnyű vihar volt, a cserkesz fiú eltűnt. Három napig nem tudtak róla, negyednap megtalálták a sztyeppén, a zárda közelében; elgyengülve, betegen, haldokolva vitték újra vissza a kolostorba. Majdnem az egész köl-

* Lermontov: Kozák bölcsődal című költeményéből. Radó György fordítása.

** Goethe: Vándor éji dalát Lermontov átdolgozásától függetlenül Tóth Árpád fordításában közöljük.

temény annak elbeszéléséből áll, hogy mi történt vele e három nap alatt. Régóta csábította már a szülőföld képe, amelyet mint gyermekkori emléket homályosan hordozott lelkében. Látni akarta a nagyvilágot és elment.

*... Szerettem volna tudni rég,
Mily titkot rejt a messzség,
A sok színes tündért kép.¹¹*

— — — — —
— *S a sors hozott egy rémes éjt,
Vihart, villámot, vak veszélyt;
Ti félve összebújtatok.
S az oltárhoz borultatok.
Én elfutottam. Bősz vihar
Ölelt át, mint testvért kar.
Néztem felhők hullámatt,
Hlvtam zúgó villámatt ...
Ó, mondd, e klastrom zord fala
Ad-e ily élményt valaha,
Mint, hogy — bár percre — egybeforrt
Zúgó szív és zengő mennybolt? ...**

Már ezekből a szavakból látnivaló, hogy milyen tüzes lélek, milyen hatalmas szellem, milyen óriási egyéniség lakozik ebben a szerzetesnövendékben! Kedvenc ideálja ő költőnknek, költői kifejezése saját egyénisége árnyékának. Mindaz, amit a novicius mond, a költő saját szellemét árasztja, saját erejével hat ránk. Ez szubjektív alkotás.

* *Lermontov*: Mcüri című költeményéből. Radó György fordítása.

Isten kertjében álltam ott...
 Az égt könny nyomot hagyott
 Növények tarka vánkosán.
 A szőlőtőkén száz kocsány
 Kúszott. Atlátszó, zöld színek
 Kinálkoztak fák díszinek.
 A fürtben meg kékült szemek,
 Mint drága függők csüngtenek.
 A pompázó fürtök fölött
 Ríadt madárraj röpdösött.
 És újra földre estem én,
 És újra némán lestem én
 Mesés tündérhangú danát,
 Mely cserjék lombján surran át,
 Minthogyha titkot súgna itt:
 Az ég és föld nagy titkalt.
 A természet minden szava
 Itt egybefolyt, kiveve a
 Kevély emberhangot. Dicső
 Ünneppé dermedt az idő...
 E révület, mit ott magam
 Éreztem, elszállt nyomtalan —
 De most elmondva, legalább
 Lélekben élem újra át.
 — Az ég oly tiszta, átható
 Volt, melyben szinte látható
 Az angyalszárnyak röpte fenn,
 Amint belé merült a szem.
 Oly síma volt, oly kék-tele,
 Hogy szinte fulladott bele
 Lelkem s szemem, míg csak dele
 Az ábrándnak véget vetett
 És szám szomjúságtól epedt.

Egyszerre léptek lágy neszt
 Hallom; most nyílt a cserje szét.
 Megrezzenvén, önkéntelen
 Felévetem tekintetem.
 A légnek lágy zenéje kel:
 Egy grúz leányka énekel,
 Errébb és errébb zengedez,
 Oly mesterkéletlen nemes
 S oly édes, mintha lágy, szabad,
 Kedves nevek, vidám szavak,
 Hangjához volna szokva csak.
 Egy egyszerű kis dalt dalolt,
 De hangja szívemig hatolt,
 S azóta is, ha jó az est,
 Lélekben halkán hallom ezt.
 Korsót tartott feje felett,
 A keskeny úton lépdesett,
 A part felé ereszkedett
 S egy-egy kövön ha megbotolt,
 Saját ballépésén mosolyg,
 Ruhája egyszerű, szerény,
 Lépése könnyű volt. Fején
 A hosszú fátyol hátra hullt.
 A nyári hőség ráborult:
 Arannyal árnyékozta be
 Arcát s keblét. A nap heve
 Izzott ajkán, sötét szemén,
 Hol oly mélytűzű volt a fény
 És benne — titkos lángjal,
 Hogy lelkem rejtett vágyat
 Belészédültek. Azután
 Már hangokat hallok csupán:
 Víz tölti egy korsó begyét,
 Halk csobbanás — és nincs egyéb ...

*Midőn feleszmélek megint
S a vérem rendesen kering,
Már messze jár a tünde kép,
Oly halkán, lengedezve lép,
Mint karcsú, súlytalan sugár,
Királyi jegenye-sudár . . .*

A novicius eltéveszti az utat; amikor el akar jutni szülőföldjére, amelynek emléke homályosan él lelkében.

*Az indulattól vérmesen
A tüskés ágat tépdeseim,
Küszködve dús indák ölén.
Az őserdő borult fölém
És egyre mélyebb, vészthozóbb,
Minthogyha minden ág, bozót
Árnyából rámtekintene
Az erdő millió szeme.
Szédülnt érzem homlokom,
S egy fára felkapaszkodom —
De mindameddig lát szemem:
Erdő, csak erdő, végtelen . . .
Majd ernyedt testem földre hull,
Hú dühöm gyötörve dül
És fájó, forró könny-özön
Dús harmatával öntözöm
A földet, melybe mart fogam.
De minden társról boldogan
Lemondtam . . . El! magányosan,
Mint vad, mely pusztában rohan.
S ha felfedné ottlétemet
Egy hangom — esküszöm neked —
Kitéptem volna nyelvemet.
Gyermekkoromban — tudhatod —
Szemem könnyet nem hullatott —*

*De most sírásba fultam ott
 Szégyen nélkül. Mert hát ki lát?
 Az éjt fák, a holdvilág
 S a holdfényben, mint zord romok,
 Sötét mohok, fövény-homok:
 Az áttöretlen ősvadon
 Órjas farként karéjba von
 Egy tisztást s itt váratlanul
 Az árnyék megszakad. Vadul
 Szór szikrát két szem. Hirtelen
 Ugrás — s az árnyból kint-terem
 Egy állat, majd a fű között
 Játékosan hengergőzött.
 Izmos párdúc, mely átosont
 Az őserdőn. Lerágott csont
 Szájában. Jókedvűn morog,
 De már a szem vérben forog,
 Most felszökell, a farka leng,
 Most felszűkül a holdra fent,
 Szőrén ezüstös szín dereng...
 Karót ragadva várok ott,
 Vérem lobog, szívem dobog.
 Csatára, vérre élvezet
 Volt várnom. Ó, a sors kezét
 Nyujtott felém: új útra visz.
 Es szívem most már újra hisz.
 Abban, hogy ott, hol él apám,
 Én is lehetnék hős talán...
 Várok. Még mély árnyék temet,
 De, érezvén offlétemet,
 Majd meglapul, hörögve fuj,
 Majd felpattan, majd meg lebujs',
 Földet tús fel, maj' szertehint,
 Két lábra áll s kushad megint.*

Halál fuvalma meglegyint,
 Amint először ront felém —
 De már elébe vágok én.
 Csapásom gyors, keményen ül,
 Karóm szekerceként repül
 S bezúzza széles homlokát.
 Emberként hördül fel s odább
 Lehull. De ismét visszatér,
 Habár a teste tiszta vér
 És bő sugárt ont szüntelen —
 Indul a végső küzdelem.
 Mellemhez kap, zihál tüdőm,
 De torkon döfni volt időm
 S két izben is beléütöm
 A fegyvert. Felsírt hosszú hang
 S végső erővel rámsuhan.
 Mint átfontódó viperák,
 Vagy két ölelkező barát,
 Együtt estünk. Hol köd borult
 A földre — harcunk egyre dúlt.
 S én szörnyű lettem hirtelen,
 Mint párduc, vad, könyörtelen;
 Vttnnyogva, fújva mardosok.
 Ugy éreztem, hogy farkasok
 Közt párducként nőttem fel én
 A zöld lombsátor rejtekén.
 Habzó torkomban bennakadt
 Az emberszó, de felfakadt
 Szörnyű hang: keblem felstikolt,
 S minthogyha mindig ily sikolyt
 Tanultam volna, úgy rikolt.
 Ellenfelem megtántorul,
 Elernyed, már zihálva fúj,
 S még egy utolszor ront felém.

*Reámszegzett véres szemén
Tűz ég, de már pislóg vele
S örökre álom zárja le...
Habár győzött ellenfele.
Szelesre tárt kebellet állt:
Hős-módra várt dicső halált.**

Az erdőben tévelyegve, éhesen és félholtan, a novicius egyszerre rémülten látta, hogy újra visszajutott a kolostorához. Idézzük a költemény végét:

*Atyám, ég áldjon! Add kezed.
Enyem tüzes, érezheted.
Gyermekkoromtól kezdve él
Szívem mélyén e szenvedély:
Most önmagát emészti föl
Más híján, börtönből kítör
És visszatér ahhoz, kitől
Kinek-kinek törvényt rend
Szerint kijut a baj s a csend...
Ha végső órám majd lejár
— S e perc, hidd el, nincs messze már —
Kérlek, vidd innen ki: át
A kertbe, hol fehér utrag
Nő két akácon és ahol
A fű oly dús, mint tán sehol,
A légből friss illat libeg
És utbráló aranyszínek
Közt átlátszó levél zizeg.
És fektetted le majd oda.
Utolszor vár a kék csoda:
A mennyet szívbe zárhatom,
S a Kaukázust láthatom!*

*A nagy hegyeknek csúcsa ott
 Tán küld felém egy búcsúszót,
 Búcsúzóul bércek szelét —
 És így hazám lehelletét
 Szívom, ha majd a vég közelg,
 És úgy érzem, hogy átölelt
 Egy testvér, egy barát, akit,
 Midőn verejték verte ki
 Fejem, lágyan letörli azt,
 És félhangon suttog utgaszt,
 Mondván, hogy vár a drága hon.
 Aztán elalszom, álmodom
 És sorsomat nem átkozom...**

Idézeteinkből teljesen kitűnik a költemény alapgondolata; ezen a gondolon fiatalos éretlenség látszik s ha a költő számára mégis lehetővé tette, hogy a költészet színpompás drágaköveinek ekkora gazdagságát szórja elének, ezt nem maga az alapgondolat teszi, hanem szinte úgy van, mint amikor valami közepes librettó furcsa tartalma a zseniális zeneszerzőnek lehetőséget nyújt, hogy remek operát alkosson. Nemrégén valaki egy ujságcikkben Lermontov költészetéről elmélkedve a „Vasziljevics Iván cárról, az ifjú opricsnyikról és a vakmerő Kalasnyikov kalmárról szóló ének”-et gyerekes alkotásnak, a „Mcüri”-t pedig érett alkotásnak nevezte: ez a mélyenszántó kritikai szellem az ujjain kiszámolta egyik és másik költemény megjelenésének idejét s igen szellemesen rájött, hogy a költő három évvel idősebb volt, amikor a „Mcüri”-t írta s ebből teljes alapossággal azt a következtetést vonta le, hogy tehát a „Mcüri” érettebb.¹² Ez nagyon érthető is: akiben nincs esztétikai

érzés, akinek a költői alkotás nem beszél önmagáért, annak az ujjain kell találgatnia, vagy a verstani könyvek után kell igazodnia...

De a „Mcüri” alapeszméjének éretlensége s a tartalmában lévő bizonyos erőltettség ellenére, a költemény részletei és előadása bámulatba ejtik az embert kidolgozásukkal. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a költő színeket a szivárványtól, fénysugarakat a naptól, ragyogást a villámtól, zengést a mennydörgéstől, zúgást a szelektől kölcsönzött, hogy az egész természet magától hozta, nyújtotta neki az anyagot, amikor ezt a költeményt írta... Ugy látszik, hogy a költőt annyira terhelte a belső érzés, az élet és a költői képek súlyos teljessége, hogy kész volt az első felbukkanó gondolatot felhasználni, csak hogy megszabaduljon tőlük — s ezek úgy ömlöttek ki lelkéből, mint a forró láva a tűzhányóból, mint az eső tengere a láthatárt egyszerre elborító viharfelhőből, mint a hirtelen gátattört dühödt áradat, amely romboló hullámaival messzi távolságra elnyeli a tájékat... Ez a csupa férfirímes négyütemű jambus úgy zeng és olyan szaggettottan zuhog, mint az áldozatára sújtó kardcsapás. Acélossága, energiája és zengő, egyenletes ütemessége csodálatosan harmonizál a sűrített érzelemmel, a hatalmas egyéniség törhetetlen erejével és a költemény hőségének tragikus helyzetével. S mégis milyen változatoságát adja a képeknek, alakoknak és érzéseknek! Vannak benne lelki viharok, szívbeli ellágyulás, kétségbeesett feljajdulások és halk panaszok, indulatos elkeseredés és szelíd bánat; benne van az éjszaka sötétje és a reggel ünnepélyes magasztossága, a délidő ragyogása, és az est titokzatos varázsa!... Sok helyzet bámulatba ejt hitelességével: ilyen az a részlet, ahol a novicius leírja halódását a kolostor mellett, ami-

kor keblében a halált megelőző tűz lobogott, amikor fáradt feje fölött már a halál megnyugtató álmai lebegtek és fantasztikus látomásai keringtek. A természeti képek a nagy mester ecsetjét árulják el: a fantasztikus Kaukázus grandiózusságát és pazar ragyogását árasztják. A Kaukázus költőnk műzsájától megkapta teljes adóját... Furcsa dolog! Mintha a Kaukázusnak az jutott volna osztályrészül, hogy költői tehetségeinknek bölcsője, műzsájuk sugalmazója és nevelője s nekik költői szülőföldjük legyen! Puskin a Kaukázusnak szentelte egyik költeményét, „A ’kaukázusi fogoly’-t, s utolsó költeményeinek egyike a „Galub” szintén a Kaukázusnak szól; néhány kitűnő lírai verse szintén a Kaukázusra vonatkozik. Gribojedov a Kaukázusban írta „Az ész bajjal jár” című darabját: e vidék vad, nagyszerű természete, fiainak forrongó élete és zord költészete ihlették megbántott emberi érzését, hogy megrajzolja a Famuszov, Szkalozub, Zagoreckij, Hlesztov, Tugouhovszkij, Repetyilov, Molcsalin-féle alakoknak, az emberi természet e karikatúráinak apatikus, hitvány körét... S íme megjelenik egy új nagy tehetség s a Kaukázus lesz lángolón szeretett költői szülőföldje; a Kaukázus hozzáférhetetlen, örök hóval koszorúzott csúcsain találja meg a maga Parnasszusát; ennek féktelen Terekjében, hegyi patakjaiban, ennek gyógyforrásaiban találja meg a maga castiliai forrását, a maga Hypokrénéjét.¹³ Milyen kár, hogy nem jelent meg nyomtatásban Lermontov egy másik költeménye, amelynek cselekménye szintén a Kaukázusban játszódik le s amely kéziratban jár a közönség között, mint valamikor „Az ész bajjal jár”: a „Démon”-ról beszélünk. Ennek a költeménynek a gondolata mélyebb és hasonlíthatatlanul érettebb, mint a „Mcüri”-é s bár kidolgozásán bizonyos éret-

lenség érződik, de a képek pompája, a költői lelkesedés gazdagsága, a kitűnő verselés, a gondolatok emelkedettsége, az alakok varázsos bája, összehasonlíthatatlanul a „Mcüri” fölé emelik és fölülmúlnak mindent, amit dicséretére el lehet mondani. A művészet szigorú értelmében véve ez nem művészi alkotás; de feltárja a költő tehetségének egész erejét s nagy művészi alkotásokat ígér a jövőre.

Lermontov költészetéről általánosságban beszélve, egy hibáját kell megemlítenünk: ez pedig itt-ott az alakok nem elég világos volta s a kifejezésbeli pontatlanság. Így például „A Terek ajándékai”-ban; amikor a *dühös áradat* leírja a megölt kozák lány szépségét, nagyon határozatlan célzás történik halálának okára s a grébeni kozákhoz való viszonyára:

*Keblén pici kerek sebbül
 Páros vére csörgedez
 S a grébeni nagy seregben
 Annyi hős kozák futu
 Közt a holtért az egyetlen
 Hü szívét se vérzi bú!
 Fölpattanva jó lovára
 Szágu!dott, vad éjbe ki,
 S a csecsénnek, töre járta,
 Küzdve, szívét át neki.**

Itt az olvasónak kell választania három egyaránt lehetséges eset között: vagy hogy ez a csecsén ölte meg a kozák leányt s a kozák bosszút fogadott kedvese haláláért; vagy hogy a kozák maga ölte meg őt féltékenységből és utána a halált keresi, vagy hogy még

* Lermontov: A Terek ajándékai című költeményéből. Szász Károly fordítása.

nem értesült kedvese haláláról s ezért nem bánkódik utána, hanem harcba készül. Ilyen határozatlanság a művésziesség rovására megy, amely éppen abban áll, hogy határozott, élesen kidomborodó relief-szerű alakokban beszél, amelyek teljességgel kifejezik a bennük lévő gondolatot. Lermontov kis kötetében öt-hat olyan pontatlan kifejezést lehet találni, mint amelyekkel a „Költő” című remek verse befejeződik:

*Felébredsze-e megint, próféta, gúny jla?
Vagy már soha, bosszúról zengve
Aranytokjából többé nem repül ki a
Szégyenrozsdával mocskolt penge?**

A szégyenrozsdá pontatlan kifejezés és túlságosan allegóriára emlékeztet. A költői műben minden szónak annyira ki kell merítenie a mű egész gondolata által megkövetelt jelentést, hogy úgy lássék, mintha a nyelvben nem is volna más szó, amivel azt helyettesíteni lehetne. Puskin e tekintetben a legnagyobb: művei valamennyi kötetében alig lehetne találni akár egy valamennyire pontatlan vagy keresett kifejezést, sőt szót... De nincs itt szó többről, mint öt-hat foltockáról Lermontov könyvében: benne minden egyéb bámulatba ejt erejével és a művészi tapintat finomságával, a teljesen meghódított nyelv szuverén kezelésével, a kifejezés igazi puskinsi pontosságával.

Egy átfogó pillantást vetve Lermontov költeményeire, látjuk bennük mindazon erőket, mindazon elemeket, amelyekből az élet és költészet összetevődik. Ebben a mély egyéniségben, ebben a hatalmas szellemenben minden él; az ő számára minden hozzáférhető, minden érthető; mindenre reagál. A költő teljhatalmú

* Lermontov Költő című verséből Radó György fordítása.

uralkodója az életjelenségek birodalmának s mint igazi művész adja vissza őket; orosz költő ő egész lelkében, él benne az orosz élet multja és jelene; mélységesen ismeri a lélek belső világát is. A lélek törhetetlen ereje és ragyogása, a panaszok alázatossága, az imádság tömjénes illata, a lángoló, viharos lelkesedés, a csendes szomorkodás, a szelíd elmélázás, a büszke szenvedés jajkiáltásai, a kétségbeesés sóhajtásai, az érzés titokzatos gyengédsége, a mohó megkívánás féktelen feltörése, a szűzies tisztaság, a jelen társadalom betegségei, a világi élet képei, az élet mámoros varázsa, a lelkiismeret mardosása, szánalmat keltő megbánás, a szenvedély zokogásai és a halk könnyek, amelyek mint egyik hang a másik után, úgy folynak az élet viharától megbékélt szív teljében, a szerelem ittasultsága, a válás remegése, a viszontlátás öröme, az anyai érzés, az élet prózája iránti megvetés, az elragadtatások örületes szomja, a lét pompájától megittasult szellem telítettsége, a lángoló hit, a lelki üresség kínja, az elhalt életnek sajátmagától undorodó érzése, a tagadás mérge, a kétkedés hidegsége, az érzelmi telítettség harca az elmélkedés romboló erejével, az ég bukott szelleme, a büszke démon és az ártatlan csecsemő, a buja bacchánsnő és a tiszta szűz — minden, minden benne van Lermontov költészetében. ég és föld, mennyország és pokol... Művei a gondolat mélységével, a költői alakok pompájával, a költői varázs magávalragadó, ellenállhatatlan erejével, az élet teljességével és tipikus eredetiségükkel, a tüzes szökőkútként feltörő erő bőségével a nagy költők műveire emlékeztetnek. Pályája éppen hogy elkezdődött s már milyen sokat alkotott, az elemeknek milyen kiemeríthetetlen gazdagságát mutatta meg: mit lehet tőle várni a jövőben?... Egyelőre nem nevezzük

őt sem Byronnak, sem Goethének, sem Puskinnak s azt sem mondjuk, hogy idővel Byron, Goethe vagy Puskin lesz belőle: mert meg vagyunk győződve arról, hogy sem egyik, sem másik, sem harmadik nem válik belőle, hanem *Lermontov*... Tudjuk, hogy dicséreteinket a közönség többsége túlzottnak fogja találni; de már rászántuk magunkat arra a nehéz szerepre, hogy élesen és határozottan kimondjuk azt, amiben kezdetben senki sem hisz, de amiről hamarosan mindenki meggyőződik, elfeledve azt, aki elsőnek fejezte ki a társadalom tudatát s akit ezért gúnyos mosollyal és nehezteléssel illettek... A tömeg számára nem mond semmit az a szellem, amely a frissen megjelent tehetség alkotásaira rányomja bélyegét: a tömeg a maga ítéletét nem közvetlenül e művek alapján alkotja meg, hanem aszerint, hogy mit mondanak róluk először tiszteletreméltó emberek, érdemes irodalmárok, aztán hogy mit mond róla *mindenki*. Sőt, habár a tömeg a fiatal költő művein lelkesül, még sem nézi jószemmel, amikor olyan nevekhez hasonlítják, amelyeknek jelentőségét nem érti ugyan, de amelyek fülébe másztak, amelyeknek tiszteletéhez hallomásból hozzászokott... A tömeg csak a tekintélyeknek hisz s nem a saját érzésének és eszének — s jól teszi... Hogy a tömeg meghajoljon a költő előtt, előbb szükséges, hogy nevét sokszor hallja, hogy hozzászokják és elfeledjen rengeteg jelentéktelen nevet, amelyek egy pillanatra rabulejtették értelmetlen csodálatát. Procul profani!...

Bármint van is, a tömegben vannak emberek, akik kiemelkednek belőle: ezek meg fognak érteni engem. Ők meg fogják különböztetni Lermontovot a nagyképű szószaporítótól, aki csengő szavak és *gazdag* rímek kongatásával foglalkozik, aki azt képzei magáról,

hogy egyedül azzal lesz a nemzeti szellem képviselője, hogy Oroszország dicsőségéről kurjongat (amire ennek semmi szüksége sincs) és vandál módon nevet az állítólag végét járó Európán és történelme hőseiből német diák-féléket csinál... Mi meg vagyunk győződve, hogy ők Lermontovról alkotott ítéletünket meg fogják különböztetni azoktól a kritikáktól, amelyek „korunk *legjobb* íróivá, minden ízlést, sőt valamennyi irodalmi pártot összebékítő írókká” léptetnek elő olyanokat, akikben valóban jelentős tehetség nyilatkozik meg, de akiket *legjobbakknak* csak annak a folyóiratnak szűk-körű olvasótábora tart, amelynek minden számában egy, sőt két elbeszélésük is megjelenik. Meg vagyunk győződve, hogy ők annak rendje-módja szerint fogják értelmezni a régi nemzedék zúgolódását, amely megmaradt élete virágkorának ízlése és meggyőződése mellett és amely képtelen arra, hogy újszerűen érezzen és megértse az újat, tehát úgy ítél, hogy az új semmit sem ér...

S mi már látjuk az összes irodalmi ízléseknek és pártoknak az igazi (nem pedig *komolytalan*) megbékélését Lermontov felett s már nincs messze az idő, amikor neve az irodalomban népi név lesz és költészetének harmónikus hangjai hallatszani fognak a tömeg mindennapi beszélgetésében, az élet gondjainak magyarázatása közben...

Napjainkban az irodalom legfőbb értéke, a költő legnagyobb érdeme a *népszerűség*. Ha népinek nevezünk egy költőt, ez azt jelenti, hogy felmagasztaljuk. És éppen ezért minden vers- és prózaíró mindenekelőtt „népi” akar lenni — és csak azután tehetséges is. Ettől eltekintve azonban, mind nálunk, mind egyebütt is, sokkal több a tehetségtelen firkász, mint a tehetséges író, s ez utóbbi is sokkal több, mint azok, akik egyidejűleg tehetségesek is, népi írók is. Ennek a jelenségnek az az oka, hogy a *népszerűség* tulajdonképpen sajátos tehetség, amely — mint minden tehetség — születésbeli adottság s az író, ha nem rendelkezik vele, semmiféle erőfeszítéssel sem szerezheti meg. Így hát az alkotás képessége tehetség, ám hogy valaki népi alkotásokat hozzon létre, ahhoz másfajta tehetség szükséges, amely nem mindig, sőt igen ritkán jár együtt az előbbivel. Mi volna könnyebb egy orosz írónak — gondolná az ember — mint az, hogy műveiben orosz legyen? Valójában azonban az orosz írónak sokkal könnyebb műveiben tehetségesnek bizonyulnia, mint *orosz*nak. Alkotó tehetség nélkül senkisé is lehet népi költő, de ha valaki alkotó tehetséggel meg is van áldva, azért még mindig lehet, hogy nem népi költő. Mellőzve most azt a kérdést, hogy költő volt-e Lomonoszov s mennyire volt

az, el kell ismernünk, hogy költeményei csodálatosak voltak az akkori időkhöz képest, mind a korabeli, mind a Katalin-korszak költőinek verseivel összehasonlítva — az egy Djerzsavint kivéve. Pedig emellett Lomonoszov dörgőhangú verseiben csak a szavak oroszok, semmi más — és nyoma sincs a népiségnek. Még Djerzsavin remek ódáiban is csak pillanatokra villannak fel a népi elemek s így is csak ritkán. Arról beszélnünk sem kell, hogy mennyire népi jellegűek Dmitrijev versei, Karamzin költeményei és elbeszélései, Ozerov tragédiái (amelyek közül a legnépibben a „Djimitrij Don-szkoj”-ban sincs semmi népi elem), Batyuskov költeményei; de ennek ellenére ki tagadhatná ezeknek az íróknak a tehetségét? Puskin után — az első nagy és nemzeti orosz költő után — mindenki népieskedni kezdett, mindenki csak őt utánozta, de Puskit csak azok érhetik utól, akik egyáltalán nem törődnek vele, csak önmaguk akarnak lenni. És mit el nem követnek a népiség e lovagjai, ezek az új Don Quijoték, akik azért, mert sohasem sikerült szívük hölgyének arcába nézniök, helyette vaskos póriasságnak, pirospozsgás Dulcineának esküdtek hűséget — mit el nem követnek, hogy e vöröspérkál ruhába öltözött, faggyúzott varkocsú nőszemély zsíros és tisztátalan ajkaira a megelégedés mosolyát búvöljék?... Ezek a szegények. Műveikben önként tagadják meg azt az osztályt, amelyhez tartoznak, műveltségüket, amelyet nevelésüknek köszönhetnek, sőt a józan észnek azt a részét is, amelyet a természet nem tagadott meg tőlük! Frakkjukat gondosan maszatos kaftán alá rejtik, és álszakállukat símogatva, egymással versengve utánozzák a piaci árusok, szatócssegédek és a falusi muzsikok nyelvezetét. „Oh ti balti hullámok! — kiált fel egyikük — *mélyen és tisztelettel köszöntöttetek* engem, midőn a *német*

*istentelenség*ből a pravoszláv partokhoz röpitettétek barátomat a gőzhajónl!" A másik pedig barátjának kiált (a népi jelleg kedvéért *kenyerespajtásnak* és *ctmborának* nevezve őt): „Te legény, testvérem, mesterem, hős vitéz! Mily fürgén és tiszteletreméltóan üríted a habzó nedűt Oroszországra és ifjúi garázda kedvünkre, mily világosan és rajongva buzog benned a diákvér az izgalomtól, ittas hazaszeretettől; kedves ~~hogy~~ előttem, mesterem, te lelkesült garázda!" A harmadik még tovább megy: habzó lelkesültségtől borzongva megátkozza a tudományt, ittas dorgálásokat köpköd a műveltségre — és mindezt a népi jelleg nevében — szíve és elméje primitívságében nem is sejtve, hogy ez egyáltalán nem népi, hanem egyszerű piaci faragatlanság, amely annál inkább felháborító, mert utánzás és színlelés, következésképpen nélkülözi azt a naivitást, amely megszépíti még a köznapiságot és az ostobaságot is azáltal, hogy humorossá teszi őket. Minél beljebb hatolunk az erdőbe, annál több a fa: ime a negyedik már új ötlettel jelentkezik — verseiben nem színleli, hogy segéd egy zöldségesboltban vagy hogy volgamenti hajóvontató, nem énekel himnuszokat, nem mondja, hogy ez az ital volt Lomonoszov ihletének, bölcseségének és orosz nyelvtudásának éltető formása, nem dicsőíti az éjjeli orgiákat, a szavakban féktelen, de a valóságban nagyon is józan tivornyákat, sem a bacchanáliák gyönyöreit, amelyek csak a romlott fantázia szüleményei s ezért hidegek és visszataszítóak, mint a halott ajkak vilamos áram keltette vigyora — nem, ez a negyedik kategóriába tartozó író eszénél van, ő tovább kapaszkodik, jobban felfújja magát. Van annyi józan esze, hogy megkülönböztesse a mindennapiságot, vagy a trivialitást a népiségtől és nem az elsőt kívánja, hanem az utóbbiért küzd. E célból az előbbi háromnál sokkal

bonyolultabb dolgot eszel ki: kijelenti magáról, hogy őt az ég rendelte népe dicsőségének eszközéül, kijelenti, hogy ő hazája fényes jövőjének örömhírét hirdető harang. Irígylésreméltó rendeltetés. Boldog lehet, akit a természet valóban erre a szerepre szemelt ki! Azonban az Al-Djimitrijek nemcsak a politikai történelemben szájalomraméltók és nevetségesek: a irodalom évkönyveiben is azok — aminthogy nyomban látni fogjuk... És íme, hazánk dicsőségének hivatlan és félreismert hirdetői verejtékes verseket kezdenek költeni; nincs okuk a sietségre és nem baj, ha a három versszakhoz a negyediket egy, vagy két év múlva találják ki: a gondolatok és versek mozaikja, akárcsak a mozaikkép türelmet és időt igényel. Kerülik a piaci szavakat és csak a régi krónikák nyelvének szavait és fordulatait hajhásszák. A fő dolog az, hogy a szavak símán gördüljenek és zengzetesek legyenek, a színek ragyogó sziporkázásával vakítsák az olvasó szemét, harangkondulással izgassák fülét és értelmét a kiagyalt ötlet látszólagos mélységével döbbentsék meg. Mit számít, hogy ezekben a versekben egyetlen meleg, élő és valódi orosz szó sincs, hogy bennük minden csak meszterkéltés és utánzat, s hogy gyakran még a gondolat is hiányzik belőlük? Mit számít, hogy Oroszországot olyannak mutatják, amilyen a valóságban sohasem volt és amilyen csak az író manyilovi² fantáziájában él, hogy fantáziájukban a régi és mindörökké elmúlt dolgok összekeverednek a jelenlegi újjal és az ismeretlen jövővel? Számítanak is ezek a dolgok — hiszen a képzelődésre nincs írott törvény! Ráadásul, bármennyire korlátolt legyen is ez az író, azért mindig talál még saját magánál is korlátoltabbakat, akik mindig készek őt csodálni és tiszteletben részesíteni.

Ezek a jóbarátok kétszeres örömmel is szolgálnak az illetőnek: hírnevet szereznek neki — persze siralmasat, de a tucattlekek számára azért irigylésreméltót — mulatságost is, mert élvezheti a nyert hírnevet s közben jókat nevethet a markába. Ez történik a versek területén — s hogy mi megy végbe a regények, elbeszélések, drámák területén — jaj istenem! Erről legjobb, ha nem is kezdünk beszélni; kimeríthetetlen téma!³

Nemcsak az orosz irodalom gazdag a népiesség terméketlen, lovagi istenítésének hasonló példáiban. A francia irodalomban is találhatunk erre példát — ugyanilyen jelenséget, csak hatalmas méretben, amely nem egyszerűen komikus, hanem egyszersmind tragikus is. Victor Hugóra gondolunk: mi volt ő és mivé lett! Milyen szenvedélyesen, milyen mohón, milyen görcsös erőfeszítéssel törekedett ez a valóban tehetséges, de egy csöppet sem zseniális ember arra, hogy a mai Franciaország nemzeti szellemű költészetének képviselője legyen! És e-közben mily szánalmasan tévedett kora jelentőségének értékelésében és hazája szellemének felfogásában! Még ma is áll gótikus fenségében a középkor géniusának hatalmas alkotása — a párizsi Notre Dame, de ugyanez a székesegyház Victor Hugo újjáépítésében már régen groteszk karikatúrává változott, amelyben a fenségeset az iszonyatos, a gyönyörűségeset a visszataszító, az igazat a hamis váltotta fel... Szerencsétlen drámái pedig — *requiescat in pace!**

Franciaország — amely valaha az eszeveszettségig tapsolt Victor Hugónak — már régen maga mögött

* Nyugodjanak békében.

hagyta, túlhaladta őt s most azon mulat, hogy minden csipkelődés és gúnyolódás feléje irányul. Van azonban Franciaországban most egy költő, aki Victor Hugo előtt jelent meg és még mindig él: ez a költő olyan dalokat írt, amelyeket egyaránt énekelt az egyszerű nép és a művelt osztályok gyermeke. E dalokat egyáltalán nem azért szerezte, hogy nagy ember legyen; nem, nem ezért énekelt, hanem egyszerűen azért, mert énekelnie kellett; és önmagát mindig csak dalnoknak (chansonnier) nevezte, mintha azt gondolta volna, hogy számára a költői cím túlságosan magas. És valóban, dalait az egész nép, írástudatlanok és művelt emberek már régen énekelték, de mindenki csak dalnokot látott benne, nem többet. Am hogyan is lehetett volna másképpen? hiszen a dal — különösen a víg és tréfás dal — csak apróság; egészen más dolog ez, mint a súlyos költemény, vagy a „Párizsi Notre Dame”-fajtájú regény. Napoleon az elsők között volt, aki megértette ezt a „dalnokot”: egy francia kritikus kifejezése szerint Napoleon, távoli szigetéről a francia költők királyaként üdvözölte Béranger-t... Nem is csoda: Napoleonnak nem volt különös esztétikai érzéke, de csodálatos tehetsége volt ahhoz, hogy már előre, bölcsőjében felismerje az országgraszoló dicsőséget, bármilyen működési területen nyilvánul meg... Es valóban, a „dalnokot” hamarosan nemcsak Franciaország nagy költőjének, hanem Franciaország legnemzetibb költőjének tartották. Béranger dalaiban Franciaország nemzeti szellemének minden jellegzetessége a legeredetibb, legfranciább s emellett pompás költői formában nyilvánult meg. A szerény „dalnok” joggal mondta önmagáról:

*Enfin, avouez qu'en mon livre
Dieu brille a travers ma gatté.
Je crois qu'il nous regarde utre,
Qu'il a béni ma pauvreté.**

A Victor Hugo és Béranger között vont párhuzamban mindennél meglepőbb az, hogy az előbbi ke-reste a dicsőséget — és az megcsalta őt; a másik nem gondolt rá — és az dicsfényével koszorúzta.

Az ilyen jelenségek nem ritkák. Puskin Salieri-je nagyon is jogosan mondja, hogy a halhatatlan géniusz nem az önfeláldozás, munka és imádság jutalma, hanem a hír

*dicsfényt sugároz egy ily
kótyagos kéjenc feje köré...*

Igen, a költőben a népiség ugyanolyan tehetség, mint az alkotó képesség. Hogyha költőnek kell születni, ahhoz, hogy költő legyen valaki — akkor népnek is születnie kell, hogy honfitársainak jellemző tulajdonságait a saját egyéniségével kifejezhesse. Az igaz, hogy szigorúan véve, senki sem lehet nem népi, aki a néphez tartozik; de az a baj, hogy az egyikben a népi jellemvonások gyengén, erőtlenül és észrevétlenül jutnak kifejezésre, a másik pedig, ha élesen is, de nem azokat az oldalait képviseli a népiségnek, amelyekkel büszkélkedni lehet. Minden német dohányzik és krumplit eszik; minden német nehéz természetű és számitó; de nem minden német Goethe vagy Schiller. Mennyi embert lehet találni Oroszországban, akik reggelente a kakassal kukorékolnak és csikorgó hidegben

* Mondjátok végre, hogy e versek
vígágóban az Úr ragyog.
Ő nézi itt a földi versenyt
s megáldott, mert szegény vagyok.

a pataokban fürödnek; de ebből még nem következik, hogy közülük mindegyik Szuworov lenne.

Népiség bizonyos emberek természetadta saját-sága. Ezek könnyen válnak népivé. Ilyen természet nélkül, akármennyire akarjátok is — népivé nem lehet-tek. Többet mondunk: ha valaki erőlködve, epedő sóvár-gással akar népi lenni, ez annak a jele, hogy hiány-zik belőle a képesség arra, hogy népi legyen. Így van ez gyakran a mindennapi életben is. Tömeg csődül ösz-sze az utcán, valamilyen érdekes látványt néz és közöt-tük egy majdnem három arsinos dalia áll és mindent erőfeszítés nélkül lát, mellette meg valami alacsony-növésű emberke ágaskodik lábujjhegyen s minden erő-feszítése ellenére sem lát semmit. Irigykedve és ön-kénytelen tisztelettel néz az óriásra, mintha az ő ér-deme volna magassága, amelyről egyáltalában nem tehet s amely miatt olykor nyög és sóhajtozik, ami-kor ruhát kell varratnia vagy amikor nem sikerül az útás elől kitérnie, amely biztosabban éri el a magasat, mint az alacsonyít.

Az önmegtagadásnak, munkának, tanulásnak az a saját-sága, hogy fejleszti és megjavítja a természeti adottságokat: a magra hulló jótékony eső ez; de ha mag nincsen, az eső sem hozhat termést, csak sarat. Vannak szerencsés emberek, akik ingyen jutnak ahhoz, amit kevésbbé szerencsés emberek még fáradsággal sem tudnak megszerezni. Ime, a sorsnak eme szeren-csés kegyeltjei olykor leélik egész életüket, alig sejtve saját jelentőségüket és gondtalanul, tétlenül élvezik a hírnevet, amelyhez ingyen jutottak. Krülov az ilyen emberek közé tartozott.

Mivel a népiség tehetség kérdése, így minden te-hetséghez hasonlóan végtelen sok fokozata van. Van-nak mindennapi és vannak nagy tehetségek, vannak

géniuszok. Ez attól függ, hogy milyen fokban juttatja kifejezésre nemzetének szellemét az illető egyéniség. Az egyik a nemzeti szellem legjobb, legmagasztosabb oldalait egyesíti magában, a másik a népiesség kevésbé jellegzetes vonásait; az egyik népe lényegének sok oldalát fejezi ki, a másik felette keveset. Ezért van oly nagy különbség a költők között, mind a népesség mind a tehetség tekintetében. Népi költő Puskin, népi költő Kolcov is. A két költő közötti távolság mégis oly nagy, hogy szinte furcsa nevüket együtt említeni. És ez a közöttük lévő különbség nemcsak tehetségükre, hanem népiességükre is vonatkozik.

Kolcov mindkét vonatkozásban úgy viszonylik Puskinhoz, mint a hegyekből fakadó tiszta és hideg forrás viszonylik az Oroszország nagyobbik felén átfolyó és emberek millióit vízzel ellátó Volgához. Azonban a népesség mindenestre jelentős tulajdonság egy költőnél; és Kolcov sok olyan írórt élt túl, akik nála hasonlíthatatlanul nagyobb hírnévnek örvendtek, de nem voltak népi írók. A népi költő reális jelenség, a szó filozófiai értelmében. Ha esetleg nincs is nagy költői tehetsége, mindig szilárd alapra támaszkodik: saját népének sajátosságára és amikor népe őt hallgatja, kifejezésre jut öntudata. Az a költő pedig, akinek a tehetségéből hiányzik a nemzeti elem, többé-kevésbé mindig átmeneti, ideiglenes jelenség: fa, amely eleinte buján hajtja ágait, de csakhamar kiszárad, mert nincs ereje ahhoz, hogy mély gyökereket eresszen a talajba. Ezért a költő népi jellege egyfajta *zsentalitás*, amely nem jelent mindig mélységet és sokoldalúságot, de mindig eredetiséget jelent. Valóban, miben áll tehát a génusz legfőbb, legjellemzőbb vonása, ha nem abban a képességében, abban az eredetiségében, amely tevékenységével mindig új gondolati szférákat tár fel,

amelyet a tehetség, a géniusz nyomait követve, csak kidolgozhat, de eredeti formájában utánózni nem tud?...

Nem szorul bizonyításra, hogy Krülov költészetének népi jellege és Puskin költészetének népi jellege között ugyanolyan hatalmas különbség van, mint Krülov költészete és Puskin költészete között általában. Nem is tartottuk volna szükségesnek, hogy megemlékezzünk erről, ha nem tudnánk, hogy irodalmi világunkban „a becsüsöknek és bíróknak” különleges fajtája található meg, akik — élve az alkalommal — a meghalt költő meghitt barátjainak tüntetik fel magukat (jó, hogy az már nem képes rágalmaikat megcáfolni) és készek őt magasabbra helyezni mindenki másnál, akinek semmiképpen sem tudnak barátságába férkőzni, még halála után sem.⁴

Annak ellenére, hogy az írók nagyságának minden összehasonlító, - pontos meghatározása kissé gyerekesen hat, mi mégis szükségesnek érezzük, hogy ilyen meghatározásokhoz folyamodjunk, tudván azt, hogy közönségünk nagyobb részének szüksége van erre, mert még nem fejlődött ki önálló irodalmi ízlésük. Hiszen egyszer az úgynevezett kritikusok egyike kijelentette, hogyha a zsebében kellene elvinnie mindent, ami a legjobb az orosz irodalomban, akkor *csak* Krülov meséit és Gribojedovnak „Az ész bajjal jár” című művét vinné magával.⁵ Közönségünk nagy részénél mindenféle vélemény talál követőket s ezért nem árt, ha gyakrabban ismételjük el a „kétszer kettő: négy”-hez hasonló igazságokat. Forduljunk tehát hasonlatokhoz. Ha azt mondtuk, hogy Kolcov költészete úgy viszonylik Puskin költészetéhez, mint az a forrás, amely egy falunak ad vizet, viszonylik a Volgához, amely Oroszországnak több mint felét látja el vízzel, akkor Krülov költészetének mind esztétikai, mind nemzeti értelemben úgy kell vi-

szonylania Puskin költészetéhez, mint ahogy a folyam — bár a legnagyobb folyam — aránylik a tengerhez, amely felmérhetetlen ölébe fogadja a kisebb-nagyobb folyamok ezreit. Puskin költészetében az egész Oroszország, annak minden lényeges eleme, nemzeti szellemének minden változatossága és minden sokoldalúsága visszatükröződik.

Krülov — no de hozzá kell tennünk, hogy nagyvonalúan és teljesen — az orosz léleknek csak egyik oldalát juttatta kifejezésre, mégpedig józan, gyakorlati gondolkodásmódját, mindennapos tapasztalati bölcsességét, egyeneslelkűségét és metsző iróniáját. Sokan Krülovban állandóan csak meseíró akarnak látni; mi többet látunk benne. Az állatmese csak forma: fontos az értelem, amely éppen így kifejezésre juthatna más formában is. Hemnyicerről és Dmitrijevről beszélve, valóban állatmeseíróknak kell mondanunk őket. Krülov állatmeséi természetesen szintén állatmesék, de valamivel többek az állatmeséknél...

Gondolatunkat hasonlattal magyarázzuk meg. Dmitrijev körülbelül hetven állatmesét írt, amelyek között sok gyönyörű van. Azonban mi adja ezeknek legfőbb értékét? Az akkori időkhöz képest — jó versek és a hasznos és meggyőző oktatás — a gyermekek számára. Az akkori irodalmárok Dmitrijev legjobb meséjének az általa lefordított, vagy átdolgozott „A tölgyfa és a nád” című La Fontaine-mesét tartották. Krülov is lefordította és átdolgozta ezt a mesét és a közvéleménynek igaza volt abban, hogy Dmitrijev meséje jobb. De hát mit mond ez a mese? Azt, hogy az erősek előbb pusztulnak el, mint a gyengék, mert a magaslaton állnak, ahol a viharok minden viszontagságának alá vannak vetve, a gyengék pedig az alacsonyabb helyeken

megmenekülnek a széltől, mert meg tudnak hajolni. Igazságos és erkölcsös, de ismét csak a gyermekek számára! A felnőtt emberek nem a mesékből tanulnak erkölcsfilozófiát; napjainkban egy tizennégyéves kisfiút sem lehetne meggyőzni ezzel a mesével. Ime, Dmitrijev meséi közül még egy:

*Ó gyermekek, mennyi veszély leskel reátok!
A kisegér, mikor még nem látott ut'ágot,
bajba jutott szegény és im ezt ő hogyan
mesélte otthon boldogan:*

*„A lyukon én kibújtam hirtelen
s átkelvén ott a nagy hegyen,*

*országhatárunkon, szaladni kezdtem;
mint a fiatal egerek,
meg akartam mutatni merszem,
s azt, hogy már nem vagyok gyerek.
Amint futok, két ismeretlen, furcsa lény,
különös állat áll elém.*

*Az egyik jámbor, jó, csak lépdelt könnyedén,
oly békés, drága volt. A másik
rikoltozó, dühös, folyton harcol, csatázt.
Szin, toll; bozontos, horgas farka van
s a homlokán remeg hatalmasan
valami nagy, tűzszínű rojtja*

*és mintha két röpítő karja volna.
Oly szörnyen verdesett,
s rikoltott olyan rémeset
hogy én, bár gyáva nem vagyok, stettem
eltűnni s elrohantam nagyijedten.*

*Mily kár! a társa, ha nincsen vele ő
tanítóm lett volna és jó barát.
Szeme bizalmas volt, hízkelkedő,
s mily kényesen riszálta meg magát,
Mily buzgón nézett énreám
Nyugodt, gyors nézéssel, de tüzesen.*

*A szőre sima volt, mint énnekem,
kís feje tarka és foltok az oldalán.
Füle mint a mienk; azt gondolom,
mi előkelő egerek neki ezért
kedvesek lehetünk nagyon."*

*„Én meg — szólt közbe a mama-egér —
azt mondom, hogy aki neked bolondul
tetszett, é kedves jóbarát,
aki olyan szépen nézett rád
é jámbor lény — a Kandur.*

*Színre szelíd, pedig gyilkos, ravasz,
Mástk a tyúkok férje, a Kakas;
ő semmi bánatot nem okoz mienkünk
nem bánt ő sehogyan,
sőt néha ő maga eledelünk.
Máskor ne higgy a látszatnak, flam.**

Íme, itt az *állatmese!* Ha még nem tudnánk, hogy milyen veszélyesek a gyermekévek, s hogy látszat után nem szabad következtetni, akkor jó lesz, ha kívülről is megtanuljuk ezeket a sorokat. És íme, Krülov egyik legjobb állatmeséje:

* Dmitrijev: A kakas, a kandúr és a kiséger Szász Imre fordítása.

Bíró elé jön a paraszt
 a Juhval, s hát nagy a panasz.
 Bíró a Róka; s már folyik a per.
 A bíró szól: mindkét fél mondja el,
 mi történt és hogyan, de csendesen,
 s bizonyítékkal, úgy mint rendesen.
 Szól a paraszt: „Reggel, midőn a tyúkokat
 ma számba vettem én, kettő hiányzott,
 belőlük semmi más, pár csont és toll maradt,
 s az udvaron csakis a Juh tanyázott.”
 „Egész éjjel aludtam — így a Juh,
 és arra itt minden bomszéd tanú,
 hogy én soha nem voltam kártevő,
 se nem lopok,
 se nem csalog,
 s azonfelül a Juh nem húsevő.”
 S a róka szól, eképp ítélve ő:
 „Amit te mondasz, Juh, nem áll helyt
 semmiképpen,
 nagyon jól tudjuk, hogy minden csalog
 rút bűnének nyomát eltünteti egészen.
 A vallomásból így nyilvánvaló:
 ott volt a Juh a mondott éjszakán
 s a tyúkok húsa, lám, az finom ám,
 és kedvező volt épp az alkalom.
 Ítéletem tehát eképp hozom:
 Mivel az nem lehet, hogy ő ilyet megálljon.
 a tyúkokat fel kellett falnia —
 s ezért a Juhnak meg kell halnia,
 bíróra húsa — bőre felperesre szálljon.”*

Ezt a két állatmesét egyáltalán nem azért idéztük,
 hogy eldöntsük a kérdést, a két író közül melyik a jobb

meseíró: ez a kérdés már régebben is nevetséges volt. A komaság és az atyafisági kapcsolatok következtében valamikor még arra is törekedtek, hogy Dmitrijevnek nyujtsák át az elsőbbség pálmáját; akoriban ez szórakoztató volt — ma már értelmetlen dolog lenne.⁶ Azért idéztük ezt a két mesét, hogy megmutassuk: Krülov meséi nem egyszerűen csak állatmesék, hanem elbeszélések, komédiák, humoros karcolatok, gúnyos szatírák, egyszóval minden, ami tetszik, csak nem pusztá állatmesék. Dmitrijevnek nem sok *ilyen* tanítómeséje van: „A világból elbujdosott egér”, „A prédikáló róka”, „A légy” és „A járókelő” — mindössze öt,⁷ s közülük különösen a második jó; de egyikükben sem találunk russzicizmust, sem a nyelvezetben, sem a fogalmakban — mert a gallicizmus vagy russzicizmus nemcsak a nyelv, hanem a megfogalmazás sajátságaiban is megnyilvánulhat: a francia a maga módján szemléli a dolgokat, a maga módján fogja fel nevetséges oldalukat, a maga módján elemez. Az orosz pedig ismét a maga módján. Íme, ezzel a képességgel tudta Krülov tisztán orosz módra szemlélni a dolgokat, így tudta felfogni nevetséges oldalukat, metsző iróniával, remekül és folyékonyan. Nyelvezetről csak ennyit: a russzicizmus kimeríthetetlen forrása; Krülov meséit egyetlen idegen nyelvre sem lehet lefordítani;⁸ csak átalakítani lehet, úgy, ahogy a francia vaudeville-eket* alakítják át az Alexandrov Színház színpada számára; de ekkor mi marad szépségükből? Krülov sok verse vált közmondássá és példabeszéddé, amelyekkel gyakran lezárhatunk egy vitát és gondolatainkat jobban kifejezhetjük, mint bármely elméleti érve-

* Bohózat.

léssel. Mondhatjuk — nem mint feltevést, hanem mint igazságot, amelyről meggyőződünk — hogy Gribojedov Krülov meséiben nemcsak a humoros versorokat, hanem az orosz társadalom humoros bemutatásának elemeit is készen kaphatta. — „A paraszt és a juh” című idézett mesében ezek az elemek szemmel láthatóak. Nincs ebben sem moralizálás, sem erkölcsi prédikáció, sem bölcs mondások; egyszerűen a társadalom egyik területének költői képe, kis vígjáték, amelyben a cselekvő személyek jellemei csodálatos hűséggel vannak végig kidolgozva s amelyben az egyes cselekvő személyek jellemüknek és rangjuknak megfelelően beszélnek. Valaki egyszer azt mondta, hogy „Krülov meséiben a medve — orosz medve, a tyúk — orosz tyúk”. Ezek a szavak mindenkit megnevettettek, de van valami reális, bár komikusan kifejezett alapjuk. — Arról van szó, hogy Krülov legjobb meséiben sem medve, sem róka nincs — noha *úgy látszik*, hogy ezek az állatok szerepelnek bennük — hanem emberek vannak, még hozzá orosz emberek. Idéztük fentebb Krülovnak egyik minden moralizálástól és aforizmától mentes meséjét, most pedig közlünk egyet, amelyben a moralizálást és aforizmát is megtalálhatjuk:

*„Ej, rókaasszony, már hova olyan nagyon
sietve?”*

kérdé a mormota baráti hangon —

*„Ó, jaj, komácska, jaj kedvés galambom!
Gaz rágalmak miatt futnom kell számkitvetve.
Bíró voltam a tyúkólban, htszen tudod,
nem volt órám, nem volt percem nyugodt.
S bár szomjan-étlen bíráskodtam ott
s a gond pihennt éjjel sem hagyott —*

*mégis mindenki rám haragudott.
 S ez mind azért, mert egyesek fecsegnek,
 a pletyka nyelve kit talál igaznak?
 Ha hallgatnánk rá, mennyt, mennyt gaznak
 kellene lennie! — Komám, a te szemednek
 hisznek talán s hogy meg nem vesztegettek,
 tanúm lehetsz. Bűnös vagyok? Nos gondolj
 vissza szépen!”
 „Nem rókaasszony, ó nem, semmiképpen!
 De kis pojád a toll között, azt láttam
 éppen.”**

Olvasóink egészséges ítéletére hivatkozunk és megkérdezzük: sok verssort és szót kellene-e megváltoztatni ebben a mesében ahhoz, hogy teljes egészében beleilleszthető legyen egy Gribojedov-vígjátékba, ha Gribojedov „A megvesztegethető” címen írt volna vígjátékot?

Csupán az állatok neveit kellene emberek neveire változtatni és meg kellene változtatni az utolsó sort is, a megvesztegethető emberek iránti tiszteletből, akik bár csalók, de mindannyiuknak arcuk van és nem po-fájuk... Ez a mese; és íme morálja és aforizmái:

*Ugy~jajgat egynémely közember itt,
 Mint aki már jelélte mindent.
 S való igaz: tudják azt mindenütt,
 Hogy nékt sem, sem asszonyának —
 Nincs semmitjük.
 De lám csak, lassan, egyre-másra,
 Sor kerül egy-egy rendkívüli kladásra.*

* Krülov: A rókaasszony és a mormota. Mándy Stefánia fordítása.

*Hol házat épít, hol vesz egy falucskát,
S bíró elé bár egyetlen tanucskát
Idézni nem tudnát: „Gyanús dolog!
Talán vaj van fején?” — azt gondolod.**

Ha úgy tetszik, ez morál, mert minden csípős szatíra bővelkedik morálban; de egyszersmind új mese is, amelyet ismét egy Gribojedov-vígjáték monológjául lehetne elfogadni. Vannak, akik megvetik az állatmesét, mint álköltészetet és ezért nem akarják értékelni Krülov kiváló tehetségét. Nagy tévedés! Voltaire-nek van igaza, amikor azt mondja, hogy a költészet minden válfaja jó, kivéve az unalmasat... és az időszerűtlent — tesszük hozzá mi. Az állatmese, mint a költészet moralizáló fajtája, a mi időnkben valóban ál-műfaj; ha egyáltalán valakinek, úgy talán a gyerekeknek felel meg. Hadd olvassanak, tanuljanak, tanulják meg a sikerült sorokat, gúnyolódjanak már csak azért is, hogy megtanuljanak gondolkozni és élesítsék eszüket. De az állatmese, mint *szatíra* valódi költői műfaj. Természetesen nemcsak a legkitünőbb állatmese, de a legkiválóbb állatmeséknek egész gyűjteménye sem érheti utól az olyan vígjátékot, mint „Az ész bajjal jár”, de először is, adjuk meg a császárnak, ami a császáré és minden tehetség menjen a maga útján; másodszor, mint fentebb már megjegyeztük, az állatmese tartalmazhatja a költészet magasabbrendű műfajainak elemeit, mint például a vígjátékét; és harmadszor, a mese, úgy ahogy van, nem cserélhető fel semmi más műfajjal, bármennyire magasabbrendű is a másik műfaj. Ha „Az ész bajjal jár” felette áll is minden mesének és talán Krülov összes meséinek, attól „A paraszt és a juh” egyáltalán nem veszít érté-

kéből és mindenképpen megmarad kiváló alkotásnak. Ebben a vonatkozásban Voltaire megállapítása; „A költészet minden válfaja jó, kivéve az unalmasat” — mély értelmet nyer. A moralizáló állatmese már lényegénél fogva unalmas műfaj és a tehetséget erre pazarolni ugyanannyit jelent, mint ágyúval lövöldözni vererekre. De az állatmese, mint szatira, most is, miként a múltban, a költészet gyönyörű műfaja marad mindaddig, amíg lesznek tehetséges és eszes művelői. A költői műfajok most is ugyanazok és mindig ugyanazok lesznek mint a múltban. Nemzetenként és koronként megváltozik szellemük és irányzatuk, de formájuk nem. A tragédia mindenütt tragédia: az ókori Indiában, az ókori Görögországban, a XVII. század franciáinál, a XVI. század angoljainál és a XVIII. és XIX. század németjeinél; de az indusok tragédiája nem azonos a görög tragédiával; az ókori Görögország tragédiája nem azonos Corneille és Racine tragédiájával; a klasszikus francia tragédia nem azonos Shakespeare tragédiájával és Shakespeare tragédiája sem azonos Schiller és Goethe tragédiájával. Különben e tragédiák mindegyike jó önmagában és a maga korában, de egyiket sem lehet örök típusúnak nevezni és még Shakespeare-nek a tragédiái sem felelnek meg korunk követelményeinek, éppúgy, mint Racine tragédiái sem... Nem abban az értelemben nem felelnek meg, hogy most nem volna szabad azokat olvasni — isten mentsen minket ettől a gondolattól! — hanem abban az értelemben, hogy a korunkbeli valóságot nem lehet kifejezni a Shakespeare-i dráma szellemében és formájában. Ugyanezt lehetne mondani az állatmeséről is. Aesopus nem felel meg a mi korunknak. Ma nem nagy dolog egy állatmeséhez a témát kieszelni, sőt nem is kell kieszelni: vegyetek kész témákat, csak tudjátok

őket *elmondani és alkalmazni*. Mesélőkészség és célzat — ebben áll az állatmese lényege; szatira és ironia — ime ezek az állatmese főtulajdonságai. Krülov, mint zseni, ösztönösen fedezte fel az állatmese esztétikai törvényeit. Mondhatjuk azt is, hogy ő teremtette meg az orosz állatmesét. És ösztönös törekvése később tudatos meggyőződéssé vált. Krülov meséit három osztályba sorolhatjuk: 1. állatmesék, amelyekben szerzőjük moralizálni akar s amelyek elbeszélés szempontjából igen gyengék; 2. állatmesék, amelyekben az erkölcsi irányzat harcol a költőivel és 3. tisztán szatirikus és költői állatmesék (mert a szatira az állatmese költészete). Az első kategóriába a következő mesék tartoznak: „A tölgy és a nád”; „A varjú és a tyúk”; „A béka és az ökör”; „Parnasszus”; „Vaszilka”; „A liget és a tűz”; „A csíz és a sündisznó”; „A majmok”; „A törökmajom és a pápaszem”; „Két galamb”; „A tízrubeles”; „Istentagadók”; „A cárhoz folyamodó békák”; „A szétoztás”; „A hordó”; „Farkas a kutyaólbán”; „A patak”; „A szita-kötő és a hangya”; „A sas és a méh”; „Nyúl a kelepcebén”; „A farkas és a kakuk”; „A kakas és a gyöngyszem”; „A gazda és az egerek”; „A kertész és a filozófus”; „Az öreg ember és a három fiatal”; „A fa”; „A gímszarvas és a dervis”; „A falevelek és a gyökerek”; „A farkas és a róka”; „A csermely és a folyó”; „A gépész”; „A tűz és a gyémánt”; „A paraszt és a kígyó”; „A ló és a lovas”; „A csíz és a galamb”; „Búvárok”; „A gazdasszony és a két szolgáló”; „A kő és a csiga”; „A paraszt és a halál”; „A kutya”; „A lovag”; „Az ember, a macska és a sólyom”; „A köszvény és a pók”; „Az oroszlán és a róka”; „A mámor”; „A felhő”; „A rágalmazó és a kígyó”; „A béka és Jupiter”; „A fészű”; „A fősvény

és a tyúk”; „A két hordó”; „Alkid”; „Apelész és a kis számár”; „A vadász”; „A kisfiú és a kígyó”; „A méh és a legyek”; „A pásztor és a tenger”; „A paraszt és a kígyó”; „A kalász”; „A kisfiú és a csiga”; „Író és haramia”; „A bárány”; „A burkolatkő és a gyémánt”; „A tékozló és a fecske”; „Tutajocska”; „A pók és a méh”; „A kígyó és a birka”; „A vadkecské”; „A fülemülék”; „A kis cica és a seregély”; „Az oroszlan, a zerge és a róka”; „A paraszt és a ló”; „A sólyom és a csiga”; „A denevér és a számár”; „A kígyó”; „Az egerek”. — Mindezekben a mesékben Krülov igazi meseíró, aki a múlt század hagyományait követi, amikor az ilyen mesében erkölcsi allegóriát láttak. Mindezekben Hemnyicerrel és Dmitrijevvel versenyez és hol felülmúlja őket, hol lemarad mögöttük. Így La Fontaine „Két galamb” című, a maga idejében közismert, de elég lapos állatmeséje Dmitrijev fordításában jobb, mint Krülovében. Krülovnak sohasem sikerült szentimentálissá lennie! Valamennyi általunk felsorolt mesében túlsúlyban van a retorika: az elbeszélés hosszúra nyúlik bennük, álmos és prózai; nyelvezetében kevés a russzicizmus, a gondolatok közhelyeknek hatnak és morális következtetései is elég gyatrák. Krülov itt még nem mester, hanem csak tanuló és utánozó — a múlt század gyermeke.

A második kategóriába sorolhatók a következő mesék: „A varjú és a róka”; „Az ékszerdoboz”; „Válogatós menyasszony”; „Aki háromszor nősült”; „A sas és a tyúkok”; „Oroszlán és a párduc”; „A nagysága és a filozófus”; „Állatok dögvésze”; „Kutya-barátság”; „Járókelő és a kutyák”; „A hazug”; „A csuka és a macska”; „A paraszt és a munkás”; „Az élelmiszeres kocsi”; „A kis holló”; „A számár és

a fülemüle"; „A vevő és a csizmadia"; „Az elefánt és a mopszlikutya"; „A farkas és a farkaskölyök"; „A majom"; „A zsák"; „A macska és a szakács"; „Az oroszlán és a szúnyog"; „A paraszt és a róka"; „A disznó"; „A légy és az utasok"; „A sas és a pók"; „A kutya"; „Kvartett"; „A hattyú"; „A csuka és a rák"; „A seregély"; „A remete és a medve"; „Virágok"; „A paraszt és a haramia"; „A kíváncsi"; „Oroszlán a kelepcében"; „Djemjanov hallevese"; „Az egér és a patkány"; „A szúnyog és a pásztor"; „Az árnyék és az ember"; „A paraszt és a fejsze"; „Az oroszlán és a farkas"; „Fortuna és a koldus"; „Az építő róka"; „Hiábavalóság"; „Fortuna vendégségben"; „A farkas és a pásztorok"; „Az úszó és a tenger"; „A szamár és a muzsik"; „A farkas és a daru"; „A hangya"; „A róka és a szőlő"; „Juhok és kutyák"; „Temetés"; „A munkaszerető medve"; „Az egerek tanácsa"; „A pók és a méh"; „A róka és a szamár"; „A légy és a méh"; „A bogrács és a fazék"; „A fősvény gazdag és a költő"; „Két kutya"; „A macska és a csalogány"; „A kivénhedt oroszlán"; „A kakuk és a sas"; „A sólyom és a csiga"; „A szegény gazdag"; „Ágyúk és vitorlák"; „A szamár"; „Myron"; „A paraszt és a róka"; „A kutya és a ló"; „A farkas és a macska"; „A keszeg"; „A vízesés és a patak"; „Az oroszlán". — Ezek az állatmesék nem egyforma értékűek — némelyik teljesen morális szellemű, és vagy azért figyelemreméltó, mert szellemes ötlet vagy eredeti elbeszélés rejlik benne, vagy azért, mert az erkölcsi tanulság magából az elbeszélésből tűnik ki, vagy egy-egy verssorban van meg, amely közmondás is lehetne.

A harmadik kategóriába tartoznak a legjobb mesék, így: „A zenészek"; „A róka és a mormota"; „Az

elefánt mint vajda”; „A bajbajutott paraszt”; „A libák”; „Triska kaftánja”; „Paraszt és a folyó”; „Békes összejövetel”; „A medve a méheknél”; „A tükör és a majom”; „A molnár”; „Sertés a tölgy alatt”; „Az éhenkórász”; „A paraszt és a juh”; „A farkas és egér-úrfi”; „Két muzsik”; „Haltánc”; „Várakozó”; „A varjú”; „A mókus”; „A csuka”; „A borotvák”; „A magányos ház”; „A kereskedő”; „Három muzsik”. — A kilencedik (egyben utolsó) könyv tizenegy mesét tartalmaz: ezekből jól látható, hogy Krülov már teljesen megértette, milyennek kell lennie a korszerű mesének, mert ezek között már egyetlenegy sincs, amelyet a gyermekeknek írt volna: míg a *hetedik* és *nyolcadik könyvben*, amelyek különben jobbnál-jobb meséket tartalmaznak, itt-ott még találunk meséket gyermekek számára, mint például „A tutajocska”. Bár a kilencedik könyvnek mind a tizenegy állatmeséje Krülov legjobb meséi közül való, mégis észre kell vennünk, hogy a kivitelezés nem felel meg egészen a gondolat és az irányzat érettségének: itt még felismerhetjük a kiváló tehetséget, de látnunk kell, hogy hanyatlóban van. Kivételt csak a „Nagysága” képez, amellyel méltó módon zárul az utolsó kiadásban Krülov meséinek gyűjteménye. Ez egyike legjobb műveinek.⁹ A kilencedik könyv mutatja, hogy mit tudott volna alkotni Krülov, ha később születik... Azonban megjelenése irodalmunk gyermekkorában, tehetségének hatalmas erejéről tanuskodik. Az irodalom retorikus irányzata árt-hatott ugyan tehetségének, megölni vagy eltorzítani azonban nem tudta.

Krülov 1768 február 2-án született,¹⁰ tehát csaknem három évvel Lomonoszov halála után, és hat évvel Szumarokov halála előtt; — Hemnyicer, az első tehetséges orosz meseíró ekkor 24 éves volt, Dmitrijev

pedig csak nyolc. Krülov, a szegény hivatalnok fia nem kaphatott kitűnő nevelést, de hála szerencsés természetének, nem maradt képzettség nélkül és ezen a téren kis eszközökkel is sokat tudott elérni. Azok közé az eredeti egyéniségek közé tartozott, akikben a lendületes belső erő nemtörődömséggel, restséggel és minden iránt való közömbösséggel párosult. Krülov nem volt szenvedélyes, de apatikus sem: egyszerűen csak kiegyensúlyozott és nyugodt volt. Bámulatraméltóan rest volt, de ugyanakkor bámulatraméltóan tevékeny is. Ismeretes róla az az anekdóta, hogy barátjával, Gnyegyics-csel folytatott vita után rövid idő alatt titokban megtanult görögül — abban a korban, amikor már régen nem tanul az ember. Ezért nem csoda, ha korán felébredt benne az irodalom iránti szenvedély, amely sohasem lobogott benne, hanem csendes és egyenletes lánggal égett. Tizenötéves korában már író volt és szegény tisztviselő Tver egyik jelentős városában. Ekkor írta meg a „Kávés nénike” című komikus opera szövegekönyvét (Krülov igen szerette a zenét).¹¹ Ez az opera sohasem került sajtó alá és a hanyag szerző el is veszítette első művének kéziratát. Tizenhétéves korában Szentpétervárra utazott, ahol 1785-ben állást vállalt és ettől az időtől kezdődik irodalmi pályafutása. Franciául is tudott, de igazi tanítómesterei az akkori orosz írók voltak. Az orosz irodalom akkor a Lomonoszov által kitűzött retorikai irányt követte. Lomonoszov akkoriban megfellebbezhetetlen mintaképe volt mindenkinek, aki költő akart lenni. Szumarokov megosztotta vele az irodalom nagymestere címet. Djerzsavint éppen akkor „kapta szárnyra a hírnév” (ahogy mondani szokás). Heraszkov „Rus-sziádá”-ja is nemrég jelent meg (1785); Petrov

lírikus dicsősége teljében volt; Bogdanovics hatalmas hírneve 1778-ban csak erősödött. Akkor jelent meg „Dusenyká”¹²-ja, Fonvizin ekkor már megírta „A kamasz”-t; Knyazsnyin, Szumarokov utóda a drámai irodalomban, ezekben az időkben szintén legragyogóbb dicsőségének korszakát élte; nagy hírnévnek örvendtek még akkoriban: Kosztrov, Nyikolev, Majkov, Ruban, Ableszimov, Klusin, Plavilscsikov, Bobrov.

Ebben az időben kezdődött azonban az orosz irodalom új korszaka is: ekkor lépett egy egész sereg ifjú tehetség az irodalmi pályára; ekkor még ismeretlenek, de később többé-kevésbé fontos szerepet töltöttek be irodalmunkban. Ezek közé tartoztak: Nyelegyinszkij-Meleckij, Kapnyiszt, Dolgorukij (Iván), Podszivalov, Nyikolszkij, Makarov s végül Karamzin és Dmitrijev, akik később, különösen Karamzin, az új orosz irodalom orákulumai lettek. Irodalmunknak ebben az átmeneti korszakában kezdte pályafutását a tizenhétéves Krülov. Hivatását csak sokára ismerte fel és hosszú ideig nem is a saját területén kísérletezett. Ném is gondolt arra, hogy tanítómeséket írjon. Azt hitte, hogy drámaíró lesz. Megírta a „Kleopatra” című tragédiáját és amint — a híres Dmitrevszkij kritikája után — beismerte, hogy sikertelen próbálkozás volt, megírta a másodikat, a „Filomelá”-t. Sem színpadra, sem sajtó alá nem kerültek ezek a darabok.¹³ Végül megpróbálkozott az ódával is. Egy irodalmár rendelkezésünkre bocsátotta Krülovnak ezt a kísérletét, amelyet, mint ritkaságot s mint azon idők szellemének élő emlékét, az érdeklődő olvasó rendelkezésére bocsátunk:

Óda

A Fényesség, Dicsőség, Hatalmas Urnőhöz,
 Jekatyerina Alexejevna Cárnőhöz, minden oroszok
 uralkodójához. Oroszország és Svédország béke-
 kötése alkalmából. Amelyet a legalázatosabban fel-
 ajánl Iván Krülov. 1790 augusztus . . . -án.

*A szent természet ellenére
 meddig fogod szítani a
 gonosz vészályt és mondd, mivégre
 ó büszke Júnónak fia?
 Miként ha vészes ég dörögne,
 meddig fognak még mennydörögve
 a harci kürtök szólani?
 Dühödből, hogyha ölte, rontva
 támadsz falvakra, városokra,
 mi képes felriasztani?*

*Eltűnt a béke és azóta
 megváltozott a régi táj.
 Hol zengve szólt nemrég a flóta,
 most járta vad hangja száll.
 A nimfák tánca elmaradt, a
 bájos najád eltűnt a habba,
 s a víg szatír is menekül.
 Mars, megvillantod fenn a szablyád,
 és mint a búza, ha aratják,
 a nép előtted rendre dül.*

*Mi borzalmat kell még megélnem?
 E látomás hová ragad?
 Eltűnt a föld egész a vérben
 homályos ködbe vész a nap.*

Hallom, hogy nyögnek lenn a holtak,
 a természet tán felbomolt, vagy
 pokolra szálltam? A kaosz
 támadt fel s minden összedől? Nem,
 a tenger zúg a finn öbölben,
 hol győz a svéden az orosz,

hol most a végítélet napja
 borzasztja el tekinteted,
 az eget villám hasogatja,
 és vér folyók örvénylenek.
 Űszó hajóknak lángja éled,
 kiáltások hallatszanak,
 és vészes ágyúdörrenések,
 az éj pokolnál is sötétebb,
 a fény meg még borzalmasabb.

De mily erő, mi megragadja
 a vakmerő orosz szívet?
 Elhallgatott a vész haragja,
 s ragyognak már a finn utzek.
 Hol jajszó hallott elhalón, ott
 nereidák állnak és tritónok
 békés zászlók körül.
 És száll az ajkukról az ének
 a sikon át a messzeségnek
 az oroszok győzelmirül.

Arész a békét nem szerette,
 utzályra vágyott és ezért
 felsóhajtott, hogy észrevette
 az olajágot s így beszélt:
 „Ó oroszok, a számotokra
 nem nő többet babérlomb, hogyha

*békében éltek. Egykoron
a földkerekség megcsodálta
mint mentetek hősként csatába,
s most rabbá tőn a nyugalom.*

*A vad csatákon, tűzbe, vérbe
Rómát dicsővé én tevém,
egész világ bámulta érte,
s első Istenné lettem én,
és egyetlen törvénnyé, hogyha
űszköt dobott a városokra,
pokolnál szörnyűbb volt a híre.
Kegyetlenségben telt a kedve
s dicsőségit felépítette
a dúlt világ űszkekre.*

*S ti, kik még szörnyűbbek valátok,
míg bálványokban hittetek,
a gaznak nem halált kívántok,
barátságát kerestek?
Ó hős orosz, csak hagyd ez elvet,
győzelmekkel mérd történelmed,
s ne irgalmazz! Rettegjenek
dörgő szavadtól mind a népek!
Szabadságuktól foszd meg őket,
igázz le messze földeket!”*

*Igy szólt és új adóra lesve
kittisztítá páncélzatát,
s rontó csatára készítette
kapálózó tüzes lovát.
Az álnokságot földalatti
barlangjának mélyére jutni
most mégis im mi készített?
Mint szellemárnyat űz a nappal,*

*Minerva küzd az éji haddal,
s a külső éjre űzt ki.*

*S Mars elhalványul, mint a hold, ha
a fény királya hinti szét
sugárít s elfut megriadva,
látván a béke istenét.*

*Előtte száll a félelem, meg
a zűrzavar. Mögötte mennek
a mélység lomha népei:
a szolgaság, a kór, az éhség,
s lábát vonszolva a szegénység
fogcsikorgatva követi.*

*A természet magára vette
a díszet s már újra víg,
Minerva im, megbékítette
az orosz népnek szívét.
Szólt — és szavára újra csend lett,
szólt — s már a finnek nem remegnek,
s a tengeren nyugodt a hab.
És karba zengik már a gyenge
nőmfák hírét a ligetekbe,
s a népek mind ujjonganak.*

*Ilyen az Úr, a vad csatákba
búsult haragja rémitő,
de ha kezét áldón kitérja,
az üdvünk alkotója ő.
Kezétől mint viasz, a szikla
elolvad és alapjaira
rendülnek meg roppant hegyek,
de Édent alkothat kegyével
és egyetlen tekintetével
megújíthatja lelkedet.*

Ujjongj, Oroszhon, boldog ország!
 Uralkodód is Istent,
 ne félj tehát, csak szent parancsát
 ne szűnj meg teljesíteni,
 s a sirt a gazság hldrakarma
 hlába ássa, nincs hatalma,
 hlába vágyja könnyedet,
 mert Pallasodnak egy igéje,
 elég, hogy néped megkimélje,
 s békességet hozzon neked.

Ó boldog nép, melynek királya
 alattvalótt szereti.

Vigyáz a népre, mint magára,
 s dicsőségét ebben leli.

És atyját látja benne népe,
 ha háborúktól megkimélte,
 s őrizni őt törvényt adott.

A gyenge nem fél ottan, aljas
 árulkodót pénz nem jutalmaz,
 mert mint az ég, a trónus ott.

Magasba törhet bátran elméd,
 meg nem gátolja semmi ott.
 sőt a kegyes király figyelmét
 magadra vonni így tudod.

Mert nem mert a tudatlanság
 béklyóba verni ott a műzsát,
 s a tudománynak, látja már,
 ott ártalmára nem lehetne,
 akármikép is fenekedne,
 hol pártfogolja a király.

Az álnokság is begubózott,
 álarcba kell rejtőznie,

*a gazságoktól tiszta trón ott
a szent igazság égtsze.*

*Az embert ott nem arca mért,
de tette s egy törvény ítéli
az egyszerűt s a gazdagot.
S ímé, királya halhatatlan
dicsére most e drága honban
Astreta napja felragyog.*

*Vannak vajon, kik mindezekbe
Oroszhont fel nem ismerik?
Vagy van talán, ki elfeledte
Katalin hires tettét?
Szentélyt állít a tudománynak,
a bűn előtte meg nem állhat,
de megdicsőül a szelíd.
A nép özönlök csarnokába,
hogy végre színről-színre lássa
Astreta boldog évét.*

*Igaztalan hadjáratokkal
méltóságát nem szennyezi.
Alattvalói vére sokkal
értékesebb annál neki.
Hódítani nem vágy, ám ha kardját
kezébe adja az igazság
az álnokságot verni le,
mennydörgésekkel zeng haragja,
villámokat szór szerte jobbjá,
de kegyelem van szívtbe.*

*Isten, ki őrzöd földi néped,
s fenn ülsz a csillagok kara
felett s az ég az erősséged,*

*s a föld a lábad zsámolya!
 Ki látod népetd királyát,
 hallgasd Oroszhon hő imáját
 e gyenge dalban szállni s add
 hogy boldogsága így beteljék,
 s elérje egykor üdve teljét,
 s adj mindig ily királyokat!*

*De merre törhet még a szellem,
 hová ragad? Ki tárja ki
 az ég azur boltját felettem.
 s mi hangot hallok zengent?
 Im Katalinhoz szól a szózat:
 „Maradj meg ily uralkodónak,
 igazságos bíró maradj!
 Teáltalad hozzám a nyelvek
 dicséretekkel énekelnek,
 királyok példaképe vagy.*

*Oroszhoñ hire messze terjed,
 trónját ezért adám neked.
 Szívemnek benned kedve tellett,
 jól alkotád törvényedet!
 Teáltalad viendí sokra
 Oroszföld és a trónusodra
 utgyáz mindig szemem!”
 Ekép beszélt... És szózatának
 égzengető utsszhangja támadt
 a roppant égi téreken.**

Ez az óda Szentpétervárott tíz, negyedréti oldalnyi terjedelemben került sajtó alá. Bizonyítja, hogy milyen nehéz az írónak — különösen fiatal

írónak — nem leróni adóját a korral szemben. Krülov nem volt különös tisztelője ennek az irodalmi műfajnak, amely szinte egyeduralkodó volt az akkori orosz irodalomban — és alaposan kigúnyolta az „ódistákat”. Nem tudjuk bizonyosan, hogy ő volt-e a *Zrityel* és a *Pocsta Duhov* című folyóiratok kiadója vagy csak résztvett a kiadásban,¹⁴ de azokban a szatirikus cikkeiben, amelyeket ezekben a folyóiratokban elhelyezett, keményen támadta a tehetségtelen ódaköltőket. Krülovnak ezekben a kiadványokban megjelent cikkei mind szatirikus tartalmúak és főleg a divatosat, a külföldiek divatos áruházait, a francia nyelv használatát a művelt orosz társaság köreiben, valamint a műveletlenséget támadják. A *Zrityel*-ben találhatjuk Krülov „Kaib” című keleti elbeszélését is, amely allegorikus és morális irányú, de igazi értékét a szatirikus szellem adja, amely helyenként szokatlanul éles és irónikus. A *Pocsta Duhov* volt az első folyóirat, amelyet Krülov kiadott vagy amelynek szerkesztésében résztvett. — Ez a kiadvány két részből áll: 1789-ben jelent meg és 1802-ben pedig új folyama indult. A *Zrityel*-t Krülov saját nyomdájában nyomták. A kiadvány teljes címe: „Szemle, havonként megjelenő kiadvány az 1792. esztendőre. Szentpétervárott, 1792-ben, Krülov és társa nyomdájában”. 1793-ban Krülov Klusinnal együtt *Szanktpeterburgszktj Merkurtj* című havonként megjelenő folyóiratot adott ki, amelyet szintén „Krülov és társa” nyomdájában nyomtak. Ebben az időben Krülov a színháznak szentelte tevékenységét: 1793-ban megírta a „Lurkók” című vígjátékot (prózában, öt felvonásban), a „Dühöngő család” című operát (három felvonásban), 1794-ben megírta a „Fogalmazó az

előszobában" című vígjátékot (prózában, három felvonásban).¹⁵ Úgy látszik, hogy e darabok közül egy sem jelent meg nyomtatásban, de a színpadon valószínűleg előadták őket, mert felhívták a szerzőre II. Katalin cárnő figyelmét, aki látni kívánta Krülovot. Erről az eseményről Krülov öregségében is mély megindultsággal emlékezett meg. Krülov neve ekkor vált ismertté és a korabeli írók közt ettől kezdve díszhelyet foglalt el. Ez a dicsőség azonban nem elégítette ki: mintha megérezte volna — sőt talán tudatosan is tisztában volt vele, hogy még nem a maga útját járja és ezért sem tudott sehol megállapodni. Egyszerre csak eszébe jutott, hogy állatmeséket fog írni; nem bízott magában és megmutatta Dmitrijevnek első próbálkozásait ebben a műfajban. Dmitrijev tetszését fejezte ki és felébresztette Krülovban a bátorságot, hogy ezen a területen működjék. Milyenek voltak első állatmeséi, amelyeket írt, és hol jelentek meg — erről semmit sem tudunk. Sokan azt állítják, hogy ezek az állatmesék, Krülov neve nélkül, Karamzin *Aglá*-jában jelentek meg 1794 és 1795-ben; ez azonban tévedés.¹⁶ Az *Aglája* mindkét részében csak két állatmese jelent meg, az egyik Dmitrijevtől „A csíz és a pinty” a másik valószínűleg Haraszkovtól „A seregély, a papagáj és a szarka”; ez utóbbi példázatnak van elnevezve és M. H. betűkkel aláírva. Bárhogy áll is a dolog, Krülov állatmeséi igen gyakran csak a *Dramatytjeszki Vesztnyk*-ben jelentek meg, amelyet 1808-ban adtak ki. Itt jelentek meg a következő mesék: „A varjú és a róka”; „A tölgy és a nád”; „A béka és az ökör”; „Az ékszerdoboz”; „Az öreg ember és a három fiatal”; „Az oroszlán, a kutya, a róka és a farkas”; „A majmok”; „Zenészek”; „Parnasszus”;

„A remete és a medve”; „A jóshely”; „A farkas és a bárány”; „A szitakötő és a hangya”; „A sas és a tyúkok”; „A légy és az utasok”; „Az elefánt mint vajda”; „A róka és a szőlő”; „A paraszt és a halál”; „Az elefánt és a mopszli-kutya”. Mindezek az állatmesék, néhány új hozzáadásával belekerültek Krülov „Allatmeséi”-nek első kiadásába, amely a következő évben (1809) jelent meg. Krülov 1807-ben egyszer-smindenkorra búcsút mondott a színháznak, miután kinyomatta a „Divatos üzlet” és „Lecke a lányoknak” című vígjátékait. Ezek a vígjátékok rendkívüli módon elragadtatták az egykorú közönséget; a *Dramatycseszktj Vesztnyik*-ben meg is jelent két, Krülovhoz intézett verses üzenet. Ezekben a vígjátékokban valóban sok a komikum — ha csak felületes is — sok bennük a szellemesség; az elsőben a szerző a külföldi áruháztulajdonosokat támadja, a másodikban a francia nyelv használatát. 1811-ben megjelent meséinek második, javított kiadása és ugyanebben az évben új meséinek kiadása is; ezeket követték az 1815-ös és 1819-es kiadások. A huszas években Szmirgyin könyvkiadó megvette Krülovtól 40.000 rubelért meséi kiadói jogát a következő tíz évre. Ettől az időtől mostanig Krülov meséinek példányszáma már régen meghaladta a harmincezet (beleszámítva ebbe a számba az 1843-as kiadást is, az utolsót, melyet Krülov állított össze). És hány kiadásra van még szükség ezekből a mesékből! Krülov olvasóinak száma folytonosan emelkedni fog, az oroszországi írni-olvasni tudók számának emelkedése arányában. Meséit már régóta kívülről tudják a művelt és félművelt osztályok Oroszországban, de idővel az egész orosz nép fogja olvasni. Ez a dicsőség, a diadal! A dicsőség minden fajtája közül ez a

leghízelgőbb, legnagyobb, a legmegvesztegethetetlenebb: a nemzeti dicsőség. Egy tárcakritikus örült az alkalomnak, hogy a halott Krülov barátjaként léphet fel és világhírű költőnek, az emberiség költőjének nevezte őt.¹⁷ Mi ezt nem mondjuk... Krülov — orosz költő, Oroszország költője. Azt hisszük, hogy ez Krülovnak elég ahhoz, hogy joga legyen a hallhatatlanságra és nem kell az ő amúgy is kétségtelen nagyságát hamis áradozásokkal és indokolatlan dicséretekkkel növelni...

Nem térünk ki Krülov magánéletének részleteire. Mihelyt valahol a nyilvánosság nem szokás és nem divat, ott a magánember érinthetetlen egyéniségének magyarázgatása mindig gyanús és sohasem fogadható el hitelesnek. Éppen ezért a hasonló mendemondák mindig emlékeztetnek Krülov meséjére, amelyben egy pók belekapaszkodik egy sas farkába és a Kaukázus csúcsára repül vele, sőt dicsekszik is, hogy ő, a pók, a sas barátja, és hogy ő, a pók, mindenekfelett szereti az igazságot. Krülov egyénisége teljes egészében visszatükröződött meséiben, amelyek mintaképül szolgálhatnak annak, amit a franciák „arrière-pensée”-nak hívnak. Krülov élénk, eszes ember, aki helyesen értékkel és bírál el minden magatartást, minden helyzetet, aki ismeri az embereket. Krülov ennek ellenére őszintén gondtalan, lusta és a közönyösségig nyugodt volt. Mindent megengedett, mindent helyeselt, hogy úgy legyen, ahogy van, de ő maga sohasem utánzott és életmódjában a különbségig eredeti volt. Különcködése nem volt sem álarc, sem számítás: ellenkezőleg, saját magának elválaszthatatlan része, az ő természete volt. Kellemes volt ránézni erre az őszülő fejre, erre az egyeneslelkűséget tükröző, méltóságteljes arcra.

mintha egy ókori bölcsét láttál volna magad előtt és ezt a benyomást nem zavarta sem a pipa, sem a szivar, amely mindig a szájában volt. Rokonszenves volt ez az öreg gyermek, akár beszélt, akár hallgatott. Szavaiban annyi nyugalom és kiegyensúlyozottság volt, hallgatásában pedig oly beszédes volt nyugodt arca...

Krülov, a szegény hivatalnok fia, a műveltség felé törekvő gyermek, maga tört utat magának az életben. Ebben az időben nem szerették a könyveket, nem szerettek olvasni és a hivatalnokoknak nem engedték meg, hogy idejüket ilyen badarságokkal töltsék. Manapság gyakran találkozunk olyan emberekkel, akik otthagyják munkakörüket, amelyben még rendes írnokokká is lehetnének, az irodalomért, ahol semmire sem juthatnak. De Krülov fiatalsága idején nem a szeszély, hanem magasabbrendű elhivatottság jele volt, ha valaki otthagya munkakörét és a szűkösen fizető irodalmi munkából élt, nyomdát alapított és egyszemélyben volt szerzője és szedője műveinek. Krülov tehetségét nemcsak a közönség értékelte. 1814-ben legmagasabb rendeletre — kiváló tehetsége iránti tiszteletből — ahogy azt a rendelet kifejezte — kollégiumi asszesszorrá nevezték ki. 1830-ban 6.000 rubel nyugdíja volt, állami tanácsos lett és birtokosa több rendjelnek. Végül 1836 február 3-án Krülov valódi, mindezideig hallatlan jutalmat kapott irodalmi érdemeiért:¹⁸ ezen a napon ünnepelték irodalmi tevékenységének ötvenéves jubileumát. A szentpétervári irodalmárok legmagasabb óhajra ebédet adtak Krülov tiszteletére, amelyen magas méltóságok és hírességek vettek részt. Ez alkalommal átnyújtották Krülovnak a Sztaniszláv-rendjel má-

sodik fokozatát. A jubileum után érmet vertek Krülov képével. Ez az ünneplés mély nyomokat hagyott a tiszteletreméltó költő lelkében.

Krülovnak sok pártfogója és összeköttetése akadt tehetsége révén; ez hozta közel N. Olenyinhez, akinek házában úgy fogadták, mint rokont. N. Olenyinben a barátot és korának emberét szerette; csodálatos-e, hogy halálával Krülov teljesen elárvult? Körülötte már az új nemzedékek hullámszórtak; Krülov látta, hogy milyen figyelmet és szeretetet tanúsítanak iránta, de a rokont, a szívéhez közelállót nem látta már sehol és nem volt kivel elbeszélgetnie arról az időről, amikor fiatal volt. — Ki ne kívánta volna mindig az élők soraiban és mindig egészségesnek látni ezt az években és dicsőségben gazdag öreget? Ki az, akit nem szomorít el az a gondolat, hogy már nincs közöttünk? De ez a bánat felemelő, nem okoz szenvedést. Krülov apó leróttá utolsó, elkerülhetetlen adóját a természetnek; meghalt, miután teljesen betöltötte hivatását és egészen kiélvezte megérdemelt hírnevét. Számára a halál nem szerencsétlenség, hanem — talán rég óhajtott megnyugvás... Mult év november 3-án 77 éves korában halt meg.

GONDOLATOK ÉS MEGJEGYZÉSEK AZ OROSZ IRODALOMRÓL¹

Bármilyen legyen is irodalmunk, jelentősége számunkra mindenesetre sokkal nagyobb, mint hinnők: benne, egyedül benne nyilvánul meg egész szellemi életünk, életünknek egész költészete. Csakis az irodalom terén válunk Ivánból és Péterből egyszerűen emberekké, csakis itt fordulunk az emberek felé és foglalkozunk az emberekkel.

Társadalmunkban az elkülönülés szelleme uralkodik: minden társadalmi rétegünk sajátosan ruházódik, mindegyiknek sajátos a modora, életmódja, mások a szokásaik, sőt más a nyelvezetük is. Könnyen meggyőződhetnénk erről, ha el tudnánk tölteni csak egyetlen estét is valami olyan helyen, ahol véletlenül összetalálkozna egymással a hivatalnok, katona, föld-birtokos, kereskedő, kispolgár, ügyvezető vagy igazgató, lelkész, diák, papnövendék, tanár, művész; e társaságban ülve azt gondolhatnók, hogy valamiféle újabb nyelvzavar kellős közepébe kerültünk... Ilyen nagy különbségek vannak egy és ugyanazon társadalom különböző osztályainak képviselői között! Az elkülönülés szelleme ellensége a társadalomnak: a társadalom egyesíti az embereket, a kasztok elszakítják őket egymástól. Sokan azt gondolják, hogy a gőg — a régi szláv időknek ez a maradványa — megsemmi-

siti nálunk a *szociaibilitást*. Ha ez igaz is, talán mégis csak részben igaz. Lehet, hogy a nemes nem szívesen találkozik alacsonyabb társadalmi rend embereivel; de nem készek-e az alacsonyabb társadalmi rend emberei bármilyen áldozatot is meghozni azért, hogy közeledjenek a nemesekhez? Ez minden igyekezetük! A baj csak ott van, hogy ez a közeledés mindig külsőleges, formális és átmeneti jellege van. Az öntelt gazdag kereskedő hiúságának hízeleg az ilyen ismeretség még akkor is, ha csak szegény nemessel ismerkedik meg. Szokásaihoz, fogalmaihoz, nyelvéhez, életmódjához — egyszóval kereskedői hivatásához azonban hű marad — mégha gazdag nemessel ismerkedik is meg. Oly erős nálunk az elkülönülésnek ez a szelleme, hogy még a Nagy Péter reformjai nyomán keletkezett új társadalmi réteg is azonnyomban új sajátosságokat öltött magára. De miért is csodálkoznánk azon, hogy a nemes egyáltalán nem hasonlít a kereskedőre, a kereskedő pedig a nemesre? Hiszen a tudósok és a művészek között is gyakran hasonló különbség van... Nálunk még nem veszték ki az olyan tudósok, akik egész életükben szilárdan kitartanak nemes elhatározásuk mellett, hogy nem hajlandók megérteni, mi a művészet és milyen célt is szolgál; és sok művész van nálunk, aki mégcsak nem is gyanítja művészetének élő kapcsolatát a tudománnyal, az irodalommal és az élettel. Ezért, ha összehozzuk az *ilyen* tudóst az *ilyen* művésszel, azt látjuk, hogy vagy hallgatnak, vagy legfeljebb csak általános frázisokat váltanak egymással s nekik ez még a társalgásnál is több: munka. Más szaktudósaink — különösen akkor, ha az exakt tudományoknak szentelték életüket — ironikus mosollyal szemlélik a filozófiát és a történelmet és azokat is, akik ezzel foglalkoznak.

A költészetet, irodalmat, újságírást pedig kifejezetten badarságnak tartják. Ügynevezett „irodalmáraink” megvetéssel tekintenek a matematikára, ami már az iskolában is nehezen ment a fejükbe. Azt mondják: mindez nem az elkülönülés szellemét, hanem a félműveltség, féltudás szellemét tükrözi. Úgy! De hiszen ezek az emberek elsőrangú nevelést kaptak, ha nem is eléggé mélyenszántót, de eléggé sokoldalút: az irodalmár még az iskolában tanult matematikát, a matematikus pedig irodalmat. Sokan közülük alkalomadtán majd nagyon is helyesen ítélik meg, hogy csak mesterségesen lehet a tudományokat elkülöníteni, lényegükben nincs és nem is lehet közöttük különbség, mert minden tudomány egyetlen tárgyról alkotott egyetlen tudás — e tárgy pedig a lét; mert a művészet mint a tudomány is, a létnek ugyanaz a tudata, mindössze más formában; s mert az irodalomnak egyformán élvezhetőnek és gyönyörködtetőnek kell lennie minden művelt ember számára. Ám ha ezeket a gyönyörű megállapításokat ténylegesen alkalmazniok kell — akkor nyomban különböző céhekre szakadnak, irónikus mosollyal, saját méltóságuk tudatával vagy bizalmatlansággal szemlélgetik egymást... Hogyan is követelhetünk szociabilitást a különböző rétegekhez tartozó emberek között, amelyek közül mindegyik a maga módján gondolkodik, beszél, öltözködik, eszik és iszik?...

Hanem azért azt állítani, hogy nálunk közösség egyáltalán nem volt — az igazság elferdítése volna. Kétségtelen az, hogy nagy szükségünk van a közösségi életre és igyekszünk azt megteremteni — és ez a tény maga is igen fontos. A régi társadalmi osztályok válaszfalait nem rombolta le Nagy Péter reformja — de alapjaikban megrendítette és ha nem is

döntötte le, de féloldalra hajlította őket — és ezek most napról-napra mindjobban megdőlnék, széthullának s tulajdon törmelékeikkel és omladékaikkal temetkeznek be úgy, hogy ha ezeket újból felépítenénk, ez azt idézné elő, hogy az aláásott alapra rakott súly csak siettetné az amúgyis elkerülhetetlen összeomlást. Ha most e falakkal elválasztott társadalmi rendek nem is tudnak úgy keresztülmenni a falakon, mint síma, kövezett úton, de könnyen át tudják ugrani őket ott, ahol különösen meginogtak vagy megrongálódtak. Mindez régebben lassan és észrevétlenül történt, ma gyorsabban és érzékelhetőbben történik — és nincs messze már az az idő, mikor mindez igen gyorsan és véglegesen meg is fog valósulni. A vasutak, alagútjaikkal és hídjaikkal hegyek alatt és hegyek felett is áthaladnak; az ipar és kereskedelem megerősödésével minden társadalmi rend és osztály képviselőinek érdekeit összeköti és oly élénk és szoros kölcsönös kapcsolatot kényszerít rájuk, hogy azok önmaguktól is eltüntetnek minden éles és szükségtelen különbséget.

De a társadalmi rendek kölcsönös közeledésének kezdete — amely egyben kezdete lehet a közösség fellendülésének is — semmiképpen sem kizárólag a jelenhez kapcsolódik: összeolvad irodalmunk megindulásával. A kizárólag anyagi érdekek miatt egy tömegbe tömörült heterogén társadalom siralmas és embertelen társadalommá válik. Valamely társadalom külső jóléte és ereje lehet bármily nagy — de ha csak kereskedelme, ipara, hajózása, vasúti közlekedése és általában minden anyagi hajtóereje jelentheti számára az elemi, nagyfontosságú és közvetlen célt, nem pedig csak segédeszközként fogja fel ezeket a dolgokat a műveltség és civilizáció elérésére, úgy ez

a társadalom aligha lehet irigylésre méltó. Ebben a vonatkozásban mi nem panaszkodhatunk sorsunk miatt: a mi társadalmunkban a művelődés kezdetben csendes és alig észrevehető patak csörgedezéséhez volt hasonló, de a legmagasabbrendű és legnemesebb forrásból — magából a tudományból és irodalomból fakadt. A tudomány nálunk még nem vert gyökeret, csak most kezd gyökeret verni. Ezzel szemben a művelődés már gyökeret vert, ha még nem is virágzik. Lombozata még kicsiny és ritka, törzse még alacsony és vékony, de gyökerei már oly mélyek, hogy azt semmiféle vihar, semmiféle áradat, erő ki nem tépheti: vágjuk ki az erdő egy részét s a gyökér azonnal utódokat növel és hamarabb elfáradunk irtásukban, mintsem az erdő abban, hogy új sarjakat fakasszon és buján növekedjék...

Ha társadalmunkban a művelődés haladásáról beszélünk, egyúttal beszélünk irodalmi haladásunkról is, mert műveltségünk irodalmunknak a társadalom eszméire és erkölcsére gyakorolt közvetlen hatása eredményeként jött létre. Irodalmunk teremtette meg társadalmunk erkölcsait, már több, egymástól élesen különböző nemzedéket nevelt fel, megteremtette az alapot a társadalmi rétegek belső közeledéséhez, közvéleményt alakított ki és egy sajátos társadalmi osztályhoz hasonló képződményt hozott létre, amely a közönséges *középosztálytól* abban különbözik, hogy nemcsak kereskedőkből és kispolgárokból áll, hanem minden társadalmi rétegbe tartozó emberekből, akiket a műveltség hozott egymáshoz közel és összetartozásuk kizárólag az irodalomszeretben összpontosul.²

Ha érteni és értékelni akarjuk irodalmunk hatását a társadalomra, akkor tekintsük meg különböző korszakainak képviselőit, beszéljessünk velük vagy

hallgassuk meg egymás közötti beszélgetésüket. Irodalmunk még oly fiatal, oly közel van eredetének időpontja, hogy még ma is megtaláljuk minden képviselőjét. Lomonoszov költeménye, az első, szabályos időmértékben írt jelentős orosz költemény: „Óda Hotyin bevételéről”, 1739-ben jelent meg, pontosan 107 évvel ezelőtt, Lomonoszov pedig 1765-ben, körülbelül 80 évvel ezelőtt halt meg. Magától értetődik, hogy nem élnek már olyan emberek, akik látták Lomonoszovot, akár gyermekkorukban is. De ha látták volna is, aligha emlékeznének rá; viszont még most is sok olyan ember él Oroszországban, akik a költészetet és irodalmat Lomonoszov művein keresztül tanulták meg szeretni, s akik őt még ma is oly nagy költőnek tartják, mint amilyen nagy költőnek tartották kortársai. Még több az olyan ember, aki élénken emlékszik Djerzsavin arcára és hangjára és élete legszebb szakának tartja azt, amikor tanúja lehetett az ő teljes dicsőségének. Heraszkov költői kiválóságáról sok öreg ember még most is szíve mélyéből meg van győződve s régen történt-e, hogy a tiszteletreméltó Dmitrijev költő azon panaszkodott a sajtóban, hogy a „Russziáda” és a „Vlagyimir” alkotójának tehetségét nem tiszteli a fiatalabb nemzedék? Szumarokov tragédiáira sok öreg ember még ma is ellágyulva emlékezik és vita alkalmával fejből idézik a „Djimitrij Szamozvanyec” (Al-Djimitrij)-ből a — szērintük — legszebb részeket. Mások, akik már belátják, hogy Szumarokov nyelvezete valóban igen elavult, különös nagyrabecsüléssel hivatkoznak Knyazsnyin tragédiáira és komédiáira, mint az orosz nyelv tisztaságának és drámai pátoaszának mintaképeire. Még gyakrabban találkozhatunk olyanokkal, akik meg sem említik Szumarokovot és Knyazsnyint, de annál nagyobb lelkesedéssel és meggyőződéssel be-

szélnek Őzerovról. Ami Karamzint illeti, nemcsak az öreg, hanem az öregedő nemzedék is testestől-lelkestől hívének vallja magát, az ő szellemében éreznek, gondolkoznak és élnek, annak ellenére, hogy Zsukovszkijt, Batyuskovot, Puskind, Gribojedovot, Gogolyt és Lermontovot nemcsak olvasták, hanem többé-kevésbé rajongtak is értük... Ismét vannak mások, akik Puskin nevének hallatára gúnyosan elmosolyodnak és elragadtatva, rajongással beszélnek Zsukovszkijről, mintha bizony az utóbbi nagyrabecsülése nem férne össze Puskin megbecsülésével. Mennyien nem értik Gogolyt! — és vele szemben táplált előítéletüket azzal mentik, hogy Puskind viszont megértik!... Téves dolog lenne azonban azt hinni, hogy ezek csak irodalmi tények. Ha meghallgatjuk azokat, akik irodalmunk különböző korszakait dicsérik és megfigyeljük társadalmunk különböző korszakait, akkor minden bizonnyal észrevesszük, hogy többé vagy kevésbé élénk kapcsolatok vannak az irodalomról és a mindennapi életről vallott felfogásuk és meggyőződéseik között. Ami pedig irodalmi műveltségüket illeti — mintha századokkal lennének elválasztva egymástól, azért, mert a mi irodalmunk alig száz év alatt nem egyetlen évszázad távolságát futotta be. És ezért nagy különbség volt az olyan társadalmak között, amelyek a terjedelmes ódák dagályos frázisaiért és a nehézkes epikai költeményekért rajongtak — és az olyan társadalmak között, amelyek „Liza tavá”-hoz jártak sírálni; olyanok között, amelyek a „Ljudmilá”-t és a „Szvetlaná”-t olvasták mohón, a „Tizenkét alvó szűz” fantasztikus szörnyűségeivel táplálkoztak vagy az „Aeolhárfa” titokzatos hangjai mellett gyönyörködtek romantikus tűnődéseikben — és azok között, amelyek az „Anyégin” kedvéért elfelejtették a „Kaukázusi fogoly”-t és a „Bah-

csiszarái szökőkút"-at; „Az ész bajjal jár” kedvéért Fonvizin vígjátékait; a „Borisz Godunov”-ért Ozerov „Dmitrij Donszkoj”-át (miként egykor az utóbbiért elfelejtették Szumarokov „Al-Djimitrij”-ét), majd Puskin és Lermontov kedvéért mintha elhidegültek volna az őket megelőző költőktől. Gogoly miatt pedig teljességgel megfélekeztek minden regény- és novellaíróról, akikért nemrégiben még annyira rajongtak. Csak gondoljuk meg, milyen mérhetetlenül hosszú idő választja el egymástól az 1829-ben megjelent „Iván Vüzsigin”-t a „Holt lelkek”-től, amelyet 1842-ben adtak ki! ... A társadalom irodalmi műveltségének eme különbsége megnyilvánult az életben is és felosztotta az embereket különbözőképpen cselekvő, gondolkodó és ítélő nemzedékekre, kiknek nem anyagi érdekekből, hanem elvekből kiinduló eleven vitái és polémiái a társadalomban meginduló és fejlődő szellemi élet jelei. És ezt a nagy munkát irodalmunk végezte el! ...

Az irodalom társadalmunk számára még a gyakorlati erkölcsi eszméknek is élő forrása volt. Irodalmunk a szatírával indult és Kantyemir személyében könyörtelen háborút indított a tudatlanság, előítéletek, pereskedés, besúgás, a törvény elferdítése, rosszindulat és az államkincstár fosztogatása ellen, amiket a régi társadalom erkölcsi meggyőződése nem vétkeknek, hanem az élet szabályainak ismert. Bármennyire vitatható is Szumarokov tehetsége, de szatirikus kirohanásait a „bürokraták” ellen mindig tisztelettel fogja említeni az orosz irodalomtörténet. Fonvizin vígjátékai a társadalomnak még nagyobb szolgálatokat tettek, mint az irodalomnak. Kapnyiszt „Arulása”-ról részben ugyanezt mondhatjuk. A tanítómese azért részesült oly kedvező fogadtatásban nálunk, mert a szatirikus fajtájú költészethez tartozik. Djerzsavin, a par

excellence lírai költő, egyidejűleg satírikus költő is volt, így például a „Felicá”-ban, a „Főnemes”-ben és más költeményekben. Végül is eljött az idő, mikor irodalmunkban a satíra humorrá vált, amely az élet valóságának művészi megjelenítésében nyilatkozik meg. Persze nevetséges volna azt hinni, hogy a satíra, komédia, elbeszélés és a regény megjavíthatja a bűnözőket; de kétségtelen, azáltal, hogy feltárja a társadalom előtt annak lényegét, öntudatot teremt benne, a bűnözőt szégyennel és megvetéssel sujtja. Nem minden ok nélkül gyűlölik nálunk annyian Gogoly nevét és a „Revizor”-t; nem hiába nevezik a forgalomból eltiltandó „erkölcstelen” írásműnek. Hasonlókép, napjainkban már aligha vannak olyan naív lelkek, akik elhinnék, hogy a vígjáték vagy az elbeszélés tisztességes embert farag a megvesztegethető emberből. Egyáltalán nem! A ferdén nőtt fából, ha már kifejlődött és megvastagodott, soha nem nevelhetünk egyenes fát. De a megvesztegethető embernek éppúgy, mint a megvesztegethetetlennek, lehetnek gyermekei; az egyik is, a másik is — mivel még nincs oka, hogy erkölcstelennek lássa a megvesztegethetőség satírikus ábrázolását, rajong érte és saját maga előtt is észrevétlenül olyan tapasztalatokat szerez, amelyek nem mindig maradnak terméketlenek eljövendő életében, amikor a társadalom tevékeny tagjává lesz. Az ifjúkor tapasztalatai erősek és az ifjú azt fogadja el kétségtelen igazságnak, ami legelőször hatott érzéseire, képzeletére és gondolkodására. Nos, az irodalom így nem pusztán a művelődésre van hatással, hanem megjavítja a társadalom erkölcsét is. Bárhogy áll is a dolog, kétségtelen tény az, hogy nálunk csak az utóbbi időben találunk nagyobb számban olyan embereket, akik még tulajdon személyi előnyeik és társadalmi po-

ziciójuk rovására is igyekeznek megvalósítani erkölcsi meggyőződéseiket...

Nemkevésbbe bizonyos tény az is, hogy az irodalom nálunk összekötő kapocsként szolgál azon emberek között, akik minden más szempontból *belsőleg* különböznek egymástól. A kispolgár Lomonoszov tehetsége és tanultsága révén magas rangot ért el és a főúri körök is maguk közé fogadták őt. Másfelől, az irodalom közelebb vitte őt a szegény emberekhez, sőt jelentéktelenebb polgári körökhöz is. A szegény-nemes Djerzsavin tehetsége révén maga is felemelkedett — és azok között, akikhez az irodalom közelebb vitte, nemcsak mecénásokat, hanem barátokat is talált. A kazáni kereskedő Kamenyev — aki a „Gromval” című balladát írta — mikor ügyeinek intézésére Moszkvába utazott, megismerkedett Karamzinnal és rajta keresztül az egész moszkvai irodalmi társasággal. Ez *negyven évvel* ezelőtt történt, mikor a kereskedők a nemesi házaknak csak pitvarába léphettek be, oda is csak üzleti ügyben, áruikkal vagy a tartozás miatt, aminek kifizetéséért alázatosan kellett rimázkodniok. Az első orosz folyóiratokat, amelyeknek már a neve is régen feledésbe merült, fiatalok adták ki, akiket az irodalom iránti közös szenvedélyük fűzött egymáshoz. A műveltség közelhossa egymáshoz az embereket Korunkban már egyáltalán nem ritkaság olyan baráti kört találni, amelyben együtt van a tiszteletben álló főnemes, a raznocsinyec³, a kereskedő és a kispolgár, amelynek tagjai teljesen elfelejtették a közöttük fennálló külső különbségeket és egymásban egyszerűen csak az embert becsülik.⁴ Íme, ez a művelt társadalom kialakulására szolgáló igazi alap, amelyet nálunk az irodalom teremtet meg. Ki ne kívánná teljes szívéből az emberi

nevet joggal viselőik közül, hogy ez a társadalom ne napról-napra, hanem óráról-órára fejlődjék és erősödjék, mint ahogy a mesebeli vitézek. Mint minden élőlénynek, a társadalomnak is szervesnek kell lennie, vagyis az egymáshoz *belsőleg* kapcsolódó emberek sokaságának. Pénzügyi érdekek, kereskedelem, részvények, bálók, egyesületek, táncok — szintén kapcsolatok, de csak külsőlegeseek, tehát nem élők, nem szervesek, noha szükségesek és hasznosak. Belsőleg a közös erkölcsi érdekek, hasonló felfogás, egyenlő műveltség és emellett emberi méltóságuk kölcsönös megbecsülése fűzik össze az embereket. Azonban minden erkölcsi érdekünk, egész szellemi életünk eddig kizárólag az irodalomban összpontosult és még sokáig abban összpontosul: az irodalom élő forrás, belőle szív magába a társadalom minden emberi érzést és fogalmat... *Látszólag* mi sem könnyebb — a *valóságban* azonban semmi sem nehezebb, mint az orosz irodalomról írni. Ennek az az oka, hogy az orosz irodalom még mindig gyermekkorát éli; talán azt mondhatjuk, hogy egy gyermek Héraklész, de mindenestre gyermek — s a gyermekekről általában sokkal nehezebb határozottat, pozitívat mondani, mint a felnőttekről. Emellett irodalmunk, miként társadalmunk is, a legkülönbözőbb ellentmondásokat, szélsőségeket, sajátosságokat tartalmazza. Ez azért van, mert nem önmagától keletkezett, hanem idegen talajból ültették honi talajba.⁵ Ezért irodalmunkról szélsőségekben a legkönnyebb beszélni. Bizonyítsuk be, hogy nem maradunk el egyetlen európai irodalom mögött sem gazdagságban, sem érettségben s hogy mi tucatiával számlálhatjuk a lángeszű írókat és százával a tehetségeket; vagy bizonyítsuk be, hogy nekünk egyáltalán nincs is irodalmunk, hogy legtehetségesebb íróink

is vagy csak véletlen jelenségek vagy egyszerűen semmit sem érnek: mindkét esetben lesznek, akik a legtökéletesebben egyetértenek velünk és véleményünk lelkes követőkre fog találni. A szélsőséges ítéletek szeretete a még meg nem állapodott orosz ember egyik sajátja; az orosz ember vagy mértéktelenül dicsekvő vagy mértéktelenül szerény. És ezért van nálunk az egyik oldalon oly sok üresfejű Európa-imádó, aki elragadtatással beszél egy francia szépíró tolla nyomán átírt csapnivaló tárcáról is, vagy nagy hévvel énekel egy kuplét valami újabb francia bohózatból, amelyet maguk a párizsiak is már régen elfelejtettek és aki megvető közömbösséggel vagy sértő bizalmatlansággal szemléli az orosz költők lángelméjű műveit, aki szerint Oroszországnak nincs jövője, minden rossz benne, nem is lehet semmi rendes; a másik oldalon pedig sok *vaskalapos hazafitk* van, aki erőlködik, hogy teljes erejével gyűlöljön mindent, ami európai, még a kulturát is és szeressen mindent, ami orosz, még a rossz vodkát és az ökölpárbajt is. Alljunk csak valamelyik pártjára és az nyomban a nagy emberek és lángelmék közé sorol bennünket, míg a másik gyűlölni fog és tehetségteleneknek nyilvánít. De ha lesznek ellenségeink, lesznek barátaink is. Am ha meg akarjuk tartani részrehajlás nélkül *józan* véleményünket, akkor mindkét oldal felbőszül ellenünk. Egyikük divatos, papagájos megvetésével terhel bennünket, a másik — nos, békétlen, veszélyes, gyanús embereknek, renegátoknak nyilvánít, az irodalom útján feljelent — természetesen a közönségnek.⁶ A legkellemetlenebb mégis az, hogy nem értenek meg bennünket, hogy szavainkban hol túlzott dicséretet, hol túlzott bírálatot találnak, de nem látják meg benne a valóság tényei-

nek hű ábrázolását úgy, amint az van, minden jó és rossz tulajdonságával, érdemével és fogyatékos-ságával, minden ellentmondásával együtt, amelyeket az önmagában hordoz. Különösen vonatkozik ez a mi irodalmunkra, amely annyi szélsőséget és ellentmondást hordoz magában, hogy ha helyeselnünk is benne valamit, azonnyomban fenntartással kell élnünk, ami sokaknak — akik jobban szeretnek olvasni, mint gondolkodni — könnyen tagadásnak vagy ellentmondásnak látszhatik. Így például ha arról a jelentős és jótékony hatásról esik szó, amelyet irodalmunk gyakorolt a társadalomra, vagy irodalmunk fontosságáról szólunk, úgy fenntartással kell élnünk, hogy ne tulajdonítson senki ennek a befolyásnak és fontosságának nagyobb jelentőséget, mint mi magunk s így ne vonhassanak le szavainkból olyan következtetést, hogy nekünk nemcsak hogy van irodalmunk, hanem még hozzá gazdag is ez az irodalom és bátran egyvonalba állítható bármely európai irodalommal. Minden ilyenfajta következtetés feltétlenül hamis volna. Valóban, van irodalmunk és irodalmunk gazdag tehetségekben és műalkotásokban, ha a rendelkezésére álló eszközöket és fiatalságát tekintjük, de irodalmunk csak a mi számunkra létezik: a külföld számára még egyáltalán nem irodalom és joggal vonják kétségbe létezését, mert nem olyan, hogy abból népünket és társadalmunkat megismerhetnék.

Irodalmunk még túlságosan fiatal, határozatlan és színtelen ahhoz, hogy a külföld szellemi életünk tényét megláthassa benne. Nemrégiben még félénk, bár tehetséges tanuló volt, aki azt tartotta dicsőségének, hogy európai mintákat másoljon le és az európai élet képeiről készített másolatokat az orosz élet képeinek igyekezett feltüntetni. Es ez irodalmunknak Kantyemirtől és Lomonoszovtól Puskinig terjedő

egész korszakára jellemző. Majd ráébredve tulajdon erejére, a tanulóból mester lett. Már nem az európai élet kész képeit másolja le és már nem arra törekszik, hogy elhitesse, hogy ezek az orosz élet eredeti képei, hanem bátran ábrázolni kezdi az európai és az orosz életet. Eddig még csak az előbbieken alkotott mesterit, az utóbbiakban pedig — nem mindig sikertelenül — csak igyekezett mesterré válni. Ez jellemzi irodalmunknak Puskindól Gogolyig terjedő korszakát. Gogoly megjelenésével irodalmunk kizárólag az orosz élet, az orosz valóság felé fordult. Lehet, hogy ezzel egyoldalúbbá, sőt egyhangúbbá, de egyszersmind eredetibbé és következőképpen igazabbá is vált. Vessünk most egy pillantást az orosz irodalom e korszakaira, de jelentőségüket most ne a mi, hanem a külföld szempontjából vizsgáljuk. Semmiképpen nem szorul igazolásra, hogy *számunkra* nagy jelentősége van Lomonoszovnak és Karamzinnek; de fordítsuk csak le műveiket valamely európai nyelvre s nézzük meg, olvassák-e azokat és ha igen, találnak-e bennük sok olyat, ami érdekli őket? Azt fogják mondani: „mind ezt már régen olvastuk itthon, nálunk; orosz írókat adjatok nekünk”. Ugyanezt mondanák Dmitrijev, Ozerov, Batyuskov, Zsukovszkij műveiről is. E korszakból csak egyetlen író keltené fel érdeklődésüket — Krülov, az állatmeseíró. Műveit azonban a világ egyetlen nyelvére sem lehet lefordítani s csak azok a külföldiek tudják őt értékelni, akik tudnak oroszul és hosszú ideig éltek Oroszországban.⁷ Ilymódon az orosz irodalom egy egész korszaka elérhetetlenné válik az európai olvasó számára. Ami a második korszakot illeti — számukra is hozzáférhető lehet, de csak bizonyos fokig. Ha például Puskinnek olyan műveit, mint „Mozart és Salieri”, „A fukar lovag”, „A kövendég”, méltóképpen lefordítanák valamely

európai nyelvre, a külföldiek kénytelenek lennének a költészet kiváló alkotásainak elismerni azokat, de ennek ellenére e költemények úgyszólván egyáltalán nem mint az orosz költészet alkotásai érdekelnék őket. Ugyanezt mondhatjuk Lermontov legkiválóbb műveiről is. Bármily jól ültetnék is át Puskin és Lermontov költeményeit más nyelvre, lehetetlen, hogy a fordítás által ne veszítsenek értékükből. Az ok nyilvánvaló: igaz, hogy Puskin és Lermontov műveiben megismerhetjük az orosz lelket, a világos, határozott orosz szellemet, az érzelem erejét és mélységét — de ezeket a tulajdonságokat külföldiek nem láthatják annyira, mint mi oroszok, mert az orosz nemzeti jelleg még nem fejlődött és kristályosodott ki annyira, hogy élesen jelenhetne meg az orosz költő általános emberi eszméket kifejező műveiben. Az európaiaknak igen magasak az igényei ezen a téren. És ez nem is csoda: az európai népek nemzeti szelleme irodalmukban oly sajátos módon és oly plasztikusan tükröződik vissza, hogy bármily nagy legyen is egy alkotás művészi értéke, ha nem domborítja ki szembetűnően a nemzeti jelleget, akkor az európai olvasó szemében elveszítette fő érdemét. Egy Marryatban, Bulwerben vagy még kisebb jelentőségű angol írókban is éppúgy megismerhetjük az angolt, akár csak Shakespeare-ben, Byronban, Walter Scottban. George Sand és Paul de Kock a francia szellem szélsőségeit képviselik s noha az egyik a francia nemzeti szellem minden szépségét, emberiségét és fennkölségét fejezi ki, a másik korlátoltságát és laposságát, mégis azonnal észrevehetjük, hogy mindkettő csak francia lehet. Ugyanúgy Klauren, vagy August Lafontaine nem kevésbé németek, mint Goethe és Schiller. Mindezekben az irodalmakban az író műveivel nem-

zetének előnyös vagy gyenge oldalait juttatja kifejezésre és a nemzeti szellem bélyege van ráütve — mint a vámhivatal pecsétje — a lángész alkotásaira éppúgy, mint a tehetségtelen firkász műveire. A franciák a legnagyobb mértékben nemzetiek maradtak, mikor teljes erejükből a görögöket és a rómaiakat utánozták. Wieland a franciákat utánozva is német marad. A nemzeti korlátait az európaiak nem hághatják át. Lehet, hogy a mi legnagyobb előnyünk az, hogy mindén nemzethez egyaránt könnyen hozzá tudunk férkőzni s költőink alkotásaikban olyan könnyen és szabadon válnak görögökké, rómaiakká, franciákká, németekké, angolokká, olaszokká és spanyolokká; ez azonban csak a jövőben lesz előny, s mintegy arra utal, hogy nemzeti jellegünket szélesen és sokoldalúan kell kiművelnünk. Jelenleg ez inkább fogyatékoság, mint tökéletesség, nem annyira nagyvonalúság és sokoldalúság, mint inkább saját egyéni jellegünknek kialakulatlansága és határozatlansága.

Ezért Puskinnak és Lermontovnak leginkább azok a művei érdekelnek — jó fordításokban — a külföldieket, amelyek az orosz életből merítik tartalmukat. Így a külföldiek számára „Anyégin” érdekesebb lenne, mint „Mozart és Salieri”, „A fukar lovag” vagy „A kövendég”. Ezért érdekli az orosz költők közül leginkább Gogoly a külföldieket. Ez nem feltevés, hanem tény, amit bizonyít az a nagy siker, amelyet Franciaországban Gogolynak Louis Viardot fordításában a múlt évben Párizsban megjelent öt elbeszélése aratott.⁸ Ez a siker érthető. Gogoly művészi tehetségének nagyságán kívül szigorúan ragaszkodik alkotásaiban a *mindennapi* orosz élet valóságához. Ez érdekli mindennél jobban a külföldit: az írón keresztül akarják megismerni azt az országot, amelyből írója származik. Ilyen vonatkozásban Gogoly a legnemze-

tibb orosz költő s Gogoly műveit nem kell féltetni a fordítástól, noha éppen műveinek nemzeti jellege miatt a legjobb fordítás esetén is elkerülhetetlen, hogy színük meg ne fakuljon.

Ettől a sikertől azonban nem kell elbáznunk magunkat. Annak a költőnek, aki azt akarja, hogy géniuszt ne csak honfitársai között, de mindenhol elismerjék, a nemzeti jelleg az első, de nem egyetlen feltétel: amellet, hogy *nemzeti*, kell hogy ugyanakkor *egyetemes* is legyen, ami azt jelenti, hogy alkotásainak nemzeti jellege a szellemi, anyagtalan világnak, az általános emberi eszméknek formája, teste, húsa, arculata és személyisége legyen. Másszóval: szükséges, hogy a nemzeti költő ne csak tulajdon hazája számára legyen *történelmi* jelentőségű, hanem megjelenésének *világtörténelmi* jelentősége legyen. Ilyen írói csak olyan népeknek lehetnek, amelyek az emberiség sorsában világtörténelmi szerepet hivatottak játszani, ami azt jelenti, hogy saját nemzeti életük befolyással van az egész emberiség sorsára és fejlődésére. Az író veleszületett lángelme nélkül nem lehet világtörténelmi jelentőségű költő, de néha előfordul az is, hogy a nagy lángész nem világtörténelmi jelentőségű költő, azaz csak saját nemzete számára van jelentősége. Az író jelentősége itt már nem saját-magától, tevékenységétől, beállítottságától, lángeszétől, hanem szülőhazájának jelentőségétől függ. Ilyen szempontból egyetlen írónkat sem állíthatjuk a legelső európai írókkal egyvonalba, még abban az esetben sem, ha tisztán látnók is, hogy tehetségét tekintve nem marad más nemzetek tehetségei mögött. Puskin színdarabjai: „Mozart és Salieri”, a „A fukar lovag” és „A kövendég” oly kiválóak, hogy minden túlzás nélkül mondhatnánk, hogy Shakespeare lángelméjéhez is méltóak; de ebből még egyáltalán nem

következik, hogy Puskin egyenértékű lenne Shakespeare-rel. Nem szólva arról, hogy Shakespeare gényusza és Puskin gényusza között erő és terjedelem tekintetében nagy a különbség — ha Puskin annyit és oly kiválót írt volna is, mint Shakespeare, akkor is túl merész feltevés lenne Shakespeare-rel egyenértékűnek tartani. Annál kevésbé lehetséges ez, mert tudjuk, hogy legjobb alkotásainak száma és terjedelme mily szegényes Shakespeare legjobb műveinek számához és terjedelméhez képest. Általában véve inkább azt mondhatjuk, hogy irodalmunknak van néhány olyan alkotása, amelyek, *művészi értéküket* tekintve, szembeállíthatók az európai irodalomnak néhány zseniális alkotásával; de nem mondhatjuk azt, hogy vannak olyan költőink, akiket össze lehetne hasonlítani a legnagyobb európai költőkkel. Igen mély értelmű van annak, hogy mi szükségesnek látjuk, hogy megismerkedjünk a külföldi irodalom nagyjaival, a külföldiek pedig nem tartják szükségesnek, hogy megismerkedjenek a mieinkkel. Nagy költőinknek Európa nagy költőihez való viszonyát a következőképpen fejezhetjük ki: állíthatjuk Puskin néhány darabjáról, hogy azokat Shakespeare sem szégyelte volna magának nevezni; miként Byron sem átalotta volna sajátjának vallani Lermontov néhány költeményét; azonban badarság kockázata nélkül nem állíthatjuk ennek az ellenkezőjét, hogy tehát Shakespeare és Byron néhány alkotása alá Puskin és Lermontov nem szégyelték volna aláírni nevüket. Költőinket nevezhetjük Shakespeare-eknek, Byronoknak, Scottoknak, Goethéknek, Schillereknek és másoknak, de csak lehetőségük erejének vagy irányának illusztrálására, nem pedig az egész művelt világ szemében való jelentőségük miatt. Akit nem a saját nevén neveznek, az nem

lehet egyenlő azzal, akinek nevén nevezik. Byron — Goethe és Schiller után jelent meg és megmaradt Byronnak, nem nevezték angol Goethének vagy angol Schillernek. Ha majd elérkezik Oroszország számára az az idő, hogy egyetemes jelentőségű költőket szülhet, ezeket az írókat saját nevükön fogják nevezni s minden ilyen író neve — bár sajátja marad — egyben köznév is lesz, többszámban is fogják használni, mert *tipikus* lesz.

Mikor azt állítjuk, hogy a nagy európai költőkkel egyenlő tehetségű nagy orosz költő sem tehet szert jelenleg olyan jelentőségre, mint ők — ezzel azt akarjuk mondani, hogy csak költészete *formájában*, és nem *tartalmában* versenyezhet velük. Népének élete nyújt tartalmat a költőnek és ezért ennek a tartalomnak érdeme, mélysége, terjedelme és jelentősége nem a költőtől és tehetségétől, hanem egyenesen és közvetlenül népe életének történelmi jelentőségétől függ. Még csak százharminchat év múlt el amaz örökké emlékezetes nap óta, amikor Oroszország a poltavai csata ágyudörgéseivel bejelentette csatlakozását az európai élethez és bejelentette, hogy a világtörténelem porondjára lép. És a dicsőség és siker mily ragyogó útját futotta be e rövid idő alatt! Ez olyasmi, ami eddig soha és sehol nem volt, példátlan, meseszerű. A jelenkori világnak a sorsát Oroszország döntötte el, „feneketlen mélységbe döntve a birodalmakra nehezedő bálványt” és most elfoglalta Európa nagyhatalmainak sorában az őt megillető helyet, s nagyságához mérten velük együtt tartja mérlegen a világ sorsát.⁹ De ez azt mutatja, hogy nem maradunk el senki mögött, sőt sokakat megelőztünk politikai és történelmi jelentőség szempontjából — ami igen fontos dolog, de nem egyedüli és kizáróla-

gos oldala a nagy szerepre hivatott nép életének. Politikai nagyságunk kétségtelen záloga eljövendő nagy jelentőségünknek más viszonylatokban is; de egymagában véve még nem jelenti azt, hogy végérvényesen elértük egy nagy nép teljességének és egész életének felépítéséhez minden vonalon szükséges fejlettséget. A jövőben a diadalmas orosz kard mellé az európai élet mérlegére tesszük az orosz gondolatot is... Akkor majd nekünk is olyan költőink lesznek, akiket jogosan állíthatunk egyvonalba a legnagyobb európai költőkkel. De most érjük be azzal, amink van, ne nagyobbítsuk, ne is kisebbítsük azt, ami a miénk. Irodalmunk e korban hatalmas sikereket ért el s ez kétségtelenül igazolja az orosz szellem talajának termékenységet. Ha irodalmunk még nem is, de irodalmunkban valami már érdekli a külföldieket. Ez az érdeklődés egyelőre még meglehetősen egyoldalú, mert az orosz költők alkotásaiban a külföldiek csak a helyi színeket, a tőlük oly élesen elütő ország erkölceinek és szokásainak ábrázolását találhatják...

•

Nálunk már régóta megszokott dolog, hogy hol a közönséget támadják azért, mert állítólag közömbös minden iránt, ami hazai, különösen a hazai tehetségek és a honi irodalom iránt; hol meg a kritikusokat támadják azért, mert állítólag igyekszenek csökkenteni az orosz irodalom nagyjainak megérdemelt tekintélyét. Nem ok nélkül állítottuk egy sorba ezeket a vádakat, mert sok a közös vonás bennük. Kezdjük az elsőt. Irodalmunk fáradhatatlan védelmezői szerényen „hazafiaknak” és „igazságszeretőknek” nagyítván önmagukat, mindenekelőtt könyvkereskedelmünk hanyatlásán, a könyvek csekély kelendősé-

gén keseregnek. Azonban a tények egészen mást mondanak: e tényekből világos, mint a kétszer kettő, hogy nálunk a csak valamennyire is elfogadhatóbb könyvek — a remekművekről nem is beszélve — igen jól fogynak. A „Korunk hőse”-ből *hat* év alatt három kiadás fogyott el; Lermontov költeményeiből hamarosan már harmadik kiadásra lesz szükség, annak ellenére, hogy azok eredetileg folyóiratokban jelentek meg; Gogolynak „Tanyai esték” című kötetét aligha nem négyszer nyomtatták; a „Revizor” három kiadásban fogyott el; Gogoly műveinek második (1842-es) kiadása háromezer példányban kelt el; az 1842-ben kétezernégyszáz példányban kiadott „Holt lelkek”-et már régen az utolsó példányig elkapkodták. Sőt Szologub gróf elbeszélései, amelyeket a közönség folyóiratokból már ismert, most jelentek meg *másodtk* kiadásban; valószínűleg a „Tarantasz” második kiadása is hamarosan megjelenik. Több bizonyíték nem szükséges. Azt is mondják, hogy nálunk a legrosszabb könyvek kiadása is kifizetődik s ezért adnak ki a könyvkereskedők oly sok rossz könyvet. Kivétel nyilvánvalóan az „igazságszerető” urak alkotásaival történik, akik azon panaszkodnak, hogy a könyvek nem fogynak. Azonban ez csak azt bizonyítja, hogy milyen kár a tehetséggel, az ésszel és az ismeretekkel elkésni. Ezek az urak látva, hogy eszük és fantáziájuk heverő áru, elkeseredésükben és bánatukban elhatározták, hogy a könyvkereskedelem ellanyhulásának bűnét a Gogoly által alapított új, állítólag állirodalmi iskolára hárítják. A vádlók azt állítják, hogy irodalmunk azért megy tönkre, mert a folyóiratokban egész többkötetes regények, történetek és hasonlók jelennek meg. Még arról is biztosítanak bennünket, hogy ezzel az olvasóközönség felettébb elégedetlen. Persze! A közönségnek aligha előnyös évi ötven

rubelért annyi művet megvásárolni, amennyiért különkiadásban alighanem ötszörösét kellene fizetnie!... Hát hogy is ne panaszkodna a közönség a folyóiratokra! Szeretnétek, hogy ennek ellenére a könyvek is jól keljenek? Akkor adjátok ki azokat amilyen olcsón csak lehet, nagy példányszámban — a folyóiratok ezt nem akadályozzák meg. Annak ellenére, hogy a könyvek nálunk is sokkal olcsóbbak lettek, mint úgy tizenöt évvel ezelőtt, amikor szerény kiadású csöppnyi almanachokat is tíz rubelért adtak el és Walter Scott rosszfordítású regényeiért és eredeti orosz regényekért is példányonként húsz rubelt vagy még ennél többet is kértek — ennek ellenére a könyv nálunk még most is felettébb drága portéka. Ezt — szerencsétlenségére — igen jól tudja az, aki szeretné, hogy minden neves író műve meglegyen a könyvtárában. Djerzsavin műveinek kiadása háromrubeles áron csak a múlt évben jelent meg, holott ezeket a könyveket már régen a feléért kellene árusítani. Batyuskov műveinek Szmirgyin-féle kiadása tizenöt rubelbe kerül. Zsukovszkij műveinek első nyolc kötetét most aligha lehet tizenöt rubelért megkapni, mert a régi kiadás régen elfogyott, új pedig még nincs. Puskin műveinek hitvány minőségű kiadása hatvan rubelbe is belekerül. A „Holt lelkek”-et annakidején három rubelért adták, most pedig nem igen lehet hozzáférni tíz rubelen alul — új kiadásról pedig még szó sincs. Hogyan is virágozhatna a könyvkereskedelem, ha az olvasóközönségnek minden vásárlási kedve mellett sincs mit vennie? Azt is sokszor halljuk, hogy egyes könyvkereskedőink tönkremennek a könyvkiadáson, ahelyett, hogy meggazdagodnának rajta. De értenek-e sokan közülük az áruhoz, amellyel kereskednek?... Ki itt a hibás — csak nem a vastag folyóiratok?...

Persze, részben egyet kell értenünk azzal, hogy a mi olvasóközönségünk nem hasonlít teljesen például a franciához abban, ahogyan a franciák szeretik a maguk irodalmát és honi tehetségeiket. Victor Hugo műveinek új kiadása — hogy hányadik, azt nehéz megmondani — akkor jelent meg Párizsban, mikor a Francia Akadémia elutasította azt a javaslatot, hogy tagjai közé felvegye őt: a közönség úgy nyilvánította elégedetlenségét, hogy néhány nap leforgása alatt felvásárolta művei valamennyi példányát... Nálunk még nem fordulhatna elő ilyesmi. Minden francia szinte szükségszerűnek tartja, hogy a közvélemény által klasszikusoknak elismert írók művei helyet foglaljanak könyvtárában. És egész életén át újra meg újra olvassa őket. Nálunk — miért titkolnánk? — még a közismert irodalmárok egy része sem tartja szükségesnek, hogy megszerezze a régi írók műveit. Nálunk általában szívesebben vásárolnak új könyvet, mint régit; régi írók műveit nálunk úgyszólván nem is olvasák, különösen azok nem, akik mindenkinél hangosabban beszélnek a régi írók lángelméjéről és dicsőségéről. Ennek részben az az oka, hogy fejlődésünk még nem szilárdult meg és művelődési igényeink még nem szükségletek. Van itt azonban egy másik, talán még lényegesebb ok is, amely nemcsak hogy megmagyarázza ezeket a jelenségeket, hanem részben igazolja is. A franciák például még ma is olvassák Rabelais és Pascal, a XVI. és XVII. század íróinak műveit — és ezen nincs mit csodálkoznunk, mert ezeknek az íróknak műveit nemcsak ők, hanem a németek és angolok is, egyszóval minden művelt nemzet fia olvassa. Ezeknek az íróknak, különösen Rabelais-nak a nyelvezete már elavult, de műveik *tartalma* mindig meg fogja őrizni érdekességét, mert szorosan kapcsolódik az

egész történelmi korszak szelleméhez és jelentőségéhez. Ez igazolja azt az állítást, hogy csak a *tartalom*, nem pedig a nyelvezet és a stílus óvja meg az írókat a feledéstől még akkor is, amikor már a társadalom nyelve, erkölcsei és fogalmai megváltoztak. Ezen a tehetség sem tud változtatni, bármily nagy legyen is. Lomonoszov nagy ember, lángelme volt; tudományos művei maradandó értékűek, de költeményei legfeljebb csak abból a szempontból érdekesek számunkra, hogy születő irodalmunk történelmi ténye és nem több ennél. Nehéz is, unalmas is olvasni őket s erre csak kötelességből lehet vállalkozni, nem pedig hajlandóságból. Djerzsavin határozottan költői lángelme volt, a kor azonban, amelyben élt, oly kevés tartalmat nyújthatott műveinek, hogy ha még jelenleg is olvassák, azt inkább az orosz irodalomtörténet tanulmányozása, mint a közvetlen esztétikai élvezet kedvéért teszik. Karamzin vezette ki az orosz nyelvet a latin-német mondatszerkesztés göröngyös útvesztőiből, az egyházi-szláv beszédmodorból meg a skolasztikus csűrés-csavarásból és tette természetessé; kora nyelven szólt kortársaihoz és bátran mondhatjuk, hogy irodalmat és olvasóközönséget teremtett nagy és halhatatlan érdem! Mi nagyon szívesen ismerjük el őt és műveit nemcsak kötelességből olvassuk, hanem azért is, mert örömet jelent számunkra, ha leróhatjuk hálánkat e jeles férfiú iránt. De mindez még nem ad *tartalmat* a „Szegény Lizá”-nak, a „Natália bojár-lány”-nak, a „Márta hercegnő”-nek stb., nem teszi ezeket a műveket érdekessé korunk számára és nem készítet arra, hogy többször is elolvassuk őket. Sok írónkról mondhatjuk ugyanezt. De véleményünk találkozik ellenvetésekkel is: „Olyan volt a koruk; nem ők hibásak azért, hogy saját korukban és nem a mi

időnkben születtek.” Egyetértünk, tökéletesen egyetértünk; de mi nem is hibáztatjuk őket, mi csak a közönységet mentjük fel a vád alól: nem vádolunk, hanem védünk. Az ízlésekről nehéz vitatkozni; de ha régi íróink közül valakit valóban élvezettel lehet olvasni, úgy az Fonvizin. Művei nagyon hasonlítanak az e korból származó naplókhoz és emlékiratokhoz, noha egyáltalán nem emlékiratok és naplók. Fonvizin rendkívül okos ember volt; nem vesződött korának dagályos külsőségeivel, hanem annak benső, intim oldalát nézte. Ezért is érdekesek annyira művei. Krülovról nem beszélünk: gyermekkorunkban mindannyian megtanultuk, többé soha el nem felejthetjük.

Amit Lomonoszovról, Djerzsavinról és Karamzinről mondtunk, azt sokan úgy foghatják fel, mint irodalmi nagyságaink megalázó, rosszindulatú kritikájának flagrant déli-jét.* Valóban, a bizonyíték szembeötlő és számunkra nincs is mentség! Az orosz közmondás azonban azt mondja: „Az álom félelmes, de az isten irgalmas!” Szerencsére egyre inkább szűnőfélben van közönségünk körében az a vélekedés, hogy a kritika megalázza irodalmi nagyságainkat: maguk az úgynevezett kritikusok vélekednek most így s kedvenc fegyvere lett ez a sértett önérzetnek, az elfelejtett hírességeknek, bukott tehetségeknek, magukat kiírt íróknak — hozzájuk méltó fegyver! Aki nem akarja őket dicsérni vagy helyesebben észrevenni; aki a neves írókról szólva nem hajlandó kész, stereotip, elfcsépelt frázisokat ismételni, idegen vélemények visszhangja lenni, hanem tulajdon józan észéhez, erejéhez mérten akar függetlenül és szabadon ítélni, fel akarja mérni minden írónak az érdemét, be akarja bizonyítani jó-

* Kétségtelen bizonyíték,

tulajdonságait, rá akar mutatni az orosz irodalomban jelenleg elfoglalt helyére és jelentőségére: — mit lehet tenni az ilyen kritikussal, különösen akkor, ha véleménye helyeslésre talál az olvasóközönségnél? Egyebet nem, mint minél hangosabban és gyakrabban beszélni arról, hogy megalázza az irodalmi nagyságokat, hibáztatja Lomonoszovot, Djerzsavint, Karamzint, Batyuskovot, Zsukovszkijt, sőt még Puskit is! ... Arra is célozhatnak, hogy ez a kritikus erkölcstelenséget hirdet, elzüllesztí az ifjú nemzedéket, hogy legalább is — renegát, vagy még ennél is rosszabb... És ezt is „kritikának” nevezik! ... Találhat-e az ilyen kritika követőket a közönség körében? ... Hogy milyen követőket — az más kérdés. Igen könnyen megtörténhetik, hogy talál, mert olvasóközönségünk éppoly különböző, vegyes és sokrétű, mint társadalmunk. Vannak közöttük olyanok, akiknek a „Revizor” és a „Holt lelkek” egyszerűen csak durva bohózatok, „Kurgyukova úrhölgy kalandjai”¹⁰ a legszellemesebb alkotások egyike; vannak olyanok, akik, mint Gogoly mondta, „szeretnek elmélkedni az irodalomról, dicsérik Bulgarint, Puskit, Grecset és megvetéssel, szellemes csipkelődéssel beszélnek A. A. Orlovról”.¹¹ Az ilyen emberek, vagy az ilyen olvasgatók (bűn lenne őket olvasóknak nevezni) a kritikában vagy feltétlen dicséretet vagy feltétlen ócsárlást látnak; az effajta kritikát könnyedén megértik, minden egyébtől azonban szédelegnek, mivel gondolkozniok kellene rajta s ez számukra mindennél nehezebb és fáradságosabb művelet lenne. Midőn megjelenik egy író műveiről szóló méltatás, amely az igazi kritika szellemében íródott, amely elválasztja az író feltétlen érdemeit feltételes érdemeitől, a tehetség fogyatékosságait a kor fogyatékosságaitól, az ilyen bírálatot az említett urak el sem

olvassák, hanem meghallgatják róla valakinek a beszámolóját, aki az ő esküdt kritikusuk és különböző fércművek szerzője¹² s aki teljes erejéből dicséri saját magát és a számára veszélyt már nem jelentő régi írókat és agyoncsépeli az új nemzedék minden tehetséges tagját. Az ilyen kritikus az újonnan megjelent bírálatot saját olvasgatóinak a maga módján taglalja, egy-egy sort, egy-egy szót ragad ki egy oldalról és felkiált: vajjon szabad-e ennyire megalázni a nagy érdemeket szerzett tekintélyeket? Olvasói hisznek is neki, mert megértik őt: tulajdon nyelvükön, fogalmaikkal, érzéseiken keresztül szól hozzájuk — *les beaux esprits se rencontrent*...* Az ilyenfajta olvasóknak nem fér a fejükbe, hogy amiképpen az igazság sem alázza meg a tehetséget, úgy a téves vélemény sem árt neki, hogy megalázni csak a meg nem érdemelt hírnevet lehet és hogy következésképpen az irodalomról alkotott független ítélet káros semmiképpen nem lehet, hanem ellenkezőleg: gyakran hasznosnak bizonyul. Az ilyen bírálatok gyártója azt bizonygatja olvasóinak, hogy az a kritikus — akinek említésére még hidegvérét is elveszti — csak saját barátait dicséri. Az olvasók pedig hisznek a nyomtatott betűnek: honnan is tudhatnák, hogy az említett kritikus nem is ismerhette személyesen azokat az írókat, akiket csodál? — Ez bizony gyakran megtörténik; hogyan is foghatnák fel, hogy ez a kritikus még meg sem született, amikor Lomonoszov már nem élt, és nem tudott írni-olvasni, amikor Djerzsavin meghalt s Karamzin és Zsukovszkij dicsőségük teljében voltak, kiknek lángeszét és érdemeit igazságosan ismeri el, mégpedig nem is mást utánozva és nem is öntudatlanul? — A felfogáshoz szükséges a felfogás képessége is! Könnyű bízni annak

* A nagy szellemek találkoznak.

a szavaiban, aki ismét és újra csak azt hajtogatja: „Egyre barátalt dícséri...”

Altalában szellemi és irodalmi fejlődésünk bámulatos és gyors sikereivel együtt valamilyen éretlenség, ingadozás és határozatlanság is tapasztalható nálunk. Olyan igazságokat, amelyek más irodalmakban már régtől fogva axiómák, nem keltenek vitát és bizonyításra nem szorulnak — nálunk még mindig nem vettek kritika alá és még nem ismereteseek mindenki előtt. Valaki például nem írt semmiféle könyvet, de folyóiratot ad ki s igen nagy sikerrel — és ellenfelei azt kiáltozzák, hogy ez a folyóirat rossz, *azért, mert* kiadója nem írt könyvet.¹³ Ez az „*azért, mert*” igen eredeti! Mi köze van hozzá, hogy a kiadó írt-e könyvet vagy nem, ha a folyóirat jó? Valaki kritikával foglalkozik, noha csak annyi sikerrel, hogy gyakran érzékenyen megbánt idegen véleményeket és előítéleteket és ellenségeket szerez magának: de ne gondolja az illető, hogy ellenségei majd megcáfolják tételeit, elvitatják eredményeit! Korántsem! Inkább azt mondják majd, mivel még semmit sem írt, nincs joga másokat bírálni; hogy még fiatal és máris olyan emberek műveiről mond ítéletet, akik már öregek, és így tovább. Ilyenféle furcsa magatartású bírálók bárkit kellemetlen helyzetbe juttathatnak — nem azért, mintha nehéz lenne válaszolni nekik, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert túlságosan könnyű. De kinek van kedve ahhoz, hogy az ilyen véleményeket cáfolgassa, hogy fontoskodva bizonyítsa: nem kell szakácsnak lenni ahhoz, hogy helyesen ítéljük meg a fogásokat; sem pedig szabónak, hogy hivatott véleményt mondhassunk egy új frakk hibáiról vagy előnyeiről; hasonlóképpen, aki nem tud költeményeket, regényeket, elbeszéléseket, drámákat írni — az még tudhat idegen alkotások-

ról értelmesen és józanul ítélkezni; és ha a kifinomult ízlés a gasztronómia terén a tehetség egy fajtájának számít — mennyivel inkább áll ez a művészet területén: a kritika egy fajtája a művészetnek. Vannak olyan igazságok, amelyek már kifejezetten laposak: éppen azért, mert túlságosan is nyilvánvalók, így például: nyáron meleg van, télen pedig hideg, esőben ázni, a tűznél pedig száradni lehet. De nálunk olykor az ilyen igazságok védelmére is latba kell vetni a logika és a dialektika minden erejét... Ez azonban — a kedélyállapottól függően — legfeljebb nevetséges vagy boszszantó, de adódnak olyan jelenségek is, hogy elmegy az ember kedve a nevetéstől. Csak arra kell emlékeznünk, hogy olyan mű, amely a társadalom valamely jellemvonását valójában megragadja, nálunk gyakran a társadalmat, illetve egy társadalmi réteget vagy valamely személyt támadó gúnyiratnak számít. Irodalmunktól megkövetelik, hogy a valóságban csak erényhősöket vagy melodramatikus gonosztevőket lásson s még csak ne is gyanítsa, hogy akadhat a társadalomban sok nevetséges, különös és visszataszító jelenség is. Mindenki kész a maga szabad és nagystílú élete kedvéért eltüntetni másokat az élettől — ha teheti... E frise-köpenyes, borotvátlan állú firkászok rossz könyveket írnak kis könyvkereskedők rendelésére: mi rossz van ebben? Miért ne szerezze meg a firkász a darabka kenyerét úgy, amint tudja? — Rontják a közönség ízlését? Megalázzák az irodalmat és az írói nevet? — Tegyük fel, hogy így van; de arra való a folyóirat és a bíráló, hogy ne rontsák meg a közönség ízlését és az irodalom sikerét. — Nem, ez nekünk még mind kevés: ha a mi akaratumk érvényesülhetne, akkor megtiltanók a firkászoknak, hogy badarságokat írjanak, a könyvkereskedőknek pedig, hogy azokat kiad-

ják... Az ilyen és ehhez hasonló ötletek ugyan honnan, kitől származnak? A folyóiratokból, az irodalomároktól! Rettenetes tilalmazók közöttük: saját műveiket kivéve halomszámra tiltanának el mindent... Némelyikük még itt sem állna meg, hanem saját alkotásainak árusításán kívül minden más árucikket, még a kenyeret meg a sót is betiltaná... Feltűnt nálunk egy író, akinek kiváló humorista tehetsége oly erős hatással volt az egész irodalomra, hogy teljesen új irányt szabott neki. Ócsárolni kezdték. Meg akarták győzni a közönséget, hogy ez az író — ez a Paul de Kock — a szennyes, mosdatlan és fésületlen természet festője.¹⁴ Az író nem válaszolt, hanem haladt a maga útján tovább. A közönség két részre oszlott — jobbára határozottan ellene voltak. Ez azonban egyáltalán nem akadályozta meg őket abban, hogy felvásárolják és szorgalmasan olvassák műveit. Végül a közönség többsége az ő pártjára állt. Mi maradt hátra az ócsárlóknak? Természetesen semmi egyéb, mint hogy elismerjék tehetségét, sőt azt is, hogy nagytehetségű, noha — szavaikkal élve — hamis utakon halad; továbbá azt híresztelték és nyíltan példálództak is, hogy ez az író mindent lealacsonyít, ami orosz, becsméreli a hivatalnokok tiszteletreméltó rendjét, és így tovább.¹⁵ Azonban ezek az urak egyáltalán nem a hivatalnokok kedvéért, hanem saját érdekükben fáradoztak: elhallgattatnák ezek az urak az egész jelenkori irodalmat, hogy a közönség, jobb híján, kénytelen legyen ismét az ő műveiket vásárolni és olvasni!... És kinyomtatják ezeket a könyveket és a közönség olvassa is őket, mivel ha senki nem olvasná, akkor ki sem nyomtatnák. Nálunk minden vélemény visszhangra talál, sőt minden véleménynek vannak követői is. Mi más ez, mint a közvélemény éretlensége és inga-

tagsága? Mindamellett azonban az igazság és a józan ízlés szilárd léptekkel halad és úrrá lesz a vélemények eme zavaros csatamezején. Ha minden hamis, üres, csillogó tehetség feltétlenül sikert is arat, arra még nem volt példa, hogy ne ismerték volna el nálunk az igazi tehetséget, hogy ne aratott volna sikert. Al-tekintélyek egyik napról a másikra elhullanak. Régen volt-e, hogy Marlinszkijnek, a frázisok bűvészenek hírneve kolosszálisnak tűnt? — Ma már nem is beszélnek róla és nemcsak, hogy nem dicsérik, de mégcsak nem is szidják. Sok ilyen példát lehetne idézni. Mindez azt bizonyítja, hogy irodalmunk és társadalmunk még nagyon fiatal és éretlen, de megvan benne a fejlődést és jövőt ígérő egészséges életerő...

*

Egyszer valahol azt mondták, hogy nálunk több a művészi, mint a szépirodalmi alkotás, több a lángelme, mint a tehetség. Mint minden sajátos és eredeti gondolat, ez is nagy feltűnést keltett. Valóban, az első pillanatra furcsa lehetetlenségnek tűnik ez a gondolat; de alapjában véve indokolt. Hogy erről meggyőződjünk, csak egy röpke pillantást kell vetnünk irodalmunk fejlődésére, kezdetétől napjainkig. A szépíró utánzó, aki idegen gondolatból — a lángelme gondolatából él. Igaz, hogy irodalmunk első korszakának lángelméi Puskinig nem voltak egyebek, mint szépírók az európai írókhoz viszonyítva, akiktől írni tanultak és akiktől a formát és a gondolatot kölcsönözték, de irodalmunkban egészen más szerepet töltöttek be. Kantyemir Horatiust és Boileau-t utánozta és emellett az orosz irodalomban mégis teljesen eredeti író volt, aki kortársai szemében — akik lángelmét láttak benne — bámulat

tárgya volt és akit az utókor nagyrabecsüléssel emleget, irodalmunk egyik jelentékeny alakját látva benne. Így Lomonoszovról, Djerzsavinról és Fonvizinről sem tudunk mást mondani: valóban lángelmék voltak, sőt az utóbbi valóban zseniális költő volt. Azonban Szumarókov, Heraszkov, Petrov, Bogdanovics és Knyazsnyin is korukban, sőt még haláluk után is sokáig nagy költőknek számítottak. Szergej Nyikolájevics Glinka¹⁶ — irodalmunknak ez a köztiszteletben álló és mindig lelkesülő veteránja — még most is nagy költőknek tartja őket. És noha ma már egészen másképpen vélekedünk a dologról, mégis egyet kell értenünk azzal, hogy Szergej Nyikolájevics Glinka és kora véleményének megvan a maga alapja. Minden irodalomnak, de különösen az utánzó irodalomnak első szereplői még az utódok szemében is oly nagyméretűeknek látszanak, amilyen méretek az irodalom sikereinek idején jelentkező tehetségek számára sem léteznek. Szumarakov — kortársainak meggyőződése szerint — messze maga mögött hagyta az állatmeseíró La Fontaine-t, a tragédiaíró Corneille-t és Racine-t, és Voltaire-rel hasonlították össze. Heraszkov volt a mi Homéroszunk, Petrov — Pindaroszunk, Bogdanovicsnak pedig a zefír adott tollat tulajdon szárnyából — és Amor vezette kezét, mikor megírta a „Dusenjka”-t. De vajjon sok ilyen utánzót szültek-e ezek a — mondjuk, kikiáltott — lángelmék? Vajjon Djerzsavint sok utánzó követte-e? Az igaz, hogy ebben a boldog korszakban millió ünnepi óda született és jelent meg; de ez onnan van, hogy többezer kéz írta őket, s ha minden kézre csak egy óda esik — úgy máris hatalmas mennyiség kerül ki. De eljutott-e hozzánk sok olyan szépírónak a neve, akiket az a mozgalom

szült, amelyet irodalmunkban az első lángelmék hoztak létre? Tegyük fel, hogy Szumarokovnak, Heraszkovnak és Petrovnak nem is lehettek tehetséges utánzói: de vajjon Djerzsavinnak volt-e sok utánzója? Néhány ódát írt Dmitrijev és alig többet Kapnyiszt — ez minden... Mindkét költő ódáinak száma — Djerzsavin ódáinak hatalmas számával összehasonlítva — szinte semmi. Egyébként pedig úgy volna természetes, hogy a szépírónak könnyebb legyen sokat írnia, mint mintaképének; nálunk azonban mindig megfordítva volt. Így Karamzintól teljesen függetlenül működött Makarov és Podsivalov, akik igen keveset írtak, különösen az utóbbi. Karamzint Vlagyimir Izmajlov és Salikov herceg utánozta és valóban nem is emlékszem, hogy kik még: olyan kevesen voltak és ez a kevés is oly keveset és erőtlően írt! Zsukovszkij befolyása már szélesebbkörű volt: tőle most is és mindig is tanulhatunk, hogy hogyan kell fordítani, és költeményei is mindig példaszerűek lesznek. Kozlov, Glinka és részben Tumanszkij visszhangjai voltak Zsukovszkij műzsájának. Puskin lángesze még több utánzót teremtett, akiknek tehetségét nem is tagadhatjuk és akik korukban nagy hírnévre tettek szert; de együttvéve is aligha írtak félannyit, mint Puskin egyedül, jóllehet ő maga sem írt sokat s mily hamar túléltek ezek tehetségüket és hírnevüket! Most is sokan írnak; az egyik távozik a színpadról — vagyis elfelejtik (ami nálunk szokatlan gyorsasággal szokott megtörténni) — a másik megjelenik, és együttvéve elég sokat termelnek (legalább is viszonylagosan), külön-külön azonban mindegyik igen keveset ír. És emellett mindannyioknak művészi, alkotó igényeik vannak, senki sem akar egyszerű elbeszélő, mesemondó és

szépíró lenni. Csaknem mindannyian megrendelésre írnak, előre tudva, hogy minden sorocskáért, minden szóért, minden vesszőért mennyit fognak kapni; de ugyanakkor mindannyian lelkesedéssel is írnak. Sokan még meg sem írt elbeszéléseket adnak el, de nem azért, mert nagyon sokat írnak és sok rendeltést kapnak, hanem mert igen keveset írnak. A másik évente egy elbeszélést szül — és úgy viselkedik, mint Napoleon az austerlitz-i csata után. Akinek sikerül egy évben két elbeszélést írnia, az úgy érzi, hogy meghódította az egész világot. Ezért nincsenek nálunk szépírók és a közönségnek ezért nincs mit olvasnia. Az ujjainkon számolhatjuk meg egy évnek csak valamennyire is jelentékeny műveit (beleértve azokat is, amelyek éppen csak elviselhetők). Franciaországban egészen más a helyzet: ott sorozatokat írnak s minden, csak valamennyire is ismert szépíró évenként egész köteteket ad ki, sőt majdnem kötetek tucatjait, nem törődve azzal, hogy a közönség minek minősíti — lángelmének-e vagy egyszerű tehetségnek. Ott sokkal többet ír a szépíró, mint a költő: George Sand sokat írt, többet, mint amennyit nálunk sokan sok év alatt írnak; de ha George Sand műveinek számát Eugène Sue vagy Alexandre Dumas műveinek számához hasonlítjuk — akárcsak a tavat hasonlítanók a tengerhez, a tengert az óceánhoz. Ez természetes is; az alkotást nem kormányozhatja az akarat és a művésznek időre van szüksége, hogy megfontolja és mérlegelje ötletét... Ezidő szerint a szó valódi értelmében csak három szépírónk volt és van: Bulgarin, Polevoj és Kukolnyik. Munkabírásuk bámulatos...

A költészet minden fajtája közül nálunk a dráma, különösen a vígjáték talált kedvezőtlen fogadta-

tásra. Az úgynevezett klasszikus tragédiának legalább megvolt nálunk a maga fejlődési kora és megvoltak a maga sikerei. Születő színjátszásunkat Szumarov tragédiái táplálták és ezek nemcsak a kortársakat gyönyörködtették, de az „ál Djimitrij”-t a vidéki színházakban még századunk huszas éveiben is játszották, Knyazsnyin tragédiái és vígjátékai korának el nem halványuló értékei voltak — és általában azt mondhatjuk, hogy korunk csak nyerne azzal, ha most drámairodalmunkban olyan okos és élelmes kölcsönző jelentkezne, mint aminő Knyazsnyin volt a maga korában. Még nagyobb volt nála Ozerov. Látható ebből, hogy nálunk a klasszikus tragédia három emberöltőnyi fejlődésre tekinthet vissza. Megjelent a romanticizmus — és jöttek a romantikus, véres, szörnyűséges, hatásvadászó drámák, végül még népies drámák is, de ezek közül is az ostobábbak és az üresebbek. Ma már ezeket is csak jutalomjátékokra írják — s így is egyre ritkábban. Remény van arra, hogy hamarosan tökéletesen kimúlnak — és így van ez jól! Inkább ne legyen semmink, mint ez a sok káprázatos, vagy ki tudja milyen badarság!¹⁷

A dráma területén még inkább mint másutt, bebizonyosodott az a tétel, hogy nálunk általában több a lángelme (jóllehet ezekből is kevés van), mint a tehetség. Puskin a „Borisz Godunov”-ban igazi és zseniális mintaképét adta a nemzeti drámának; de talán éppen azért, mert nagyon igazi és zseniális volt, éppen azért maradt drámairodalmunkban minden hatás nélkül.¹⁸ Legalábbis egyetlen egy drámai alkotás sem mutatta a „Borisz Godunov” hatását. Azt mondják, hogy ennek az az oka, hogy nálunk a tehetség jelei soha, egyetlenegy drámában sem mutatkoztak. Igaz! Amde akkor miért jelentek és jelennek meg nálunk

tehetségről — olykor még kiváló tehetségről is — tanuskodó verseskötetek, amelyek bizonyítják, hogy milyen erős és gyümölcsöző Puskin és Lermontov hatása irodalmunkra? ... „Borisz Godunov” után a legjobb népi drámát szintén Puskin írta, s ez a „Sellő”. Drámai költeményei: „Jelenet a Faustból”, „Mozart és Salieri”, „A fukar lovag”, „Don Juan kövendége” szintén nem találtak szerencsésebb visszhangra az orosz irodalomban. Ugyanakkor azonban Puskin minden drámai kísérlete — művészi, nagy alkotás ...

Ugyanez a vígjáték sorsa is: vagy egészen szokatlanul jelentős, vagy a semminél is kevesebb. Az orosz vígjátékról, egészen Fonvizinig, szinte semmit sem mondhatunk: ezek vagy fordítások voltak, vagy átdolgozások (s ezen a téren Knyazsnyin művei tiszteletet érdemelnek); azonban mint eredeti orosz vígjátékok — ugyancsak furcsa szülemények voltak. „A brigadéros” és a „Kamasz” nem voltak a szó szoros értelmében vett művészi alkotások, ellenben zseniális művek voltak. Jellegük szerint talán vígjáték formájában írt igazi és találó satírák. Utánpótlásuk is akadtak, de torzak és értelmetlenek. Hatásuk egyébként — ha később is — megmutatkozott Osznov-janyenkó vígjátékában: a „Nemesi választások”-ban, amelynek vannak ugyan fogyatékoságai, de nem értéktelen. „A brigadéros” és a „Kamasz” megjelenése között Ableszimov is sikerített egy kedves, vaudeville-t.¹⁹ Ez csak véletlen volt — bár remek véletlen — s az irodalomban nem is volt semmi hatása. Kapnyiszt műve — a „Besúgás” — kitűnő munka, de inkább célkitűzése, mintsem kivitelezése miatt. Most térjünk át Gribojedov művére: „Az ész bajjal jár”-ra, mert a Fonvizintől Gribojedovig terjedő idő alatt a prózában

és versben írt vígjátékok hatalmas tömege említést sem érdemel. „Az ész bajjal jár” félig művészi, félig szatirikus vígjáték, magasztos mintaképe az észnek, a szellemességnek, a tehetségnek, a zsenialitásnak, a gonoszságnak, az epés lelkesedésnek s mindezideig irodalmunknak egyetlen olyan alkotása, amelynek műfajában még egyetlen tehetségünk sem merte kipróbálni erejét. Gribojedov vígjátékából közvetlenül a „Revizor”-ra kell áttérnünk. Ezen a mély humorral és megdöbbenő igazsággal megírt, a legnagyobb mértékben művészi vígjátékon kívül Gogoly írt még egy kisebb vígjátékot is „A lakodalom” címűt, továbbá néhány kisebb jelenetet, amelyeket terjedelmük miatt nem lehet vígjátékoknak neveznünk és amelyek úgy viszonylanak a vígjátékhoz, mint az elbeszélés a regényhez. Ezek a kis jelenetek is magukon hordják a „Revizor” szerzője tehetségének felismerhető bélyegét s mint az, mindezideig irodalmunk magányos emlékműveiként magasodnak a széles homoksivatagban, ahol sem fa, sem kóró nem látható... Igaz, volt két vagy három kísérlet, nem is egészen sikertelen, de túlságosan határozatlan...

A tárgyak egyoldalú szemlélete mindig hamis következtetésekre vezet, bár ebben a szemléletben lehet mélység és átható erő. A meggyőződés, az emberi képességek egyik legszebbike, egyoldalúsággal párosulva fanatizmushoz vezet. Az irodalmi fanatizmus ugyanolyan süket és vak, mint minden más fanatizmus, különösen ha csak az elméletre támaszkodik. A német esztétikai elméletek fiatal műveltségünk termékeny talaján annyira megfogantak, hogy olyan heves és fanatikus követőkre találtak, akiket még Németországban is, különösen most, az elméleti túlzás csodáinak tekintenének.

Az ilyenfajta javíthatatlan fanatikusoknak a francia irodalom és művészet valóságos botránykő: mivel nem értik meg e jelenségeket s ezt makacsul nem akarják bevallani, fáradhatatlanul tagadják létezésüket. Ez egyébként nem meglepő: hiszen a restauráció korának néhány történésze azt bizonygatta, hogy Napoleon XVIII. Lajos hadvezére volt... Valóban, tisztán elméleti szempontból, az eleven történeti szemlélet kiküszöbölésével, kevés jót lehet találni a francia irodalomban, ha az ember a németért lelkesedik. A német esztétika a tudósok szobáiból, a német költészet pedig a német esztétikából származott. Hogy erről meggyőződünk, csak eszünkbe kell idéznünk, hogyan írt az egyébként lángeszű Schiller: „Wallenstein”-jében; mindent előre nemcsak átgondolt, hanem be is bizonyított és igazolt, minden az elméletből eredt és a költő ezt a drámát *nyolc* évig írta. Schiller epikus költeményt akart írni Nagy Frigyes életéről, de nem akart addig hozzáfogni, amíg ki nem fejtette az újkori elbeszélő-költemény elméletét. Mindezek a kissé furcsa, hogy úgy mondjuk, torz jelenségek, amelyek sokat ártottak Schiller és más német költők géniuszának, közvetlenül a németek társadalmi helyzetéből, csendes, családias, szemlélődő, négy fal közti életéből származtak. A francia irodalom ezzel szemben teljesen a társadalmi és történelmi életből keletkezett és szorosan összeolvadt vele. Ezért a francia irodalomról nem lehet kész teória alapján ítéletet mondani, anélkül, hogy az ember egyoldalúságba ne essék és hamis következtetésekre ne jusson. Corneille tragédiái valóban nagyon ridegek klasszikus formájuknál fogva s a kritikusok teljes joggal támadják ezt a teljesen idegen formát, amelynek Corneille óriási és hatalmas lángelméje alávetette magát Richelieu erőszakos befolyása alatt, aki az iroda-

lomban is első miniszter akart lenni. De a teoretikusok nagyon is tévednének, ha a corneillei tragédiák torz, álklasszikus formája mögött nem látnák meg e tragédiák pátozának hatalmas erejét. Korunk franciái mondják, hogy Mirabeau legjobb beszédeinek ihletét Corneillenek köszönheti. Ezek után csodálkozunk, hogy a franciák hamarosan elfeledik Shakespeare modorában írt romantikus tragédiáikat s máig is olvassák és mindig olvasni fogják az öreg Corneillet. Minden jelentős írójuk elszakíthatatlanul egybeforrt a korrall, amelyben élt s nemcsak a francia irodalom történetében, hanem Franciaország történetében is igényt tarthat a megörökítésre. Itt a műalkotásra vonatkozó minden gondolatnak bizonyos mértékig más jelentősége van, mint a német irodalomban: ezek a gondolatok kénytelenek hatalomban és erőben a társadalomra s annak történeti fejlődésére vonatkozó gondolatokkal osztozni. Vannak nálunk emberek, akiknek sikerült megérteniök, hogy a „Revizor” mélységesen teremtő és művészi alkotás és hogy Molière egyik vígjátéka sem állja ki az *esztétikai* kritikát. Nekik igazuk van e tekintetben, de nincs igazuk abban a következtetésben, amelyet ebből a tényből levonnak. Valóban Molière egyik vígjátéka sem állja ki az esztétikai kritikát, mert valamennyit inkább csak úgy *csinálta*, mint *alkotta*, gyakran bohózatra emlékeztetnek vagy legalább bohózati elemeket tartalmaznak (mint például a hamis alakok: a mufti, a dervis és a törökök a „Le Bourgeois gentilhomme”-ban;* cselekményeik rúgói mindig mesterségesek és egyformák, a jellemek elvontak, a szatíra túlságosan élesen kilátszik a költői invenció formája alól stb. De emellett Molièrenak óriási hatása volt a korabeli társadalomra és magasra emelte

* „Az úrhatnám polgár.”

a francia színjáték színvonalát, amit csak egy nem pusztán tehetséges, hanem zseniális ember tehetett meg. Vígjátékai bírálatához nem elég olvasni, hanem színpadon kell látni azokat s még hozzá feltétlenül francia színpadon, mert színpadi értékük fölötte áll drámai értéküknek. A franciák nem büszkélkedhetnek különösképpen Molièrenek egyik vagy másik kiragadott darabjával; de teljes joggal büszkéek lehetnek Molière vígjátékaira vagy jobbanmondva Molière játékszínére, hiszen egészen új játékszínt adott nekik. Ugyanezt lehet mondani Scribe-ről is. Nem lehet kiemelni egyik drámáját, egyik vaudeville-jét sem, mint örökértékű művészi alkotást; de határozottan lehet állítani, hogy a Scribe-i játékszínnek mindig meglesz a maga értéke, ma pedig még szinte fel sem mérhető értéke: annyira fontos a mai társadalom számára. Ez a társadalom mindenféle osztályból, műveltekből és műveletlenekből áll, akik a színházba özönlenek, hogy lássák sajátmagukat...

Nekünk van néhány nagyon is művészi vígjátékunk, amelyek csekély számuknál fogva nem képezhetik egy színház állandó műsorát, s amelyeket minden kiválóságuk mellett is mindenki halálosan megúnna, ha kívülük semmi mást nem játszanának, mert az örökké egy és ugyanaz mindig unalmassá válik...

A franciáknak, tegyük fel, egy művészi vígjátékuk sincs, de van színházuk, amely *mindenki számára* létezik, s amely a közönséget tanítja és esztétikailag gyönyörködteti... Melyik fél jár jobban?...

Döntsék el az olvasók. Ez nem tartozik ránk.

*

Miben különbözik a zseni a tehetségtől? — Nagyon fontos kérdés, annál is inkább, mert mindig nagyon bonyolultan oldják meg. Nem ígérjük biztosra,

de igyekszünk egyszerűen megmagyarázni. Hogy a zsenit és a tehetséget a természet adja, hogy egyik és a másik is — hogy úgy mondjuk — magának az emberi szervezetnek a sajátsága, amint a fény és meleg a tűz sajátsága, erről beszélni sem kell, mint olyan dologról, amelyre nézve már régóta mindenki egy véleményen van. A zseni és tehetség közti különbséggel éppen ellenkezőleg áll a dolog.

Kinek ne lett volna alkalma sok olyan emberrel találkozni, akik például szeretnek olvasni, figyelemmel kísérik az irodalmat és véleményt akarnak alkotni róla; de akik csak akkor vélekednek bátran egy könyvről, amikor már sikerült elolvasniok a feltétlen bizalmukat élvező folyóiratnak rá vonatkozó véleményét s akik a legnagyobb zavarban vannak, ha egy nagy port felvert könyvről sokáig nem jelenik meg ismertetés vagy kritika folyóiratukban? Kinek ne lett volna alkalma olyan emberekkel találkozni, akik készek mindenről véleményt nyilvánítani, de mihelyt valaki élesen szembehelyezkedik velük, azonnal visszavonják véleményüket és feltétel nélkül csatlakoznak a protestáló véleményéhez? Ezek véleményynélküli emberek, akikben nincs meg a véleményalkotás képessége, akik erejüket mások nézeteiből merítik s akik számára a tekintély elsőrendű szükséglet. Meg kell jegyezni, hogy az ilyenfajta embereknel igen erősen kifejlődött az idegen erő mindenkori megérzésének és felismerésének ösztöne. De emellett ezek nem feltétlenül ostoba emberek: léteznek számukra bizonyítékok, van bennük ítélőképesség, de ebből a képességből náluk hiányzik az öntevékenység és rászorul a tekintély támaszára. A tömeg nagyrészt ilyen emberekből áll, s mindig és mindenütt a többé-kevésbé önálló véleménnyel bíró emberek irányítják. Ezért nem vonzza a tömeget sokáig

a hamis és torz s előbb-utóbb elismeri az igaznak és szépnek értékét; a tömeg helyett mások cselekszenek, ő csak engedelmeskedik. Enélkül az emberek felfogásában nem lenne egység, hanem szörnyű anarchia.

A tehetség, mint *a tevékenységnek, a létrehozásnak képessége* inkább az alkotás formájával függ össze s e szempontból a tehetség külső erő, amely az emberben meglehet függetlenül az éstől, a szívtől és az emberi természet egyéb értelmi és erkölcsi adottságaitól. De a formához tartalom kell s éppen itt találja meg egész fontosságát az ember szellemi erőinek önálló tevékenysége. Ahogy vannak emberek, akiknek nincs meg a képességük, hogy saját véleményt alkotanak a dolgokról s akik teljességgel elfogadják az idegen véleményt, mint valami készet, ami fölött nekik már gondolkodniok sem kell; éppen úgy vannak olyan emberek is, akik örökké idegen véleményből élnek ugyan, de megvan a képességük, hogy azt magukévá tegyék, fejlesszék, belőle új következtetéseket vonjanak le, segítségével más gondolatokra bukkanjanak, s ez a képesség annyira félrevezeti az ilyenfajta embereket, hogy a legjobb lelkiismerettel meg vannak győződve saját gondolkodásuk önállóságáról. S majdnem igazuk van ebben: mint eleven és fogékony egyéniségek, maguk sem tudják, nem emlékeznek arra, hogy kitől került hozzájuk ez vagy az a gondolat, mert kívülről minden könnyen és gyorsan rájuk ragad, majdnem öntudatlanul, ösztönösen. Csak beszélniök kell egy okos emberrel vagy el kell olvasniok egy jó könyvet, hogy egész sor új gondolat ébredjen bennük, amelyeket kénytelenek a sajátjuknak elismerni. Azoknak az embereknek, akik másokat irányítanak, óriási befolyásuk van a tömegre. Elég gyakran bukkanunk rájuk; rendszerint sok van belőlük a fővárosokban. Általában

minél felvilágosultabb és műveltebb a társadalom, annál több ilyen ember van benne. Végül vannak emberek — igen kevesen — akikben valóban megvan a képesség az alkotó öntevékenységre. Ezek mindent valahogy különleges módon eredetien szemlélnék, mindenben éppen azt látják meg, amit nélkülük senki sem lát, de utánuk mindenki meglát és csodálkozik, hogy azelőtt nem látta. Ezek az emberek egyáltalán nem agyafúrtak és nem különcök: mindent egyszerűen értelmeznek, de egyszerű értelmezésük kezdetben mindenki előtt nagyon különködőnek látszik, sőt néha esztelennek, zavarosnak is, de később már oly egyszerűnek tűnik fel, hogy nincs olyan ostoba ember, aki ne csodálkoznék, hogy ez *neki* nem fért a fejébe, hiszen ez annyira egyszerű! Amikor Kolumbus Amerika felfedezésére készült, mindenki úgy nézett rá, mint valami meghibbant ábrándozóra, amikor pedig felfedezte Amerikát, akkor szinte senki sem akart érdeket látni ebben, mert mindenki oly könnyűnek tartotta felfedezni a már felfedezett Amerikát!...

Az emberek e három osztályának vázolásával a *tömeget*, a *tehetséget* és a *zsenit* akartuk bemutatni...

Korunkban a tehetség egyáltalán nem ritka s különösen az irodalomban nem. Minden bokorban akad! Sőt sokszor össze is tévesztik a zsenivel. S nem csoda, hogy sajátos, nagy tehetség kell ahhoz, hogy első pillantásra meg tudjuk különböztetni a tehetséget a zsenitől. Ez eszünkbe juttatja korunk egy ismert francia írójának elbeszéléséből azt a helyet, ahol az író ezeket mondja hősének írói próbálkozásáról:

„Elismerte, hogy minden, amibe belekezdett, az első tíz sor, az első három-négy vers után annyira hasonló lett más, általa olvasott írókhoz, hogy pirult, mert azt látta, hogy csak utánzásra képes Megmutatta nekem néhány versét és mondatát, amelyek alá Lamartine, Victor Hugo, Paul Courier, Charles

Nodier, Balzac, sőt Béranger is odairhatták volna nevüket. De mindezek a próbálkozások, amelyeket a töredékek töredékelnek lehetne nevezni, azoknak az íróknak műveiben az egyéni eszmék ékítményei lettek volna, de éppen ez az egyéniség nem volt meg Horatiusban. Ha ki akart fejezni valami eszmét, azonnal látni lehetett (s maga is azonnal látta) a nyilvánvaló idegen hatást: ez az eszme nem az övé volt, hanem ezeké az íróké: *mindenki másé volt, csak nem az övé.*²⁰

Ez a tehetség örök históriája! Természetesen nem mindig éppen ilyen, mint ahogy az általunk idézett szerző szavaiból kirajzolódik, de lényege mindig ez. Bármilyen nagy is legyen a tehetség, mivel nem tudja rányomni egyénisége bélyegét műveire, nem lehet eredeti és sajátos. Bármilyen nagy legyen is képessége idegen eszmék befogadására, nem tudja sokáig titkolni, hogy ihlete nem eleven forrásként tör elő egyénisége rejtekeiből, hanem csak „fogoly gondolat nyugtalankodása”. Ezzel szemben még ha szűk és korlátozott is a tehetség köre, de ha művein látható az egyéniség határozott bélyege, amely a műalkotásokat annyira eredetiekké teszi, hogy lehetetlenség utánozni őket, akkor ez már nem tehetség, hanem zseni. Az *ilyen* zseniális költők közé tartozik irodalmunkban a meseíró Krülov.

A jelen a múlt eredménye és utalás a jövőre. Ezért ha az 1846. év orosz irodalmáról beszélünk, azt jelenti, hogy beszélünk egyúttal az orosz irodalom jelenlegi állapotáról is általában, amit csak úgy tehetünk, ha beszélünk arról is, hogy milyen volt, arról is, milyennek kell lennie. Mellőzünk azonban minden történelmi részletet, amely célunktól messzire vezetne bennünket. Tanulmányunk fő célja az, hogy már előre megismertessük a *Szovremennyyk* olvasóit e folyóirat állásfoglalásával az orosz irodalmat illetően, tehát megismertessük azzal a szellemmel és irányzattal, amelyet, mint folyóirat képvisel. A programok és nyilatkozatok ebben a vonatkozásban mit sem mondanak: csak ígéreteket jelentenek. Ezért a *Szovremennyyk* — lehetőség szerint rövid és nem bőbeszédű — programja csak *külsőleges* ígéretekre korlátozódik. Ez a mostani cikk, amely a szerkesztő tanulmányával együtt ugyanezen szám második részében jelent meg, a *Szovremennyyk*-nek úgyszólván második *belső* programja lesz, amelyben az olvasó bizonyos fokig maga ellenőrizheti az ígéretek betartását.

Ha megkérdeznének minket, hogy miben áll korunk orosz irodalmának megkülönböztető jellege, akkor azt felelnők: abban, hogy egyre közelebb és köze-

lebb kerül az élethez, a valósághoz és egyre közelebb kerül az érettséghez, a férfikorhoz. Magától értetődik, hogy ilyen jellege csak új, fiatal s emellett nem önállóan, hanem utánpótlás által keletkezett irodalomnak lehet. Az önálló irodalom évszázadok alatt érlelődik és érettségének korszaka egyszerre mind kitűnő művei (chefs d'oeuvres) hatalmas gazdagságának is korszaka. Az orosz irodalomról ezt nem mondhatjuk el. Története, miként magának Oroszországnak a történelme is, elűt minden más irodalomtörténettől. És ezért egyedülálló, kizárólagos látvány, amely nyomban különösnek, érthetetlennek, szinte esztelennek tűnik, ha olyan szemmel nézzük, mint más európai irodalmat. Minden, ami élő, szép és értelmes a korunkbeli Oroszországban — irodalmunk is — Nagy Péter reformjának a gyümölcse. Nagy Péter nem törődött ugyan az irodalommal és semmit sem tett annak érdekében, hogy létrejöjjön, de törődött a műveltséggel s elültette az orosz szellem termékeny talajába a tudomány és a művelődés magvát és az irodalom ennek következtében jött létre — jóllehet az ő tudta nélkül — mint működésének szükségszerű eredménye. És — mellékesen megjegyezve — éppen abban rejlik Nagy Péter reformjának hatóereje, hogy nagyon sokat és olyat is alkotott, amire talán még maga sem gondolt, még csak nem is sejtett. Kantyemir és Tregyjakovszkij voltak úgyszólván az orosz irodalom előhírnökei, előfutárai. Az okos és tehetséges Kantyemir részben utánpótlója, részben meg orosz átültetője volt a római költők (elsősorban Horatius) szatíráinak, valamint e szatírák francia utánpótlójának és átültetőjének: Boileau-nak. Kitűnt szótagos versmértékével és félig irodalmi, félig népies nyelvével — éppen ez a zagyva keverék volt akkor a művelt körök nyelv-

vezete: A szorgalmas, de tehetségtelen Tregyjakovszkij pedig terméketlen tudományossága és iskolás pedantériája jellemzi. Meg lehet még említeni sikertelen kísérleteit, hogy meghonosítsa az orosz verselésben a szabályos, ütemes versmértéket és az ősrégi hexamétert. Nem érnek többet barbár versei sem, ugyancsak barbár, kétszeresen átültetett Rollenájával egyetemben. Kantyemir halála óta mintegy százket esztendő telt el (meghalt 1744 március 31-én), Tregyjakovszkij halála óta csak mintegy hetvenhét esztendő mult el (meghalt 1769 augusztus 6-án). Tregyjakovszkij még dicsőségének virágkorát élte s még csak hat éve nevezte magát „az ékesszólás és a költészet furfangos tanára”-nak, az ifjú, de már beteg, gyenge és halálához közeledő Kantyemir pedig még élt,* amikor 1739-ben a huszonnyolc éves Lomonoszov, az orosz irodalom Nagy Pétere elküldte Németországból híres ódáját: „Óda Hotyin bevételéről”, melynek megjelenésétől számítjuk teljes joggal az orosz irodalom kezdetét. Kantyemir irodalmi munkássága nyom és hatás nélkül el is tűnt az irodalmi világból; Tregyjakovszkij alkotásai sikertelennek bizonyultak, még az a kísérlete is, hogy szabályos, ütemes verslábat honosítson meg az orosz költészetben... Ezért mindenki úgy látta, hogy Lomonoszov ódája az első orosznyelvű költemény, amelyet helyes versmértékben írtak. Lomonoszov hatása az orosz irodalomra éppen olyan volt, mint Nagy Péter hatása Oroszországra általában: az irodalom hosszú ideig haladt ezen az úton, végül azonban teljesen felszabadult e hatás alól s oly úton haladt tovább, amelyet még Lomonoszov sem láthatott és sejthetett meg előre. Lomonoszov papírszagú,

* Kantyemir akkor harmincegy és Tregyjakovszkij harminchat éves volt — Belinszkij jegyzete.

utánzó s ezért látszólag terméketlen és élettelen, tehát káros és ártalmas irányzatot adott az irodalomnak. Ez kétségbevonhatatlan igazság, amely azonban semmiképpen sem rombolja le Lomonoszov nagy érdemeit, semmiképpen sem fosztja őt meg attól a jogtól, hogy az irodalom atyja névvel illessék. Vajjon nem ugyanazt mondják-e Nagy Péterről is a mi óhitű irodalmáraink? És meg kell jegyeznünk, nem ott hibáznak, hogy beszélnek Nagy Péterről és az általa alapított Oroszországról, hanem hogy milyen következtetéseket vonnak le. Azt mondják, hogy Nagy Péter reformja kiirtott minden nemzeti elemet és ezáltal minden életkedvet is, úgy, hogy Oroszország számára, ha meg akarja magát menteni, nem marad más hátra, mint visszatérni Kosihin korszakának áldott félpatriarchális erkölcsihez. Ismételjük: mialatt tévesen következtettek, igazuk volt állásfoglalásuk tekintetében, és Oroszországnak a Nagy Péter teremtette hamis, mesterséges oroszországi európaiságáról valóban elmondhatjuk, hogy az belső tartalom nélküli forma. Amde nem mondhatjuk-e el ugyanezt Lomonoszov minden költői és szónoki kísérletéről? Milyen furcsa, saját nézetükből fakadó ellentmondás folytán viseltetnek ilyen mély tisztelettel Lomonoszov neve iránt és milyen különös érzékenység folytán tartanak bűnnek minden szabad véleményt Lomonoszovról, aki egyaránt szónok volt a költészetben és az ékesszólásban? Vajjon nem lennének-e sokkal következetesebbek, nem lenne-e logikusabb és a józan ésszel jobban megférő dolog a részükről, ha úgy tekintenének Lomonoszovra, mint Nagy Péterre?...

Sem az irodalomban, sem az életben az idegen, kívülről vett tartalom soha nem helyettesítheti a nemzeti tartalom hiányát, hanem idővel azzá alakulhat,

mint ahogy az étel is, amit elfogyasztunk, az ember vérévé és testévé válik s fenntartja benne az erőt, az egészséget és az életet. Nem térhetünk itt ki arra, hogy milyen módon történt ez a Nagy Péter-alapította Oroszországgal és a Lomonoszov által megteremtett orosz irodalommal, de hogy valóban megtörtént és megtörténik — az történelmi tény, ténylegesen szemmel látható igazság. Hasonlítsuk össze Krülov meséit, Gribojedov komédiáit, Puskin, Lermontov és különösen Gogoly műveit — hasonlítsuk össze ezeket Lomonoszovnak és Lomonoszov iskolájához tartozó íróknak műveivel s nem fogunk bennük semmi közös vonást találni, semmi kapcsolatot s akkor azt gondolhatjuk, hogy az orosz irodalomban minden csak véletlen, a tehetség is, a zseni is; és lehet-e fontossága a véletlennek: nemcsak látszat, álmokép ez? És valóban: volt idő, amikor ez a kérdés: van-e irodalmunk? Nem volt paradoxon és sokan mégis negatív értelemben válaszoltak rá. Az ilyen vélemény természetesen és kikerülhetetlen is, ha az irodalmat ugyanazon elvek alapján ítéljük meg, amelyek alapján az európai irodalmat kell megítélnünk. De végre megértettük — és ez hatalmas szellemi eredményeink egyike — hogy Oroszországnak saját történelme volt, mely egyetlen európai állam történelméhez sem hasonlít s hogy azt sajátos körülményei alapján és nem a vele semmi közösséggel nem bíró európai államok történelmének alapján kell tanulmányoznunk és megítélnünk. Ugyanez áll az orosz irodalom történetére is. A fentebb említett írók s Lomonoszov és iskolája között valóban nincs semmi közös vonás, és összehasonlításuk két véglet összehasonlítása lenne; de nyomban élő, vérségi kapcsolatot láthatunk közöttük, ha időrendben tanulmányozunk Lomonoszovtól Gogolyig minden orosz író. Akkor meg-

láthatjuk, hogy Puskinig az orosz irodalom minden mozzanata azzal a — jöllehet öntudatlan — törekvéssel végződött, hogy megszabaduljon Lomonoszov hatásától és közeledjék az élethez, a valósághoz, vagyis eredetivé, népivé, oroszjá válják. Ha ebben a tekintetben a legkisebb haladást sem láthatjuk Heraszkovnak és Petrovnak kortársai által érdemtelenül annyira kitüntetett műveiben, Szumarokovnál — ennél a zsenialitás-, ízlés- és majdnem tehetség nélküli írónál, akire azonban kortársai úgy tekintettek, mint Lomonoszov vetélytársára — látunk haladást. Szumarokovnak az orosz életből merített — jöllehet sikertelen — vígjáték-kísérletei, szatírai és főleg egyeneslelkűen epés kirohanásai a *bürokraták* ellen, valamint egyes prózai tanulmányai, amelyek többé-kevésbé a pillanatnyi aktualitás kérdéseire vonatkoztak, bizonyos mértékig törekszenek arra, hogy az irodalmat közelebb hozzák az élethez. És ebben a vonatkozásban Szumarokov művei, habár hiányzik belőlük minden művészi vagy irodalmi érdekesség, megérdemlik, hogy tanulmányozzuk, miként neve is — amelyet először érdemtelenül magasztaltak, majd annyira gyaláztak — megérdemli, hogy az utókor tiszteletben tartsa. Még Heraszkovra és Petrovra sem szabad úgy tekintenünk, mint haszontalan jelenségekre: kortársaik zseniket láttak bennük, az egekig magasztalták őket, ennél fogva olvasták is műveiket s minthogy olvasták, ezek az írók sokban hozzájárultak ahhoz, hogy Oroszországban az emberek kedvet kaptak az irodalomhoz, gyönyörűséget találtak benne. Hemnyicer és Dmitrijev állatmeséiben Szumarokov formátlan példázatait a francia állatmesék választékos fordításainak tűntek s később Krülov állatmeséiben kitűnő népi művekké váltak. Djerzsavin, Lomonoszov utánzója, aki még Heraszkov és Petrov

íránt is alázatos tisztelettel viseltetett, ha nem is volt eredeti orosz költő, mégis több volt, mint csupán szónok. Mint természettől megáldott nagy költői zseni, csak azért nem tudott eredeti orosz költészetet teremteni, mert ennek még nem érkezett el az ideje, nem pedig természetes erőinek és eszközeinek fogyatékoságai miatt. Az orosz nyelv akkor még fejletlen volt, az irodalomban pedig a könyvmolyok és a retorika szelleme uralkodott; de ami a legfontosabb — csak állami élet létezett akkor. Társadalmi élet nem volt, hiszen még társadalom sem volt, hanem csak udvar. Erre figyelt mindenki, de csak kevesen — az odatartozók ismerték. Nem volt társadalom, társadalmi élet, társadalmi érdekek sem; a költészet és az irodalom nem tudta, honnan merítse tárgyát s ezért nem volt önálló. Csak a hatalmasok és előkelők pártfogásával létezett és hivatalos jellegű volt. Így kell tekintenünk ezt a korszakot, ha a miénkkel hasonlítjuk össze. De nem így, ha Lomonoszov korszakával vetjük össze; ekkor viszonylag nagyobb haladást láthatunk. Ha ebben az időben még nem is volt társadalom, de éppen ekkor született meg, mert az udvar fénye és műveltsége akkor kezdett visszatükröződni a középnemességben s ugyanakkor alakultak ki benne azok a szokások, amelyeket ma is láthatunk. És ezért azonkívül, hogy Djerzsavin mint költői tehetség felette állt Lomonoszovnak, felül is múlta őt költeményei tartalmát illetően, jóllehet nemcsak hogy nem volt tudós, de még művelt ember sem volt. Ezért Djerzsavin költészete tartalmát illetően sokkal változatosabb, elevenebb, emberibb, mint Lomonoszov költészete. Ennek okát nemcsak abban kell keresni, hogy Lomonoszov inkább versfaragó volt, mint költő, míg Djerzsavin természettől megáldott költői zseni, hanem az Anna- és Erzsébet-korabeli társa-

dalmakhoz viszonyítva a Nagy Katalin-korabeli társadalom viszonylagos haladásában is.

Íme, ezért halványította el teljesen a katalini irodalom a megelőző irodalmat. Ezidőtájt Djerzsavinon kívül az orosz irodalom másik tehetséges írója Fonvizin vígjátékiró volt, akit nemcsak rendkívül érdekes tanulmányozni, hanem valóságos élvezet olvasni is. Fonvizin az orosz irodalmat — úgy hiszem idő előtt — hatalmas lépéssel vitte közelebb a valósághoz: művei a kor élő krónikái. Ugyancsak ebben az időben szakad el irodalmunk a régi irodalomtól — amelyet papnőveldekben és skolasztikus módszerekkel tanulmányoztak — és kizárólag a francia irodalmat kezdi utánozni. Így keletkezett az úgynevezett *könnyű irodalom*, amelyben különösen Bogdanovics tűnt ki. Katalin uralkodásának végén jelent meg Karamzin, aki az orosz irodalomnak új irányt mutatott. Nem beszélünk itt érdemeiről, sem hatásáról az irodalomra s ezen keresztül társadalmunk műveltségére, továbbá nem beszélünk az őt körülvevő írókról sem. Csak röviden megjegyezzük, hogy mindegyiküknél észrevehető irodalmunk fokozatos elszakadása a Lomonoszovtól kölcsönzött irodalmi és retorikai iránytól és fokozatos közeledése a társadalomhoz, az élethez, a valósághoz. Nézzük csak meg Puskin liceumi verseit, sőt saját kiadásában megjelent művei első részének sok versét is. Könnyen észrevehetjük bennük majdnem minden elődjének hatását, Lomonoszovtól Zsukovszkijig és Batyuskovig bezárólag. Krülov a meseíró, akinek Hemnyicer és Dmitrijev voltak elődei, úgyszólván előkészítette a nyelvet és a verselést Gribojedov halhatatlan vígjátékai számára. Ilymódon irodalmunkban mindenütt eleven történelmi kapcsolat van: az új a régeből született,

a következményt megmagyarázza az előzmény és semmi sem történik véletlenül.

„Azonban — kérdezhetik tőlünk — miben rejlik hát Lomonoszov nagy érdeme, ha az őt követő írók minden érdeme csak abban áll, hogy fokozatosan mentesítették az orosz irodalmat befolyása alól, hogy minden törekvésüket arra szentelték, hogy ne úgy írjanak, mint ő írt? Nem furcsa ellentmondás-e tisztelettel beszélni annak az írónak a génuszáról és érdemeiről, akit ti magatok is *rétornak* neveztek?”

Először: Lomonoszov természeténél fogva egyáltalán nem volt szónok; ehhez túlságosan is nagy volt. Szónokká tőle független körülmények tették. Művei tudományos és irodalmi művekre oszlanak: az utóbbiakhoz számítjuk ódáit, a Petriádát, tragédiáit, egy szóval minden verses kísérletét és panegiriszeit. Tudományos műveiben — amelyek részben csillagászat, fizikával, kémiával, metallurgiával, hajózással foglalkoztak — nincs retorika, jöllehet azokat végtelen hosszúságú latinos-németes szerkesztésű mondatokban írta, a mondatok végére vetett igékkel. De verses művei és panegiriszei telve vannak retorikával. Vajjon miért van ez? — Azért, mert tudományos műveihez kész tartalommal rendelkezett, amelyet német földön munkával és tanulással szerzett meg, amelyre nem kellett várakoznia, vagy nem kellett hazájától megkérdeznie. Tanulással és munkával szerzett tudását saját génuszával fejlesztette és növelte. Így tehát tudta, hogy mit ír és nem szorult retorikára. De költészetéhez nem találhatott tartalmat hazája társadalmi életében, mert ennek a társadalomnak nem volt öntudata s még csak nem is törekedett felé. Következésképpen nem volt semmiféle szellemi vagy erkölcsi érdeklődése. A költő kénytelen volt tehát költészetéhez teljesen idegen, de leg-

alább kész tartalmat kölcsönvenni s verseiben olyan érzéseket, fogalmakat és eszméket juttatni kifejezésre, amelyeket nem mi teremtettünk meg, amelyek nem a mi életünkből, nem a mi talajunkból fakadtak. Ez azt jelenti, hogy akaratlanul is rétorrá kellett válnia, mert az idegen élet fogalmait sajátunknak nyilvánítani — mindig retorika. Még inkább retorika volt ezekben az időkben az európai kaftánok, kamizolok, cipők, parókák, robronde-ok, szépségtapaszkok, assemblék, menüettek stb. divata. De a teoretikusokon és fantasztákon kívül ki tagadná, hogy az európai öltözékek és szokások az orosz társadalom jobb, azaz műveltebb részénél nemzetiekké váltak és semmiképpen sem akadályozták meg azt, hogy ezek az emberek valóban és ne csak névlegesen legyenek *oroszok*? Többet mondok: nemcsak az orosz társadalom műveltebb része, hanem az egész orosz nép számára ma már csak retorika a Nagy Péter előtti orosz élet minden fogalma, meghatározása és szava — s ha a mi katonai és polgári rangfokozatainkat visszakeresztelnék stratégiákká, bojárokká, asztalnokokká, stb., akkor az egyszerű nép egyáltalán semmit sem értene ezekből. Ugyanez történt az irodalom világában Lomonoszov hatása következtében: minden népies utánzáson érezhetjük a művésziatlenséget s a legtehetségesebb írók minden ilyenfajta kísérlétében is retorikát tapasztalhatunk.

„De hát mily csoda folytán hozhatott létre élő, szerves gyümölcsöt az idegen irányzatok külső, elvont kölcsönzése s mesterséges átültetése a hazai talajba?” — kérdezik tőlünk s válaszul erre csak azt mondhatjuk, amit előbb. A kérdés megoldása kétségkívül érdekes; ez azonban nem a mi dolgunk. Elég, ha azt mondjuk; így történt, valóban így történt, ez történelmi tény s cáfolására senki nem gondolhat, akinek

van szeme a látásra és füle a hallásra. Egy percig sem gondoltak erre azok az írók, akik kifejezői voltak annak a haladó mozgalomnak az orosz irodalomban, amely igyekezett megszabadulni Lomonoszov hatásától. A dolog öntudatlanul ment náluk végbe; helyettük a korszellem működött, melynek ők szervei voltak. Nagyrabecsülték Lomonoszovot mint költőt, hódoltak lángelméje előtt, igyekeztek utánozni őt, mégis egyre távolabb kerültek tőle. Kirívó példa erre Djerzsavin. De abban is megmutatkozik a Nagy Péter által népünknel meghonosított európaiság életképessége, hogy nem téspéd halálos mozdulatlanságban, hanem mozog, előrehalad, fejlődik. Ha Lomonoszovnak nem jutott volna eszébe ódát írni a korabeli német költők és a francia Jean Baptiste Rousseau példájára, ha nem jutott volna eszébe megírni a Petriádát Vergilius Aeneise mintájára, amelyben költeményének hőse, Nagy Péter mellett Neptunus is szerepel, akit tritonjaival és habléányaival együtt a Fehér-tenger hideg mélyére ültetett — ha tehát e könyvből vett iskolai badarságok helyett nemzeti költészetünk forrásaiból merített volna — így például az „Igor-énekből”, az orosz mesékből (amelyek Kirsza Danyilov gyűjteményéből közismertek), a népdalokból — és azokon fellelkesülve, tőlük áthatva arra szánta volna magát, hogy azoknak tisztán nemzeti alapjára emeli az új orosz irodalom épületét — mi lett volna ennek az eredménye? A kérdés fontosnak tetszik, holott lényegében üres s az effajta kérdésekhez hasonlít: mi történt volna, ha Nagy Péter Franciaországban, Napoleon pedig Oroszországban születik, vagy: mi lenne, ha a tél után nem tavasz, hanem közvetlenül nyár következne? stb. Azt ismerhetjük, ami volt és ami van, de honnan tudjuk azt, ami nem volt vagy ami nincs? Termé-

szetesen a történelemben is minden csekély, jelentéktelen, véletlen dolog történhetett volna egész más formában, mint ahogy történt. A történelemnek a nemzettek jövőjére befolyást gyakorló eseményei azonban nem történhetnek másképpen, mint ahogy éppen történnek — természetesen lényegüket, nem pedig lefolyásuk részleteit tekintve. Nagy Péter talán felépíthette volna Pétervárt ott is, ahol most Schlüsselburg van, legalább is valamivel feljebb, azaz egy kissé távolabb a tengertől, mint most van; fővárossá tehetné volna Rigát vagy Revált. Mindezekben a véletlen és különböző körülmények nagy szerepet játszottak; a dolog lényege azonban nem ez volt, hanem a szükségszerűség, hogy az új főváros tengerparton legyen, hogy könnyen és kényelmesen tudjunk összeköttetést teremteni Európával. Ebben a gondolatban már nem volt semmiféle véletlen, semmi olyan, ami tökéletesen mindegy lett volna, hogy van-e vagy nincs, vagy másképpen lehetett volna, mint ahogy volt. De azok kedvéért, akik számára nem létezik a nagy történelmi események logikus szükségessége, ha tetszik, készek vagyunk elismerni e kérdés fontosságát: mi lett volna, ha Lomonoszov az új orosz irodalmat nemzeti alapra építi? — s erre mi azt válaszoljuk, hogy ebből éppen-séggel semmi sem lett volna. A mi szegényes népköltészetünk egyhangú formái elegendők voltak a régi Oroszország törzsi, természetes, közvetlen, félpatriarchális élete korlátozott tartalmának a kifejezésére; az új tartalom azonban nem tudott volna ezekhez alkalmazkodni, sem ezekkel megelégedni. Új formákra volt szükség. Megmenekülésünk akkor nem a nemzeti jellegünktől, hanem az európaiságtól függött. Megmenekülésünk érdekében nem kellett ugyan megfojtani, nem kellett kiirtani nemzeti jellegünket — ez

vagy lehetetlen, vagy ha lehetséges is, de veszélyes lett volna — hanem egyidőre felfüggeszteni (suspendre) fejlődési folyamatát, amíg talaján az új elemek meghonosodnak. Amíg ezek az elemek elkülönültek a mieinktől, mint vaj a víztől, addig nálunk természetesen minden csak retorika volt — a szokások és erkölcsök is és kifejezőjük: az irodalom is. De ez volt az eleven kiindulópont a szerves összenövéshez az elsajátítás (asszimiláció) folyamatán keresztül s ezért az irodalom a halott utánzás absztrakt elvétől az élő eredetiség elve felé haladt. Végül megértük, hogy Gogoly néhány elbeszélésének francia fordítása nyomán egész Európa csodálkozva figyelt fel az orosz irodalomra. Azért mondjuk: csodálkozva, mert orosz regényeket és elbeszéléseket már előbb is fordítottak idegen nyelvekre, de ezek a külföldieknél figyelem helyett ránk nézve egyáltalán nem hízelgő közömbösséget keltek irodalmunk iránt, azért, mert meg voltak győződve arról, hogy ezeket az orosz nyelvből fordított regényeket és elbeszéléseket először saját nyelvükből fordították: annyira hiányzott belőlük minden orosz vonás, minden önállóság és eredetiség.

Karamzin végérvényesen felszabadította az orosz irodalmat Lomonoszov hatása alól, de ebből még nem következik, hogy teljesen felszabadította volna a retorikától és nemzeti jellegűvé tette volna. Sokat tett *ennek érdekében*, de *ezt* nem tette meg, mert ez még igen távol volt. Az első orosz nemzeti költő Puskin volt;* irodalmunknak új korszaka kezdődik vele, amely

* Sokan — saját szavainkra hivatkozva — megjegyezhetik, hogy nem Puskin, hanem Krülov; Krülov azonban csak tanító- és állatmese-író volt, míg azt igen nehéz feladat lenne egy szóval meghatározni, hogy miféle költő volt Puskin Krülov költeményei — a józan ész, a mindennapos bölcsesség költészete s ez a költészet minden más költészetnél könnyebben található

még inkább ellentétben állt Karamzin korszakával, mint ez utóbbié Lomonoszov korszakával. Irodalmunkban máig is érezhető Karamzin hatása s ha az orosz irodalom végleg meg fog szabadulni ettől a hatástól, az kétségtelenül nagy haladást jelent majd az orosz irodalom szempontjából. Ez azonban nem csökkenti egy hajszálnyival sem Karamzin érdemét, hanem éppen ellenkezőleg: nagyságát igazolja. Egy író hatásában az a káros, ami elmaradott, elkésett; ahhoz ellenben, hogy a saját korán túl is uralkodjék, ahhoz az szükséges, hogy a maga korában új, eleven és szép legyen.

Karamzin hatása az irodalomra mint művészetre, költészetre és alkotásra ma már teljesen eltűnt, semmi nyomot nem hagyott maga után. Ebben a vonatkozásban irodalmunk mindennél közelebb van ahhoz az érettséghez, férfiassághoz, amelyről már szoltunk tanulmányunk elején. Az úgynevezett *naturalista iskolának* nem szabad szemére vetni a retorikát, értve e szó alatt a valóság szándékos vagy akaratlan eltorzítását, az élet hamis idealizálását. Ezzel éppenséggel nem azt akarjuk mondani, hogy minden új író, akit (dicséretére vagy szégyenére) a *naturalista iskolához* számítanak, egytől-egyig nagy szellem, vagy rendkívüli tehetség. E gyerekes, hiú reményektől távol állunk. Gogoly mellett — aki Oroszországban új művészetet, új irodalmat teremtett, akinek zsenialitását nemcsak mi és nemcsak Oroszország ismeri el — a *naturalista iskolában* mi meglehetősen sok tehetséget

kész anyagot az orosz életben. Emellett Krülov a legszebb, következésképpen a legnépibb tanítómeséket már Puskin korszakában, tehát ennek az új mozgalomnak az idején írta, amelyet Puskin indított meg az orosz irodalomban. — Belinszkij jegyzete.

látunk, az igen kitünőektől egészen a nagyon jelentéktelenekig! Az irodalom haladását azonban nem a tehetségekben, nem a tehetségek számában látjuk, hanem irányzatukban, írásmódjukban. Tehetséges írók mindig voltak, de ezek régebben *megszépítették a természetet, idealtizálták a valóságot*, vagyis nemlétező dolgokat ábrázoltak, nemlétező dolgokról beszéltek; most azonban az életet és a valóságot a maga igazi mivoltában mondják el nekünk. A társadalom szemében az irodalom ezzel óriásit nőtt. A folyóiratokban szívesebben olvassák az orosz elbeszéléseket, mint a fordításokat. S nem elég az, hogy az elbeszélést orosz szerző írja; az is szükséges, hogy az orosz életet ábrázolja benne. Orosz elbeszélések nélkül ma már egyetlen folyóiratnak sem lehet sikere — és ez nem sze-szély, nem divat, hanem értelmes követelmény, amelynek igen mélyreható alapja van. Benne tükröződik vissza az orosz társadalom ama törekvése, hogy megismerje önmagát, tehát már megvan benne az erkölcsi érdeklődés, a szellemi élet. Már visszavonhatatlanul elmúlt az az idő, amikor bármely közepszerű külföldit nagyobb-nak tartottak a tehetséges orosz-nál. Minthogy az orosz társadalom már igazságosan tudja megítélni az idegen értékét — így meg tudja ítélni a saját értékét is, egyformán távoltage magát a kérkedéstől és lekicsinyléstől. Am ha jobban érdeklődik a jó orosz elbeszélés iránt, mint a *ktváló* külföldi regény iránt, akkor ebben már hatalmas haladást kell látnunk. Egy és ugyanazon időben látja az idegen fölényét sajátjával szemben s mégis jobban vonzódik a sajátjához — ez nem hamis hazafiúság, nem korlátolt részrehajlás: itt csupán arról a nemes és jogos igyekezetről van szó, hogy önmagát megismerje...²

A naturalista iskolát azzal vádolják, hogy mindent

a rossz oldaláról igyekszik ábrázolni. Nos, ez a vád egyeseknél szándékos rágalom, másoknál őszinte panasz. Mindenesetre egy ilyen vád felmerülésének lehetősége csak azt igazolja, hogy a naturalista iskola — nagy sikere ellenére — még igen fiatal, még szokatlan nálunk és sok még köreinkben a karamzini műveltségű ember, akiket a retorika vigasztal, az igazság elkeserít. Magától értetődik, hogy a naturalista iskola ellen emelt vádak nem teljes egészükben hamisak s nem is ártatlan mindenben ez az iskola. Am ha túlsúlyban levő negatív irányzata egyoldalú szélsőség volna is, ennek is megvan a maga haszna és értéke. Az a szokás, hogy híuen ábrázolják az élet negatív jelenségeit, lehetőséget nyújt ezeknek az embereknek vagy követőiknek arra, hogy amint elérkezik az ideje, híuen, az erőltetettségtől mentesen, nem felnagyítva, egyszóval nem szónoki idealizálással ábrázolják az élet pozitív jelenségeit is.

Karamzin hatása még mindig erősen érezhető a tulajdonképpeni szépirodalom világán kívül is. Minden-nél inkább bizonyítja ezt az úgynevezett szlavjanofilek pártja. Köztudomású, hogy Karamzin III. Ivánt többre becsülte Nagy Péternél, a Péter előtti Oroszországot pedig többre becsülte az új Oroszországnál. Ime az úgynevezett szlavjanofilizmus forrása, mely felfogást különben mi sok tekintetben igen fontos jelenségnek tartunk, mert a maga részéről azt bizonyítja, hogy közel van már irodalmunk érettségének és megfőrfiasodásának ideje. Az irodalom gyermekkorában mindenki olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek esetleg magukban véve fontosak is, de az életre észszerűen alkalmazni semmiképpen sem lehet őket. Az úgynevezett szlavjanofilizmus kétségkívül társadalmunk legfontosabb, legéletbevágóbb kérdéseit érinti. De hogy

miképpen érinti azokat s hogyan viszonyul hozzájuk — az már más kérdés. A szlavjanofilizmus mindennek előtt meggyőződés, amely mint minden meggyőződés, még abban az esetben is beható figyelmet érdemel, ha vele egyáltalában nem értünk egyet. Sok ember híve nálunk a szlavjanofilizmusnak s számuk mindegyre nő. Ez olyan tény, amely szintén a szlavjanofilizmus mellett szól. Mondhatjuk, hogy egész irodalmunk s ezzel a közönség egy része is, ha ugyan nem az egész közönség, két pártra oszlik: szlavjanofilekre és nem-szlavjanofilekre. Sokat lehetne beszélnünk a szlavjanofilizmus érdekében, megjelenésének okairól szólván. De közelebbről megtekintve, okvetlenül meg kell látnunk, hogy ennek az irodalmi klikknek a létezése és fontossága tisztán negatív, hogy egyszerű okozat és nem önmagáért él, hanem éppen annak az eszmének az igazolására és megerősítésére, amely ellen kénytelen harcolni. Ezért semmi értelme sincs a szlavjanofilekkel arról beszélni, hogy mit akarnak, mert erről ők is csak kényszeredetten beszélnek és írnak, noha nem csinálnak belőle titkot sem. Arról van szó, hogy elméletük pozitív oldala Keletnek Nyugat felett vívott — valamilyen ködösen, misztikusan megsejtett — győzelmében van, amely elmélet alaptalanságát túlságosan világosan leplezik le a valóság tényei, együttesen vagy külön-külön. Amde tanításaik negatív oldala nem is annyira azért figyelemreméltó, mert Nyugat állítólagos rothadásáról beszél (a szlavjanofilek alapvetően nem értik meg a Nyugatot, mert keleti mértékkel mérik); sokkal inkább azért, mert az orosz europaizmus ellen szól. Erről sok értelmeset mond, amit okvetlenül el kell fogadnunk, ha csak félig is, mint például azt, hogy az orosz életben bizonyos kettősséget tapasztalhatunk, tehát a lelki egység hiányát; továbbá azt, hogy ez megfoszt bennünket élesen kifejezett nemzeti jellemvoná-

sainktól, amikkel — tisztességükre szólván — csaknem minden európai nép rendelkezik; hogy ez valamiféle világpolgárokká tesz bennünket, aminek következtében egyaránt tudunk franciául, németül és angolul gondolkozni, ám oroszul nem; és hogy mindezt Nagy Péter reformja okozta. Bizonyos fokig jogosak ezek a vádak. De nem elégedhetünk meg azzal, hogy elismerjük akármiféle tény jogosságát, hanem ki kell kutatnunk okait, abban a reményben, hogy a legnagyobb bajban is találunk módot arra, hogy kiszabaduljunk belőle. Ezt a szlavjanofilek nem tették meg; meg sem kísérelték; ellenben arra kényszerítették ellenfeleiket, hogy ha nem is teszik, de kíséreljék meg. Ebben rejlik igazi érdemük. Önérzeteskedő álmokba ringatni magunkat — bármiről szólnak is ezek az álmok, népünk dicsőségéről vagy európaiságunkról — egyaránt terméketlen és káros, mert az álom nem élet, hanem csak ábrándozás az életről. Ezért köszönetet kell mondanunk annak, aki megzavarja az ilyen álmodozást. Valóban, az orosz történelem tanulmányozása sohasem történt ilyen komoly formában, mint az utóbbi időkben. Kérdezgetjük és kutatjuk a multat, hogy megvilágítsa jelenünket és utaljon jövőnkre. Mintha megijedtünk volna és remegnénk életünkért, jelentőségünkért, multunkért és jövőnkért és gyorsan el akarnánk dönteni a nagy kérdést: *lenni vagy nem lenni?* Itt már nem arról van szó, hogy honnan jöttek a varégek? — Nyugatról-e vagy Délről, a Balti- vagy a Fekete-tenger mögül, hanem arról, hogy végigvonul-e történelmünkön valamely élő, szerves gondolat s ha igen, milyen pontosan ez a gondolat; hogyan viszonylunk multunkhoz, amelytől mintha elszakadtunk volna és a Nyugathoz, amelyhez mintha hozzákapcsolódtunk volna. És a fáradságos és izgalmas kutatások eredményei nyomán

kiderül, hogy először is nem szakadtunk el olyan élesen multunktól, amint gondoltuk s nem is kapcsolódunk olyan szorosan a Nyugathoz, amint azt elképzeltük. Az orosz embert, aki külföldön tartózkodik, nem akkor hallgatják meg, nem akkor kelt érdeklődést, amikor igazi európai emberként mond ítéletet európai kérdésekről, hanem akkor, amikor e kérdések felett úgy ítélkezik, mint orosz, jóllehet ez oknál fogva ítélete talán hamis, részrehajló, korlátozott, egyoldalú lesz. És ezért érzi ott annak szükségességét, hogy felvegye nemzeti jellegét és jobb híján szlavjanofillá váljék, ha csak egyidőre is és emellett nem is őszintén, csak hogy valamiképpen megnyerje a külföldiek tetszését. Másrészt jelen helyzetünk felé fordulva, a kételkedés és kutatás szemével tekintve rá, meg kell látnunk, hogy sok vonatkozásban nevetségesen és szánalmasan nyugtatott meg bennünket orosz fogyatékosságainkat illetően orosz európaizmusunk — festettük azokat fehérre, pirosra, eltörölni azonban semmiképpen nem tudtuk őket. Ebben a vonatkozásban külföldi utazásaink rendkívül hasznosak számunkra. Sok orosz indul el arrafelé határozott európaiként, visszatérve azonban többé maga sem tudja, hogy kicsoda s ezért a legőszintébb vágyódással akar most újra orosz lenni. Mindez pedig mit jelent? — Csak nem azt, hogy a szlavjanofileknek van igazuk és Nagy Péter reformja csak arra volt jó, hogy ezzel megfosszon minket saját nemzeti jellegunktől és világpolgárokká tegyen? Talán csak nincs igazuk, mikor azt mondják, hogy vissza kell térnünk, ha lehet, vagy a mesés Gosztomüszl vagy Alexej Mihajlovics cár korának társadalmi rendszeréhez és erkölcsiéhez? ... (erre vonatkozóan még maguk a szlavjanofil urak sem jutottak megegyezésre egymással)

Nem, ez egészen mást jelent, nevezetesen azt, hogy Oroszország teljesen kimerítette, kiélte az átalakulás korszakát, hogy a reform elvégezte a maga munkáját, mindent megtett, amit csak megtehetett és meg kellett tennie s Oroszország számára eljött már az idő, hogy önállóan, önmagából fejlődjék. De úgyszólván elkerülni, átugrani, átsiklani a reform korszakát és visszatérni az e korszakot megelőző időre — csak nem ez jelenti az önálló fejlődést? Már csak azért is nevetséges volna így gondolkodni, mert ez éppen olyan lehetetlenség, mint felcserélni az évszokok sorrendjét, hogy tavasz után tél, ősztől pedig nyár következzen. Ez még azt is jelentené, hogy Nagy Péter fellépését, reformját és e reformot követő oroszországi eseményeket (talán egészen 1812-ig, amikor Oroszország számára új élet kezdődött) csak véletlennek, mintegy lidércálomnak tartjuk, amely nyomban eltűnik, mihelyt az ember felébred és kinyitja szemét.

Ez a gondolkodásmód azonban csak a Manyilov³-féle uraknak rokonszenves. A nép életében az ilyen események sokkal nagyobbak, mintsem hogy véletlennek lehetnének s a nép élete nem könnyű csónak, amelyet mindenki könnyű evezőcsapásokkal tetszés szerint irányban mozgathat. Ahelyett, hogy lehetetlenségekre gondolnánk és mindenkit nevetésre fakasztanánk nagyképi beavatkozásunkkal a történelem menetébe, sokkal helyesebb, ha elismerjük a tények megdönthetetlen és változhatatlan valóságát és annak alapján cselekszünk értelemmel és józan ésszel, nem a Manyilov-féle lázalmoktól vezettetve. Ne annak a megváltoztatásán gondolkozzunk, ami tudtunkon kívül és akaratunk megcsúfolásával történt, hanem sajátmagunk megváltoztatásán, azon az úton haladva, amelyet már

a mienkénél magasabb akarat jelölt ki számunkra. A dolog úgy áll, hogy legfőbb ideje abbahagyni a *lát-szatot* és elkezdni *élni*, legfőbb ideje abbahagyni, hogy ostoba szokásként megelégedjünk a szavakkal és európaiságnak vegyük az európai formát és külszint. S mi több, legfőbb ideje, hogy megszűnjünk lelkesedni az európaiért csak azért, mert nem ázsiai, hanem azért szeressük, becsüljük, törekedjünk utána, mert *embert* — s ezen az alapon éppen olyan eréllyel utasítsunk vissza minden európaít, amiben nincs emberiség, mint minden ázsiait is, ha szűkölködik abban. Oly sok európai elem honosodott már meg az orosz életben, az orosz szokásokban, hogy egyáltalán nincs szűkségünk szakadatlanul Európához fordulni, hogy szükségleteinket felismerjük. Annak alapján, amit Európától már elsajátítottunk, kellőképpen megítélhetjük azt, hogy mire van szükségünk.

Ismételjük: a szlavjanofileknek sok vonatkozásban igazuk van. De szerepük ezzel nem lesz kevésbé negatív, jóllehet időlegesen hasznos is. Furcsa következtetések fő oka abban áll, hogy önkényesen megelőzik az időt, a fejlődés folyamatát a fejlődés eredményének veszik, a gyümölcsöt a virág előtt akarják látni és — a leveleket ízteleneknek találva — a gyümölcsre azt mondják, hogy rothadt és azt javasolják, hogy a hatalmas, végtelen területen fekvő erdőt más helyre ültessék át, másképpen kezeljék. Véleményük szerint ez nem könnyű ugyan, de lehetséges! Megfeledeztek arról, hogy Nagy Péter új Oroszországa éppoly fiatal, mint Észak-Amerika, hogy jövője sokkal többet rejt magában, mint mutatja. Megfeledeztek arról, hogy a folyamat lendületében gyakran éppen azok a jelenségek tűnnek különösen szembe, amelyeknek a folyamat megszűntével el kell tűnniök s gyakran

éppen azt nem lehet látni, aminek később, e folyamat eredményeképpen kell megjelennie. Ebben a vonatkozásban Oroszországot semmiképpen nem lehet Európa régi államaival összehasonlítani, amelyek történelme a miénkkel szöges ellentétben haladt s már régen elvirágzott és gyümölcsöt is hozott. Minden kétségen felül igaz, hogy az orosz embernek könnyebb elsajátítania a francia, angol vagy német szemléletet, mint önállóan, oroszul gondolkozni, mert az már kész szemlélet, amelyet egyforma könnyedséggel tanul meg a tudományból és a modern valóságból. Ugyanakkor pedig önmagához való viszonya még rejtély, mert rejtély számára még tulajdon hazájának jelentősége és sorsa is, ahol minden csak csíra, kezdet és semmi nincs meghatározva, kifejlődve, kialakulva. Magától értetődik, hogy ez szomorú dolog, de mennyi vigasztaló motívum is van bennel! A tölgy lassan nő, de évszázadokig él. Az ember azt kívánja, hogy vágyai gyorsan teljesüljenek, ám a túlkorai dolog megbízhatatlan. Mindenki másnál jobban kell ismernünk ezt az igazságot. Köztudomású, hogy a franciák, angolok, németek — mindegyik a maga módján — annyira nemzetiek, hogy képtelenek egymást megérteni. Akkor hát miképpen is érthetné meg az orosz egyformán a francia szocializmust, az angolok gyakorlati tevékenységét és a németek ködös filozófiáját. Egyesek ebben látják minden más nemzet feletti kiválóságunkat. Mások pedig a jellemtelenség igen szomorú következtetését vonják le ebből, amelyet Nagy Péter reformja váltott ki bennünk: mert — mondják — akinek nincs saját élete, annak könnyű utánoznia az idegent, akit nem érdekel a sajátja, az könnyen megérti az idegent; ámde az idegen élet utánzása nem élet; ha megértjük az idegen érdekeket, az még nem jelenti, hogy el is sajátítjuk azokat. Ez utóbbi

vélekedésben sok igazság van, de nem teljesen alaptalan az első vélemény sem, bár igen elbizakodott. Mi mindenekelőtt azt valljuk, hogy nem lehet a nemzeti öntudatot nélkülöző népeknek szilárd politikája és állama. Van Európában egy nemzetiségekből összetákolt műállam⁴, ámde ki hisz abban, hogy ennek ereje és hatalma sokáig fog tartani? ... Nekünk, oroszoknak egyáltalán nincs okunk kételkedni politikai és állami jelentőségünkben. Valamennyi szláv törzs közül csak mi alkottunk erős és hatalmas államot és Nagy Péterig és utána is mind a mai napig a sors nem egy kemény megpróbáltatását állottuk ki tisztességgel. Sokszor már a pusztulás szélén álltunk, de mindig sikerült megmenekülnünk, majd új és nagyobb erőre és hatalomra szert tennünk. Nem lehet ilyen erős és hatalmas az a nép, amely távol áll a belső fejlődéstől. Igen, nekünk van nemzeti életünk, mi hivatottak vagyunk arra, hogy megmondjuk a világnak a saját szavunkat és véleményünket, de hogy milyen ez a szó és vélemény — erről egyelőre még korai beszélnünk. Unokáink vagy dédunokáink majd minden megerősítő találgatás nélkül fognak erre felelni, mert ezt a szót, ezt a véleményt ők fogják kimondani. ... Mivel tanulmányunk fő tárgya az orosz irodalom, így ebben az esetben nagyon természetes, ha annak bizonyoságtételére hivatkozunk. Ez az irodalom mindössze *százhet* éves multa tekinthet vissza, de alkotott már néhány olyan művet, amelyek már csak azért is érdekesek a külföld szemében, mert azt állítják ezekről, hogy különböznek az ő irodalmi alkotásaiktól, tehát hogy eredetiek, sajátosak, önállóak, vagyis nemzeti jellegűek. De hogy miben áll ez az orosz nemzeti jelleg, ezt egyelőre még nem lehet meghatározni. Elégedjünk meg annyival, hogy elemei már kezdenek előtörni, már fel lehet fedezni őket azon a

színtelenségen és utánzáson keresztül, amelybe Nagy Péter reformja sodort minket...

Ami a sokoldalúságot illeti, amivel az orosz ember az idegen nemzetiségeket megérti — éppen ebben rejlik gyenge és erős oldala. Gyenge azért, mert ezt a sokoldalúságot valóban nagy mértékben elősegíti az orosz embernek tényleges függetlensége saját nemzeti érdekeinek egyoldalúságától. De teljes mértékben igazunk van, ha azt mondjuk, hogy ez a függetlenség csupán *elősegíti* ezt a sokoldalúságot, ám aligha lenne igazunk, ha azt mondanók, hogy *ez hozta létre*. Legalább is mi úgy látjuk, hogy merész dolog lenne a körülményeknek tulajdonítani azt, amit sokkal inkább a természeti adottságok okozatának kell látnunk. Mivel nem szeretünk jövendőlni és álmodozni s mindennél inkább félünk az önkényes következtetésektől, amelyeknek csupán szubjektív jelentőségük van, így nem állíthatjuk abszolút bizonyossággal, hogy az orosz népnek az a hivatása, hogy tulajdon nemzetiségében a leggazdagabb és legsokoldalúbb tartalmat fejezze ki s hogy ebben rejlik az oka ama csodálatos képességének, hogy mindent megért, mindent elsajátít, ami idegen; de azt már bátran állíthatjuk, hogy nem alaptalan az olyan gondolat, mint az a feltevés, amelyet minden elbizakodottság és fanatizmus nélkül mondottunk ki.⁵

Bocsánatot kérünk a szlavjanofil uraktól, ha bármi olyat tulajdonítottunk volna nekik, amit ők nem gondoltak vagy nem mondtak ki: ha ilyesmiért érne bennünket szemrehányás, vegyék ezt részünkről egyszerű és meggondolatlan tévedésnek. Bármiképpen vélekednének is, vagy szerintünk: bármi lenne is hibájuk vagy tévedésük, mi tiszteletben tartjuk véleményeik forrását. Mi együttérzünk minden olyan meggyőződéssel, amely alapján véve őszinte, független

és nemes, még akkor is, ha nem értünk vele egyet, vagy ha azt látjuk, hogy meggyőződésünkkel homlok-egyenest ellenkezik. Hogy kinek van igaza, azt majd eldönti az idő, e nagy és csalhatatlan bírása minden szellemi és elméleti vitának. Az a folyóirat⁶, amely most egyetlen orgánuma maradt a szlavjanofil irányzatnak, „engesztelhetetlen gyűlöletet” hirdet minden ellentétes irányzattal szemben. Ami bennünket illet, mivel megvan a magunk határozott irányzata és megvan a saját mély meggyőződésünk, amit mindenütt a világon megbecsülnek, mi is készek vagyunk minden erőnkkel megvédeni a magunkét és szembehelyezkedni minden ellentétes irányzattal és meggyőződéssel; de méltóképpen szeretnők megvédeni véleményünket, az ellenkező véleményekkel pedig szilárdan és nyugodtan akarunk szembeszállni, minden ellenségeskedés nélkül. Minek ellenségeskedni? Aki ellenségeskedik, az haragszik, aki pedig haragszik, az érzi, hogy nincs igaza. Van annyi önérzetünk, hogy azt tartsuk: meggyőződésünk főbb alapjaiban igazunk van és semmi szükségünk sincs arra, hogy ellenségeskedjünk és haragudjunk, összetévevesszük az eszmét a személlyel és a vélemények nemes és megengedett harca helyett az egyének és önérzeteskedések haszontalan és nem illő harcát vezessük be...

A világon nincs semmi, ami feltétlenül fontos vagy feltétlenül nem fontos. Ezt az igazságot csak azok a kizárólag elméleti beállítottságú emberek vitathatják, akik csak addig értelmesek, amíg általános elvontságokkal foglalkoznak, amint azonban az általános területéről a speciális, egyszóval a valóság területére lépnek, nyomban kétségessé válik, hogy normálisak-e.⁷ Az ilyen emberekről azt mondja a közmondás, hogy nem tudja a jobbkezü, mit csinál a bal. Ez a kifejezés igaz, mert nem tagadja az ilyenfajta

emberek eszét, csak rámutat annak helytelen, fordított működésére, akárcsak egy gép két elrontott kerekénél, amelyek rendeltetésükkel ellentétben működnek s ezáltal az egész gépet használhatatlanná teszik. „Hogyan — mondják nekünk — az igazság és az erény is viszonylagos fogalmak?” — Nem, mint *fogalmak*, mint *gondolatok* feltétlenek, örökérvényűek; de mint *megvalósulások*, mint *tények* — viszonylagosak. Az igazság és jószág eszményét minden nép és minden korszak elismerte, de ami elvitathatatlan igazság, ami jó az egyik nép, az egyik korszak számára, az egy másik nép, másik korszak számára gyakran hazugság és rossz. Ezért a feltétlen vagy abszolút ítéletalkotás a legkönnyebb, de egyben a legmegbízhatatlanabb is; ma az ilyet absztraktnak, vagyis elvontnak nevezik. Mi sem könnyebb, mint meghatározni, hogy milyennek kellene lennie erkölcsi vonatkozásban az embernek, de mi sem nehezebb, mint megmondani, hogy ez az ember miért vált olyanná, amilyen és miért nem vált olyanná, amilyennek lennie kellene az etikai elmélet szerint.

Íme, ez az a szempont, amelyből kiindulva, a látszólag leghétköznapiabb jelenségekben is megtalálhatjuk korunk orosz irodalma érettségének ismérveit. Nézzük csak meg, hallgassuk csak meg: miről beszélnek legtöbbet ujságaink? — A népiségről, a valóságról. Mit támadnak a legjobban? — A romanticizmust, az álmodozást, az elvontat. Ezek közül néhányról sokat beszéltek ezelőtt is, de nem ebben az értelemben, nem ilyen jelentéssel. A „valóság” fogalma ma egészen új: a romanticizmusra régebben úgy tekintettek, mint az emberi bölcsesség alfájára és omegájára, és egyedül benne keresték minden kérdés megoldását; a „népiség” fogalmának régebben kizárólag irodalmi jelentése volt anélkül, hogy a legcsekélyebb mérték-

ben is alkalmazták volna az életre. Ezt a fogalmat, ha úgy tetszik, ma is főleg az irodalom területén használják; a különbség az, hogy az irodalom most az élet visszhangja lett. Más kérdés, hogy hogyan ítélik meg ma ezeket a fogalmakat. Rendszerint az egyik ember kedvezőbben, a másik kevésbé kedvezően ítél, de csaknem mind megegyeznek abban, hogy ezeknek a kérdéseknek az eldöntésében látják megváltásukat. Különösen a „népiség” kérdése vált általános kérdéssé és két végletben jelentkezett. Egyesek össze-tévesztették a népiséget a régi szokásokkal, amelyek ma már csak az egyszerű népnél maradtak fenn és nem szeretik, ha tiszteletlenül beszélnek a füstös, piszkos kunyhóról, a kvaszban lévő retekről, sőt a csapnivaló vinkóról; mások, akik elismerték a magasabbrendű nemzeti jelleg szükségességét, de a valóságban nem találták azt meg, azon fáradoznak, hogy kigondolják a maguk elvét és homályosan célozgatnak az *alázatosságra*, mint az orosz népiség kifejezőjére. Az előbbiekkal nevetséges volna vitába szállni; az utóbbiakkal szemben azonban meg kell jegyeznünk, hogy az alázatosság igen dicséretreméltó erény bármely ország embereinél, mind a franciánál, mind az orosznál, angolnál vagy töröknél, de egymagában aligha meríti ki azt, amit „népiségnek” neveznek. Továbbá ez a nézet kitűnő lehet elméleti szempontból, de nem teljesen egyezik a történeti tényekkel. Történelmünk kezdeti korszakai inkább büszkeségről és verekedő természetről tanuskodnak, mint alázatosságról. A tatároknak egyáltalán nem alázatosságból adtuk meg magunkat (ami ránk nézve nem tisztesség, hanem becstelenség lett volna, éppúgy mint más népekre nézve), hanem erőtlenségünk miatt, ami annak volt következménye, hogy a nemzetségi, vérségi elvek megosztották erőinket; a vérségi elv az

akkori uralkodó rendszer alapját képezte. Kalita Iván ravasz volt, nem alázatos; Szimeont meg egyenesen „buszkének” nevezték, pedig ezek a fejedelmek voltak a moszkvai cárság erejének megalapítói; Djimitrij Donszkoj karddal és nem alázatossággal vetett véget a tatárok uralmának Oroszország felett. III. és IV. Iván, akik mindketten „rettegettek” voltak, nem alázatosságukkal tűntek ki. Csak a gyenge Feodor kivétel e szabály alól. És általában különös dolog az alázatosságban látni az okát annak, hogy a jelentéktelen moszkvai fejedelemség az idők folyamán előbb moszkvai cársággá, majd orosz birodalommmá lett, a kétfejű sas szárnyai alatt egyesítvén Szibériát, Kis-Oroszországot, Belorussziát, Új-Oroszországot, Krimet, Besszarábiát, Litvániát, Kurlandot, Finnországot, Kaukázust... Persze, az orosz történelemben az alázatosságnak, miként más erényeknek is, meglepő tanujeleit találhatjuk mind kormányzati, mind magán-személyeknél; de melyik nép történelmében nem lehet ezt megtalálni és egy IX. Lajos mennyiben marad el alázatosságban Feodor Ivanicstól?... Beszélnek még a *szeretetről*, mint nemzeti alapvonásról, amely egyedül és kizárólag szláv törzsek sajátossága, ellentétben a gall, a teuton és más nyugati népekkel. Ez a gondolat egyeseknél már valóságos monomániává vált, annyira, hogy valaki ezek közül az „egyesek” közül nem átalotta még nyomtatásban is azt mondani, hogy az orosz föld könnyekkel és egyáltalán nem vérrel van átitatva és hogy könnyekkel és nem vérrel szabadultunk meg nemcsak a tatároktól, hanem Napoleon betörésétől is... Nem igaz-e, hogy ezek a szavak kitűnő példái az ész után kullogó értelemnek, amelyet magával ragadott a valósággal nem egyező elmélet, rendszer?... Mi ezzel szemben úgy gondoljuk, hogy a szeretet az emberi természet általános

tulajdonsága és éppúgy nem lehet egy népnek, egy fajnak kizárólagos tulajdona, mint a lélekzés, a látás, az éhség, a szomjúság, az értelem, a beszéd... A baj itt is az, hogy a viszonylagosat feltétlennek veszik. Az európai államok alapját képező hódító rendszer az illető államokban nyomban megszülte a tisztán jogrendszeren alapuló életet, amelyben az erőszak és az elnyomás nem az önkény, hanem a törvény alakjában jelentkezett. A szlávoknál ellenben a szelíd és szereteten alapuló patriarchális kapcsolatokból kiinduló szokás uralkodott. De sokáig tartott-e ez a patriarchális élet és tudunk-e róla valami bizonyosat? Az orosz történelemben már a feudalizmus kialakulása előtt is találunk kevésbé szeretetreméltó vonásokat: a ravasz Oleg fejedelem, a rideg Szvjatoszláv fejedelem, majd Szvjatopolk (Borisz és Gleb gyilkosa), Vlagyimir fiai, akik felkeltek saját atyjuk ellen stb. Ezt — mondják — a varégek hozták hozzánk és — tesszük hozzá a magunk részéről — ezzel megkezdődött a szereteten alapuló patriarchális élet felbomlása. Ilyen körülmények között minek az erőlködés? A feudalizmus kora éppannyira nem a szeretet korszaka, mint amennyire nem az alázatosságé, hanem inkább a szokássá vált mészárlásé. A tatár korszakról még csak beszélni sem érdemes: akkor a képmutató és áruló megalázkodás szükségesebb volt, mit akár a szeretet, akár a valódi alázatosság. A moszkvai cárság korszakának és az azt követő, egészen Nagy Katalin uralkodásáig terjedő időnek büntetőtörvényei, kínvallatásai, kivégzései ismét arra kényszerítenek, hogy a szeretetet a szlávok történelemelőtti idejében keressük. Hol van itt a szeretet mint nemzeti alaptulajdonság? Nem is volt ez soha nemzeti alaptulajdonság, hanem emberi alaptulajdonság, amelyet a fajban annak történelmi, helyesebben történelemnélküli helyzete tartott fenn.

Amikor a helyzet megváltozott, megváltoztak a patriarchális erkölcsök is, és vele eltűnt a szeretet, mint a mindennapi élet velejárója. Ne térjünk-e hát vissza ezekhez az időkhoz? Miért ne, ha ez éppoly könnyű, mint az öregnek megfiatalodni, az ifjúnak pedig csecsemővé válni? ...

Természetesen az ilyen szélsőségek ellenkező szélsőségeket váltanak ki. Egyesek fantasztikus népies-ségre ragadtatták magukat; mások fantasztikus kozmopolitizmusra, emberiességet hirdetve. Az utóbbiak véleménye szerint a nemzetiség tisztán külső hatások eredménye, amely kifejezésre juttat mindent, ami a népben mozdulatlan, durva, korlátolt, értelmetlen és szöges ellentétben áll minden emberivel. De mert érzik, hogy a népben nem lehet tagadni az emberi mivoltot, amely véleményük szerint ellentétben áll nemzeti mivoltukkal, így a nép oszthatatlan személyiségét felosztják többségre és kisebbségre, az utóbbinak olyan sajátságokat tulajdonítva, amelyek ellentétesek az előbbi — a többség — sajátságaival. Ilymódon ugyanakkor, amikor szüntelenül kirohanásokat intéznek a *dualizmus* ellen, amit ők mindenütt látnak, még ott is, ahol egyáltalán nincs, maguk esnek bele a legelvontabb dualista szélsőségbe. A nagy emberek — az ő felfogásuk szerint — nemzetiségükön kívül állanak és minden érdemük, minden nagyságuk abban rejlik, hogy nemzetiségükkel szembefordulnak, küzdenek ellene és legyőzik azt. Ime, ez az igazi orosz — és ebben a vonatkozásban élesen nemzeti — vélemény, amely nem születhetett volna meg egy európai fejében! Ez a vélemény közvetlenül Nagy Péter reformjának hamis megítéléséből ered, aki az Oroszországban általános nézet szerint megsemmisítette az orosz népi egységet. Azok vélekednek így, akik a népiséget szokásokban és előítéletekben látják és nem értik meg,

hogy bár ezekben valóban visszatükröződik a népiség, de egymagukban egyáltalán nem merítik ki ezt a fogalmat. A népit és az emberit felosztani két teljesen eltérő, sőt egymással ellenséges alaptulajdonságra azt jelenti, hogy a legelvontabb, a legkönyvszagúbb dualizmusba zuhannak.

Miben áll az ember legmagasabbrendű, legnemesebb valósága? Bizonyosan abban, amit szellemiségnek, vagyis érzésnek, értelemnek, akaratnak nevezünk, amikben kifejezésre jut örök, változatlan, szükségszerű lényege. És mit tartunk az emberben alantának, esetlegesnek, viszonylagosnak, átmenetinek? — Természetesen testét. Tudjuk, gyermekkorunk óta hozzászoktunk, hogy testünket megvessük, talán éppen azért, mert örökké logikai fantáziákban élven, testünket kevésbé ismerjük. Az orvosok ellenben jobban megbecsülik a testet, mivel jobban ismerik, mint mások. Ezért van, hogy lelki betegségeket néha testi okokra vezetnek vissza, ennek megfelelően gyógyítják és megfordítva. Ebből látható, hogy az orvosok, amikor megbecsülik a testet, nem vetik meg a lelket sem; csakhogy, miközben megbecsülik a lelket, nem vetik meg a testet sem. Ebben a vonatkozásban hasonlítanak az okos agronómusra, aki nemcsak a földből kapott gabonára tekint megbecsüléssel, hanem a földre is, amely azt kitermelte, sőt még a piszkos, szennyes, bűzlő trágyára is, amely fokozta ennek a földnek a termelőképességét. — Ti bizonyára nagyon megbecsülitek az emberben az érzést? — Szép! — de becsülnétek hát akkor azt a darab húst is, ami mellében dobog, amit szívnek neveztek, és aminek lassú vagy gyorsuló verése hűen tükrözi vissza lelketek minden rezdülését. — Ti bizonyára nagyon tisztelitek az emberben az értelmet? — Szép! — akkor hát álljatok áhitatoscsodálattal az agyvelő anyaga előtt is, amely-

ből minden értelmi működés kiindul, ahonnan a hátgerincen keresztül az egész szervezetbe szétágaznak az idegszálak, amelyek oly lehelletnyi folyadékkal vannak kitöltve, hogy az kisiklik mindeñ anyagi megfigyelés és szemlélet elöl. Máskülönben az emberben az okok helyett a következményeket csodáljátok, vagy — ami még rosszabb — kigondoltok magatoknak a természetben nem létező okokat s ezzel be is éritek. Az a lélektan, amely nem támaszkodik az élettanra, éppoly alaptalan, mint az az élettan, amely nem tud az anatómia létezéséről. A jelenlegi tudomány még ezzel sem elégedett meg: kémiai analízissel akar behatolni a természet titokzatos laboratóriumába, az embrión (magzaton) végzett megfigyelésekkel pedig nyomon akarja követni a *lelki* fejlődés *fizikai* folyamatát...⁸ De ez az ember fiziológiai életének belső világa; mindezek az előlünk elrejtett működések az arcon, a tekintetben, a hangban, sőt az ember viselkedésében nyilvánulnak meg, mint külső eredmények. De különben is mi az arc, a szem, a hang, a viselkedés? Hiszen mindez: test, külső, ennek következtében mindez átmeneti, véletlen, jelentéktelen dolog, mert mindez nem érzés, nem értelem, nem akarat? — úgy! de hiszen mindebben *látjuk* és *halljuk* az érzést is, az értelmet is, az akaratot is. A legvéletlenebb az emberben viselkedése, mert ez függ legjobban a neveléstől, az életmódtól, a társadalomtól, amelyben az ember él; de hát miért érezzük meg néha a faragatlan viselkedésű parasztban a jó embert, akiben bátran bízhatunk s ugyanakkor a világfi választékos viselkedése miért készlet bennünket néha akaratlanul is arra, hogy óvakodjunk tőle? — Hány ember van a világon, akinek lelke van, aki érez, de mindegyikük érzésének megvan a maga jellegzetessége, különlegessége. Hány értelmes ember van a vilá-

gon és mégis mindegyiknek megvan a saját esze. Ez nem jelenti azt, hogy az emberek értelme különböző: ebben az esetben az emberek meg sem értenék egymást; hanem azt jelenti, hogy az észnek van egyénisége. Ebben rejlik korlátozottsága s ezért a legnagyobb lángelme esze is mindig összehasonlíthatatlanul alacsonyabbrendű, mint az egész emberiség értelme; de ebben van valósága, realitása is. Ész, hús és vér nélkül, fiziognómia nélkül, ész, amely nem hat a vérre és nem veszi át annak működését — ez logikai álom, halott absztrakció. Az ész: az ember a testben, helyesebben: az ember a teste által, egyszóval *személytség*. Ezért annyi ész van a világon, ahány ember és csak az emberiségnek van egyetlen értelme. Figyeljük meg, milyen sokféle az emberi természet: az egyiknél a szív mellett alig vehető észre az értelem; a másikinál mintha a szív átköltözött volna az agyba; ez félelmetesen okos és nagyképeségű, de semmit sem tud végrehajtani, mert nincs akarata; annak hatalmas akarata van, de feje gyenge és cselekedeteiből vagy badarság vagy rossz származik. Ezeket az árnyalatokat felsorolni éppoly lehetetlen, mint a különböző arcvonásokat: ahány ember, annyi arc, s két teljesen egyforma arcot találni még lehetlenebb, mint két tökéletesen egyforma falevelet. Ha beleszerettél egy nőbe, ne mondd, hogy szellemének és szívének nagyszerűsége csábított el, mert különben, ha mutatnak neked egy másikat, akinek lelki tulajdonságai még magasabbrendűek, szerelmet kellene cserélned és otthagyni szerelmed első tárgyát az új kedvéért, amint otthagyják a jó könyvet is a még jobbért. Tagadhatatlan, hogy a lelki tulajdonságok befolyással vannak a szerelemre, de ha szeretünk egy embert, akkor egész lényét szeretjük, nem mint esz-

mét, hanem mint élő személyiséget; különösen azt szeretjük benne, amit sem meghatározni, sem megnevezni nem lehet. Valóban, hogyan is határoznád és neveznéd meg azt a megfoghatatlan kifejezést, arcvonásainak, hangjának azt a titokzatos játékát, egyszerűen mindazt, ami egyéniségét alkotja, ami mássá teszi, mint a többiek és amiért mindenkinél jobban szereted őt? Különben miért is zokognánk kétségbeesve a szeretett lény koporsójánál? Hiszen ami benne jobb, nemesebb volt, amit benne lelkinék, erkölcsinek nevezünk, az nem halt meg, hanem csak a durva anyagi, esetleges halt meg? ... De ennek az esetleges valaminek az elvesztésén zokogunk keservesen, mert az ember gyönyörű lelki tulajdonságainak emléke nem kárpótol az emberért, miként az éhenhaló ember éhségét sem oltja a nemrég élvezett dús asztal emléke. Szívesen egyetértek a spiritualistákkal abban, hogy hasonlatom durva, de viszont hű, nekem pedig ez a fontos. Djerzsavin azt mondta:

*Meg nem halhatok én. Azt, ami bennem a jobb
Sír nem földheti már: átnövök az időn.*

Az ilyen halhatatlanság valósága ellen nincs mit mondanunk, bár az nem vigasztalja meg a költőhöz közelállókat; de mit ad át a költő utódainak műveiben, ha nem személyiségét? Ha nem lett volna nagyobb egyéniség, mint bárki más, kiváltságos egyéniség, akkor művei színtelenek, fakók volnának. Ezért minden nagy költő alkotásai egészen sajátos, eredeti világot képviselnek, és Homérosz, Shakespeare, Byron, Cervantes, Walter Scott, Goethe és George Sand között csak az a közös, hogy ők mindnyájan — nagy költők ...

De mi hát ez az egyéniség, amely a valóságot, az érzést, az értelmet, az akaratot, a lángészt jelenti és ami nélkül minden vagy fantasztikus álomkép, vagy logikai absztrakció? Sokat lehetne erről beszélni; de inkább nyíltan beismerem, hogy minél elevenebben látom magamban az egyéniség lényegét, annál kevésbé vagyok képes azt szavakkal meghatározni. Ez ugyanolyan titok, mint az élet: mindenki látja, mindenki érzi, hogy benne él és senki sem tudja megmondani nekünk, mi is az tulajdonképpen? Éppígy a tudósok is, bár jól ismerik a természet működését és a benne működő erőket — amilyenek a villamosság, a galvanizmus, a mágnesség — s ezért egyáltalán nem kételkednek ezek létezésében, mégsem tudják megmondani, hogy valójában mik is ezek az erők. A legkülönösebb az, hogy minden, amit az egyéniségről mondani tudunk, arra korlátozódik, hogy az semiség az érzéssel, az értelemmel, az akarattal, a szépséggel és az ezekhez hasonló örök és változatlan eszmékkel szemben, de nélküle, e változó és véletlen jelenség nélkül, nem volna érzés, értelem, akarat, erény, szépség éppúgy, ahogy nem volna érzéketlenség, ostobaság, jellemtelenség, hiba, rútság sem...

Ugyanaz a viszony az *egyénség* és az ember *eszméje* között, mint a *népiség* és az emberiség *eszméje* között. Más szavakkal: a népiségek az emberiség egyéniségei. Nemzeti jellegzetességek nélkül az emberiség holt logikai elvontság, tartalom nélküli szó, értelemnélküli hang volna. E kérdésben inkább a szlavjanofilek oldalára állnék, mintsem hogy a humanista kozmopoliták oldalán maradjak, mert ha az előbbiek tévednek is, de akkor is csak úgy, mint emberek, mint élőlények, az utóbbiak azonban az igazságot is úgy mondják, hogy papírszagú logika lesz belőle...⁹

De szerencsére, remélem, hogy megmaradhatok a magam helyén, nem pártolva át senkihez...

Az emberi az embernek sajátossága, azért, mert ember; de az emberi nem jelentkezhethet benne másképpen, mint először is saját egyénisége alapján és olyan mértékben, amilyen mértékben magába tudja fogadni, másodszor pedig, nemzeti sajátosságai alapján. Az ember egyénisége más egyéniségek kirekesztését és ezért a maga emberi lényegének korlátozását jelenti; egyetlen ember sem merítheti ki egymagában az élet minden területét, de még egyetlenegy oldalát sem, bármily lángész legyen is. Egyetlen ember nemcsak hogy egymaga nem helyettesítheti az összes embereket (vagyis létezésüket nem teheti feleslegessé), de még egyetlen embert sem, bármennyivel alacsonyabban álljon is az nála erkölcsi vagy értelmi tekintetben; minden egyes ember szükséges minden egyes ember számára. Ez az alapja az emberi nem egységének és testvériségének. Az ember csak a társadalomban erős és csak ott van biztonságban; de hogy a társadalom is erős legyen és biztonságban éljen, belső, közvetlen, szerves kapcsolatra — *nemzeti létre* — van szüksége. Ez az emberi társulás sajátos eredménye, de nem az emberek alkotása: egyetlen nép sem alkotta meg saját nemzetiségét, ahogy nem alkotta meg önmagát sem. Ez mutatja minden nemzetiség vérségi eredetét. Minél közelebb van az ember megszületéséhez, vagy a nép, létének kezdetéhez, annál közelebb van a természethez, annál inkább rabja annak; ilyenkor nem ember, hanem gyermek, nem nép, hanem törzs. Az emberi egyikben is, másikban is olyan arányban fejlődik ki, amilyen arányban szabadul fel a természet közvetlen befolyása alól. Ezt a felszabadulást gyakran különböző külső okok segítik elő; de az emberit ennek ellenére a nép nem kívülről

kapja, hanem önmagából fejleszti ki, mindig sajátos nemzeti jellegének megfelelően.

Az emberi és a nemzeti közötti harc tulajdonképpen nem más, mint szólásmód; a valóságban ilyen nem létezik. Még akkor is, amikor egy nép haladása más népektől való kölcsönzés útján történik, ez ennek ellenére nemzeti módon megy végbe. Másként nincs haladás. Amikor egy nép idegen eszmék és szokások nyomásának enged, mert nincs belső ereje, hogy saját nemzeti erejéből átdolgozza azokat saját lényegévé — akkor ez a nép politikailag elveszett. A világon sok olyan ember van, akit az „üres” jelző illet meg: ezek más eszével okosak, semmiről sincs saját véleményük, de közben tanulnak is és figyelemmel kísérnek mindent a világon. Ürességük kifejezője annak, hogy idegen gondolatokból élnek és agyuk nem dolgozza át ezeket, hanem a nyelv útján ugyanabban az alakban adják vissza, amint kapták. Ezeknek az embereknek nincs egyéniségük, mert minél inkább egyéniség egy ember, annál inkább képes arra, hogy idegen dolgot sajátjává alakítson át, vagyis ráüsse egyénisége bélyegét. Ami az ember egyéniség nélkül, az a nép nemzeti jelleg nélkül. Ezt az bizonyítja, hogy az emberiség történelmében vezető szerepet játszó összes nemzetek a legélesebben megnyilvánuló nemzeti voltukkal tűntek és tűnnek ki. Gondoljunk a zsidókra, görögökre, rómaiakra; nézzük csak a franciákat, angolokat, németeket. Napjainkban a népek ellenségeskedései, ellenszenvei teljesen megszűntek. A francia már nem gyűlöli az angolt csak azért, mert angol és viszont. Ellenkezőleg, napról-napra egyre jobban megmutatkozik mostanában a népek egymás iránti megértése és szeretete. Ez a vigasztaló, humánus jelenség a művelődés eredménye. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a műveltség gyengítette

volna a népi jelleget és olyan hasonlóvá tette volna a népeket egymáshoz, mint két vízcsepp. Ellenkezőleg, korunk különösképpen a nemzeti öntudat erős fejlődésének kora. A francia francia akar lenni és azt kívánja a némettől, hogy német legyen, és csakis ezen az alapon érdekli őt. Ugyanilyen a viszony jelenleg az összes európai népek között. Közben pedig sok mindent kölcsönöznek egymástól és legkevesbbé sem félnek, hogy ezzel ártanak nemzeti jellegüknek. A történelem azt tanítja, hogy ez csak lelkileg erőtlenség és jelentéktelen népek számára jelent tényleges veszélyt. A régi Hellasz az egész megelőző régi világ örököse volt. A pelaszg alapelemen kívül egyiptomi és föníciai elemeket olvasztott magába. A rómaiak felvették magukba úgyszólván az egész ókori világot és mégis rómaiak maradtak és hogy elbuktak, az nem azon múltott, hogy befogadták az idegen hatást, hanem mert utolsó képviselői voltak egy egész életerejét kimerített régi világnak, amelynek a kereszténység és a teuton barbárok által kellett megújulnia. A francia irodalom hosszú ideig szolgailag utánozta a görög és a latin irodalmat, naívvul plagizálta ezeket és mégis megmaradt nemzetinek és franciának. A XVIII. század francia irodalmának minden kritikai orientációja Angliából indult ki; de a franciák annyira sajátjukká tudták tenni, rányomva nemzetiségük bélyegét, hogy senki nem is gondol arra, hogy vitassa irodalmuk eredetiségét. A német filozófia a francia Descartes-tól indult ki s egyáltalán nem vált ezáltal franciává.

A nép felosztása egymással szembenálló és ellentétes többségre és kisebbségre, ha a logika szempontjából helyes is, de a józan ész szempontjából határozottan hamis. A kisebbség mindig a többséget fejezi ki, jó vagy rossz értelemben. Még furcsább dolog a többségnek csak rossz sajátságokat tulajdonítani,

a kisebbségnek pedig csak jókat. Szép színben tűnne fel a francia nép, ha a XV. Lajos korabeli züllött nemesség után ítélnők meg! Ez a példa azt mutatja, hogy a kisebbség a nemzeti jellemvonásoknak inkább rossz, mint jó oldalát tükrözi vissza, mert természetellenes életet él, amikor szembehelyezkedik a többséggel, mint valami különálló, idegen elemmel. Ezt látjuk a mai Franciaországban is a burzsoáziánál, a jelenlegi uralkodó osztálynál. Ami a nagy embereket illeti — ők különösen országuk gyermekei. A nagy ember népe nemzeti jellegét viseli és azért nagy, mert népének képviselője. A lángész harca a maradiak ellen nem az emberi harca a nemzeti ellen, hanem egészen egyszerűen az új harca a régi ellen, az eszmék harca az empirizmus, az értelem harca az előítéletek ellen. A tömeg mindig szokások szerint él és helyesnek, igaznak és hasznosnak csak azt tartja, amihez hozzászokott. Késhegyig védelmezi azt a *régtt.* ami ellen egy századdal vagy rövidebb idővel azelőtt ugyancsak késhegyig menően harcolt, mert akkor az volt *új.* A tömeg ellenállása a lángésszel szemben szükségszerű: ez részéről a lángész vizsgáztatása: ha a lángész a tömeg ellenében is fölülkerekedik, ez azt jelenti, hogy valóban lángész, vagyis magában hordozza azt a jogot, hogy hazája sorsát alakítsa. Különben minden okoskodó, minden álmodozó, minden filozófus, minden „kis nagy ember” úgy bánná a néppel mint egy lóval, szeszélyei és elképzelései szerint irányítva hol ebbe, hol abba az irányba...¹⁰

Ahhoz, hogy a nép új eszmék forrásához jusson, nincs semmi szükség arra, hogy meghasonlásba jusson önmagával. A régi a forrása minden újnak, legalábbis a régi készíti elő az újat. A lángészben nem annyira az a megragadó, hogy megtalálja az újat,

hanem bátorsága, hogy azt szembeállítja a régivel és életre-halálra szóló harcot mer felidézni közöttük. Oroszországban az újítások szükségességét már Péter elődei is érezték; megmutatta ezt az állam akkori állapota; de az újításokat végrehajtani csak Péter tudta. Ehhez egyáltalán nem kellett ellenséges viszonyba kerülnie népével, hanem ellenkezőleg, ismernie és szeretnie kellett népét és tudatában lennie annak, hogy egy test vele. Ami a népben mint lehetőség él, az a lángészben mint valóság jelentkezik. A nép úgy viszonylik nagy embereihez, mint a talaj a benne termő növényekhez. Egység és nem megosztás, nem kettősség van itt. És a *szillogisták* (új szó)* ellenére egy nagy költő számára nincs nagyobb tisztesség, mint a legteljesebb mértékben nemzetinek lenni, mert különben nem lehetne nagy. Az, amit az okoskodók *emberinek* neveznek, szembeállítva a *nemzettel*, az lényegében véve az az *új*, amely közvetlenül és logikusan következik a *régtől*, legyen bár ennek egyenes tagadása is. Ha egy elvet a képtelenségig a végletekbe visznek, akkor abból egyetlen természetes kivezető út van — az áttérés az ellenkező végletbe. Ez az ember és a nép természetében rejlik. Következésképpen minden haladás, minden előbbrelépés eredetét nem a népek kettősségében, hanem az emberi természetben kell keresni, mint ahogy ebből származik az igazságtól való eltérés, a tespedés és a mozdulatlanság is.

Az elméleti kérdések fontossága függ a valósághoz való viszonyuktól. Azokat a kérdéseket, amelyek nekünk, oroszoknak még fontosak, Európában már régen elintézték, ott már régen egyszerű életigazságokká váltak, amelyek igazságában senki sem kételkedik, amelyeket senki sem vitat, amelyekben min-

* Belinszkij megjegyzése

denki egyetért. És — ami a legjobb — ezeket a kérdéseket ott az élet oldotta meg, vagy ha az elméletnek volt is része megoldásukban, akkor az a valóság segítségével történt. De ez egyáltalán ne vegye el kedvünket és bátorságunkat attól, hogy foglalkozzunk e kérdések megoldásával, mert míg ezeket önmagunk nem oldjuk meg önmagunk számára, semmi hasznát sem fogjuk látni annak, hogy Európában már megoldották azokat. A mi életünk talajába ültetve ezek a kérdések ugyanazok maradnak és mégsem azok s más megoldást követelnek. Most Európát más nagy kérdések foglalkoztatják.¹¹ Érdeklődhetünk irántuk és figyelemmel kísérhetjük őket és ezt meg is kell tennünk, mert semmiféle emberi nem lehet számunkra idegen, ha emberek akarunk maradni. De ugyanakkor nagyon terméketlen dolog volna számunkra, ha sajátunkként átvennők ezeket a kérdéseket. Bennük csak az a miénk, ami a mi helyzetünkre alkalmazható; minden egyéb idegen és Don Quijote-ok volnánk, ha lángolnánk értük. Ezzel inkább az európaiak mosolyát érdemelnénk ki, mintsem tiszteletüket. Magunknál, bennünk, körülöttünk kell keresnünk a kérdéseket és azok megoldását. Ez a törekvés gyümölcsöző lesz, ha nem is tündöklő. Ennek a törekvésnek a csiráit látjuk a mai orosz irodalomban és benne az érettség és a férfias erő közelségét. Ebben a vonatkozásban irodalmunk eljutott oda, hogy eljövendő sikerei és haladása nem annyira önmagán, mint az általa átfogható tárgyak bőségén és számán múlik. Minél tágabb kört fog tartalmával felölelni és minél több anyagot tud abból meríteni, fejlődése annál gyorsabb és gyümölcsözőbb lesz. Bárhogyan álljon is a dolog, ha még nem is érte el érettségét, már megtalálta, mondhatni kitapintotta az odavezető egyenes utat, ez pedig részéről nagy eredmény.

A mai orosz irodalom érettségének egyik legmeglepőbb jele az a szerep, amelyet a költészet játszik benne. Azelőtt a versek és versecskék közönségünknek gyönyörködést és vigasztalást jelentettek. Olvasták, újra elolvasták, megtanulták kívülről, megvásárolták — nem sajnálták a pénzt — vagy lemásolták füzetecskébe. Az új verses költemény, költeményrészletek, az újságban vagy az almanachban megjelenő új versek azt a kiváltságot élvezték, hogy feltűnést keltettek, tárgyalták őket, elragadtatást szültek és vitákat támasztottak stb. Számtalan költemény jelent meg, nőttek, mint a gomba eső után. Most nem így van. A versek a próza mellett másodrangú szerepet játszanak. Szinte kényszeredetten olvassák, alig veszik észre, hűvösen dicsérik a jót, a közepesről egyáltalán nem beszélnek. Sokkal kevesebb költő van, mint régen. Sokan ebből arra következtettek, hogy az orosz irodalom számára a költészet korszaka elmúlt, hogy a költészet szinte örökre eltűnt nálunk. Mi viszont, ellenkezőleg, ebben inkább az orosz költészet győzelmét látjuk, mintsem bukását. Mi ingatta meg és azután mi üzte el teljesen a versírási és versolvadási kedvet? — Mindenekelőtt Gogoly megjelenése, azután Puskin posthumus költeményeinek megjelenése nyomtatásban és végül Lermontov feltűnése. Puskin költői tevékenységét két korszakra oszthatjuk fel: az elsőben gyönyörű, de még nem mély, nem megállapodott; ezt a korszakát még lehet másolni és utánozni. A másodikban már a művészi érettség, mélység és erő hozzáférhetetlen csúcsán látjuk; itt már nem másolható, nem utánozható. Lermontov tehetsége azonnal, első próbálkozásától kezdve magára vonta az általános figyelmet és elvette mindenkinek a kedvét, hogy őt utánozzák. Ezekután a költői hírnév elérése nagyon nehézé vált, úgyhogy az a tehetség, amely azelőtt

tündöklő szerepet játszhatott, most kénytelen szere-
nyebb hellyel beérni. Ez azt jelenti, hogy a közönség
nagyobb igényeket támasztott a költeményekkel szem-
ben, válogatósabb lett, a követelmények pedig szigo-
rúbbak. Ez mindenestre siker, és nem az ízlés ha-
nyatlása. Most új Puskinra, új Lermontovra volna
szükség, hogy egy verses könyvecske elragadtatásba
ejtse a közönséget és mozgásba hozza az egész irodal-
mat. Határozottan lehetetlenné vált a költő urak szá-
mára, hogy egy hajszállal is jobban magukra vonják
a figyelmet, vagy hogy nagyobb hírre és névre tegye-
nek szert, mint amilyen figyelemre, hírre és névre
tehetségük alapján rászolgáltak. A tehetséget ezután
mindig értékelni fogják és sikere már nem függ a
folyóiratok támogatásától vagy üldözésétől (ha ezek
még valamiben árthatnak neki, úgy talán a hallga-
tással, de már nem feldicséréssel és szidalmazással)
észreveszik és értékelik, de csak valódi értékének
megfelelően — sem jobban, sem kevésbé.

Az elmúlt 1846. évben megjelentek Grigorjev, Po-
lonszkij, Lizangyer, Plescsejev urak és Zsadvovszkaja
úrhölgy költeményei, Veltman „Troján és Angelicá”-ja
— valami gyermekmese-féle, amiről nem lehet tudni,
hogy milyen műfajhoz tartozik. Minajev úr átdolgozta
az „Igor ének”-et elbeszélő költeménnyé a közelmúlt íz-
lésének megfelelő hangnemben, amikor divat volt az
elbeszélő költemény. Minajev átdolgozása lényegében
véve nem más, mint az elég rövid és tömör „Igor
ének” felhígítása eléggé fellengős versekben. Öröm-
mel fogjuk venni, ha Minajev kísérlete megtetszik a
közönségnek; de ami minket illet, nekünk annyira
tetszik az „Igor ének” eredeti alakjában, hogy nem
tudunk kellemetlen érzés nélkül tekinteni átdolgozá-
sára. Az a véleményünk, hogy nincs szükség megvál-
toztatására, lefordítására vagy átalakítására, hanem

elég volna a kiveszett és nem érthető szavakat újabb és érthetőbb, bár szintén a nép nyelvéből vett szavakkal helyettesíteni. Minajev úr verseit fellengősnek mondtuk; tegyük még hozzá, hogy kétszer olyan dagályosak, mint amilyen exaltáltak és hogy több bennük a retorika, mint a költészet. Minajev úr lelkes híve az „Igor ének”-nek, szemében ez alighanem túltesz az egész orosz költészeten Lomonoszovtól egész Lermontovig. Verses munkájának utóiratában fejti ki e nézetét, amely ezt a naív, iskolás ízű címet viseli: „A tudásvágyó serdültek és az ifjúság számára”.

Julia Zsadvovszkaja úrhölgy költeményeit csaknem összes folyóirataink kiemelték. Valóban, nem lehet bennük tagadni valami költői tehetség-féle jeleit. Csak az a kár, hogy e tehetség lelkesedésének a forrása nem az élet, hanem az ábránd s hogy ezért nincs semmiféle vonatkozásban az élettől és költőiségben szegény. Ez egyébként Zsadvovszkaja úrhölgynek, mint nőnek a társadalomhoz való viszonyából ered. Íme a költemény, amely teljes mértékben megmagyarázza ezt a megállapításunkat:

*A bánat régt kinja rág;
úntat, barátom, a utlág;
megfojt a pletyka, döreség,
a léha férfi szóbeszéd,
az olcsó női locsogás,
bársony, himzett selyem, csodás.
A szív, az ész stvár, rideg.
A szépség cifrán díszeleg.
Ezt én, barátom, gyűlölöm,
de mindig tiszta, szép öröm
az Úr békéje énnekem,
s a csillag lepke lángja fenn,*

*hatalmas, zúgó fák sora,
a rétek fénylő bársonya,
tündöklő víz, fülemüle
kristályos berki éneke.**

Nagyon is sok bátorság és hősiesség kellene ahhoz, hogy egy asszony, aki ennyire távol áll vagy ennyire eltávolodott a társadalomtól, ne zárkózzék be az álmok szűk körébe, hanem belevesse magát az életbe a harc kedvéért, ha már nem is az élvezetért, amire az életben nem lát lehetőséget. Zsadvovszkaja úrhölgy e nehéz lépés helyett inkább az ég és a csillagok békés szemléletét választotta. Szinte egyik versében sem veszi le szemét az égről és a csillagokról; de semmi újat nem vett ott észre, nem úgy, mint Leverrier, aki felfedezte a Neptun bolygót, amelyet előtte senkisé látott. Leverrier nagyobb költő, mint Zsadvovszkaja úrhölgy, ha nem is ír verseket. Szívesen igazat adunk annak, aki ezt a hasonlatunkat nem találja helyénvalónak vagy erőltetettnek tartja; de azért mégis azt mondjuk, hogy az eget nézni és rajta semmit sem látni általános frázisokon kívül, rímmel vagy rím nélkül — rossz költészet! De mit is láthat meg az égen korunk költője, ha a legáltalánosabb fizikai és asztronómiai ismereteknek is híjával van és nem tudja, hogy ez a kék boltozat, mely szemét rabulejti, a valóságban nem létezik, hanem a látótér középpontjában levő szemének terméke; hogy ott fenn, ahová annyira vágyódik, csak üresség és hideg van, nincs levegő a lélekzéshez, hogy az egyik csillagtól a másikig ezer év alatt sem juthatunk el a legjobb léggömbbel sem... Mi van viszont e földön? — világosság és meleg van, minden

* Zsadvovszkaja verse. Szász Imre fordítása.

a miénk rajta, közel áll hozzánk és mindent megértünk, itt van a mi életünk, itt a költészetünk... Azért, aki elfordul tőle, mert nem tudja megérteni, az nem lehet költő és hideg messzeségből csak hideg és üres frázisokat meríthet...¹²

A fentebb említettek múlt évben megjelent verseskötetei közül említésreméltóbbak a többinél Apollon Grigorjev „Költeményei”. Ezekben legalább van — ha mindjárt csak itt-ott felvillanó — értelmes költészet, vagyis olyan költészet, amellyel nem szégyen foglalkozni. Kár, hogy kevés az ilyen felvillanás; ezeket Grigorjev Lermontov hatásának köszönheti; de ez a hatás egyre jobban eltűnik nála és eredetiségbe megy át, ami csak misztikus, ködös frázisokban jelentkezhetik. Olvasásánál az embernek akaratlanul is eszébe jut Dmitrijevs epigrammája:¹³

*Az Istenek nyelvén zengett Btbrusz dala,
Mert őt nem érti meg senki emberfia.*

Eredetiség, amelyet még utánozni sem érdemes!

De igazi nyereség volt az egész orosz irodalom számára Kolcov költeményeinek múlt évben megjelent kiadása. Annak ellenére, hogy ezek a költemények már mind megjelentek nyomtatásban és olvasták őket az almanachokban és folyóiratokban, az újdonság benyomását keltik éppen azért, mert össze vannak gyűjtve és az olvasónak fogalmat adnak Kolcov egész költői tevékenységéről, amely szerves egészet alkot. Ez a kis kötet hatalmas, klasszikus nyeresége az orosz irodalomnak; nem hasonlítjuk össze azokkal a múltó jelenségekkel, amelyeket, még ha viszonylag értékesek is, csak átlapozunk, mert újdonságok, hogy aztán elfelejtsük őket. Napjainkban a költői tehetség nagyon megszokott dolog; hogy a költő érjen valamit, ahhoz

nemcsak egyszerűen tehetségnek, hanem még nagyobb tehetségnek kell lennie, eredeti gondolatokkal, lángoló életérzéssel és az élet megértésének mélyenszántó képességével felfegyverkezve. Hála a folyóiratoknak, több kisebbszerű tehetség a maga módján jól-rosszul meg is értette ezt s könyvecskéik címlapját újabban olyan feliratokkal látják el, amelyek azt hivatották tanusítani, hogy költészetük kitűnik *korszerű irányzatával*, s teszik ezt még latin nyelven is ilyen feliratokkal: *Homo sum et nihil humani a me alienum puto.**

De sem a tudományosság, sem a latin feliratok, sőt még a latin nyelv tényleges tudása sem adják meg az embernek azt, amit nem adott meg a természet, és bizonyos fajta költők „korszerű irányzata” mindig csak „a fogoly gondolat nyugtalanzkodása” marad...

Íme, ezért válhatott Kolcov, a félművelt marhakereskedő, tudomány és képzettség nélkül nem mindennapi és eredeti költővé. Költő lett, maga sem tudta, hogyan és azzal az őszinte meggyőződéssel halt meg, hogy ha sikerült is két-három tisztességes verset írnia, mégis középszerű és szálnalmas költő maradt... Barátainak elragadtatottsága és magasztalásai nem nagyon hatottak önérzetére... Ha ma élne, most ízlelte volna meg először azt a gyönyörűséget, amikor az értékség megbizonyosodik önmagáról; de a sors megtagadta tőle ezt az annyi kínlódásért és kétségért kijáró jogos jutalmat.

Miután Kolcov költészetéről semmit sem mondhatunk azon kívül, amit a művei kiadásáról megjelent „Kolcov élete és művei” cikk már elmondott, így ezt ajánljuk azoknak, akik még nem olvasták, de szeretnék ismerni véleményünket Kolcov tehetségéről és jelentőségéről az orosz irodalomban.

* Ember vagyok és semmi emberi nem idegen számomra.

A nem önállóan, hanem a különböző multévi kiadványokban megjelent verses művek közül említésre méltóak: Turgenyevnek „A földesúr” című elbeszélése, (a *Petyerburgszkij Szbornytk*-ban) és „Andrej” című költeménye (az *Otyecsesztvennűje Zapszki*-ben); a „Másenyka”, Majkov elbeszélő költeménye (a *Petyerburgszkij Szbornytk*-ban); Shakespeare „Macbeth”-je, Kronyeberg fordítása versben és prózában. A mult évben és általában az utóbbi időben említésreméltó rövidebb költemény nagyon kevés jelent meg. Közülük a legjobbakat Majkov, Turgenyev és Nyekraszov írták. Az utóbbi költeményeiről többet mondhatnánk, ha ezt a *Szovremennyt*-hez való viszonya nem akadályozná...¹⁴

Helyénvaló beszélünk még a klasszikus művek verses fordításairól is. G. A. Grigorjev lefordította Szofoklész „Antigoné”-jét (*Bibliotjeka dlja Cstjenytja* 8. sz.). Sok irodalmárunknál az a szokás járja, hogy titokzatos fontoskodással beszélnek régesrégén ismert dolgokról és hogy számukra teljesen idegen művekkel öntelten foglalkoznak. Grigorjev úr fordítása rövid előszavában kijelenti, hogy idővel „ki fogja fejteni véleményét a görög tragédiáról, amelynek sajátos eredetét *egyébké*rt az antik misztériumok tanításaival való kapcsolatában kell keresnünk”. De hiszen ezt a gimnázium alsó osztályaiban is tudják a gyermekek! Itt van például az a gondolat, hogy egyedül az „Antigoné”-ban jelenik meg az emberi élet két elvének küzdelme — a *személyes* jogok és kötelességek harca a *közös* jogok és kötelességek ellen s hogy következésképpen „az Antigonében az ősi forma mögül egy más élet sejtelve tör elő”. Ez kizárólag Grigorjev úr véleménye és mi szívesen hajlandók vagyunk meg is hagyni neki. Ami magát az Antigonét illeti, Szofoklész — „az attikai méh” — aligha ismerné fel magát

Grigorjev úrnak ebben a sietős, pretenziókkal telt, egyáltalán nem hű fordításában. A fenséges ősi senarius (hatos jambus) átalakul valamilyen felszabdalt, szabálytalan prózává, mely emlékeztet hazai dramaturgjaink legújabb „drámai előadásmódjára”; a kardalok üresen csengő szóhalmazok, gyakran minden értelem nélkül; a régies koloritról, az egyes személyek jelleméről említést sem tesz. Felmerül a kérdés, miért és kiért fáradozott annyit Grigorjev úr? Talán azért, hogy elvegye a nálunk enélkül sem túlnagy kedvet a klasszikus ókortól, amellyel oly meggondolatlanul bánt? ...

A széppróza terén a múlt évben csak két mű jelent meg külön kiadvány alakjában; Zagoszkin regénye: a „Brünszki erdő, epizód Nagy Péter uralkodásának első éveiből” és a „Pétervári ormok” második része Butkovtól.

Zagoszkin új regényét ugyanazok a rossz és jó tulajdonságok jellemzik, mint korábbi regényeit. Ez részben egy újabb — már nem emlékszünk pontosan hányadik — utánzása Zagoszkin saját első regényének — a „Jurij Miloszlavszkij”-nak. De ennek az utolsó regénynek a hőse még színtelenebb és személytelenebb, mint az elsőé. A hősnőről még beszélni sem érdemes: ez egyáltalán nem nő, még kevésbé a XVII. század orosz asszonya. Cselekménye tekintetében a „Brünszki erdő” a múlt század érzелgős regényeire és elbeszéléseire emlékeztet. Ljovsin lövészszázados romantikusan beleszeret egy légies, tiszta leányba, akivel sorsa egy útmenti szállóban hozza össze. A regény első részéből megtudjuk, hogy Bujnoszov bojár kiskorú leánya a brünszki erdőben — ahol a százados útközben tizenöt emberből álló kíséretével megállt pihenni — eltévedt. Mikor ezt megtudjuk, mindjárt kitaláljuk, hogy az eszményi lány, aki rabul ejtette

Ljovsint, Bujnoszov leánya és ezzel együtt azt is, hogy mi a folytatása a regénynek és hogyan végződik. A két galambocska szerelmét a mult század tucat-regényeinek elcsépelt frázisaival beszéli el, amelyek semmi esetre sem juthattak eszébe egy XVII. század utolsó felében élt orosz embernek, amikor még nem jelent meg az „Utmutatás, hogyan írjunk mindenféle bókokat stb.” című híres könyvecske. A regény gyenge oldalai közé tartozik iránya is, amely a szerzőnek abból a hajlamából származik, hogy rajong a régi szokásokért és erkölcsökért, még a legostobább, a legműveletlenebb és legbarbárabbakért is s hogy ezeket, akár helyénvaló ez, akár nem, szembeállítja a mai szokásokkal és erkölcsökkel. Egyébként ez a hiba nem fontos: ahol a szerző a régi világot gyengén, valószínűtlenül festi, ott az olvasóra természetesen semmilyen befolyással nincs, csak untatja, ott pedig, ahol *a régi jó időket* tehetségesen, a valóságnak megfelelően írja le, ott mindig teljesen ellenkező hatást ér el, mint amire törekszik, t. i. megingatja az olvasó hitét abban, amiről meg akarja győzni és megfordítva. És ezek a regény legjobb, jelentékeny tehetséggel megírt és kiemelkedően érdekes lapjai, mint például a Zemsztvo rendeletének és az érdemes papnak, Anufrij Trifonücsnek rajza; Bujnoszov egyik emberének elbeszélése arról, hogyan vészelt el Bujnoszov leánya hét dajka és félszáz szolga szeme előtt és főképpen: a tatár szokás szerint választott bíróság leírása, olyan bíróságé, ahol Kurodavlev bojár és két ítélezésre hozzájövő paraszt szerepeltetésével megmutatja a régi szokások szépségét. Az új regény jó oldalai közé kell számítani a szakadároknak: Andrej Pomorjanyinnak, az öreg Pafnutyijnak, Filipp és Volszátüj atyjának és Kurodavlev bojárnak, a helyi gőg

önkéntes mártírjának általában nem rossz, helyenként pedig nagyon szép ábrázolását. De valamennyi közül legjobb Andrej Pomorjanyin rajza. Csak sajnálhatjuk, hogy Zagoszkin úr olvasói figyelmét inkább hősenek színtelen és unalmas szerelmével foglalja le, mint a kor érdekes erkölcsének és eseményeinek rajzával. Zagoszkin úr új regényének nyelve, mint valamennyi előző regényéé is, mindenütt világos, egyszerű, folyékony, helyenként lelkes és eleven.

Butkov „Pétervári ormok” című könyvének második kötete sokkal jobban tetszett nekünk, mint az első, bár az elsőt sem találtuk rossznak. Véleményünk szerint Butkov úrnak nincs tehetsége a regényhez és az elbeszéléshez, és nagyon jól teszi, hogy megmarad a fényképszerű elbeszélések és rajzok általa kialakított különleges fajánál. Ez nem alkotás, nem költészet, de megvan benne mind a kettő. Butkov úr elbeszélései és rajzai úgy viszonylanak a regényhez és az elbeszéléshez, mint a statisztika a történelemhez, mint a valóság a költészethez. Kevés bennük a képzelőerő, viszont sok az ész és a szív; kevés a humor, ellenben sok az irónia és a szellemesség, amelynek forrása — a rokonszenves lélek. Lehet, hogy Butkov úr tehetsége egyoldalú és nem széleskörű, de a dolog úgy áll, hogy lehet valakinek nagyobb és sokoldalúbb tehetsége, mint Butkov úrnak, amely azonban emlékeztet valamely még nagyobb tehetségre; míg Butkov úr tehetsége senkire sem emlékeztet — ő teljesen önmaga. Senkit nem utánoz és őt büntetlenül senki nem utánozhatja. Ezért van, hogy különösen gyönyörködünk benne és tiszteljük. Butkov úr elbeszélései, rajzai, anekdótái — nevezék őket akárhogy — az irodalomnak valamilyen különleges, eddig nem létezett műfaját képviselik.

Nagy örömmel vettük észre, hogy Butkov úr ebben

a második könyvében ritkábban rajzol karikatúrákat, ritkábban használ idegen szavakat, hogy nyelve pontosabb, határozottabb lett és tartalma még jobban át van itatva gondolattal és igazsággal, mint első könyvében. Ez az, amit haladásnak nevezünk. Szívből kívánjuk, hogy a „Pétervári ormok” harmadik kötete mielőbb megjelenjék.

Attérve a mult évben szemlékben és folyóiratokban megjelent említésreméltó szépirodalmi prózai művekre — figyelmünket mindenekelőtt a „Szegény emberek” című regény vonja magára, amely az irodalomban eddig teljesen ismeretlen szerzőjének nagy hírnevet szerzett. Egyébként a folyóiratok olyan sokat beszéltek erről a műről, hogy újabb részletes tárgyalása a közönség számára nem lehet érdekes. És ezért e tárgyra nem is fogunk behatóbban kitérni. Az orosz irodalomban még nem volt példa, hogy valaki olyan gyorsan, olyan hirtelen szerzett volna hírnevet, mint Dosztojevszkij. Dosztojevszkij tehetségének erejét, mélységét és eredetiségét azonnal felismerte mindenki és — ami még fontosabb — a közönség azonnal olyan mértéktelen igényeket támasztott tehetségével és olyan mértéktelen türelmetlenséget tanusított hibáival szemben, amilyent csak rendkívüli tehetségek szoktak felkelteni. Dosztojevszkij „Szegény emberek” című regényében csaknem mindenki felfedezte azt a képességét, hogy az olvasót elfárasztja még akkor is, amikor elragadtatást kelt, és ezt a sajátságot egyesek vontatottnak, mások a mértéktartás hiányának tulajdonítják. Valóban, tagadhatatlan, hogyha a „Szegény emberek” csak egy tizedrésszel kisebb terjedelemben is jelent volna meg és a szerzőben lett volna annyi elővigyázatosság, hogy regényét megtisztítsa ugyanazoknak a kifejezéseknek és szavaknak felesleges ismétlésétől, akkor ez a mű kifogástalanul művészi lett

volna. Az *Otyecsesztvennűje Zapszki* második kötetében Dosztojevszkij egy második regénnyel lépett az iránta érdeklődő közönség elé, amelynek címe: „Goljadkin úr hasonmása”. Noha az ifjú író első fellépése már megnyitotta számára a sikerhez vezető utat, mégis be kell vallanunk, hogy a „Goljadkin úr hasonmása”-nak semmiféle sikere nem volt az olvasóközönség előtt. Ha ezen az alapon még nem is lehet Dosztojevszkij második művét sikertelennek ítélni s még kevésbbé arra következtetni, hogy értéktelen — a közönség ítéletét mégsem lehet teljesen alaptalannak tartanunk. Említett művében a szerző hatalmas alkotóerőről tesz bizonyosságot, hősének jelleme egyike a legmélyebb és legmerészebb koncepcióknak, amelyekkel az orosz irodalom dicsekedhetik; határtalanul sok szellem és igazság van ebben a műben — és a művészi készség sem hiányzik belőle; ezzel együtt azonban látható benne az is, hogy az író végleg képtelen hatalmában tartani és gazdaságosan felhasználni saját túláradó erejét. Mindaz, amit a „Szegény emberek”-nél, mint első kísérletnél megbocsáthattunk, a „Goljadkin úr hasonmása”-ban óriási hiba — és ennek az az egyedüli oka, hogy ez a tehetség, erői túláradó bőségében, képtelen megszabni gondolatai művészi kifejezésének észszerű mértékét és határait. Kíséreljük meg ezt a gondolatot egy példával megvilágítani. Gogoly olyan mélyen és elevenen fejezte ki Hlesztakov jellemét, hogy egész könnyen tehetne volna meg még egy sereg vígjáték hőségévé, amelyekben Iván Alexandrovics hű maradt volna önmagához, noha teljesen új helyzetekben: mint vőlegény, férj, családapa, földbirtokos, aggastyán, stb. Ezek a vígjátékok kétségkívül éppoly kitűnőek lettek volna, mint a „Revizor”, de olyan sikert, mint ez, nem érhetek volna el, hanem tetszés helyett inkább unalmat keltettek volna, mert az örökös „leves-leves”-től*, még

* Célzás Krülov meséjére: Djemjanov hallevese.

ha *Djemjanové* is, megcsömörlik az ember. Amint a költő kifejezte gondolatát művével, nem szabad többé ugyanahhoz a témához nyúlnia, nehogy unalmassá váljék. Másik példa: lehet-e jobbat elgondolnunk annál a két jelenetnél, amelyet Gogoly kihagyott vígjátékából, mert lassították volna a cselekményt? A vígjáték többi jelenetéhez viszonyítva, egyáltalán nem gyengébbek, miért hagyta hát ki ezeket? Azért, mert Gogolyban a legnagyobb mértékben megvan a művészi mértéktartás ösztöne és nemcsak hogy jól tudja, hogy hol kezdje el tárgyát és hol hagyja abba, de ért ahhoz is, hogy tárgyát ne fejtse ki se kevésbé, se jobban, mint az szükséges. Tudjuk, hogy Dosztojevszkij kihagyott a „Goljadkin úr hasonmása”-ból egy gyönyörű jelenetet, mert maga is érezte, hogy regénye túlságosan is hosszú — és mi meg vagyunk győződve arról, hogy ha ezt a könyvét legalább egyharmadával megrövidítette volna, nem sajnálva kihagyni azt, ami jó, úgy a könyvnek sikere lett volna. De van még egy másik lényegbevágó hiba is a „Goljadkin úr hasonmása”-ban: fantasztikus színezete. A fantasztikumnak napjainkban csak az örültek házában van a helye, de nem az irodalomban és orvosok foglalkoznak vele, nem költők. Ezért hát ezt a könyvet csak a művészet néhány *dilettánsa*¹⁵ értékelte, akik az irodalmi műveket nemcsak élvezik, hanem tanulmányozzák is. A közönség nem dilettánsokból áll, hanem közönséges olvasókból, akik csak azt olvassák, ami nekik közvetlenül tetszik és nem gondolnak arra, hogy miért tetszik; nyomban becsukják a könyvet, amint az fárasztani kezdi őket, anélkül, hogy önmaguknak számot adnának arról, hogy miért nem felel meg ízlésüknek. Lehetnek értékei az olyan műnek, amely tetszik a hozzáértőknek, de nem tetszik a közönségnek; igazán jó mű azonban az, amely egyaránt tetszik

mindkét félnek, vagy legalább is, miután tetszik az előbbinek, az utóbbiak is elolvassák. Gogoly nem tett mindenkinek, de mindenki elolvasta...

Az Otyecsesztvennüle Zapszki tizedik kötetében jelent meg Dosztojevszkij harmadik műve, a „Proharcsin úr” című elbeszélés, amely Dosztojevszkij tehetségének minden tisztelőjét kellemetlenül lepte meg. Ebben is felvillannak a nagy tehetség fényes szikrái, de olyan sűrű sötétségben villannak fel, hogy az olvasó mégsem lát semmit... Nekünk úgy tetszik, hogy ezt a különös elbeszélést nem a lelkesedés, nem a szabad és egyszerű alkotásvágy szülte, hanem valamiféle... hogyan is mondjuk? — okoskodás vagy pretenzió. Lehet, hogy tévedünk, de akkor miért olyan mesterkéltséggel, olyan modoros, érthetetlen, mintha valami igaz, de különös eseményről és nem költői műről volna szó? A művészetben nem szabad semmi sötétnek és érthetetlennek lenni, alkotásai azért is állnak magasabban az úgynevezett „igaz történeteknél”, mert a költő képzelőereje lángjával megvilágítja hőseinek minden lelki elhajlását, cselekedeteik minden titkos okát, az általa elbeszélte eseményt megfosztja minden véletlenszerű jellegtől, és úgy tárja szemünk elé, mint valamely elégséges ok elkerülhetetlen eredményét. Már nem beszélünk a szerzőnek arról a szokásáról, hogy gyakran ismétli különösen sikerült kifejezéseit és ezzel gyöngíti benyomásuk erejét; ez már másodrendű hiba és — ami a fő — kijavítható. Mellékesen jegyezzük meg, hogy Gogolynál nem fordulnak elő ilyen ismétlések. Természetesen nem szabad Dosztojevszkij műveitől Gogoly műveinek tökéletességét követelnünk; ennek ellenére azonban úgy hisszük, hogy egy nagy tehetség részére mindig hasznos, ha felhasználja egy még nagyobb példáját.

A mult év könnyű irodalmi művei közül jelentékenyek az *Otyecsesztvennűje Zapiszki*-ben közreadott elbeszélések közül: Luganszkij: „A meg nem történt a megtörténtben, vagy a megtörtént a meg nem történtben” és Grigorovics „A falu” című elbeszélése. Mindkét műnek az a közös sajátsága, hogy nem mint elbeszélések érdekesek, hanem mint mesteri, élethű vázlatok az élet mindennapi oldaláról. Nem azt mondjuk, hogy Luganszkij elbeszélése nem érdekes; csak azt akarjuk mondani, hogy kitérései és mellékeseményei sokkal érdekesebbek, mint a regény cselekménye. Így például a faragott ablakú parasztházat a kisorosz kunyhóval összehasonlító rajza jobb minden elbeszélésénél, bár csak epizódként tartozik a műhöz és semmi belső kapcsolata nincs annak lényeges tartalmával. Altalában Luganszkij elbeszélésében a legérdekesebbek a részletek és említett munkája különösen gazdag érdekes részletekben. Az elbeszélés itt csak keret, de nem kép; eszköz, de nem cél. Erről többet is lehetne mondani, minthogy azonban nemsokára alkalmunk lesz a kozák író egész irodalmi tevékenységére vonatkozó véleményünk kifejtésére, egyelőre beérjük ezzel a pár sorral.

Grigorovics úrról most is azt mondjuk, hogy legcsekélyebb tehetsége sincs az elbeszéléshez, de jelentékeny tehetsége van a társadalmi életet ábrázoló olyan képekhez, amelyeket ma az irodalomban *életképeknek* neveznek. Ő azonban „A falu”-jából elbeszélést akart csinálni és ebből ered ennek minden hibája, amelyeket könnyen elkerülhetett volna, ha beéri a parasztok falusi életét ábrázoló, külsőleg nem összefüggő, de közös eszmétől áthatott képekkel. Nem sikerült az a kísérlete sem, hogy pontosan ábrázolja hősnőjének lelkivilágát. Altalában Akulinájából meglehe-

tősen színtelen és határozatlan személy lett, épp azért, mert különlegesen érdekes személyt akart belőle faragni. Az elbeszélés hibái közé tartoznak az erőltetett, keresett és helyenként mesterkélt természetleírások. De ami magát a paraszti élet rajzát illeti, az Grigorovics művének ragyogó oldala. Ebben sok megfigyelőképeségről és tárgyismeretről tett tanubizonyosságot és értett hozzá, hogy egyet-mást jelentős tehetséggel egyszerű, igaz és hű képekben mutasson meg. „A falu”-ja az elmúlt év egyik legjobb szépirodalmi terméke.

Luganszkijnak „Az orosz paraszt” című cikke, amely a *Novoszelje* harmadik részében jelent meg, kitűnik különleges előadókészségével és általában ennek az írónak legjobb életképei közé tartozik. Nem mindennapi tehetsége az irodalomnak ebben az ágában nem talál vetélytársra.

A *Bibliotjeka dlja Cstyenytyja* hatodik füzetében megkezdtek a közlését Veltman úr: „A mindennapi életből vett kalandok” című regényének, amely ennek a folyóiratnak múltévi utolsó füzetében még nem fejeződött be. Veltman úr új regényében alighanem még több tehetségről tesz tanúságot, mint korábbi műveiben, de egyúttal arról is, hogy képtelen tehetségével bánni. Regényében hatalmas tömeg ember zsúfolódik össze, kik közül sokat különleges tehetséggel rajzol meg; sok, meglepően hű képet ad a mai orosz életről; de ezek mellett vannak természetellenes személyek, erőltetett helyzetek és az események túlságosan összekuszált csomóit gyakran deus ex machina segítségével oldja meg. Minden, ami nagyon szép ebben a regényben, Veltman úr tehetségének érdeme, aki vitathatatlanul napjaink egyik legjelentősebb tehetsége; viszont mindaz, ami a könyv gyenge oldalát képezi,

Veltman úrnak abból a törekvéséből származik, hogy kimutassa a régi erkölcsök felsőbbbségét a mostaniakkal szemben. Különös irányzat!¹⁶ Mi semmiképpen nem tartozunk a mai orosz erkölcsök feltétlen tisztelői közé, s mi sem látjuk furcsaságait és hibáit kevésbbé, mint bárki más s nem kevésbbé kívánjuk megjavításukat. Mint a szlavjanofileknek, úgy nekünk is megvannak a magunk erkölcsi ideáljai, amelyeknek nevében szeretnők megjavítani a mai erkölcsöket, de a mi ideálunk nem a múltban, hanem a jelen alapján a jövőben van. Előre menni lehet, de hátra nem és bármi vonzzon is bennünket a múltban, az már visszavonhatatlanul elmúlt. Szívesen egyetértünk abban, hogy azok a fiatal kereskedő-csemeték, akik új módon kereskednek és jobban értenek ahhoz, hogy elherdálják azt, amit apjuk szerzett, mint ahhoz, hogy maguk szerezzenek valamit, különcebbek és ostobábbak apáiknál, akik makacsul ragaszkodnak a régihez. De semmiképpen sem érthetünk egyet abban, hogy apáik nem voltak különöcök és ostobák. A fiatal nemzedék, még a kereskedőké is, rendjük átmeneti állapotát fejezi ki, az átmenetet a rosszból a jobb felé; de ez a jobb csak az átmenet eredményeképpen lesz jó, mint átmeneti folyamat azonban inkább rosszabb, mint jobb a réginél. Törekedjete az erkölcsök megjavítására szatirával, vagy — ami minden szatiránál többet ér — hű ábrázolásukkal; de ne a régi nevében tegyétek ezt, hanem az értelem és a józan ész nevében, nem úgy, hogy a múltba néztek, hanem hogy a jelenből a jövő fejlődését ábrázoljátok. Az elfogultság, bármilyen irányban, akár a régivel, akár az újjal szemben, mindig akadályozza a cél elérését, mert a legigazságszeretőbb és a legnemesebb meggyőződése szerint cselekvő embert is — akarata ellenére —

hazugságba viszi. Ez történt új regényében Veltman úrral is. Regényei erkölcstelen személyeinek olyan színezetet adott, mintha ezek az új erkölcsök hibájából volnának erkölcstelenek, de élnének csak a régi viszonyok között, akkor a legkitűnőbb emberek volnának. Legalább is úgy hisszük, jogunk van ilyen következtést levonni abból, hogy a szerző sehol még csak nem is gondol arra, hogy elrejtse rokonszenvét a régi és ellenszenvét az új iránt. Így például igazságra törekedve, igyekszik elfogulatlanul megmutatni Zaholusztyev kereskedő szörnyű gazdagságának valódi okait; de ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy szembeállítsa vele Szelifont Miheicset, aki szintén hatalmasan meggazdagodott, de becsületesen és rendes úton és ami a fő — azért, mert a „régí orosz szokások szerint élt” Szeretnők tudni kereskedőink véleményét erről a becsülettel megszerzett óriási vagyon-utópiáról... Veltman úr véleménye szerint az olyan orosz ember, aki szerencsétlenségére tud franciául, elveszett ember... Micsoda előítéletei vannak egy okos és tehetséges embernek!...

A regény hőse Dmitrickij — az új idők valami Ványka Kain-féléje, vagy olyasvalaki, akit a franciák „chevalier d'industrie”-nek* neveznek — nagyon valószínű és általában mesterien megrajzolt személy. Viszont a hősnő, Szalomeja Petrovna, akinek az a hálátlan szerep jutott, hogy képviselője és áldozata legyen a legújabb erkölcsöknek és a francia nyelv használatának — egészen meseszerű személy. Kezdetben kényeskedő, hideg, képmutató és lapos, ügyetlen színésznő, majd pedig az elképzelhető legszenvedélyesebb nő. A regény cselekménye felette kuszált; oly sok benne az epizód, ahány a szereplő, szereplő pedig — mint már mon-

* Iparlovag.

dottuk — számtalan van. Amint egy új szereplő jelenik meg, a szerző minden teketória nélkül félredobja a hőst és hősnőt és elkezdi elmesélni az olvasónak ennek az új személynek a történetét születése napjától, néha pedig szülei születésétől egész addig a napig, amikor a regényben megjelenik. A bemutatott személyek nagyrésze nagy művészettel van lefestve vagy felvázolva. A regény menete nagyon érdekes, a cselekményekben sok az igazság, de ugyanakkor sok a valószínűtlenség is. Amikor a szerzőnek nincs módja a bonyodalom csomóját természetesen megoldani vagy tovább bonyolítani, mindjárt megjelenik a deus ex machina. Ilyen példaul az a jelenet, amikor Szalomeját elrabolják a kievi kormányzóság egyik toldbirtokosának, Filipp Szávicsnak emberei — a legvalószínűbb kényszermegoldás, amire valaha is tehetes regényíró rászanta magát. Ilyen meseszerű, valószínűtlen esemény különösen sok van Dmitrickij életében; neki minden sikerül, mindig szerencsésen kerül ki a legnehezebb, a legkedvezetlenebb helyzetekből is. Megérkezik Moszkvába papírok nélkül, egy tizrubelessel, megszáll egy szállodában, nagyvonalúan iszik, eszik — és egyszerre csak a sors odaküld egy irodaimart, aki összeveteszi őt egy íróval, aki meg előző nap a szállodának ugyanabban a szobájában lakott, elviszi magához, szállást ajánl fel neki, pénzt ad. Mindez varázslás történik és azt mutatja, hogy Veltman úrnak több tehetsége van a részletekhez és apróságokhoz, mint valami egész megalkotásához, több hajlama a meséhez, mint a regényhez, és hogy a rendszerek és elméletek sokat ártanak jelentékeny tehetségének...

A „Magyarok”-kal, a *Finszkij Vesztnyk*-ben megjelent életképpel befejezzük a múltévi szépirodalmi termés jelentékeny műveinek felsorolását. Ez a felsoro-

lás nem nagy;* de sokról egyáltalában nem akarunk megemlékezni, nem azért, mintha mindabban, amiről hallgatunk, csak rosszat látnánk, jót semmit, hanem azért, mert úgy találtuk, hogy csak a különösen jelentékeny művekről szükséges beszélni.

A *Petyerburgszkij Szbornytk* mintájára Moszkvában kiadták a „*Mòszkovszkij lityeraturnüj i ucsonüj szbornytk*”-ot, amely szlavjanofil irányzata ellenére több érdekes cikket tartalmaz; ezek közül bölcs tartalmával és mesteri előadásával különösen kitűnik a „*Tarantasz*” című, M. Z. K. betűkkel aláírt cikk.¹⁸

„*Faggyej Bulgarin visszaemlékezései*” (Szemelvények az életben látottakról, hallottakról és tapasztaltakról), amely tulajdonképpen nem a költői vagy a tudományos, hanem az úgynevezett könnyű irodalomhoz tartozik — számos vonatkozásban érdekes és jeles könyv. E mű harmadik része nemrég jelent meg. Ezzel kapcsolatban majd a továbbiakban mondjuk meg véleményünket és egyelőre pusztá megemlítésére szorítkozunk.

Ebbe a csoportba sorolnánk az „*Egy doktor feljegyzései*”-t, Malinovszkij szerzeményét is, ha ez a mű gyönyörű céljához hű maradt volna és jobban hasonlítana feljegyzésekhez, mint sikerületlen regény formájában, tehetség, képesség és tapintat nélkül megírt melodráma-hoz.

A tisztán irodalmi művekről áttérve a tudományos vagy komoly tartalmú művekre, kezdjük az

* Ennek részben az az oka, hogy sok jeles szépirodalmi műnek, különösen elbeszélésnek, hatalmas gyűjteményben kellett volna megjelennie, amelynek kiadását a múlt évre tervezték. Azonban a *Szouremennyik* eset után az irodalmár¹⁷, aki a hatalmas gyűjtemény kiadását tervbe vette, jobbnak látta feladni vállalkozását és átadni az általa összegyűjtött cikkeket a *Szouremennyik*-nek. — Belinszkij jegyzete.

orosz történetírók múltévi munkáival. Itt említjük meg, hogy a *Szovremennjyk* erre a témakörre különös figyelmet fog fordítani. Folyóiratunk az orosz történelemre vonatkozó cikkeken kívül más területekről nem ígért olvasóinak teljes bibliográfiát, ellenben közölni fogja véleményét mindarról, ami az orosz történelemről meg fog jelenni, ha az csak valamennyire is említésre méltó.

„Az orosz irodalom története, kiváltképpen a régié”, Sevürjov úrnak XXXIII. nyilvános előadása (eddig két részben jelent meg) a múlt év orosz tudományos irodalmának jelentős eseménye. Ebben a műben a szerző a források alapos ismeretéről és széleskörű olvasottságról, egyszóval olyan képzettségről tesz tanúságot, amely még a legalaposabb német tudósnek is becsületére válnék. Emellett kitűnik mély és őszinte meggyőződésével, lelkiismeretességével, amely azonban mégsem akadályozza meg a szorgalmas és tiszteltreméltó professzort abban, hogy a tényeket az igazságnak a legkevéssbé sem megfelelő színben adja elő. Ez a furcsa jelenség nagyon érthetővé válik, ha megfontoljuk, milyen erős hatása van a józan emberi gondolkodásra a rendszer szellemének és a kész gondolatok szépségének, amelyeket még a tények megismerése előtt tagadhatatlan igazságként fogadtunk el. Ez az oka annak, hogy Sevürjov a régi Oroszország vallásos műveiben feltétlenül népi orosz irodalmi műveket akar látni, az orosz mesebeli hősben, Ilja Muro-mecben pedig valami hasonlót talál a Cid-hez, a spanyol nemzeti románcok lovag-hőiséhez... Hiszen a tudós és szorgalmas Venelinnek az volt a véleménye, hogy Attila és frank Merovingok szintén szlávok voltak. Ez arra mutat, hogy a tudós urak, adózva az emberi gyengeségnek, rendesen ugyanolyan furcsaságok-

nak vannak alávetve, mint a legegyszerűbb, teljesen tanulatlan emberek... Lehet, hogy ez abból eredt, hogy, mint az egyszerű nép mondja: *túlolvassák magukat és nem tudják, mitévők legyenek*. Lehet az is, hogy más oka van — nem tudjuk; csak azt tudjuk, hogy a rendszerek és doktrínák szellemének az a meglepő saját-sága, hogy a legvilágosabb elméket is sötétté teszi és fanatizálja... Egyébként Sevürjov könyvének — eltekintve szlavjanofil irányzatától — mint a tudós, bár elfogult tudós példás szorgalma és lelkiismeretessége emlékművének, mégis sok jó tulajdonsága van. Mindennél fontosabbak a könyvben található jegyzetek, amelyekben a szerző a legérdekesebb tényeket közli, amelyek egyáltalában nem azt a célt szolgálják, hogy az író kedvenc gondolatai mellett tanuskodjanak. Sevürjov úr könyve említésre méltó még azért is, mert alkalmat adott négy kitűnő kritikai cikk megírására (az *Otyecsesztvennűje Zapszki* 5. és 12. számában, a *Bibliotjeka dlja Cstjenyija*-ban és a *Finszktj Vesztnyik*-ben).

Nemcsak a tavalyi, de általában az egész orosz tankönyvirodalomnak legragyogóbb teljesítményei közé tartozik Lorenc professzor művének „Az általános történelem vezérfonala” második részének múlt évben megjelent második fejezete. Ez a könyv a középkor történetét tartalmazza. Türelmetlenül várjuk e kiváló munka folytatását és befejezését.

Thiers műve: „A konzulátus és a császárság története” két fordításban jelent meg. Megjelent Beker „Világtörténelem” hatodik része is.

„A földgömb valamennyi népének erkölcsi, szokásai és emlékei”, Szemjon és Sztojkovics urak kiadása, kitűnő illusztrációival, színnyomásaival és általában nyomdai kiállításával felülmúlt minden, Oroszországban valaha megjelent úgynevezett pompás

és díszes kiadást. A könyv tartalma megfelel értékes külső megjelenésének és — ami különösen fontossá teszi — nem fordítás, hanem csaknem eredeti munkája két orosz irodalmárnak, akik külföldi forrásokat felhasználva, egy közös gondolattól áthatott művet alkottak. Tartalmazza Hindosztán leírását Tyutcssev-től és a Zaganszki félsziget leírását Sztojkovics-tól. A második könyvben a kiadók Kína és Japán leírását ígérik.

A multévi folyóiratokban nagyon sok érdekes, tudományos tartalmú cikk jelent meg eredetiben és fordításban. Az előbbieik közül különösen rá lehet mutatni: a hetedik és nyolcadik „Levél — a természet tanulmányozásáról”, Iszkangyertől¹⁹; „Az asztraháni kormányzóságban élő nomád és letelepült nemzetiségek” báró Bjulertől; „Az európai vasútvonalak történelmi, földrajzi és statisztikai vonatkozásokban” (az *Otyecsesztvennűje Zapszki*-ben); „Az ember lába és keze” Sz. Kutorgitól (a *Biblotyeka dlja Cstyenytyja*-ban); „A kígyók élete és szokásai”; „A pókok élete és szokásai”, Usakovtól (a *Finszkij Vesztnyk*-ben). A fordított cikkek közül különösen említésre méltó „Oliver Cromwell” (az *Otyecsesztvennűje Zapszki*-ben). Humboldt híres tudományos munkája fordításban megjelent az *Otyecsesztvennűje Zapszki*-ben és a *Biblotyeka dlja Cstyenytyja*-ban, mindkettőben „Kozmosz” cím alatt. Igazat kell adnunk mindkét folyóiratnak, hogy siettek megismertetni az orosz közönséget a nagy tudós oly fontos tárgyú és népszerűen megírt művével; de a két folyóirat aligha érte el célját. Humboldt „népszerű” előadása jellegzetesen német, ennek következtében csak olyanok érthetik teljesen, akik speciálisan foglalkoznak természettudománnyal és asztronómiával. Ebben a tekintetben a két folyóiratban közölt fordításnál sokkal hasznosabb volt a *Szvernaja Pcsela*

175—180. számainak cikke: „Alexander Humboldt és Kozmosza”. Nem tudjuk, honnan fordították vagy ki írta a cikket, de a tudomány titkaiba be nem avatottakkal jobban megismerteti Humboldt könyvét, mint a két folyóirat fordítása. A *Finszktj Vesztnytk*-ben jelenik meg Thierry híres könyvének fordítása: „Anglia meghódítása a normannok által”. Ez a mű Oroszország számára még ujdonság és ezért a *Finszktj Vesztnytk* ötlete, hogy lefordíttatta, dicséretet és hálát érdemel.

Az utóbbi időben sok speciális tárgyú könyv, füzet és cikk jelenik meg. Persze még kevés közöttük az igazán jó, de mindezek fontosak, mint az irodalom helyes irányának tanubizonyságai. Így például a múlt évben igen figyelemreméltó könyvek jelentek meg, amelyeket mi csak megnevezünk, minthogy a folyóiratok már sokat beszéltek róluk: „Az orosz földrajzi társaság feljegyzései”-nek második kötete; „A zavaros korszak története” (harmadik rész), Buturlintól; „A statisztikai közlemények forrásai és felhasználása” Zsuravszkijtől, „A nyizsegorodi vásárok az 1843., 1844. és 1845. években Melnyikovtól és egyebek. Különösen kellemes látni, hogy elég sok könyv, füzet és cikk jelenik meg, amelyek a mezőgazdaságot nemcsak technikai szempontból érintik, hanem annak a népes osztálynak élete szempontjából is, amely a mezőgazdasággal kapcsolatban, mint élő és értelmes termelő erő, olyan nagy szerepet játszik. Különösen figyelemreméltó a *Moszkovszkije Vedomosztj* 103. számában Sz. A. Maszlov kitűnő cikke: „A hőség és a gabona aratása” (Nyári észrevételek a moszkvai kormányzó-ságban). Ezért a jeles cikkért az emberiség minden barátja áldja a szerzőt.²⁰

Nem említettünk meg néhány, a múlt év végén megjelent figyelemreméltó könyvet, mert azokkal akar-

juk kezdeni a *Szouremennytk* „Kritika és bibliográfia” című részét. De előbb néhány szót szólunk folyóiratunknak erről a részéről. A kritika csaknem minden más folyóiratban a bibliográfiától elválasztva, külön részt képez. E sorok írója hétévi keserves tapasztalata alapján rájött arra, hogy ez a beosztás előnytelen.²¹ Kritika alatt egy bizonyos terjedelmű cikket értünk, amely a recenziótól még hangnemben is különbözik. Nálunk oly kevés komoly kritikát igénylő, jelentékenyebb könyv jelenik meg, hogy az a kötelezettség, hogy minden hónapban kritikát írjunk, nehezen teljesíthető feladatot jelent, mert sok jelentős dolog folyóiratokban lát napvilágot. Ezért, amikor beszámolunk a közönségnek minden többé-kevésbbé jelentős orosz irodalmi termékről, egyáltalában nem fogunk törődni azzal, hogy megtárgyalása kritika vagy recenzió alakjában történik-e. Döntsék el ezt olvasóink, mindenki a maga ízlése és felfogása szerint. Ezzel szolgálatot kívánunk tenni olvasóinknak, megszabadítva folyóiratunkat a terjengősség és a dagályosság felesleges terhétől, amely olykor elkerülhetetlen, ha a kritikát két részre osztjuk: nagyra vagy tulajdonképpen bírálatra és kicsire vagyis recenzióra. Bírálatunk, mint fentebb már említettük, figyelmet fog fordítani az orosz történelemről megjelenő minden, valamennyire is jelentős közleményre; azután elsősorban a tisztán irodalmi művekre fordítja figyelmét; de ebben a vonatkozásban sem ígérünk teljes bibliográfiát, mert értéktelen könyvek — véleményünk szerint — nem érik meg a munkát, hogy róluk — akár negatív értelemben is — írjunk, sem pedig, hogy elolvassuk. A közönség és sajátmagunk megbecsülése kötelez bennünket arra is, hogy némán menjünk el az olyan tucatírók tucatművei mellett, akiknek sikerült gyanús hírnévre szert tenniök, és akik azt

gondolják, hogy az életet hűen ábrázolják, olyannak, amilyen, de ehelyett csak magukat ábrázolják hűen, olyannak, amilyenek, vagyis kifejezik egész önteltségüket, korlátoltságukat, tehetségtelenségüket, laposságukat és gyengeelméjűségüket. Másrészt, mivel távol áll tőlünk, hogy enciklopédikus sokoldalúságra bármily igényt tartunk, egyáltalán nem fogunk beszélni azokról a speciális művekről, amelyek, bármily jelentősek legyenek is, tárgykörünkön kívül esnek. A könnyű fajsúlyú és jelentéktelen könyvekről a *Szouremennyik Innen-onnan* rovatában fogunk beszélni és füzeteihez időről-időre teljes bibliográfiai jegyzéket fogunk mellékelni az Oroszországban, orosz nyelven megjelenő összes könyvekről, kivétel nélkül, megjelölve a nyomdát, az alakot, az oldalak számát, sőt lehetőleg az árat is.

Önnek csak részben van igaza, ha cikkemben csupán a haragos embert látja; ez a jelző túl gyenge és finom annak az állapotnak kifejezésére, melybe könyvének olvasása juttatott. De teljességgel nincs igaza, ha ezt annak tulajdonítja, hogy Ön tehetsége tisztelőit igazán udvariatlanul bírálta. Nem; az ok sokkal fontosabb volt. A sértett hiúság érzését még el lehet viselni s nekem lett volna annyi eszem, hogy hallgassak erről a dologról, ha csak erről volna szó; de nem lehet elviselni az igazság és emberi méltóság megsértését; nem lehet hallgatni, ha a vallás köpönyege alatt, a kancsuka védelmére valaki hazugságot és becstelenséget prédikál igazság és erény gyanánt.

Igen, én nagyon szerettem Önt, úgy ahogy egy hazájával összeforrt ember szeretheti hazája reményét, díszét, dicsőségét, egyik nagy vezetőjét a tudatosodás, a fejlődés, a haladás útján. S Önnek alapos oka volt arra, hogy — hacsak egy percre is — elve-szítse lelke nyugalma, mivel elvesztette jogát az ilyen szeretetre. Ezt nem azért mondom, mintha szeretetemet tartottam volna az Ön nagy tehetsége jutalmának, hanem azért, mert ebben a vonatkozásban én nem *egy*, hanem nagyon sok személyt képviselek, akiknek nagy részét sem Ön, sem én nem láttuk s akik úgy-

szintén sohasem látták Önt. Nem tudok fogalmat adni Önnek arról a felháborodásról, melyet az Ön könyve minden becsületes lélekben keltett, sem arról a vad örömujjongásról, amiben kitörtek könyve megjelentekor az Ön összes ellenségei: a nem-irodalmi Csicsikovok, Nozdrevek, bugrisok éppúgy, mint az irodalmiak, akiknek a nevét Ön is jól ismeri. Ön is láthatja, hogy könyvét visszautasítják még azok is, akiknek szelleme ugyanolyan, mint az Ön könyvének szelleme. Ha a könyv mélységes meggyőződésből fakadna, akkor ugyanolyan hatással lenne a publikumra. És hogy mindenki (egynéhány olyan ember kivételével, akit csak látni és ismerni kell ahhoz, hogy *ne* lehessen örülni helyeslésüknek) ravasz, de nem sokat ceremóniázó csalásnak tartja, földi célok mennyei eszközökkel való elérésére: — annak is csak Ön az oka. És ez egyáltalában nem meglepő; meglepő az, hogy Ön ezt meglepőnek tartja. Azt hiszem, ez onnan van, hogy Ön kitűnően ismeri Oroszországot, mint író, de nem mint gondolkodó ember, akinek a szerepét olyan sikertelenül próbálja játszani fantasztikus könyvében. S ez nem azért van, mert Ön nem gondolkodó ember, hanem azért, mert hosszú évek óta megszokta, hogy Oroszországot a megszépítő messzeségből nézze, s tudjuk, hogy nincs könnyebb, mint távolból a dolgokat olyanoknak látni, amilyeneknek látni akarjuk őket; mert Ön ebben a *megszépítő messzeségben* Oroszországtól teljesen idegenül él, önnönmagában, befelé, vagy egy Önnel egyforma gondolkodású és beállítottságú körben, melynek nincs ereje ahhoz, hogy az Ön befolyásának ellenálljon. Ezért nem vette észre Ön, hogy Oroszország a maga megmentését nem a miszticizmusban látja, nem az askétizmusban, nem a pietizmusban, hanem a civilizáció, a felvilágosodás, a humanizmus sikereiben. Nem prédikációk kellenek

neki (éppen eleget hallott már!), nem imák (éppen eleget imádkozott!), hanem az, hogy népében felébredjen a sok-sok évszázadon át sárba és szennybe taposott emberi méltóság érzése, jogok és törvények keltenek neki, amelyek ne az egyház tanain alapuljanak, hanem a józan észen és az igazságosságon s amiket lehetőleg szigorúan végre is hajtsanak. S ehelyett hazánk mit ábrázol? Egy olyan országot, melyben az ember emberrel kereskedik, amire még az a mentsége sincsen, melyre az amerikai ültetvényesek álnokul hivatkoznak, akik azt állítják, hogy a néger nem ember; egy olyan országot, amelynek lakói nem is névvel nevezik önmagukat, hanem csúfnévvel, Vanykának, Vaszkának, Sztyoskának, Palaskának emlegetve egymást; egy olyan országot végül, ahol nincs semmiféle személy-, becsület- és vagyonbiztonság, sőt még rendőri rend sincs, hanem csak a különböző hivatali tolvajok, rablók óriási testületei vannak! Oroszország legelőbb, legkorszerűbb, legnemzetibb kérdései most: a jobbágyság megszüntetése, a testi büntetés betiltása s a már meglevő törvényeknek legalább végrehajtása. Ezt érzi maga a kormány is (amely jól tudja, hogy mit művelnek a földesurak a jobbágyaikkal s a jobbágyok évenként hányat ütnek le a földesurak közül), amit félénk és meddő félrendszabályai bizonyítanak, melyeket a fehér négerek javára bevezet s az a komikus intézkedése, hogy az egyszíjú kancsukát a háromszíjú korbáccsal cseréltette fel.

Ime, ezek a kérdések háborgatják Oroszországot apatikus álmában! S ugyanakkor az a nagy író, aki csodásan művészi és mélységesen igaz alkotásaival olyan hatalmasan hozzájárult Oroszország öntudatának felébresztéséhez, mert módot adott neki arra, hogy magát mintegy tükörben lássa: könyvet jelentet

meg, amely Krisztus nevében arra tanítja a földesurat, hogy több pénzt préseljen ki a parasztból és még többet szidja őket, mint eddig... Ez ne háborítson föl engem?...

Ha az életem ellen akart volna merényletet elkövetni, azért sem gyűlöltem volna Önt jobban, mint ezekért a szégyenletes soraiért... S ezek után Ön azt kívánja, hogy higgyenek könyve őszinteségében? Nem! Ha Ön valóban az igazi Krisztus tanát hirdetné és nem az ördögét, akkor mást írt volna új könyvében. Akkor Ön azt mondta volna a földesúrnak, hogy a parasztot, aki testvére Krisztusban (a testvér nem lehet rabja a testvérnek), szabadítsa föl, vagy legalább is úgy használja munkára, hogy abból a parasztnak is minél több haszna legyen, beismerve lelkiismerete mélyén, hogy hazug helyzetben van vele szemben.

És ez a kifejezés: „*Ó, te mosdatlan pofa!*” Micsoda Nozdrjovtól vagy Szobakevicstől³ leste Ön ezt el, hogy a világnak úgy adja át, mint egy nagy felfedezést a parasztok hasznára és okulására, a parasztokéra, akik azért nem mosakodnak, mert uraik szavát elhivén nem tartják magukat embereknek? S az Ön fogalma a nemzeti orosz bíráskodásról és ítélkezésről, amelynek ideálját abban a buta szólásmódban találta meg, hogy meg kell vesszőzni a bűnöst is, az ártatlant is? De hisz ezt nálunk úgyis praktizálják, csak éppen gyakrabban vesszőzik meg az ártatlant, ha nincs mivel megváltania magát, amely esetre aztán ez a szólás áll: *büntelenül bűnös!* S egy ilyen könyv súlyos belső folyamat és magas lelki megvilágosodás eredménye lenne? Az nem lehet! Ön vagy beteg s akkor gyógyíttatnia kell magát, vagy... nem is merem kimondani, amit gondolok!

Korbács prédikátora, tudatlanság apostola, obszkurantizmus és lelki sötétség bajnoka, tatári erkölcsök dicsőítője: — mit művel Ön? Nézzen a lába elé: Ön szakadék szélén áll!... Hogy Ön egy ilyen tant az óhitű egyházzal támaszt alá, azt még megértem: ez az egyház mindig a kancsuka nyele, a zsarnokság kiszolgálója volt; de miért keverte Ön Krisztust is bele? Mi közöset látott közte és akármelyik egyház, de főként az óhitű egyház között? Krisztus hirdette elsőül az embernek a szabadság, egyenlőség és testvériség tanát és vértanúsággal pecsételte meg tanítása igazságát. S ez a tanítás csak addig volt az emberek megváltása, amíg nem szervezkedett egyházzá s nem tette meg alapjának az ortodoxiát. Az egyház: hierarchia lett, az egyenlőtlenség harcosa, a hatalom hízelgője, a testvériség ellensége és üldözője — és az maradt mind a mai napig. De a krisztusi szó értelmét a múlt század filozófiája feltárta. S ezért az a bizonyos Voltaire, aki a nevetség fegyverével Európában szétverte a fanatizmus és a tudatlanság máglyáit, sokkal inkább fia Krisztusnak, hús a húsból, vér a vérből, mint az Ön pópái, püspökei, metropolitái és patriarchái! Ezt Ön csakugyan nem tudná? Hisz ez a gimnazistáknak sem ujság már... És Ön, a „Revizor” és a „Holt lelkek” szerzője, valóban őszintén, lelkéből éneklí a sötét orosz papság dicséretét, magasan a katolikus papság fölébe emelve azt? Tegyük fel, hogy Ön nem tudná, hogy ez a papság valamikor mégis volt valami, míg a másik soha semmi se volt, csak a világi hatalom cselédje és rabja; igazán nem tudná, hogy a mi papságunkat az orosz értelmiség és az orosz nép csak és kizárólag mélységesen megveti? Kiről mesél a nép obszcén anekdótákat? A pópáról, a pópa feleségéről, a pópa lányáról, a pópa szolgájáról. Egész Oroszország minden oroszra számára a pópa:

nem a falánkság, a fukarság, a talpnyalás megtestesítője-e? És mindezt Ön nem tudná? Furcsa! Ön szerint az orosz nép a világ legvallásosabb népe? Hazugság. A vallásosság alapja a pietizmus, az áhitat, az istenfélelem. Az orosz ember pedig vakaródzva ejti ki isten nevét. S a szentképről így beszél: Ha segít: imádd, ha nem segít, éjjelit rá!

Tekintsen szét figyelmesebben s akkor meglátja, hogy az orosz nép természeténél fogva mélyen ateista nép. Sok még a babona benne, de nyoma sincs a vallásosságnak. A babona a civilizáció haladásával elmúlik, de a vallásosság gyakran megmarad vele, erre eleven példa Franciaország, ahol most is sok az őszinte katolikus a felvilágosodott és művelt emberek között s ahol sokan, még a kereszténységtől elszakadva is, ragaszkodnak valaminő istenhez. Az orosz nép nem ilyen; a misztikus exaltáció nem természete; ehhez túlsok a józan esze, elméjének világossága és pozitívsga s talán ebben rejlik történelmi sorsának óriássága a jövődőben. Még a papságába sem oltódott bele a vallásosság; mert az a néhány kivételes személy, aki hideg aszkéta szemlélődésével különbözik tőle, semmit sem bizonyít. Papságunk többségét mindig a kövér has, a skolasztikus pedantéria, a vad tudatlanság jellemezte. Nem lehet a mi papságunkat vallási türelmetlenséggel és fanatizmussal vádolni, inkább dicsérni kell mintaszerű közönyösségéért a hit dolgában. Vallásosság minálunk csak a szakadár szektákban jelentkezett, melyek szellemükben annyira elmentétesek a nép tömegével és számbelileg annyira elenyészőek.

Nem terjeszkedem ki az Ön dicshimnuszára, melyet az orosz népnek az uralkodóhoz való szeretetéről énekel. Kimondom egyenesen: ez a dics-ének nem talált rokonszenvre és lealacsonyította Önt még azok

szemében is, akik egyébként, irányuk szerint, közel állnak Önhöz. Ami engem illet, én az Ön lelkiismeretére bízom, hogy megrészegüljön az önkényuralom isteni szépségének szemléletétől (ez a szemlélet nyugalmas és — hasznos), de — bölcsen — folytassa ezt a szemléletet továbbra is a megszépítő messzeségből: az önkényuralom közletről nem olyan szép és nem olyan veszélytelen... Csak egyet jegyzek meg: ha az európai, különösen a katolikust, előnti a vallásosság, akkor elkezd leleplezni a hatalom gazságait, mint a héber próféták, akik a földi urakom törvénysértéseit leplezték le. Minálunk megfordítva van: ha itt valaki (még a rendes ember is) beleesik abba a betegségbe, melyet a pszichiáterek *religiosa mania* néven ismernek, akkor azonnal a földi istennek tömjénez többet, mint az éginek, sőt annyira eltúlozza, hogy ha a földi hatalom meg is szeretné jutalmazni rabszolgai buzgalmaért, azt látja, hogy ezzel csak kompromittálná magát a világ szemében... Bestia a mi atyánkfia, az orosz ember!...

Eszembe jut még, hogy Ön aláhúzza könyvében azt a nagy és vitathatatlan igazságot, hogy az egyszerű népnek a betű nemcsak nem hasznos, hanem egyenesen káros. Mit szóljak ehhez? A bizánci isten bocsássa meg Önnek ezt a bizánci gondolatot, föltéve, hogy mikor papírra vetette, nem tudta, mit beszél... Mire Ön ezt mondja: „Tegyük fel, hogy eltévelyedtem, hogy valamennyi gondolatom hazug, de miért veszik el tőlem a tévelygés jogát s miért nem akarnak hinni tévelygésem őszinteségében?” Azért, felelem én, mert ez az irányzat Oroszországban már régen nem újdonság. Csak nemrégiben is Buracsok és társai személyében lépett föl teljes fegyverzettel. Persze, az Ön könyvében több az ész és a tehetség (bár ebből is, abból is nem túlsok van benne), mint

ezeknek az embereknek a műveiben; viszont az Önnel közös tant ezek erélyesebben és következetesebben fejtették ki, bátran elmentek a végső konzekvenciákig, mindent a bizánci istennek adtak, semmit sem hagytak a sátánnak; míg Ön, gyertyát akarva gyújtani ennek is, annak is, ellentmondásba keveredett, ragaszkodott Puskinhoz, színházhoz és irodalomhoz, holott ezek az Ön álláspontja szerint, ha Ön lett volna olyan lelkiismeretes, hogy következetes maradjon, nem szolgálhatják a lélek megmentését, ellenkezőleg: a lélek vesztét szolgálják... Kinek a feje emészthetné meg azt a gondolatot, hogy Gogoly és Buracsok azonosak? Ön túlmagasan áll az orosz közvélemény előtt, semhogy az elhihetné Önnek, hogy új meggyőződése őszinte. Ami természetes a bárgyúknál, az nem természetes egy ilyen zseniális embernél. Néhányan beérték azzal a megoldással, hogy az Ön könyve a teljes örülethez közelálló elmezavar gyümölcse. De ezt el kellett vetnünk, mert az Ön könyve nem egy nap, egy hét, egy hónap munkája, hanem egy, sőt talán két vagy három esztendőé; van benne összefüggés; a hanyag fölépítés mögül kipillant a megfontoltság s a hivatalos felsőbbbség fülébe zengett himnusz jól megfelel az istenes szerző földi szándékainak. Ezért terjedt el Pétervárott az a hír, hogy Ön azzal a céllal írta ezt a könyvét, hogy a trónörökös fiának nevelőjévé lehessen.⁴ Ezt megelőzőleg Pétervárott köztudomású lett Uvarovhoz intézett levele, melyben arról kesereg, hogy az Ön művei fonák képet adnak. Oroszországról, miért is Ön nincs megelégedve előbbi alkotásaival és kijelenti, hogy csak akkor lesz megelégedve saját műveivel, ha azok a cárnak is tetszenek. Ítélt meg tehát Ön maga, lehet-e csodálkozni azon, hogy könyve lealacsonyította Önt a közönség szemében, mint író s méginkább, mint embert.

Ön, amint látom, nem egészen jól érti meg az orosz publikumot. Annak jellegét az orosz társadalom helyzete határozza meg, melyben friss erők forr-
 nak és törnek felszínre, de mert erős nyomás neheze-
 dik rájuk, nem találnak kijárást s csak csüggedést,
 mélabút és közönyt hoznak létre. Csupán az irodalom-
 ban van még, a barbár cenzúra ellenére is, élet és
 előrehaladás. Azért tisztelik nálunk annyira az író-
 t, azért olyan könnyű nálunk az irodalmi siker még a
 kis tehetség számára is. A költő címe, az irodalmár
 neve nálunk rég elhomályosította a vállrojt aranyát
 és a sokszínű egyenruhát. Ezért jutalmaz általános
 figyelem nálunk különösen minden úgynevezett libe-
 rális irányt, még akkor is, ha a tehetség szegényes s
 ezért zuhan le olyan hamar a nagy tehetségek nép-
 szerűsége, ha őszintén vagy nem őszintén a pravo-
 szlávia, az önkényuralom, a népieskedés szolgálatába
 szegődtek. Találó példa erre Puskin, akinek elég volt
 két-három hűségesen alattvalói költeményt írnia és
 a kamarási libériát fölvennie ahhoz, hogy elforduljon
 tőle a nép szeretete! S Ön erősen téved, ha komo-
 lyan azt hiszi, hogy könyvét nem rossz irányzata buk-
 tatta meg, hanem az, hogy állítólag mindenkinek a
 szemébe vágta az éles igazságot. Ezt elképzelhette
 író-társaival kapcsolatban, de a publikum nem tarto-
 zik ebbe a kategóriába. Hát a „Revizor”-ban és a
 „Holt lelkek”-ben Ön kevésbé élesen s kisebb őszin-
 teséggel és tehetséggel, kevésbé keserű igazságokat
 mondott? S a régi iskola csakugyan veszettül hara-
 gudott Önre, de attól a „Revizor” és a „Holt lelkek”
 nem buktak meg, míg ellenben új könyve szégyenle-
 tesen megbukott. S a közönségnek van igaza, ha az
 orosz írókban egyedüli vezéreit látja, védőit és meg-
 mentőit az orosz önkényuralom, óhitűség és népieske-

dés ellen s ezért mindig kész megbocsátani az írónak egy rossz könyvet, de soha egy kártékonyat. Ez azt mutatja, hogy társadalmunkban, bár csak csírájában, de mégis mennyi friss, egészséges érzés van, ami azt bizonyítja, hogy van jövője. Ha Ön szereti Oroszországot, örüljön velem együtt könyve bukásának!...

Nem minden önhittség nélkül mondom Önnek, hogy én egy kissé ismerem az orosz közönséget. Félttem, hogy az Ön könyve rossz befolyással lesz a kormányra és cenzúrára, de nem félttem, hogy a publikumra is rossz hatással lesz. Mikor Pétervárott híre ment, hogy a kormány sokezer példányban akarja ki nyomtatni és elcsón árúsítani az Ön könyvét, barátaim elcsüggedtek; de én akkor is azt mondtam nekik, hogy akármilyen történik is, a könyvnek nem lesz sikere s hamar el fogják felejtani. S csakugyan ma már a róla szóló cikkek jobban emlékeznek, mint a könyvre magára. Mert az orosz emberben mély az igazság ösztöne, ha nem is felejtett még.

Lehet, hogy az Ön pálfordulása őszinte, de az a gondolat, hogy a közönségnek is tudomására hozza, a lehető legszerencsétlenebb. A naív jámborság ideje már régen elmúlt a mi társadalmunkban. Megérti már, hogy imádkozni mindenütt lehet s hogy Krisztust Jeruzsálemben csak olyan emberek keresik, akiknek sohasem volt a szívében, vagy elveszett onnan.⁵ Aki szenvedni képes idegen szenvedés láttán, akinek kínos látvány neki idegen emberek elnyomása: az lelkében hordozza Krisztust s annak nem kell gyalog Jeruzsálembé menni. Az alázat, amit Ön hirdet, először nem új, másodszor vagy gőgből fakad vagy az emberi méltóság szégyenletes lealacsonyításából. Az a gondolat, hogy az ember valamely absztrakt tökéletességgé változzék, alázat révén mindenkinek fölébe kerüljön, gyümölcse lehet gőgnek is, gyöngye elmének

is s mindkét esetben föltétlenül tettetésre, álszenteskedésre, komédiázásra vezet. Ezen felül Ön a könyvében megengedte magának azt, hogy necsak másokról nyilatkozzék cinikus-szennyesen, hanem önmagáról is, ami már aljasság, mert ha a felebarátját arculütő ember fölháborodást kelt, az önmagát arculverőt megvetik. Nem, Ön csak elsötétedett és nem megvilágosodott. Ön nem értette meg korunk kereszténységének sem szellemét, sem formáját. Nem az igazi keresztényi tan, hanem a haláltól, ördögtől és pokoltól való beteges félelem levegője árad az Ön könyvéből.

Es micsoda nyelv és milyen mondatok! — „Rongy és ganéj lett most mindvalahány ember” — azt hiszi Ön, hogy ha *mindvalahányt* mond *minden* helyett, akkor bibliásan fejezi ki magát? Milyen nagy igazság, hogy ha az ember a hazugságnak behódol, akkor elhagyja esze és tehetsége is. Ha nem állna a könyvön ott a neve, akkor ki gondolná, hogy a szavaknak és mondatoknak ez a felfujt és tisztátalan zenebonája a „Revizor” és a „Holt lelkek” szerzőjének alkotása?

Ami az én személyemet illeti, ismétlem: téved, ha cikkemet a bosszankodás kifejezésének tartja afelett, amit rólam, mint kritikusainak egyikéről írt. Ha csak azért haragudnék, akkor csak erről írtam volna haraggal, a többiről pedig nyugodtan és szenvedély nélkül. De tény az, hogy az Ön véleménye tisztelőiről duplán nem helyes. Megértem én azt, hogy néha meg kell fricskázni a bárgyút, aki dicséretével, újjongásával csak nevetségessé teszi az embert, de még ez sem könnyű, mert valahogy emberileg kényelmetlen, hogy akár a hazug szeretetért is ellenségeskedéssel fizessenek. De Ön olyan emberekről írt, akik, ha nem is kiváló elmék, de mégsem egészen bárgyúk. Ezek az emberek az Ön műveinek megcsodálása közben talán többet lelkesedtek, mint amennyi helyeset mondtak:

de ez a lelkesedés olyan tiszta és nemes forrásból fakadt, hogy mégsem lett volna szabad kiszolgáltatni őket a közös ellenségnek, sőt egyenesen azzal vádolni meg őket, hogy az Ön műveinek fonák értelmet akarnak tulajdonítani. Ön ezt persze műve főgondolatának fokozására és vigyázatlanságból tette, de Vjazemszkij, aki herceg az arisztokráciában, de béreslegény az irodalomban, továbbfejlesztette az Ön gondolatát s az Ön tisztelői ellen (és elsősorban ellenem) mindjárt személyes följelentést írt. Ezt nyilván hálából tette Ön iránt, aki őt, a rossz rímfaragót, nagy költőnek nevezte, ha jól emlékszem, „hervadt és földönkúszó verseiért”. Mindez nem helyes. És hogy Ön csak az alkalmat várta arra, hogy megadhassa a magáét tisztelőinek is (gőgös alázattal kiszolgáltatván őket ellenségeinek), ezt én nem tudtam, nem tudhattam és bevallom, nem is akartam tudni. Előttem csak az Ön könyve feküdt s nem a szándéka: elolvastam és újra meg újra elolvastam, de mégsem találtam benne semmit, azon kívül, ami benne *van* s az, ami benne van, mélyen felháborította és megszégyenítette lelkemet.

Ha szabadjára engedném érzéseimet, ez a levél vastag füzetté dagadna. Sohasem írtam volna Önnek erről a témáról, bár gyötört a vágy, hogy megtegyem s bár Ön nyomtatásban mindenkit feljogosított arra, hogy ceremónia nélkül írjon Önnek, csak az igazságot tartva szem előtt. Oroszországban nem írhattam volna, mert az ottani Spekin-ek^o felbontják a leveleket s nemcsak magánkedvtelésből, hanem hivatalos kötelességből is, hogy följelentéseket gyárthassanak. Ezen a nyáron kitört tüdőbajom külföldre hozott ki s Nyekraszov ide, Salzbrunnba küldte az Ön levelét, ahonnan Annyenkovval még ma Párizsba utazom (Majna-Frankfurton át). Váratlanul hozzám érkezett levele

adta meg a lehetőségét annak, hogy mindent megmondjak Önnek, ami könyve miatt Ön ellen a szívemen feküdt. Én nem tudok csak félig kimondani valamit és nem tudok ravaszkodni; nem természetem. Bizonyítsa be Ön vagy az idő, hogy tévedek az Önről szóló véleményemben. Én leszek az első, aki ennek örülni fog, de nem fogom megbánni, hogy kimondtam. Itt nem az Ön vagy az én személyemről van szó, hanem egy olyan témáról, amely nemcsak énnálam, hanem még Önnél is nagyobb: itt az igazságról, az orosz népről, Oroszországról van szó.

S utolsó, záró szónak ezt mondom: ha Ön szerencsétlenül, gőgös alázattal megtagadta igazán nagy alkotásait, akkor most őszinte alázattal tagadja meg legutóbbi könyvét és azt a súlyos bűnt, amit kiadásával elkövetett, tegye jóvá új alkotásokkal, melyek a régebbiek emlékét tudják felidézni.

ELSŐ CIKK

Idő és progresszió. — A tárcairók: a haladás ellenségei. — Idegen szavak használata az orosz nyelvben. — Az orosz irodalom évenkénti áttekintése a huszas évek almanachjaiban — Grecs áttekintése az 1814 évi orosz irodalomról — A mi korunk áttekintése. — A naturalista iskola. — Eredete. — Gogoly. — Támadások a naturalista iskola ellen. — A támadások szemügyrevétele.

Amikor sokáig nem fordul elő semmiféle nevezetesebb esemény, mely valamiben élesen megváltoztatná és egészen más irányba terelné a dolgok szokott folyását, úgy tetszik, hogy az egyik év olyan mint a másik. Megünnepeljük az újévet, mint konvencionális naptári ünnepet, és az embereknek úgy tűnik, hogy mindaz a változás, mindaz az új, melyet az elmúlt év hozott, annyiból áll, hogy mindegyikük megint öregebb lett egy évvel.

S kórusba' zeng a néne mind:

Hogy elrepülnek évetnk!

De közben, ha visszapillant az ember és emlékezetében végigszalad egynéhány ilyen éven, meglátja.

hogy azóta valahogy minden másképpen van, mint régebben volt. Természetesen mindenkinek megvan a maga naptára, megvannak lusztrumai, olimpiádjai, évtizedei, évei, korai és korszakai, melyeket saját életének eseményei határoznak és szabnak meg. És ezért mondják aztán: „hogy megváltozott minden az utóbbi húsz év alatt!” Másnál tíz év alatt ment végbe ez a változás, ismét másnál öt év alatt. Hogy mi is ez a változás, nem mindenki tudná meghatározni, de mindenki érzi, hogy ettől és ettől az időtől kezdve bizonyosan történt ilyen meg ilyen változás, s hogy mintha ő se volna ugyanaz az ember és a többiek se, sőt még a világ legközönségesebb dolgainak rendje és folyása is megváltozott volna. És lám: egyesek panaszkodnak, hogy minden rosszabbra fordult; mások meg örömmámorban úsznak, hogy jobb lett minden. A jót és rosszat itt természetesen, javarészt az egyes ember egyéni helyzete szabja meg; mindenki a saját személyét állítja az események központjába és mindezt, ami a világban történt, erre vonatkoztat. Neki most rosszabb s erre azt gondolja, hogy minden és mindenkinek rosszabbul megy — és viszont. Így érti a dolgokat a többség, a tömeg; ezzel szemben a mélyebbre látó és gondolkodó emberek a mindennapi élet szokott folyásának megváltozásában nemcsak saját helyzetük javulását vagy süllyedését látják, hanem a társadalom fogalmainak és erkölceinek megváltozását, következésképpen a társadalmi élet fejlődését. Számukra a fejlődés — az előrevezető út, tehát javulás, eredmény, *progressió*.

A tárcaírók, akik mostanában úgy elburjándoztak nálunk és akik kötelességüknél fogva hétről-hétre arról elmélkednek az ujságokban, hogy Pétervárott állandóan rossz az időjárás és ezért mély gondolkodóknak s nagy igazságok hirdetőinek tekintik magu-

kat — a mi tárcaíróink egyáltalán nem rajonganak a „progresszió” szóért és azzal a szellemességgel üldözik, melynek vitathatatlan és ragyogó dicsőségét csupán kabaréíróinkkal kell megosztaniok. De hát miért vonta magára a „progresszió” szó ezen szellemes uraságok különleges hajszáját? Sok különféle oka van ennek. Egyiknek azért nem kedves ez a szó, mert nem hallott róla akkoriban, mikor fiatal volt és amikor még valahogyan meg is érthette volna. A másiknak azért nem tetszik, mert nem ő honosította meg, hanem mások — olyan emberek, akik sem tárcát, sem kabarét nem írnak, ezzel szemben mégis olyan nagy befolyásuk van az irodalomra, hogy új szavakat hozhatnak használatba. A harmadiknak azért ellenszenves ez a szó, mert tudomása, megkérdése és tanácsa nélkül lett használatos, holott ő meg van győződve arról, hogy részvétele nélkül az irodalomban semmi fontosabb nem történhetik. Ezek között az urak között igen sokan szeretnének valami újat kitalálni, csak hogy ez nekik sohasem sikerül. Kitalálnak egyet-mást, de sosem jön találmányuk kapóra: újításukat *kéjgáznak* veszik s csak mosolyognak rajtuk. De alighogy valami új gondolatot mond ki valaki, vagy új szót használ, mindnyájan úgy vélik, hogy ime ezt az új gondolatot vagy új szót bizonyára ők találták volna ki, ha mások meg nem előzik őket, elűtvén ilymódon őket attól a lehetőségtől, hogy újításukkal kitűnjenek. Vannak ezek közt az urak közt olyanok, akik még nincsenek túl azon a koron, amikor az ember még tud tanulni s éveikhez képest igazán megérthetnék a „progresszió” szót; eszerint hát egyéb, „rajtuk kívülálló körülmények” teszik őket képtelenné erre. Minden tiszteletünk a tárcaíró és kabaréíró uraké és tiszteljük közismert sziporkázó szellemességüket, mégsem ereszkedünk velük vitába, félvén, hogy

a harc túlságosan egyenlőtlen lesz, természetesen — számunkra... Van még egy különleges fajtája a „progresszió” ellenségeinek — olyan emberek ezek, akik annál hevesebb gyűlöletet éreznek ez iránt a szó iránt, mennél jobban felfogják az értelmét és jelentőségét. Itt már tulajdonképpen nem a szónak szól a gyűlölet, hanem az általa kifejezett eszmének s a jelentése miatti haragjukat töltik ki az ártatlan szón. Az ilyen emberek mindig azt akarnák bizonygatni maguk és mások előtt, hogy a tespedés jobb a mozgásnál, a régi mindig jobb az újnál, hogy az előbbi nemzedékek élete az igazi, valódi élet, telve boldogsággal és erényességgel. Hangoztatják, ugyan — bár szívbéli fájdalommal — hogy a világ mindig változik és sohasem áll sokáig valami erkölcsi fagypontra, viszont éppen ebben látják az okát minden rossznak a világon. Ahelyett hogy vitatkoznánk ezekkel az urakkal, ahelyett hogy bármilyen bizonyítékot vagy érvet hoznánk fel ellenük, csak annyit mondunk, hogy — copfos mandarinok. Ez a megjelölés találóbban oldja meg a kérdést, mint akármilyen vizsgálódás és ítélet.²

A „progresszió” szó természetesen különösen ellenséges érzést váltott ki az orosz nyelv puristáiban, akiket felbőszít minden idegen szó, és ezeket eretnekségnek és szakadárságnak tekintik az orosz nyelv ortodoxiájában. Az ilyen purizmusnak megvan a jogos, reális alapja, de mégis csak egyoldalúság, végletekig vitt szélsőség. Néhány öreg írónk nem szereti a mai orosz irodalmat (mivel az messze túlhaladt rajtuk s ők messze elmaradtak tőle, így tehát végkép lehetetlen bármiféle jelentős szerepet játszaniok benne), ezért hát purizmussal leplezik magukat, állandóan azt erősítgetve, hogy gyönyörű orosz nyelvünket a mi korunkban mindenféleképpen eltorzítják, elnyomorítják,

kivált azzal, hogy idegen szavakat kevernek bele. De ki ne tudná, hogy a puristák ugyanezt mondták Karamzin koráról is? Tehát *a mi korunk* itt teljesen alaptalanul szenved; ha vétkes is abban, amivel vádolják, semmivel sem vétkeesebb, mint akármelyik előző korszak. Még ha hiba is az idegen szavak használata az orosz nyelvben, szükséges rossz ez, a gyökere mélyen fekszik Nagy Péter reformmunkájában, melynek során számunkra addig ismeretlen fogalmak tömegével ismerkedtünk meg s nem volt saját szavunk ezeknek a kifejezésére. Ezért az idegen fogalmak kifejezésére is kész idegen szavakat kellett használnunk. E szavak némelyike meg is maradt, mint lefordíthatatlan és pótolhatatlan s ezért polgárjogot nyert az orosz szókincsben. Mindenki megszokta, mindenki érti ezeket; miért hát a hajsza ellenük? Persze, az egyszerű ember nem érti meg például az *egocentrikus* szót, de nem azért, mert az külföldi, hanem azért, mert az ő eszejárásának idegen az általa kifejezett fogalom s így maga a szó is. Az *énközpontú* semmivel sem lesz számára világosabb, mint az *egocentrikus*. Sok tiszta orosz szót sem ért meg, mivel azoknak a jelentése kívül esik a mindennapi, megszokott fogalmak szűk körén, például: *történés, jelenkor, keletkezés* és hasonlók — viszont jól megért olyan idegen szavakat, amelyek az ő életéhez tartozó, illetve attól nem idegen fogalmakat fejeznek ki, például: *passzus, biléta, banknóta* stb. Ami pedig a művelt embereket illeti, számukra az *egocentrikus* érthetőbb, mint az — ám legyen — *énközpontú*. Viszont: ha egyes idegen szavak meg is maradnak s meg is honosodnak az orosz nyelvben, másokat azért idővel orosz szavak — jórészt újonnan alkotottak — váltanak fel sikeresen. Így azt

mondják, Tregyjakovszkij vezette be a „predmet” (tárgy) szót, Karamzin pedig a „promüslennoszty-ot (ipar.) Tömegével vannak ilyen orosz szavak, melyek sikeresen helyettesítik az idegen szavakat. És mi szeretünk legjobban kijelenteni, hogy a józan ész és jóízlés elleni vétek idegen szót használni, ha van vele egyenértékű orosz szó. Nincs ostobább és otrombább dolog, mint például az „ultra” szót használni „túlzó” helyett. Az orosz irodalom mindegyik korszakának jellegzetes tünete az idegen szavak beáramlása; ezt természetesen a mi korunk sem kerülheti el. S ez a folyamat nem is ér egyhamar véget; az új, idegen talajon kialakult eszmékkel való megismerkedés mindig új szavakat is hoz magával. De a jövőben ez egyre veszíteni fog jelentőségéből — hiszen eddig egycsapásra ismerkedtünk meg egész fogalomkörökkel, melyek addig idegenek voltak számunkra. Amilyen mértékben sikerül megközelítenünk Európát, úgy merül ki fokozatosan a számunkra még idegen fogalomkészlet s már csak az lesz új nekünk, ami Európának is új. Akkor már, természetesen, az ilyen kölcsönzések is símábban, csendesebben mennek, hiszen már nem kergetjük Európát, hanem vele egyvonalban megyünk — nem szólva arról, hogy idővel az orosz nyelv is mindjobban kialakul és kifejlődik, hajlékonyabb és szabatosabb lesz.

Kétségtelenül ellenkezik a józan ésszel és jóízléssel, hogy szükség és kellő alap nélkül idegen szavakkal tarkítsuk az orosz nyelvet. De ez a kedvtelés nem az orosz nyelvnek és irodalomnak árt, hanem csak azoknak, akiken ez úrrá lesz. Viszont az ellenkező véglet, a szertelen purizmus, ugyanide vezet, mivel a szélsőségek találkoznak. A nyelv sorsa nem függhet egyének önkényétől. A nyelvnek megvan a maga megbízható, hű őre, és ez: saját lelke, gé-

niusza. Ezért van az, hogy csak kevés marad meg a behozott idegen szavak tömegéből, a többi pedig magától eltűnik. Ugyanez a törvényszerűség érvényes az új orosz szavak alkotására is; némelyek közülük megmaradnak, mások kihullanak. A szerencsétlenül kiagyalt orosz szó nem hogy nem jobb, de határozottan alkatlanabb idegen fogalmak kifejezésére, mint az idegen szó. Mondják, a „progresszió” szó helyett nem is kell újat keresni, mivel kellőképpen kifejezi már a *siker*, az *előrehaladó mozgás* stb. Ezzel nem érthetünk egyet. A progresszió csak arra vonatkozik, ami belülről, önmagától fejlődik. Az is lehet progresszió, amiben egyáltalán nincs siker, gyarapodás, előre tett lépés; sőt maga a sikertelenség, hanyatlás, visszafelé mozgás is lehet néha progresszió. És épp ez áll a történelmi fejlődésre. Akadnak szerencsétlen periódusok a népek s az emberiség életében, mikor egész nemzedékek mintegy áldozatul esnek az utánuk következőkért. Elmúlik a nyomasztó időszak — s a bajokból kibontakozik a jó. A „progresszió” szó a tudományos szakkifejezések határozottságával és pontosságával rendelkezik, az utóbbi időben közkeletű szó lett, mindenki használja — azok is, akik tiltanak a használatát. Ezért, amíg nincs orosz szó, amely teljes mértékben helyettesíteni tudja, használni fogjuk a „progresszió” szót.

Minden szerves fejlődés progresszióval megy végbe; szervesen csak az fejlődhetik, aminek saját történelme van; erről pedig csak ott lehet szó, ahol minden jelenség kikerülhetetlen következménye az előzőnek, abban leli magyarázatát. Még ha el is képzelhetnénk olyan irodalmat, melyben időnként kiváló művek jelennek meg s ezek megjelenésüket csak külső hatásnak, utánzásnak köszönhetik, anélkül, hogy belső összefüggés, kapcsolat volna közöttük —

az ilyen irodalomnak nem lehet történelme. A történelme — pusztá könyvkatalógus. Az ilyen irodalomra nem alkalmazható a progresszió szó; ha meg is jelenik benne egy valamilyen szempontból jelentékenyebb mű, az se jelent progressziót, mert nincs gyökere a multban s nem ad gyümölcsöt a jövőben. Az idő, az évek itt semmit sem számítanak; csak mennek a maguk útján s közben semmi sem változik. Másképpen van ez azoknál az irodalmaknál, amelyeknek történetük van, amelyek fejlődnek; itt minden év hoz magával valamit — s ez a progresszió. Ezt a progressziót viszont nem minden évben lehet felismerni és meghatározni; gyakran csak később nyilvánul meg. De mindenesetre nagyon hasznos bizonyos időpontokon, például minden év végén, áttekinteni az irodalom egész útját, gvarapodását, gazdag vagy szegény voltát. Az ilyen áttekintés nem haszontalan a jelenben és fontos segítség lehet a jövő irodalomtörténete számára

1823 óta szokás nálunk évenként beszámolni az elmúlt év irodalmi tevékenységéről. Marlinszkii adta a példát, akkoriban nevezetes almanachjában.³ Utána tíz évig szinte megszakítás nélkül jelentek meg almanachjainkban az évi irodalmi áttekintések. Folvóiratokban ritkábban láttak napvilágot — de az utóbbi időben egy bizonyos folvóiratban is már hét éve rendszeresen jelennek meg.⁴ A mult évi *Szovremennye* kritikai rovata az 1846. év orosz irodalmának áttekintésével indult meg s minden évben az első számban hoz ilyen szemlét az elmúlt év irodalmi életéről.

Az efféle szemlék idővel valódi irodalmi évkönyvekké lettek, melyek erősen támogatják az irodalomtörténész munkáját. Az almanachokban megjelent szemlék, melyekről az imént beszéltünk, ma már csu-

pán régiségük miatt érdekesek számunkra, noha mindössze huszonnégy éve indultak meg. Ilyen gyorsan megy előre a mi irodalmunk! De milyen távolság, a multnak milyen mélysége nyílik meg előttünk „Az 1814. év orosz irodalmának áttekintésében”. Ezt a tanulmányt Grecs írta és az 1815-ös *Szün Otyecsesztva*-ban jelent meg. Néhány gyér oldalacsckán sorakozik fel az 1814-es esztendő minden tudományos és irodalmi gyarapodása és kincse. Ezt az évet valóban nevezetessé teszi néhány ekkor megjelent jeles, komoly mű; ilyen például „Az orosz állami oklevelek és szerződések gyűjteménye”, mely N. P. Rurnjancev grófnak köszönheti megjelenését, „Az orvostudomány története Oroszországban” Rihtertől, s Plutarchos „Párhuzamos életrajzok” Djesztunisz-féle fordítása. De micsoda szörnyű szegénység a tulajdonképpeni szépirodalom terén. Delille a „Kertek” Palicün fordításában; Sihmatov herceg leíró költeménye „A falusi lakos”; Djerzsavin verse a „Krisztus”; a „Töprengés éjszakája” Sihmatov hercegtől, az elmélkedés a sorsról”, Dolgorukij hercegtől. Mindezek didaktikus hangnemben, mely akkor különösen divatos volt, de ma már nem számít költőinek s teljesen feledésbe merült. Grecs megemlékezik még szemléjében Alexandr Izmajlov allegóriáinak és meséinek, meg valami Agafi úr állatmeséinek a megjelenéséről — s befejezésül jegyzi meg, hogy Krülov állatmeséi megjelentek folyóiratokban. Ez minden! Megjegyzi a szerző, hogy a XIX. sz. első öt esztendejében több mű jelent meg, mint azelőtt tíz év alatt; de viszont 1806—1814 között, az akkori politikai helyzet következtében, Oroszországban csaknem teljesen megbénult az irodalmi élet. 1812 második és 1813 első felében nemhogy nem jelent meg, de nem is íródott egyetlen olyan oldal sem, mely ne az akkori

eseményekről szólna. „Végül az 1814-es esztendőben — mondja a szemle írója — amely meghozta az előző évek minden erőfeszítésének és fáradozásának jutalmát, az orosz irodalom, mely addig nagy uralkodója dicsőítésének és magasztalásának szentelte költőiségét és ékesszólását, újra visszatért békés, sima, végleg megszabott útjára. Ez év folyamán sok olyan eredeti mű és fordítás jelent meg, mely felejtethetlen marad irodalmunk évkönyvei számára.” Ez részben igaz is, de nem a költői művekre vonatkoztatva. Jellemző, hogy a szerző, elismerve szemléje némelyik rovatának szegényes voltát, az orosz irodalom sikereként örvendezik azon, hogy 1814-ben Pétervárott és Moszkvában csak egy-egy regény jelent meg (mindkettő fordítás németből) és két történelmi elbeszélés! Nem gondolta akkor, hogy csakhamar a regény és elbeszélés lesz a vezető költői műfaj s hogy egyszer majd ő is megírja az „Utazás Németországban”-t s „A fekete asszony”-t. Hanem itt van irodalmunknak, jobbanmondva közönségünknek, egy még jellemzőbb vonása — olyan jellemvonás, amelyet sajnos, még ma se vetkőztek le: Krusenstern híres világkörüli utazásának, mely 1809—1813 közt jelent meg oroszul és németül, valamint Liszjanszkij világkörüli utazásának, melyet 1812-ben orosz és angol nyelven adtak ki, Oroszországban — szerzőnk szerint — alig két-kétszáz példánya kelt el, míg Németországban három kiadás jelent meg Krusenstern útleírásából, Londonban pedig két hét alatt elfogyott a Liszjanszkij-könyv példányainak a fele.

Azért jelentek meg ezek az évenkénti szemlék almanachjainkban, mert már kezdett mutatkozni a kritikai szellem. Amikor a kritikus hozzáfogott, hogy megírja egy bizonyos év irodalmának szemláját, néha az egész orosz irodalomtörténet felvázolásával

kezdte. Nagyon könnyű és nagyon nehéz volt akkor ezeknek a szemléknek az írása. Könnyű azért, mert az egész csak a szerző egyéni ízlését kifejező ítélgetésekre szorítkozott; nehéz, jobbanmondva unalmas azért, mert aprólékos, pépecselő munka volt; szabályszerűen fel kellett sorolni mindent, ami csak megjelent az illető évben, külön kiadásban vagy folyóiratokban és almanachokban, eredetiben és fordításban. De miféle szépirodalmi termékek láttak akkor nyomdafestéket a folyóiratokban és almanachokban? — jórészt apró töredékek kis költeményekből, regényekből, elbeszélésekből, drámákból stb. A teljes mű a legtöbb esetben nem is létezett; a töredék úgy jött létre, hogy közben az egész mű megírásához még a jószándék sem volt meg. Minden ilyen apróság említést és véleménymondást igényelt, hiszen akkor, az úgynevezett romanticizmus keletkezésekor minden újságszámba ment, minden érdekes volt önmagában is, minden fontos eseménynek számított — a nemlétező költemény húsz verssornyi töredéke éppúgy, mint az elégia, vagy valamelyik Lamartine-vers századik kópiája, vagy egy Walter Scott-regény fordítása.

Ebből a szempontból manapság sokkal jobb ilyen beszámolót írni. Most már nem számít irodalomnak minden, ami csak a nyomdából kikerült. Azóta sokmindent megpróbáltunk, tapasztaltunk, megszoktunk. Persze, olyan regény fordítása, mint a „Dombey és fia”, ma is jelentős eseménye irodalmunknak, s rosszul tenné a szemleíró, ha figyelmen kívül hagyná; de azért Sue, Dumas és más francia írók regényeinek fordításai, melyek most tucatjával jelennek meg, már nem mindig tekinthetők irodalmi jelenségnek. Ezek csak úgy odavetve íródnak, a kelendőség az egyetlen céljuk. Az a gyönyörűség, amit ezek a művek az ilyen irodalom kedvelőinek jellegzetes táborában kel-

tenek, persze szintén valamiféle igényből fakad, de nem az esztétikaiból, hanem abból, amit némelyek szivarozással, mások pedig mogyoróropogtatással elégitenek ki... A mai közönség már más, mint a régi. A kritikus önkénye már nem teheti tönkre a jó könyvet s nem is adhat szabad utat a rossznak. A francia regények megtöltik folyóiratainkat s önállóan is megjelennek; mindkét esetben igen sok olvasót találnak. De ebből egyáltalán nem kell éles következtetéseket levonni a közönség ízlését illetően. Sokan úgy nyúlnak Dumas regényéhez, mint a meséhez, előre tudva, hogy olyan s úgy olvassák, hogy az olvasás idejére elszórakozzanak soha meg nem történt kalandokkal, azután pedig elfelejtsék az egészet örökre. Nincs itt semmi hiba, hogy is volna. Egyik ember hintázni szeret, a másik lovagolni, a harmadik úszni, a negyedik dohányozni — sokan pedig mindezek helyett ügyesen elmesélt sületlenségek olvasásában lelik gyönyörűségüket. Emiatt a regény- és elbeszélés-fordítások már nem veszik el a levegőt az eredeti művektől, sőt a közízlés az utóbbiakat részesíti előnyben; a szerkesztőket csak a kényszerűség viszi rá, hogy folyóiratukba főleg idegenből fordított regényeket és elbeszéléseket helyezzenek el. Nagy hiány van ugyanis ilyesfajta eredeti írásokban. S a közönség ízlésének ez az iránya évről-évre észrevehetőbb és határozottabb lesz. Ami pedig az eredeti műveket illeti, teljesen eltűnt a nevek varázsa: a hangzatos név, természetesen most is mindenkit csábít arra, hogy az új mű olvasásához fogjon — viszont már senki sem esik tőle elragadtatásba, ha csak a szerző neve benne a jó. A középszerű és gyenge művek észrevétlenül tűnnek el a színről, természetes halállal múlnak ki, nem a kritika csapásai alatt. Az irodalomnak ehhez a helyzetéhez — amely nagyon

különbözik a húsz év előttitől — kell a kritikának tartania magát. Az irodalmi tevékenység évenkénti haladásáról számot adva kár volna most a művek mennyiségére figyelni, vagy minden egyes jelenség kiértékelésével tölteni az időt, attól félve, hogy a kritika útmutatása nélkül nem tudja majd a közönség, mit tartson jónak, mit rossznak. Sőt még arra sincs szükség, hogy minden egyes számottevő műnél elidőzzünk és valamennyi szépségének és gyengéjének részletes elemzésébe bocsátkozzunk. Ilyen figyelemre ma csak a — pozitív vagy negatív értelemben — különösen jelentékeny munkák tarthatnak joggal számot. A főfeladat itten: megmutatni az illető kor irodalmának általános jellegét és főirányát, megkeresni jelenségeiben az éltető és mozgó gondolatot. Csak így lehet, ha meghatározni nem is, de legalább körvonalazni, hogy mennyiben mozdította elő az elmúlt év az irodalmat, milyen progressziót hozott számára.

Az 1847-es év alapjában véve semmi újjal nem tűnt ki az irodalomban. Új formában jelent meg néhány időszak kiadvány a régiek közül, sőt egy új lap is indult; a szépirodalom területén az elmúlt év, az előzőkhöz képest, különösen gazdag volt jeles művekben; feltűnt néhány új név, új tehetség, új író az irodalom különböző ágaiban. De egyetlenegy olyan különösen jelentékeny mű se jelent meg, amely megjelenésével korszakot alkot az irodalom történetében, új irányt ad neki. Ezért mondtuk, hogy az elmúlt év irodalma alapjában véve semmi újjal sem tűnt ki. Az eddigi úton ment tovább, melyet nem nevezhetünk újnak, mert már előbb megmutatkozott, de réginek sem, mert egyáltalán nem régen nyílt meg az irodalom számára — körülbelül épp abban az időben,

amikor először mondták ki a „naturalista iskola” nevet.⁵ Azóta az orosz irodalom progressziója abban állott, hogy minden évben határozottabb lépéseket tett ebben az irányban. Az elmúlt 1847-es esztendő az előbbiekhöz viszonyítva, különösen fontos volt ebből a szempontból, már csak az ehhez az irányzathoz hű művek számánál és értékénél fogva is; de maga ez az irányzat is határozottabbá, tudatosabbá és erősebbé vált és egyre nagyobb hitele volt a közönségnél.

A naturalista iskola ma az orosz irodalom központjában áll. Egyfelől minden túlzás és részrehajlás nélkül kimondhatjuk, hogy a közönség, az olvasók többsége, az ő pártján van; ez tény, nem feltevés. A folyóiratokban összpontosul most minden irodalmi tevékenység — és milyen folyóiratok a legismertebbek, melyeknek legszélesebb az olvasótáboruk s legnagyobb a befolyásuk a közönség véleményére, ha nem azoknak, amelyekben a naturalista iskola alkotásai jelennek meg. Milyen regényeket és elbeszéléseket olvas különös érdeklődéssel a publikum, ha nem a naturalista irányhoz tartozókat — jobbanmondva olvas-e olyan regényt és elbeszélést, amely nem a naturalista irányhoz tartozik? Milyen kritika hat erősebben a közönség véleményére, jobbanmondva milyen kritika felel meg jobban a közönség véleményének és ízlésének, ha nem az, amelyik a retorikus iskolával szemben a naturalizmus pártján áll? — Másfelől pedig: mi másról beszélnek, vitatkoznak szüntelen, mi egyebet támadnak állandó elkeseredéssel, ha nem a naturalista iskolát? Olyan pártok, amelyeknek semmi közük sincs egymáshoz, a legnagyobb összhangban és egyetértésben járnak el a naturalista iskola elleni támadásoknál; felrónak neki olyan vélemé-

nyeket, amelyek idegenek tőle, olyan törekvéseket, amelyek sohasem voltak meg benne, hamisan értelmezik minden egyes szavát és tettét; majd indulatosan ócsárolják, néha már haragjuk okáról is elfeledkezve, majd meg szinte könnyezve szánakoznak rajta. Mi közük van Gogoly esküdt ellenségeinek, a legyőzött retorikus irány képviselőinek az úgynevezett szlavjanofilekhez? — Semmi! — és mégis az utóbbiak, elismerve Gogolyt a naturalista iskola alapítójának, az előbbiekkal összhangban, ugyanabban a hangnemben, ugyanazokkal a szavakkal, ugyanazokkal az érvekkel rontanak a naturalista iskolára s kizárólag logikai következetlenségükkel tartják szükségesnek megkülönböztetni magukat újdonsült szövetségeseiktől; érdemül tulajdonítják ugyanis Gogolynak ugyanazt, amiért követőit üldözik és azt állítják, hogy őt valami „belső tisztulási kényszer” ösztönözte írásra. Hozzá kell tennünk, hogy a naturalizmussal szembenálló iskolák nem képesek felmutatni egyetlen valamennyire is jelentős művet sem, amely tényekkel bizonyítaná, hogy a naturalisták célkitűzéseivel ellentétes szabályok alapján is lehet jót írni. Minden ilyen kísérletük csak a naturalizmus diadalát és a retorika hanyatlását segítette elő. Ezt látva, a naturalista iskola némelyik ellensége megpróbálta szembeállítani vele a hozzája tartozó írókat. Így az egyik lap azt hitte, hogy Butkovijjal megdöntheti Gogoly tekintélyét.⁶

Mindez cseppet sem új jelenség irodalmunkban; nem egyszer előfordult már s mindig is így lesz! Először Karamzin bontotta meg az alighogy létrejött orosz irodalom egységét. Addig teljes volt az egyetértés minden irodalmi kérdésben s ha akadtak is nézeteltérések és viták, nem vélemény és meggyőződés

szította ezeket, csak Tregyjakovszkij és Szumarokov kicsinyes, okvetetlenkedő önérzete. Viszont ez az egyetértés csak az élettelenségét mutatta az akkori úgynevezett irodalomnak. Csak Karamzin keltette életre, utat mutatva neki a könyvekből az életbe, az iskolából a társadalomba. Ekkor, természetesen, megjelentek a pártok, megindult a tollharc és felhangzott a siránkozás, hogy Karamzin és iskolája tönkreteszi az orosz nyelvet és megrontja az oroszok jó erkölcsét. Ellenfeleinek személyében újra feltámadt az a csökönyös orosz maradiság, mely olyan görcsös és főleg meddő erőfeszítéssel tiltakozott Nagy Péter reformjai ellen. A többség azonban az igazság, azaz a tehetség és a korszerű erkölcsi követelmények pártján volt s az ellenfél sirámaait túlharsogta Karamzin bámulóinak dicshimnuszra. Minden Karamzin köré csoportosult, mindennek ő adta meg jelentését és jelentőségét, mindennek — még az ellentábornak is. Hős volt ő, Achillese az akkori irodalomnak. De mindez a riadalom semmiség ahhoz a viharhoz képest, amelyet Puskin megjelenése keltett irodalmi körökben! Erre mindenki jól emlékszik, úgyhogy nem szükséges kitérnünk rá. Elég annyit említenünk, hogy Puskin ellenségei az ő műveiben az orosz nyelv, az orosz költészet olyan eltorzítását látták, mely kétségtelenül ártalmas nemcsak a közönség esztétikai érzékére, hanem — ki hinné — a közerkölcsökre is!... Nem kívánjuk felbolygatni a régi viszályokat, tartózkodunk hát minden utalástól — de ha éppen kívánná valaki, mindig készségesen szolgálunk nyomtatott bizonyítékokkal. Egy, a „Nouline gróf”-ról írott kritika a cinizmusig menő illetlenség vádját emeli Puskin ellen.⁷ Ha ma átolvassuk ezt a kritikát, önkénytelenül is elfelejtjük, mikor és miről is írták; a mostani naturalista iskola va-

lamegyik alkotása ellen frissen írott cikknek hinnénk; ugyanaz a nyelv, ugyanazok az érvek, ugyanaz a tárgyalási mód, mint ami ma használatos a naturalisták elleni támadásokban.

Mi az oka, hogy irodalmunk minden korszakában pontosan ugyanazt mondták, szinte ugyanazokkal a szavakkal, azok, akik ellenségei minden haladásnak?

Ott rejlik ennek az oka, ahol a naturalista iskola eredetét is keresnünk kell: irodalmunk történetében. Ez naturalizmusmal kezdődött; első világi írónk a szatíraíró Kantyemir volt. Ő eredeti tudott maradni, a latin szatirikusok és Boileau utánzása ellenére is, mivel hű volt a természethez és arról írt. Sajnos, az általa választott műfaj egyhangúsága, nyelvének durvasága és csiszolatlansága s a költészetünktől idegen syllabikus mérték nem engedték, hogy Kantyemir példakép és törvényalkotó legyen az orosz költészetben. Ez a szerep Lomonoszovnak jutott. De Kantyemir mégsem mindennapi tehetség, s nem is lehet kihagyni az irodalomtörténetből őt, korának első költőjét. Joggal mondhatjuk tehát, a tények elferdítése és minden erőszakoltság nélkül, hogy az orosz irodalom már a kezdet kezdetén, ha szabad így mondani, két egymással párhuzamos mederben folyt; ezek később egyre gyakrabban folytak egybe, hogy aztán ismét szétváljanak — míg végül a mi korunkban egy egésszé egyesültek. Kantyemir személyében felfedezte az orosz költészet a kendőzetlen valóság, az élet felé vivő utat s erejét a természethez való hűségre alapozta. Lomonoszov személyében pedig felfedezte az ideál felé törekvést s úgy tekintette magát, mint a magasabb, pompásabb élet orákulumát, mint minden magasztos, nagyszerű dolog hírnökét. Mindkét irány jogos volt, de egyik se az életből eredt, hanem az elméletből, könyvekből, is-

kolából. De Kantyemir költői modora az előbbi irányzatnak biztosítja a realitás és igazság kiváltságát. Djerzsavin, mint erősebb tehetség, gyakran egyesíti magában a két irányzatot és ódái „Feliciához”, „A kényúrhoz”, „A boldogsághoz” alighanem a legjobb művei, de legalábbis kétségtelenül eredetibbek és oroszabbak, mint ünnepi ódái. Hemnyicer állatmeséiben és Fonvizin komédiáiban az az irány nyilvánult meg, amelyet annakidején Kantyemir képviselt. A szatíra náluk már ritkán csapott át túlzásba és kaifiktúrába; olyan mértékben lett természetesebb, amennyire költőibb. Krülov állatmeséiben teljesen művészi formában jelent meg a szatíra; az ő költészetének jellegzetes megkülönböztető jegye lett a naturalizmus. Ő volt költészetünk első nagy naturalistája. Épp ezért ő volt az első, akit szemrehányás ért az „alantas természet” ábrázolása, főleg a „Disznó” című meséje miatt. Figyeljük csak meg, milyen természetesek az ő állat-alakjai; igazi emberek ezek, élesen megrajzolt jellemvonásokkal, mégpedig nem is akármilyen emberek, hanem oroszok. Hát még azok a meséi, amelyekben orosz parasztok szerepelnek! Nem tetőfoka ez a naturalizmusnak? S ma már mégse róják meg Krülovot se a disznóért, amely „az ormányát nem sajnálja, az udvart mind feltúrkalja”, se azért, hogy parasztokat mutat be a meséiben s ráadásul a legparasztibb módon beszélteti őket. Azt mondják: mese ez, ilyen ennek a műfaji jellege. Dehát a szépnek a törvényszerűségei nem egyformán vonatkoznak minden fajtajára? Dmitrijev is írt meséket s hébe-hóba epizódikusan, parasztokat is szerepeltetett bennük; de az ő meséinek — amelyeknek megvannak a maguk tagadhatatlan érdemei — egyáltalán nem jellegzetes sajátjuk a naturalizmus, parasztjai pedig valami szintelen,

egyik társadalmi osztályra se jellemző nyelven beszélnek. Ennek a különbségnek az az oka, hogy Dmitrijev költészete — meséiben éppúgy mint ódáiban — Lomonoszovot követi, nem Kantyemirt s az ideálhoz tartja magát, nem a valósághoz. Lomonoszov elmélete a klasszikusokra támaszkodott, ahogy akkoriban ezeket Európában értelmezték. Karamzin és Dmitrijev, főleg az utóbbi, a XVIII. századi Franciaország szemével nézte a művészetet. Tudjuk viszont, hogy ezidőtájt azt tartották a művészetről a franciák, hogy az nem a nép, hanem a „társadalom” — azaz: a magasabb, az udvari körök — életének tükre, első és legfontosabb előfeltétele pedig: az *illem*. Görög és római hőseik ennél fogva párókában jelentek meg s *madame*-nak szólították a hősnőket. Ez az elmélet mélyen behatolt az irodalomba és hatásának nyomai, mint alább látni fogjuk, máig sem tűntek el teljesen.

Ozerov, Zsukovszkij és Batyuskov jelentették a folytatását annak az irányzatnak, mely a mi költésztünkben Lomonoszovtól indult ki. Hívek voltak az ideálhoz, de ez az ideál náluk egyre kevésbé volt elvont retorikus, egyre jobban közeledett — vagy legalábbis igyekezett közeledni — a valósághoz. Ezeknek az íróknak, főleg a két utóbbinak a műveiben már nemcsak a hivatalos lelkesedés szólalt meg a költészet nyelvén, hanem olyan szenvedélyek, érzések és törekvések is, amelyek nem elvont ideálokból, hanem az emberi szívből, az emberi lélekből fakadtak. Végül pedig megjelent Puskin, akinek a költészete úgy viszonylik bármely előbbi költőéhez, mint a beteljesülés a törekvéshez. Az ő műveiben egyetlen széles folyamattá folyt össze az orosz költészet két, addig külön folydogáló ága. Az orosz fül ennek bonyolult akkordjából kihallotta a tiszta orosz hangokat is. Első költe-

ményei még túlnyomórészt ideális és lírikus jellegűek, mégis megjelennek már bennük a valóság elemei. Mutatja ezt az akkor mindenki által megcsodált merészség, hogy nem klasszikus olasz vagy spanyol, hanem orosz rablók jelennek meg műveiben, nem törökkel és pisztolyokkal, hanem széles késekkel és vaskos buzogányokkal, egyikük pedig lázálmában korbácsról és szörnyű hóhérokról beszél.⁸ A cigánytábor rongyos sátrai a taligakerekek közt, a táncoló medve, a pucér gyerekek a szamarak hátán átvetett kosarakban — mindez addig hallatlan háttér volt véres, tragikus események számára. Az „Anyegin Eugén”-ben pedig az eszmények még inkább teret engedtek a valóságnak, vagy legalábbis valami újjá, kettejük között állóvá egyesült ez a kettő — úgyhogy ezt a költeményt korunk költészete alapvető művének kell tekintenünk. Itt a természetszerűség már nem szatira és komikum formájában jelentkezik, hanem mint hű feltárása a valóságnak, annak minden jó és rossz oldalával, ügyes-bajos dolgával. Két-három átpoétizált vagy némileg idealizált szereplő körül közönséges, mindennapi emberek jelennek meg, mégpedig nem nevetségül, mint torzalakok, mint kivételek az általánosan érvényes szabályok alól — hanem mint olyan emberek, akik a társadalom többségét alkotják. És mindez verses regényben!

Mit csinált ezalatt a prózai regény?

Teljes erejével a valóság megközelítésére, a természetességre törekedett. Emlékezzünk vissza Narezs-nüj, Bulgarin, Marlinszkij, Zagoszkin, Lazsecsnyikov, Usakov, Veltman, Polevoj, Pogogyin regényeire és elbeszéléseire. Nincs itt helyünk ítéletet mondani arról, melyikük alkotott nagyobbat, melyikük volt tehetségesebb; csak mindnyájuk közös célját említjük meg:

közeledjék a regény a valósághoz, legyen annak hű tükrévé. Kísérleteik közül némelyik igen jelentős volt, mégis mindezek átmeneti kort alkotnak, valami újra törekszenek, de nem hagyják el a régi kerékvágást. Annyit értek el, hogy az óhitűek sirámai ellenére, mindenféle társadalmi osztályhoz tartozó személyek kezdtek szerepelni a regényekben, s a szerzők utánózni igyekeztek mindegyiknek a nyelvezetét. Ezt hívták akkor *népiességnek*. De ennek a népiességnek erősen jelmezbál-jellege volt; az orosz köznéphez tartozó szereplők álöltözetű urakra hasonlítottak, az urak pedig csak nevükben különböztek a külföldiektől. Egy zseninek a tehetsége kellett ahhoz, hogy végleg megszabadítsa az orosz szokások, az orosz élet ábrázolására hivatott orosz költészetet az idegen befolyásoktól. Puskin sokat tett ezért, de művének befejezése, betetőzése más géniuszra maradt. A *Szevernüje Cvetü*-ben 1829-ben jelent meg Puskin „Nagy Péter szerecsene” c. regényéből egy részlet „Egy történelmi regény negyedik fejezete” címmel. Ez a kis töredék a természetszerűség csúcspontja volt. Ilyen szűk keretben ilyen hatalmas korkép Nagy Péter idejéről! De sajnos, ebből a regényből csak hat fejezet s a hetedik eleje készült el (teljes terjedelmében ez is csak Puskin halála után jelent meg nyomtatásban).

A „Mirgorod” és az „Arabeszkék” (1835) majd a „Révizor” (1836) megjelenésével ragyogott fel teljes fénnel Gogoly hírneve s ettől kezdve hatott erősen az orosz irodalomra. Minden vélemény közül, amit erről az íróról tehetségének tisztelői kimondottak, a legérdekesebb s az igazsághoz alighanem a legközelebb esik egy olyan emberé, aki egyáltalán nem tartozik tisztelői közé s aki mintegy hirtelen révületben — tán maga sem tudta, hogyan — tért le egy pillanatra

egész életében híven követett, megszokott útvjáról és ezt a ditirambust zengte Gogolyról: „Gogoly minden művében megnyilvánul önbizalma, önállóságra való törekvése, valami tudatos és gúnyos megvetés minden régi tudás, tapasztalat és példakép iránt. *Csak a természet könyvét olvassa, csak a valóság világát tanulmányozza;* ennélfogva eszményei is nagymértékben természetesek, szinte a pőreségig egyszerűek s az olvasó előtt — az író egyik teremtményének, Ivan Nyikiforovicsnak kifejezésével élve — ádámkosztümben jelennek meg. Alkotásainak szépsége mindig új, friss, meglepő; *hibát szinte visszataszítóak (?)*; *mintha elfelejtette volna a történelmet, a klassztkusok módjára a művészet új világának alkotásába kezd,* kiemelve azt a nemlétből, valami *primitív (?) kaotikus (?)* állapotba; ezért olyan a művészete, mintha nem ismerné a szemérmert s nem is értené, mi az; nagy művész ő, de nem ismeri a történelmet s nem látja a művészet mintaképeit.”

Ebben az egész, lírai rendetlenségű ditirambusban a szerző akaratlanul és szándékolatlanul is rámutatott Gogoly tehetségének legjellegzetesebb vonására: sajátos eredetiségére, mellyel valamennyi orosz író közül kitűnik. Hogy ezt nem szándékosan, csak elragadtatásában követte el a szerző, azt a párhuzam is mutatja, melyet Gogoly és — nos, kire gondolnak? — Kukolnyik (!) között von, meg a ditirambusnak furcsa, értelmetlen szavai és kifejezései. Ezek egyúttal azt is bizonyítják, hogy teljesen senkisémm szabadulhat meg megszokott önmagától, még egy percre sem, még az elragadtatás hevében sem. Meg kell jegyeznünk, hogy a szerző — elméleti ember, aki egész életét különböző retorikák és pœetikák írásával és tanításával töltötte, ezek pedig, mint általában az efféle

könyvek, még senkit sem tanítottak meg jól írni, de annál több embernek zavarták meg az eszét. Ezért lepték meg erősen szerzőnket Gogoly művei minden iskolás szabálytól és előírástól való teljes elszakadásukkal és függetlenségükkel — s ha egyrészt nem is teheti meg, hogy ne tulajdonítsa ezt a szerző érdeméül, másrészt azt sem állhatja meg, hogy ne illesse őt ugyanemiatt megérdemelt szemrehányással. Ezért van az, hogy Gogoly műveiben „hibákat, szinte visszataszítóakat” vesz észre, meg „a művészet primitív, kaotikus állapotát”. Kérdjétek meg tőle, mik ezek a hibák — s meg vagyunk róla győződve, hogy mindenekelőtt az éjjeliőrre fog hivatkozni, aki körmével fenevadakat gyilkol (a „Holt lelkek”-ben) és ezzel igazolja cáfolhatatlanul, hogy „Gogoly nem ismeri a történelmet s nem látja a művészet mintaképeit”. Közben viszont Gogoly valószínűleg kritikusánál jobban tudja, hogy a nagy Murillo egyik képe, melyet Európa egyik leghíresebb képtára felbecsülhetetlen értéként őriz, kisfiút ábrázol, amint buzgón s nagy körültekintéssel foglalkozik azzal, amit az éjjeliőr csak álmosan, mellesken csinál.

Akárhogy is van, nyilván az elméletek és iskolák hatása az egyik főoka annak, hogy kezdetben Gogolyt sokan egész nyugodtan, ellenséges érzület nélkül, őszintén és jóhiszeműen csak szórakoztató, de parlagi és jelentéktelen írónak tekintették, semmi többnek. Csak akkor jöttek ki a sodrukból, mikor a másik oldal lelkes dicshimnuszokkal árasztotta el Gogolyt s a közvélemény egyszerre igen nagy jelentőséget tulajdonított neki. S valóban, bármennyire új volt a maga idejében Karamzin irányzata — francia irodalmi mintákkal igazolta magát. Bármennyire megütközött mindenki Zsukovszkij homályos temetőkkal és holtakkal

furcsálkodó balladáin — mellette állottak a német irodalom nagy nevei. Puskin számára is egyrészt előkészítették a talajt az előtte járt költők és első próbálkozásain hatásuk rajta is hagyta halvány nyomait — másrészt meg az újításait is igazolta Európa minden irodalmának általános iránya s az óriási tekintélyű Byron hatása. De Gogolynak nem volt példaképe, nem volt elődje se az orosz, se a külföldi irodalomban. Minden elmélet, minden irodalmi hagyomány ellene volt, mivel ő — ellenük volt. Ahhoz, hogy megértsük Gogolyt — ki kellene vetnünk fejünkből mindezeket a hagyományokat, el kellene feledkeznünk létezésükről; ez pedig sokaktól újjászületést követelne, halált és feltámadást. Hogy gondolatunk világosabb legyen, nézzük meg, hogyan viszonylik Gogoly más orosz költőkhöz. Nyilvánvaló, hogy Puskinnak azokban a műveiben is, melyek az orosz világtól idegen jeleneteket ábrázolnak, kétségtelenül vannak oroszos elemek, de ki fedezi fel ezeket? Hogyan bizonyíthatnók be, hogy például a „Mozart és Salieri”, „A kövendég”, „A fukar lovag”, „A galamb” írója csak orosz lehetett, senki más? Ugyanez áll Lermontovra. Gogoly viszont minden művét kizárólag az orosz élet ábrázolásának szentelte s ennek hű visszaadásában nincs is versenytársa. Gogoly semmit sem enyhít, nem szépít az ideálok iránti vonzalomból, bizonyos előre elfogadott eszmék, szokásos elfogultságok kedvéért, ahogy például Puskin idealizálta a földbirtokosok életét az Anyeginben. Persze: Gogoly műveinek alapvonása a tagadás, a tagadásnak pedig, hogy eleven és költői legyen, az ideál nevében kell megjelennie — s ez az ideál Gogolynál éppúgy nem eredeti, azaz nem hazai, mint a többi orosz költőnél sem; tudniillik a mi társadalmunk még nem alakult ki s nem szilárdult meg annyira,

hogy megadhatná ezt az ideált az irodalomnak. Viszont lehetetlen el nem ismerni, hogy Gogoly műveivel kapcsolatban már képtelenség volna megkérdezni, hogyan bizonyítható be, hogy ezeket csak orosz költő írhatta, senki más. Természetes, hogy az orosz valóságot ilyen megdöbbenő hűséggel és igazsággal csak orosz költő ábrázolhatja. S egyelőre elsősorban épp ez jelenti irodalmunk nemzeti jellegét.

Irodalmunk tudatos újítási szándék eredményeként jelent meg s utánnzással indult. De nem maradt ezen a fokon, hanem szüntelenül eredetiségre, nemzeti jellegre törekedett, igyekezett retorikusból természetessé, *naturalistává* lenni. S épp ez a törekvés, mely jelentős és maradandó eredményekkel járt, az értelme és lelke a mi irodalmunk történetének. S bizvást kimondhatjuk, hogy ebben egy orosz író sem ért el olyan eredményt, mint Gogoly. Ez csak úgy történhetett meg, hogy a művészet kizárólag a valóság felé fordult, teljesen mellőzve az ideálokat. Ehhez pedig szükséges volt, hogy az írók teljes figyelmükkel a tömeg felé forduljanak és mindennapi embereket ábrázoljanak, ne kizárólag csak az általános szabály alóli kellemes kivételeket, melyek mindig idealizálásra csábítják a költőket s van bennük valami mesterkéltség. Nagy érdeme ez Gogolynak, de a régi gondolkodású emberek ezt a művészet szempontjából nagy vétségnek tartják. Ezzel Gogoly teljesen megváltoztatta a közfelfogást a művészetről. Bármelyik orosz költő műveire lehet alkalmazni, ha nehezen is, a költészetnek azt a régi, elavult meghatározását, hogy az „megszépített természet”; Gogoly műveinél ezt nem lehet megtenni. Rá a művészet másik meghatározása illik: a valóság életrekeltése a maga teljes igazságában. Itt a *típusok* a lényegesek; az *ideál* nem szépítgetés (azaz: hamisí-

tás), hanem az a viszony, melyet a szerző az általa alkotott típusok közt létrehoz, annak a gondolatnak megfelelően, melyet művével ki akar fejezni.

Napjainkban a művészet túllépett az elméleten. A régi elméletek elvesztették minden hitelüket, sőt még a rajtuk nevelődött emberek sem hozzájuk igazodnak, hanem a régi és új fogalmak valami furcsa keverékéhez. Némelyikük például a romantizmus nevében elvetette a régi francia elméletet és csábító példát mutatott arra, hogy hétköznapi, sőt semmirekellő embereket szerepeltessen regényeiben, akiknek az „Orozi” meg „Rikács” név dukált. Azután mégis tisztára mosta magát azzal, hogy felsorakoztatta az erkölcsstelen személyek mellé az erkölcsösöket is, „Igazházi”, „Aldási” és hasonló neveken.⁹ Az első példa az új eszmék hatását mutatja, a másik viszont a régiekét, hiszen a régi poétikai recept szerint kötelező volt a bambák közé legalább egy okos, a hitványak közé legalább egy nemeslelkű szereplőt is iktatni. Hanem ezek a kétlaki írók mindkét esetben szem elől tévesztették a legfőbbet, azaz a művészetet, hiszen még csak nem is sejtették, hogy az ő alakjaik — igazak és gonoszak egyaránt — nem emberek, nem jellemek. hanem az elvont erény és bűn retorikus megszemélyesítői. Ez mindennél jobban megmagyarázza, miért fontosabb szemükben az elmélet és a szabály a ténynél és a lényegnél; ez utóbbiakat ugyanis nem érik fel észszel. Az elmélet hatása alól egyébként a tehetségek se szabadulhatnak mindig, még a zseniálisak sem. Gogoly azon kevesek közé tartozik, akik teljesen mentesek mindenféle elmélet befolyásától. Értékelte és megcsodálta a művészetet mások műveiben, mégis a maga útján járt, mély és biztos művészi ösztöneit követve, melyekkel bőven megajándékozta a természet; mások

sikerei sosem csábították utánzásra. Ez természetesen nem tette még eredetivé, de képessé tette arra, hogy tisztán megőrizze és érvényesítse azt az eredetiséget, amely sajátja, egyéniségének tartozéka, tehát a tehetséghez hasonlóan, a természet ajándéka. Ezért némelyeknek úgy tűnt, mintha ő véletlenül cseppent volna az orosz irodalomba — holott a valóságban annak elmaradhatatlan jelensége, egész addigi fejlődésének szerves folytatása volt.

Óriási volt Gogoly hatása az orosz irodalomra. Nemcsak minden fiatal tehetség igyekezett azon az úton járni, melyet Gogoly mutatott, hanem néhány, már hírneves író is, szakítva multjával, erre az útra tért át. Így jelent meg az az irányzat, melyet ellenfelei megbélyegezni véltek a „naturalista” névvel. A „Holt lelkek” után Gogoly semmit sem írt. Már csak követői szerepelnek az irodalmi életben. Mindaz a szemrehányás és vád, amivel azelőtt őt illették, most a naturalista iskola ellen fordult s ha érik is Gogolyt támadások, ez az iskola adja rá az alkalmat. Mivel vádolják hát ezt az irányzatot? Nincs sok vád s mindlg ugyanazok. Először mintha a hivatalnokok elleni állandó támadásaiért támadták volna meg. A hivatalnokrend életéről készült rajzait — némelyek őszintén, mások erőszakoltan — rosszlíndulatú karikatúrának látták. Ezek a vádak idővel elcsitultak. Mostanában azt vetik a naturalista iskola íróinak szemére, hogy szeretnek alantas rendű embereket ábrázolni, parasztokat, házmestereket, bérkocsisokat tesznek meg műveik hősévé, leírják a sikátorokat, a nyomor, éhség s gyakran mindenféle erkölcstelenség menedékeit. Az új írók vádlói, hogy megszegyenítsék őket, diadalmasan hivatkoznak irodalmunk aranykorára. Karamzin és Dmitrijev nevét emlegetik, akik magasztos és ne-

mes tárgyat választottak műveikhez. A ma már elfelejtett választékosság példajaként mutatják be az érzelmes dalocskát: „Minden más virágnál jobban szeretem a rózsát”. Mi meg arra emlékeztetjük őket, hogy Karamzin írta az első jelentős orosz elbeszélést s ennek a hősnője a ficsúr által elcsábított parasztlány, a *szegény Liza*. De ott, mondják ők, minden rendes és tiszta s a moszkvakörnyéki parasztlány sem marad el a legjobban nevelt *kisasszony* mögött sem. Már itt is vagyunk a vita okánál: nyilvánvaló, hogy a régi poétika itt a bűnös. Megengedi, ó hogyne, hogy parasztok jelenjenek meg a költészetben — de csak ha színpadias kosztümökbe öltöznek, életüktől, helyzetüktől és műveltségüktől idegen érzületet és felfogást mutatnak, olyan nyelven beszélnek, amin soha senki sem beszélt, parasztok a legkevésbé, irodalmi nyelven ugyanis, amely az *ezen, valamelyes, olyatén* s más efféle szavakkal van kicifrázva. Hiszen mennyivel egyszerűbb: a XVIII. századi francia írók pásztorai és pásztorlánykái remek kész minták az orosz parasztok és parasztnők ábrázolásához; nosza lássunk neki: megvannak már a kék- és rózsaszínszalagos szalmakalapok, a puder, a szépségtapaszkok, mellfodrok, fűzők, felrántolt szoknyák, magas, pirossarkú cipők. Csak a nyelvben ragaszkodjunk az itthoni irodalmi szokásokhoz; a franciák ugyanis sohasem szerettek a társalgásban nem használatos ócska szavakkal cifrálni. Tiszta orosz szokás ez: nálunk még az elsőrangú tehetségek is használják, a *mart, szű, fű, szemöld, leh* szavakat s az úgynevezett „emelkedett stílus” egyéb tartozékait. Röviden: megengedi a régi poétika, hogy bármiről írjál, ami csak eszedbe jut, csak egy kikötése van: úgy szépiítsd a tárgyadat, hogy senki se ismerhessen rá, mit

is akartál ábrázolni. Ezt az útmutatást követve túlszárnyalhatja a költő a Dmitrijev által magasztalt Jefrem festőt — aki Arhipot Szidornak, Lukácsot pedig Kozmának festette — és olyan portrét készíthet Arhipról, amely nemcsak Szidorra nem hasonlít, de semmire se a világon, még egy göröngyre sem.¹⁰ A naturalista iskola ezzel épp ellenkező szabályt követ: ha nem is az az egyetlen cél, hogy a költői alak a valóságbeli mintáját mennél inkább megközelítse, mégis ez az alapvető követelmény s ennek megvalósítása nélkül a műben már semmi érték sem lehet. Súlyos ez a követelmény, csak igazi tehetség tehet ennek eleget! Hogyne kedvelnék, hogyne becsülnék hát ezek után a régi poétikát azok az írók, akik valaha tehetség nélkül is sikeresen tudtak szerepelni az irodalomban! Hogyne tekintenék legrettenetesebb ellenfelüknek a naturalista iskolát, mikor ez olyan irodalmi modort vezetett be, amelyet ők képtelenek elsajátítani! Ez persze csak azokra vonatkozik, akiknél az önérzet elegyedik ebbe a kérdésbe; vannak viszont sokan, akik őszinte meggyőződésből, a régi poétika hatására, ellenzik a művészetben a természetességet. Ezek még azt is keserűen panaszozzák, hogy a művészet ma elfeledkezett régi hivatásáról. „Volt idő — mondják — mikor a költészet nevelt és szórakoztatott, elfeledtette az olvasóval az élet gondját-baját, csak kellemes és derűs dolgokat nyújtott neki. A régebbi költők is gyakran írtak a szegénységről, de ez tiszta, kimosdatott, tartózkodóan és módjával ábrázolt szegénység volt; ráadásul az elbeszélés végén mindig megjelent a gazdag és nemes családból származó érzékeny hölgy vagy leányzó, esetleg jótékony fiatalember s a könyörület jegyében jólét és boldogság költözött a szegénység és nyomor helyébe és hálakönnyek ömlöttek a jótévő ke-

zére — az olvasó pedig kénytelen volt szeméhez emelni batisztkendőjét s érezte, hogy jobb és érzőbb-szívű lett... De most! — nézzétek csak, miről írnak most! Bocskoros-darócos parasztok, általában komisz pálinka bűze dől belőlük; az asszony kentaur-fajzat, akinek ruházatáról nem is tudod hirtelen, milyen nemhez tartozó lény; sikátorok, a nyomor, kétségbeesés és züllöttség tanyái, amelyekhez térdig sáros udvarokon át lehet eljutni; valami részeg ember: pap, vagy elcsapott szemínárta-tanító — mindez a természetből másolva, a meztelen igazság szörnyűségével, s ha végigolvasod, nyomasztó álmaid lesznek utána...” — Így vagy majdnem így beszélnek a régi poétika tiszteletreméltó neveltjei. Lényegében azon siránkoznak: miért hagyta abba a költészet a szemérmetlen hazudozást, miért lett gyermekmeséből nem mindig kellemes krónikává, miért nem akar csörgő lenni, amely mellett a gyermekek kényelmesen eljátszadhatnak s akár el is alhatnak. Furcsa emberek, boldog emberek! Megadatott nekik, hogy egész életükben gyermekek maradjanak, még öregségükre se legyenek érettek, felnőttek — s íme azt követelik, hogy mindenki hozzájuk hasonlítson. Csak olvassátok ódon meseiteket, senki se zavar benne — de ti is engedélyezétek másoknak a felnőtthez illő foglalatosságot. Tietek a hazugság, mienk az igazság; megosztozunk vita nélkül, szerencsére nektek nem kell a mi részünk, mi pedig ingyen sem vennénk el a tieteket... Hanem más valami zavarja ezt a békés egyezkedést: az önzés, mely magát erénynek tartja. Valóban — képzeljünk csak el egy jómódú vagy éppen gazdag embert: az imént ebédelt be remekül, jóízűen (kitűnő szakácsa van), leült egy csésze feketére kellemes Voltaire-karoszékébe, a lobogó kandalló mellé, jó melege van, él-

vezi, a jólét érzését, most könyv után nyúl, lomhán forgatja lapjait — s egyszerre összerándul a szemöldöke, eltűnik a mosoly pirosposzsgás arcáról, meghökken, indulatba jön, felháborodik... Van is rá oka! — a könyv azt mondja neki, hogy a világon nem mindenki él ilyen jól, mint ő, hanem vannak sikátorok, ahol rongyok közt didereg az egész család, mely nemrég-talán még ismerte a jólétet; hogy vannak a földön emberek, akik születésüknél, sorsuknál fogva nyomorra vannak kárhoztatva, akiknek az utolsó kopekjuk is kocsisborra megy, nem mindig a tétlenség és lustaság miatt, hanem kétségbeesésből is. S a szerencsefi kínosan érzi, hogy mintha szégyenletes volna az ő nagy kényelme. S mindezért a gyalázatos könyv a felelős; szórakozásra vette elő, de az olvasás csak untatta és fárasztotta. El vele! „Nyujtson kellemes szórakozást a könyv; én anélkül is tudom, mennyi gond és baj van az életben s ha olvasok, azért teszem, hogy elfeledkezzem ezekről” — kiált tel. Nagyon helyes, derék jó szibarita; hazudjanak a könyvek a te kényelmed kedvéért, felejtsék el a szegények a bajait, az éhesek az éhségüket, zenei hangokként szálljanak hozzád a szenvedők sóhajai, csak hogy el ne vegyék étvágyadat, meg ne zavarják álmodat... Képzeld, most ugyanebbe a helyzetbe a kellemes olvasgatásnak egy másik hívét. Estélyt kellett adnia, közelgett a dátum, pénze nem volt, intézőjének, Nyikita Fedorücsnak¹¹ küldeménye pedig késlekedett. Ma végre megjött a pénz, meglesz az estély; szivarral a szájában, vidáman és elégedetten dől emberünk a kerevetre s unalmában lustán nyúl a könyv után. Megint ugyanaz a história! A gyalázatos könyv az ő Nyikita Fedorücsának, ennek a hitvány szolgának a viselt dolgait mondja el, aki már gyermekkorában ahhoz szokott,

hogy mások szeszélyeit és szenvedélyeit stréberkedve kiszolgálja, aki az uraság apjának levitézlett széretőjét vette feleségül. És ennek a minden emberi érzésből kivetkőzött alaknak a kezében van az összes Antonok sorsa és boldogsága...¹² Hajítsuk ki tüstént ezt a pocsék könyvet!... Képzeljünk még ebbe a kényelmes helyzetbe egy olyan embert, aki gyerekkorában mezitláb szaladgált, ide-oda küldözgették — ötven éves korára pedig valahogy ranghoz jutott, van egy kis „pénzecskéje” is. Mindenki olvas, neki is illik olvasnia — de mit talál a könyvben: tulajdon életrajzát, s még hozzá milyen híven elbeszélve, noha sötét, kalandos multja sajátmagár. kívül mindenki számára titok volt s egyetlen firkász sem szaglászhatta ki sehonnan sem... Íme, már nem is izgatott, hanem egyenesen örjög — s haragját, méltóságának tudatában, ezzel az ítélettel enyhíti: „Íme, hogyan írnak manapság! Lám ide vezet a szabadgondolkodás! Hát így írtak régebben? Síma, nyugodt szélcsend, csupa finom és emelkedett téma, kellemes olvasni és senkit sem sért!”

Van az olvasóknak egy sajátos fajtája; ezek arisztokratikus érzelmeik miatt még könyvben sem szeretnek találkozni alacsonyabb osztályhoz tartozó emberekkel, akik általában nem ismerik az illetet és jómodort; nem szeretik a szennyet és nyomort, fényűző szalonjaik, budoárjaik és kabinetjeik ellentétét. Ezek nem nyilatkoznak a naturalista iskoláról másképpen, mint gőgös megvetéssel, gúnyos mosollyal. . Kik ők, ezek a feudális bárók, akik úgy undorodnak az „aljas csőcselék”-től, mely az ő szemükben alacsonyabbrendű a jó lónál? Ne siessetek utánuknézni a címertani könyvekben vagy az európai udvaroknál; nem leltek ott a címerüket, nem járnak az udvarhoz s ha láttak valaha „felsőbb köröket”, azt is legfeljebb

az utcáról, erősen kivilágított ablakokon át, amennyire a függönyök és drapériák engedték... Ősökkel nem dicsekedhetnek; általában hivatalnokok ők vagy az új nemesség tagjai, melynek csak plebejus hagyományai vannak bőségesen, a tisztartó nagypapuskáról, a bérlő bácsikáról, esetleg még a pogácsasütő nagymamuskáról meg a kofálkodó nénikéről. E cikk írója itt kötelességének tartja közölni olvasóival, hogy nem tartozik szokásai közé embertársainak alacsony származását felhánytorgatni, ez határozottan ellenkezik egész meggyőződésével; ő maga egyáltalán nem dicsekedhetik előkelő származással s minden szégyenkezés nélkül vallja ezt meg. De úgy véli — valószínűleg olvasóival együtt — hogy páratlan élvezet letépni a pávatollakat a varjúról s bebizonyítani neki, hogy ahhoz a fajtához tartozik, amelyet megvetése tárgyául szemelt ki. A közrendű ember még nem varjú azért, mert közrendű; nem a rangja, hanem a természete tesz valakit varjúvá s varjak éppúgy akadnak mindenféle társadalmi pozícióban, ahogy mindenféle társadalmi pozícióban akadnak sasok is; viszont természetesen, egyedül a varjaknak szokásuk pávatollakkal ékeskedni és nagyozni. Ugyan miért ne mondjuk meg a varjúnak, hogy ő — varjú? Az alacsonyabbsorsúak megvetése manapság egyáltalán nem a magasrangúak hibája; ellenkezőleg, a parvenük nyavalyája ez, a műveletlenségnek, az érzés és felfogás durvaságának a szüleménye. Az okos és művelt ember, ha bele is esik ebbe a betegségbe, nem árulja el, mivel ez ellenkezik a kor szellemével s mivel ha ezt kimutatja, sajátmagára károgteli varjútorokkal. Szerintünk, bármilyen rút kép-mutatás ez, még mindig jobb a nyílt varjúságnál, hiszen értelemről tanúskodik. A páva, amint más madarak előtt büszkén bontja ki pompás tollait, szép, de

nem eszes. Mit mondjunk akkor a varjúról, amely a kölcsönruhát mutogatja, fennhéjázva. Az ilyen fennhéjázás mindig esztelenség s ez főleg az alacsony származásúak rossz tulajdonsága. Hol van több törtetés és ambíció, mint a társadalom azon rétegeinél, melyek közvetlenül a legalsóbbak fölött vannak? Azért van ez, mert itt különösen nagy a műveletlenség. Nézzétek csak, milyen mélyen megveti a lakáj a parasztot, pedig az minden szempontból jobb, nemesebb, emberségesebb nála. Honnan ez a büszkeség a lakájban? — Átvette urának hibáit, ezért tekinti magát a parasztnál sokkal műveltebbnek. A külső pompát a faragatlan emberek mindig műveltségnek veszik.

„Miféle passzió ez, elárasztani az irodalmat parasztokkal” — kiált fel a közismert arisztokrata-típus. Az ő szemében iparos az író; úgy dolgozik, ahogy megrendelik nála. Nem megy a fejébe, hogy az író művének tárgyát nemcsak a más akarata, hanem még a maga kénye-kedve szerint sem választhatja; megvannak a művészetnek a maga törvényei s azok tiszteltbentartása nélkül nem lehet jól írni. Legfőbb törvénye, hogy az író legyen hű a maga természetéhez, hajlamaihoz, fantáziájához. És mivel magyarázzuk azt, hogy az egyik vidám, a másik meg komor tárgyat szeret feldolgozni, ha nem a költő természetével, jellemével, hajlamaival? Ki amit szeret, ki ami iránt érdeklődik, azt is ismeri jobban — s amit jobban ismer, azt jobban is ábrázolja. Ime a legjogosabb igazolás a költő számára, akinek a tárgyválasztását vetik szemére; ezt csak azok nem tartják elegendőnek, akik semmit sem értenek a művészethez s gorombán összekeverik a kézművességgel. A természet — a művészet örök mintaképe s a természetben a legnagyobb, legnemesebb tárgy: az ember. S talán a paraszt nem

ember? De mi lehet érdekes egy durva, műveletlen emberben? — Hogy-hogy mi? A lelke, esze, szíve, szenvedélyei, hajlamai — vagyis ugyanaz, ami a művelt emberben. Tegyük fel, az utóbbi több az elsőnél; de vajjon a botanikus csak a kerti, nemesített növényekre kíváncsi s megveti az eredeti, mezei, vadontermő példányokat? Vajjon az anatómus és fiziológus számára nem éppen annyira érdekes a vad polinéziai szervezete, mint a művelt európaié? Miért kellene ebben a művészetnek annyira eltérnie a tudománytól? Aztán: ti azt mondjátok, a művelt ember értékesebb a műveletlennél. Ebben egyet kell értenem veletek, de nem fenntartás nélkül. Persze, a legügyesebb nagyvilági ember is többet ér a parasztnál, de milyen tekintetben? Csak a nagyvilági társaság „műveltségében” — s ettől még bármelyik paraszt többet érhet nála például értelemben, érzésben, jellemben. A műveltség csak kifejleszti az ember erkölcsi erejét, megadni nem adhatja meg; a természet adja azt az embernek. Vakon osztja szét drága ajándékait, nem nézve rangot. Ha a társadalom művelt rétegeiből több jelentékeny ember kerül ki, ez azért van, mert itt több a lehetőség a fejlődésre s egyáltalán nem azért, mintha a természet az alsóbb osztályoknak fősvényebben osztogatta volna ajándékait. „De mit lehet tanulni olyan könyvből, amelyben valami szerencsétlen, iszákos fickóról van szó?” — mondják most ezek a jólismert arisztokraták. Hogy mit — persze, nem lehet finom viselkedést és jómodort tanulni, de meg lehet ismerni az embert bizonyos helyzetben. Az egyik tunyaságában lesz iszákos, rossz neveltetése és gyenge jelleme következtében — a másik meg szerencsétlen életkörülményei miatt, amelyekről esetleg egyáltalában nem tehet. Mindkét esetben tanulságosak ezek a példák és érde-

mesek a megfigyelésre. Persze sokkal könnyebb megvetéssel elfordulni a züllött embertől, mint vigasztaló és segítő kezet nyújtani neki — aminthogy sokkal könnyebb szigorúan ítélkezni felette az erkölcs nevében, mint részvéttel és szeretettel közeledni hozzá, mélyen kiismerni züllésének okait s szánni őt mint embert, még ha sok tekintetben felelős is zülléséért. Az emberiség megváltója minden emberért jött erre a világra; nem bölcseket és művelteket, hanem egyszerű eszű és szívű halászokat hívott el, hogy „embereket halásszanak”; nem a gazdagokat és boldogokat kereste, hanem a szegényeket, szenvedőket, elesetteket, hogy egyiküket megvigasztalja, a másikat meg bátorítsa, felemelje. A piszkos rongyokkal alig-alig takart gennyes fekélyek nem sértették az ő szeretettel és könyörülettel teljes tekintetét. Ő, Isten fia, embermódra szerette az embereket s velük szenvedett nyomorukban, szennyükben, szégyenükben, tévelygésükben, gyengeségeikben, bűneikben; csak azoknak engedte, hogy követ dobjanak a bűnös asszonyra, akiket nem vádolt a lelkiismeretük: megszegyenítette a kemény szívvel ítélkezőket s a vigasztalás szavát mondta a bűnös asszonynak — és a lator, aki bűneinek megfelelő halálammal lakolva adta ki lelkét, megbánásának egyetlen pillanata alatt meghallotta tőle a bocsánat és béke szavát. És mi, emberi ivadékok, csak a velünk egyenlőket akarjuk szeretni felebarátaink közül, elfordulva a hitványabbaktól, mint páriáktól, nyomorultaktól, belpoklosoktól. . .¹⁸ Milyen erények és érdemek adtak erre jogot nekünk? Nem épp a hiánya minden erénynek és érdemnek? . . . De a szeretet és testvériség isteni szava nem hiába hirdetett békességet. Az, ami azelőtt csak az oltár szolgálatára elhívtak kötelessége s néhány kivételes egyéniség erénye volt

— ez ma már az egész társadalom kötelessége s már nemcsak az ember erényes voltát jelzi, hanem műveltségének fokát is. Nézzétek csak meg, hogy mindenütt mennyire foglalkoznak korunkban az alsó osztályok sorsával, hogyan alakul át az egyéni jótékonyság mindenütt társadalmivá, mint alakulnak mindenfelé jól szervezett, megfelelő eszközökben bővelkedő egyesületek abból a célból, hogy az alsóbb osztályok közt a műveltséget terjesszék, hogy megsegítsék a szűkölködőket és szenvedőket, hogy élet és elejét vegyék a nyomornak s elkerülhetetlen következményeinek: az erkölcstelenségnek és züllésnek. Ez az általános megmozdulás — amely oly nemes, oly emberséges és oly keresztényi — ellenségeket is talált az ostoba és maradi patriarkálizmus híveinek személyében. Azt mondják, hogy mindez divat, szalmaláng és feltűnési vágy, nem emberszeretet. Ám legyen — hiszen ugyan mikor és hol nem vegyültek hasonló sekélyes indokok a legmagasztosabb emberi cselekedetekbe? Viszont ki állítaná, hogy ilyen jelenségeket csak ilyen indítékok idézhetnek elő? Ki gondolná, hogy a „főbűnösöket”, akiknek példáját követi a tömeg, nem lelkesíti semmi nemesebb és magasabb ösztönzés? Persze, nem dukál csodálat az olyan emberek erényeinek, akiket nem a felebaráti szeretet érzése, hanem a divat, utánzásvágy és hiúság visz a jótékonykodásra; viszont ez is erény a társadalom szempontjából, amely olyan szellemmel van tele, hogy az ilyen komolytalan tevékenységet is hasznosítani tudja. Hát nem nagyon örvendetes megnyilvánulása ez a civilizáció haladásának, az értelem, felvilágosodás és művelődés eredményeinek?

Hogyne tükröződnék ez a társadalmi megmozdulás az irodalomban, amely mindig a társadalmat fejezi ki! Ebben az esetben alighanem többet is tett az iro-

dalom; inkább segítette ezt a társadalmi törekvést, nemcsak visszatükrözte, inkább megelőzte, nemcsak lépést tartott vele. Nem vitás, hogy szép és nemes ez a szerep; de a „címertelen arisztokrácia” még emiatt is beleköt az irodalomba. Azt hisszük, eléggé megvilágítottuk, honnan erednek és mennyit számítanak ezek a támadások...

Meg kell még emlékeznünk azokról az esztétikai jellegű támadásokról, amelyek korunk irodalmát s általában a naturalizmust a „tisztá művészet” nevében érték, amely önmagát teszi meg céljának, s önmagán kívül semilyen célt nem ismer. Ennek a gondolatnak megvan a reális alapja, de túlzásai is első pillantásra szembetűnnek. Ez tisztára német gondolat; csak szemlélődő, elmélkedő, álmodozó népben születhetett meg, nem merülhetett volna fel praktikus népnél, ahol a közélet tág teret ad az egész nép és minden egyén konkrét tevékenységének. Hogy mi is ez a tiszta művészet, azt saját hívei se nagyon tudják, éppen ezért számukra valami ideált jelent, de a valóságban nem létezik. Ez lényegében — torz szélsőség, szemben a másik torz szélsőséggel, vagyis a didaktikus, tanulságos, hideg, száraz, halott művészettel, amelynek termékei pusztán szónoki gyakorlatok, adott témára. Kétségtelen, hogy a művészet elsősorban — művészet s csak azután lehet a korabeli társadalom törekvéseinek és szellemének kifejezése. Bármilyen remek gondolatokkal van tele egy költemény, bármilyen élénken reagál kora problémáira — ha nincs benne poézis, remek gondolat se lehet benne és semmiféle probléma. Ami figyelemreméltó benne, az a nagyon szép szándék, melynek azonban rossz a kivitele. Mikor egy regényben vagy elbeszélésben nincsenek egyéni arcok, jellemei, nincs semmi tipikus — akármilyen hű és pontos

másolata a természetnek mindaz, ami benne megjelenik, mégse talál itt az olvasó semmi természetességet, nem lát híven megfigyelt, ügyesen megragadott dolgot. A szereplők összekeverednek előtte, az elbeszélésben csak értelmetlen események zűrzavarát látja. Nem lehet büntetlenül megsérteni a művészet törvényeit. Ahhoz, hogy valaki a természethez híven írjon, nem elég, ha írni tud, vagyis a másoló írnok képességeivel rendelkezik; ahhoz is kell értenie, hogy a valóság jelenségeit átítassa a maga fantáziájával, új életet adjon nekik. A jól és érdekesen előadott, regényesen érdekes peres ügy még nem regény, legfeljebb regényanyagául szolgálhat, vagyis alkalmat adhat a költőnek, hogy regényt írjon. De ehhez be kell hatolnia a dolog lényegébe, fel kell fednie a szereplők cselekedeteit irányító titkos lelki indítékokat s meg kell ragadnia az egész ügynek azt a pontját, amely középpontja valamennyi eseménynek és egységes, teljes, egész önálló értelmet ad nekik. S ezt csak költő teheti meg. Ügylátszik, mintha mi sem volna könnyebb, mint egy embert híven lefesteni. S némelyek egész életükben gyakorolják ezt a műfajt, de sehogy se tudnak úgy ábrázolni egy általuk ismert személyt, hogy mások is ráismerjenek. Hű portré festéséhez sajátos tehetség kell — de ez még nem minden. Egy közepes festő egyes portrét készített egyik ismerősünkről; a hasonlósághoz semmi kétség nem fér, olyan értelemben, hogy azonnal felismerjük, kié az arckép — s mindezek ellenére elégedetlenek vagyunk; úgy érezzük, mintha a kép hasonlítana is az eredetijére, meg nem is... De fessen róla portrét Türanov vagy Brjullof — s kiderül, hogy a tükör távolról sem adja vissza oly híven ismerősünk arcát, mint ez a portré — mert ez már nem akármilyen portré, hanem művészi alkotás, amely

nemcsak a külső hasonlatosságot ragadja meg, hanem az eredetinek az egész lelkét. A valósághoz hű ábrázolás tehát tehetséget kíván; ha még olyan jelentéktelen is a mű egyéb szempontból, mennél meglepőbb természetűsége, annál vitathatatlanabb alkotójának tehetsége. Hogy a természetűség nem elég, főleg a költészetben nem — az más kérdés. A festészetben — a művészet lényegének, jellegének megfelelően — gyakran már az az egy dolog is megmutatja a nem mindennapi tehetséget, hogy valaki a természetet híven vissza tudja adni. A költészetben nem egészen így van; aki nem tudja híven ábrázolni a valóságot, az nem lehet költő, de önmagában ez a képesség is kevés még ahhoz, hogy valaki költő, vagy legalábbis jelentékeny költő legyen. Szokás mondani, hogy izetlen és művészietlen, visszataszító témák (gyilkosság, kivégzés, stb.) élethű leírása nem gyönyörködtet, hanem undorít. Ez nemcsak hogy nem igaz; ez egyenesen hazugság. A gyilkosság vagy kivégzés látványa olyan téma, amely önmagában nem szerezhethet semmi gyönyörűséget s a nagy költő művében nem a gyilkosság és nem a kivégzés gyönyörködteti az olvasót, hanem az a bravúr, amivel a költő ezt vagy azt a témát ábrázolja. Ez a gyönyörűség tehát esztétikai, nem pedig pszichológiai s önkénytelen borzalommal és irtózással keveredik, míg a magasztos hőstettnek vagy szerelmi boldogságnak a képe bonyolultabb és ezért teljesebb gyönyörűséget kelt, amely esztétikai és pszichológiai egyaránt. Viszont a tehetségtelen ember sose fog híven ábrázolni gyilkosságot vagy kivégzést, még ha ezer alkalma volt is megfigyelni ezt a témát a valóságban; ami tőle telik, az csak ennek a kisebb vagy nagyobb mértékben hű leírása, de teljesen hű képet soha nem ad róla. Az ő leírása kelthet esetleg

erős kíváncsiságot, de gyönyörűséget nem. S ha tehetségtelen ember vállalkozik ilyen események ábrázolására, műve kizárólag irtózatot kelt, mégpedig nem azért, mert természetű leírás, hanem éppen ellenkezőleg, hiszen a melodráma nem drámai kép s a teatralis effektus nem az érzelem kifejezője.

De, bár teljes mértékben elismerjük, hogy a művészetnek mindenekelőtt művészetnek kell lennie, mégis azt hisszük, hogy elvont, ábrándos dolog annak a tiszta, absztrakt művészetnek az eszméje, mely a maga külön világában él és semmi köze sincs az élet egyéb oldalaihoz. Ilyen művészet soha sehol sem volt. Kétségtelen, hogy az élet sok, önálló részre oszlik, tagolódik; de ezek a részek eleven egységgé olvadnak össze, nincs köztük merev határvonal. Akárhogy daraboljátok szét az életet, mindig egységes és egész marad. Azt mondják: a tudományhoz ész és értelem kell, az alkotáshoz fantázia — s azt hiszik, ez olyan tiszta meghatározása a dolognak, hogy mindjárt múzeumba lehet tenni. Dehát a művészethez nem kell ész és értelem? És el lehet a tudós fantázia nélkül? Hazugság! Az igazság ott van, hogy a művészetben a fantázia játssza a legaktívabb és legfontosabb szerepet, a tudományban pedig az ész és értelem. Vannak persze költői alkotások, melyeken csak a ragyogó fantázia ereje érzik, de ez egyáltalán nem általános érvényű szabály a költői művek számára. Shakespeare műveiben nem is tudod, melyiket csodáld jobban, alkotó fantáziájának vagy mindent felölelő értelmének gazdagságát. Vannak olyan tudományágak, melyek nem kívánják meg a fantáziát, ahol csak ártana ez a képesség; de ezt egyáltalán nem mondhatjuk el a tudományról általában. A művészet a valóság újjáteremtése, megisméltelt,* mintegy újból alkotott világ; hogyan lehetne hát

valami egyedülálló, minden idegen hatástól elszigetelt tevékenység? Hogyne tükröződnék a műben költőjének embervolta, jelleme, természete, egyszóval — egyénisége! Természetes, hogy így van, hiszen a költőnek az a képessége, hogy a valóság tényeit saját-magának a belekeverése nélkül ábrázolni tudja, már önmagában is a költő lényének a megnyilvánulása. De ennek a képességnek is megvan a határa. Shakespeare egyénisége átragyog művein, bár ugyanakkor azt is érezzük, hogy mint a sors, közömbösen kezeli az általa ábrázolt világot, menti meg vagy pusztítja el hőseit. Walter Scott regényei félreismerhetetlenül megmutatják szerzőjükről, hogy inkább tehetségével, mint fölényes és átfogó életismeretével tűnik ki, hogy meggyőződéses és megrögzött tory, konzervatív és arisztokrata. A költői tehetség nem valami abszolút, magában álló, minden hatástól független dolog. A költő először is — ember, aztán hazájának polgára, korának gyermeke. Népeinek és korának szelleme nem hathat őrá sem kevésbé, mint másokra. Shakespeare a *régi vidám* Angliának volt a költője, mely néhány év multán egyszerre csak rideg, szigorú és fanatikus lett. A puritán-mozgalom erősen hatott az ő késői műveire, komorság és bánat bélyegét nyomta rájuk. Jól látszik ebből, hogy ha két évtizeddel később születik, zsenije ugyanaz marad, de műveinek a jellege más lesz. Milton költészete szemmel láthatóan korának a terméke; ő — teljesen gyanútlanul — a tekintély elleni lázadást magasztalta fel a sátán sötét, gőgös alakjában, noha azt hitte, egészen mást csinál. Ilyen erősen hat a költészetre a társadalom történeti fejlődése. Ezért veszítette el hitelét s vált lehetetlenné korunkban a szigorúan csak esztétizáló kritika, amely csak a költőről és művéről hajlandó tu-

domást venni, nem törődik a hellyel és idővel, ahol és amikor írt a költő, se a körülményekkel, melyek előkészítették költői hivatására s befolyásolták költői tevékenységét. Azt mondják, a pártoskodás és a szektaszellem árt a költőnek, megrontja műveit. Ez igaz. Nem arra való a költő, hogy valamelyik, esetleg ideig-óráig tartó létre s nyomtalanul eltűnésre kárhoztatott pártnak vagy szektának legyen a tagja — hanem, hogy ő legyen a legbensőbb, legmélyebb gondolata a társadalomnak, a társadalom talán még öntudatlan törekvéseinek. Más szavakkal: a költőnek kell kifejeznie — nem az egyedit és az esetleget, hanem az általánost és szükségszerűt — mindazt, amit egész korának színeze és szelleme jelent. De hogyan veszi ő észre az ellentétes vélemények és törekvések ilyen zűrzavarában, hogy melyik fejezi ki valóban a kor szellemét? Az egyetlen hű, mindennél használhatóbb útmutatója itt saját ösztöne lehet, ez a homályos, öntudatlan érzés, mely gyakran a zseniális ember egész erejét teszi; látszólag vaktában megy, dacolva a közvéleménnyel, szemben állva minden érvényes igazsággal s a józan ésszel, közben pedig egyenesen arra megy, amerre kell — s csakhamar azok is, akik a lehangosabban kiabáltak ellene, akarva-akaratlanul utánamennek s már nem is értik, hogyan lehetett egyáltalán más úton haladni. Ezért némelyik költő csak addig hat erősen, addig mutat új irányt az egész irodalomnak, míg egyszerűen, ösztönösen, öntudatlanul követi tehetségének sugallatát; de amint elkezd elmélkedni s filozofálásba bocsátkozik, már orra is bukott, de még hogy!... S egyszerre elerőtlenedik a dalia, mint a hajától megfosztott Sámson s ő, aki mindenki más előtt haladt, most a hátsó, maradozó sorokban vonszolja magát, egykori ellenfeleinek, jelenlegi újdonsült szövetségesei-

nek csoportjában, velük együtt fenekedve saját ügye ellen, de már késő: az ügyet nem az ő akarata viszi végbe és nem is az ő akarata buktatja el — az ügy magasabbrendű, mint ő maga s a társadalomnak arra nagyobb szüksége van, mint most őrá. Szomorú, siralmas, nevetséges látvány ez a tehetséges költő, akinek kedve támadt rossz bölcselkedővé lenni.¹⁴

Korunkban a művészet és az irodalom nagyobb mértékben lett a társadalmi kérdések kifejezője mint bármikor ezelőtt, mivel ezek a kérdések ma már általánossá, mindenkire közelállóvá, világossá, elsőrendűen közérdekűvé, minden más kérdés alapjává lettek. Ez szükségszerűen megváltoztatja a művészet általános irányát, mégpedig károsan. Így például a legzseniálisabb költők is, a társadalmi kérdések megoldásáért hevülve, olyan művekkel lepik meg mostanában néha a közönséget, amelyeknek művészi értéke egyáltalán nem áll arányban tehetségükkel vagy legjobb esetben is csak részletekben mutatkozik meg, míg az egész mű gyenge, hosszadalmas, lagymatag, unalmas. Gondoljunk George Sand regényeire: „Az angibaulti molnár”, „Antoine úr bűne”, „Izidóra”. De a bajt tulajdonképpen itt sem a kor társadalmi kérdései okozák, hanem az, hogy a szerző a való tényeket utópiával akarta helyettesíteni s művészetét ezáltal olyan világ ábrázolására kényszerítette, mely csak az ő képzeletében létezett. Így a valószerű jellemek és közismert arcok mellé fantasztikus jellemeket és sohasem látott arcokat agyalt ki; nála a regény a mesével, a költészet a retorikával keveredik, a természetességet pedig eltorzítja a mesterkéeltség. De azért még nem kell a művészet hanyatlásáról jajgatni: ugyanez a George Sand „Az angibaulti molnár” után megírta a „Teverino”-t, az „Izidóra” és „Antoine úr bűne” után

pedig a „Lucrezia Floriani”-t. A művészetnek a kor társadalmi kérdéseinek hatására szenvedett hanyatlása inkább az alsóbbrendű tehetségeknél vehető észre, itt is csak azon, hogy nem tudják megkülönböztetni a valóságot a hihetlentől, a lehetségest a lehetlentől s még inkább azon, hogy szenvedélyesen vonzódnak a melodráamához, a hatásvadászathoz. Mi különösen jó van Eugène Sue regényeiben? — hű képei koruk társadalmának s különösen feltűnő rajtuk a kor problémáinak hatása. És mi a gyengéjük, mi rontja el őket annyira, hogy olvasásuktól mindenkinek elmegy a kedve? — Túlzások, me'odrámá, hatásvadászat, Rudolf herceg¹⁵-féle képtelen jellemek — szóval csupa hamis, mesterkélt, természetellenes dolog — s mindez egyáltalában nem a korszerű kérdéseknek, hanem a tehetség hiányának a következménye, mivel az író tehetségéből csak részletekre futja, az egész műre sohasem. Másfelől viszont utalhatunk Dickens műveire; ezeket mélyen áthatja a korunk iránti belső rokonszenv, de ez cseppet sem zavarja ezeknek az alkotásoknak a művészi kiválóságát.

Azt mondtuk, hogy a tiszta, önálló, feltétlen, vagy ahogy a filiozófusok mondják, *abszolút* művészet soha sehol nem létezett. Ha mégis találhatunk ilyesfélét, az talán olyan korszakok művészi alkotása, melyekben a művészet elsőrendű fontosságot nyert, rendkívüli módon lekötötte a társadalom legműveltebb rétegét. Ilyenek például a XVI. század olasz iskoláinak festészeti alkotásai. Tartalmuk túlnyomóan vallásosnak mutatkozik, de ez jórészt csak látszat s ezeknek a festményeknek a témája valójában — a szépség mint szépség, a szónak inkább plasztikus vagy klasszikus, mint romantikus értelmében Vegyük például Rafael Madonnáját, a XVI.

század olasz festészetének ezt a remekét. Ki ne emlékeznék Zsukovszkijnak erről a csodálatos alkotásról írott cikkére, ki ne alkotott volna fogalmat róla már ifjúkora óta ennek a cikknek az alapján? Ki ne lenne tehát bizonyos abban, mint kétségtelen igazságban, hogy ez az alkotás elsősorban romantikus, hogy a Madonna arca a legmagasabb ideálja annak a földöntüli szépségnek, amelynek titka csak a bensőséges szemlélődés számára tárul fel, mégpedig csak az elragadtatás tiszta hevületének ritka pillanataiban? ... E sorok írója nemrég látta ezt a képet. Nem szakértő a festészetben, nem merne tehát erről a csodálatos képről azzal a céllal beszélni, hogy meghatározza jelentőségét, értékét; de ha csak az ő egyéni benyomásáról s a kép romantikus vagy nem-romantikus jellegeről van szó, úgy érzi, ebben az ügyben ő is megengedhet magának néhány szót. Zsukovszkij cikkét már régen olvasta, talán több mint tíz éve, de akkor szenvedélyes elragadtatással, az ifjúság egész hitével olvasta el újra és újra s szinte kívülről tudta — így egy már ismert benyomásra várva lépett a híres kép elé. Sokáig nézett rá, otthagya, más képekhez fordult, majd újra odament hozzá. Bármilyen kevésbé ért is a festészethez, az első benyomása egy szempontból tiszta és határozott volt: azonnal megérezte, hogy ez után a kép után nehéz méltányolni mások érdemeit s érdeklődni irántuk. Kétszer járt a drezdai képtárban s mindkét alkalommal csak ezt a képet látta, akkor is mikor másokat nézett vagy semmit se nézett. És most ahányszor csak rágondol, mintha ott volna a szeme előtt, az emlék szinte felér a valósággal. De mennél tovább s mennél figyelmesebben szemlélte ezt a képet, mennél többet gondolkozott rajta akkor és azután, annál erősebb lett az a meggyőződése, hogy Rafael madonnája s az a madonna, amelyet Zsukovszkij mint Rafaelét

írt le, két teljesen különböző kép, melyeknek semmi közük, semmi hasonlatosságuk sincs egymáshoz. Rafael madonnája szigorúan klasszikus, egyáltalán nem romantikus alak. Arca azt a szépséget sugározza, amely önállóan létezik, varázsát nem a lélek valamilyen nemes kifejeződésétől kölcsönzi. Ellenkezőleg: erről az arcról semmit sem lehet leolvasni. A madonna arca, egész alakjához hasonlóan, kimondhatatlan nemességet és méltóságot áraszt. Királynő ő, magas méltóságának és egyéni nagyságának tudatától áthatva. Tekintetében van valami szigorú és tartózkodó, nem jószág és kedvesség, nem is büszkeség és megvetés, hanem mindezek helyett valami saját fenségéről meg nem feledkező leereszkedés. A kellem magasztos ideálja ő. De még árnyéka sincs benne a megfoghatatlannak, titokzatosnak, homályosnak vagy bizonytalan-nak, egyszóval: a romantikusnak; ellenkezőleg, minden annyira tisztán és világosan határozott, befejezett, a körvonalak oly szigorúan szabályosak és biztosak, az ecsetkezelés oly nemes, oly választékos! Ezen a képen csak az isteni gyermek arca fejez ki vallásos szemléletet, de azt a fajtát, mely kizárólag csak e kor katolicizmusára jellemző. A gyermek helyzete, az előtte állók (tudniillik a kép nézői) felé nyújtott karja, szemének tágranyitott pupillája haragot és fenyegetést, felhúzott alsó ajka pedig gőgös megvetést árul el. Ez nem a megbocsátás és kegyelem istene, nem a világ bűneiért bűnhődő bárány — ez a ítélő és büntető isten. Ebből következik, hogy a gyermek alakjában sincsen semmi romantikus, sőt a kifejezése olyan egyszerű és határozott, oly világos, hogy azonnal tisztán megérted, amit látsz. Talán csak az istenség megjelenését elmélyedve figyelő angyalok emberfölötti értelmet sugárzó arcán található valami romantikus.

Természetes volna, hogy azt a bizonyos „művészetet” elsősorban a görögöknél keressük. Valóban, a szépség, a művészet éltető ereje alighanem uralkodó elem volt ennek a népnek az életében. Ezért az ő művészetük minden más művészetnél közelebb áll az úgynevezett tiszta művészet eszményéhez. És mégis — a szépség náluk inkább a létformája volt mindenféle tartalomnak, nem pedig maga a tartalom. A tartalmat a valóság vagy a közélet adta, de mindig érezhető volt a szépség uralkodó jellege. Tehát a görög művészet közelebb jutott az abszolút művészet eszményéhez mint mások, de nem nevezhető abszolútnak, azaz a nemzeti élet minden egyéb megnyilvánulásától függetlennek. Shakespeare-re és főleg Goethére szokás hivatkozni, mint a tiszta, szabad költészet képviselőire, de ez a legsikertelenebb érvek közül való. Hogy Shakespeare a legnagyobb szabású alkotó zseni, kivételes költő, ahhoz nem fér kétség — de rosszul értékelik őt azok, akik költőisége mögött nem veszik észre a tartalom gazdagságát, a tanulságoknak és tényeknek a pszichológus, filozófus, történész, államférfi stb. számára kieméríthetetlen kincsét. Shakespeare-nél minden költészetként jelenik meg, de ez a minden sokkal több annál, minthogy elférjen kizárólag a költészet fogalma alá. Az új művészetre általában jellemző, hogy a tartalom jut benne túlsúlyra a forma rovására, míg az antik művészetet a tartalom és forma egyensúlya jellemezte. Goethére még kevésbé lehet hivatkozni, mint Shakespeare-re. Két példával bizonyítjuk ezt. A múlt évi „*Szovremennyyk*”-ben megjelent a fordítása Goethe „*Wahlverwandschaften*” című regényének, melyről már Oroszországban is esett szó nyomtatásban is; Németországban igen nagy tiszteletnek örvend ez a regény, nagyon sok cikket s egész könyveket írtak már

róla. Nem tudjuk, mennyire tetszett az orosz közönségnek, tetszett-e neki egyáltalán — a mi dolgunk csak az volt, hogy megismertessük vele a nagy költőnek ezt a remekművét. Sőt azt hisszük, ez a regény inkább csodálkozást, mint tetszést keltett közönségünk-nél. Valóban itt sok mindenben lehet csodálkozni! Egy leányka a birtok vezetésével kapcsolatos számlákat másolgatja; a regény hőse észreveszi, hogy a másolatok kézírása egyre jobban hasonlít az övéhez. „Te szeretsz engem” — kiált fel s a nyakába borul. Ismételjük: az ilyesmit bármely más publikum is feltétlenül különösnek találná, nemcsak a mienk. De a németek számára semmi különös nincs benne, mivel ez a német életnek egy kitűnően eltalált jellemvonása. Ilyen jellemvonások bőven vannak ebben a regényben, sőt sokan azt mondják — tisztesség ne essék szólni — hogy az egész regény csak ilyen jellemvonásokból áll. Nem azt jelenti ez, hogy Goethe regénye annyira magán viseli a német társadalom bélyegét, hogy Németországon kívül különleges furcsaságként hat? Goethe „Faust”-ja viszont, természetesen, mindenütt remekmű. Ezt különösen szeretik emlegetni annak a tiszta művészetnek példjaként, mely semmi másnak nincs alávetve, csak saját belső, egyedül önmagából fakadó törvényeinek. Pedig hát — ne vegyék ezt zokon a tiszta művészet nemes lovagjai — a „Faust” teljesen visszatükrözi a korabeli német társadalom életét. A múlt század végének és e század elejének német filozófiai mozgalmak mind kifejezésre jutnak benne. Nemhiába idézgetik állandóan a „Faust” sorait Hegel iskolájának tagjai előadásaikban és filozófiai értekezéseikben. Nemhiába bocsátkozik Goethe a „Faust” második részében állandóan allegóriákba, melyek

gyakran homályosak s az eszmék elvontsága miatt még sem érthetők. Hol van itt a tiszta művészet?

Láttuk, hogy a görög művészet is csak valamivel jobban közelítette meg a többinél az úgynevezett tiszta művészet ideálját, de nem érte el egészen; ami az újabb művészetet illeti, az mindig távol állott ettől az ideáltól s napjainkban még távolabb került tőle — de épp itt van az ereje. A tulajdonképpeni művészi érdek kénytelen teret engedni más, az emberiség számára fontosabb érdekeknek s a művészet nagylelkűen vállalkozott is rá, hogy — mint orgánium — szolgálatába áll ezeknek. De ezzel egyáltalán nem szűnt meg művészet lenni, csak új jelleget kapott. Ha megfosztanánk a művészetet attól a jogától, hogy a társadalom érdekeit szolgálja — nem emelnénk fel, hanem lealacsonyítanánk, mivel életerejétől, értelmétől fosztanánk meg, szibariták élvezeti cikkévé, tunya henyélők játékszerévé tennénk. Sőt ezzel meg is ölnénk — bizonyosság rá korunk festészetének szomorú helyzete. Mintha észre se venné a körülötte zajló életet, behúnyva szemét minden eleven, mai valóság előtt, ez a művészet az elavult multon igyekszik fellelkesülni, az onnan készen kapott ideálokat őrzi, melyektől az emberek már rég elhidegültek, melyek már senkit sem érdekelnek, nem hevítenek, senkiben sem keltenek eleven együttérzést.

Platon szerint a geometriát a kézműiparban alkalmazni — a tudomány lealázását, profanizálását jelenti. Érthető ez ilyen lelkes, romantikus idealistánál, aki kicsiny köztársaság polgáraként élt, melynek társadalmi élete is egyszerű, tagolatlan volt — ugyanebben viszont ma, még a naív ostobaság eredetisége sincs meg. Mondják, Dickens regényei nagymértékben elősegítették az angol tanintézetek megjavítását, me-

lyekben a könyörtelen vesszőzés, a gyermekek iránti barbár bánásmód volt mindennek az alapja. Mi a rossz abban — kérdezzük mi — hogy Dickens ezt mint költő érte el? Ettől talán esztétikailag rosszabbak lettek a regényei? Nyilvánvaló itt a félreértés: látják, hogy művészet és tudomány nem egy és ugyanaz, de nem látják, hogy különbségük egyáltalán nem tartalmukban van, hanem az adott tartalom feldolgozásának módjában. A filozófus szillogizmusokban beszél, a költő pedig formákban és képekben — de mindketten ugyanazt mondják. A közgazdász statisztikai adatokkal felfegyverezve *bebizonyítja*, értelmére hatva olvasóinak vagy hallgatóinak, hogy egy bizonyos társadalmi osztály helyzete sokat javult vagy sokat romlott ilyen és ilyen okok következtében. A költő, a valóság élénk, eleven ábrázolásával felfegyverezve, *megmutatja*, hű képet nyújtva, a fantáziájára hatva olvasóinak, hogy egy bizonyos társadalmi osztály helyzete sokat javult vagy romlott, ilyen és ilyen okok következtében. Egyik *klmutat*, másik *megmutat*, de mindkettő *meggyőz*, csak az egyik logikai érvekkel, a másik — képekkel. De az elsőt kevesen hallják és értik meg, a másikat — mindenki. A társadalom legmagasabb és legszentebb célja a minden egyes tagjára egyformán kiterjedő jólét. Ennek a jólétnek az útja a tudatosítás, a tudatosítást pedig a művészet éppúgy elősegíti, mint a tudomány. Tudomány és művészet egyaránt nélkülözhetetlen itt, se a tudomány nem pótolhatja a művészetet, se a művészet a tudományt.

Az igazság helytelen, hibás értelmezése még nem semmisíti meg magát az igazságot. Ha akadnak is emberek, méghozzá értelmesek és jószándékúak, akik igyekeznek társadalmi kérdéseket költői formában előadni, de közben eleve hiányzik belőlük a szikrája is a

költői tehetségnek, ebből még egyáltalán nem következik, hogy a társadalmi kérdések idegenek a művésztől és ártalmasak ránézve. Ha ugyanezeknek az embereknek a tiszta művészet szolgálatára támadt volna kedvük, bukásuk még feltűnőbb volna. A ma már elfelejtett „Pan Podosztolics”¹⁶ például, mely több mint tíz éve jelent meg azzal a dícséretes céllal, hogy képet adjon a fehérorosz jobbágyság helyzetéről, rossz regény volt. Mégsem volt teljesen hiábavaló s ha rettenetes unalommal is, de elolvasták néhányan. Persze, a szerző jobban elérte volna nemes célját, ha a regény tartalmát cikkek vagy élményszerű beszámolók formájában adja elő, nem nyúl a költészethez; de ha tiszta költői regény írására vállalkozott volna, még kevésbé ért volna célt. Az „irányzat” bűvös szava sok embert rabul ejt ma; azt hiszik, hogy ezzel minden el van intézve s nem értik meg, hogy a művészet világában először is semmiféle irányzat nem ér tehetség nélkül egy krajcárt se, másodszor pedig magát az irányzatot nem az agyában, hanem mindenekelőtt a szívében, a vérében kell hordania az írónak; hogy az elsősorban érzés, ösztön legyen s csak azután — ha úgy tetszik — tudatos gondolat; nem értik, hogy az irányzatra éppúgy születni kell, mint magára a művészetre. A másoktól látott-hallott és — ha úgy tetszik — annak rendje és módja szerint megértett eszme, ha nem olvad fel saját természetünkben, ha egyéniségünk nem hagy rajta nyomot, holt tőke marad nemcsak a költészetben, hanem mindenféle irodalmi tevékenységben. Bármennyire a természet után írtok is, bármennyire toldozgatjátok is irományaitokat kész eszmékkel és jószándékú „tendenciákkal” — ha nincs bennetek költői tehetség, ezek az irományok senki számára

sem idézik fel az eredetit, eszméitek és irányzataitok pedig retorikus közhelyek maradnak.¹⁷

Ma csak két eset lehetséges a naturalista iskola íróitól eredő műveknél: vagy a társadalmi lét valamelyik oldalának képe a mű, át van hatva a valóság és igazság iránti hűségtől s ebben az esetben ihlet szüleménye, magán viseli a teremtmő erő bélyegét, vagy pedig, ellenkező esetben, senkit sem képes megragadni és meggyőzni és senki sem lát benne semmi hasonlatosságot a valósághoz. Ezt az utóbbit állítják ennek az iskolának az ellenségei — de akkor felmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy egyrészt olyan nagy sikert aratnak ezek a művek az olvasóközönség többségénél, másrészt pedig úgy felfingerlik az ellentábort? Hát csak az arany középszerűség élvezheti azt az irigylésreméltó kiváltságot, hogy nem ingerel fel senkit és nincs haragosa, ellensége?

Némelyek azt mondták, hogy a naturalista iskola rágalmazza és szándékosan lealacsonyítja a társadalmat, mások hozzáteszik, hogy ezt a bűnt főleg a köznép ellen követi el. Az utóbbi vád némileg önellentmondásként hat a naturalista iskola ócsárlóinál; némelyikük — a Molière által híressé tett Jourdain úrhoz méltó kispolgári-arisztokratikus elvek alapján — azt veti a naturalista iskola szemére, hogy túlságosan rokonszenvez a szegényes körülmények között élő emberekkel, mások meg azt, hogy rejtett ellenséges érzület táplál irántuk. Már volt alkalmunk, hogy alaposan és részletesen visszautasítsuk ezt a vádat és teljesen kimutassuk alaptalan és helytelen voltát („Felelet a Moszkvityanyinnak” című cikkben), úgyhogy erről semmi új mondanivalónk nincs, míg jóakaróink valami újat ki nem eszelnek, hogy támogassák ezt a vádat, mely egyébként különösen dicsőségükre válik. Ezek-

után egy másik vádról szólunk néhány szót. Némelyek azt mondják (s ezúttal teljes joggal), hogy Gogoly a naturalista iskola alapítója; mások, ezzel részben egyetértve, hozzáteszik, hogy a francia démonikus irodalom (mely már idestova tíz éve kimúlt) még Gogoly-nál is jobban hatott a naturalista iskola keletkezésére. Az ilyen vádról első pillantásra meglátszik, hogy badarság; a tények mind határozottan ellene szólnak. Eredetét illetően megállapíthatjuk, hogy vagy olyan csúnya okokból fakadt, melyeket emlitenünk tilt az illem, vagy az irodalmi ügyek iránti súlyos értetlenségből. Az utóbbi még valószínűbb. Ezek az urak harcolnak ugyan a művészetért, ez azonban nem gátolja meg őket abban, hogy a leghalványabb fogalmuk se legyen róla. Milyen francia irodalmi műveket sorolnak nálunk valamilyen okból a démonikus irodalomhoz? Elsősorban Hugo regényeit (különösen a híres „Párizsi Notre Dame”-ot), Sue és Dumas műveit és Jules Janintól „A döglött szamár és a lefejezett asszony”-t. Nem így van? S ki emlékszik már ezekre, mikor szerzőik is rég más irányba fordultak már? És mik az uralkodó jegyei ezeknek a műveknek, melyek egyébként nem jelentéktelenek a maguk nemében? — túlzás, melo-dráma, hatásvadászat. Nálunk csak Marlinszkij tartozott ehhez az irányhoz, melyet Gogoly hatása teljesen megsemmisített. Mi köze hát ennek a naturalista iskolához? Manapság még elvétve sem kísérleteznek ilyen irányú művekkel, kivéve talán azokat a spanyol szenvedélytől fűtött drámákat, melyek a Sándor-színház törzsközönségét ejtik csodálatba. És ha a középszerűség és tehetségtelenség meg is próbálkozik néha nagyritkán azzal, hogy a francia regények utánzásával arasson sikert, akkor is inkább az újabb, még badarabb és ostobább irányt követi, nem a démonikust.

Ilyen próbálkozásnak számít a nemrég folyóiratban megjelent „Hóhérok”¹⁸ című regény; ez teli van hallatlan gonosztettekkel, jobbanmondva értelmetlen és lehetetlen kalandokkal, amelyekből a végén mégis a legtisztább erkölcsösség kerekedik ki. Mi köze viszont a naturalista iskolának az ilyen művekhez? Semmi, semmilyen szempontból.

Sokkal igazabb mindezeknél a vádaknál az a tény, hogy a naturalista iskola írói személyében az orosz irodalom az igazi, helyes útra tért, az ideálok és az ihlet eredeti forrásához fordult s ezáltal egyszerre lett korszerűvé és orosz. Nem is igen tér már le erről az útról, mivel ez az egyenes útja az eredetiségnek és annak, hogy minden külső, idegen befolyástól megszabaduljon. Egyáltalán nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy mindig megmarad ugyanabban az állapotában, amiben most van; nem, előre fog menni, megváltozik, de a természet iránti hűségéről már sohasem fog elfeledkezni. Sikerei minket semmikép nem szédítenek meg, cseppet sem akarjuk túlozni ezeket. Nagyön jól tudjuk, hogy irodalmunk most még az igyekezetnél tart, nem a beérkezésnél, kialakulóban van csak, még nem alakult ki. Egész sikere abban állt eddig, hogy már megtalálta igazi útját, nem keresi többé, hanem egyre szilárdabb és határozottabb léptekkel halad tovább rajta. Jelenleg nincs irányítója, nincsenek elsőrangú tehetségei, de így is megőrzi saját karakterét és már külön segítség nélkül is a helyes úton megy, melyet világosan lát. Itt önkénytelenül is eszünkbe jutnak azok a szavak, melyeket a „Szovremennnyik” szerkesztője írt folyóiratának tavalyi első füzetébe: „Erőtéljes tehetségek helyett, melyek hiányoznak mostani irodalmunkban, hogy úgy mondjuk, letisztultak és kikristályosodtak a további fejlődés és alkotás

életelemei. Ez az irodalom, mint fentebb megjegyeztük, már határozott jelleget öltött; tudatában van önállóságának és jelentőségének. Ma már jól szervezett, hatékony, különböző társadalmi szükségletek és érdekek eleven hajtásaival egybefonódott erő ez, nem meteor, mely véletlenül, idegen világból zuhan ide a tömeg ámulatára, sem egy zseniális, magános eszme fellobbanása, mely történetesen belelobban az emberek fejébe s új, ismeretlen érzésként rázza meg őket egy percre. Irodalmunk területén most nincs különösen jelentős pont, de mindenütt csupa irodalom van. Nemrég még a fagyos kéreg alól éppen hogy kiszabadult tarka mezőhöz hasonlított ez a terület: a dombokon már itt-ott zsendül a fű, a szakadékokban még ott van az elfeketült, szennyes hó. Most pedig olyan, mint ugyanazok a mezők tavaszi díszben; a növényzet ugyan még nem ragyog erős színekben, helyenként igen fakó, nem üde, de viszont már mindent beborít; közeledik az év legszebb szakasza.”

Ez, úgy véljük — progresszió...

Szavaink igazsága még nyilvánvalóbb lesz, ha korunk orosz irodalmának másik oldalát is szemügyre vesszük. Ott is annak a megfelelőjét látjuk, amit a költészetben naturalizmusnak neveznek, vagyis ugyanazt a törekvést: valóság, igazság, realitás felé és ugyanazt az ellenszenvet a fantasztikus rémségek iránt. A tudományban az elvont elméletek, az *a priori* feltevések s a csálhatatlan rendszerek napról-napra többet veszítenek hitelükből s teret engednek a gyakorlati, a tények ismeretére épülő iránynak. A tudomány persze nálunk még nem vert mélyen gyökeret, de máris észrevehető benne az eredetiség igénye, főleg abban az ágában, ahonnan elsősorban kell kiindulnia az orosz tudomány önállósulásának — az orosz tör-

ténelem kutatásában. Eseményeiben, amelyeket eddig a nyugati történelkutatók hatása alatt értelmeztek, már érvényesíteni kezdik sajátos életelveiket s az orosz történelmet valóban oroszul magyarázzák. A mi tulajdonképpeni orosz életünket közelebbről érintő kérdések iránti vonzalom s e kérdések sajátos megoldására való törekvés ugyanígy észrevehető a jelenlegi orosz állapotok kutatóinál is. Ennek bizonyítására végigvesszük minden, valamilyen szempontból jelentős művet, ami a múlt évben megjelent.

MASODIK ÉS UTOLSÓ CIKK

A regény és elbeszélés jelentősége korunkban — A múlt év kiváló regényei és elbeszélései és a jelenlegi orosz szépírók: Iszkangyer, Goncsárov, Turgenyev, Dalj, Grigorovics, Druzsinyin jellemzése — Dosztojevszkij új műve: „A háziasszony” — T. Cs. úrhölgy „Úti jegyzetei” — Nyebolszin elbeszélései a szibériai aranybányákról. — Botkin spanyolországi levelei. — Az elmúlt év fontosabb tudományos cikkei. — A fontosabb kritikai írások. — Sevürjov. — A Szmirgin. Az orosz írók antológiája

Napjainkban a regény és az elbeszélés a legfontosabb költői műfaj. Bennük összpontosul az egész szépirodalom, úgy, hogy bármilyen más mű csak kivételesnek, véletlennek tűnik mellettük. Ennek oka a regény és elbeszélés műfaji sajátosságában van. Bennük jobban és természetesebben olvad össze a képzelet a valósággal, a művészi lelemény az egyszerű, lehetőleg természetű leírással, mint bármely másféle költői műben. A regény és elbeszélés akkor is a művészi teremtetőre legmagasabb régióiba emelkedhet, ha a mindennapi élet leghétköznapibb, leglaposabb prózáját adja elő; másrészt meg akkor is hiányozhatik belőle minden művészi és költői érték, ha csak az élet különleges, magasztos pillanatait tükrözi vissza... Ez

a legszélesebb, legtágabb költői műfaj; határtalanul szabadnak érezheti benne magát a tehetség. Minden más költői elemet is egyesít magában; a líraiságot, mint a szerző érzelmeinek kitárulását az ábrázolt eseményekkel kapcsolatban, s a drámaiságot, mint erősebb és plasztikusabb eszközt az adott jellemek kifejezésére. A kitérések, véleménynyilvánítások didaktikus elemek, melyek más költői műfajjal összeférhetetlenek, a regénybe és elbeszélésbe szervesen bele tudnak illeszkedni.

A regény és elbeszélés teljesen szabad kezét ad az írónak, hogy érvényesítse tehetségének, jellemének, ízlésének, hajlamának stb. alapvető tulajdonságait. Ezért van újabban annyi regényíró és elbeszélő. S ugyanezért tágultak a regénynek és elbeszélésnek a határai: az „elbeszélés” mellé, mely már régen megvolt irodalmunkban, mint az elbeszélő műfaj könnyedebb, alantasabb fajtája, nemrég polgárjogot kapott az irodalomban az élethű leírás, a társadalmi lét különböző oldalainak jellemrajza. Végül a memoárok, melyekben semmiféle kitalálásnak nincs helye s csak a megtörtént események pontos és hű leírása adja értéküket — ha művészi a megírásuk módja — szintén a regény határterületére tartoznak; épp ezek jelentik annak végső határát. Ugyan mi kapcsolja össze a fantázia szüleményeit a valóban megtörtént dolgok szigorúan történelmi megjelenítésével? Hogy mi? — az elbeszélés művészi volta! Nemhiába mondják művészeknek a történészeket. Úgy látszhatnék nincs szükség ott művészetre, ahol az író köti az adatok és a tények, ahol csak azzal kell törődnie, hogy lehetőleg híven adja elő ezeket a tényeket. De arról van itt szó, hogy a tények hű előadásához nem elég pusztán a szakértelem, hanem fantázia is szükséges. A történeti források

sok tényei csupán kövek, téglák s csak a művész tud ebből az anyagból pompás épületet emelni. Első közleményünkben már beszéltünk arról, hogy a természetet éppúgy nem lehet fantázia nélkül leírni, mint ahogy fejből kiagyalt koholmányok sem hasonlíthatnak a természetre. A művészetnek az élethez, a képzeletnek a valósághoz való közeledése korunkban főleg a történelmi regényben mutatkozik. Innen már csak egy lépés a memoárok helyes szemlélete, melyekben oly fontos szerepe van a jellemek és személyek leírásának. Eleven, lebilincselő leírások — azt jelenti ez, hogy nem fakó, semmit ki nem fejező másolatok és lajstromok, hanem az emberek és események művészi megjelenítései. Ez adja az értékét Van Dyck, Tizian és Velasquez portréinak is, melyeknél egyáltalán nem fontos, kit is ábrázolnak; mint képeket, mint műalkotásokat értékeljük őket. Ilyen a művészet ereje: az önmagában érdektelen arcnak a művészet általános, mindenki számára egyaránt fontos jelentőséget ad; az embert, aki életében senkinek a figyelmét se vonta magára — a művész jóvoltából, aki ecsetével új életet adott neki — évszázadok bámulják meg. Ugyanez áll a memoárra, a novellára, a természetábrázolás minden fajtájára. A mű értékének a foka itt az író tehetségének a fokától függ. A könyvben megkedvelhetitek azt az embert, akivel egyébként találkozni se szeretnétek sehol se, akit talán mindenki úgy ismerne, mint a világ legüresebb, legunalmasabb teremtményét. Elmaradt esztétikusok bizonygatják, hogy „a költészetnek nem kell festészetté lennie, hiszen a festészetben minden a tárgy hű ábrázolásán, egy bizonyos pillanatban való megragadásán fordul meg”. De mihelyt a költészet személyeknek, jellemeknek, eseményeknek, egyszóval az élet megnyilvánulásainak az ábrázolásába kezd,

magátólértetődően magára vállalja ugyanazt a kötelezettséget, mely a festészetre jellemző, tudniillik, hogy hű lesz a valósághoz, melyet vissza akar adni. Ez a hűség a költészet első követelménye, első feladata. S a szerző költői tehetségét itt elsősorban azon kell lemérni, hogy mennyiben elégíti ki ezt a követelményt, mennyiben oldja meg ezt a feladatot. Ha festőnek nem jó, nyilván nem jó költőnek se, nincs semmiféle tehetsége. Viszont, hogy a költészet nem lehet *csupán* festészet — ez megint más dolog, és ez minden kétséget kizáróan igaz. Az igazi költő képeiben eszmének is kell lennie, az általa keltett benyomásnak hatnia kell az olvasó értelmére, szemléletének ilyen vagy amolyan irányítást kell adnia az élet bizonyos oldalai felé. Ebből a szempontból a regény s az elbeszélés és a hozzá hasonló alkotás a leghasználhatóbb faja a költészetnek. Elsősorban ezeknek jutott osztályrészül a társadalomrajz s a társadalmi élet költői elemzése.

Az elmúlt 1847-es esztendő különösen gazdag volt jeles regényekben, elbeszélésekben és novellákban. Az első hely, óriási közönségsikere miatt, kétségtelenül két regényt illet meg, ezek: a „Ki a bűnös?” és a „Hétköznapi történet”. Velük kezdjük ezért az elmúlt év szépirodalmának áttekintését.

Isz kangyert¹⁹ már rég ismeri közönségünk, mint igen értelmes, tehetséges, szellemes, tárgyuk szemléletének és kidolgozásának eredetiségével kitűnő cikkek íróját. De a regényirodalomban új tehetség, csak a mult évben vonta magára az orosz közönség különös figyelmét. Igaz, az „*Otyecseszvenniije Zapiszki*”-ben napvilágot látott két kísérlete az elbeszélő műfajban, az „Egy fiatalember levelei” (1840) és „Egy fiatalember újabb levele” (1841) s ezeknek a könnyed

rajzoknak a hűségéből és elevenességéből már meg lehetett sejteni szerzőjükben a leendő tehetséges regényíró. Goncsárov, a „Hétköznapi történet” írója, teljesen új arc irodalmunkban, de máris a legtekintélyesebb helyet foglalta el. Talán mivel csaknem egyszerre jelent meg a két regény (a „Ki a bűnös?” és a „Hétköznapi történet”) és osztoztak egymással a rendkívüli siker dicsőségén, nemcsak együtt emlegetik, hanem össze is hasonlítgatják őket, mint rokon jelenségeket. Egy folyóirat,²⁰ Iszkangyer regényét elsőrangú művészi alkotásnak nyilvánította, s kifejezte elégedetlenségét Goncsárov regényével szemben, azon az alapon, hogy az utóbbiból hiányoznak az előbbinek az érdemei. E két regényt elemezve mi is egymás mellé akarjuk állítani őket, de nem azért, hogy kimutassuk hasonlóságukat — ilyen-minek, lényegük szerint teljesen elütő művekről lévén szó, még az árnyéka sem vehető észre — hanem azért, hogy éppen egymással ellentétes voltuk révén hívebben megmutathassuk mindegyikük sajátosságát, kimutassuk erőnyeiket és hibáikat.

Ha a „Ki a bűnös?” szerzőjében rendkívüli művészt látunk, ez azt jelenti, hogy nem értettük meg tehetségét. Az igaz, hogy kitűnően ért a valóság jelenségeinek hű leírásához; vonásai határozottak és élesek, képei erősek és szembeszökők. De ezek a tulajdonságai is épp azt igazolják, hogy főereje nem az alkotásban, a művészi ábrázolásban van, hanem a mélyen átérzett, teljesen öntudatos és fejlett gondolkodásban. Ennek a gondolkodásnak a hatalma — főereje tehetségének; a művészi eljárásnak, mellyel a valóság jelenségeit híven megragadja, csak másodrangú, kisegítő szerepe van. Ha elvennénk tőle az elsőt, kiderülne, hogy a második nem elég az önálló tevékenységhez. Az ilyesféle tehetség nem különleges, speciális,

véletlen jelenség. Nem: az ilyen tehetségek éppoly természetesek, mint a tisztára művészi jellegűek. Az ő tevékenységük a művészetnek egy sajátos fajtáját alakítja ki, melyben a fantázia második helyen áll s az ész a legelső.²¹ Erre a megkülönböztetésre nem igen szokás ügyelni — innen a furcsa zavar a művészeti elméletekben. Ezek a művészetben valami szellemi Kínát akarnak látni melyet pontos határok választanak el élesen mindattól, ami nem művészet a szó legszigorúbb értelmében. Pedig közben ezek a határvonalak inkább feltételesen léteznek, nem valóságosan; ujjal legalábbis nem igen mutogathatnánk őket, mint a térképen az országhatárokat. A művészet, abban a mértékben, ahogy valamilyen irányban megközelíti határát, fokozatosan veszít valamit lényegéből s magábavesz valamit annak a lényegéből, amivel határos; így határvonalak helyett olyan területet látunk, melyen összebékül a két fél.

A költő közelebb áll a festőhöz, mint általában gondolják. Formaérzék — ez az ő lényege. Állandó versengés a természettel az alkotóképességben — ez a legnagyobb élvezete. Megragadni az adott tárgyat a maga valóságában, hogy szinte duzzadjon az élettől — ebben van az ő ereje, diadala, kielégülése, büszkesége. De a költészet több a festészetnél, nagyobb területre terjed ki, mint bármely más művészet. Ezért a költő munkája természetesen nem szorítkozik egyedül a festésre — erről egyébként már beszéltünk. De bármi másféle, kitűnő, elragadtatást és csodálatot keltő módja van is alkotó tevékenységének — főereje mégis a költői festés. Megvan az a képessége, hogy gyorsan felfogjon minden életformát, beleélje magát minden jellembe, egyéniségbe — ezért nem tapasztalatra, tanulásra van szüksége, hanem gyakran egy

célzás, gyors pillantás is elég neki. Két-három tényből fantáziája már az élet külön, önmagában zárt és egész birodalmát kerekíti ki, minden belső összefüggésével és viszonyával, saját jellegzetes színezetével, árnyalataival. Cuvier például tudományával olyan művészi fokra jutott, hogy egyetlen kiásott bordából rekonstruálta elméletileg az egész állat szervezetét, melybe az valaha tartozott. De ez a tudományon felnőtt és kifejlődött zseni munkája; a költő túlnyomórészt megérzésére, költői ösztönére támaszkodik.

A költők másik fajtája, melyről az előbb beszélni kezdtünk s melyhez a „Ki a bűnös?” szerzője is tartozik, az életnek csak azokat az oldalait tudja híven ábrázolni, melyek valamiért különösen vonzzák őt s különösen ismerősek neki. Híven leírni az élet valamely megnyilvánulását, pusztán a hű leírás kedvéért — ennek a gyönyörűségét ők nem ismerik. Se kedvük se türelmük nincsen erre a szerintük haszontalan munkára. Nem a tárgy a fontos nekik, hanem az értelme s lelkesedésük csak azért lángol, hogy a tárgy hű ábrázolásán keresztül az értelmét mindenki számára szembeötlővé és kézzelfoghatóvá tegyék. Nekik tehát tisztán tudatos, előre meghatározott céljuk van s a költészet csak eszköz ennek az elérésére. Ezért a valóságnak általuk megközelíthető tartománya saját legbensőségesebb gondolataikból, az életre vonatkozó nézeteikből alakul ki; bűvös kör ez, melyből nem léphetnek ki büntetlenül, anélkül ugyanis, hogy egyszerre el ne veszítsék képességüket a valóság költői hűségű ábrázolására. Vegyétek el tőlük ezt a belső gondolatot, hagyassátok ott velük a tárgyra vonatkozó nézeteiket — már oda is a tehetségük, míg az igazi költő tehetsége mindig vele marad, amíg csak zajlik körülötte az élet, *bármiféle legyen is az.*

Melyik Iszkangyernek az a kedves gondolata, mely ihletének forrásául szolgál s mely helyenként, a társadalmi élet jelenségeinek hű ábrázolásában, szinte alkotóművésszé emeli? Az emberi méltóság gondolatá ez, melyet megaláz az előítélet és a műveletlenség, megaláz hol az ember igazságtalansága felebarátjával szemben, hol meg az ember spontán, belső elfajulása. Iszkangyer összes regényének és elbeszélésének, akárhányat ír is, mindig egy és ugyanaz volt és lesz a hőse, ez pedig — az ember, a fogalom általános, őseredeti értelmében, minden tartozékával, jelentésének egész magasztosságával. Iszkangyer elsősorban a *humanitás* költője. Regényének ezért rengeteg, jórészt mesterien megrajzolt szereplője van, de nincs hőse, se hősnője. Az első részben, mikor a Nyegrov házaspárral köti le érdeklődésünket, Kruciferszkijt és Ljubonykát állítja elének regénye hőseiként. A két részt összekötő epizódban Beltov a főhős, de Beltov anyja és genfi nevelője alighanem jobban érdekli az olvasót, mint Beltov maga. A második részben Beltov és Kruciferszkája a főszemély; csak itt bontakozik ki egészen a regény alapgondolata, mely kezdetben olyan rejtélyesen jelentkezett a „Ki a bűnös?” címben. De meg kell vallanunk, hogy ez a gondolat érdekel minket legkevésbé a regényben, amint Beltovot, a hőst is az egész regény legkevésbé sikerült szereplőjének érezzük. Mikor Kruciferszkij Ljubonyka vőlegénye lesz, azt mondja neki Krupov doktor: „Nem hozzádvaló ez a menyasszony, mit akarsz — ez a szempár, ez az arcszín, ez a remegés, amely olykor végigfut az arcán — *tlgrtskölyök* ő, aki még nem ismert saját erejét; de te, ugyan mi vagy te? Te vagy a menyasszony; te barátom, kis német lány vagy; te leszel a feleség — kell ez neked?” Ezekben a szavakban van

a regény bonyodalma; a regénynek, a szerző szándéka értelmében, kezdődnie kellett lakodalommal, nem pedig végződnie. A szerző megismertet minket Beltovval, majd egy fiatal pár békés menedékébe vezet bennünket, akik már négy éve élvezik a családi élet csendes boldogságát; de az orákulumként szereplő szkeptikus doktor borús jóslatára gondolva önkénytelenül is sejti az olvasó, hogy Kruciferszkij családi boldogságának leírásában csak a leendő bajok csíráit és kezdetét akarja bemutatni a szerző Kruciferszkij valójában nem megnősült, hanem férjhezment. Felesége lényegesen több volt nála, ennek következtében egyáltalán nem hozzávaló. Az természetes, hogy a férj teljesen boldog volt a feleségével, de az nem természetes, hogy az is zavartalanul boldog volt, nem voltak nyugtalanító álmai éjjel, nem töprengett nappal. Becsülhette, sőt szerethette is az urát, mint gyermeken tiszta, nemes lényt, aki ráadásul ki is emelte őt a szülői ház poklából; de vajjon az ilyen szeretet kielégíthetett-e egy ilyen asszonyt, megfeleltetett-e igényeinek, természetéből fakadó törekvéseinek, melyek mennél határozatlanabbak és öntudatlanabbak, annál kízóbbak. Beltovval való, csakhamar szerelemmé mélyülő ismeretségének egyszerűen fel kellett volna nyitnia szemét, hogy átlássa helyzetét s tudatára ébredjen annak, hogy nem élhet boldogan ilyen emberrel, mint Kruciferszkij. De a szerző ezt elmulasztja.

A gondolat kitünő volt, teli mélyen tragikus értelemmel. Épp ez ragadta el az olvasókat s feledtette el velük, hogy mind Beltov, mind Kruciferszkij tragikus szerelmének egész históriáját értelmesen, nagyon értelmesen, sőt ügyesen, de azért még egyáltalán nem művészien beszéli el a szerző. Remek a mese, de nyoma sincs eleven, poétikus képnek. A gondolat men-

tette meg, húzta ki a szerzőt; eszével jól megértette hőseinek helyzetét, de ahogy előadta, az csak okos, az ügyet jól ismerő emberre vall, nem pedig költőre. Ahogy a jó színész, mikor néha olyan szerepet kap, amely egyáltalán nem illik modorához és hajlamaihoz, nem rontja azt el, hanem okosan és ügyesen végrehajtja, ahelyett hogy eljátszani próbálná. A szerep értelme nem veszett el s a darab tragikus mondani-
valója kipótolja a főszerep kidolgozásának hiányait, a néző hirtelen nem is gyanítja, hogy kielégülés helyett csak pillanatnyi elragadtatást kapott.

Ezt mutatja egyebek közt az is, hogy Beltov jellemét a regény második részében a szerző önkényesen megváltoztatja. Eleinte olyan ember volt, aki szomjazza a hasznos tevékenységet, de ferde nevelése miatt, melyet a fennkölt, ábrándozó genfitől kapott — sehol se tudja azt megtalálni. Sokat tudott Beltov s nagyjából mindenről fogalmat alkotott magának, de egyáltalán nem ismerte az egyetlen lehetséges társadalmi környezetet, amelyben hasznosan működhetett volna. Mindezt nemcsak elmondja, hanem remekül meg is mutatja a szerző. Úgy gondoljuk, emellett még könnyen megmutathatná azt is, hogy hőse egyáltalán nem gyakorlatias természetű s hogy nevelése mellett a gazdagság is sokat rontott rajta. Aki egyszer gazdagnak született, annak a természettől külön adottságot kell kapnia valamilyen munkára, hogy ne tétlenül éljen a világban s ne únja el magát a semmittevésben. Ilyen adottságot egyáltalán észre se lehet venni Beltov egyéniségében. Túlságosan is gazdag és sokoldalú az egyénisége, de ebben a gazdagságban és sokoldalúságban semminek sincs szilárd gyökere. Esze sok van, de szemlélődő, elméleti az eszejárása; nem mélyed el a dolgokban, csak átsiklik rajtuk. Sokat, szinte mindent

megértett, de épp a megértésnek és együttérzésnek ez a sokoldalúsága akadályozza meg az ilyen embereket abban, hogy egy tárgyra összpontosítsák minden erejüket, arra irányítsák egész akaratukat. Az ilyen emberek állandóan igyekeznek csinálni valamit, próbálják megtalálni a maguk útját, de ez persze sohasem sikerül.

Igy hát Beltovnak azt rendelte a végzet, hogy a cselekvés soha ki nem elégíthető vágya s a tétlenség szomorúsága gyötörje. Nagyszerűen adja elő szerzőnk, hogyan kísérletezett sikertelenül a hivatalnokoskodással, hogy lett aztán orvos, majd színész. Ha nem is mondhatjuk, hogy teljesen kidolgozta és megvilágította ezt a jellemet — arcának ezeket a vonásait jól, érthetően és természetesen rajzolta meg. Hanem a második részben úgy toppan eléink Beltov, mint valami felsőbbrendű, zseniális ember, akinek a valóság nem is tud méltó munkaterületet adni... Ez már végkép nem az az ember, akivel mi előbb olyan alaposan megismerkedtünk; ez már nem Beltov, inkább Pecsorin-szerű egyéniség.²² Persze, az előbbi Beltov sokkal jobb volt, mint ahogy jobb mindenki, aki a saját szerepét játssza. Számára igen hátrányos a Pecsorinhoz való hasonlóság. Nem értjük, miért kellett a szerzőnek saját útjáról idegen útra térnie. Csak nem ezzel akarta Kruciferszkájához emelni Beltovot? Felesleges fáradság! Neki Beltov éppoly vonzó lett volna előbbi alakjában is, a szegény Kruciferszkij mellett meg úgy hatott volna, mint igazi kolosszus a törpe mellett. Beltov felnőtt ember, érett, férfias jelenség volt, legalábbis értelmére és életfelfogására nézve; Kruciferszkij viszont, akinek az emberekről és az életről csak nemes ábrándképei voltak valódi ismeretek helyett, az előbbi

Beltov mellett is egészen gyermeknek tűnik, akinek fejlődését valami betegség hátráltatja.

Ami Kruciferszkáját illeti, a regény első részében sokkal jobban leköti figyelmünket, mint a másodikban. Azt az első részről sem mondhatnánk, hogy abban jellemrajzának vonásai élesek, de legalább helyzetéről — Nyegrov házában — tiszta képet kapunk. Szép ott — hallgatagon, szótlantul, tétlenül. Az olvasó megsejti kicsoda, ha nem is hall tőle szinte egyetlen szót se. A helyzet ábrázolásában valóban remekelt a költő. Maga a hősnő itt csak naplója töredékeiben nyilatkozik meg. Mi azonban az ilyen gyónást nem szeretjük túlságosan. Már maga az az eljárás, hogy a regény hősét írásaiból ismerje meg az olvasó, régi, elavult és üres fogás. Ljubonyka írásai pedig ráadásul bizonyos mértékig hamisnak tűnnek, legalább is nem mindegyikről hihető el, hogy asszony írta őket... Nyilvánvaló, hogy a szerző itt is átlépte tehetségének határait. Ugyanezt mondhatjuk Kruciferszkájának a regény végén olvasható töredékeiről. Mindkét esetben ügyesen kikerülte a szerző az erejét meghaladó feladatot, de semmi többet nem tett. Ljubonyka általában, mihelyt Kruciferszkij felesége lett, megszűnt jellem, egyéniség lenni, s művészi, ügyesen kifejtett eszmévé vált. Ő és Beltov — két különleges személyiség, akiket a szerző nem igen tud méltóképpen kezelni. De az ő személyükben is bámulatraméltó ügyességgel és művészettel tartja fenn a feszültséget a regény végéig, s meglepi és meghatja az olvasók többségét ott ahol bárki más nevetségessé vált volna Iszkangyer tehetségével, de az ő esze és ítélőképessége nélkül.

Nem Beltov és Kruciferszkája tragikus szerelmének a képében kell tehát keresnünk Iszkangyer regényének értékeit. Láttuk, hogy nincs is benne semmi

képszerű — remekül kidolgozott bírósági ügy az egész. A „Ki a bűnös?” tulajdonképpen egyáltalán nem regény, hanem kitűnően megírt életrajzok sorozata; ezeket külsőleg egységes egészévé éppen az a gondolat fűzi, amit a szerző nem tudott művészién kifejezni. De van ezek közt az életrajzok közt belső összefüggés is — csak annak semmi köze Beltov és Kruciferszkája tragikus szerelméhez. Ez pedig az az eszme, amely mindennek a mélyén fekszik; ez adott életet és lelket az elbeszélés minden szavának, minden vonásának, ez kölcsönözte neki a meggyőző és lebilincselő erőt, mely egészen ellenállhatatlanul hat az olvasókra, akár rokonszenveznek a szerzővel, akár nem, akár műveltek, akár nem. Ez az eszme a szerzőnél mély érzés, szenvedély alakjában jelenik meg; egyszóval, a regény világosan mutatja, hogy nemcsak regényének, hanem egész életének ez adja a pátoszt. S bármiről beszél is, bármilyen kitörésekre ragadtatja is magát, ezt akkor se felejtje el sohasem, állandóan visszatér hozzá; mintha magától tört volna fel benne ez az eszme. Lelkéhez nőtt ez, ebben van az ereje; ha elhidegülne iránta, ha lemondana róla, egyszeriben elveszítené tehetségét. Mi-féle eszme hát ez? Szenvedés, gyötrelem annak a látván, hogy az emberi méltóságot nem értékelik, szándékosan, kivált pedig szándéktalanul állandóan megsértik — ez az, amit a németek *humanitásnak* (Humanität) neveznek. Akik érthetetlennek éreznék a szóban rejlő gondolatot, Iszhangyer műveiben találják meg legjobb magyarázatát. Magáról a szóról elég annyi, hogy a németek csinálták a latin *humanus* szóból, ami emberi-t jelent. Itt az „állati” szó ellentétéként használjuk. Ha az ember úgy bánik a többi emberrel, ahogy embernek illik bánnia felebarátaival, természet szerinti testvéreivel, akkor humánusan cselekszik,

ellenkező esetben pedig állat módjára. A humanitás — emberszeretet, de tudatosulás és műveltség által kifinomult emberszeretet. Az az ember, aki felnevel egy szegény árvát, nem számításból, nem is hivatkozásból, hanem egyszerűen csak hogy jót tegyen, felneveli tulajdon fiaként, de közben érezteti vele, hogy jótevője, hogy költ rá stb. — az ilyen, persze teljes joggal nevezhető jónak, erkölcsösnek, emberszeretőnek, de humanusnak egyáltalán nem. Sok jóézés, szeretet van benne, de a tudatosság még nem bontakoztatta ki ezeket, durva kéreő fedi még őket. Faragatlanságában nem is sejti az ilyen ember, hogy vannak az emberi léleknek olyan finom és gyöngéd húrjai, melyeket nagyon vigyázva kell kezelnünk, nehogy boldogtalanná tegyünk valakit, még ha külsőleg minden feltétele meg is van a boldogsághoz, vagy esetleg durvává és sekélyessé tegyük azt az embert, aki humanusabb bánásmód mellett rendesen fejlődhetett volna. Viszont hány olyan jótékony ember van a világon, aki meggyötri, sőt tönkreteszi azokat akikkel jót tesz, noha semmi rossz szándéka sincs, sőt forrón szereti az illetőket, őszintén javukat akarja — s aztán jóhiszeműen csodálkozik azon, hogy elismerés és tisztelet helyett hideg közöny, hálátlanság, esetleg éppen gyűlölet és elzenszenv lesz a jutalma, vagy hogy neveltjei semmirekellők lesznek, holott ő a lehető legerkölcösebben nevelte őket. Hány olyan apa és anya van, aki szereti gyermekeit a maga módján, de szent kötelességének tartja állandóan hangoztatni előttük, hogy le vannak kötelezve szüleiknek életükért, ruházatukért, nevelésükért. Nem is sejtik a szerencsétlenek, hogy maguk fosztják meg magukat gyerekeiktől; gyermek helyett árva lelencé lesznek szegények, akiket ők merő jótékonyaságból fogadtak be. Nyugodtan szenderegnek

az erkölcsi szabályon, hogy a gyerekek kötelesek szeretni szüleiket — öregségükre azután sóhajtván ismételtetik az elcsépelt szentenciát, hogy a gyerekektől bizony nem lehet egyebet várni, csak hálátlanságot. Ez az ijesztő tapasztalat se törli fel a vastag jégkérget befagyott agyukról, végül sem értik meg, hogy az emberi szív saját törvényei szerint működik és semmi más nem akar és nem tud elfogadni, hogy a köteles és tartozásszerű szeretet az ember alkatától idegen, természetellenes, fantasztikus, lehetetlen és hallatlan érzés, hogy szeretet csak szeretetnek jár ki, hogy szeretetet nem lehet követelni, mint valami törvényes járandóságot, hanem a szeretetet mindig meg kell szerezni, ki kell érdemelni, teljesen mindegy, hogy kitől, nálunk magasabb vagy alacsonyabb rangú személytől, fiúnak az apjától, vagy apának a fiától. Gondoljunk csak a gyermekekre: igen gyakran megesik, hogy anyja iránt nagyon közönyös a csecsemő, noha az saját keblén táplálja őt — viszont rettenetes bömbölést visz végbe, ha felébredésekor nem látja mindjárt dajkáját, akit mindig maga mellett szokott látni. Így a gyermek, a természetnek-ez a teljes, tökéletes alkotása, azt ajándékozza meg szeretetével, aki a valóságban kimutatja neki a magáét, aki minden örömről lemondva mintegy vaslánccal kötötte magát az ő megindítóan gyenge lényéhez.

A humanitás semmikép sincs ellentétben a magasabb társadalmi helyzet és rang iránti tisztelettel, de éles ellentétben áll bármiféle ember iránti megvetéssel, kivéve a csirkefogókat, semmirekellőket. Készséggel elismeri más ember társadalmi elsőbbségét, de nem egyedül a külsőségre néz, fontosabbnak tartja a belsőt. A humanitás nemhogy nem kötelez arra, hogy az alsóbb osztályú embert esetlenül, modorosán elárasz-

szuk hozzá nem illő udvariaskodásokkal, hanem meg is tiltja ezt, mivel az ilyen modor kínos helyzetbe hozná az illetőt, gúnyt vagy rossz szándékot sejtetne vele. A humánus ember azzal az udvariassággal viselkedik a nála alacsonyabb sorú és műveltségű ember iránt, amelyet az nem láthat furcsának és erőszakottnak — viszont nem hagyja, hogy a másik megalázkodjék előtte emberi méltóságában. Nem engedi, hogy földig hajoljon előtte, nem kezdi Bobi, Bobika vagy más efféle, kutyanekvekhez hasonló neven szólítani, nem fogja könnyedén megráncigálni kegyessége jeléül a szakállát, hogy amaz, alázatos mosollyal így szóljon hozzá édeskésen: „mit méltóztatik parancsolni?...” Sérti a humanitás érzését, mikor az emberek nem tisztelik mások emberi méltóságát, de még bántóbban sérti az, ha az ember maga sem becsüli meg a saját méltóságát.

Ez a humanitás-érzés úgyszólván a lelke Iszkan-gyer művének. Ennek a prédikátora, ügyvéde. Az általa színrehozott szereplők nem rossz emberek, sőt túlnyomórészt jók, akik gyötrik és kínozzák magukat is másokat is, inkább jó mint rossz szándékból, inkább tudatlanságból mint gonoszszágból. Sőt még azokat a szereplőit is, akik visszataszítóan hatnak alantas érzéseikkel, aljas cselekedeteikkel, inkább műveletlenségük és környezetük, mint rossz hajlamaik áldozatául tűnteti fel a szerző. Olyan bűnöket ír le, amelyek nem ütköznek a büntetőtörvénykönyvbe, sőt többnyire értelmes és erkölcsös eljárásnak tekintik őket. Gazember alig szerepel nála, eddig megjelent három elbeszélése közül egyedül a „Tolvaj szarká”-ban akad, de az is olyan, hogy ma is sokan tartanak igen derék és erőnyes férfiúnak. Leghatalmasabb fegyvere, amit bámulatos ügyességgel forgat, a nem egyszer szarkazmussá

élesedő gúny, de gyakrabban él a kecsesen könnyed, rendkívül szelíd tréfával; gondoljunk csak a derék postamesterre, aki kétszer majdnem megölte Beltovot, először bánatában aztán örömeiben, s oly jólelkűen dörzsölgette a tenyerét, úgy élvezte a meglepetés sikerét, hogy „nincs a világon olyan szőrösszívű ember, aki képes lett volna szemrehányást tenni neki ezért a tréfáért s ne invitálta volna őt egy kis falatozásra”. De közben ennek a jellemvonásnak ábrázolásánál is, amely semmikép sem borzasztó, csak mulatságos, hű marad a szerző kedvenc eszméjéhez Minden, ami erre az eszmére vonatkozik a „Ki a bűnös?”-ben, kitűnik a valósághoz való hűségével, előadásának ügyességével — s ez a legnagyobb dicséret. Itt, nem pedig Beltov és Kruciferszkája szerelmében, mutatkozik a regény legragyogóbb jellemvonása, a szerző alkotótehetségének diadala! Mondottuk fentebb, hogy ez a regény életrajzok sorozata s ezek az életrajzok egyedül az a'ap gondolat révén kapcsolódnak egybe, viszont végtelenül változatosak, mélyen igazak s bővelkednek filozófiai tartalomban. Itt teljesen elemében van a szerző. Mi a legjobb abban a részben, mely teljesen Beltov és Kruciferszkája tragikus szerelmével foglalkozik, ha nem az a csak epizódikus életrajz, az igen tiszteletreméltó Karp Kondratyicsnak, fürge hitvesének Marja Sztjepanovnáának és szegény leányuknak, Varvara Karpovnáának — becenevén: Vava — az életrajza? Mikor érdekesek a regényben Kruciferszkij és Ljubonyka? — Akkor, amikor Nyegrovék házában élnek és minden, ami körülveszi őket, kényszerűen számukra. Páratlan mestere a szerző az ilyen helyzetek rajzolásának, remekül ért hozzájuk. Mikor érdekes maga Beltov? — Amikor ferde és helytelen neveltetésének történetéről olvasunk, meg annak

a históriájáról, hogyan kísérletezett hasztalanul, hogy megtalálja élete útját. Ez éppen a szerző képességeinek a körébe vág. Főleg filozófus, de közben egy kissé költő is s ezt felhasználja arra, hogy az életről vallott nézeteit példázatokban mutassa be. Kitűnő novellája bizonyítja ezt legjobban: „Krupov doktor művéből, a lelki betegségekről általában s azok járványos terjedéséről különösen”. A szerző itt egyetlen vonással, egyetlen szóval sem lép ki tehetségének szférájából s tehetsége ezért itt sokkal határozottabban érvényesül, mint egyéb műveiben. Az alapgondolat itt is ugyanaz, de itt kizárólag gúnyos hangon szólal meg, némelyek számára igen derűsen és mulatságosan, másoknak kellemetlenül és kínosan; csak a kancsal Ljovka ábrázolásánál — ez a figura akármelyik írónak becsületére válnék — beszél komolyan a szerző. Elgondolás és kivitel szempontjából határozottan ez a jobbik multévi művei közül, bár ez nem tett különösebb hatást a közönségre. De a közönségnek ezúttal igaza van: a „Ki a bűnös?”-ben s más szerzők néhány művében több olyan igazságot talál, ami hozzá közelebb áll s így hasznosabb, üdvösebb is számára — ráadásul pedig az utóbbi műnek ugyanaz a lelke, a tartalma, mint az előbbinek. Általában, egyoldalúságot vetni a szerző szemére — a tehetsége iránti teljes értetlenséget jelentené. Csak azt a világot tudja híven ábrázolni, ami belső sugallatának körébe esik; mesteri leírásainak alapja: veleszületett megfigyelőképessége s az élet bizonyos oldalainak gondos tanulmányozása. Érzékeny és fogékony természetű a szerző, sok olyan arcot őriz lelkében, ami még gyermekkorában ötlött szemébe. Könnyen érthető, hogy a műveiben szereplő személyek nem csupán fantázia szüleményei, egészen a valóságból vette hozzájuk az anyagot, viszont remekül fel-

dolgozta s helyenként egészen átalakította. Hiszen már mondtuk, hogy a szerző inkább filozófus s csak kevésbé költő...

Végletes ellentéte ebből a szempontból a „Hét-köznapi történet” szerzője, aki költő, művész — és semmi több. Nem szereti, nem is gyűlöli azokat, akiket szerepeltet, nem örül és nem bánkódik miattuk, nem tart erkölcsi prédikációkat se nekik, se az olvasónak — mintha csak azt gondolná: ne fájjon nekem a más feje, egyéb dolgom is van. Jelenlegi íróink közül egyedül ő közeledik a tiszta művészet ideáljához, amittől a többiek mind mérhetetlenül eltávolodtak — s épp azért van sikerük. Mindegyik mostani írónkban van valami a tehetségén kívül s ez a valami fontosabb a tehetségnél, ez jelenti erejüket; Goncsárovban semmi nincs a tehetségén kívül; inkább művész-költő, mint mostanában bárki más. Tehetsége nem elsőrangú, de izmos, jelentékeny. Speciális képessége van a női jellemek mesteri ábrázolásához. Sohasem ismétli önmagát, egyik nőalakja sem emlékeztet a többiekre, s mint portré, kitűnő valamennyi.²³ Mi közös vonás van a durva és gonosz, de a maga módján gyengéd érzésekre is képes Agrafénában, meg az ábrándos és rongált idegzetű nagyvilági hölgyben? S mindegyik mesteri, művészi alkotás a maga nemében. A fiatal Adujev anyja és Nagyenyka anyja — mindketten öregek, mindketten nagyon jók, mindketten nagyon szeretik gyermeküket s mindketten ártalmára vannak gyermeküknek, végül mindketten ostobák és közönségesek. S közben kettejük egyénisége teljesen különböző; az egyik régimódi vidéki úriasszony, aki semmit sem olvas s semmihez sem ért a háztartás apró-cseprő ügyein kívül, szóval jó unokája a gonosz Prosztaкова asszonynak²⁴ — a másik nagyvárosi úrinő, aki francia

könyveket olvas és semmihez sem ért a háztartás apró-cseprő ügyein kívül, szóval jó dédunokája a gonosz Prosztakova asszonynak. Az ilyen ízetlen és közönséges, minden önállóság és eredetiség híjával lévő személyek ábrázolásában néha jobban megmutatkozik a tehetség, mint bármi másban, mert ezeknek a legnehezebb valami megkülönböztető jegyet adni. Mi hasonlóság van az eleven, szeleburdi, akaratos s kissé kacér Nagyenyka, meg a külsőleg nyugodt, de belső túztól emésztett Liza között? A főhős nagynénje — mellékesen, futólag odavetett, de milyen gyönyörű női portré! Milyen remek abban a jelenetben, amely lezárja a regény első részét. Nem térünk ki arra, milyen művészien ábrázolja a szerző a férfiak jellemét; női jellemeiről viszont meg kell emlékeznünk, mivel ezek ábrázolása eddig még legjobbjainknak is ritkán sikerült; íróinknál a nő vagy émelgyősen szentimentális lény, vagy nőiruhás papnövendék, könyvszagú frázisokkal. Goncsárov nőalakjai élő, a valósághoz hű alkotások. Ez új jelenség irodalmunkban.

Forduljunk most a regény két férfi főszereplője, a fiatal Adujev és nagybátyja, Pjotr Ivanücs felé; ha az előbbiről beszélünk, az utóbbiról is kell ejtenünk legalább néhány szót, mivel a kettejük közötti ellentét különösen kiemeli a regény hőseit. Mondják, hogy elavult az ifjú Adujev típusa, mondják, hogy ilyen jellemek nincsenek már Oroszországban. Nem, nem tűnnek el és sose tűnnek el az ilyen jellemek, mivel ezeket nem mindig az élet körülményei alakítják ki, hanem néha maga a természet. Oroszországban Vlagyimir Lenszkij²⁵ az őjük, de leszármazásuk vonala egyenesen Goethe Wertherére megy vissza. Puskin vette észre és mutatta meg először, hogy vannak ilyen egyéniségek a mi társadalmunkban. Idővel megváltoz-

hatnak, de lényegük mindig ugyanaz marad... Az ifjú Adujev Pétervárra érkezve arról ábrándozik, milyen örömmel borul majd imádott nagybátyja nyakába s hogy el lesz az ragadtatva tőle. Fogadóba száll, de fél, hátha megharagszik nagybátyja, hogy nem egyenesen hozzá ment. A hűvös fogadtatás, melyben nagybátyjánál része van, eloszlatja vidékies ábrándjait. Eddig inkább vidékinek mutatkozik az ifjú Adujev, mint romantikusnak. Ráadásul igen kellemetlenül lepte meg, hogy nagybátyja ostobának nevezi Zajezsalovot s a bolondos falusi nagynénit az ő sárga virágaival, akik igen buta leveleket küldözgetnek neki. A vidékiek gyakran igen nevetségessé válnak rokonaik és ismerőseik iránti magatartásukkal. A kisváros élete egyhangú, szűk, sekély mederben folydogál; mindenki mindenkit ismer s ha nincsenek haragban, feltétlenül a legbensőbb barátságban élnek — másfajta kapcsolat szinte egyáltalán nincs. S ebből a kisvárosból a fővárosba indul egy fiatalember szerencsét próbálni; mindenki érdeklődik iránta, elbúcsúzik tőle, sok szerencsét kíván neki s kéri, ne felejtse el. Mikor már idősebb emberré lett a fővárosban, szülővároskája csak homályos látomásként jelenik meg előtte; az új benyomások, ismeretségek, kapcsolatok, érdekek hatására már rég elfelejtette azoknak az arcát és nevét, akiket gyerekkorában oly közélről ismert; már csak a hozzá legközelebb állókra emlékszik, de azokat is úgy képzei maga elé, ahogy ott hagyta őket, pedig azóta már megváltoztak. Leveleiből látja, hogy semmi köze hozzájuk; ha válaszol, utánoznia kell az ő hangnemüket és fogalmait; csoda-e, hogy egyre ritkábban és ritkábban ír nekik s végül teljesen abbahagyja. Az a gondolat hogy rokona vagy ismerőse érkezik a fővárosba, annyira fé-

lelmes neki, mint amennyire a határszéli városka lakói félnek háború idején, hogy rájuk tör az ellenség. A fővárosban nem értik meg a távszeretetet; úgy vélik, hogy a szeretet, barátság, rokonszenv és ismeretség mind olyan személyi kapcsolat, amelyet meggyengít, megsemmisít az elválás és távollét. Vidéken épp ellenkezőképpen gondolkoznak; az élet egyhangúsága miatt csodálatosan kifejlődött itt a szeretet és barátság iránti hajlam. Itt mindenkinek örülnek; a legszentebb kötelességnek számít, hogy az emberek örökké háborgassák, ne hagyják békében egymást. Ha valakit nem háborgatnak eleget a rokonok és ismerősök, a világ legszerencsétlenebb, legjobban megsértett emberének érzi magát. Ha a vidéki, kisvárosi emberre rátör hirtelen a rokonok hordája és kis házacskáját zsúfolt heringesbödönné teszi — látszólag azt se tudja, hogyan örüljön, sugárzó arccal szaladgál, kapkod, kínálgatja az egész tömeget, lelke mélyén pedig a pokolba kívánja őket. Viszont próbálják csak meg ezek az emberek, hogy legközelebb ne hozzá szálljanak: sose bocsátja meg nekik. Már ilyen patriarkális a vidéki logika. Ugyanilyen logika alapján állít be időnként a fővárosba a vidéki ember, rendszerint egész családjával. A fővárosban ott a rokona, aki már húsz éve elköltözött abból a városkából s már régesrég teljesen elfelejtette összes rokonát és ismerősét. A jó vidéki kitért karokkal rohan rá, gyermekeivel együtt, akiket tanintézetbe kell elhelyezni s imádott hitvesével, aki azért jött, hogy a fővárosi divatáruházakban gyönyörködjék. Felhangzik az ah, oh, jé, nahát, ejha. „Egyenesen hozzád jöttünk ám, nem mertünk fogadóba szállni!” A fővárosi rokon sápadozik, nem tudja, mit tegyen, mit szóljon; úgy érzi magát, mintha ellenség foglalta volna el a várost s rablásra kész idegen ka-

tonák tömege tört volna a házára. S közben már részletesen kifejtik neki, mennyire szeretik, milyen jól ismerik, mennyit beszélnek róla állandóan s mennyire remélik, sőt bizonyosan tudják, hogy ő feltétlenül be tudja segíteni Kosztyenykát, Petyenykét, Fegyenykát, Mityenykát a hadtesthez, Masenykát, Szasenykát, Ljubocskát és Tanyecskát pedig az intézetbe. A városi rokon látja, hogy veszte vagy menekülése egyetlen pillanaton múlik: összeszedi hát bátorságát s hűvös udvariassággal fejt ki az ellenséges különítménynek, hogy semmikép se fogadhatja őket magához, hogy lakása tulajdon családjának is szűk, hogy a hadtesthez és az intézetbe vizsga alapján, a törvényes előírások szerint veszik fel a gyerekeket, hogy itt nem segít semmiféle protekció, ha nincs üres hely, vagy ha a gyerek idősebb vagy fiatalabb a felvételi korhatárnál, vagy ha nem állja ki a vizsgát — főleg pedig nem segít az ilyen jelentéktelen ember protekciója, mint az övé, aki ráadásul egészen más munkakörben dolgozik s senkit se ismer a tanintézetek vezetői közül. A csalódott vidékiek dühöngve távoznak, szitkozódnak a nagyvárosi önzés és romlottság miatt s szörnyetegként emlegetik rokonukat. Pedig ettől még lehet nagyon rendes ember; az az egész vétke, hogy nem akart cigánytábort csinálni a lakásából, nem akarta, hogy ne legyen semmi menedéke a tulajdon házában, nem akarta magát teljesen megfosztani annak a lehetőségétől, hogy dolgozószobája csendjében hivatali ügyekkel foglalkozhasson, esténként embereket fogadhasson, akik rokonszenvesek neki vagy hivatali munkája szempontjából fontosak és nélkülözhetetlenek — így hát nem akarta összehúzni, súlyos korlátozásoknak kitenni magát olyan emberek kedvéért, akik teljesen idegenek számára, akikkel még a szokásos isme-

retségi viszonyra se vágyik. S közben ezek a rokonok is derék emberek s a maguk módján nem is ostobák; az az egész vétkük, hogy mikor a fővárosba indulnak, szentül hiszik, hogy megtalálhatják benne — az óriási méretektől, a pompától s a divatáruházaktól eltekintve — a maguk városkáját, ugyanazokkal az erkölcsökkel, szokásokkal és fogalmakkal. Szeretik ők a maguk módján a fényűzést és a pompát, ha ízlésük nincs is hozzá; ha van rá módjuk, szívesen kicicomázzák a fogadó- és vendégszobát; dolgozószobáról viszont fogalmuk sincs, nem is tudják, mire való; a háló- és a gyerekszoba náluk mindig a legkoszosabb; nekik semmibe se kerül összeszorulniuk, összehúzódkodniuk — a komfort fogalma ismeretlen náluk, megszokták a zsúfoltságot, szeretik is; az orosz közmondás szerint: ha szűken élnek az emberek, erősebb az élet szaga. Mindenkinek örülnek és — Pjotr Ivanücs szavaival élve — még éjjel is kotyvasztanak vacsorát. Unokaöccse megjegyzése szerint ez a vonás orosz erény; de Pjotr Ivanücs határozottan más véleményen van. „Hol van itt az erény?” — mondja. „Unalmukban örülnek ott anynyira minden csirkefogónak: kérlek szépen, egyél amennyit akarsz, csak ments meg valahogy a tétlenségtől, segíts előlni az időt, hadd bámulhassunk rád: itt minden újdonságyszámba megy; az ételt nem sajnáljuk: nekünk itt jóformán ingyen van... Igen kellemetlen erény”. Pjotr Ivanücs kissé durván, de nem teljesen helytelenül fejezte ki magát. Valóban, a vidéki szívélyességnek és vendégszeretetnek elsősorban a semmittevés, tunyaság, unalom és megszokás az alapja. A városi ember lehetőségeit, nem állása, összeköttetései és befolyása, hanem rangja alapján ítélik meg s szívből meg vannak győződve, hogy ha valaki egyszer valóságos államtanácsos, az már feltétlenül

olyan mindenható személyiség, hogy csak egy szavába kerül s azonnal javukra döntenek az ötven éve húzódó pert, felveszik gyerekeiket az intézetbe, remek állast, rangot és kitüntetést adnak nekik. Utasítsátok el valamelyik kérésüket, amit ugyan szívből szeretnétek teljesíteni, de nem lehet — s egyszerre ti vagytok a leggyalázatosabb ember a világon, nagyképűsködtök, fennhordjátok az orrotokat, lenézitek a vidékieket. Mert náluk a legelső erény: nem nagyképűsködni senki előtt sem, nem mondani le senkinek az ismeretségéről sem, készenállni mindenben bárkinek a szolgálatára. Igaz, sehol se akkora a fontoskodás és stréberség, sehol se tartják úgy számon a kort, rangot és címet; de ezt a hibájukat, mely veszélyeztethetné az általános békét és összhangot, enyhíti az az erényük, hogy készek megalázkodni az előtt, aki akár csak egy fokkal is magasabbrangú — de ugyanakkor megőrzi méltóságukat az alacsonyabbrangúak előtt. Ez az erény egyébként a fővárosban is dívik, csak finomabb formák közt. Vidéken viszont valódi árkádiai naivitással űzik. „Ej öcsém, (mondja a gazdag birtokos vagy rangosabb hivatalnok a szegényebb birtokosnak, hivatalnoknak) te egészen elfelejtettél engem, mintha nem volnál megelégedve velem vagy rosszul tartottalak volna; azt hiszem, mindig akadt tányér számodra az asztalomnál, te hólyag”. A szegény ördög kissé megzavarodva mormol bocsánatkérést, tiszteletteljes pózba helyezkedve patrónusa előtt, de szemében megelégedés ragyog; tudja, hogy ahol a harag, ott a jóindulat, s a zsörtölődésben sokszor több a szeretet, mint a finomkodásban. „Na jól van, szent a béke, most gyerünk egy kis kenyérre-sóra, kész az ebéd”. És mindketten meg vannak elégedve: az egyik azért, mert híven eleget tett a patriarkális vendégszeretet törvényeinek és

kedves volt egy szegény fickóhoz, a másik meg azért, hogy egy, az ő szemében ennyire fontos személyiség szívesen fogadta és kedves volt hozzá. S ez a szegény fickó a vele teljesen egyenrangúak társaságánál mindig jobban szereti nemcsak a maga Mucsája arisztokratáinak körét, hanem a nála alacsonyabb rangúak társaságát is, mert csak akkor érzi a maga méltóságát, ha hajlonghat a felsőbbek és pózolhat az alantasabbak előtt. Persze, a most elmondottak egyáltalán nem vonatkoznak minden vidékire; mindenütt vannak művelt, érdemes, értelmes emberek — de ezek mindenütt kisebbségben vannak, mi pedig a többségről beszélünk. S a környezet közvetlen hatása olyan erős, hogy a vidékiek legjobbjai se maradnak mentesek a vidéki előítéletektől, s mindjárt elvesztik lábuk alól a talajt, mihelyt a fővárosba érnek.

Itt minden megriasztja őket, minden másképpen van, mint otthon. Ott egyszerűen, nyíltan élnek az emberek; bármikor bejelentés nélkül bemegy egyik a másikhoz. Átmegy a szomszédba; mikor belép, vagy nem talál senkit, vagy alva talál egy borotvátlan inast, esetleg egy rongyos suhancot piszkos lócáján; azért alszik, mert nincs mit csinálnia — holott a körülötte levő szenny és bűz adna neki munkát két napra is. Benyit a vendég az előszobába — senki, a fogadószobába — senki; a hálósobába — és hirtelen ijedt „ah” kiáltás hallatszik; a vendég barátságosan és zavartan mentegetődzik, lassan kihátrál a fogadószobába, valaki kiszalad hozzá, kijelenti, hogy mennyire örül látogatásának s mindketten mosolyognak a mulatságos kalandon. Itt meg a fővárosban, minden zárva, mindenütt csengő, mindenütt az elkerülhetetlen „kit jelenthettek be?” s aztan az egyik nincs otthon, a másik gyengélkedik, a harmadik bocsánatot kér, de el van

foglalva; s aki fogad, az természetesen előzékeny, de azért oly közönyös, hűvös, se villásreggelire, se ebédre nem invitál. . .

De lássuk a „Hétköznapi történet” hősét. Van érzéke a tapintat és illem iránt; bár meg volt győződve arról, hogy nagybátyja kitörő örömmel fogadja s lakásában ad szállást neki, valami homályos érzés mégis arra ösztönözte, hogy fogadóba szálljon. Ha meg lett volna az a jó szokása, hogy ítéletet alkosson a közvetlenül őt illető dolgokról, meggondolkoztatta volna ez a homályos érzés, mely arra késztette, hogy fogadóba menjen s ne egyenesen nagybátyja lakására — s hamar megértette volna, hogy semmi oka sincs egyebet várnia nagybátyjától, mint holmi előzékenyen közönyös fogadtatást s semmi joga sincs, hogy nála lakjék. Szerencsétlenségére csak a szeretetről, barátságról s egyéb magas és távoli dolgokról szokott véleményt alkotni s így tetőtől-talpig vidékiesen viselkedett nagybátyjánál. Annak értelmes, józan ésszel teli szavai cseppet sem győzték őt meg, csak nyomasztó, komor érzéssel töltötték el, romantikus kesergésre ösztönözték. Háromszorosan is romantikus volt: természete, neveltetése és életkörülményei miatt — pedig ezek közül az indokok közül egy is elég, hogy megzavarja az eszét a normális embernek s egy sereg ostobaságot követtessen el vele. Némelyek úgy találják, hogy nem-anyagi viszonyok anyagi kifejezésével és egyéb, túlságosan gyermekes különkségeivel valószínűtlen jelenség, kivált a mi korunkban. Nem vitatjuk, lehet ebben a megjegyzésben valami rész-igazság; de úgy áll a dolog, hogy az ifjú Adujev jellemének teljes kibontakozását nem itt, hanem szerelmi kalandjaiban kell keresnünk. Ezekben teliesedik ő ki, egy sereg embernek a képviselőjévé válik itt, akik

úgy hasonlítanak rá, mint egyik tojás a másakra s akik valóban léteznek ezen a világon. Mondjunk még pár szót erről a nem új, de még mindig érdekes emberfajtáról, melyhez ez a romantikus fickó tartozik.

Az az emberfajta ez, melyet a természet bőven el látott ideges, gyakran a beteges ingerlékenységig menő érzékenységgel. Hamar felfedezik a bizonytalan érzések és sejtelmek finom értelmét, szívesen követik ezeket, figyelnek rájuk; mindezt pedig úgy hívják, hogy a „lelki élet szépségei”. Ezért igen ábrándosak, szeretik a magányt, vagy a választott barátok körét, akikkel megbeszélhetik érzéseiket, sejtelmeiket és gondolataikat — bár gondolat épp olyan kevés van bennük, mint amilyen sok érzés és sejtelen. A természet általában gazdagon ellátta őket lelki képességekkel, de ezek a képességeik tisztán passzív irányúak; némelyikük sok mindenhez ért, de egyikük se tud semmit se produkálni, alkotni; egy kissé muzsikuss, egy kissé festő, egy kissé költő, szükség esetén még egy kissé kritikus és irodalmár is, de mindezek a tehetségei olyanok, hogy általuk nemhogy dicsőséghez és hírnévhez, de még csak szerény megélhetéshez sem juthat. Az ilyen emberek valamennyi szellemi képessége közül különösen a képzelet, a fantázia fejlődik ki; de nem az a fantázia, mely a költőt alkotni segíti, hanem az a fajta, amelyik arra készíti az embert, hogy nagyobb kedvét lelje az élet szépségeiről való ábrándozásban, mint az élet valóságos szépségeiben. Ezzel ők — saját véleményük szerint — magasabbrendű életet élnek, melyet a megvetett tömeg nem érhet el; odafent szárnyalnak, míg a megvetett tömeg alatt csúszik. Természettől fogva igen jók, szimpatikusak, hajlamosak nagylelkű gesztusokra; de amint úrrá lesz bennük

a fantázia az ítélőképeség és a szív fölött, csakhamar eljutnak a „lapos, közönséges józan ész” tudatos lenézéséig; szerintük ez „az anyagias, durva, hitvány emberek erénye, akik számára nem létezik magasztos és gyönyörű dolog”; szívükre a fantázia irányítása alatt álló akaratuk állandóan rákényszeríti a maga törekvéseit és ösztönzéseit, csakhamar kiapad belőle a szeretet s ők szörnyű, önző zsarnokká válnak; maguk persze nem veszik ezt észre, sőt jóhiszemű meggyőződésük, hogy ők a legönmegtagadóbb és legszeretetteljesebb lények a világon. Mivel gyermekkorukban mindenkit bámulatba ejtettek képességeik korai és gyors fejlődésével és a velük egykorúakat, akik közül sokan értékesebbek voltak náluk, erősen befolyásolták jó és rossz tulajdonságaikkal egyaránt — természetes, hogy zseni koruktól elkényeztették őket s ők igen nagy véleménnyel voltak magukról. A természet amúgyis sokkal több önérzetet adott nekik, mint amennyit az emberi élet egyensúlya megkíván — csoda-e hát, hogy könnyű és alig megszolgált ragyogó sikereik hihetetlen mértékben fokozzák bennük az önérzetet? Viszont ez mindig annyira álcázva jelenik meg náluk, hogy ők, tiszta lelkiismerettel, semmit sem tudnak létezéséről, hanem öszintén úgy tekintik, mint a zseni törekvését a dicsőségre s mindenféle nagy, magas és szép dologra. Hosszú időre meg tudja őket zavarni három dédelgett eszméjük: a dicsőség, barátság, szeretet. Ami ezen kívül van, az számukra nem létezik, az szerintük a profán tömegnek való. A dicsőség minden fajtája egyformán csábítja őket s kezdetben sokáig haboznak, melyik utat válasszák elérésére. Nem jut eszükbe, hogy aki a dicsőség mindegyik nemére egyformán alkalmas-

nak érzi magát, az egyikre sem alkalmas — s hogy a legnagyobb emberek sem tudtak előbb a maguk zsenialitásáról, míg nem alkottak valami igazán nagyot és zseniálisat, de akkor se a maguk véleménye alapján jöttek rá erre, hanem a tömeg helyeslő és ujjongó kiáltásaiból. Csalogatja őket a hadi dicsőség, nagyon akarózik nekik Napoleonnak lenni, de nem másképp, csak azzal a feltétellel, hogy ha nem is többet, legalábbis százezres hadsereget adjanak mindjárt első alkalommal a parancsnokságuk alá, hogy azonnal megkezdhessék ragyogó győzelmeik sorozatát. Csábítják őket az államférfiúi babérok is, de nem másképpen, csak azzal a feltétellel, hogy egyenesen miniszteri székbe ülnek be s átalakítják az államot (fejükben mindig készen van mindenféle nagyszerű reformtervezet, csak arról van szó, hogy nekiüljenek és leírják). De mivel az emberi irigység lehetetlenné tette az ilyen zseniális bravúrokat az ilyen zseniális emberek számára s megköveteli, hogy mindenki a kezdetén kezdje a maga mesterségét, ne a végén, meg hogy tettekkel, ne csak szavakkal bizonyítsa be zsenialitását — a mi zseriünk csakhamar kénytelenek a dicsőség más utaira térni. Belekapnak néha a tudományba is, de csak rövid időre; száraz, unalmas az anyag, sokat kell tanulni, dolgozni, a szív és fantázia semmi táplálékot nem talál. Marad a művészet — de melyet válasszának? Az építészet, szobrászat, festészet és zene semmiféle zseni előtt nem nyílik meg, csak nehéz és hosszadalmas munka árán s ami a legrosszabb és legsértőbb a romantikusok számára, ez a munka kezdetben tisztán materiális, mechanikus. Marad hát a költészet — rá is vetik magukat nagy hévvel s mikor még semmit sem csináltak, álmaikban már a költői dicsőség ragyogó fénykoszorújával díszítik magukat. Legnagyobb

tévedésük nem is az az ostoba meggyőződés, hogy a költészethez teljesen elég a tehetség és lelkesedés s aki egyszer költőnek született, annak semmit sem kell tanulnia, semmit sem kell tudnia; amelyikükben valóban komoly tehetség van, azt tehetsége ráébreszti ennek a gondolatnak ostoba voltára, nekilát hát, hogy mindent megismerjen, mindenre fűleljen és figyeljen. Nem ez hát az ő legnagyobb és legveszedelmesebb hibájuk, hanem más: vitathatatlan igazságként meg vannak győződve költői hivatottságukról, egybeforrtak ezzel a szerencsétlen gondolattal — úgy, hogy ha ebben csalódnak, egyúttal teljesen elvesztik hitüket önmagukban s az életben is s életük virágában paralitikus agastyánokká válnak. — A mi romantikusunk hát versírásnak lát s arról beszél verseiben, amiről előtte már régen beszéltek a nagy költők is, a kicsik is s az egyáltalán-nem-költők is. Szenvedéseiről énekel, melyekben nem volt része; beszél homályos reményeiről, melyekből az az egy derül ki, hogy maga se tudja, mit akar; forró ölelésre tárja ki karját embertársai felé s egyszerre keblére akarja szorítani az egész emberiséget vagy pedig keserűen panaszolja, hogy a tömeg hűvösen elfordul testvéri ölelésétől. Nem érti a jámbor, hogy semmibe se kerül az íróasztalnál ülve egyszerre a legtombolóbb emberszeretetig hevülni — vagy legalábbis sokkal könnyebb, mint álmatlanul tölteni akár csak egy éjszakát is súlyos beteg ágya mellett. A romantikusok általában rettentő nagy dolgot csinálnak az érzelmekből, azt hiszik, hogy csak nekik vannak dús érzelmeik, másoknak nem jutott ebből, hisz azok nem beszélnek mindig róla. Az érzelem természetesen fontos része az emberi természetnek, de az életben nem mindenki s nem mindig viselkedik úgy, ahogy az mély és élénk érzelmeinek megfelel. Megesik az is,

hogy mennél érzelmesebb valaki, annál érzéketlenebbül él; elsírja magát a versektől, zenétől, az emberi szegénységnek regényben vagy elbeszélésben való élethű ábrázolásától s egykedvűen megy el a valóságos szenvedés mellett, amit tulajdon szemével lát. Némelyik német intéző, szemében az elragadtatás könnyeivel olvassa fel Minnchenjének Schiller valamelyik rajongó levelét Laurához s az utolsó strófa befejeztével ugyanolyan buzgalommal üti a paraszto-
 kat, mivel azok félénk célzást merészeltek tenni kegyes földesuruknak, hogy nincsenek teljesen megelégedve az intézőnek az ő jólétükről való atyai gondoskodásával, melytől egyedül az hízik, ők mindnyájan pedig egyre soványabbak lesznek. A mi romantikusunk versei símák, csillogóak, még a költői kidolgozás sem hiányzik belőlük; elég sok retorikus vizenyősség van ugyan bennük, de azért helyenként meglátszik rajtuk az érzés, sőt néha még a gondolat is felvillan (mint idegen gondolat visszfénye) — szóval észrevehető bennük valami gondolat-féle. A versek megjelennek a folyóiratokban, sokan dicsérik is; ha átmeneti irodalmi korszakban jelentkezik velük a szerző, még jelentős hírre is tehet szert. De az átmeneti irodalmi korszakok különösen veszélyesek az ilyen költők számára; gyorsan *valamivé* nőtt hírnevük éppoly gyorsan foszlik *semmivé*. Verseik először dicsérőiket veszítik el, aztán olvasóikat, végül már nyomdafesték se jut számukra. De az ifjú Adujev még egy pillanatra sem élvezhette ezt a hamis hírnevet; hogy eddig eljusson, azt se a kor, melyben verseivel előállott, nem engedte, se okos, őszinte nagybátyja. Nem az volt az igazi baja, hogy nem volt tehetséges, hanem az, hogy ehelyett féltehetség volt — ez pedig a költészetben rosszabb a tehetségtelenségnél, mert hű reményekre csábítja az em-

bert. Gondoljunk csak arra, mennyire lesujtotta őt, hogy csalódnia kellett költői hivatottságában.

A barátság is igen becses a romantikusok számára. Minden érzésnek, hogy igaz legyen, elsősorban természetesnek és egyszerűnek kell lennie. A barátságot néha a hasonlóság kelti fel, néha meg a természetek ellentétessége; de mindkét esetben önkénytelen érzés, éppen mert szabad; a szív irányítja, nem az ész és akarat. Keresni barátot úgy, mint valami vállalkozót valamilyen munkához, nem lehet. Kiszemelni se lehet; véletlenül, észrevétlenül lesznek barátokká az emberek; a megszokás, az életkörülmények szilárdítják meg a barátságot. Az igazi barátok nem adnak nevet az őket egyesítő rokonszenvnek, nem fecsegnek róla állandóan, de mindent megtesznek egymásért, amit lehet. Van aki nem tudja elviselni barátja halálát s csakhamar ő is utána hal; a másik, barátja elvesztése miatt, vidám emberből búskomorrá lesz egész életére; a harmadik búsul, gyötrődik, de meg is vigasztalódik, viszont ha mindig megőrzi barátja emlékezetét s az fájdalmas, de egyúttal kedves is marad számára — igaz barátja volt az elhunynak, ha nem is halt bele elvesztésébe, bele se bolondult, búskomorrá sem vált, hanem volt elég ereje, hogy barátja nélkül is elég boldogan éljen. A barátság foka és jellege a barátok egyéniségétől függ; az a fő, hogy ne legyen viszonyukban semmi erőltetett, túlfeszített rajongás, semmi kötelesség- és tartozásszerű, mert akkor némelyik ember hajlandó Isten tudja miféle önfeláldozásra is barátjáért, hogy aztán elmondhassa magában, sőt néha másoknak is, hogy „ilyen barát vagyok én”, vagy „ilyen barátságra vagyok én képes”. Ezt a fajta barátságot istenítik a romantikusok. Előre megállapított program szerint barátkoznak, melyben pontosan

meghatározták a barátság lényegét, a velejáró jogokat és kötelességeket; épp csak hogy szerződést nem kötnek egymással. Azért kell nekik a barátság, hogy a világ ámuljon és lássa, mennyire mások a nagy jellemek a barátságban, mint a köznapi emberek, a tömeg. Elsősorban nem azért barátkoznak, mert szükségük van mások rokonszenvére — pedig ez az igény a fiatalkorban nagyon erős — hanem mert szükségük van maguk mellett olyan emberre, akinek állandóan beszélhetnek a saját drágalátos személyükről. Ahogy emelkedett stílusukban kifejezik, az a drága edény számukra a barát, amelybe kiönthetik legszentebb és legbensőbb érzelmeiket, gondolataikat, reményeiket, ábrándjaikat stb. — holott a valóságban dészsa számukra a barát, melybe önszeretetük mosogatólevét öntik. Nem is ismerik hát a barátságot, mivel barátaik hamarosan hálátlan, hitszegő szörnyetegeknek bizonyulnak s ők annál dühösebbek az emberekre, akik nem tudták és nem akarták őket megérteni és értékelni.

A szerelem még becsesebb nekik, hiszen ez az érzés már önmagában is erősebb és élénkebb a többiekénél. Altalában a szerelmet sok fajra és nemre osztják; minden ilyen felosztás jórészt badarság, mivel olyan emberek csinálják, akik hajlamosabbak ábrándozni és elmélkedni a szerelemről, mint szeretni. Mindezekelőtt anyagi vagy érzéki és platónikus vagy ideális fajtát különböztetik meg a szerelemnek; lenézik az elsőt, rajonganak a másodikért. Valóban, vannak annyira durva emberek, hogy a szerelemnek csak az állati gyönyörei kötik le őket, nem is törődnek a szépséggel, fiatalsággal; de ez a szerelem, bármennyire durva, még mindig jobb a másiknál, hiszen természetesebb; amaz csak a keleti háremek őreinek való. . . Az

ember se nem fenevad, se nem angyal, nem állatian és nem platónikusan kell szeretnie, hanem emberien. Bármennyire idealizálják a szerelmet, lehetetlen meg nem látni, hogy az ember ezt a gyönyörű érzést nemcsak boldogsága érdekében kapta a természettől, hanem egyszersmind az emberi nem szaporodása és fennmaradása végett is. Fajtája pedig annyiféle van a szerelemnek, ahány ember él a földön — mert mindegyikük a maga temperamentumának, jellemének, felfogásának megfelelően viselkedik a szerelemben. S mindenféle szerelem igaz és szép a maga módján, feltéve, hogy szívből fakad és nem kiagyalt. De a romantikusok különösen az észbeli szerelemre vágynak. Először elkészítik szerelmük programját, azután magukhoz méltó nőt keresnek s mivel ilyen nincsen, egyelőre valamiféle, akármilyen nőt szeretnek; könnyen belelovalják magukat a szerelembe, hiszen náluk mindent a fej intéz, nem a szív. Szerelmük célja nem a boldogság, nem a gyönyör, hanem magasztos szerelmi teóriájuk igazolása a való életben. Kottából szerelmeskednek s szörnyen ügyelnek, nehogy megszegjék programjuknak akár egyetlen pontját is. Az a főgondjuk, hogy a szerelemben is nagy emberként viselkedjenek, semmiben se alacsonyodjanak odáig, hogy az átlagemberhez hasonlítsanak. És mégis, az ifjú Adujevnek Nagyienka iránti szerelmében nagyon sok igaz és eleven érzés volt; a természet elhallgattatta egyidőre romantikáját, ha nem is gvőzte le. Sokáig boldog lehetett volna, de csak egy pillanatig volt az, mert ő maga mindent elrontott. Nagyienka okosabb volt nála, főleg pedig egyszerűbb és természetesebb. Ez a szeszélyes, elkényeztetett gyerek szívével szerette őt, nem az eszével, elmélet nélkül, anélkül, hogy zsenialitást követelt volna; a szerelemnek csak derűs, vidám oldalát látta,

s szinte játékosan volt szerelmes — csintalankodott, kacérkodott, bosszantotta szeszélyeivel Adujevet. Az meg fájdalmas és súlyos szerelemmel szerette őt, egészen elfulladva, habzó szájjal, mint a ló, mikor meg-
 rakott szekeret vonszol hegynék fel. Mint romantikus, pedáns is volt; szemében a könnyedség, a tréfa megsértette a szerelem szent és magasztos érzését. Teatrális hős akart lenni szerelmében. Csakhamar széltében-hosszában megtárgyalta Nagyenkával érzelmeit s aztán ismétелgetni kellett a régi dolgokat — Nagyenska viszont, mivel ő élénk, fogékony, mindig újdonságra vágyó lény volt s hamar ráunt minden megszokott és egyhangú dologra, azt várta tőle, hogy ne csak szívét kösse le, hanem eszét is. Erre viszont Adujev volt a legalkalmatlanabb a világon, mivel a tulajdon esze mély, örök álmot aludt; bár nagy filozófusnak tartotta magát, nem gondolkozott, csak álmodozott, ébren is félrebeszélt. Ilyen viszonyban lévén szerelme tárgyával, minden versenytárs veszélyessé válhatott rá, még ha hitványabb is, csak ne hasonlítson őrá s legyen meg benne Nagyenska számára az újdonság vonzóereje — s itt hirtelen megjelenik a gróf, ez a ragyogó nagyvilági műveltségű ember. Mikor Adujev azt hitte, hogy igazi hőshöz illően viszonyul hozzá, épp akkor mutatkozott ostoba, rosszulnevelt tacsónak — s ezzel el is rontotta az egész ügyet. Nagybátyja megmagyarázta neki, hogy ebben az egész históriában egyedül ő a vétkes — de már késő volt s neki nem használt. Milyen szánalmas ez a szerencsétlen flótás, fonák és korlátolt viselkedésével, amikor utoljára magyarázkodik Nagyenska előtt s mikor aztán nagybátyjával beszélget. Szenvedései elviselhetetlenek; kénytelen egyetérteni nagybátyja érveivel, de mégsem képes felfogni a dolog igazi értelmét. Hogyan! Ő lealacso-

nyodjék az úgynevezett furfangoskodásig, ő, aki szerelmes is azért lett, hogy ámulatba ejtse magát és a világot kolosszális szenvedélyével — igaz, hogy a világnak esze ágában nem volt, hogy törődjék akár véle, akár szerelmével. Elmélete szerint a sors köteles lett volna olyan nagyszabású hősnőt küldeni neki, mint ő maga — helyett felületes gondolkodású, szívtelen, kacér nőcskét küldött. Nagyenka, aki az ő szemében nemrég még minden nőnél magasabban állott, most egyszerre mindenkinél lejjebb zuhant! Mindez igen nevetséges volna, ha nem volna olyan szomorú. A képzelődés épp oly kínos szenvedést okozhat az embernek, mint a valóság. De lassan-lassan eljutott a komor kétségbeeséstől a fagyos csüggedésig s mint igazi romantikus, kérkedni és kacérkodni kezdett „az ő finom szomorúságával”. Elmúlik az esztendő s ő már megveti Nagyenkát, mondván, hogy szerelmében nem volt semmi heroizmus és önfeláldozás. Nagynénje kérdésére: milyen szerelmet kívánna ő a nőtől? — azt feleli: „megkövetelném tőle, hogy első legyek a szívében; az én kedvesem ne vegyen észre, ne lásson meg egy férfit sem rajtam kívül: érezze kibírhatatlannak mind egyiket s engem hatalmasabbnak, szebbnek (itt kihúzta magát), jobbnak, nemesebbnek mindenkinél. Minden pillanat, amit nem velem töltött, elveszett legyen a számára; az én szememből, az én szavamból merítse boldogságát, ne is ismerjen egyebet; értem mindent áldozzon fel, megvetve a hasznót, érdeket, rázza le magáról anyja, férje zsarnoki igáját, meneküljön el, ha kell akár a világ végére, viseljen el erős lélekkel minden szenvedést, végül ne törődjék még a halállal sem — ez a szerelem!”

Mennyire hasonlít ez a zagyvaság a keleti kényúr szavára, mikor azt mondja főeunuchjának: „ha vala-

melyik odaliszkom álmában más férfi nevét ejti ki — azonnal zsákba vele, tengerbe dobni!" A szegény ábrándozó szentül hitte, hogy szavaiban az a szenvedély fejeződik ki, melyre csak félistenek képesek, nem a közönséges halandók; pedig itt csak a legféltlenebb önimádat, a legvisszatasztóbb önzés fejeződik ki. Nem szerető kell neki, hanem rabszolga, akit büntetlenül gyötörhet önzésének és önimádatának szeszélyeivel. Mielőtt ilyen szerelmet követelne egy nőtől, illett volna megkérdeznie önmagát, tud-e ő ilyen szerelmet viszonzni; érzései biztosították őt, hogy tud, pedig ilyen esetben nem lehet bízni sem az érzésekben, sem az észben, csak a tapasztalatban; de a romantikusok számára az érzés az egyetlen, csalhatatlan tekintély az élet minden kérdésének eldöntésénél. De ha tudott volna így szeretni, ez alapos ok lett volna számára, hogy féljen a szerelemtől, meneküljön előle, hiszen ez a szerelem nem emberi, hanem vadállati, egymás kölcsönös gyötrése. A szerelem szabadságot követel; hol odaadja magát egyidőre az egyik fél a másiknak, hol megint inkább a maga ura akar lenni egyidőre. Adujev örök szerelmet követel, nem értve meg, hogy mennél élénkebb, szenvedélyesebb a szerelem, mennél közelebb jár a költők kedves ideáljához, annál rövidebb életű, annál gyorsabban hül ki és megy át közönybe, vagy néha ellenszenvbe is. És ellenkezőleg, mennél nyugodtabb és csendesebb a szerelem, azaz mennél prózaibb, annál tartósabb; a megszokás az egész életre megerősíti. Életünk, ifjúságunk virága a költői, szenvedélyes szerelem; kevesen élnek meg ilyet, azok is csak egyszer az életben; némelyikük ugyan utána is szerelmes lesz még néhányszor, de már nem úgy, hiszen — amint a költő mondja — az élet májusa csak egyszer virágzik. Nemhiába kell meghalni Shake-

speare-nél Romeónak és Júliának, tragédiájuk végén: így az olvasó számára a szerelem héroszai, a szerelem apoteózisa maradnak; ha életben hagyta volna őket a szerző, boldog házastársakként jelennének meg, akik együtt üldögélve ásítognak, néha civakodnak is — ebben pedig semmi poézis nincs.

Hanem a sors hősünknek épp ilyen nőt küldött, azaz ugyanolyant mint ő maga, romlottat, fonákot, szívben, lélekben torzat. Adujev kezdetben fürdött a boldogságban, elfelejtett, otthagytott csapat-papot, s mindennap reggeltől késő estig a lánynál ült. Miben állott hát a boldogsága? Szerelmükről való beszélgetésben. Ez a szenvedélyes ifjú, kettesben ülve egy gyönyörű ifjú hölgygel, akit szeret, s aki őt szereti, nem pirult, nem sápadt, nem bágyadt el epedő óhajoktól — nem, elég volt neki az, hogy beszélgethetett kölcsönös szerelmükről! Ez egyébként érthető: az idealizmusra és romantikára való erős hajlam csaknem mindig a temperamentum hiányára vall; ezek az emberek nemiség nélkül élnek, mint például a növények világában a rejtvenősző gombák. Megértjük a nőnek ezt a remegő, félénk istenítését, amelytől távol esik minden vakmerő óhaj — de ez nem a platónizmus; ez az első mozzanata az első, üde, szűzies szerelemnek; nem a szenvedély hiánya ez, hanem az a szenvedély, amely még önmagának se meri elárulni magát. Ezzel kezdődik az első szerelem — de hogy ilyen is maradjon, az olyan nevetséges és ostoba dolog, mintha valaki örök életére kisgyerek akarna maradni és nádparipán lovagolni. A szerelemnek éppúgy megvannak a maga fejlődési törvényei, korszakai, mint a virágoknak vagy az emberi életnek. Megvan benne a pompás tavasz, a forró nyár s végül az ősz, amely némelyik embernél meleg, derűs és termékeny, másoknál pedig hűvös, rot-

hiadt, terméketlen. De a mi hősrünk tudni se akart a szív, a természet, a valóság törvényeiről, megalkotta számukra a magáét; büszkén vallottá, hogy a létező világ csalfa ködkép s az ő fantáziája által alkotott ködkép — a valóságos, létező világ. Dacolva a lehetetlennel, makacsul meg akart maradni egész életére a szerelem kezdeti stádiumában. De csakhamar belefáradt a Tafajevával való lelkes ömlengésekbe; úgy akarta rendbehozni a dolgot, hogy azt indítványozta, házasodjanak össze. Ha komoly a dolog, akkor sietni kellett volna vele; de ő csak gondolta, hogy határozott, a valóságban egyszerűen témára volt szüksége új ábrándokhoz. Közben Tafajeva halálosan terhére kezdett lenni állhatatos szerelmével; zsarnokoskodni kezdett hát rajta a legdurvábban és legcsúnyábban, mivel már nem szerette. Már előzőleg sejteni kezdte, hogy a szerelemben nem árt egy kis szabadság, hogy jó dolog a szeretett nőnél lenni, de épp olyan jó, ha végigsétálhat az ember a Nyevszkij Proszipken amikor jólesik, ismerőseivel és barátaival ebédelhet, eltöltheti velük az estét — s végül, hogy a szerelem mellett megférhet a munka is. A legbarbárabban gyötörte meg a szegény lányt, rá hárítva minden felelősséget boldogtalanságában, amelynek pedig elsősorban ő volt az oka, végül rászánta magát, hogy bevallja önmagának: nem szereti s ideje, hogy szakítson vele. Így hát a szerelemről vallott ostoba ideálját izzéporrá zúzta a tapasztalat. Maga is belátta, hogy képtelen arra a szerelemre, amelyről egész életében álmodozott. Világosan meglátta, hogy egyáltalán nem hős, hanem a leghétköznapibb ember, rosszabb azoknál, akiket lenézett, mert ő önérzetes érdemek nélkül, követelődző minden jog nélkül, fennhéjázó erő nélkül; büszke és öntelt minden alap nélkül; hálátlan és önző.

Ez a felfedezés villámcsapásként sujtotta le, de nem ösztönözte arra, hogy keresse a megbékélést az élettel, rálépjen a helyes útra. Halálos apátiába esett s elszánta magát, hogy bosszút áll hitvány voltaért a természetén és az emberiségen; összebarátkozott az állati Kosztyakovval s teljesen az üres gyönyörökre adta magát, noha egyáltalán nem lelte kedvét bennük. Utolsó szerelmének undorító a históriája. Tönkre akart tenni egy szegény, szenvedélyes lányt, csak úgy unalmában — ennél a merényletnél még az érzéki kívánságok őrlőjére sem hivatkozhatott, bár az is gyenge mentesség, kivált mikor egyenesebb és becsületesebb út is nyílik számára. A lány apja szörnyen megleckéztette önérzetes hősünket: megígérte, hogy elveri; ő kétségbeesésében a Névába akart ugrani, de nem volt hozzá bátorsága. A hangverseny, melyre nagynénje elcipelte, felidézte benne a régi ábrándvilágot s arra ösztönözte, hogy nyíltan kitárja szívét nagynénje és nagybátyja előtt. Egész boldogtalanságáért nagybátyját okolta. Nagybátyja bizonyos szempontból valóban nagy hibát követett el ebben az esetben, de egészen őszinte volt, nem kertelt, nem tettette magát, hanem meggyőződéssel beszélt, ahogy gondolta és érezte; ha szavai inkább kárára, mint hasznára váltak unokaöccsének, annak már hősünk korlátolt, beteg, romlott természete az oka. Azok közé az emberek közé tartozik, akik néha látják az igazságot, de ha el akarják érni, vagy nem jutnak el odáig, vagy túlszaladnak rajta — mindig körülötte vannak, benne sohasem. — Falura utazva Pétervárról, versekben és frázisokban számolt le a várossal, elolvasta Puskin költeményét: „A barbár festő álmos ecsetjével”... Ezek az urak egy pillanatra sem lehetnek meg monológok és versek nélkül — javíthatatlan fecsegők!...

Elő halottként ért a faluba; erkölcsi élete teljesen megbénult; még a külseje is úgy megváltozott, hogy anyja alig ismert rá. Tisztelettel, de tartózkodóan kezelte anyját, semmit nem tárt fel, nem magyarázott meg neki. Végül rájött, hogy semmi közük sincs egymáshoz s ha magyarázni kezdené, hová lett gyermeki hamvassága, anyja annyit értene belőle, mint Jevszej és Agraféna. Anyja becézései és kedveskedései csakhamar terhére váltak. A gyermekkorára emlékeztető helyek régi ábrándjait is felidézték; siránkozni kezdett jóvátehetetlen pusztulásuk miatt, mondván, hogy a boldogság csalóka álmokképekben van. Minden ernyedt, erőtlen, kialakulatlan jellemű ember közös meggyőződése ez. Pedig a tapasztalat nyilván eléggé megmutatta már neki, hogy minden baja éppen onnan eredt, hogy ábrándokba és téveszmékbe merült; azt képzelte, hogy óriási költői tehetsége van, holott semilyen tehetsége se volt; hogy valami hősie és önfeláldozó barátságra és kolosszális szerelemre termett, holott egy csepp hősiesség, önfeláldozás sem volt benne. Mindennapi, de egyáltalán nem kellemetlen ember volt. Kedves, jó, nem ostoba és nem is műveletlen; az volt az oka minden szerencsétlenségének, hogy mindennapi ember létére a nem mindennapi ember szerepét akarta játszani. Ki ne ábrándozott volna fiatal korában, ki ne merült volna hiú álmokba, ki ne űzött volna lidérceket s ki ne csalódott volna mindezekben, kinek ne jelentett volna ez a csalódás szív-fájdalmat, bánatot, apátiát s ki ne mulatott volna később tiszta szívből mindezekben? Az egészséges embereknek hasznukra van az életnek és a tapasztalatnak ez a gyakorlati logikája, ők kifejlődnek, erkölcsileg megférriasodnak tőle; a romantikusok tönkremennek bele...

Mikor először olvastuk hősünknek azt a levelét, melyet anyja halála után nagynénjének és nagybátyjának írt s mely csupa lelkinyugalom és józanság volt — valahogy furcsán hatott ránk ez a levél; azzal magyaráztuk magunknak, hogy szerző újból Pétervárra akarja küldeni hősét, hogy az, újabb ostobaságokkal, méltóképpen zárhassa le donquijotei pályáját. Ezzel a levéllel zárul a regény második része; az epilógus négy évvel azután kezdődik, hogy hősünk másodszor érkezett meg Pétervárra. Pjotr Ivanücs van a színen. Nem öncélú szereplő ő a regényben; arra szolgál, hogy ellentétes voltával jobban kiemelje a regény hősét. Pjotr Ivanücs az egész regénynek kissé didaktikus színezetet ad s ezt sokan szemére vetik a szerzőnek, nem is alaptalanul. De a szerző itt is ritka tehetségű embernek mutatkozik. Pjotr Ivanücs nem elvont eszme, hanem élő személynek, egyéniségnek megjelenítése életnagyságban, merész, széles, találó ecsetvonásokkal. Mint embert vagy nagyon jónak, vagy nagyon rossznak tartják — mindkét esetben tévesen. Némelyek ideál-félének, utánzásra méltó példaképnek akarják látni; ezek a higgadt, határozott emberek. Mások szinte szörnyeteget látnak benne; ezek az ábrándosak. Pjotr Ivanücs a maga nemében igen jó ember; értelmes is, nagyon értelmes, hiszen jól megérti az érzelmeket és szenvedélyeket, pedig belőle hiányoznak és le is nézi ezeket; egyáltalán nem poétikus természetű, mégis ezerszer jobban megérti a költészetet, mint unokaöccse, akinek sikerült Puskin legjobb műveiből szónokias frázisköltészethez méltó szellemet kialakítania. Pjotr Ivanücs önző, természetből fogva tartózkodó, képtelen nagylelkű gesztusokra, de egyúttal nemcsak hogy nem rossz, hanem egyenesen jó ember. Becsületes, nemes, nem képmutató, nem

alakoskodó, számítani lehet rá, nem ígér olyat, amit nem tud vagy nem akar megtenni s amit megígér, azt feltétlenül meg is teszi. Egyszóval rendes ember, a szó teljes értelmében — adná Isten, hogy mennél több legyen az ilyenekből! Saját természetének s a józan észnek megfelelő, megmásíthatatlan szabályokat állított össze magának az életre. Nem büszkélkedett, nem kérkedett velük, de csálthatatlanul bizonyosaknak tartotta őket. Valóban, gyakorlati filozófiájának köpenyét igen tartós, erős anyagból szabták, jól megvédte ez őt az élet kellemetlenségeitől. Hogy elámult és megrettent, amikor — már köszvényes derékka és ősz fejjel — egyszerre hasadást fedezett fel a köpenyén, csak egyet, igaz, de az jó széles volt. Nem törte magát a családi boldogságért, de arról meg volt győződve, hogy családi viszonyait szilárd alapra helyezte — s hirtelen észrevette, hogy szegény felesége áldozatául esett az ő bölcseségének; ő emésztette el felesége életét, ő fojtotta meg, hideg és nyomott atmoszférájával.

Milyen lecke ez a szilárd jellemű embereknek, a józan ész képviselőinek! Bizony, az embernek kell még valami kevéske a józan ész mellé! Bizony, a szélsőségek határvonalán van a legjobb sorunk. Bizony, a szenvedélyek nélkülözhetetlenek az emberi élet teljességéhez s nem mindig lehet büntetlenül rátukmálni másra azt a boldogságot, amely csak minket elégíthet ki — hanem mindenki csak a maga módján lehet boldog. Pjotr Ivanücs finoman és ügyesen gondolta ki, hogy úgy kell uralkodnia felesége fogalmain, meggyőződésein, hajlamain, hogy az ezt ne vehesse észre, úgy kell vezetnie őt az élet útján, hogy azt higgye, magától megy. Hanem nagy hibát ejtett számításában: bármilyen értelmes volt is, nem fogta fel, hogy ehhez olyan asszonyt kell keresnie, akitől távol áll

mindenféle szenvedély, akinek nincs igénye szeretetre és megértésre, aki hűvös, jó, erélytelen, mindenekelőtt pedig üres, sőt kissé buta is. De hogy ilyet vegyen el, azt valószínűleg már önérzete sem engedte volna; így hát legjobban tette volna, ha egyáltalán nem nő-sül meg.

Pjotr Ivanücs alakja mindvégig csodálatosan élethű marad; a regény hősére viszont rá sem ismerünk az epilógusban; teljesen hamis, természetellenes. Így csak akkor alakulhatott volna át, ha csak a szokásos fecsegő frázishős lett volna, aki üres szavakat szajkózik, amiket nem ért, olyan érzelmeket, gyönyöröket, szenvedélyeket hazudik magára, amelyeket sohasem élt át; az ifjú Adujev ferdeségei és ostobaságai viszont, szerencsétlenségére nagyon is őszinték voltak. Romanticizmusa természetéből fakadt; az ilyen romantikusokból sohasem lesz határozott ember. Jobban tette volna a szerző, ha hagyja hősét megfenekleni a falusi vadságban, apátiában és tunyaságban, mint-hogy visszahozza Pétervárra, ahol aztán munkához lát és jó hozománnyal nő-sül. Még jobb és természetesebb lett volna misztikust, fanatikust, szektást csinálnia belőle; legjobb és legtermészetesebb pedig az lett volna, ha például szlavjanofillá teszi. Adujev itt hű maradhatott volna önmagához, folytathatta volna régi életét s közben azt gondolhatta volna, hogy Isten tudja mennyire előrehaladt — holott lényegében csak új területen bontotta ki ábrándjainak régi zászlaját. Azelőtt dicsőségről, barátságról, szerelemről ábrándozott, itt népekről és fajokról kezdett volna ábrándozni; arról, hogy a szlávoknak a szeretet, a teutonoknak meg a gyűlölet jutott osztályrészükül, arról, hogy Gosztomüszl korában a szlávok civilizációja volt a legmagasabb és a legfejlettebb az egész világon, hogy

a jelenlegi Oroszország gyorsan halad efelé a civilizáció felé s hogy ezt csak a vakok és beszáradt agyúak nem veszik észre, míg a tisztalátású és fogékony fantáziájú emberek már régen világosan látják. Így hős lehetett volna, aktuális romantikával telve és senkinek se jutott volna eszébe olyasmi, hogy ilyen szabású emberek ma már nem léteznek.

A regénynek a szerző által kiagyalt megoldása a maga természetellenes és hazug voltával tönkreteszi az egész, igen kiváló mű hatását. Az epilógusban csak Pjotr Ivanücs és Lizaveta Alexandrovna jó egészen végig; ami a főhőst illeti, inkább el se olvassuk az epilógust... Ilyen izmos tehetség hogyan eshetett ilyen otromba hibába? Elvesztette uralmát az anyag felett? Egyáltalán nem ez történt. Elragadta a szerzőt az a vágy, hogy számára idegen területen, a tudatos gondolkodás területén is kipróbálja erejét — és megszünt költő lenni. Itt látszik legvilágosabban az ő és Iszkangyer tehetsége közötti különbség: amaz a tehetségétől idegen helyzetben is meg tudja találni a kibontakozás útját értelve erejével; a „Hétkönap történet” írója alapvető hibába esett, mihelyt elvesztette tehetsége közvetlen irányítását. Iszkangyernél mindig a gondolat jár elől; előre tudja, mit és miért ír; csak azért ábrázolja olyan meglepő hűséggel a valóság jelenségeit, hogy elmondhassa róluk a maga mondanivalóját, ítéletét. Goncsárov pedig főleg azért ábrázolja a maga alakjait, jellemeit, jeleneteit, hogy kielégítse belső szükségletét és élvezze tulajdon ábrázolási képességét; azt már olvasójára kell hagynia, hogy beszéljen és ítélkezzék róluk, erkölcsi következtetéseket vonjon le belőlük. Iszkangyer ábrázolásai nem annyira a rajz hűségével s az ecset finomságával tűnnek ki, hanem inkább a mögöttük lévő valóság

alapos ismeretével, inkább ténybeli, mint költői igazságukkal; stílusának se a költőiség a fővonzóereje, hanem az, hogy teli van ésszel, értelemmel, humorral és szellemességgel s ezek mindig meglepően eredetiek és frissek. Goncsárov tehetségének főerénye mindig ecsetének választékos finomságában, rajzainak hűségében van; meglepő mértékben költői tud lenni aprólékos, mellékes körülmények ábrázolásánál is, mint például annak a folyamatnak a költői leírásában, hogyan égnek el a kandallóban az ifjú Adujev művei. Iszkangyer tehetségében a gondolat az első tényező, a művészet pedig csak másodrangú. Goncsárov tehetségének a költészet az első és egyetlen tényezője.

Goncsárov regénye, rosszul sikerült, vagy inkább elrontott epilógusa ellenére is, az orosz irodalom egyik legkiválóbb alkotása. Különös erénynek számít többek között tiszta, szabályos, könnyed, gördülékeny, hajlékony nyelve. Goncsárov elbeszélése ilyen szempontból nem is nyomtatott könyv, hanem eleven rögtönzés. Némelyek sokalják a hosszadalmas, kimerítő beszélgetéseket a nagybácsi és unokaöccse között. Számkra viszont ezek a beszélgetések jelentik a regény fénypontját. Nincs bennük semmi elvont, nem a tárgyra tartozó dolog; nem eszmecserék ezek, hanem eleven, szenvedélyes, drámai szóváltások, ahol mindegyik szereplő feltárja magát, mint ember és jellem, és védi, hogy úgy mondjuk, saját erkölcsi létét. Igaz, az efféle beszélgetésekbe, főleg ilyen enyhén didaktikus színezetű regénynél, nagyon könnyen belebukhatik akármilyen tehetség; de annál inkább becsületére válik Goncsárovnak, hogy ilyen szerencsésen megoldotta természettől fogva nehéz feladatát és költő maradt ott is, ahol igen könnyű lett volna okoskodásokba tévedni.²⁶

Térjünk most rá Turgenyev: „Egy vadász iratai”-ra. Turgenyev tehetsége sokban megfelel Luganszkij (Dalj) tehetségének. Mindkettőjüknek az orosz élet, az emberek élethű leírása az igazi munkaterülete. Turgenyev lírai költészettel kezdte irodalmi pályafutását. Kisebb versei között akad néhány igen tetszetős darab is, mint például „Az öreg földesúr”, „Ballada”, „Fegyva”, „Egy a sok közül”; de ezek csak azért sikerültek, mert vagy semmi líraiság sincs bennük, vagy nem a líraiság bennük a fontos, hanem az orosz életre tett célzások. Turgenyev tulajdonképpen lírai alkotásai az önálló lírai tehetség határozott hiányáról tanuskodnak. Írt néhány elbeszélő költeményt is. Az első közülük, a „Parasa” már megjelenésekor feltűnt a közönségnek élénk verselésével, derűs iróniájával, az orosz jellem hű ábrázolásával, főleg pedig a földesurak életének sikerült, részletbemenő, élethű rajzaival. De a költemény igazi sikerét meggátolta, hogy írásakor szerzője egyáltalán nem gondolt az élethű rajzokra, hanem a költészet olyan nemével vesződött, amelyhez neki nincs önálló tehetsége. Ezért, ami jó csak kicsillan a műből, annak valami véletlen, szándékolatlan jellege van. A „Beszélgetés” című költemény jött ezután; verselése erőteljes, csengő; sok érzés, értelem, gondolat van benne; de ez a gondolat idegen kölcsönzés s ezért — ha előszörre tetszik is a költemény — másodszorra már nincs kedve az embernek elolvasni. Turgenyev harmadik elbeszélő költeményében, az „Andrej”-ben sok jó dolog van, mivel sok hű rajz van benne az orosz életről; de egészében megint nem sikerült ez se, mert szerelemről szól, ennek az ábrázolása viszont nem erős oldala a szerzőnek. A hősnőnek a hőshöz írt levele hosszadalmas, terjengős; több benne az érzelgés, mint a pátosz.

Altalában ezekben a kísérletekben már megmutatkozott Turgenyev tehetsége, de valahogy határozatlanul, bizonytalanul. Az elbeszéléssel is próbálkozott: megírta az „Andrej Koloszov”-ot, amelyben sok remek jellemrajz és orosz életkép van, de mint elbeszélés, a maga egészében olyan furcsa, félbemaradt, esetlen mű ez, hogy igen kevesen vették észre azt, ami jó benne. Látszott, hogy Turgenyev keresi a maga útját s mindeddig még nem találta meg, hiszen ez nem mindig s nem mindenkinek sikerül könnyen és gyorsan. Végül megírta „A földesúr” című verses elbeszélését — nem költemény ez, hanem a földesurak életének élethű rajza; ha úgy tetszik: tréfa, de ez a tréfa sokkal jobban sikerült a szerző bármelyik költeményénél. Az epigrammatikus fűrgeségű verselés, a derűs gúny, a hű képek s ráadásul az egész mű következetessége, elejétől a végéig — mindez megmutatta, hogy Turgenyev megtalálta a tehetségének valóban megfelelő műfajt, a maga útját s hogy semmi oka sincs teljesen szakítani a verseléssel. Ugyanekkor jelent meg prózai elbeszélése, a „Három arckép”, melyből kiderült, hogy Turgenyev a prózában is megtalálta a maga igazi útját. Végül a *Szovremennyyk* multévi első füzetében jelent meg „Horj és Kalinücs” című novellája. Az „Innen-onnan” rovatban megbúvó kis novella közönségsikere a szerzőt is váratlanul érte s a vadásztörténetek folytatására ösztönözte. Itt jelentkezett tehetsége a maga teljességében. Nyilvánvalóan hiányzik belőle a tiszta alkotótehetség; nem tud jellemeket teremteni s olyan kapcsolatokba állítani azokat egymással, amelyekből természetszerűen fejlődik ki a regény vagy elbeszélés. Turgenyev ért ahhoz, hogy az általa már látott, megfigyelt valóságot ábrázolja; ha kell, alkot is, de a kész, a valóságból merített anyagból. Nem egyszerű máso-

lása ez a valóságnak, hiszen a valóság nem adja meg az eszmét a szerzőnek, csak rávezeti, ráirányítja. Ő azután kidolgozza a készen kapott tartalmat a maga eszméje szerint s ezáltal olyan kép bontakozik ki abból, ami elevenebb, beszédesebb, gondolatokban gazdagabb, mint a valóság véletlensége, ami alkalmat adott létrejöttére. Ehhez is feltétlenül szükség van bizonyos mértékű költői tehetségre. Igaz, néha egyszerűen abból áll az egész tudománya, hogy híven visszaadja az egyént, akit ismer vagy az eseményt, melynek tanuja volt — mivel akadnak a valóságban olyan jelenségek, melyeket egyszerűen csak híven kell papírra vetni, hogy a költői lelemény ismertetőjeleit mutassák. De ehhez is kell tehetség s az ilyen tehetségnek is megvannak a maga fokozatai. Turgenyev mindkét esetben komoly tehetséget mutat. Tehetségének az a legjellemzőbb tulajdonsága, hogy aligha sikerülne neki jól, ha olyan jellemet költene, mellyel még nem találkozott az életben. Mindig a valóság területén kell maradnia. Az ilyenfajta művészetre gazdagon ellátta őt eszközökkel a természet: jó megfigyelő, képes híven és gyorsan megérteni és értékelni az eseményeket, ösztönösen megtalálni okaikat és következményeiket, így sejtelmeivel és megfontolásaival ki tudja egészíteni a számára nélkülözhetetlen ismeretkészletet, ha bizonyos kérdések homályosak volnának.

Nem csoda, hogy ez a szerény méretű mű, a „Horj és Kalinücs”, olyan nagy sikert aratott; a szerző az orosz népet arról az oldaláról közelítette meg benne, amerről előtte még senki. Horj, a maga praktikus értelmével és praktikus természetével, darabos, de erős és éles eszével, a „fehérszemélyek” iránti mély megvetésével, a tisztaság és rend iránti erős ellenszenvével — típusa az orosz parasztnak, aki igen kedve-

zötlen körülmények között is megfelelő helyzetet tud teremteni a maga számára. Kalinücs még üdébb és tisztább orosz paraszttípus: ő az egyszerű népből való költői természetű ember. Milyen együttérzéssel és szeretettel írja le hőseit a szerző, mennyire meg tudja őket szívből szerettetni az olvasóval! A vadásztörténetek közül hét jelent meg tavaly a *Szouremennyik*-ben. A falusi élet különböző oldalaival, különböző helyzetű és foglalkozású emberekkel ismerteti meg bennük a szerző az olvasót. Nem egyformán értékes mindegyik novella: némelyek jobbak, mások gyengébbek — de egy sincs köztük, amiben ne volna valami érdekes, lebilincselő és tanulságos. Valamennyi vadásztörténete közül eddig még mindig a „Horj és Kalinücs” a legjobb; ott van még „Az öregbíró”, aztán „A hétszilvafás Ovszjannyikov” és „Az iroda”. Hogy is ne kívánánk, hogy Turgenyev még akár egy egész kötet ilyen novellát írjon.

Turgenyevnek „Pjotr Petrovics Karatajev” című novellája, ami a *Szouremennyik* múltévi második füzetében jelent meg, nem tartozik ugyan a vadásztörténetek sorozatába, de ugyanolyan mesteri, élethű ábrázolása a tiszta orosz jellemnek, még hozzá moszkvai színezettel. Ugyanolyan teljességgel domborodik ki benne a szerző tehetsége, mint vadásztörténeteinek közül a legjobbakban.

Meg kell emlékeznünk arról a ritka ügyességről, amivel Turgenyev az orosz természet képeit ábrázolja. Nem mint dilettáns, hanem mint művész szereti a természetet, ezért sohase csak a poétikus megnyilvánulásait igyekszik visszaadni, hanem a maga valóságában ragadja meg, ahogy megjelenik előtte. Képei mindig hűek, mindig felismerjük rajtuk a mi kedves orosz természetünket...²⁷

Grigorovics kizárólag az alsóbb néprétegek életének ábrázolására áldozza tehetségét. Az ő tehetsége is sokban hasonlít *Dalj*-éhez. Ő éppoly állhatatosan ragaszkodik a jól ismert és áttanulmányozott valóság talajához, de két utolsó próbálkozása, a „Falu” (*Otyecsesztvennüle Zapszki* 1846) és főleg „A szerencsétlen Antal”, (*Szouremennytk* 1847) már jóval tovább megy a fiziológiai leírásnál. „A szerencsétlen Antal” több mint elbeszélés: ez már regény, mely mindenben hű az alapeszméhez, minden arra vonatkozik, a bonyodalom és a megoldás szervesen következik a dolog lényegéből. Bár az egész történet muzsik-gebék elvesztéséről szól s bár Antal egyszerű parasztember, még nem is a fürge és ravasz fajtából — mégis tragikus alak ő, a szó teljes jelentésében. Megható történet ez, melynek olvasása közben önkénytelenül is komor és súlyos gondolatokkal telik meg az ember feje. Szívünkben kívánjuk, hogy Grigorovics haladjon tovább ezen az úton, melyen olyan sokat lehet várni tehetségétől... S ne zavarja az ócsárlók kötekedése: ezek az alakok hasznosak és nélkülözhetetlenek a tehetség mértékének pontos megállapítására; mennél nagyobb csordában rohanunk a siker nyomában, annál hatalmasabb sikert jelent ez.

A *Szouremennytk* múltévi utolsó füzetében jelent meg Druzsinyir elbeszélése: „Polinyka Szax”. Druzsinyin teljesen új arc az orosz irodalomban. Az elbeszélésben sok minden az alapeszme kiforratlanságára mutat, túlzásként hat; Szax arca egy kicsit ideális; de mindezek ellenére annyi igazság van az elbeszélésben, annyi lelki melegség és olyan nagyfokú, tudatos, hű megértése a valóságnak, annyi tehetség, a tehetségben annyi eredetiség — hogy az

elbeszélés azonnal általános figyelmet keltett. Különösen jó benne a hősnő jelleme; azt bizonyítja, hogy a szerző jól tudja, milyen az orosz nő. Druzsinyin második elbeszélése, mely ezidén jelent meg, megerősíti az első elbeszélés által keltett véleményünket a szerző tehetségének önállóságáról és feljogosít arra, hogy sokat várjunk tőle a jövőben.²⁸

A mult év legkitűnőbb elbeszélései közé tartozik a „Pável Alexejevics Igrivüj”, Dalj elbeszélése (*Otyečsesztvennüje Zapszki*). Karl Ivanovics Gonobobel és Silohvasztov lovaskapitány, mint jellemek, mint típusok, a szerző tollának legremekebb rajzai közé tartoznak. Ebben az elbeszélésben egyébként minden szereplő alakja kitűnő, főleg Ljubonyka tiszteletreméltó szüleié; de az ifjú Gonobobel és barátja, Silohvasztov — zseniális alkotások.²⁹ Sokan elég jól ismerik az életből ezeket a típusokat, de a művészet most foglalkozott először velük s most tette őket az egész világ kedves ismerősévé. Ezt az elbeszélést nem egyes, egymástól független részletei teszik értékessé, mint Dalj összes többi elbeszélését; ez *csaknem* egységes a maga egészében, mint elbeszélés. „Csaknem” — mondjuk, mert az elbeszélésnek a hős számára tragikus eseményei némileg váratlanul és zavarólag hatnak az olvasóra. A férfi úgy szerette a nőt, annyit megtett érte, a jelek szerint az is nagyon szerette őt; a kicsapongó férj meghal; a barát siet a határra, hogy viszontlássa az asszonyt, szárnyakat ad neki a szerelem, a remény — s kedvese már másnak a felesége. Az a baj, hogy a szerző nem akarta elbeszélésének azt a színezetet adni, aminek alapján az olvasó természetesnek láthatná ezt a megoldást. Igrivüj komikusan félénk és szégyenlős ember, ezért is engedte meg két semmirekellőnek, hogy

menyasszonyát elüssék a kezéről. A nő boldogtalan házaselete alatt nagyon finoman és nemesen, de egyáltalán nem hősszerelmes módjára viselkedett; ezért a félnék, ijedt érzés helyett az asszony is csakhamar hálát, tiszteletet, csodálatot, végül hódolatot kezdett érezni iránta; barátot, testvért, atyát látott benne, az erény megtestesülését — s már ezért se láthatott benne szeretőt. Ezek után a megoldás érthető, valamint az is, hogy Igrivüjből egész hátralevő életére valami zavarodott bolond lesz.

A *Biblioteka dlja Cstyenytyja* mult évfolyamában jelent meg folytatásban a „Kalandok a mindennapok tengeréből merítve” Veltmantól s ennek a lapnak az idei második számában fejeződött be. Mivel úgy rémlik, hogy ezt a regényt már 1846-ban kezdték közölni, már volt is alkalmunk beszélni róla. Újra megismételjük azért, hogy ebben a műben a regény a mesével, a valószínű a valószínűtlennel, a lehetséges a lehetetlennel keveredik. Így például Dmitrickij, a regény hőse, felhasználva egy ostoba fiatal kereskedő iratait és ruháját, aki, mintha csak készakarva tenné, igen hasonlít rá, megjelenik a kereskedő apjánál, mintha fia lenne. Olyan ügyesen játssza szerepét, hogy se az apa, se az anya, se a háznépből senki sem kételkedik egy pillanatig sem abban, hogy azonos az igazi fiúval. A bitorló gazdagon nőszül; menyegzője éjszakáján tudja meg, hogy megjelent az igazi fiú; azonnal kirepül az idegen fészekből, egy hatalmas köteg bankóval, amit a feleségével kapott hozományul — s másnap már a moszkvai nagyvilági életben játssza a gazdag magyar mágnás szerepét. Nem könnyű dolog! De ha valószínűtlen helyzetekbe állítja is hőseit a szerző, mégis lebilincselően tudja megjeleníteni ezeket a kalandokat. Ott meg,

ahol nincs erőltettség a regényben, a szerző tehetsége a maga területén igen talpraesettnek mutatkozik. All ez például az igazi fiú kalandjaira, aki hiába készül neki, ahogy se tudja rászánni magát, hogy „tatuskája” lába elé boruljon, attól félve, hogy tiszteletreméltó atya rögtön agyonüti — ez csupa igazság, mély valóság, elragadó érdekesség. Sok ilyen remek epizód van Veltman regényében. A kereskedők, kispolgárok, egyszerű emberek szokásainak ábrázolása a legerősebb oldala. A nagyvilági élet képeihez ért legkevésbé. Fontos szerepet játszik nála például egy Csarov nevű nagyvilági fiatalember, akinek egész nagyvilágiassága abból áll, hogy minden barátjának és ismerősének azt mondja: ba-arom, sző-örnyeteg! ... Minden furcsasága és mondhatnánk sületlensége ellenére is, Veltman regénye igen kiváló mű.

Említsünk most meg néhány kevésbé jelentős alkotást: az *Otyecsesztvennüle Zapiszt*-ban jelent meg Nyesztrojev³⁰ „Szbojev” című elbeszélése. Egy moszkvai hivatalnok intím családi életét ábrázolja igen művészen. Különösen eredeti és finom rajzú Iván Kirillovics szegény feleségének, Anna Ivanovná-nak a jelleme. Mikor a nagy tükör véletlenül összetörik, önkénytelenül megretten az olvasó; ilyen meszerien céloz a szerző arra, mit várhatott volna a szegény család a tisztelt családfőtől... De ez csak a háttér; az elbeszélés lényege Szbojev szerelme Olga, egy címzetes tanácsos lánya iránt s általában a két szereplő eredeti jelleme. De ez a főtéma rosszul sikerült. A hős és a hősnő egyénisége valahogyan nem természetes, nem mintha a természetben nem létezhetnének ilyen emberek — csak a szerzőnek sikerültek rosszul. Nem csoda, hiszen a mű elején a szerző maga is mondja, hogy elbeszélése idegen elbeszélés

ösztönzésére jött létre, a kölcsöngondolat pedig ritkán jár sikerrel. A végén új elbeszélést ígér az első befejezéséül; az ilyen ígérek beváltása is ritkán sikerül... A *Szovremennjyk*-ben jelent meg ugyanettől a szerzőtől a „Nem virrad meg” című elbeszélés. Az elbeszélés alapeszméje szép, és több sikert ígért, mint amennyit a mű ténylegesen aratott; ennek szerintünk az az oka, hogy a másodrangú szereplők rajza ugyan többé-kevésbbé ügyes (a hősnő férjének jelleme egyenesen mesteri), a hősnő jelleme viszont végkép színtelenre sikerült. Lagymatag, negatív természet, teljesen képtelen ellenállni a nyomasztó körülményeknek; hogyan kelthetne együttérzést az olvasókban? Más az ügy Polinyka Szax-szal! Nevelése kisgyerekké tette; élettapasztalatai ébresztették öntudatra és tették felnőtt asszonnyá. Halálos ágyán ezt írta barátnőjének: „Hiába fekszik fivéred lábaimnál, hiába lesi pillantásomból a kívánságomat. Nem tudom szeretni, nem tudom megérteni, nem férfi ő hanem gyermek, öreg vagyok én az ő szerelmére. Az a másik — az ember, férfi a szó teljes értelmében: a lelke nagy és nyugodt... Szeretem őt, örökké fogom szeretni”...

Az „Egy ember levelei”-ről, *Százegy*³¹ írásáról (*Otyecsesztvennűje Zapszki*), anonim szerző³² „Kirjusa” című novellájáról s Turgenyev „Zsidó”-járól kell még említést tennünk, hogy lezárjuk kritikai listánkat minden többé-kevésbbé jelentős regényről, elbeszélésről és novelláról, ami a múlt évben megjelent. De még néhány szót kell ejtenünk a „Háziasszony”-ról, Dosztojevszkij elbeszéléséről, mely igen jelentős mű, bár egyáltalán nem abban az értelemben, mint azok, amelyekről eddig beszéltünk. Ha ismeretlen név volna aláírva, egy szót sem szólnánk róla. Ordü-

nov, az elbeszélés hőse nyakig merült valami tudományos tevékenységbe, de hogy milyen tudománnyal foglalkozik, arról nem beszél olvasóinak a szerző, bár kíváncsiságuk ezúttal nagyon jogos lenne. A tudomány rányomja bélyegét az embernek nemcsak a véleményére, hanem tetteire is: emlékezzünk csak Krupov doktorra. Ordünov viselkedéséből és szavaiból cseppet sem látszik, hogy ő valamilyen tudománnyal foglalkoznék, viszont azt megsejthetjük belőlük, hogy erősen foglalkozik kabbalisztikával, szellemidézéssel, egyszerűen: *kéjgázzal*... Dehát ez nem tudomány, hanem tiszta badarság — viszont a bélyegét rányomta Ordünovra, mert ütődötté, zavarodottá tette. Ordünov összeakad valahol egy kereskedő igen szép feleségével; nem emlékszünk, mondott-e valamit a szerző az asszony fogainak a színéről, de egészen bizonyos, hogy fogai egész kivételesen hófehérek voltak, a nagyobb költőiség kedvéért. Karöltve ment egy öreg, kereskedősen öltözött, nagyszakállú kalmárral. Az öreg szeméből annyi elektromosság, galvanikus és mágneses erő sugárzott, hogy bármely fiziológus szép összeget adott volna neki, ha időnkint átengedi, ha nem is a szemeit, de legalább vilámgyors, szikrázó pillantásait tudományos megfigyelések és kísérletek céljára. Hősünk menten beleszeretett a kereskedő feleségébe. A fantasztikus kereskedő mágneses pillantásai és epés mosolya ellenére nemcsak kinyomozta, hol laknak, hanem a sors akaratából még a nyakukba is varrta magát mint albérlő és külön szobát foglalt el náluk. Itt érdekes jelenetek következnek: a kereskedő felesége mindenféle vad dolgot beszél össze, amiből mi egy szót sem értünk, Ordünov pedig, hallgatván őt, állandóan elájul. Gyakran beavatkozik itt a kereskedő is, lángoló pillantásaival és gúnyos mosolyával. Hogy mit

beszéltek, miért gesztikuláltak, fintorogtak, pózoltak, dermedtek, ájultak, jöttek izgalomba — azt nem tudjuk bizonyosan, mivel mindezekből a hosszadalmas, patétikus monológokból egyetlen szót sem értettünk. Ennek a bizonyára igen érdekes elbeszélésnek nemcsak a gondolata, hanem az értelme is titok maradt és marad felfogóképességünk számára, mivel a szerző nem adja meg az elkerülhetetlenül szükséges felvilágosításokat és magyarázatokat különös fantáziájának e nagyszerű rejtvényeihez. Mi van emögött — visszaélés a tehetséggel, vagy egy gyenge tehetség, mely erején felül ki akar tűnni s ezért nem mer rendes úton járni, hanem valami soha nem látott, különleges utat keres magának? Nem tudjuk; csak annyit vettünk észre, hogy a szerző megkísérelte kibékíteni Marlinszkijt Hoffmannal, hozzákevert egy kevés újfajta humort s az egészet bevonta az orosz népiesség lakkjával. Csoda-e, hogy valami szörnyűség jött ki belőle s most Tyit Koszmokratov fantasztikus elbeszéléseire emlékeztet, melyek jól elszórakoztatták a közönséget századunk huszas éveiben. Az egész elbeszélésben egyetlen egyszerű és természetes szó vagy kifejezés nincs: minden keresett, erőltetett, dagályos, idegenszerű, hamis. Micsoda frázisok: Ordünovot *korbácsolja* valami ismeretlen, kéjes, makacs érzés; elmegy a koporsókészítő *elmés* műhelye mellett; kedves galambocskájának nevezi szerelmét s azt kérdegeti tőle, milyen égből repült ide az ő mennyországába; de elég, félünk, hogy magukkal ragadnak ennek az elbeszélésnek a szörnyű frázis-szemelvényei — örökké lehetne folytatni. Mi hát ez? Különös, érthetetlen...

Az elmúlt évben önállóan megjelent szépirodalmi művek közül csak T. Cs.³³ úrhölgy „Uti jegyzetei”

jelentősek. A csinosan nyomtatott kis könyv Odesz-szában jelent meg, szerzője nő; ez mindenben meglát-szik, de főleg azon, ahogy témáját kezeli. Sok benne a szív melege, sok az érzelem, az életet nem mindig érti meg, vagy már túlságosan nőiesen értelmezi, de sohasem szépíti, nem kendőzi, nem túlozza, nem tor-zítja; elbeszélése vonzó, nyelve szép; ezek T. Cs. két elbeszélésének az erényei. Különösen érdekes az első elbeszélés: „Három változat egy régi témára”. Egy felnőtt lány beleszeretett egy fiúba. Később elvesz-tette őt szem elől és férjhezment egy derék, rendes emberhez, aki iránt semmi különösét nem érzett. Egy-szerre összetalálkozott Ljolával, akiből már Alexis lett. Kettejük között valami különös, bonyolult vi-szony alakult ki, amely kölcsönös szenvedélyes csók-jaikban, teljes kimagyarázkodásukban és végül Alexis elutazásában oldódott fel — ezt a hősnő kö-vetelte állhatatosan, mert szerelme nem lett urrá kö-telességérzete felett. Azután elutazott beteg férjével külföldi fürdőre. Ott levelet kapott egy barátnőjétől és abból megtudta, hogy Alexis szenvedélyesen sze-reti őt. Nagyon felizgatta ez a levél. Amint éppen újra elolvasta s Alexisről ábrándozott, egyszerre furcsa zajt hallott a szomszéd szobából, ahol férje volt. Beszaladt — s csaknem eszméletlenül találta ott férjét, akinek éppen heves szívrohama volt. Amint küssé magához tért, arról kezdett beszélni, hogy ha-marosan meghal, hálálkodott felesége figyelmességé-ért és gondosságáért, örült, hogy nem hagyja itt anyagi támasz nélkül s azt tanácsolta, menjen férj-hez, hiszen fiatal, szép és nincsenek gyermekei. Ő, érzelmős nők szokása szerint, borzadva utasította vissza ezt az ajánlatot. Majd lelkiismeretfurdalás kezdte gyötörni: Hogyne! — férje haldoklott és hálál-

kodott az ő szerelméért és figyelmességéért, ő meg közben másra gondolt, mást szeretett. Szegény asszony majdnem elmondta a titkát haldokló férjének; hirtelen ájulása szerencsére megzavarta ebben a haszontalan és ostoba vallomásban, mely megmérgezhette volna egy derék, nemeslelkű ember utolsó perceit. Ilyen az egzaltált nő logikájával... A hősnő férje meghal; az asszony harmincötéves volt, mikor újra összetalálkozott Alexej Petrovics-csal, de az már meg-nősült és becsvágyának élt. Hősnőnk alig tudta leplezni izgalmát, mikor meglátta őt; az viszont hűvösen, udvariasan viselkedett. Hősnőnk ekkor teljesen kiábrándult ebből a férfi-szörnyetegből és keserves sírásra fakadt. Így! Hát mindent elfelejtett! — De mi elfelejteni valója volt? A csókolódzás? Az a teljesen befejezetlen szerelmi történet, amely már a kezdetén megszakadt? Az a fajta szerelmi történet, amely oly sok férfival megesik, nem is egyszer az életben? A férfiakat sokminden leköti az életben, ezért csak olyan dolgokat tudnak fejben tartani, amik fontosabbak egy csókolódzásnál. Más az eset a nőknél; ők kizárólag a szerelemnek élnek s annál inkább átadják magukat lelkük érzelmeinek, mennél jobban el kell rejteniök azokat. A nők különösen szeretik az olyan szerelmi históriákat, amelyeknek semmi komoly befejezésük nincs, amelyekben semmit sem kell kockáztatni, semmit sem kell áldozni; így lélekben megcsalhatják férjüket, formálisan pedig hívek maradhatnak esküjükhöz, kielégíthetik szerelmi ábrándokra vonatkozó igényeiket és szentül betarthatják a társadalom által rájuk rótt kötelezettségeket. A másik elbeszélésnek egy *nevelőnő* a hősnője, az a típus, akinél a fantázia parancsol a szívnek, akit az elméjén keresztül kell megközelíteni, azaz először is meg

kell lepni, csodálkozásra kell készíteni, kíváncsiságra kell ingerelni valamivel — mégpedig ha nem szépséggel, hát formátlansággal, ha nem ésszel, hát ostobasággal, ha nem érdemekkel, hát furcsasággal, ha nem erényekkel, hát hibákkal. Egy rút ember jár utána, aki nem is szereti — ugyanakkor pedig szenvedélyesen szerelmes belé egy derék, szép férfi. A lány ismeri mindkettőjük értékét — s mint lepke a lángba, úgy hull az első férfi karjába. Az elbeszélés meseszövése ügyes, de a hősnő nyilván nem tudott különösebb együttérzést kelteni maga iránt, így az első elbeszélés mindenkinek jobban tetszett, mint a második. Mindkettő olyan tehetségre vall, amelytől még szép eredményeket lehet remélni, ha tovább fejlődik.

A jeles külföldi regények közül a „Lucrezia Floriani” fordítása jelent meg a *Szovremennyyk*-ben és az *Otyecsesztvennűje Zapszki*-ban (erről már beszéltünk folyóiratunkban) és folytatódott a „Dombey és fia” fordítása. Mikor ez a kiváló mű, mely mögött messze elmarad valamennyi eddigi Dickens-regény, teljesen megjelenik orosz fordításban, meg fogunk emlékezni róla.³⁴

A szépirodalomhoz tartoznak a feljegyzések, emlékiratok is. A *Szovremennyyk*-ben két érdekes közlemény képviselte ezt a műfajt: „Egy artista naplójából” „—n”³⁵ írása és „Ivan Filippovics Vernet, svájci született és orosz író”, L-től.³⁶ Itt emlékezünk meg Nyebolszin-nak tartalmára és előadására egyaránt igen szép és érdekes írásáról, „Elbeszélések a szibériai aranybányákból”, melyet oly hosszasan közölt az *Otyecsesztvennűje Zapszki* „Innen-onnan” rovata. A „Spanyolországi levelek” (a *Szovremennyyk*-ben) — Botkin műve — váratlan, kellemes újdön-

sága volt az orosz irodalomnak. Spanyolország terra incognita a mi számunkra. A politikai hírek csak jobban összezavarják azt, aki fogalmat akar alkotni magának ennek az országnak a helyzetéről. A spanyolországi levelek szerzőjének az a fő érdeme, hogy mindent a maga szemével nézett, nem kötötte magát a könyvekben, folyóiratokban, újságokban található kész véleményekhez. Érezzük leveleiből, hogy előbb látott, hallott, kérdeztetett, tapasztalt s csak aztán alkotott véleményt erről az országról. Nézetei ezért újak és eredetiek, s olvasójuknak minden biztosítékot megadnak afelől, hogy nem a fantáziák világába tartozó, hanem a valóságban létező országot ismer meg, mégpedig híven az igazsághoz. A lebilincselő előadás még jobban kiemeli Botkin leveleinek értékét. A „Levelek az Avenue Marigny-ról” néhány olvasónál szinte elégedetlenséggel találkozott, bár a többség helyesléssel fogadta. Valóban, akaratlanul is hibázott a szerző a jelenkori Franciaország helyzetének megítélésében, mivel túlságosan szűken értelmezte a *bourgeoisie* szót. Ez a szó nála csak a gazdag kapitalistákat jelenti, így kizárja értelméből ennek a rendnek a legnagyobb, tehát legfontosabb részét... Ennek ellenére olyan sok élénkség, vonzóerő, érdekesség, értelem és igazság van a „Levelek az Avenue Marigny-ról”-ban, hogy még annak is élvezettel kell olvasni, aki sokban nem ért egyet szerzőjükkal.³⁷ A vegyes tartalmú, de formájuk szerint inkább a szépirodalomhoz tartozó írásoknak ebbe a sorába sorolhatók még Iszkangyer: „Új változatok a régi témára”, (a *Szovremennjyk*-ben), Ferri: „Elbeszélések”, (ugyanott); „A portugál Fernando-Mendez Pinto utazásai, tulajdon elbeszélése szerint”, 1614-ben kiadva, amit Butakov fordított régi portugál

nyelvből s az „Antonio Perez és II. Fülöp”, Mignet műve (az *Otyecsesztvennűje Zapszkt*-ban).

Az elmúlt évben különösen bővelkedtek folyóirataink kiváló tudományos közleményekben. Megemlítjük a legfontosabbakat. Az *Otyecsesztvennűje Zapszkt*-ban „Proletárok és pauperizmus Angliában és Franciaországban” (három cikk); D. M. Perevoscsikov: „A Naprendszer fizikai-asztronómiai áttekintése”; „Az Északamerikai Egyesült Allamok” (három cikk); D. M. Perevoscsikov: „Hencke és Leverrier felfedezése”; A. P. Zablojckij: „A kenyérárak ingadozásának okai”. A *Szouremennytk*-ben: K. D. Kavelin: „A régi orosz igazságszolgáltatás áttekintése”; Sz. Sz. Uvarov gróf: „Az eleusisi misztériumok vizsgálata”; Sz. M. Szolovjev: „Daniil Romanov, Halics királya”; K. Litré: „A fiziológia fontossága és fejlődése”; A. Szavics: „Kísérlet a Neptun felfedezésének közérthető leírására”; Bunjakovszkij akadémikus: „Konstantinápoly a IV. században”; és „Kísérlet annak meghatározására, milyen mértékben megbízhatók a leíró tudományoknak, elsősorban a statisztikának az eredményei”; A. Afanaszjev: „Az államgazdaság Nagy Péter korában” (két cikk); V. Miljutyin: „Malthus és ellenfelei”; N. Frolov: „Alexander von Humboldt és Kozmosza”; (két cikk); N. Satine: „Irország”. A *Btbltotyeka dlja Cstyenyija* jó félévig közölt folytatásokban egy igen érdekes művet: „Zagoszkin hadnagy utazásai és felfedezései Orosz-Amerikában”; ez most önálló könyv alakjában jelent meg, más címmel.

Kavelin cikke: „A régi orosz igazságszolgáltatás áttekintése” és Zablojckijé: „A kenyérárak ingadozásának okai” kétségtelenül a legkiemelkedőbb kiadványok közé tartoznak az elmúlt év tudományos iro-

dalmában. Ugyancsak igen kiváló a maga nemében Porosin cikke is, mely a *Szanktpetyerburg-szktje Vedomosztj*-ban jelent meg.

Nem soroljuk itt fel a múlt évben önálló könyv alakjában megjelent különböző munkákat, mivel jó-részükről már volt szó a *Szouremennyt*k kritikáiban és bibliográfiáiban, a többit pedig megemlítették a *Szouremennyt*k tavalyi VII. és XII. füzetéhez mellé-kelt „Bibliográfiai hírek”...

A múlt év kritikai cikkei közül a legjelentőseb-bek ezekre a könyvekre vonatkoznak: Pogogyin: „Történetkritikai töredékek”; „M. Pogogyin tanulmá-nyai, jegyzetei és előadásai az orosz történelemről”; „Felolvasások a moszkvai egyetem császári törté-nelmi és orosz régiségtani társaságban”; Grigorjev: „Zsidó vallási szekták Oroszországban”; „Fonvizin művei”, Szmirgyin kiadásában (*Otyecsesztvennűje Zapszkt*). A két utóbbi cikket belső és külső értékei mellett különösen az tette érdekessé, hogy szerzőjük eddig még semmit sem írt. Dudüskin cikkei a tárgy alapos ismeretéről tanuskodnak; az adott kor iro-dalmi alkotásainak megvilágításánál jól tudja hasz-nosítani a fejlődésre vonatkozó történeti tanulmá-nyait. Az első cikkeknek általában az a főhibájuk, hogy hosszadalmasak, bőbeszédűek; egy ilyen cikkben semmi szó sincs arról a könyvről, amelyről írták; előjön benne sok minden, ami néha érdekes is, de egyáltalán nem tartozik a tárgyra, teljesen távol esik a szóbanforgó könyvtől. Dudüskin ki tudta ke-rülni ezt a hibát; látszik, hogy mikor nekilátott a munkának, fejében már kialakult a mondanivalója; teljesen ura gondolatainak, nem engedi, hogy külön-böző mellékvágányokra térjenek és ottragadjanak, hanem mindig az adott tárgyhoz köti őket, így aztán

az elején kezdi s a végén fejezi be, mértékkal beszél s épp ezért teljesen megismerteti olvasóját a tárggyal, amiről ír. — Nem beszélhetünk minden kritikai közleményről, ami a *Szouremennytik*-ben a múlt évben megjelent, mivel némelyikük írója túlságosan közel áll ehhez a laphoz. Ezért arra kell szorítkoznunk, hogy egyszerűen utaljunk ezekre a cikkekre: „George Sand újabb regényei”, Kronebergtól; „A francia és német történeti irodalom 1847-ben”, Granovszkijtől; „Studiumok a nemzetgazdaságról illetve a politikai gazdaságtan alapelemeiről”, Butovszkijtől (Miljutyin három cikke); Kavelin cikke Sz. Sz. Szolovjev: „A Rurik-ház hercegei közötti kapcsolatok története” című művéről. — Megjegyezzük még, hogy a *Szouremennytik* állandóan hiánytalanul számolt be az orosz történelemre vonatkozó minden jelentős közleményről. De egyúttal meg kell vallania a *Szouremennytik*-nek, hogy — a szerkesztőségen teljesen kívülálló okokból — kritikai rovata más viszonylatokban nem felelt meg a közönség várakozásának. De reméli, hogy ebben az évben ezt a rovatát is teljesebbé és fejlettebbé teheti.³⁸

Az orosz kritika ma már szilárdabb alapokon áll; már nemcsak egyes folyóiratokban gyökerezik, hanem az egész közönségben, a műveltség és ízlés állandó fejlődése következtében. Ez természetesen a kritikának a fejlődésére is kedvezően hatott; ma már nem könyvszagú, az élettől elszakadt tevékenység a kritika, hanem a közvélemény ítélete alá tartozik. Ma már nem lehet kritikus mindenki, akinek csak eszébejut s nem érvényes minden vélemény, csak azért, mert kinyomtatták. A részrehajlás már nem dorongolhatja le a jó könyvet s nem adhat teret a rossznak. A mai kritika általában meggyőződésen

épül s azok, akiknek nincs ilyen, igyekszenek legalábbis leplezni ezt a tényt. A véleményeknek a kritikában fellángoló harca arra vall, hogy az orosz irodalom gyorsan halad ugyan a nagykorúság felé, de még nem érte el. Persze, mindenütt vannak emberek, akiket mintha a természet is arra teremtett volna, hogy mindenkit piszkáljanak, mindenbe belekössenek, mindent ócsároljanak, állandóan vitát, lármát, veszekedést csapjanak. A természetadta, legyőzhetetlenül erős hajlam mellett nyughatatlan önérzetük is ingerli ezeket, meg az irodalomra egyáltalán nem tartozó alantas személyi érdekeik. Mindig lesznek ilyen emberek, ezen segíteni nem lehet — viszont jó oldala is van a dolognak: ezek önként vállalják azt a szerepet a társadalom előtt, amit a spártaiak helótái voltak kénytelenek vállalni uruk gyermekei előtt... Csak az a különös és szomorú, hogy ezeknek a modorába olyan emberek is beleesnek, akiknek látszólag semmi közük sincs hozzájuk s akik valami számukra igen becses meggyőződés alapján cselekszenek, meg olyanok is, akiknek — társadalmi állásuk, koruk és hírnevük alapján — példát kellene mutatniuk az irodalomban a jómodorra s az illem tiszteletben tartására. Ime néhány egészen friss példa.

A *Szün Otyecsesztva* tavalyi első számában bírálat jelent meg Sevürjov előadásairól. Ez a cikk azt állította és bizonyította, hogy Sevürjov munkája „fellegekre épült gyönyörű légvár, multbanéző elbűvölő utópia”. Ez inkább az előadások elméleti részére vonatkozik; az adatközlő részben a bíráló pusztá kompilációt lát. A bíráló nem árulta el nevét, de elárulta képzettségét, tájékozottságát a bizánci és bolgár forrásokban.³⁹ Cikke ezért oly erősen hatott Sevürjovra,

hogy az nem tudott előbb válaszolni, csak egy év múlva. Mennél erősebb volt a Sevürjov elleni támadás, annál tartalmasabb védekezést vártunk volna tőle. És mit csinált? Mindenekelőtt kifejezte elégedetlenségét amiatt, hogy a *Szün Otyecsesztva* kritikusai nem írták ki nevét; mintha nevekről volna itt szó, nem tudományról, eszmékről, meggyőződésekről. Sevürjov valószínűleg a bosszantó névtelenség miatti elégedetlenségének hatására, se szó se beszéd, rátámad Nagyvezsgyinra. Gúnyosan „tudós férfiú”-nak, „nagy tudományú filológus”-nak nevezi őt, gúnyolódik a szláv nyelvjárásokról vallott nézetein, nem is gyanítva, milyen erősen keveredik durva szláv kösővel attikai sója. Szabad, sőt szükséges cáfolnunk másoknak a szerintünk helytelen véleményét, de ennek először is lényegbevágóan, másodszor pedig az illem sérelme nélkül kell történnie. Sevürjov jól tette volna, ha nem feledkezik meg arról, hogy ő tudós, hogy az orosz irodalomban legalább húsz esztendősen hírneve van s hogy mindez arra kötelezi őt, hogy ne negatív, hanem pozitív példaként jelenjen meg a fiatal irodalmárok előtt. Arra sem ártott volna emlékeznie, hogy Nagyvezsgyin egykor kollegája volt az egyetemen, ugyanolyan professzor, mint ő. De Sevürjovból teljesen hiányzik az az irodalmi higgadság, mely a tudományon és élettapasztalatokon csi-szolódott emberek erénye; ellenkezőleg, ő izgatott és heves az írásban, ennél fogva állandóan végletekbe és baklövésekre ragadtatja magát, pedig ez azoknak az ifjaknak szokása, akik épp most vetették csak rá magukat az irodalomra, egyenesen az iskola padjaiból. Még egy példa: az *Otyecsesztvennüle Zapszki* volt ismert munkatársáról beszélve, aki most a *Szovre-mennytik*-nél dolgozik, Sevürjov nem ártallja azt mon-

dani róla, hogy „elárulta az *Otyecsesztvennűje Zapszki* zászlaját”. Nem abból a heves és ingerlékeny állapotból fakad-e ez a kifejezés, amelyről az előbb beszéltünk? Vajjon Sevürjov maga hiszi-e azt, amit mond? Nem — ő tönkre akarta tenni ellenfelét, de nem gondolt arra, hogy ezt csak igazsággal lehet megtenni, koholmánnyal nem. A szóbanforgó egyén nagyon természetesnek tartotta a dolgot; jobbnak és alkalmasabbnak látta más folyóiratba helyezni el írásait s ehhez megvolt a joga, hiszen nincs hozzánőve egyetlen folyóirathoz sem. — Az ilyen kirohanások közé tartozik az a sokak által és sokszor ismételt gondolat is, mintha Gogoly előbbi műveinek megtagadásával kínos helyzetbe hozott volna minket s mi most nem tudnánk mit kezdeni. Több év telt már el az illető könyv megjelenése óta, mi azóta már beszéltünk néhányszor Gogoly műveiről, ugyanabban a szellemben, mint ennek a könyvnek a megjelenése előtt. Általában mindig a műveit dicsértük Gogoly-nak, nem őt magát; önmagukért dicsértük a műveket, nem szerzőjükért. Előző művei most is ugyanazok számunkra, mint azelőtt; mellékes nekünk, mit tart most Gogoly ezekről a művekről. — De Sevürjovnek ez a beteges gyűlölködése Iszkangyert is érinti; vele szemben annyira ment Sevürjov a különösen indulatos viselkedésben, hogy egészen elhagyta az irodalmi hangnemet; a „Ki a bűnös?” című regényből kiírt minden olyan kifejezést és szót, melyben az orosz nyelv torzszülötteit akarja bemutatni. Némelyik ezek közül a kifejezések és szavak közül valóban megérdemli a kritikát, de legnagyobb részük csak azt bizonyítja, hogy Sevürjov ki nem állhatja Iszkangyert. Nem értjük, hogyan talál időt Sevürjov arra, hogy az ilven apróságokkal foglalkozzék, ami

csak az ékesszólás és poétikai fogások boldogemlékű professzorához illenék.⁴⁰ De mi lenne, ha valakinek az jutna eszébe, hogy Sevürjov cikkéből írkáljon ki egész körmondatokat, ilyesfélét: „És ha ma bármely orosz léleknek, aki nem érti a régi orosz élet igazi értelmét, kizárólag bizantinista és némileg misztikus és teoretikus okoskodásnak, «az aprólékosságig menő spekulációnak» tűnik az, *hogy* magába foglalja a legegyszerűbb és legnagyobb igazságot, *úgy ez semmit mást* nem jelent, *mint csak azt, hogy ez az orosz lélek* megszakította kapcsolatát az orosz nép életének gyökeres alapjaival és saját külön egyéniségének a magányába vonult, melynek szűk keretei közül csak tulajdon rémképeit látja, nem a valóságot.” Ezt a körmondatot egyébként nem tekinthetjük az orosz nyelv torzszülöttének, csak a sevürjovi nyelv torzszülöttének; ebből a szempontból természetesen szigorúbbnak kell lennünk Iszkangyer iránt, mivel olyan író, akinek nagy hatása van — de mégis, aki ilyen apróságokba köt bele, az inkább ellenfele iránti gyűlöletéről, mint az orosz nyelv és irodalom iránti szeretetéről tesz tanuságot; gombostűvel meghajtűvel fenyegeti messziről ellenfelét, mikor kopjával nem tudja elérni.

A múlt évben „Gogoly levelezése barátaival” állott a kritikusok figyelmének központjában. Mondhatni, hogy ennek a könyvnek az emlékét ma már csak a rávonatkozó cikkek tartják ébren. Az ellene írott cikkek közül N. F. Pavlové a legjobb.⁴¹ Gogolyhoz írt leveleinek alapgondolata az, hogy Gogoly hűtlen lett saját elveihez. N. F. Pavlov leveleit finom gondolataik, ügyes érvelésük s a fejtegetésben legnagyobb mértékig választékos hangnemük példamutató és irodalmunkban egészen különleges jelenséggé

teszik. Kár volna, ha ezzel a három levéllel vége volna a dolognak!

Ismert kiadónk, Szmirgyin, orosz szerzők műveinek kiadásával sok munkát és gondot szerez az orosz kritikának s a jövőben még többet akar szerezni. Kiadta már Lomonoszovot, Djerzsavint, Fonvizint, Ozerovot, Kantyemirt, Hemnyicert, Muravjevet, Knjazsnyint és Lermontovot. Az egyik újság Bogdanovics, Davüdob, Karamzin és Izmajlov műveinek közeli megjelenéséről beszélt. Ugyanott azt állítják, hogy mindjárt ezek után sajtó alá kerül Karamzintól „Az orosz állam története”, II. Katalin cárnő művei, Szumarokov, Heraszkov, Tregyjakovszkij, Koszurov, Dolgorukij herceg, Kapnyisz. Nahimov és Narezsnyj művei s hogy ezen felül a kiadó már hozzáfogott, hogy megszerezze a jogot Zsukovszkij, Batyuskov, Dmitrijev, Gnyegyics, Hmelnyickij, Sahovszkij és Baratünszkij műveinek a kiadására is. Lesz dolga a kritikának! Hadd mondja ki mindenki a maga véleményét, nem zavartatva attól, hogy mások nem úgy gondolkoznak, mint ő. Türelemmel kell lennünk mások véleménye iránt. Nem lehet mindenkire azonos gondolkozást erőltetni. Cáfoltatok mások véleményét, ha nem értetek egyet vele, de ne üldözzétek elkeseredetten csak azért, mert eltér a tiétektől; ne igyekezzetek rájuk nézve hátrányos, nem-irodalmi beállításban tárgyalni ezeket. Hibás számítás ez; aki túl nagy teret akar hódítani a maga véleményével, épp ezáltal veszti el esetleg teljesen a lába alól a talajt.

ELŐSZÓ

1. *Rznocsinyecek* — vegyesrendűek; így nevezték a cárizmus alatt a nem nemesi származású, különböző társadalmi rétegekből és csoportokból (hivatalnokok, alsópapság, parasztság, városi kispolgárság stb.) kikerülő liberális vagy forradalmi demokratikus értelmiségiek. — 5.

2. *Dalj* — Luganszkij írói álneve. — 26.

AZ OROSZ ELBESZELŐ IRODALOM ÉS GOGOLY ELBESZÉLÉSEI

Belinszkij már az „Irodalmi ábrándok”-ban igen nagyra értékelte Gogolyt. A *Molva* 1835. évi áprilisi számában egy rövidke cikkben Belinszkij ezt írta: „Gogoly játékos és eredeti képzeletének új alkotásai irodalmunkban a legszokatlanabb jelenségek közé tartoznak.” És csak egy félévvel később, a „Mirgorod” és az „Arabeszkek” megjelenése után adja közre ezt a cikket, amely Gogolyt az orosz irodalom vezérének kiáltja ki.

Gogoly ellen léptek fel a Bulgarin-féle *Szevernaaja Pcsela* és a *Bibliotyeka dlja Cstyenyija*, melyet Szencovszkij szerkesztett. Ők arról próbálták meggyőzni az olvasót, hogy Gogoly alkotásai „mocskosak” és hogy „alantasság” tekintetében még Paul de Kock-ot is túlhaladják. Csak Puskin és Belinszkij tartoztak ama kevesek közé, akik megértették Gogoly forradalmi jelentőségét. Kü-

lönösen elkeseredett vita folyt a *Moszkovszkij Nabljudatyel*-lél. Sevürjov úgy vélekedett, hogy a próza felvirágzása (a regény és elbeszélés) csak a nyugat esztelen utánzásának eredménye. Az „Irodalom és kereskedelem” című cikkében ezt írta: „Oroszország fiatal ország” és ezért nem lehetnek itt „eredeti regények... hanem csak utánzások”. Belinszkij is azzal kezdi Gogoly elbeszéléséről szóló cikkét, hogy polemikusan kiélezett formában felveti az orosz próza kérdését. Belinszkij ugyanis a prózában látja az irodalom kapcsolatát az orosz társadalom szükségleteivel. Ő a műfaj kérdését közvetlen kapcsolatba hozza a társadalmi fejlődéssel.

Míg Sevürjov Gogoly alapelméletét a komikusban látja s ezáltal valami véletlen, tüneményszerű jelenségnek tartja, addig Belinszkij számára Gogoly elbeszéléseinek főeleme a realizmus. „Tehetsége — írja Gogolyról — abban áll, hogy bámulatraméltó hűséggel ábrázolja az életet... S éppen ezt nem akarta megérteni Sevürjov...”

Amint rámutattunk, Sevürjov a Schelling-féle elmélet alapján a komikumot úgy határozza meg, mint „ártalmatlan értelmetlenséget”. Belinszkij ezzel szembeállítja a komoly társadalmi szatíra elméletét. A komikusság abban áll, „hogy a dolgokat való alakjukban tudjuk látni”. A komikumot az ő tanítása szerint nem kívülről viszi bele a művész az élet ábrázolásába, „a komikum nem bizonyítja és nem cáfolja a dolgokat, hanem az élet valóságát azáltal pellengérez ki, hogy túlságosan hűen jellemzi, túlságosan élesen domborítja ki rútságát, akár egy sikeres hasonlattal, akár egy sikerült meghatározással vagy egyszerűen az élet hű ábrázolásával, ahogy az a valóságban van”.

Belinszkij a költészet két típusának létezését ismeri el: az ideális és a reális költészetét. Az „Irodalmi abrándok”-ban még Schillernek és Shakespeare-nek egyforma jelentőséget tulajdonít. Ebben a tanulmányban már a Shakespeare-típusú költőket tartja többre.

Belinszkij az orosz elbeszélés fejlődését Gogolyig —

Narezsnuj, Marlinszkij, Odojevszkij, Polevoj, Pogogyin, Pavlov — a realizmus fejlődésének szemszögéből nézi.

Belinszkij éppen ezért nevezi Gogolyt az orosz irodalom fejének, mert ő „a való élet költője”. Belinszkij összefoglalta Gogoly alkotó művészetének alapvető sajátosságait: „Gogoly elbeszéléseinek jellemző vonását az invenció egyszerűsége, a népi jelleg, az élet tökéletes igazsága, az eredetiség és ihleténck komikai eleme alkotják, mely utóbbit mindig legyőzi a szomorúság és csüggedés mély érzése.” Senkisé sem tekintett be ilyen mélyen Gogoly tehetségének lényegébe. P. Annyenkov visszaemlékezései szerint Gogoly „meg volt elégedve a cikkel, sőt a cikk boldoggá is tette”.

1. Megjelent a *Tyeleszkop*-ban 1835-ben. — 35.

2. P. Szvecsin „Hazafias költemény”-e, amely I. Sándor „hőstetteit” énekli meg. — 36.

3. Bulgarinnak „Iván Vüzsigin”-je a *Szevernüj arhiv* című folyóirat „Szokások és erkölcsök” rovatában 1825-ben jelent meg. Külön kiadása négy részben, 1829-ben jelent meg. — 39.

4. Walter Scott jelentőségét a XIX. század huszas és harmincas éveiben nagyon eltúlozták. Az „Olvasnivaló orosz könyvek jegyzéke A. Szmirgyin könyvtárából” (Szentpétervár, 1828) legnagyobbbrészt Walter Scott regényeinek fordítását tartalmazza (28 drb.). — 39.

5. Sevürjov a kérdést nemcsak megoldani de helyesen feltenni sem tudta. Az „Irodalom és kereskedelem” című cikkében (*Moszkovszkij Nabljudatyel* 1835) ezt írta: „Te úgy gondold, hogy a regény és annak miniatúr alakja, az elbeszélés az a műfaj, amely megfelel korunknak és ezért uralkodik irodalmunkban? Én pedig azt gondolom, hogy a regények és elbeszélések nagyobb része azért jelenik meg nálunk, mert ezek kelendőbbek”, azaz keletkezésüket pusztán kereskedelmi szempontoknak köszönhetik. — 40.

6. Ez nyilván Sevürjov ellen irányul. N. Pavlov elbeszéléseiről írt ismertetésében Sevürjov arra buzdított,

hogy a hősöket olyanoknak kell ábrázolni, amilyeneknek lenniök kellene. (*Moszkovszkij Nabljudatyel* 1835). — 49.

7. A XIX. század első negyedében több Lesage-típusú regény jelent meg. Ezek közé tartozik Narezsnyj kitűnő regénye „Az orosz Gil-Blas, avagy Csisztyakov Szimonovics Gavрила herceg kalandjai” (1814); 1832-ben jelent meg Moszkvában Szimonovszkijtől az „Orosz Gil-Bias, avagy Szibirjakov Alexandr kalandjai”. Ami a „kutya-házból előmászott kalandornak” élményeit illeti, Belinszkij itt Iván Vüzsiginre, Bulgarin hasonló című regényének hősére gondol. Iván Vüzsigin, gyermekkorában árván maradván, kutyaházban húzta meg magát Gologordovszkij földbirtokos udvarában. A szerző véleménye szerint annál ragyogóbbnak kell látszania a hős további szédületes karrierjének. — 60.

8. V. F. Odojevskij álnevei. — 62.

9. „Mihail Pogogyin elbeszélései” 1832-ben jelentek meg három részben. Műfaji sajátosságok alapján két ciklusra oszthatók: az egyik ciklus romantikus és önéletrajz-jellege van a másik „népies” s a kereskedő és parasztvilág életét írja le. A harmincas évek végén Pogogyin a „hivatalos népiesség” zászlaja alá szegődik. A negyvenes években Belinszkij egyre élesebb kritikával illeti Pogogyint. — 63.

10. Belinszkij hizelgő véleménye Polevojról azzal a rokonszenvvel magyarázható, amelyet a *Moszkovszkij Tyelegraf* volt kiadója iránt érzett. 1835 április 26-án Belinszkij azt írta Polevojnak, hogy neki „jól esik olyan férfit olvasójának tudnia, aki oly nemes és példátlan önfeláldozással igyekezett a kor zászlaját honi földön kitűzni, aki folyóiratával több fiatal nemzedéket nevelt föl és az ujságíró örök mintaképe lett...” Később, amikor Polevoj a reakció táborához pártolt, Belinszkij az *Otyecsesztvennője Zapiszki* hasábjain megjelent cikkeiben és kritikáiban üldözte őt. — 66.

11. Sevürjov a nyugati irodalmak történetéről szóló előadásait 1834 január 15-én kezdte meg. — 74.

12. Belinszkij Puskinnal szemben tanúsított negatív

magatartása téves volt. De általában helyesen érezte meg Gogoly műveiben a teljesen újat Puskinhoz viszonyítva. — 77.

13. V. Usakov „Pijusa” című írása a *Bibliotyeka dlja Cstjenyija-ban* (1835) jelent meg. — 88.

14. Belinszkij bírálja Szenkovszkijt, aki Gogoly jelentőségét azzal akarta csökkenteni, hogy azt állította róla, mintha művészi alkotásának igazi területe az ukrán elbeszélés és anekdóta lenne. — 95.

15. Belinszkij Hamletről írt cikkében másképpen fogja fel Hamlet jellemét. — 96.

16. Szónoki felkiáltások Corneille-nak „Horace” és Ozerovnak „Oidipusz király” című tragédiájából. — 97.

17. *Pirogov hadnagy* — Gogoly „Nyevszkij proszpekt” című elbeszélésének egyik szereplője. — 97.

18. Idézet Gogoly „Nyevszkij proszpekt” című elbeszéléséből. A. A. Orlov számos szerelmes-könyvecske szerzője, gyakran volt céltáblája a XIX. század 30-as éveiben a kritikusok gúnyolódásának. — 97.

19. Idézet Odojevszkijnek „A halott mosolya” című elbeszéléséből. — 103.

20. A „Tanyai esték” 1831-ben jelent meg. — 104.

21. Itt Belinszkij nem utalt arra, hogy a „Vij” elemzésére tért át és idézi Sevürjovnak a „Mirgorod”-ról szóló cikkéből erre vonatkozó megjegyzését. Belinszkij hatása alatt Gogoly átdolgozta „Az arckép” című elbeszélés második részét (1837 tavasza táján) és kiküszöbölt belőle majdnem minden fantasztikus elemet. Amikor a *Szovremennik*-ben (1842) Gogoly ezt az elbeszélést közzétette, jegyzetet írt hozzá, amelyben rámutatott arra, hogy „igazságos észrevételek következtében az egész elbeszélést csakhamar átdolgozta...”

Belinszkij ezt írta „Az arckép” második változatáról: „Az elbeszélés első része... összehasonlíthatatlanul jobb lett, de az egész második rész az alapgondolat és a részletek tekintetében egyaránt kibíratatlanul rossz.” Belinszkij nem osztotta a szerző misztikus filozófiai nézeteit: „Csertkovban a szerző egy tehetséges festőművészt

akart ábrázolni, aki elvesztegeti tehetségét s ennek következtében saját magát is a mohó pénzvágy miatt... És e gondolatot fantasztikus szeszélyek nélkül, a mindennapi valóság talaján állva kellene kifejtteni.” — 108.

22. Az elbeszélés időrendje nem világos. Gogoly kéziratában a cselekmény idejéről a XV. század van feltüntetve, a nyomtatott szövegben a XVI. század, több részlet viszont a XVII. század mellett szól. — 110.

23. Gogolyt Bulgarin és Szenkovszkij nevezték orosz Paul de Kock-nak. A szónoki felkiáltásokra nézve (Qu'il mourût stb) lásd e tanulmány 16. sz. jegyzetét. Sevürjov Gogoly nagy érdeméül tekintette Tarasz felkiáltását: „Hallom”. — 111.

24. Bátor és történetileg helyes meghatározása Gogoly jelentőségének. Ebben a cikkben kezdi meg Belinszkij harcát a „gogolyi irányzat” érdekében az orosz irodalomban. — 112.

25. Sevürjov Gogolyban „egy valódi komikus tehetség csíráját” látta, de gáncsolta benne az élet alantas szférái iránti vonzódást és arra buzdította, hogy olyan nagyvilági témájú elbeszélést alkosson, amelynek tárgyát a „felsőbb körök” életéből meríti — 114.

LERMONTOV KÖLTEMÉNYEI

Evvel a cikkével Belinszkij további lépést tett a realizmus felé. A költői alkotást történelmi összefüggéseiben tárgyalja. Felveti a politika és irodalom viszonyát, a „szubjektivitás” és az „objektivitás” kérdését.

A „szubjektivitás” Belinszkijnél a művésznak azt a képességét jelenti, hogy a legidősebb kérdéseket tárgyalja, sőt ennél többet: a művésznak azt a jogát jelenti, hogy a valóságról ítéletet alkosson. Még figyelemreméltóbb Lermontov és Puskin költészetének szembeállítása Belinszkij szerint Lermontov inkább az a költő, akiben a „korszellem” szólal meg.

Belinszkij Lermontov alkotásait teljesen a gogolyi irányzat körébe sorolta. Ebben élesen eltért véleménye a

reakciós táborétól, amely megkísérelte tompítani Lermontov költészetének szociális élet. Ebben az időben a haladó táborban is szakadás volt észlelhető. A szlavjanofil mozgalom megindulása arra készítette Belinszkijt, hogy ebben a cikkben élesen, polémikusan vesse fel a hazatárság problémáit. „A teljes és egészséges egyéniségie — írta Belinszkij — súlyosan nehezedik a haza sorsa.”

Lermontov Belinszkijnek a szlavjanofilekkel folytatott harcára „A haza” című költeménnyel válaszolt, amely Homjakov ellen irányult. Ebben a versben Lermontov kifejtette a hazáról vallott demokratikus felfogását.

Lermontov Belinszkij szemében a haladó eszmék énekesse, Puskin nagy utóda és folytatója.

1. Megjelent az *Otyecsesztvennuje Zapiszki*-ben 1841-ben, aláírás nélkül. — 115.

2. „Az ész bajjal jár” hősei itt együtt szerepelnek a „Revizor” hőseivel (Csackijt kivéve). — 135.

3. Belinszkij helyesbíti Hegel közismert tételét: „Ami valóságos, az észszerű és ami észszerű, az valóságos.” — 136.

4. A „dilettáns” szó Belinszkij idejében a művészet szenvedélyes kedvelőjét jelentette. — 143.

5. Belinszkij a fiatal Puskin politikai lírájára céloz, amely szoros kapcsolatban volt a dekabrista mozgalommal. — 152.

6. Valójában Lermontov első műve, mely a sajtóban megjelent: „Hadzsi Abrek” volt. Ez a költemény a *Biblioteka dlja Cstyenyija*-ban jelent meg 1835-ben. — 152

7. *Kurbszkij* — Andrej Mihajlovics Kurbszkij (1528—83) herceg Rettegett Iván idejében. Árulással gyanúsítva 1564 körül Litvániába menekült és ott Zsigmond király mellé szegődött. Külföldről levelezésbe lépett Rettegett Ivánnal. Kurbszkij a feudális bojárság ideológusa. — 155.

8. Idézett szavak Puskin: „A tengerhez” című költeményéből (célzás Bvronra). — 176.

9. Ez a satíra új szemlélete. Régebben Belinszkij a satírárt alacsonyabbrendű műfajnak tartotta. — 183.

10. Ezt a verset Lermontov a dekabrista A. I. Odojevszkij emlékének szentelte. Ezt a nevet abban az időben nem volt szabad kiejteni. — 192

11. Az idézett versből a cenzura két sort törölt, mely így szól:

Megtudni, hogy mi lesz velünk:

Rabság, szabadság életünk? — 207.

12. Belinszkij V. Sz. Mezsevics cikkére céloz, amely a *Szevernaja Pcsela*-ban jelent meg. — 214.

13. *Parnasszus* — hegy, ahol a régi görögök hite szerint a múzsák laktak; *Castillai forrás* — Apollónnak és a múzsáknak szentelt forrás a Parnasszus hegyen. A görögök elképzelése szerint ihlettel ajándékozta meg a költőket; *Hypokréné* — helikoni forrás, amely a mitológia szerint a szárnyas Pegazus paripa patája nyomán fakadt. — 216.

IVAN ANDREJEVICS KRÜLOV

Ez a cikk, amelyet Belinszkij röviddel a meseíró halála után írt, Krülovról korábban elmondott véleménye összegezésének tekinthető.

Belinszkij Krülov sajátos tehetségének és meséi történeti jelentőségének magyarázatában az író népi jellegéről való szilárd meggyőződéséből indul ki. Belinszkij ennek a gondolatnak kifejtésével kezdi cikkét, elvetve a népiség hamis szlavjanofil elméleteit.

A népiség Belinszkij véleménye szerint nem abban áll, hogy az író „epekedve és erőltetetten népies szeretne lenni”, hanem a népiség az emberi egyéniség egy külön jellemvonását alkotja, amely lehetővé teszi, hogy „saját egyéniségével kifejezze honfitársai tulajdonságait”. Átérve Krülov népi jellege lényegének meghatározására, Belinszkij szembeállítja őt Puskinnek mindent átfogó zsenijével és megállapítja, hogy Krülov az orosz szellemnek csak egy oldalát fejezte ki, nevezetesen egészséges gyakorlati érzékét, tapasztalt életbölcseiségét, nyíltszívű, rosszmájú ironiáját — s meg kell mondani, hogy ezt kimerítően és tökéletesen fejezte ki.

Belinszkij Krülov meséinek művészi értékelésénél és elődei meséivel való összehasonlításánál az irodalomelmélet szempontjából nagyon termékeny gondolatból indul ki, amikor elválasztja egymástól a XVIII. századbeli erkolcsi-oktató, didaktikus műfajú mesét és az újlitpusú mesét, a szatirikus mesét, amely „most is, miként a múltban a költészet gyönyörű műfaja marad mindaddig, amíg lesznek tehetséges és eszes művelői”. Eppen ezért állítja, hogy „Krülov meséi nem egyszerűen csak tanítómesék, hanem elbeszélések, komédiák, humoros karcolatok, gúnyos szatírák, egyszóval minden, ami tetszik, csak nem puszta tanítómesék”. E tétel fényes bizonyítékaként Belinszkij összehasonlítja Dmitrijev egyik meséjét Krülov meséivel. Belinszkij gondolatait korunk nyelvére fordítva azt mondhatjuk, hogy ő Krülov meséit realiztikus jellegük miatt értékelte (ilyen értelemben állítja Krülovot Gribojedov mellé, hangsúlyozza mindkét költő művészi alkotómódszerének szerves rokonságát).

Belinszkij nem adja Krülov egész mesehagyatékának részletes elemzését: megelégszik a mesék csoportosításával egyszerű felsorolás formájában. De az általa külön kiemelt mesék, mint „A paraszt és a juh”, „A róka és a mormota”, „A főúr” és néhány más, teljes világossággal azt mutatják, hogy legtöbbször azokat a meséket értékeli, amelyekben a költő kritizálva mutatja be a korabeli szociális viszonyok lényeges sajátságait. A „korszerűség”, ez az a tulajdonság, amely Krülovot nagy íróvá teszi.

Belinszkij főtételei Krülov népi jellegére, meséinek realiztikus jellegére, történeti és művészi jelentőségükre vonatkozóan máig is megingathatatlanul fennállnak. Nem lehet ezt elmondani Krülovnak világviszonylatban való jelentőségéről. Ezt a kérdést Belinszkij cikke befejező részében negatív módon döntötte el. Bár Belinszkij szilárdan hitt abban, hogy a jövőben az orosz irodalom világviszonylatban is jelentőségre tesz szert, de a saját korabeli és korát megelőző írókra vonatkozóan e kérdést kételkedéssel ítélte meg. A nagy világtörténelmi szerep, amelyet az orosz nép játszott és továbbra is játszani fog az

egész emberiség történetében, feljogosít bennünket arra, hogy az orosz irodalom világviszonylatban való jelentőségének kérdését bátrabban oldjuk meg, mint azt Belinszkij tette. És Krülovban mi nem csupán a nagy népi meseíró-t látjuk, hanem olyan író-t is, akinek művészi alkotása a legmagasabb állomást jelenti a mesének, mint világirodalmi műfajnak, fejlődésében.

1. Megjelent az *Otyecsesztvennuje Zapiszki*-ben 1845-ben, aláírás nélkül. — 223.

2. *Manyilov* — Gogoly „Holt lelkek” című regényének egyik alakja, Manyilov, a tehetetlen jólelkűség, az üres álmodozások és az érzelgősség megtestesülése. — 226.

3. A „népiesség lovagjai” a szlavjanofilek. Belinszkij „új Don Quijote-oknak” nevezte őket.

Az első „lovag” N. M. Jazükov. Belinszkij itt Jazükovnak „Dal a balti vizekhez” (1841) és „N. V. Gogolyhoz” (1841) című verseinek kifejezéseit használja.

A második „lovagnak” felkiáltását Belinszkij ugyanennek a Jazükovnak „Konsztantyin Axakovhoz” és N. Sztukotnyinnak paródiajellegű „Levél barátomhoz külföldről” című költeményéből állította össze.

A „piaci póriasság” harmadik „lovagja” nyilván Sz. P. Sevürjov.

A negyedik „lovagon” Belinszkij A. Sz Homjakovot érti. — 227.

4 Célzás Bulgarin cikkére: „Visszaemlékezés Iván Andrejevics Krülovra és futó pillantás műveire.” Ebben a cikkben Bulgarin állandóan hangsúlyozta baráti viszonyát Krülovhoz és olyan színben igyekezett magát feltüntetni, mintha ő lenne a meseírónak egyetlen védelmezője, az őt eléggé értékelni nem tudó kritikusokkal szemben (mint például Vjazemszkij és mások). — 232.

5. Ugyanaz a Bulgarin. — 232.

6. P. A. Vjazemszkij „I. I. Dmitrijev életéről és műveiről” című tanulmányában Dmitrijevet tehetségesebbnek tartotta, mint Krülovot. — 237.

7. Belinszkij Dmitrijevnek öt legjobb meséjéről beszél, közejük sorolva nyilván a fentebb idézett „A kakas, a kandur és a kiséger” címűt. Belinszkij háromkötetes válogatott műveinek magyarázói azt tételezték fel, hogy itt korrektori hiba van (öt, négy helyett), de ez kevésbé hihető. — 237.

8. Ugyanezt a gondolatot („Krülov meséit egyetlen idegen nyelvre sem lehet lefordítani”) Belinszkij később megismételte a „Gondolatok és megjegyzések az orosz irodalomról” című cikkében (lásd e kiadás 274. oldalát). E gondolat helytelenségét mutatja az, hogy már Krülov életében, 1844-ig meséit tíz nyelvre lefordították és máig 53 nyelven vannak fordításai. — 237.

9. Nemhiába nem engedte a cenzura két évig kiadni ezt a mesét (Krülov 1834-ben írta és 1836-ban jelent meg a *Szün Otyecsesztva*-ban). Belinszkij 1844-ben „Iván Krülov meséi” című kritikájában szintén kiemelte ezt a mesét és teljes egészében újra le is közölte. — 245.

10. Későbbi kutatások megállapították, hogy Krülov 1769 február 2-án született. — 245.

11. A „Kávés néniké”-t Krülov valóban 15 éves korában írta (1783—84-ig), de nem Tverben, hanem Pétervárott, ahova Krülov 1782-ben költözött. — 246.

12. A Belinszkij által közölt adatok nem pontosak: a „Russziáda” 1779-ben jelent meg; 1778-ban Bogdanovics „Dusenyka”-jának csak első része jelent meg, a költemény teljes egészében 1783-ban látott napvilágot. — 247.

13. A „Kleopatra” nem maradt ránk. A „Filomélát”-t 1786-ban írta és 1793-ban jelent meg. A „Vagyim”-nak ismeretes betiltása után ennek szövegét kiszakították a kötetből és vele együtt szakadt a „Filomélá”-nak egy része is s nyilván ezzel magyarázható Belinszkijnek az az állítása, hogy Krülov tragédiája sem színpadra, sem nyomtatásba nem került. — 247.

14. Krülov nemcsak szerkesztője és kiadója volt a *Pocsta Duhov*-nak (1789), hanem szerzője is a benne megjelent valamennyi írásműnek. A *Zrityel* című folyóirat

szerkesztését (1792) Krülov és Klusin végezték, részben talán Plavilcsikov is. — 255.

15. A Belinszkij által közölt tények bizonyos kiegészítésre szorulnak: a „Lurkók” című vigjáték 1788 táján íródott és 1793-ban jelent meg; a „Dühöngő család” című opera 1786 táján íródott és 1793-ban jelent meg; a „Fogalmazó az előszobában” ugyancsak 1786-ban íródott és 1794-ben került nyomtatásba. — 256.

16. Későbbi kutatások megállapították, hogy Krülov első meséi az *Utrennyije csaszü* (1788) című folyóiratban jelentek meg. Belinszkijnek igaza van, amikor kijelenti, hogy Karamzin *Aglaja*-jában Krülov meséi nem jelentek meg. — 256.

17. Újabb célzás Bulgarinra, a Krülovról szóló cikk szerzőjére. — 258.

18. A valóságban Krülov jubileumát 1838 február 2-án ünnepelték. — 260.

GONDOLATOK ÉS MEGJEGYZÉSEK AZ OROSZ IRODALOMRÓL

Az irodalom fontossága a társadalom számára e cikk alaptétele.

Az orosz irodalmat e szempontból vizsgálva, Belinszkij megállapítja szédületes fejlődését, megjelöli történetének alapvető szakaszait és a sokatígérő jövőbe vetett pillantással fejezi be a cikket.

A kritikus megbélyegzi a „vaskalapos hazafiakat” s ugyanolyan erővel támadja az „üresfejű európaiaskodókat”, akik elragadtatással beszélnek az utolsó kis ujságmeséről, melyet francia író írt... és megvető közönnyel vagy sértő bizalmatlankodással tekintenek az orosz író alkotására. Belinszkij elmondja felfogását a népiségről, amelyben szervesen egyesülnek a nemzeti és általános emberi érdekek. A cikkben sok értékes megjegyzés van más, inkább részletkérdésre vonatkozóan, mint például a szatíra s humor jelentősége az orosz irodalomban, a vigjáték és drámairodalom fejlődésének sajátosságai, a művészi irodalom és a belletrisztika kölcsönhatása, a német és

francia esztétika értékelése, a francia klasszicizmus szerepe stb.

1. Megjelent a *Petyerburgszkij Szbornyik*-ban 1846-ban. — 261.

2. A nélkül, hogy nevén nevezné, Belinszkij először itt definiálja az „értelmiséget” mint társadalmi réteget. — 265.

3 *Raznocsinyec* — lásd az Előszó 1. sz. jegyzetét. — 270.

4. Ilyen volt ugyanis az irodalom haladó művelőinek köre, amely a raznocsinyec Belinszkij körül csoportosult, s amelyhez a nemesi származású Herzen, Turgenyev, Nyekraszov, Kavelin, a kereskedő Botkin, a kispolgár Ketcser és mások tartoztak. — 270.

5. Az orosz irodalom „mesterséges” keletkezésére vonatkozó elmélet, amelyet Belinszkij több cikkben — kezdve az „Irodalmi ábrándok”-tól (1834) — kifejtett, egynike azoknak a sematikus és téves meghatározásoknak, amelyeket fokozatosan túlhaladt. Meg kell azonban jegyezni, hogy e téves tétel mellett is Belinszkij ragyogóan bírálta a nemesi kultúrát a néptől való elszakadása és a külföld előtt való hajbókolása miatt. Az orosz irodalom történeti fejlődésének értelmét Belinszkij éppen abban látta, hogy fokozatosan közeledik a néphez. — 271.

6. Az irodalmi (és gyakran nem is irodalmi) jelentéseket Belinszkijről különböző időkben majdnem mindig az ellenségei írták: Bulgarin, Fjodorov, Sevürjov, Vjazemszkij. — 272.

7. Lásd Krülov-tanulmány 8. sz. jegyzetét. — 274.

8. 1845-ben Viardot Turgenyev segítségével lefordította franciára Gogoly öt elbeszélését. — 276.

9. Bizonyos, hogy Belinszkij nem hazafiságból beszél I. Miklós Oroszországának katonai hatalmáról, hanem hogy leszerelje a „vaskalapos hazafiakat”, akik őt azzal vádolhatták volna, hogy „zavargó, veszélyes és gyanús ember, renegát — és feljelentették volna...” amiért e cikkben az orosz társadalom és irodalom elmaradott állapotáról beszélt. Ez ismét megmutatja, hogy milyen esz-

közökhöz kellett Belinszkijnek folyamodnia, hogy megmondhassa azt, amit akar. — 279.

10. Kurgyukova úrhölgy kalandjai és feljegyzései külföldön „dans l'étranger” — Iván Petrovics Mjatljev költő humoros műve, úgynevezett makaróni-stílusban íródott (tarka, mulatságos keveréke az orosz nyelvnek az idegennel). — 286.

11. Gogoly elbeszéléséből: „Nyevszkij proszpekt”. — 286.

12. „Az esküdt kritikus”, „A fércművek szerzője” Bulgarin. — 287.

13. A *Szevernaja Pcsela* hasonló szemrehányásokkal illette állandóan A. A. Karajevszkijt, az *Otyecsesztvennűje Zapiszki* kiadóját. — 288.

14. Ilyen vélemények hangzottak el állandóan Gogolyról a *Szevernaja Pcsela*-ban. Így Bulgarin az „Új Hlesztakov” című vaudeville-t jellemezve ezt írta: „Ebben a vaudeville-ben ugyanazzal az orosz egyéniséggel találkozunk, mint a „Holt lelkek”-ben, a „Revizor”-ban stb., ez az a mosdatlan, fésületlen, rongyos, részeg és lelkiismeretlen egyéniség.” — 290.

15. N. V. Gogolyról van szó. — 290.

16. Sz. N. Glinka (1776—1847) — író, fordító, számos színdarab szerzője. Különösen érdekesek feljegyzései 1812-ből. Azt a gondolatot, hogy az orosz irodalom szegény a belletrisztikus művekben, maga Belinszkij fejtette ki. — 292.

17. Belinszkij élesen bírálta számos színházi ismertetésében a romantikus drámákat, melyek a harmincas és negyvenes években elárasztották az orosz irodalmat és az orosz színpadot. — 295.

18. Belinszkijnek sokkal inkább igaza van e rövid megjegyzésében, melyet Puskin tragédiájáról adott, mint a részletes elemzésben, amelyet a Puskinról írt cikkeiben ad róla. — 295.

19. G. F. Kvitki-Osznovjanyenko „Nemesi választások” című vígjátéka két részben jelent meg 1829—30 között.

„Igen kedves népi vaudeville-nek” nevezi Belinszkij A. Ableszimov ismert komikus operáját: „A molnár, a varazsló, a csaló és a násznagy” (1779). — 296.

20. George Sand „Horace” című regényéből. — 304.

ATTEKINTÉS AZ 1846-OS OROSZ IRODALOMRÓL

Ezzel a cikkel indult meg a *Szovremennjick* 1847-es évfolyamának első számában a kritikai rovat. Új szerkesztők — Nyekraszov és Panajev — vették át a lapot és mind a lap, mind Belinszkij részéről programot jelentett ez a cikk, amely világosan fogalmazta meg a filozófiai materializmus elveit. „Nálunk, magunkban és körülöttünk kell keresni a kérdéseket és azok megoldását.” E feladat világánál Belinszkij még tisztábban fogalmazza meg a naturalista iskola elveit. Ez a naturalista iskola ebben az időben lépett Herzen, Grigorovics, Turgenyev nevével fejlődésének új, „Gogoly-utáni” szakába.

A naturalista iskola ereje — mondja Belinszkij — nem íróinak egyes sikerült alkotásaiban, hanem általános irányvonalának helyességében rejlik. A naturalista iskola arra törekszik, hogy az életet és a valóságot a maga igazságában ábrázolja. Ez tette az irodalmat a társadalom szemében jelentőssé. Belinszkij nem hagyta válasz nélkül az irodalmi reakciók számtalan vádját arra vonatkozóan, hogy a naturalista iskola mindent „a rossz oldalról” néz. A naturalista iskola íróinak kritikai álláspontját Belinszkij azzal magyarázza, hogy „igazságra” törekszenek. Belinszkij mélyenjáró észrevételeket tesz a pozitív hősök szerepéről és arról, hogy a naturalista iskola igen híven ábrázolhatja a pozitív jelenségeket, ha azok magában a valóságban mutatkoznak.

A cikkben nagy helyet foglal el a szlavjanofilekkel folytatott vita. Belinszkij elismeri, hogy komoly eszméletlen áramlatról van szó, de határozott elméleti vitába száll velük. Bírálatában nemcsak azt veti a szlavjanofilek szemére, hogy fanatizáltak, akik a történelem kerekét vissza-

felé szeretnék forgatni, hanem tudatlanságukat is a történelem területén.

Belinszkijnek egvidejűleg fel kellett venni a harcot a vulgáris „nyugatosokkal” is, akiket Majkov képviselt. V. Majkov „Kolcov költeményeiről” (megjelent az *Otyecsesztvennűje Zapiszki*-ben 1846-ban) című cikkében vitába szállt Belinszkijiel a zseni és a tehetség fogalmának elhatárolása kérdésében. Itt Majkov durván egvoldalúnak mutatkozott azzal, hogy a zsenit a „tömegtől”, a történelem valóságától elszakította. Majkov hitt az erős egyéniségek mindenhatóságában és úri, megvető magatartást tanusított a tömeggel, a néppel szemben. Számára a nép csak tehetetlen tömeg volt. Érthető, hogy ilyen álláspont a demokrata Belinszkijből csak ellenállást válthatott ki. „Absztrakt kozmopolitizmusnak” nevezte Majkov álláspontját és a Majkov-féle embereket „hazátlan patriótáknak”. Aki igazán szereti népét, az harcol a nép felvilágosításáért és emberi méltóságának felébresztéséért.

1. Megjelent a *Szouremennyik*-ben 1847-ben, aláírás nélkül. — 305.

2. 1847 decemberében Belinszkij Botkinnek ezt írta: „A külföldi regénynek sokkal jobbnak kell lennie, hogy minden megerőltetés nélkül tudjam olvasni, különösen eleinte; viszont nehéz elképzelni olyan rossz orosz regényt, amit le ne tudnék nyelni... ha az orosz regény csak kicsit is jó — fő, hogy legyen füle és farka — nemcsak hogy olvasom, hanem mohón habzsolom.” —319.

3. *Manuilov* — lásd Krülov tanulmány 2. sz. jegyzetét. — 324.

4. Belinszkij az osztrák-magyar monarchiára céloz. —327.

5. Belinszkij még pontosabban határozta meg magatartását Botkinhez intézett levelében (1847 március 8), amelyben azt írja: „Orosz ember vagyok. Még többet mondok: ‚je suis un Russe et je suis fier de l'être.’ (A szövegben ez franciául van) Még francia sem szeretnék lenni, bár jobban szeretem és tisztelem ezt a népet mint a többit. Az orosz ember egyénisége még embrionális, de mi-

csoda erő és micsoda lehetőségek rejlenek ebben az embrióban; mennyire megriasztja és milyen nyomasztóan hat rá minden korlátoltság és szűklátókörű elfogultsági!"

Belinszkij fenntartással beszél a hamis nemzeti jellegről. Nyilvánvalóan hangsúlyozni akarja, hogy nem ért egyet a szlavjanofilekkel, akik ebben a kérdésben „elbizakodottságról és fanatizmusról” tettek tanuságot. — 328.

6. *Moszkvityanyin* — a szlavjanofilek lapja. — 329.

7. Válasz V. Majkovnak, aki Kõlcovról szóló cikkében hevesen támadta Belinszkijt anélkül, hogy megnevezte volna. — 329.

8. Ezek a figyelemreméltó megállapítások megmutatják, hogy Belinszkij *Szovremennjick* korszakában nemcsak világosan fogalmazza meg materialista nézeteit, hanem polémikusan szembeállítja õket az idealizmussal. Általában Belinszkij materializmusát „feuerbachizmus”-nak tekintik. De ez nem pontos és nem igaz. Belinszkij Feuerbach nevét meg sem említi se leveleiben, se cikkeiben. Igaz, hogy Botkin Belinszkijhez 1842 március 22—23-án intézett levelében futólag beszél Feuerbachról; Dosztojev-szkij és Annyenkov emlékirataikban szintén utalnak Belinszkij és Feuerbach ismeretségére. Mégis Belinszkij már 1842 előtt önállóan túljutott a hegelianizmuson és kritika alá vette azt. Feuerbach csak megerõsíthette Belinszkijt új állásfoglalásában. — 336.

9. Az egyik ilyen kozmopolita V. Majkov. — 339.

10. Ebben és a következõ bekezdésben Belinszkij V. Majkovval vitatkozik. — 343.

11. Belinszkij nyilvánvalóan az akkor Európát erõsen foglalkoztató utópista szocialista eszmékre gondol. — 345.

12. Belinszkij V. Majkovval vitatkozik Zsadovszkaja értékelésérõl. Belinszkijnek igaza volt. Zsadovszkaja mindig csak harmadrangú író volt és ma már teljesen elfelejtették. — 349.

13. Belinszkij hibásan Dmitrijevnek tulajdonította ezt az epigrammát, holott Vjazemszkij herceg írta. — 351.

14. Nyekraszov a *Szovremennjyik* szerkesztője volt. Belinszkij mégis nem egyszer nyilatkozott Nyekraszovról mint költőről. Például 1847 február 19-én Turgenjevhez intézett levelében. — 352.

15. *Dilettáns* — lásd „Lermontov költeményei” c tanulmány 4. sz. jegyzetét. — 358.

16. Belinszkij bizonyos mértékig túlbecsülte Veltman jelentőségét. Az adott esetben művészi ábrázolásának erőtlenségét szlavjanofil meggyőződésében látja. — 361.

17. „Az irodalmár, aki a hatalmas gyűjtemény kiadását tervbe vette” Belinszkij volt. — 364.

18. *M. Z. K.* — I. Szamarin, szlavjanofil publicista. A „Válasz a Moszkvityanyinnak” című cikkben Belinszkij éles vitát folytatott vele. — 365

19. Herzennek „Levelek a természet tanulmányozásáról” című tanulmánya, mely az orosz materializmus fejlődésének legfontosabb szakasza, az *Otyecsesztvennnye Zapiszki*-ben 1845—46-ban jelent meg. — 368.

20. Sztjepán Alexejevics Maszlov (1793—1879), író és ismert gazdasági szakértő. „A hőség és a gabona aratása” című cikkében ijesztő képet fest a nyári nehéz munkáról, amikor az asszony az aratással van elfoglalva, nap-hosszat görnyed a tikkasztó napon s csak rövid időre hagyja abba a munkát, amíg kiszáradt keblét csecsemőjének nyújtja. — 369.

21. Ez „a hétévi keserves tapasztalat”, amiről Belinszkij beszél, az a hét év, amelyet az *Otyecsesztvennnye Zapiszki* szerkesztőségében töltött (1839 augusztus—1846 április), ahol majdnem mindig egyedül kellett írnia a kritikai rovatot. — 370.

LEVÉL GOGOLYHOZ

A levéllel együtt Herzen megjelentette Gogoly válaszát is, amelyben Gogoly elismerte, hogy Belinszkijnek igaza volt az ellene felhozott vádakban. Herzen a következő megjegyzést fűzte közleményéhez: „...névtelenül beküldték nekünk Belinszkij levelezését Gogollyal. Ezt a leve-

lezést mi már azelőtt is ismertük magától Belinszkijtől: 1847-ben nagy feltűnést keltett. Közzétételével nem sér-
tünk titkot, hiszen már annyi kézen ment keresztül —
még a rendőrség kezén is, — hogy tulajdonképpen már
ismert szöveget közlünk. Belinszkij és Gogoly már nem
élnek, alakjuk az orosz történelemé; a közöttük lefolyt vita
sokkal fontosabb dokumentum annál, semhogy álszemé-
remből ne hozzuk nyilvánosságra.”

Belinszkij levele Gogolyhoz nemcsak epizód az orosz
irodalom két nagy alakjának személyes viszonyából ha-
nem Belinszkij eszmei fejlődésének legfontosabb szaka-
sza, az orosz felszabadító mozgalom jelentős dokumen-
tuma. Ismeretesek Lenin szavai, amelyeket 1914-ben Be-
linszkijről mondott: „Belinszkij híres levele Gogolyhoz —
Belinszkij fejlődésének végső kibontakozása — a demo-
krátikus sajtó egyik legjobb cenzurázatlan alkotása volt,
amely mindmáig megőrizte óriási jelentőségét.”

Ezt a levelet Belinszkij 1847 júliusban írta (július 15 i
jelzéssel) Salzbrunnban (Sziléziában), ahol gyógykezelés
céljából tartózkodott. Gogoly 1847 június 20-án Belinszkij-
hez írt levelében szemére vetette a „Válogatott helyek”
című könyvére vonatkozó rendkívül szigorú kritikát: „Ön
az én könyvemet a dühös ember szemével nézte.”

Annyenkov, aki Belinszkijjal együtt volt Salzbrunn-
ban, szintén levelet kapott Gogolytól. Később Annyenkov
így emlékezett vissza erre: „Amikor felolvastam Gogoly
levelét, Belinszkij részvétlenül és szórakozottan hallgatta.
De amikor átfutotta Gogoly pár sorát, amit hozzá intézett,
tűzbe jött és azt mondta: „Ó, Gogoly nem tudja, miért ha-
ragszanak rá az emberek. Ezt meg kell magyarázni, majd
válaszolok neki.” Annyenkov leírta azokat a körülménye-
ket is, amelyek között ez a levél megszületett: „Belinszkij,
mintán a fürdőből hazatért, három napig egyfolytában nem
jött fel hozzám manzárdszobámba, hanem egyenesen rö-
g-tönzött dolgozószobájába ment. Egész idő alatt hallgatag
és elmélyült volt. Reggelenként megitta szokásos csésze
kávéját, fölvette nyári köpenyét, leült a divánra és az
asztal fölé hajolt. Ez az elfoglaltsága délig tartott. Ebéd

után nem dolgozott. Nem fogunk csodálkozni azon, hogy három délelőttre volt szüksége a levél megírásához, ha figyelembe vesszük, hogy gyakran abbahagyta a munkát, amely komolyan felizgatta és a divánra hátradőlve pihent. Emellett a levél összeállítása igen bonyolult munkát jelentett. Belinszkij először ceruzával írta különböző papírdarabokra, később olvashatóan letisztázta és azután a kész szöveget még egyszer lemásolta sajátmagának is." A levelet Gogolynak Ostendébe küldte, ahol Gogoly akkor tartózkodott. Belinszkij és Annjenkov Párizsba utaztak; itt Belinszkij felolvasta a levelet Herzennek, aki ebben a levélben a nagy kritikus „végrendeletét” látta.

Gogoly többször is hozzáfogott a válasz megírásához. Megpróbálta magát igazolni, felszólította Belinszkijt, vegye tekintetbe tévelygéseinek őszinteségét, stb. De mindig eltépte, amit írt; érezte védekezésének gyöngeségét. Végül augusztus 10-én Gogoly elküldte válaszát, amelyben elismerte, hogy Belinszkijnek „részben” igaza van. Elfogadta egyik leglényegesebb szemrehányását: „Egyelőre csak azt ismerem el igaznak — írta — hogy nem ismerem egészen Oroszországot, hogy ott sok minden megváltozott azóta, amióta nem voltam ott, hogy majdnem újból kell megtanulnom mindazt, ami ott most van.”

A levélben Belinszkij kifejtette filozófiai és esztétikai eszméit, aláhúzta az orosz irodalom fontos, haladó szerepét, magasra emelte az író erkölcsi tekintélyét és hatalmas erővel támadta a feudális rendszert.

Belinszkij, mint igazi forradalmi demokrata, a jobbagság gyors megszüntetése mellett foglalt állást. Ebben a levélben „az örjöngő Visszarion” kifejezte mély hitét az orosz népben, a nép világos és józan gondolkodásában, nagy alkotóképességében. Az orosz irodalom legfőbb feladatát Belinszkij a nép felvilágosításában, a felszabadító harcra való előkészítésében látta. Ebből következett állásfoglalása Gogoly-lyal szemben. Eleinte nagyra értékelte Gogolyban a „Revizor” és a „Holt lelkek” íróját, de könyörtelenül bírálta benne a „Levelezés” szerzőjét.

Belinszkij levele Gogolyhoz sok példányban terjedt el

egész Oroszországban. Nemzedékek forradalmárai nevelkedtek ezen a levélen, kezdve a petrasevecektől egészen az orosz szociáldemokratákig.

1. Megjelent a *Poljarnaja Zvezda*-ban 1855-ben. — 374.

2. Gogoly 1836 júniusban külföldre ment, ahol majdnem megszakítás nélkül hosszú éveket töltött. — 374.

3. *Nozdrjov* — Gogoly „Holt lelkek” című regényének egyik alakja, kérkedő, hazudozó, hamiskártyás földbirtokos, „történelmi nagyság”, mert botrányai messze földön ismertté tették *Szobakevics* — Gogoly „Holt lelkek” című regényében szereplő zsugori földesúr. — 376.

4. *A trónörökös fia* — III. Sándor, apja II. Sándor. — 380.

5. Gogoly közölte szándékát, hogy Jeruzsálembe akar zarándokolni. Ezt valóban meg is tette 1848-ban. — 382.

6. *Spekin* — Gogoly „Revizor”-jában a postamester, aki idegen leveleket fejbont. — 384.

ÁTTEKINTÉS AZ 1847-ES OROSZ IRODALOMRÓL

Az orosz irodalomnak ez az áttekintése, amely a *Szovremennyik*-ben jelent meg, két cikkből áll. Az első cikke! indult meg hagyomány szerint a folyóirat januári — újévi — számának kritikai rovata. A második cikk nem februárban, mint ahogy kellett volna, hanem csak márciusban jelent meg. A késés oka Belinszkij betegsége volt, aki a második cikket már nem tudta egyedül megírni, hanem feleségének diktálta.

„Áttekintés az 1847-es orosz irodalomról” című cikk Belinszkij utolsó irodalmi szemléje.

Belinszkij hangsúlyozta, hogy az orosz irodalom nemcsak Lomonoszov győzelmi ódáival kezdődik, hanem a „naturalizmussal” és Kantyemir szatirájával. Belinszkij ebbe a széles történelmi perspektívába a naturalista iskolát is beleépíti és igaza van, amikor az egész orosz irodalom fejlődésének eredményét látja abban. Ezzel csapást mért Bu'lgarin és Sevürjov reakciós kritikájára, akik azt állí-

tották, hogy a naturalista iskola mulandó és gyökértelen jelenség. Röviddel Belinszkij cikke előtt Jurij Szamarin, aki azon a véleményen volt, hogy a naturalista iskola két-
tős utánzást folytat (Gogolyt és az újabb francia irodalmat utánozza), azt írta, hogy a naturalista iskola híján van minden önállóságnak és éppen olyan messze van a valóságtól, mint a megboldogult romanticizmus. Hatása ártalmatlan, mert jelentéktelen. Mivel egyetlen komoly tehetség sem támogatja, éppen olyan gyorsan és véletlenül kell megszűnnie, mint ahogy keletkezett és ahogy már számtalan irodalmi kör alakult és szűnt meg.

A szlavjanofilek jóslata azonban nem vált valóra. Belinszkij elégedetten írja a cikkében, hogy a naturalista iskola most az orosz irodalom előterében áll s regényeit és elbeszéléseit a közönség nagy érdeklődéssel olvassa.

Ez a szemle különösen fontos azért is, mert Belinszkij ebben adott elemzést a naturalista iskola legjobb műveiről: Herzen: „Ki a bűnös?“, Goncsarov: „Hétköznapi történet“, Grigorovics: „Szerencsétlen Antal“, Turgenyev: „Egy vadász iratai“ stb., stb. regényekről.

Belinszkij fellép a „l'art pour l'art“ ellen és azt erősíti, hogy a művésznak joga van az „alsóbbrendű“ természetet és a nép életét ábrázolni. Kigúnyolja az arisztokratákat, akik még könyvekben sem szeretnek az alacsonyabb néposztályokkal találkozni és a jobbágyok emberi jogainak védőjeként lép fel. „Miféle szenvedély az, elárasztani az irodalmat parasztokkal“ — kiált föl a közismert arisztokrata-típus Belinszkij erre azt válaszolja: „Talán a paraszt nem ember? — De mi lehet érdekes egy durva, műveletlen emberben? — Hogy-hogy mi? — A lelke, esze, szíve, szenvedélyei, hajlamai — vagyis ugyanaz, ami a művelt emberben.“

A „Ki a bűnös?“ és a „Hétköznapi történet“ című regények elemzésénél Belinszkij bírálat alá vette az egész feudális rendszert. Kifogásolja Herzen következetlenségét Bel'tov alakjának ábrázolásában, akit a szerző a regény végén idealizál. A kritikus véleménye szerint meg kellett volna mutatni, hogy Bel'tov egyéniségét nemcsak a nevé-

lés, hanem a gazdagság is megrontotta, ami üres életre és tetlen unalomra tanít.

Az ifjabb Adujev („Hétköznapi történet”) romantikus és élehetetlen természetét Belinszkij közvetlen kapcsolatba hozza azzal a törvényszerű történelmi jelenséggel, amely miatt a nemesség mint haladó erő, lelép a történelem színpadáról. Ennek a lefűnő osztálynak a bírāja nem más, mint a raznocsinyec Belinszkij.

Ebben a cikkben láthatjuk legjobban azt a perspektívát, amely a hatvanas évek demokratikus orosz kritikájának fejlődése előtt áll. Belinszkij Csernüsevszkij és Dobroljubov előfutáraként lép fel.

1. Megjelent a *Szovremennik*-ben 1848-ban. — A jelen kiadást a *Szovremennik* szövege szerint adjuk, a cenzura által kihagyott részek visszaállítással. — 387.

2. Ez a szlavjanofilek elleni támadás. Belinszkij a „copfos mandarin” kifejezést gyakran olyan értelemben használja, hogy: elmaradottság, sötétség, kulturátlanság, stb. — 390.

3. A Besztuzsev és Rülejev dekabristák által kiadott *Poljarnaja Zvezda* almanach 1823—25. (Marlinszkij—Besztuzsev álneve.) — 394.

4. Belinszkij irodalmi beszámolói az *Otyecsesztvennüle Zapiszki*-ban jelentek meg. — 394.

5. A „naturalista iskola” elnevezést Bulgarin találta ki a gogolyi irányzat írói számára azzal a szándékkal, hogy lealacsonyítsa tehetségüket és érdemüket. Belinszkij ez alkalommal ezt írta: „Bulgarin először szikrányi tehetséget sem fedezett fel Gogolyban, de ma már sok jót elismer Gogoly műveiben. Mégsem bocsáthatja meg neki, hogy olyan irodalmi irányt indított el, mely minden régi író számára teljesen lehetetlenné teszi, hogy sikerrel írjon regényeket, elbeszéléseket és vígjátékokat az orosz életből. Teljes joggal nevezte tehát Bulgarin ezt az irányt új naturalista iskolának, szemben a régi, retorikus vagy nem-naturalista azaz mesterkedő, más szóval — hazug iskolával. Igen szépen értékelte ezzel az új irányt s egyúttal a

réginek is megadta, ami megilleti; az új iskola nem tehet egyebet, mint hálát ad a számára oly sikeresen kieszelt jelzőért." — 400.

6. Belinszkij Bulgarinnak a *Szevernaja Pcsela* 1845-ös évfolyamában megjelent cikkére utal. — 401.

7. N. I. Nagyezsgyin cikke. *Vesztnyik Jevropü* 1829. 3. sz. — 402.

8. Célzás Puskin: A rablótestvérek című művére. — 406.

9. F. Bulgarin regényhőse. — 412.

10. Belinszkij itt Dmitrijev szellemes epigrammájára céloz: „Felirat egy portréhoz” (1791):

Nézzétek itt Jefrem, házifestők éke

Arcok festésében nagy a tehetség.

Halottakat átfest és nem mázol semmi mást,

Mint Arhip helyett Szidort, Kozma helyett Lukácst. — 415.

11. Grigorovics: „Szerencsétlen Antal” című művének egyik szereplője. — 417.

12. Grigorovics „Szerencsétlen Antal” című művéről van szó. — 418.

13. Az ateista Belinszkij Krisztust „Isten fiának” nevezi, nyilvánvaló, hogy ezt a cenzura kedvéért tette. — 422.

14. „... a tehetséges költő, akinek kedve támadt rossz bölcselkedővé lenni” Gogoly, aki 1847 elején megjelent „Levelezés barátaimmal” című írásában megtagadta korábbi műveit. — 430.

15. *Rudolf herceg* — E. Sue: „Párizs rejte!mei” című művének főszereplője. — 431.

16. K. Maszalszkij regénye. — 438.

17. Míg a harmincas években Belinszkij a tiszta művészet meggyőződéses híve volt, később határozottan az eszmék szolgálatába állította a művészetet. Ebben a cikkben a szerző a művészetről azt a felfogást fejti ki, amelyet élete utolsó éveiben vallott. — 439.

18. Szuhonyin regénye megjelent a *Bibliotjeka dlja Cstyenyija*-ban. — 441.

19. *Iszkangyer* — Herzennek, a kiváló orosz filozófusnak szépírói álneve. — 448.

20. *Otyecsesztvennűje Zapiszki*. — 449.

21. Belinszkij már korábban, 1846 április 6-án Herzenhez intézett levelében, amikor a „Ki a bűnös?” című regény első része az *Otyecsesztvennűje Zapiszki*-ben megjelent, részletesen kifejtette ezt a gondolatot. Nem vagy költő — írta Belinszkij — de Voltaire sem volt az, nemcsak a „Henriade”-jában, hanem „Candide”-jában sem. A „Candide” mégis örökértékű, túlélte és túl fog élni sok más alkotást. A művészegyénségeknél az ész tehetséggé, alkotó fantáziává válik és ezért költői alkotásaikból rendkívül sok ész sugárzik, míg mint emberek korlátozottak, majdnem együgyűek (Puskin, Gogoly). Nálad, mint első-sorban gondolkodó és tudatos egyéniségnél, ellenkezőleg, a tehetség és a fantázia ésszé vált, eleven és heves gondolkodássá. Neked rendkívül sok eszed van, olyan sok, hogy nem is tudom, minek ennyi egy embernek. És az ilyen tehetségek szükségesek, hasznosak, nem kevésbé, mint a művészek. Ha te tíz év alatt csak három-négy kötetet is megírsz... nagy neved lesz irodalmunkban. Neked nagy és áldásos hatásod lehet kortársaidra. — 450.

22. *Pecsorin* — Lermontov „Korunk hőse” című regényének főszereplője. — 455.

23. Belinszkij Goncsarov első művének megjelenése után már felismerte tehetségének egyik fő sajátosságát: kiváló képességét a nőalakok ábrázolásában. — 463.

24. *Prosztaкова* — Fonvizin: „Kamasz” című regényében szereplő durva, faragatlan vidéki földbirtokosné. — 463.

25. *Vlagyimir Lenszkij* — Puskin: Anyegin-jének szereplője. — 464.

26. Belinszkij azonnal megértette a „Hétköznapi történet” egész jelentőségét és ragyogóan megvilágította annak mély értelmét. Barátaival a harmincas években a romantizmusnak és az álmodozásnak elég hosszú időszakát élte át és ennek nyomait találta meg újra a negyvenes években a szlavjanofileknél. — 490.

27. Belinszkij nem ismerte fel Turgenyev tehetségének sem gazdagságát, sem igazi jellegét, de fejlődését mégis nagy figyelemmel kísérte. — 494.

28. Alexej Dmitrijevics története. — 496.

29. Belinszkij élete utolsó hónapjaiban súlyos betegségben szenvedett és emiatt voltak percei, amikor esztétikai érzéke cserbenhagyta. Csak ilyen percekben történhetett, hogy Dajlj jelentéktelen novellájának hőseit „zseniális alkotások”-nak nevezte. Ne felejtjük el, hogy Belinszkij ezt a cikket nem maga írta, hanem ágyban fekvé diktálta. — 496.

30. *Nyesztrojev* — P. M. Kudrjavcev moszkvai egyetemi tanár álneve. — 498.

31. *Százegy* — A. D. Galahov (1807—92) álneve. — 499.

32. P. V. Annyenkov (1812—87). — 499.

33. A. M. Marcsenko álneve. — 501.

34. Betegsége megakadályozta Belinszkijt abban, hogy Dickens *Dombey és fia* című regényét részleteiben elemezze. — 504.

35. A szerző neve M. Sz. Scsepkin. — 504.

36. N. A. Melgunov. — 504.

37. A „Levelek az Avenue Marignyról”-t Herzen küldte külföldről és a *Szouremennyik*-ben jelent meg 1847-ben. — 505.

38. Belinszkij betegségére és külföldi utazására célzó, mely idő alatt a *Szouremennyik* kritikai rovata nem felelt meg a közönség várakozásának. — 508.

39. Nagyezsgyin. — 509.

40. Tregyjakovszkij. — 512

41. Természetesen Gogoly „Levelezés”-éről a legjobb cikket Belinszkij írta. — 512.

A KÖTETBEN MEGNEVEZETT UJSÁGOK ÉS FOLYÓIRATOK

Aglaja (Aglaja) — 1808-ban jelent meg. Salikov herceg adta ki. Főleg a holgyközönségnek volt szánva és a szentimentális irányzatot képviselte.

Bibliotjeka dlja Cstjenyija (Olvasók Könyvtára) — Pétervár, 1834—65; havi folyóirat. Eszmei tartalom nélkül, üzleti szempontokat vett figyelembe. Egyaránt foglalkozott irodalommal, tudománnyal, művészettel, mezőgazdasággal, divattal. Heves harcot vívott a *Szovremennyik* ellen. A folyóiratot Szmirgyin adta ki és Grecs segítségével Szenkovszkij szerkesztette. A legjobb írók vettek részt szerkesztésében. — Belinszkij a folyóirat nagy sikerét azzal magyarázza, hogy a vidék ízlését szolgálta ki. A negyvenes években már kevésbé népszerű a folyóirat. 1856-tól Druzsinyin, később Piszemszkij és Boboriukin vették át a szerkesztést.

Dramatjicseszki Vesztnyik (Drámai Híradó) — 1808-ban jelent meg A. A. Szahovszkij herceg kezdeményezésére Krülov közreműködésével. A folyóirat a klasszicizmus védőinek irodalmi irányához szegődött.

Finszkij Vesztnyik (Finn Híradó) — Pétervár, 1845—47; tudományos és irodalmi havi folyóirat. D. F. Karlov szerkesztésében 1848 óta *Szevernoje Obozrenyje* (Északi Szemle) címen jelent meg, de megszakításokkal 1855-ben megszűnt.

Lityeraturnyje pribavlenyija k Russzkom Invalidu (Irodalmi mellékletek az Orosz Hadirokkanthoz) —

1831—39; a *Russzkij Invalid*-nak, amely a XIX. század elején jelent meg, egyik melléklete.

Molva (Hír) — lásd *Tyeleszkop*.

Moszkovszkij Nabljudatyel (Moszkvai Figyelő) — Moszkva, 1835—39. 1838-ig Sevürjov volt a főszerkesztő, 1838—39-ig Belinszkij. Sevürjov ideje alatt színtelen, konzervatív lap volt. Amikor Belinszkij átvette, a legjobb folyóiratok egyike lett. Elvont filozófiai jellege miatt azonban nem volt széleskörű olvasóközönsége.

Moszkovszkij Tyelegraf (Moszkvai Telegráf) — Moszkva, 1825—34. Polevoj folyóirata, akinek működését Belinszkij és Herzen is nagyra értékelte. Állandó munkatársai voltak: Puskin, Zsukovszkij, Baratünszkij, Vjazemszkij. Az első orosz tudományos-irodalmi folyóirat. Megismertette a közönséget mind a külföldi, mind az orosz tudomány és művészet eredményeivel. Az írókat politikai és társadalmi jelentőségük szempontjából értékelte. A M. T.-t 1834-ben betiltották liberális irányzata, forradalmi állásfoglalása miatt.

Moszkovszkije Vedomosztyi (Moszkvai Hírek) — 1756-ban alapított ujság. A XIX. század hatvanas éveitől kezdve a földbirtokosok és a papság legreakciósabb monarchista rétegeinek nézeteit képviselte; 1905-től a feketeszázak egyik szócsöve; röviddel az Októberi Forradalom után betiltották.

Moszkvityanyin (Moszkvai) — Moszkva, 1841—56. Havonta, majd kéthetente megjelenő irodalmi-művészeti folyóirata a konzervatív szlavjanofil irányzatnak. Zsukovszkij közreműködésével a történetész Pogogyin szerkesztette. A M. erősen harcolt a nyugatosok, Belinszkij ellen. Átvették Uvarov gróf jelszavát: pravoszlavია, önkényuralom, népiesség. A folyóirat nem volt nagyon népszerű. 1850-ben a szerkesztőségbe bekerültek: Osztrovskii. Grigorjev stb. A folyóirat azonban régi híre miatt nem tudott teljesen újjáéledni és 1856-ben megszűnt. Sevürjov, aki a folyóirat irodalmi-kritikai rovatát vezette, kicsúfolta a naturalista iskolát, tagadta Lermontov nagyságát,

elítélte Gogolyt, amiért egyoldalúan ábrázolja az orosz életet, becsmérelte Belinszkijt.

Otyecsesztvennűje Zapiszki (Hazai Emlékiratok) — Pétervár, 1818—84; társadalmi és irodalmi folyóirat. A forradalmi-demokratikus értelmiség képviselői csoportosultak körülötte, pl. Belinszkij, Nyekraszov, Szallükov-Scsedrin, Jeliszejev, stb. A folyóiratot a cenzura állandóan üldözte. 1884-ben a cári kormány betiltotta.

Petyerburgszkij Szbornyik (Pétervári gyűjtemény).

Pocsta Duhov (Szellemek Postája) — 1789-ben Krülov által kiadott satirikus folyóirat. Ebben a folyóiratban Krülov a pokol szellemeinek a pokol urától a földre küldött jelentései formájában rendkívül szellemes és sokoldalú rajzot adott II. Katalin korának Pétervárjáról.

Poljarnaja Zvezda (Sarkcsillag) — irodalmi almanach; Besztuzsev (Marlinszkij) és Rülejev dekabristák adták ki. A fiatal orosz romantizmus szerve a klasszicizmus ellen vívott harcban. Szerkesztésében közreműködtek: Puskin, Zsukovszkij, Krülov, Delvig. 3 füzet jelent meg (1823., 24. és 25.). A dekabristák leverése véget vetett az almanach megjelenésének.

Russzkij Vesztnyik (Orosz Híradó) — Moszkva, 1808; havi folyóirat. Glinka alapította. A folyóirat visszatükrözte az orosz nemesség franciaellenes hangulatát. A R. V. lapjain Glinka éles harcot vívott a XVIII. század-végi francia filozófia és a francia forradalom felszabadító eszméi ellen. 1824-ben a lap megszűnt.

Szanktpetyerburgszkij Merkurij (Szentpétervári Merkurij) — 1793-ban jelent meg, főleg satirákat, de egyéb irodalmi anyagot is hozott. Krülov szerkesztette.

Szanktpetyerburgszkije Vedomosztij (Szentpétervári Hírek) — Pétervár, 1703—1917; a legrégebb orosz ujság; a cári kormány hivatalos szerve volt. 1917-ben betiltották.

Szevernaja Pcsela (Északi Méh) — Pétervár, 1825—64; politikai és irodalmi ujság. 1859-ig szerkesztője és kiadója Bulgarin és Grecs. A rendőrség támogatásával

működött. Harcolt a legjobb írók: Puskin, Lermontov, Gogoly, Belinszkij, Kolcov, stb. ellen — 1859-ben a Sz. P. szerkesztője Uszov lett, akinek működése alatt a lap liberális irányzatúvá vált.

Szevernüj Arhiv (Északi Archivum) — Pétervár, 1822—28, havonként kétszer megjelenő folyóirat. Kiadója 1822—24-ig Bulgarin volt, 1825—28-ig Bulgarin mellett társkiadója Grecs.

Szevernüje Cvetü (Északi Virágok).

Szouremennyik (Kortárs) — Pétervár, 1836—66, havonként megjelenő tudományos, politikai és irodalmi folyóirat, amit Puskin alapított. Puskin halála után (1837) Pletnyev vette át a szerkesztést. 1847-től szerkesztője és kiadója Nyekraszov és Panajev, Nyekraszovnak sikerült népszerűsíteni a Sz.-t és a legjobb irodalmi erőket gyűjtötte a folyóirat köré. 1847—48-ban a folyóirat kritikusa Belinszkij. A Sz. legragyogóbb korszaka 1856-ban kezdődött. Irányítói Csernüsevszkij, majd később Dobroljubov voltak. A folyóirat a hatvanas évek legharcosabb szerve volt, a forradalmi demokrácia eszméit képviselte. Dobroljubov halálával (1861) és Csernüsevszkij letartóztatásával (1862) a folyóirat nagy veszteséget szenvedett. 1866-ban betiltották.

Szün Otyecsesztva (Hazafi) — Pétervárott 1812-ben az orosz-francia háború alatt jelent meg Grecs szerkesztésében. A napoleoni háborúk idején fellángolt nemzeti érzés jutott benne kifejezésre. Később Grecs mellett a szerkesztésében résztvett Bulgarin is 1825-től. Tőlük a folyóiratot Szimirgyin vette át, aki a szerkesztést Szenkovszkijra bízta. A folyóirat megjelent 1812—44-ig, majd kisebb megszakítás után 1847—52-ig.

Tyeleszkop (Teleszkop) — Moszkva, 1831—36. Nagyvezsgyin szerkesztése alatt álló folyóirat. 1834-ig kétszer havonta, 1834-től hetente jelent meg. A folyóirat mellékleteként jelent meg a *Molva* (Hír). A Ty.-pal és a *Molvá*-val kezdődött Belinszkij irodalmi ténykedése. A Ty. a kor legjobb irodalmi erőit gyűjtötte maga köré: Puskin, Kol-

cov, Axakov, Homjakov, Pogogyin, Sevürjov, stb. A folyóiratban megjelent Csaadajev „Filozófiai levele”, amiért a folyóiratot betiltották.

Utrennyije Csaszū (Reggeli Órák) — szatirikus jellegű hetilap. Egy évig jelent meg (1788 tavaszától 1789 tavaszáig), R. I. Grigorjevics szerkesztésében. Munkatársai közé tartoztak Djerzsavin és Dmitrijev.

Vesztnyik Jevropū (Európai Híradó) — Moszkva, 1802—30; egyike az első orosz irodalmi-politikai folyóiratoknak. Megalapítója és első szerkesztője Karamzin, később Kacsenovszkij, Zsukovszkij szerkesztették. Részt vettek: Djerzsavin, Puskin, Batyuskov, Vjazemszkij herceg, Davidov, stb.

Zrityel (Néző) — 1792 februárjától decemberéig havonként megjelenő folyóirat, Krülov, Klusin, Plavilscsikov, stb. szerkesztették, Krülov és társai nyomdájában készült. A folyóirat létrejöttének célja az volt, hogy harcoljon a *Moszkovszkij Zsurnal* (Moszkvai Folyóirat), Karamzin lapja ellen. A Z. a publicisztikai szatira folyóirata volt. Ez a szatira a nagybirtokosok és a bürokrácia ellen irányult. Itt jelentek meg Krülov legélesebb szatirái. Májusban Krülov nyomdáját átkutatták, mert arra gyanakodtak, hogy ott nyomják Ragyiscsev munkáit. Nemsokára ezután betiltották a Z.-t.

-
<p>Ableszimov, A. A. 247, 296
 Aesopus 241
 Afanaszjev, A. N. 506
 Agafi, A. D. 395
 Aiszchylosz 117
 Alexej Mihajlovics cár 323
 Anakreón 117
 Annyenkov, P. V. 21, 384, 517

 Balzac, Honoré 67, 76, 94, 304
 Baratünszkij, E. A. 129, 513
 Batyuskov, K. N. 36, 224, 267, 274, 282, 286, 405, 513
 Beethoven, Ludwig van 80
 Beker, Karl Friedrich 367
 Béranger, Pierre Jean de 76, 150, 228, 229, 304
 Bezglasznüj, — lásd Odojevszkij
 Bjuler, F. A. 367
 Bobrov, Sz. Sz. 247
 Bogdanovics, I. F. 247, 292, 310, 513
 Boileau Despréaux, Nicolas 291, 306, 403
 Botkin, V. P. 444, 504, 505</p> | <p>Brjullof, K. P. 202, 425
 Bulgarin, F. V. 39, 61, 97, 286, 294, 406
 Bulwer (Lytton), Edward George 275
 Bunyakovszkij, V. I. 506
 Buracsok, Sz. A. 379, 380
 Butakov, A. I. 506
 Butkov, I. P. 401
 Butkov, P. G. 353, 355
 Butovszkij, A. I. 508
 Buturlin, D. P. 369
 Byron, George Gordon 50, 51, 84, 179, 201, 204, 220, 275, 278, 279, 338, 410

 Cervantes, Miguel de Saavedra 46, 338
 Cooper, James Fenimore 134
 Cornille, Pierre 241, 292, 298, 299
 Courier, Paul Louis 303
 Cuvier, Georges Léopold 450

 Dalj — V. I. Luganszkij írói neve 360, 361, 414, 491, 495, 496</p> |
|--|--|

Danyilov, Klrša 174, 315
 Davúdov, D. V. 513
 Delille, Jaques 395
 Descartes, René 342
 Dickens, Charles 431, 436.
 437, 504
 Djerzsavin, G. R. 35, 37,
 224, 246, 266, 268, 270,
 282, 284—287, 292, 293,
 310—312, 315, 338, 395,
 404, 513
 Djesztunyisz, Sz. J. 395
 Djimitrij Donszkoj 224, 332
 Dmitrevszkij, I. A. 247
 Dmitrijev, I. I. 224, 233—
 235, 237, 243, 245, 247,
 256, 266, 274, 293, 310,
 312, 350, 404, 405, 413,
 414
 Dolgorukij, I. M. 247, 395,
 513
 Dosztojevszkij, F. M. 356—
 359, 444, 499
 Druzsinyin, A. V. 444, 495,
 496
 Dudüskin, Sz. Sz. 507
 Dumas, Alexandre 294, 397,
 398, 440
 Dyck, Anthonis van 446
 Feodor Ivanics cár 332
 Fonvizin, D. I. 247, 268,
 285, 292, 296, 312, 404,
 507, 513
 Frigyes II. (Nagy) 298
 Frolov, N. G. 506

Galahov, A. D. — írói neve
 Százegy 499
 Genlis, Stephan 191
 Glinka, Sz. N. 292, 293
 Gnyegyics, N. I. 246, 513
 Godunov, Borisz 175
 Goethe, Johann Wolfgang
 47, 50, 51, 54, 84, 112,
 129, 140, 179, 204, 206,
 220, 229, 241, 275, 278
 279, 338, 434, 435, 463
 Gogoly, N. V. 35, 69, 74,
 75, 77, 84—87, 89, 91, 94,
 95, 97—101, 104—108,
 111—114, 267—269, 274,
 276, 277, 281, 286, 297,
 309, 317, 318, 346, 357—
 359, 373, 380, 387, 401,
 407—413, 440, 511, 512
 Goncsarov, I. A. 444, 448,
 462, 463, 489, 490
 Granovszkij, T. N. 508
 Grecs, N. I. 97, 286, 387,
 395
 Gribojedov, A. Sz. 37, 216,
 232, 238—240, 267, 296,
 297, 309, 312
 Grigorjev, A. A. 347, 350
 352, 353
 Grigorjev, V. V. 507
 Grigorovics, D. V. 360, 361,
 444, 495
 Haydn, Franz Joseph 80
 Hegel, Georg Wilhelm
 Friedrich 184, 435
 Hemnyicer, I. I. 233, 243,
 245, 310, 312, 404, 513

Heraszkov, M. M. 35, 246,
256, 266, 292, 293, 310,
513

Herder, Johann Gottfried
114

Herzen A. I. — lásd Iszkan-
gyer

Héziadosz 117, 140, 176

Hmelnjickij, N. I. 513

Hoffmann, E. T. A. 84, 95,
501

Homérosz 117, 292, 338

Horatius, Quintus Flaccus
291, 304, 306

Hugo, Viktor 68, 227—229,
283, 303, 440

Humboldt, Wilhelm 368, 369

Irinej apó — Odojevszkij
írói neve, lásd ott

Isz kangyer — Herzen írói
neve 368, 444, 447, 448,
451, 455, 459, 489, 505

Iván III. 320, 332

Iván IV. (Rettegett) 153—
155, 159, 170, 175, 181,
214, 332

Iván Kalita 332

Iván Vasziljevics — lásd
Iván IV.

Ivancsin-Piszarev, N. D.
36

Izmajlov, A. E. 395, 513

Izmajlov, V. V. 57, 293

Janin, Jules 440

Jazükov, N. M. 150

Jean Paul — Joh. P. Fried-
rich Richter írói neve 51
Jekatyerina, lásd Katalin II.
Juvenalis 62, 183

Kamenyev, G. P. 270

Kantyemir, D. D. 268, 273,
291, 306, 307, 403—405,
513

Kapnyiszt, V. V. 247, 268,
293, 296, 513

Karamzin, N. M. 36, 37, 56,
155, 224, 247, 256, 267,
270, 274, 284—287, 293,
312, 317, 318, 320, 392,
401, 402, 405, 409, 413,
414, 513

Katalin II. (Nagy) 247, 256,
312, 333, 513

Kavelin, K. D. 506, 508

Klauren — Karl Hein írói
neve 275

Klusin, A. I. 247, 255

Klusnyikov, I. P. 189, 200

Knyazsnyin, J. B. 247, 266,
292, 295, 296, 513

Kock, Paul de 111, 275, 290,
515

Kolcov, A. V. 125, 231, 232,
350, 351

Kolumbus 303

Kosihin (Kotishin), G. K.
308

Kosztrov, E. I. 247, 513

Kozlov, I. I. 112, 293

Kronyeborg, A. I. 352, 508

Kruzenstern, I. F. 396

Krůlov, I. A. 36, 95, 223,
230, 232, 233, 235—240,
242, 243, 245—248, 255—
260, 274, 285, 304, 309,
310, 312, 317, 318, 357,
395, 404

Kudrjacev, P. N. — írói
neve A. Nyesztrojev, vagy
A. N. 498

Kukolnyik, N. V. 294, 408

Kurbszkij, A. M. 155

Kutorga, Sz. Sz. 368

La Fontaine, Jean de 233,
243, 292

Lafontaine, August 275

Lajos IX. 332

Lajos XI. 155

Lajos XV. 343

Lajos XVIII. 298

Lamartine, Alphonse Marie
Louis de 303, 397

Lazsecsnyikov, I. I. 406

Lermontov, M. J. 115, 123,
126, 149, 151—154, 156,
172, 174, 175, 179—185,
187, 191, 194—199, 201—
204, 206, 207, 214, 216—
221, 267, 268, 275, 276,
278, 281, 296, 309, 346—
348, 350, 410, 513

Leverrier, Urbain Jean Jo-
seph 349, 506

Liszfjanszkij, J. F. 396

Litré, K. 506

Lizangyer, D. K. 347

Lomonoszov, M. V. 35,
223—225, 245, 246, 266,

270, 273, 274, 284—287,
292, 307—318, 348, 403,
405, 513

Lorenc, F. K. 367

Luganszkij, V. I. — lásd
Dalj

Majkov, V. I. 247, 352

Makarov, P. I. 56, 247, 293

Malinovszkij, A. F. 365

Marczenko, A. M. — lásd
T. Cs.

Marlinszkij, A. A. — Besz-
tuzsev írói neve 57—61,
74, 76, 291, 294, 406, 440
501

Marryat, Frederick 275

Maszlov, Sz. A. 369

Melnyikov, P. I. 369

Mickievicz, Adam 50, 51

Mignet, François Auguste
506

Miljutyin, V. A. 506, 508

Miller, Friedrich 114

Milton, John 428

Minajev, D. I. 347, 348

Mirabeau, Honoré Gabriel
Riqueti 299

Molière, Jean Baptiste 299,
300, 439

Moore, Thomas 50

Morier, James 130

Mozart, Wolfgang Amadeus
80, 119

Muravjev, M. N. 513

Murillo, Bartolomé Estéban
409

Nagyezsgyln, N. I. 510
 Nahimov, A. N. 513
 Napoleon 228, 294, 298,
 315, 332
 Narezsnűj, V. T. 108, 406,
 513
 Nodier, Charles 304

Nyebolszin, P. I. 444, 504
 Nyekraszov, N. A. 352, 384
 Nyelegyinszkij-Meleckij,
 I. A. 247
 Nyesztrojev, A. — lásd
 Kudrjacev, P. N.
 Nyikolev, N. P. 247
 Nyikolszkij, P. A. 247

Odojevszkij, V. F. — álne-
 vel: Bezglasznűj, Irinyej
 apó 61, 62, 74, 76

Oleg klevl fejedelem 333
 Olenyin, A. N. 260
 Orlov, A. A. 97, 286
 Osznovjanyenko, Gricko —
 G. F. Kvitka 296
 Ozerov, V. A. 36, 224, 267,
 268, 274, 295, 405, 513

Palicűn, A. A. 395
 Pascal, Blaise 283
 Pavlov, N. F. 70, 74, 76,
 512
 Perevoscsikov, D. M. 506
 Péter I. (Nagy) 131, 133,
 262, 263, 306—309, 314—
 316, 320, 322—328, 334,
 344, 391, 402, 407

Petrov, V. P. 246, 292, 293,
 310
 Pindaros 117, 292
 Platon 143, 147, 148, 436
 Plavilscsikov, P. A. 247
 Plescsejev, A. N. 347
 Plutarchos 395
 Podsivalov, V. Sz. 247, 293
 Pogogyin, M. P. 63, 65, 66,
 74, 76, 406, 507
 Polevoj, N. A. 66, 68, 74,
 76, 294, 406
 Polonszkij, J. P. 347
 Porosin, V. Sz. 506
 Puskin, A. Sz. 37, 47, 51,
 60, 61, 77, 88—90, 97,
 105, 112, 117—120, 128,
 139, 142, 143, 145, 150—
 152, 171, 177, 178, 181,
 186, 187, 194, 195, 204,
 216, 218—220, 224, 229,
 231—233, 267, 268, 273—
 278, 282, 286, 291, 293
 295, 296, 309, 310, 312,
 317, 318, 346, 347, 380
 381, 402, 405, 407, 410
 463, 484, 486

Rabelais, François 283
 Racine, Jean 241, 292
 Rafael (Raffaello Santi) 80
 431—433
 Richelieu, Armand Jean du
 Plessis 298
 Rihter, V. M. 395
 Rousseau, Jean Baptiste
 315

Ruban, V. G. 247
 Rumjancev, N. P. 395
 Sahovszkoj, A. A. 513
 Salieri, Antonio 119, 229
 Salikov, P. I. 293
 Sand, George 275, 294, 338, 430, 508
 Satyin, N. M. 506
 Schiller Friedrich 47, 51—54, 84, 95, 112, 179, 184, 229, 241, 275, 278, 279, 298, 475
 Schlözer, August Ludwig 114
 Scott, Walter 39, 47, 134, 135, 275, 278, 282, 338, 397, 428
 Scribe, Eugène 300
 Sevürjov, Sz. P. 74, 108, 366, 367, 444, 509—512
 Shakespeare, William 46, 47, 54, 76, 82, 84, 87, 98, 104, 112, 118, 134, 150, 241, 275, 277, 278, 299, 338, 352, 427, 428, 434, 481
 Sihmatov, Sz. A. 395
 Sue, Eugène 294, 397, 431, 440
 Szavics, A. N. 506
 Százegy, lásd Galahov, A. D.
 Szemjon, A. I. 367
 Szimeon (Bűszke) 332
 Szmirgyin, A. F. 257, 282, 444, 507, 513

Szofoklész 84, 117, 352
 Szologub, V. A. 281
 Szolovjev, Sz. M. 506, 508
 Sztojkovics, A. A. 367, 368
 Szumarokov, A. P. 35, 245—247, 266, 268, 292, 293, 295, 310, 402, 513
 Szuvorov, A. V. 230
 Szvjatopolk 333
 Szvjatoszlav 333
 T. Cs. — A. M. Marcsenko írói neve 444, 501, 502
 Thierry, Augustin 369
 Thiers, Louis Adolphe 367
 Tizian, Vecellio 446
 Tregyakovszkij, V. K. 306, 307, 392, 402, 513
 Tumanszkij, V. I. 293
 Turgenyev, I. Sz. 352, 444, 491—494, 499
 Türanov, A. V. 425
 Tyutcssev 368
 Usakov, N. A. 368
 Usakov, V. A. 88, 406
 Uvarov, Sz. Sz. 380, 506
 Velasquez, Diego Rodriguez de Silva 446
 Veltman, A. F. 347, 361—364, 406, 497, 498
 Venelin, J. 366
 Venyevityinov, D. V. 115, 141
 Vergilius, Publius Maro 315
 Viardot, Louis 276

Vjazemskij, P. A. 131, 384

Vlagyimir kievi fejedele.m
333

Voltaire, François Marie
Arouet 240, 241, 292, 377

Wieland, Christoph Martin
276

Zablockij-Djeszjatovszkij
A. P. 506

Zagoszkyn, M. N. 353, 355,
406

Zedlitz, Karl 206

Zsadovszkaja, I. V. 347—
349

Zsukovszkij, V. A. 36, 37,
57, 112, 267, 274, 282,
286, 287, 293, 405, 409,
432, 513

Zsuravszkij, D. P. 369

TARTALOM

BELINSZKIJ, A NAGY OROSZ KRITIKUS ÉS FORRADALMI DEMOKRATA	5
AZ OROSZ ELBESZÉLŐ IRODALOM ÉS GOGOLY ELBESZÉLÉSEI	35
LERMONTOV KÖLTEMENYEI	115
IVAN ANDREJEVICS KRÜLOV	223
GONDOLATOK ÉS MEGJEGYZÉSEK AZ OROSZ IRODALOMRÓL	261
ATTEKINTÉS AZ 1846-OS OROSZ IRODALOMRÓL ..	305
LEVÉL GOGOLYHOZ	373
ATTEKINTÉS AZ 1847-ES OROSZ IRODALOMRÓL	
<i>Első cikk</i>	387
<i>Második és utolsó cikk</i>	444
JEGYZETEK	515
A KÖTETBEN MEGNEVEZETT UJSAGOK ÉS FOLYÓIRATOK	541
NEVMUTATÓ	547

Szerkesztő: Surányi Magda. — Műszaki vezető: Gortvai Tivadar.

Megjelent 15.000 példányban.

Budapesti Szikra Nyomda NV., Honvéd-utca 10. Felelős vezető: Radnóti Károly.

